

Joh. van Beverwiick Schat der gesontheydt

<https://hdl.handle.net/1874/202166>

JOH. VAN BEVERVLIICK

S C H A T

D E R

ONGESONTHEYDT,

Ofte

GENEES-KONSTE

Van de

SIECKTEN.

*Vergiert met Historien, ende Kopere Platen;
als oock met Verssen van*

Heer JACOB CATS, Ridder, Raedt-
Pensionaris van Hollandt.

Aen den L E S E R.

Alfo, gelijk eertijds een Wijfe by *Plato* wel gefeydt heeft, de gene, die yet fchrijft, ende die van fijn Schriften oordeelt, beyde den Mefchelijcken aerdt deelachtigh zijn, en dat den felfden door verfcheyde, ende vreemde finnen ghedreven werdt: fo en is't niet vreemt, datmen fiet yemants werck verfcheydelijck by verfcheydene opnemen. Waerom de Poët wel fchrijft, dat de Boecken ontfangen werden, na het verftant van de Lefer. Seer boertigh feyde een ander Griecx wijfgerige *Bion*, dat de gene, die aen een yder wel fmaken wilde, van nooden hadde, om in Balfert-wijn, ofte in foete Paftey te veranderen. Maer dat en foude evenwel noch niet ghenoech zijn, dewijl men bevint, dat felfs Honich ende Suycker in een vervuyde Maegh in Gal veranderen. Alfo ick oock wel konde dencken, dat het Schrijven van de Sieckten in onfe Tale, fommighe niet welen foude aenftaen, als of de Konfte daer door te ghemeen ghemaeckt, ende als ontheylight werde, gelijk *Hippocrates* oock verbiedt defelvige niet voort te leeren, als de gene, die in den Eedt zijn: fo en hebbe ick niet konnen nalaten, U L. gunftige Lefer, met weynighe woorden mijn oogen-merck, ende voornemen van dit Werck voor te dragen, fonder evenwel noodigh te achten, daer over groote ontfchult te doen. De oude *Cato*, gelijk *Plutarchus* in fijn leven verhaelt, belachte eertijds fekeren *Pafturnius Albinus*, die fich felven ontfchuldighden, ende verlof verfocht, om dat hy, zijnde een Romeyn, feker Historie in de Grieksche Sprake ghefchreven hadde; fegghende, datmen hem fulcks wel mochte toeftaen, indien hy door den grooten Raedt daer toe ware aengheport geweest. Alfo ick oock defen laft, wel lichtelijck door niemants laft, aengenomen hebbe: fo zal ghenoech zijn, alleen te fegghen, dat dese befchrijvinge van de Genees-konfte niet en ftrijdt tegens den Eedt van onfen oudtften, ende grootften Genees-meester. Want al is't dat het'tijnen tijde de manier was, dese Konfte niet onder den Man te brenghen, maer als een kostelijcke, ende vordelijcke erffeniffe fijn eygen kinderen na te laten, gelijk de Chaldeers, als *Diodorus Siculus* in fijn tweede Boeck getuyght, eertijds oock deden ten infichte van hare wetenfchap, om toekomende dingen uyt de sterren te voorleggen: fo heeft evenwel *Hippocrates* felve de Leer-ftucken, ende Ondervindingen van fijn Konfte, in de Grieksche, dat is, fijn moederlijcke Tale befchreven, ende na hem *Aretaus*, *Galenus*, *Ruffus Ephesus*, *Oribafius*, *Paul. Aegineta*, *Aëtius*, *Alex. Trallianus*, *Afinarius*, *Nic. Myrepsus*. Ende in de Latijnsche op defelfde wijze, *Corn. Celfus*, *Plinius*, *Scrib. Largus*, *Marcellus Empiricus*, *Calius Aurelianus*; als oock de Arabiers, *Avicenna*, *Mefue*, *Rhazes*, *Avenzoar*, *Haly*, *Harliabbas*, *Isaac*, *Serapion*, *Averroës*. Welck voorschrift van d'Oude, oock by de nieuwe Schrijvers onder alle volckeren nagevolght is: waer door wy mede in onze Tale verfcheyde Boecken hebben van alderhande Sieckten, en Gebreken, fo opgepropt met veel verfcheyde, doch niet wel onderscheyde, Genees-middelen, dat den Lezer daer gantfch in verwerret. Het welck ick fchouwende, hebbe (om niet meermael, gelijk anders op veel plaetzen, na de Sieckten die uyt gelijcke oorzaak fpruyten, zoudede noodigh zijn gheweest, dezelfde Genees-middelen overhoop te halen) die na haer krachten, en byzondere eygenfchap, die fy hebben met de Deelen onzes Lichaems, verdeelt, ende byzonderlijck befchreven in 't Eerfte Deel; en in het Tweede, hoe zy tot de Sieckten te pas komen, op het Eerfte aenghewezen. Welcken wegh, gelijk hy den kortften, en bequaemften is, oock, na mijn oordeel, voor den beften, hoewel van niemant noch betreden, behoort ghekeurt, en opgenomen te werden. Mijn meeninghe en is evenwel niet, om de gene, die buyten de Konfte zijn, groote Konftenaers te maken; als zulks door zo geringh werck niet doenlijck zijnde. Laetmen yemant al het Timmer-gereetschap voorleggen, hy en zal daerom niet terftont een Timmerman wezen, hoewel hy daer-beneffens veel Huyzen heeft sien bouwen; even alzo gaet het met andere Ambachten, ende Konften. De wijfgerige *Plato* fchrijft zeer wel, in fijn Boeck, genaemt *Phaedrus*, datmen die man wel voor dwaes magh houden, dewelcke wat uyt een Genees-boeck gehoord, ofte eenige Genefinge gefien hebbende, en evenwel niet van de Konfte verftaende, meent al vry een Genees-meester geworden te wezen. Soodanige

zijn

A E N D E N L E S E R.

zijn zommighe Barbiers, Apotekers, ende meestendeel eenighe neus-wijze Vrouwen, die dickwils al meerder derven aen-nemen, als een ervaren Genees-meester zelve, tot groote schade van de Siecken; zoo dat de Koninghlijcke Genees-meester *Laur. Joubert* (wiens woorden wy hier achter zullen stellen) zeer wel besluyt, dat de ghene, die wat van de Genees-konste weten, dickwils ondienstiger by de Siecken zijn, als die gantsch niet ghesien, ende anders geen lesse geleert en hebben, dan van gehoorzaemheydt, te weten, om wel na te komen al 't ghene van den Genees-meester belast is. Maer wat my belanght; ick hebbe hier in mijn Vaderlijcke Stadt bevonden, dat de verstandighste Joffrouwen het minste daer van niet en wilden over haer nemen. Onder andere eene wel van de voornaemste, die, als zijnde dochter, ende suster van Prinçen-Genees-meesters, ende met soodanighe oock te Venetien ende te Padua dickwils gesproken hebbende, ende daer toe zelfs een kloeck, ende leersaem verstant brengende, al seer diep in de kennisse van de Genees-konste gekomen was, my, als gevraeght zijnde na yet, dat ick seyde hare Ed. selve uyt haer eygen wetenschap wel, sonder bekommering, hadde mogen in 't werck stellen, voor antwoordt gaf: Dewijl ick van de Konste wat versta, zo weet ick oock wat ghevaer het loopt sonder volkomen kennisse eenige Genees-middelen in te geven. Diergelijke wedervaert my oock dagelijks onder de verstandighste Heel-meesters, ende Apotekers. So dat ick niet sien en kan, ofte soodanighe mogen wel van de Sieckten, en hare Genees-middelen lesen, ende somtijds daer van yet de Genees-meesters voor-slaen: ende voor andere, die doch wijs willen wesen, is oock beter, dat sy wat goets volghen, ende dat met eenige wetenschap doen, als dat se na de Sieckten slaende, gelijk er wijs een blinde na het ey, de Genees-middelen sonder oordeel, ende onderscheydt gebruycken. Altijt en is voor niemant, ondienstigh te weten, wat Spijse, ende Dranck gebruyckt, ende wat vorder Manier van Leven in elcke Siekte behoort aenghefelt te werden; waer op al hier insonderheydt gelet is. Hier zijn tusschen beyde gevoeght eenige geschiedenissen uyt oude, ende nieuwe Historien, zoo om U E. tusschen beyden wat te doen verscheppen, als insonderheydt om de stoffe meerder licht te gheven. Ick en hebbe in dit kleyn Werck alle de Siekten (hoewel tot alle, de Genees-middelen aenghewesen zijn) niet konnen beschrijven; maer zal dezelve vervolgen in een byzonder stuck, zommige oock wijloopiger, gelijk ick van 't Graveel gedaen hebbe, in 't byzonder verhandelen. Ende voor-eerst de *Blaeuw-schuyt*, in dewelke ick, gelijk mijn meeninge ende voorstel is, sal beginnen te beweren, ende te bewijsen, dat elk Landt van den goedertieren Godt genoegh versien is met al 't gene, dat d'Inwoonders tot het leven dient, ende waer in sy konnen rapen een Schat voor haer Gesontheydt, ende teghens haer Ongesontheydt; sonder eens van doen te hebben de ver-gelochte, verdrooghde, ende verouderde Droogen van ver-gelegene Landen, die alleen by d'Oude beschreven zijn. Dan wy sullen noch voorlaten gaen de *Schat der Gesontheydt*, voor de laetste reys oversien, ende op ontallijcke plaetsen vermeerder: den welken by U E. meermalen voor soeten. Molt gunstelijk aengenomen zijnde, nu wel lichtelijk voor klaren Deel-wijn sal mogen verstrecken. Vaert wel. In Dordrecht, den xxv, May, M. D. C. XLII.

JOH. VAN BEVERVWICK.

BLADT-WYSER.

<p>A Cacia 62 Achrer-breyn 75 Acorus 45.65 Adem halen 99 Adems-ftanck 177 Ader-laten, <i>fiet</i> Laten. Ael 154 Ael-befyen 24. 67 Aert-befyen 67 Agaricus 34 Agnus castus 65 Agrimonye 25.64 Ajuy 53 Alant-wortel 53.80 Al-vleyfch 181 Aloë 32 Alffen 33.62 Amandelen 51.67.60 Amber-grijs 49.63 Amber-fteen 49.60.62.75 Ammoniacum 80 Aristolachia 54.65 Asperges-wortel 64.67 Averrone 53 zaet 79 Azijn 24 Bacharis 72 Babelater 79 Bafilicum 72 Bdellium 80 Beete 39 Benzoin 48.75 Bergans 27 Bernagy 56 Bereyde Zae-t-vaten 185 Beroertheydt 158 oorfaken 158 ken-teyckenen 159 voor-teyckenen 159 genefinge 159 maniere van leven 160 Beten quaetaerdigh 135 Betony 29.39.45.62 Beverfwijn 40.73 Bezoar 56 Bier 108 Biefe wel-ruyckende 64 Bilfen-kruydt 142 By-ftaende blaesken 185 Byvoet 68.73 Blixem 150 Bloem van Swavel 54 Bloet-gang ftoppende 62 Bloetfpouwen genesen 51.59.62 Boelkens-kruyt 64</p>	<p>Bogaert-kerffen 24 Bolus 60 Boom-varen 27.53 Boom-wolle-zaet 51 Boonen-bloeffem 102 Boorts Genees-middelen 61 Borfts-befchrijvinge 163 gelegentheydt 164 genees-middelen 164 Braken verweckende 36 ftelpende 61 Braem-befyen 67 Brandewijn 108.155. Brem 35.69 Broe-netelen 65 Bugloffè 27.56 Buycks-befchrijvinge 176 Buyck-loop ftelpende 187 Calaminthe 24.53.73 Calfs-voet 53 Calmus 64.69.75 Campernoelyen 154 Camillen 67.71 Caneel 59.63 Canfer 43.60 Cappers 27 Cappels-wortels 65 Caranna 48.80 Cardobenedictus 57 Claveren 72 Carvy-zaet 152 Caffia 31 Chamedrys 29.60.65 China 47 Cicers 67 Cichorey 24.63 Ciftus 62 Citroen-zaet 56 fap 24.183 fchellen 59 Cardamomum 69 Cliffen 69 Clyfteers-vindinge, dienft, en vericheyden werc- kinghe 37 Colijcx genees-middelen 67 Coloquint-appel 35 Concommer-zaet 25 Wilde Concommers 36 Cofilye de greyn 27.57.72 Corael 59.74.241 Coriander 62 Coftus 74 Cottoen-zaet 51 Creeften-oogen 70</p>	<p>Crieken over zee 67 Cruys-diftel 152 Cubebe 65 Cuyfch-boom 73 Cypres-wortel 178 Darmens ghelegentheydt 178 lengte 179 werckinge 179 wefen 179 verdeelinghe 180 Darm-fcheyl 144 Deufeligheydt 144 oorf. teyckenin. genef. 144 Dictamnium 57.72 Donder 157 Donderbaert 42.71.79 Doof-kolen 143 Doove Netelen 69 Doovigheys genees-middel 46 Dorft 190 waer van hy niet en komt 190 hoe fulcks gebetert wert 190 waer van hy te veel is 190 ken-teyckenen 191 voor-teyckenen 191 genefinge 191 maniere van leven 191 Dronckenschap 107.109.155 voor te komen 344 hulp-middelen 112 Droom 148 oorfaken 146 maniere van Leven, ende mid- delen, om den felven voor te komen 147 Droomen van Godt 146 Geeften 146 de Nature 146 quade Dampen 157 Duyve-kervel 27.64 Duyvels-dreck 74 Duyven 141 Dulligheydt 134 plaets 135 oorfaken 135 ken-teyckenen 135 voor-teyckenen 136 genefinge 136 maniere van leven 137 uytwendigh door Dulle bee- ften 137 op wat maniere 137 Dullen Honts-beet 138 Dullen-honts teycken 138 en die daer van gebeten is 138 voor-</p>
---	---	---

B L A D T - W Y S E R .

voor-teyckenen 139
 geneefinge 139
 Een-horen 58
 Egels 14
 Elaterium 40. 177
 Empyema 168
 Endivye 24. 63
 Erens-luft verkeert
 oorfaken 185
 geneefinge 185
 Etterigheydt 168
 Euphorbium 40. 80
 Flante 173
 oorfaken 173
 ken-teyckenen 174
 voor-teyckenen 174
 geneefinge 174
 maniere van leven 175
 Foelye 63. 75
 Furor uterinus 135
 Gal 182
 bereydende middelen 23
 af-fertende 31
 Galbanum 74
 Galigaen 63
 Geheugenis-plaets 95
 verminderinghe, ende wech-
 neminge 105
 ken-teyckenen 105
 voor-teyckenen 105
 geneefinge 105
 maniere van leven 106
 Geyligheydts genees-middelen 134
 Geyten-mifch 79
 vleyfch 152
 Gele-fucht 193
 oorfaken 193
 onderscheydt 194
 ken-teyckenen 194
 voor-teyckenen 194
 geneefinge 194
 Genees-konfte oorspronck 1
 macht 9
 Genees-middelen 10
 mate 11
 maniere van gebruycken 11
 fatfoen 11
 tijdt 11
 maniere van leven daer by te
 houden 12
 onderscheyt 12
 drie foorten 19
 vermenginghe 19
 getal 19
 wichte 19

kracht 20
 bereydinge 21
 Genever-boom 53
 Befyen 69
 Gengber 53
 Gentiane 30. 54. 73
 Geraecktheyt, *fiet* Beroertheyt.
 Gerards-kruyt 79
 Gerfte-room 51
 water 25
 Gialappa 35
 Gichts genees-middelen 76
 Glas-kruyt 67
 Godt zegen u 153
 Gomme van Arabyen 51
 Dragant 51
 van Kerffe-boomen 67
 van bitter Amandelen 67
 Gour 58
 Gouts-bloemen 58
 Granaet-appelen 24. 56
 Granaet-bloem 62. 70
 Gras-wortels 25. 63. 67
 Graveel-middelen 66
 Gulde wilde 68
 Guldelingen 27
 Gutta gammau 36
 Hadigh 35
 Hals 33
 Hanen-voet 40
 Hafel-noten 51. 67
 Hasen-herffenen 158
 Heemft-wortel 76
 Heefheydts genees-middel 168
 Hermodactylus 80
 Herffenen 74
 Herffen-vliefen 74
 grouven 75
 Herte 164. 172
 Herten-vlies 164
 Herts-horen 58. 70
 Hert-kloppinge 172
 oorfaken 172
 ken-teyckenen 173
 voor-teyckenen 173
 geneefinge 173
 maniere van leven 175
 Hert-sterckende middelen 26.
 58. 60
 Herts-tongh 57. 74
 Heugenisfes leger-plaets 75
 Heul 42
 Hinne-bezyen 67
 Hittens aert 74
 Hoef-bladeren 54
 Hoest genees-middelen 166

Honger 187
 Honich 52
 Honis-hongher 158
 oorfaken 185
 ken-teyckenen 186
 voor-teyckenen 186
 geneefinge 186
 maniere van leven 186
 Honts-rose 63
 Hoofds ghelegghentheydt 93
¹ befchrijvinghe 93
 natuurlijcke ende onnatuur-
 lijcke gedaente 94
 groote 94
 deelen 94
 Hoof te ontdekken oorfaeck 98
 Hoofst-fieckens verdeelinghe 95
 waerom veel met pijn ghe-
 quelt 95
 Hoofst-pijns plaets 95
 oorfaken 96
 voor-teyckenen 97
 voor-sorge, ende maniere van
 leven 97
 geneefinge 98
 Hoofst-fuyverende middelen 39
 sterckende 45. 47
 Hoppe 27. 64
 Hypocystis 204
 Hylfoop 29. 52
 Inbeeldinghs leger-plaets 75
 gebreck 101. 112. 117. 129
 Ioffrou-merck 26. 478
 wortel 64. 65
 Iujuben 51. 67
 Kaes 79
 Katarrhen, *fiet* finckingen.
 Keels-benautheydt 185
 ken-teyckenen 185
 geneefinge 185
 Kemels-hooy 64
 Kennip 109
 Kerffen 24. 79
 Keule 53
 Knollen 51
 Koeye-mis 79
 Koekoek 158
 Koeye-melck 79
 Koel-dranck 26
 Kool 39
 Koppen 11
 Kors 21. 65
 zaer 79
 Koude zaden 64
 Kramp 154
 oortaken 154
 (*) 3 onder-

B L A D T - W Y S E R .

onderscheyt	154	Lucht-ader	163	Nacht-merrye	148
ken-teyckenen	155	Luys-kruyt	50	oorsaken	148
voor-teyckenen	155	Maeghs beschrijvinghe	177	ken-teyckenen	148
genefinghe	155	suyverende, en versterckende		voor-teyckenen	149
Krieccken	24	genees-middelen	64	ghenefinghe	149
Lammigheyt, <i>siet</i> Beroertheydr.		Maghen-hals	177	Nacht-schade	42
Lattouw	23. 41	Maent-ftonden	197	Nagelen	48. 60. 63. 75
Laten hoe ghevonden	12	stoffe	197	Nardus	48. 75
noodtsakelijckheydt	12	ftonden	197	Nets beschrijvinge	181
mate	12	menichte	198	Netelen	36. 69
tijdt	12	weghen	198	zaet	79
plaetse	13	ghebruyck	198	Nickels genees-middelen	62
stoppen	13	Ophouden	199	Nieffen	152
onderkennen het bloet	13	oorsaken	199	Nies-kruyt	34. 40
Lavas	69	ken-teyckenen	200	Nies-middelen	40
Lavender	45	voor-teyckenen	200	Noren-muscaten	48. 63. 75
Laurier	45. 60. 71	ghenefinghe	201	Ockernoten-booms schorse	36
Lever	18	maniere van leven	201	Olye	79
Leger-plaets	180	Te veel af-schieten	201	Olyfants-tant	58
groote	181	oorsaken en ken-teyck.	201	Olyven	62
ghedaente	181	voor-teyckenen	201	Ongematigheydts genees-mid-	
verknochtingh	181	ghenefinghe	201	delen	21
wesen	181	maniere van leven	201	Onghesontheydt	2
Lever-kruyt	25	Malrove	29. 52. 64. 72	Onlustigheydt	186
Lever-sucht	193	Maluwe	51	oorsaken	186
Livers verstoptheydt	192	Mandragora	43. 79	ghenefinghe	186
oorsaken	192	Mane-bollen	42	maniere van leven	186
ken-teyckenen	192	Manna	31	Onmacht, <i>siet</i> Flaure.	83
voor-teyckenen	192	Mans-ooren	36. 66	Ontleding	
genefinghe	192	Marioleyne	39. 45. 72	noorfakelijckheydt voor Apo-	
maniere van leven	193	Mater	71	tekers	91
Lichaems verdeelingh	196	Mattiek	40. 50. 63	Beelt-houwers	89
Liefde, die mal ende dul is	129	Mechoacan	35	Bou-meefters	89
oorsaken	130	Mee-krappe	30. 65	Genees-meefters	84
ken-teyckenen	133	Mey-bloemkens	44	Godts-gheleerde	80
voor-teyckenen	134	Melck	79	Heel-meefters	88
genefinghe	134	Mey-dranck	30	Moraliften	88
Lief-kruyts schade	108	Melancholie, <i>siet</i> Swaermoedig.		Naturaliften	89
genefinghe	120	Memmekens-kruyt	69	Operateurs	87
Lijf-moeders beschrijvinge	194	Meloen-zaet	25. 67	Politiken	89
opftijginghe	194	Middel-rift	164	Poëten	87
oorsaken	195	Middel-schot	163	Rechts-geleerde	89
ken-teyckenen	195	Milt	183	Schilders	91
voor-teyckenen	195	Milt-sucht genees-middelen	47	Vroe-vrouwen	
genefinghe	196	oorsaek	194	Opium	42. 156. 190.
maniere van leven	197	Milts verstoppinge openen.	194	Opoponax	74. 258
Lijf-moeder suyverende midde-		Milts verstoptheydts teycken en		Orangien-appelen	
len	74	ghenefinghe	192	sap	24. 56
versterckende	74	Mispelsteen	79	Orangie-schellen	195
Linden-bloeffem	44	Moftaert-zaet	41. 66	Oregio	29. 52. 72
Lifch	35. 40. 46. 53. 65. 73	Munte	61	Oxymel	36
welriekent	45	Mufjck	126. 137. 141	Paerde-bloemen	82. 63
Longens beschrijvingh	163	Muskeljaet	50. 60. 75	Paerlen	58
genees-middelen	51	Myrobalanen	63	Paerlen-kruyt	68
Loock	79	Myrrhe	48. 54. 73	Paling	478
Loock sonder loock	53	Myrthus	62. 111	Paliurus	68
				Palmien	

B L A D T - W Y S E R.

Palmen-hout 47
 Panne beschrijvinge 94
 Panne-vlies beschrijvinge 94
 Pareye 53
 Paradijs-hout 48. 60. 63
 Patientie, Patigh 65
 Pekel 80
 Peonye 46. 69. 72
 Peper 41
 Pepoenen 36
 Pernavi 109
 Perle-keernen 109
 Pefts genees-middelen 46. 187
 Peterfelye 28. 64
 wortel
 van Macedonyen 69
 Pijn verdoovende middelen 42.
 verdrijvende 76
 Pimpinelle 44
 Pingels 54. 68
 Pissebedden 51
 Piftacyen 70
 Pleuris 64. 217
 oorfaken 163
 ken-teyckenen 167
 voor-teyckenen 167
 genefinge 168
 maniere van leven 168
 Plompen 41. 56. 70
 Pocken 154
 Pock-hout 47
 Polye 29. 72
 Pols 3
 fijn onderscheydt, ende aen-
 merckinge 4
 Popelfy 156
 oorfaken 157
 ken-teyckenen 157
 voor-teyckenen 158
 forghvuldigheydt in 'r begraven
 genefinge 158
 Porceleyne 160
 Prang-wortel 24. 71
 Pruymen 69
 wilde 51
 Purgerende middelen 62
 Pyrethrum 30
 Quaet-aerdigheydt wech-nemende
 koele 40
 warme 56
 Queen 57
 karlen 56
 Quendel 76
 Quickfilver 46
 155. 158

Quijl-middelen 40
 Radijs 36. 65. 69
 Rafernye 106
 verfcheydenheydt 106
 ken-teyckenen 106
 voor-teyckenen 107
 genefinge 108
 Redens plaats 101
 gebreck 112
 Rhabarber 32
 verbeteringe 16
 Ribbe-vliesch 163
 Rivier-paert 9
 Roode-loop 178
 genees-middelen 75
 Rose 24. 41. 62
 roode 64
 witte 20
 van Provençye 31
 muskeljaer 24
 water 24
 Rosijnen 40. 52. 64
 Rosmarijn 45
 Ruggen-mergh 309
 Suftraen 63. 80. 63
 wilde 35. 53
 Sagapenum 74. 258
 Salpeter 70. 470
 Salye 39. 45. 62
 Sandel-hout 60. 64
 Santorye 30. 45. 66. 80
 Sap van Soethout 84
 Saphyr 58
 Sarza parilla 47
 Saffaphras 47
 Savelboom 73. 47
 Scabieufe 54. 57
 Scammony 33
 verbeteringe 16
 Scheerlinck 76. 497
 Scherven 14
 Schordium 72
 Schuddinge 155
 oorfaken 155
 voor-teyckenen 156
 genefinge 156
 maniere van leven 156
 Scylla 65
 Sebesten 51
 Seep-kruyt 40
 Sene-bladeren 33
 Sermontaine 173. 69
 Sefeli 53. 73
 Ser-pillen 37
 Sieckte 2
 wac na benaemt 93

oorfaken 2
 toevallen 2
 Sigillum Lemnium 60
 Silver 58
 Sinckingen 160
 oorfaeck 161
 ken-teyckenen 162
 voor-teyckenen 162
 genefinge 162
 maniere van leven 162
 Sinnen waer in bestaen 101
 Slaep-bollen 40
 Slaeps noodtwendigheydt 141
 tijdt 142
 maniere 142
 oorfaeck 142
 verweckfelen 143
 onmaet schadelijck 142
 Slaep-fucht 142
 oorfaeck 142
 ken-teyckenen 143
 voor-teyckenen 144
 genefinge 144
 Slapende koortsch 145
 genefinge 53
 Slapende verstijftheydt 149
 oorfaken 149
 ken-teyckenen 157
 voor-teyckenen 151
 genefinge 159
 Slapende wandeling 147
 oorfaken 147
 genefinge 147
 Slecken 43
 Sleutel-bloemen 79
 Slijm af-drijvende 34
 Smack 62. 71
 Soet-hout 84. 58. 217
 Speer-wortel 53
 Spica nardi 63
 Spodium 79
 Sprouws gorgel-water 51
 Squynancye 164
 oorfaken 164
 onderscheyt 164
 ken-teyckenen 165
 voor-teyckenen 165
 genefinge 165
 maniere van leven 166
 Stal-kruyt 69
 Stechas 29. 45
 Steen-breke 68
 Steen-breke middelen 66
 Steen-ruyte 67
 Steen-zaet 68
 Steen-waren 27
 Stekende

B L A D T - W Y S E R.

Stekende palm	67	Turbith	34	Wael-wortel	54
Stricken	164	Vallende-sieckte	152	Waken	141
Stomp-visch	159	oorfaken	152	Walging	186
Stonden, <i>sicc</i> Maent-stonden.		ken-teyckenen	153	Waters oorspronck	3
Stroot-pijp	163	voor-teyckenen	153	beduydinghe	4
Stroten-hoofst	163	ghebefinghe	153	bedrogh	6
Stropen opening	166	Valleriane	73	Waters bereydinghe tot koel-	
Struthium	65	Veyl	40	dranck	25
Stuypiens genees-midd.	44.46	Velt-cypres	29.79	Water af-drijvende middelen	
Styrax	55	Venckel	28		35
Suycker	52	wortel	69.64		68
Suygh-aderen	178	Venus-hayr	52.64	Water-kerffe	24.64.67
Suyringh	24.56.64.65	Verckens-broodt	66	Weeghbre	130
Suyffelinghe	151	Verkoutheydts genees-midde-		Wierwolven	50.79
oorfaken	151	len	75	Wieroock	182
voor-teyckenen	152	Vergifs genees-middelen	57	Wey in 't bloet	157
genefinghe	152	Verjuys	24	Wijn 105. 121. 156.	115
Swaermoedigheydt	120	Verkoelende drooghen, ende		Wijnighe Squynnancye	45.65.73
plaerse	122	drancken	23	Wijn-ruyt	68
oorfaken	122	zaden	67	Wilt vlas	199
ken-teyckenen	122	Vernis	50	Witte-vloet	199
voor-teyckenen	123	Verstant waer in bestaet	101	oorfaken	199
genefinghe	125	na de jaren toe, ende afne-		ken-teyckenen	199
Swarte gal plaets	183.184	mende	102	voor-teyckenen	201
bereydinge	19	wat tot haer werckinghe noo-		ghenefinghe	201
lofinghe	24	digh is	102	maniere van leven	27
Swavel	54	verkeert	366.405	Wranghe	112
Tacamahaca	48.63.74.80	ken-teyckenen van bescha-		Wtsinnigheydt	112
Tamarisch-boom	27	dicht	103	oorfaken	113
wortel	65	voor-teyckenen	103	ken-teyckenen	113
Tantfweers genees-middel	48	genefinghe	104	voor-teyckenen	113
Teringe	169	maniere van leven	104	ghenefinghe	115
oorfaken	169	Vermetende geneesmiddelen	28	maniere van leven	68.101
ken-teyckenen	170	Vet van ongewaffchen wolle	79	Yfer-kruyt	64.72
voor-teyckenen	170	Vijf-vinger-kruyt	57	Yvoor	53.65
genefinghe	170	Vijgen	52.217	Zee-ajuyne	110
maniere van leven	171	Vijgh-boonen	80	Zee-porceleyne	68
Termentijn	52.67	Violen	27.41.51.56	Zee-venckel	36.110
Thamarinden	31	Vlier	35	Zee-winde	147.156
Thijm	29.46.53	Vloekruyt-zaet	76	Zenuwen-sterckende middelen	75
Tormentille	57	Vogels-neft	69		36.110
Tortel-druyven	159	Vosse-longen	94	Ziver	
				Zouenelle	

Het eerste Capittel.

(1) *Begin, ende oorsaeck des naems van de Genees-konste. (2) Dat deselve moet ghebouwt zijn beyde op de Redenen, ende Ervarentheyd. (3) Van de Sieckte, (4) haer Oorsaken, (5) ende soo Teyckenken, als Toevallen.*

(1)

Indien de Nature het voortreffelijck, ende noyt genoegh te verwonderen ghebouwt des Menschelijcken Lichaems, hadde konnen onderhouden, gelijk het geschapen is, daer en soude nimmermeer noodigh gheweest hebben, een Genees-konste te vinden, ende aen te houden. Maer gelijk alle andere dingen, die de Werelt in sijnen omvangh begrijpt, zoo heeft oock de Menschelijcke sekeren onderganck, ende wert van verscheyde oorsaken gestadigh besprongen, om hem daer aen, indien hy niet wel toe en siet, onbchulpelijck te helpen. Derhalven is de Mensch, van den goederieren Godt, met een Redelijcke Ziele begaet zijnde, genoorfaect geweest, door sijn verstant, en vernuft, een Konste op te speuren, waer door hy sijn teghenwoordige Gesontheit mocht bewaren, en die, by ongeluck, of versuyt verlorene hebbende, wederom bekomen. So dat de Genees-konst in dese twee dingen alleen bestaet: te weten, om de tegenwoordige Gesontheit te beschermen, en de verlorene te herstellen. En hoewel het woort *Geneesen* alleen slaet op het gene, dat nu alreede sieck is, waer aen de Konste oock haer beginfel, ende naem van heeft: zo is nochtans den selven oock ghebleven over al 't gene, dat daerna by het eerste gekomen is, ende alles met den vorigen naem van *Medicine*, dat is, *Genees-konst* genoemt. Sulcx sietmen oock onder andere in de *Geometrie*, dat is, de Konste van Lant-meten, dewelcke dien naem bekomen heeft, om dat sy in Egypten de lant-palen, door de jarige overvloeying van de riviere Nijl, vernengt, en vernietigt, herstelden met seker afmetinghe der lantden. Welcke Konste op die tijdt noch rouw zijnde, al is 't darfe daerna met veel deftige aenwijssingen, en diepinnige ondervindinge verrijkt is, so heeft se nietemin haren eersten naem behouden. Hoe en door wat middelen de Gesontheit te bewaren is, heb ik in den *Schat der Gesontheit* aangewesen: en alsoo den selven niet ongunstigh van den Leser is ontfangen, so heb ick my laten bewegen, om het ander deel der *Genees-konste*, dat is, de eygen geseyde Genees-konste, te weten, van het genesen der qualen, die het Menschelijcke lichaem van de gesontheit berooven, mede in 't licht te geven. En sulcks onder den naem van

den *SCHAT DER ONGESONTHEIT*. Eenen tijtel, die wel lichtelijck by sommige soude moghen vrent opgenomen werden. Want daer al de *Schatten* seer wel in de werelt begeert zijn: so en isser niemant die de *Ongesontheit* voor een *Schat* rekent, selver oock de gene, die mer geen minder moeyten, als de Gierigaerts haer schatten, den selvden, door haer maniere van leven, soecken te verkrijgen. Ick soude my wel konnen verdedigen met de wijze van spreken der Griecken, en Latinisten, dat ick houdende eenen naem in beyde de deelen der Genees-konste, mede het woort *Schat* gebruyckt hebbe van een quade sake (so is by *Plautus* te lesen, *Tesaurus mali*, en *Tesaurus stupri*, een *schat van quaet*, en een *schat van hoererye*, en selfs by den Apostel, 2. Rom. 5. een *schat des toorns*;) maer ick meene, gelijk de *Gesontheit* selve, volgens ons waerachtigh spreck-woort, eenen *verborgen Schat* is, dat oock een *Schat* is de *Konste*, soo om deselve, wanneer sy tegenwoordigh is, te bewaren, als wanneer sy verlorene is, te herstellen. Dan dit is genoegh van den naem. Wy komen nu tot de sake selfs.

De Genees-konste heeft haer beginfel, ende aenvangh genomen, van de Ervarentheyd; en aen de Ervarentheyd is oorsaeck gegeven door den dagelijckchen Noodr. Want het gingh in de oude tijden soo slecht toe, datmen de Siecken op de straet droegh, en aen den voor-by-gaenden man raedt vraeghde. Hier uyt zijn eerst eenige Genees-meesters ontstaen, die de Konste alleen bouden op de dagelijckche ondervindinge: niet anders als gelijk de *Smits* het *Yser* na haer konste weren te smeden, sonder den aert van 't selve eens te ondersoeken. Dese oordeelden, dat de reden van de dingen onnoodigh was, dewijlse of het selfde moeste leeren, dat de ervarentheyd, of wat anders; en by aldiense 't selvige aenwees, datse dan onnoodigh was, by-aldiense wat anders in tegendeel mede bracht, datse dan valsch was, als die van de sekere meesterse der saken, te weten, de *Bevindinge*, afweek.

(2) Maer wanneer de vernufte, en weer-gierige menschen, de *Bevindinge* sochten te verstercken door hare Oorsaken, alsoo deselve niet geweten zijnde, de uytkomst bedriegelijck valt, so hebben sy gelegentheyd genomen, om die te ondersoeken. Onder dese is wel de voornaemste geweest den grooten *Hippocrates*, uyt 'er geslachte van *Aesculapius*, en *Herculus*; wiens schariften noch op desen tijt na meerder als twee duysent en hondert jaer (want hy leefde ten tijde van den Koningh *Darius Longimanus*, een sone, gelijk geloofte wert, van *Hester*, gerrouw met den Koning *Assuermus*) by ons noch in wesen zijn. Dese Leere began wat te verflauwen ten tijde van de eerste Keyzers; tot dat sy wederom haer hooft heeft opgesteken onder de Keyzers *M. Aurelius* en *Commodus* sijnen soon, als wanneer dien voortreffelijcken, en neerstigē Geneesmeester *Galenus*, de verouderde en verdonkerde boeken van *Hippocrates*, die hy byna voor eenen Godt houd, wederom

door den luyfter van fijn geleerde uytleggingen, in 't heldere licht bracht, ende defelvige Reden-gevende leere, door fijn uytmuntende fchriften, groote kracht, en vast fteunfel gaf. Ende gelijck door het korte leven der menfchen, niet alles en kan geweten, noch ondervonden werden: zo zijn noch na de tijden van de welgemelte *Hippocrates*, en *Galenus*, dien, als d'eerfte, de eerfte en hoogfte eere toebehoort, andere gekomen, die in haer vochtftappen tredende, defe leere noch verder uytgeftreect, ende mer nieuwe Leeringen, en Ondervindingen meer en verfterckt hebben. Welckers voorschrift wy volgende, fullen niet bybrengen, als 't gene op Redenen, ende Ervarentheyt gebouwt is. Want wy en moeten niet fteunen op de enckele ende naeckte Ervarentheyt, dewijl dezelve, wanneer fy met Redenen niet verknocht en is, vol gevaers fteect: om datter vele dingen ghehouden werden te gefchieden door de kracht der Naturen in 't menfchelijke lichaem, die nochtans door geweld van de fieckten uytgeperft werden. Hier komt noch by, dat geene fieckte in een yegelijck even-eens en is, en datter geen foorte van Genees-middel en is, die in een yeder defelvige kracht heeft. Men moet ook niet op de Reden, en het Oordeel alleen blijven ftaen: alzo dickwils bevonden wert, dat het gene na de Reden fchijnt vast te gaen, door de Bevindinge omghestooten werdt. Hierom fchrijft den geleerden Iode Philo, in fijn Grieks Boeck van de Laetbouwinge, feer wel, dat de onvruchtbare boomen gelijk zijn de leeringen, die alleen beftaen in overdenken en inbeeldingen, onder welke hy stelt die ledige Genees-konfte, die haer niet en begeeft om de genesinge der Siecken felfs by der hant te nemen; also het gene men by fijn felfen overieyt heeft, niet en fiet door de Bevindinge en dagelijcke Ervarentheyt alijt bevestigen.

Nu dewijl het byfondere niet bequamelijk onderfocht, nochte wel verftaen en kan werden, fonder voorgaende kenniffe van het algemeene: fo fullen wy onfen aenvang nemen aen de drie algemeene fonteynen, uyt dewelcke alles fpruyt, 't gene wy voorgenomen hebben alhier te verhandelen. Dese zijn de drie dingen tegen ons Nature; dewelcke het menfchelijke lichaem beftormen, en befchadigen, *Sieckte*, *Oorfack van defelwe*, en *Toc-val*.

(3) Gelijk de Gefontheyt is een gefaltentiffe volgens de Nature, door haerfelfen alie werckingen der deelen, en leden uytvoerende: also is in reghendeel de Sieckte een gheftaltentiffe in ons lichaem tegen de nature, eerft, en door haerfelfen de werckinge beletrende, ofte verhinderende. Hierom is welgefeyt van Cicero, in fijn boeck van de Vrientfchap, dat in andere dingen, die begeert werden, elck bequaem ende meest ghelegen valt voor yet byfonders: maer de Gefontheyt, om buyten pijn te leven, en de werckingen des lichaems wel uyt te kunnen voeren. Ende als daer yet aen komt te haperen, dan ifter Sieckte,

(4) De Oorfaken der Sieckten zijn of uytwendigh, of inwendigh. De Wtwendige beftaen meest in de ses Niet-natuurlijke dingen, in den Schar der Gefontheydt verhandelt, te weten, Lucht, Spijfe, Dranck, &c. en dat is 't gene *Diogenianus* seyde by *Plutarchus* in 't 8 van fijn Tafel-redenen 9. dat defelvede dingen, die ons doen leven, oock de fieckten aenbrengen. Van de Inwendige, zijn sommige ons door de beginfelen en stoffe van ons maeckfel aenghekomen, 't welk de oorfaek is van Erf-fieckten, als onder andere Gicht, Graveel, Teringh, Vallende-fieckte. So dat het een groot geluck is, gefonde Ouders gehad te hebben, en wel-geboren te zijn. Derhalven fonde het menfchelijke geflacht grooten dienst gefchieden, indien alleen, gelijck de gemelte *Plutarchus* wel vermaent, in fijn boeck van de Opvoedingh der Kinderen, gefonde, en welvarende luyden haer tot den houwelijken ftaet begaven. Want indien een Bouman, die fijn laet fal gaen bezaeyen, fuyver en hart Koren daer toe neemt, in der daet bevonden hebbende, dat van flecht, en voos zaet, niet als licht en quaedt ghewas voort en komt, hoe veel te meerder behoortmen daer op te letten in 't telen der Kinderen? Andere Inwendige oorfaken doen Siekten in ons lichaem groeyen, uyt het bloet, flijmerigheyt, Gal, en swart bloet, als fy van haer natuurlijke gematigheyt afwijcken, ofte datter eenigh Deel in 't lichaem komt te veranderen, verftoppen, of verderven. Hier uyt blijkt wel gefeyt te welen van den meer-ghemelten *Plutarchus* in fijn boeck, om niet te leven volgens *Epicurus*, dat het lichaem niet alleen van buyten, gelijck een zee door ongefuytigh onweder en helt; maer dat het meerder geoert, en ontftelt wert, door 't gene het felfer van binnen voedt, en opgeeft, en dat yemant meerder reden heeft om te hopen op goet en stil weder midden in de winter, als dat fijn vleyfch een ftantvastige gefontheyt fal behouden. Want al ftont *Efculapius* felve (die de Heydenen plachten te vieren voor eenen God, en vinder der Genees-konfte) geftradigh by yemant van fijn geboorte af, en alles wat de ongefontheydt van buyten aen konde komen, afkeerde; fo fonde evenwel het lichaem van binnē veranderen, door den ftrijt, die daer valt tuffchen de beginfelen onfes levens, en de natuurlijke en ingeborene wermte. Die ons wel, fo langh wy leven, voedt, befchermt, en onderhout; maer nochtans met tijt verandert, en verneert, sommige vroeger, sommige later, na dat elck den tijt fijnes levens gefelt is, welckers palen, de Genees-meesters ghelooven, dat van weynige bereyckt werden. Dan hier over is onder andere een treffelijke uytpraek gedaen by de wel-edele, en noyt genoog geprefen Ioffrouw, Ioffr. *Anna Maria van Schuerman*, in fekeren brief aen my gefchreven, en in Latijn, en Nederlants gedrukt. Wat vorder de oorfaken der fiekten belanght, daer is fo veel aen gelegen, dat de Genees-meesters (gelijck Cicero fchrijft in 't boek van het

Noot-lot) meenen, wanneer maer de Oorsack der sieckte gevonden wert, dat dan ook de Genees-middel gevonden is. Want wat soude, schrijft de Grieksche historic-schrijver *Polybius*, in 't derde boeck, een Genees-meester by een siecken uytrechten, die nier en verfont de oorsaken der sieckte? Dewijl sodanigh een nimmermeer den rechten wegh van geneefinge en sal ingaen. Derhalven, seyt hy, en moet op geen dingen meerder acht genomen werden, als op de oorsaken van al 't gene, dat gebeurt. Maer also sulcks niet licht en valt, en een yegelijks werck niet en is, zoo mogen wy met den Poëet *Virgilius* wel seggen:

Felix; qui potuit verum cognoscere causas.

(5) Dan dewijl de Oorsaken der sieckten dikwils verborgen zijn, so werden deselvige afgenomen door duuytwendige Teyckenen, en Toevallen. De Toevallen werden ghemeenlijk met den Griekschen naem gheenoemt, *Symptomata*, en zijn mede teekenen der sieckten. Alsoo beteyckenen ghele ooghen, en deselvige verwe over 't geheele lichaem, een Geleucht, als een toe-val ofte gevolg van die Sieckte; het welk, also het sienbaer is, een teyckenen geeft van de inwendige en verborgen sieckte, daer het van daen komt. So seyt *Plutarchus*, 5. van de Meeningen der Wijzen 29. dat het gene wy sien, ons klaerlijk voor ooghen stelt 't gene in duyster is. En also konnen ook sommige dingen Teyckenen wesen, hoewel geen Toevallen. De Teyckenen zijn tweederley; sommige wijzen aen de tegenwoordige gelegentheit, die wy *Ken-teyckenen* sullen noemen, andere de toekomende, die wy met den naem van *Voor-teyckenen* bekleeden. Want al is 't, dat (gelijk *Dionysius Halicarnassæus* schrijft in 't 8 van zijn Grieksche Hystorie 28) de Goden aen niemant van de sterffelijke menschen gegeven hebben een sekere wetenschap van het toekomende, en dat sulck voorweren by *Isocrates*, in zijn gespreck tegen een Neus-wijse, gehouden wert, het menschelijke verstant so verre te boven te gaen, dat de hoogh-wijse Poëet *Homerus*, selve de Goden in zijn versien stelt raetflagende met malkanderen over 't gene gebeuren sal, als of 't selve voor haer onseker, ende verborgen was, so kan evenwel een vernuft, ende recht-sinnigh Genees-meester uyt 't gene, 't welck de sieckte te voren verfont heeft, en noch tegenwoordigh voorgeeft, met goede redenen afnemen, wat daer op volgen sal. Also schrijft de gemelte *Polybius* in zijn 6 Boeck, niet swaer te zijn, dat door overleggen van 't gene ghebeurt is, geoordeelt wert van 't gene noch gebeuren zal, te weten, als het met de saeck zo gelegen is, gelijck *Cicero* seydt in 't sefte Boeck van zijn Brieven, daer haer uytkomst voor sien kan werden.

Het II. Capittel.

(1) Teyckenen uyt de Pols, en 't Water. (2) Wat de Pols is, (3) zijn onderscheyt, en hoe het selfde moet tot kennisse waergenomen worden. (4) Waters oorspronk, (5) en betekenis. (6) Wat in 't besien van 't selfde waer te nemen staet. (7) Beschrijvinge van gesont water; en wat et onderscheyt beduyt in (8) veelte, (9) verwe, (10) wesen, (11) vermenging. (12) Misbruyck in 't Water te besien; en daer van eenige kluchtige geschiedenissen.

(1)

OM de Siekten te beteyckenen, en hebben de Pols en het Water geen kleynne kracht. Want de Pols wijst aen de gelegentheit van het herte, en de slaghadere, en dien volgende van de sterckte van onses lichaems. Het Water verfont hoe dat de Lever, en Adere gestelt zijn, en met eenen oock de hoedanigheit van 't bloedt, en d'andere vochtigheden daer in zijnde, als oock van de Siekten uyt deselvige spruytende; maer wat duysterder van de krachten. Een quaden Pols geeft alijt arger reken, als quaet water; en gesont Water is sekerder, als een gesonden Pols.

(2) De Pols is een beweginge, of kloppingh (het welck 't Latijnsche *Pulsus* beteyckent) van de slaghadere, die uyt het herte spruyten, van 't welck sy daer mede het bloet door 't geheele lichaem spreuten, bestaende in opheffen, ende nederstijgen. En alhoewel de slaghadere, het gheele Lichaem over kloppen, zo en voelt men evenwel geen andere Pols, als die voor aen den arm slaet, om dat die ghereeder leyt, en oock blooter, als tegen het vel aenlaende.

(3) Om den Pols wel te verstaen, zo moet men eerst, en voor al wel letten, op de gene die gematight is, als zijnde de wet, en de maer van alle d'andere. Want dese werden na vergelijkinge van den selven geseyt, Groot ofte Kleyn, Ras ofte Langsaem, Hart of Sacht, Sterck, ofte Flauw, Gelijck of Ongelijck. De gematigde Pols en wert niet gevonden, als in de alderbeste naturen, en in alsulcke gestaltenisse des Lichaems, dewelcke midden tusschen de uytstekende hoedanigheden gematight is. Maer in ongematigde naturen, als is 't datse gesont zijn, zo verschillen de Polsen, daer van. Want die heet van Naturen zijn, hebben een Rassen, Grooten, ende Sterckachtigen Pols: in tegendeel die kour zijn. De Magere eenen Langsamen, Stercken, ende Grooten: dewijl dat de ader geen belet en heeft, om haer wel op te geven. In Mans, en Jongelingen is hy grooter ende stercker, als in de Vrouwen, in oude Luyden slap, en traegh, in kinderen tusschen beyden. So verandert sy oock na de Getijden des laers, na de Landen, na de Oeffeninge des Lichaems, als oock na de Beweginge des Gemoets. Een stercke Pols beteckent in de gesonde

langh leven, in Siecken, dat sy wel sullen opkomen. Een Slappe is een bode van slappigheyt der krachten, also geworden, ofte door langdingheyt der siekten, of dat se door eenige andere oorsaken vervlogen zijn, als vasten, waken, pijn, ongerustheyt, loop, of diergelijke. Een raffe Pols beteyckent Hitte, ofte ghebreck van levende Geesten: een Groote, dat de krachten niet swack en zijn; een Stercke, dat deselvede sterck en kloek zijn. Een kleyne Pols geeft te kennen gebreck van natuerlijke wermt, en een groote verkouwinge. Nu dat een Pols niet wel, ofte volkomen uyt en slaet, sulcx en geschiet niet uyt noot sake-lijkheyt, of en betoont geen eygenschap van sieckte: maer alleen eenigh beletsel, dat ontrent de slagh-ader valt, te weten, wanneer se van de omliggende vliessen, vet, ofte vleysch verdruct wert. So hebben verte Luyden, een Kortten, en Kleynen: Magere een langen, en Grooten: Vierfchouge eenen gemaighden Pols. Een sachte Pols betoont een sachte slagh-ader, ende dat het Lichaem vol slijmerachtige vochtigheyt is, gelijk in Water-sucht, en slapende Siekten. Een harde Pols, indien hy niet en komt uyt Flaenwigheyt, noch uyt Vreesse, noch uyt Schaemte, beteyckent alijt een harde slagh-ader: die also wert, ofte door drooghte, ofte door benauwingh, of door spanningh. De droogte heeft haren oorspronck uyt onmatigh gebruyk van heeten dranck, uyt brandende en verdroogende koortsen, uyt de vierdendaeghsche koortsch, ende swaermoedigheyt: De benauwingh komt somtijts van kouw, 't zy door de lucht of kouwen dranck, somtijts oock van quade vruchten, die veel dick glas-slijm in 't lichaem doen groeyen. De spanningh geschiet door onstekingh, of door een hardigheyt in de lever of milt. Maer in wat soorte dat hy gelijk slaet, dan gaet hy vast, en seker, waer op men hem mach vertrouwen, dan ongelijk gaende, valt hy ontrouw. Derhalven is een goede Pols, die gelijk gaet, de sekerste, ende beste: een quade en gnelijcke, de archste; ende arger als een die quaet, en ongelijk is. Wat Pols nu in elcke Sieckte is, sullen wy hier na op sijn plaets uyt-leggen.

(4) Dewijl de vuyligheyt van ons lichaem gelijk als een afschiet sel is van beschadigde deelen, of quade vochtigheden, so brenght het mede haer gelegentheyt, en heeft de voornaemste plaets onder de kenteyckenen. Maer het water alleen schiet van 't geheele lichaem, en kan derhalven een algemeyn teycken geven. Want het water en is niet anders, als de wey, van het bloedt door de nieren gescheyden, en afgeheleckt. Gelijk in melck, alse stremmelt, so wert oock in 't bloet de wey van het dicke en grove afgefondert: dewelcke daerom onder het bloet vermengt was, om dat het door de kleyne aderkens tot het uysterste van het lichaem soude kunnen loopen. Dese wey heeft haren oorspronck van den dranck, of ander nat, waer mede yasser spijsse vermengt wert, ende sonder het

welcke het lichaem naulijcks eenigh voordeel uyt de spijsse en zoudetrecken. Hierom is den dranck alle Dieren seer bequaem; en noodigh: sommigen, gelijk de Vogelen, die geen water en maken, scharter, anderen, als Menschhen, ende Vier-voetige Dieren, meerder. Door het koken van de Maeg wert de geheele vochtigheyt met de Kost vermengt, en alle de spijsse wert verdunt, en met de vochtigheyt gebracht tot een ghelijck, en eenparigh wesen, het welck wy Chylus, of Gijl noemen. Dese door de dermen loopende, wert uytgesogen door de aderen van 't dermscheyl (gelijk tot noch toe gemeent is) ofte door de melck-aderen (onlanghs gevonden, en by ons oock in levende ontledinghe der Beesten ondervonden) die het sijnste, ende nutste uytstuygen, en voeren na de Lever. Als hier dan van Gijl bloet gemaect is, gelijk de Gal na het Gal-blaesjen, het swart ende grof bloet na de Milt, also wert oock het water ('t eygen uytshot van de Lever, gelijk de Kamer-gang is van Maegh en Denmen) sijn werck, dat gesydt is, gedaen hebbende, en 't gene nu onnut, en overigh is, uyt het bultige deel des Levers ghedreven, door de Suygh-slagh-aderen tot in de Nieren, en van daer door de water-pesen in de Blaes. Doch evenwel niet al: want haer noch een deel met het bloet door het lichaem verspreyt, het welck 't ampt van doorvoeren volbracht hebbende, ofte door het sweet uyt damp, of wederom den eygen wegh keerende, door de Nieren en blaes geloost wert. So dat het water niet alleen uyt de Lever, maer oock uyt de groote en kleyne Aderen, en 't gantsche Lichaem voortkomt: het welk een yegelijk volkomen gewaer kan werde, wanneer hy in drie vier dagen niet of weynig en drinkt.

(5) Dit water, als 't met geen onmatigen dranck, of met yet anders vermengt en is, so geeft het klaerlijck te kennende gelegentheyt van 't bloet, en d'andere vochtigheden, die in de Lever, en de Aderen zijn. Want het water, zoo lange het met deselvighe vermengt was, trock na hem hare hoedanigheden, ende nu, daer van als afgesneden zijnde, vertoort hare gestaltenis. Derhalven indien het Ingewant, of de Aderen, ofte het Hoof, ofte de Longen, ofte eenigh ander deel des lichaems met siekten beladen is, om dat dezelve haer gestaltenisse mede deelen aen de vochtigheden, die sy in haer hebben, zo sal oock het water, 't weick met het bloet, ende d'andere vochtigheden door het lichaem gevloeyt heeft, daer van deelachtig wezen, en ghemaect zijnde, eygen teycken geven van haer gelegentheyt. Maer het vertoont oock insonderheyt, hoe de plaetsen daer het doorloopt, te weten, Nieren en Blaes ghestelt zijn. Want al is 't, dat het daer niet lange in en blijft, zo treckt het nochtans met hem de vuyligheyt, die in dezelve zoude mogen wezen. So dat het meestendeel kan aen wijfen de gelegentheyt van alle de plaetsen, daer het aen geweest is.

(7) Het water, daer men uyt oordeelen zal, moet gemaectt wezen in de nacht, na den eersten slaep, en als de spijsze wel verteert is, en besien in een klaer glas, en een plaetse daer het licht niet al te helder en flickert, of al te duyfter en is. En, gelijk van de Pols gezeijt is, zo moerten ook voor eerst kennen 't beste water, als zijnde een wet en regel van d'andere. So danigh water is middelmatigh van wesen, niet dun, gelijk gemeen water, noch dick ende grof, gelijk van paerden, en diergelijcke beesten: klaer, en niet beoert: van verwe geel, van veelte mer den dranck over-een-komende, ofte wat weyniger, dewijl daer wat van den dranck in 't lichaem verteert wert. Het gene hier in besinckt, is wit, effen, en eenparigh, wat schier opwaerts drijvende. So danigh water en beteyckent niet alleen dat de nature alles wel verteert, maer ook dat het lichaem sijn volkomen gesontheijt heeft. Het gene hier af wijckt, beduyt het lichaem qualijk ghestelt te zijn. Waer toe wel ghelet moet werden op de veelte, verwe, wesen, ofte ghestaltenis, klaerheijt, en 't gene daer in drijft, of besinckt.

Wanneer het water matelijck veel gemaectt wert, sulcx beteyckent dat het bloedt matelijck veel Wey heeft, 't welck een teyken is dat de nature wel vaert, en alles bequamelijcken uytvoert. Maer veel, ende overvloedig water komt somtijts door veel drinken, ofte water-drijvende Ghenees-middelen, ofte door krachten van kouw, en diergelijcke: ofte oock door eenige sieckte, gelijk *Diabete*, Water-sucht, en alffer veel rauwigheijt ontrent het ingewant vergadert, of de vochtigheijt des lichaems tot water versmelt. Weynigh water, indien het geen oorzaken heeft van weynigh drinken, of wrangen en onklaren dranck, ofte drooge kost, ofte veel sweeten, ofte veel ter stoel te gaen, ofte dat het op grooten arbeyt volghet, beoert sieckte, ende die in de wegen, daer het water doorloopt. Waer van 't sijn plaetse breeder sal ghandelt werden.

(8) Onder de verwen van 't water komen meest in achtinge wit, bleyck, geel, roor, groen, en swart. Dese veranderingh geschiet uyt tweederley oorzaken, datter hitte in 't ingewant, en 't geheele lichaem is, of dat haer eenige ander vochtigheijt onder 't water vermenght. Wat arbeydt, vasten, hitte, koorts, en al 't gene het lichaem kan verhitten, doen het water van ghelijcken verwen, en zo veel hooger, hoe sy krachtiger zijn; en 't water, dat laegen tijdt in 't lichaem blijft, ende langh na den eten gemaectt wert, is altijd hooger van verwe, als 't gene, te voren ge-looft is. Wanneer oock de Gal haer in de aderen met de Wey vermenght, gelijk in de Gele-sucht, dan valt het water Hoog-geel, so dat het selfs oock waer haer aen komt, de geyghheijt mededeelt. Maer van een gematigh, en welvarent mensche, en die in 't best van sijn leven is, komt geelachtigh water, daer in de verwe van een Citroen niet ongelijck. Wit water, en

dat met eenen dun en klaer is, en recht waterigh, indien het niet en komt van veel dunnen dranck, beoert datter groote verstoptheijt is in de Nieren, of Dermen-scheyl, en lever, of dat de verterende kracht in Maegh en Lever door te grooten kouw seer beschaedicht is. Het gebeurt oock in brandende koortsen, dat de Gal in de hersenen op-ghestegen zijnde, water gemaectt wert, ons gemeen watergelijk, waer uyt de Genees-meesters een teken van raesmyc trecken. Wit en dick water beduyt, datter overvloed van slijm is. En als sulcx langh gelooft wert, is een voor bode van koude sieckten. Water dat maer bleykach-tigh en is, geeft teycken van minder rauwigheijt, en dat de inwendige wermte niet so veel van de natuerlijcke af en wijckt. Groen water komt voor vermen-ginge van groene gal: gelijk swart, door swarte, dan dat beteyckent oock somtijts een volkomen uytblu-singe van de natuerlijcke wermte.

(10) Van wegen her wesen, en de gestaltenis van 't water, wert drierhande onderscheijt ghemaectt, dun, dick, en middelbaer. Dun water, indien het niet en komt van overvloedigen dranck, beduyt verstop-pinge in de Nieren, ofte water-pesen, gelijkmen siet als in deselvige een steentjen vast sit, dat het dunste van 't water alleen kan affloopen. Het volghet oock wel op de slappigheijt van de verterende kracht: want de natuerlijcke wermte is somtijts so weynigh, dat sy den dranck laet loopen, gelijk hy ingenomen is. Middelbaer water in dunte, en dicke, beoert wackere wermte, goede teringh in Maegh, Lever, en aderen. Maer 't gene dick is, indien het niet en schiet door al te wijde wegghen, is een teycken van Rau-wigheijt, ende dat de natuerlijcke wermte door veel rauwe, en ongekookte vochtigheden overval-len wert.

Klaer en helder is 't water, als men daer lichtelijck door sien kan: in tegendeel is het duyfter, of troubeel water. Klaer water betuyghet een goede verteringh, dat de natuerlijcke wermte, ende vochtigheden in goeden stant zijn, waer door het oock besoncken is. Duyfter en onklaer water komt veeltijts door ghebreck in de Nieren, ofte Blaes, het zy dat in deselvi-ge eenige overtolligheijt is van groote vochtigheijt, die het water met hem sleept, ofte datter yet ver-sweert. Sonder die gebreken beduyt onklaer water, overvloed van dicke vochtigheijt in de aderen, die de natuerlijcke wermte niet wel en kan verteren. Nu dat onklaer ende dick (daer teirstont af gesejdt is) verschillen ghelijck oock dun, ende klaer, blijkt daer uyt, dat wit van Ey, Olye, ghesmolten Glas, ende bruyne Wijn, als wijn Tint, wel recht dick zijn, ende evenwel niet troubeel, maer gantsch klaer. Ende dat oock witte ende dunne wijn, ja oock selve Brande-wijn, wel somtijds kan onklaer we-sen.

(11) Wanneer op 't water, sonder geroert te zijn, veel

veel schuym drijft, sulcx beteyckent datter veel winden in 't lichaem malen, dat Maegh en Dermen gespannen zijn, datter Colijck voorhanden is, en sulcx door onmatigh ghebruyck van vruchten, Erweten, Boonen, en diergelijcke, ofte door swackheyt van de natuerlijke wermte. Indien dat schuym met groote bellen langh blijft staen, geeft teycken van dicke en slijmerige vochtigheden, en daer uyt groeyen de verstoppingen: maer indien de Bellen lichtelijck breken, ende verdwijnen, sulcx betoont, datter dunne winden, en dunne vochtigheden zijn. Alffer vertigheyt, ghelijck Spinne-web, op het water drijft, dat is een teycken van teringh. Dan sulcx kan oock wel gebeuren, wanneer yemant Olye gedroncken heeft. Van het vorder sullen wy seggen in de teykenen van elcke sieckte.

(12) Maer al ist dat het water al vry veel, gelijk nu ten deele is aengewesen, kan vertoonē: so ist evenwel een groot misbruyck al langh by de treffelijkste Genees-meesters wel te recht mispresen, maer evenwel noch niet gerecht, darmen met het water loopt na de Geneesmeesters, om volkomentlijk onderrecht te zijn van de gelegentheit dergene, die sieck leyt, of eenigh ghebreck onder de leden heeft. Ia sommige onvoorlichtige sieckten (seyt onsen grooten *Erasmus* in sijn uytlegginge der Spreek-woorden) verwachten van de Genees-meesters, dat sy, het water eens befiende, sullen kunnen raden, of van een man, of van een vrou is, en van wat ouderdom, van wat aert de sieckte is, waer, en van waer die bekomen is, wat dat de siecken ghevoelen, en by-na wat sy in den Slaep ghedroomt hebben. My selve is voorgekomen, dat een backers vrou pijn in de tanden hebbende, wilde dat ick sulcx uyt het water soude sien. Die ick voor antwoord gaf, dat het water niet en konde beduyden als van 't gene het gherocht had, en als sy op een ander tijt daer van bescheyt wilde weten: dat sy dan eerst haer tanden daer mede spoelen soude. Waer uyt dit voordeel oock te recken is, dat het witte tanden maeckt, gelijk de Poët *Catullus* seyt in sijn 40 Dicht, daer hy een sekeren bloet belacht, die met sijn witte tanden te veel pronckte:

EGNATIUS, quod candidos habet dentes
Renidet usquequaque, seu ad rei ventum est
Subsellium, cum orator excitat fletum,
Renidet ille: seu pii ad rogum filii
Lugetur, orba cum flet unicum mater,
Renidet ille: quidquid est, ubicunque est,
Quodcunque agit, renidet. hunc habet morbum,
Neque elegantem, in arbitror, neque urbanum.
Quare monendus es mihi: bone Egnati,
Si urbanus esses, aut Sabinus, aut Tiburs,
Aut porcus Umber, aut obesus Erruscus,
Aut Lannuinus ater, atque dentarius,
Aut Transpadanus, ut meos quoque attingam,
Aut quilaber, qui puriter lavat dentes,

Tamen renidet usquequaque te nollem.
Nam Risu inepto res ineptior nulla est.
Nunc Celtiber in Celtiberia terra
Quod quisque minxit, hoc sibi solet manere
Dentem, atque ruffam defricare gingivam:
Ut, quod iste vester expolitor dens est,
Hoc te amplius bibisse pradicet loti.

Een seker Boerin bracht haer mans water hier in de Stadt by een Doctōr, en als hy 't sijne geseyt had, soo dede sy daer by, dat het hem opquam in de keel, en vragden of het nier wel opstijgingh van de Moer soude wesen? En als de andere hem niet en konde onthouden van lacchen, so seyde sy, Hoe na en hebben de mans geen Moer? Neen, antwoorden hy. Maer hem quelt de opstijgingh van de Vaer. Ick mochts wel denken, seyde de Boerin; want het komt hem even-eens in de keel op, gelijk het mijn plagh te doen. Daer mede ginckse wel getrooft na huys, en den Doctōr kreegh groote neringh in dat Dorp van de gene, die mer d'opstijgingh van de Vaer ghequelt waren. Want al die voor 't hert, ofte in de keel het minste maer schorten, werden al dadelijck verklaert, de opstijgingh te hebben. Een andere Boerin quam met haer mans water in den Hage, en versocht alleen van den Geneesmeester te weten, of hy van de sieckte sterven soude. Want, seyde sy, wat behoef ick verlore kosten te doen, is hy veegh, so en sullen hem geen dranken helpen; is hy niet veegh, so sal hy wel sonder dranken genesen. Ik geloof dat den goeden Heer al dapper veriet stont, om dat Boerinnen haper werk te ontwarren. Beter wisten haer te redden drie andere, waer van ik de kluchtrige geschiedenisse zal verhalen. Seker Huysman bracht midden in de winter water by de Genees-meester, hy vragende of het van sijn vrou was: den Boer seyde, Ia: maer siet eens ofte ghy daer uyt nier wat anders en merckt. Den Doctōr, also het water van goede verwe was, kreeg achterdencken van eenige uytwendige pijn, ende gaf die oock tot antwoord. Braef, riep den Boer, dat is wel geraden: Dan waer van komt de pijn, die sy voelt in haer zijde, daer het blauw is. De Genees-meester hoorende van de blauwigheyt, konde lichtelijck afnemen, sulcx door vallen of stooten geschiet te zijn: daerom vraghden hy, of de vrou niet gevallen had? Den Boer hier over verwondert staende, Meester, seyde hy, soo ghy mijn kont seggen, waer van dat sy gevallen is, ick sal u houden voor den alderbeste. De Genees-meester, de plompigheyt van den Huysman bemerckende, en overleggende de gelegentheit van de wooninghen, gaf voor antwoord, dat sy van de trappen gevallen was. By gat, seyde den Boer, indien ghy uyt het water kont weten, van hoe veel trappen sy gevallen is, ick sal alleman seggen, dat ghy een huysman bint. Hier en konde de Geneesmeester hem nauelijcx van lacchen houden, evenwel werende, dat de Boeren solders niet seer hoog en zijn, antwoorde, ontrent

trent van twaelf trappen. Waer op den Huysman seyde, Siet het water te degen; want daer moeder meerder zijn. De Genees-meester neder fiende, bedacht wat anders: daerna een starigh geelaer toonde, seyde, De weghis door de vorst geheel gladt, en hebt ghy niet onderweeg gevallen, en wat water gestort? Den Boer, gelijk 't een slechte loer was, fiende den Genees-meester voor een Propheet aen, bekende dat hy gevallen had, en datter wat gestort was. Daer op seyde doer de Genees-meester met een groote stemmigheyt, Fijman, op die plaets, daer ghy gevallen hebt, moet ghy d'ander trappen soecken, want ik en hebse hier in dit glas niet. Den Boer seer verwonderd zijnde over de geleertheit, en ervarentheit van den Genees-meester, gingh so na huys, en vertelde sijn koren met groot genoege, hoe wijselijck den Doctor hem geant woort hadde.

Hier te lande was eē ander geneesmeester, vermaert van goede kennisse te hebben in 't water te besien; by hem wilde een Boerin 't water van haren man brengen, dan ging onderweeg aen tot haer Lantvrou. Dese wijsneule Trip, dewelcke aennemende die gelegentheyd, om den Genees-meester te bedriegen, verfocht de Boerin, dat sy haer het water soude geven, om het selde te laten besien. Den Doctor haer fiende, en wel wetende dat het een doortrap wijf was, ghekomen (gelijk veertijts geschiet) om hem maer uyt te hooren, was op sijn hoede. Derhalven als 't water uyt het kanneken ('t welck gestopt was met kruyt, dat maer op een plaets en wies) gegoten werde, seyde hy: Dit is water van geen Edeiman, noch borgher, maer van een boer, en 't en komt uyt dese stad niet, maer is van buyten door sodanigen poort ingebracht. Het wijf sulcx gehoorde hebbende, stont geheel verstedt, en verhaelde doen van selfs alle de ghelegentheydt van des Huysmans sieckte, en sy en konde haer niet genoeg verwonderen, meende dat hy alles uyt het water ghesien had. Dus bevint men de waarheit van 't spreekwoort, *dat de werelt wil bedrogen zijn.*

Sekere dienstmaeght bracht haer vrouwen water tot den Doctor, en als sy by gevalle het selve gestort hadde, niet wetende wat sy doen soude, soo hieltse haer kanneken onder een koe, die daer juyft stont en pisten, ende bracht dat water in plaets van 't ander. Hy seyde daer op, dat de sieken te veel gras en kruyden at. Dit was een geluckigh raetsel; en door meerder gauwigheyt, als reden beleyt. Want *Hippocrates* selve staet toe 4. Aphor. 70. Dat ons water kan de gelijcknisse hebben van Peerden, ende Ossen, ende dat sulcks pijn in 't hooft beduydet. En al is 't, dat sommige hebben willen beschrijven de teycken, waer door het water van andere vochrighheit konde onderscheyden werden, so zijn deselve allegader los, ende bedriegelijck. Ende daer en is niet lichter, als een Doctor, hoe voorsichtigh hy oock soude mogen wesen, met eenigh nat, of ander water te bedriegen,

En al is 't dat de Genees-meesters dickwils hier na geluckelijck slaen, en dat sy door eenige omstandigheyt ofte loofse ondervragingh, de sake op het hooft somtijts treffen, ende dat het dien volgende na haren sin wel uytvalt, (gelijck oock die by *Boccacio*, dewelcke door eenige boeven daer toe opgerockent zijnde, uyt het water oordeelde, dat de Man met kint was) so gaer het mede somtijts wel tegen haer sin, en werden dan van de gene, die sy verkeert oordeel gegeven hebben, achter den rugh uytgelacchen, ende bespot. Daer toe komen sommige met bier, of eenigh ander nat, en krijgen evenwel a eenigh bescheyt. By seker Genees-meester werde een gedeckt glas ghebracht met Spaensche wijn, om te bezien: hy den selfden aensende voor root water, seyde, dat de Lever heel ontsteken was, ende dat grooten brant hem door het gantsche lichaem verspreyde. De schalck, die daer op uyt was, het glas weder aennemende, gaf tot antwoort, sulcx wel te gelooven waer te weten, wanneer hy het soude ingedroncken hebben, ghelijck hy op staende voet dede. De gierigheyt van sommige siecken die niet garen voor haer eygen gesontheit eenige kosten doen, als oock nalatigheyt van sommige Genees-meesters, die meenen, datter geen koren van de molen behoort gewesen te werden, zijn oorfaek, dat dese ketterye so lang in swang gaer. Als ick uyt Italien in Brabant af-komende, te Loven begroete den vermaerden *Thomas Ficnis*, aldaer Professor in de Medicijne, en hier van onder andere, reden viel, was verwondert, dat hy my seyde, sulcx aen te houden, om groot profijt, dat hy daer van trock, en dat men door ondervragen, en konstigh raden ten naesten by tot de waarheit konde geraken. Also mede de gemelte Doctor *Crellius*, voor eenige jaren Medicijn alhier te Dordrecht, die grootē loop van water te besien had, daer over gevraegt zijnde, Wat hy daer uyt sagh? gaf voor antwoord, Ten minsten een, ofte twee schellingen. Dan werde oock somtijts wel degelijck bedrogen. Beter heeft my, als ik eerst 't huys komende, de konste soude gaen oeffenen, wel geraden mijn weerde Meester *Dr. Everard van Vorst*, seer geleert Professor te Leyden, dat ick die quade gewoonte allencxkens soude afschaffen. Hier toe heeft mede den edelen, en seer ervaren Genees-meester, *Mr. Pieter van Forcest*, in een boeckken in Latijn geschreven van het onleker oordeel der wateren, ende 't selve is door *Dr. Nollens* in Nederlandts overgeset, uytgegeven.

Ick en kan evenwel niet ondiensigh vinden, alhier te wederleggen tweederley misbruik, dat aldermeest by 't gemeene volck in swangh gaer, en daer de Doctoren dapper mede ghequeit werden. Die met het water komen, willen van deselve gemeenlijck weten, of het van een man, of van een vrouwe is. Dit weten heel behendig (gelijck sy meenen) aen te leggen, seggende het water te brengen van een *Person*, en haer wel wachtende voor het woort *Hy* ofte *Sy*.
Daer

Daerbeneffens zijne oock veel uyt, om te weten, of een nieu- getroude Vrouw (gelijk sodanige gemeen- lijk na kinderen verlangen om geen verloren werk te doen) swanger is. En sulcx en gebeurt niet weyniger van jonge dochters, die bevreesd zijn, dat haer de kermis, die sy met vreugt gehouden hebben, welfonder vreught mochte vergaen, en niet schande uytbersten. Maer ick zal klaer bewijzen, dat uyt het water niet gesien en kan werden, of het van een man, of van een Vrouw is; noch of een vrouw swaer gaet.

Wat het eerste belanght: *A* maectt een longelick ander water, als een oudt man, een man anders als een vrou, so bestaet zodanigh onderscheyt alleen in de verwe, en het wesen: dewelcke, alzo sy mede van verscheyde andere oorsaken kunnen veranderen, zo en kan het eygentlijk niet vertoonen, of het van man, of van een vrou is: want een vrou van heere of galachtige gematigheyt, zal na oeffeninge van haer lichaem, ende ghebruyck van heere spijs hooger gheverwt water maken, als een man van koude ghematigheyt. Inghelijcks een vrouwe, die de koortsche heeft, ofte met een andere sieckte gequelt is, zal sonder twijffel na den aert van de sieckte ander water maken. Die dan alderhande water besiet, hoe zal hy kunnen onderscheyden, of het van een man, of van een vrou komt, als hy de gematigheyt niet en weet van de gene, die het ghemaectt hebben. Derhalven wanneer een gesont, en gematicht man met zodanighen vrou, een die werm van aert is met een werm, een sieck man met een siecke vrou vergeleken werden, en datter niet van buyten toe en valt, 't welck het water verandert, zoo soude misschien het water van een vrou eenighins onderscheyden mogen werden van mans water, maer anders niet: dewijl van waer 't water by een Genees-meester gebracht wert, dickwils onbekent is. En aldus is te verstaen 't gene zommige Genees-meesters schrijven van het onderscheyt in 't vrouwen, ofte mans water. Want om dat de mans gehouden werden wermere te zijn, en dat sy meerder oeffeninge doen, zo maken sy dunder, en gewerder water, ende in 't welke weynigh besinckt. Maer de vrouwen om dat sy kouder van naturen zijn, en haer lichaem weynigh oeffenen, zo maken zy bleyck water, het welke veel besinckt. Dan dit kan uyt oorzaken nu verhaelt veranderen: derhalven dat hier in niet zekers en is: en sulcx uyt het water te oordeelen, is een groote lichtveerdigheyt, en streckt meesten-tijt om het gemeen volck te bedriegen.

Van wegen de swangerheyt en staet niet minder te twijfelen, en in dit ongestadigh weder moet een Genees-meester dickwils tegen sijnen danck aen 't roer staen. Maer onzen eersten, en oppersten meester *Hippocrates*, die alle tekenen van swaer gaen wel neerstigh ondersocht, en beschreven heeft, en maectt nergens eenigh ghewagh van de wateren. Daerenboven en wert het water niet verandert, door de Swangerheyt

zelve, maer alleen door het ophouden van de stonden, diemen moet bekennen, dat de wateren kunnen veranderen, door dien het bloet, en de vuyligheyt haren loop wederom nemen in de aderen. Maer die veranderingh van water kan oock in de maegden uyt ophoppinge van haer stonden ondervonden werden, ja oock in alderhande sieckten uyt sodanige ophoudinge veroorsaect, als mede in verstoppinge van 't ander ingewant. So dat het water hier niet eygens, of bysonder en kan uytwijfen. Wy sien dat de waters somtijts ongewerwt zijn (gelijk in de verstoppinge dickwils geschiet) somtijts hoogh gewerwt, somtijts de gesonde gelijck (als de Swangere vrou selver gesont is) somtijts dun, somtijts dicker, ghelijck oock in andere gelegentheyt gemaeckt werden. En wanneer de vrouwe qualijck te pas is, dan wert het water door de kracht van de sieckte soo verandert, dat alle de teyckenen van Swangerheyt, indien daer eenighe waren, zouden te niet gaen. Waer uyt volkomenlijck blijkt, hoe los dat het gaet, deselvighe uyt het water te willen oordeelen. *Avenzooren* treffelijck Arabisch Geneesmeester schrijft, dat hy in sijn eygen huysvrou bedrogen is geweest, daer hy nochtans behalven 't water, noch andere teyckenen konde waernemen. En een seer geleert Italiaensch Geneesmeester *Saxonia* verhaelt, dat doen sijn moeder van hem groot gingh, hy van de Genees-meesters geoordeelt werde voor een *Mola*, ofte Klomp vleysch, en dat sijn moeder niet tegenstaende sy met vele drankē gequelt werde, evenwel de vrucht tot sijner tijt behiel. Dan de sterckte van de Lijf-moeder, en vrucht en is altijt so groot niet, dat sy die onvoorsichtige middelen kan wederstaen. Daer van heb ick een exempel gesonde dat wel verdient alhier tot waerschouwinge van andere gestelt te werden. Een jonge, en anders gesonde vrou kreegh, na dat sy eenige maenden geen veranderinge gehadt en had, zeer groot joucktel onder aen haer lichaem, waer over sy eerst dede versoecken *Dr. Forest*, daerna oock my; maer also sy uyt onverdult, en verbolghen sinnen enckel begeerden, dat wy haer stonden souden doen komen, als wel werende, gelijck sy zeyde, niet bevrucht te zijn, en wy anders oordeelende, daer toe niet en wilden verstaen, zo liet zy haen den voorgemeltē *Dr. Crellius*, die hem verwondert hiel over onse onwetenheyt, en stofte genoeg te konnen sien uyt het water, ende te onderscheyden of yemant een knechtjen, of een meysjen, als oock een, of meerder kinderen droegh: en verfeerde haer, dat zy gantsch niet swanger en was. Hier door de vrouwe in haer versoeck, en begeeren gevolgt en versterckt zijnde, nam door sijnen raet de sterckste afdrijvende drancken in, die ick oyt ghesien hebbe. Maer wat uyt-komste? De vrouwe konde door haer stercke nature de sterke kracht van de dranken uytstaen, dan verlosste daerna van een seer tenger kindeken, vol water, zoo dat het geheele lichaem zo klaer was, dat men

men met een kaerffe daer dwers door by-na sien konde; waer op na weynich dagen de doot volgde. Dit was de vrucht van de vermetele kennisse der Wateren. My dunckt dat hier op niet qualijck te pas en sullen komen de woorden, met dewelcke Hippocrates sijn Wet begint: *De Medicijne, seydt hy, is de treffelijckste van alle Konsten. Maer wert, om d'onwetenbeyt van de gene, die haer oeffenen, en 't verkeert oordeel der gene, die soodanige gebruycken, veel achter andere Konsten gestelt. Ick meene dat de oorsaek van desen misslagh is, daer in de steden voor de Medicijne alleen anders geen boete gestelt en is, als van schande, en oneere. Maer die raecte weynich de ghene, die schijnen uyt deselve ghemaect te zijn. Want dese gelijcken de Comedianten; en gelijck die het wesen, en 't kleer wel hebben van de persoon, die sy spelen, maer evenwel die persoon niet en zijn: even alsoo zijnder oock vele Doctoren met de naem, maer seer weynighe met de daedt.* En voorwaer hoe menich iller, die in dese sware en wichtige Konste so plotseling valt, gelijck (volgens het spreek-woort) een Koe in een wetering: daer wel hoog-noodigh is, dat de gene die wat goets sal uytrechten, van jongs op, by de beste meesters daer in met alle neersticheyt en goet verstant opgetrocken wert. Her gene niet en was by den genen, die ick nu genoemt hebbe; en daerom alleen genoemt, op dat lichtelijck anders achterdencken op yemant anders mochte vallen. Hier uyt is nu lichtelijck af te nemen, hoe schadelijck dat het is, te veel op de Wateren te berrouwen, ende hem tegens goet oordeel daer in te laten bedrieghen. Derhalven is best datmen het Water by den Siecken besiet, als een teycken onder andere: maer dat het niet gehouden en wert, als alleen ghenoech zijnde om van alles een volkomen teycken te geven.

Noch minder dat her kan aenwijsen, of een vrouwe, gelijck wy nu verhaelt hebben, bevrucht is; ick laet staen, datmen soude konnen uyt het Water sien, oft een Knechtjen, oft een Meysjen gedragen werde, als Doctor *Crellius* voor-gaf. Een ander Geneef-meester (van Br. *Cornelis* gheslachte) sulcks wel verstaende, en niet konnende van seker Vrou, die daer enckel bescheyd af begeerde, ontslagen zijn, seyde dat hy 't selfde uyt het Water niet konde weten, maer indien sy daer van wilde verskert zijn, dat hy haer (niet eens denckende, dat sy daer toe soude komen) moeder naeckt most sien. De begeerte van de Vrouw was soo groot, dat sy 't selve toestont. De Geneef-meester daer over seer verbaest staende, en wist niet waer hy met sijn milde toe-segginge soude blijven, en was niet minder bedat, als eertijds *Paris* voor de drie naeckte Godinnen; seyde evenwel verwondert te zijn, in die vremdicheydt: want als hy haer van achteren besach, dat hem docht, dat sy een Knechtjen droech, maer siende van voren, dat het teycken hem dat verthoonde van een Meysjen. Dit viel noch na de Konst uyt. Want sy verlossen daerna van een Soon, en een Dochter.

Het III. Capittel.

(1) De groote macht der Geneef-konste, en (2) dat deselvighe bestaet in de soorte der Geneef-middelen, (3) zijnde deselvighe de Sieckte regel-recht tegen. (4) Op wat Mate, (5) Maniere, (6) Fatsoen, (7) Tydt, ende (8) met wat Regel van le ven die ghebruyckt moeten werden.

(1)

Als de Sieckte genoegsaem bekend is, so en valter niet anders te doen, dan deselvighe wel te genesen, het welck alderbest gedaen wert (gelijck *Asclepiades* seyde) by de gene, die rasch, seker, en niet ongeneuchelijck en geneest. Dat is, die sulcke middelen aenwent, dewelcke haestich helpen, sonder eenich gevaer zijn, en van de Siecken met geen tegenheydt gebruyckt en werden. De Geneef-middelen stelt een Geneef-meester in 't werck, niet alleen als zijnde een dienaer van de Natuere, maer somtijts als een helper, somtijts oock als een opperbaes. Want de Konste gaet in sommige dingen de Nature te boven: als dewelcke niet alleen de Nature na en volcht, maer oock altemet deselvighe te hulpe komt, altemet mede overtreft, en dickwils beter geneest, als de Nature. Want deselfde, zijnde als de meesterse onses levens, regeert alles soo bequaem, als sy kan, en tracht gestadich daer toe, dat het Lichaem, tot het eynde des levens mochte in gesontheyt blijven: en indien het van buyten met eenich ongemack gedreycht wert, om het selve na vermogen af te keeren. Nu al 't gene, dat de Nature, so in 't behouden der Gesontheyt, als in 't genesen der Sieckten, wel doet, sulks wert nagevolcht, en door wijslijck overleggen gestiert van de Geneef-konste, die anders geen wit en heeft, als de Gesontheyt. Maer wanneer somtijts de Nature door hartneckicheydt van de Sieckte verhindert, oft van haerselfs verwackt is, dan komt de Geneef-konste haer te hulpe, en volvoert het begonnen, en onvolmaect werck, en maeckt alsoo dat langdurige sieckten meestendeel verkorten. Hier-en-boven, overtreftse noch altemet de Nature. Want sy de Beenderen, die uyt het lidt zijn, wederom inset, sy verecnicht de kanten in de Wonden, die wijt van een geweken waren, en doet in verscheyde andere Gebreken het voornaemste werck, het welck de Nature niet eens aen en soude grijpen, veel minder wel uytvoeren. En voorwaer, waerom soudent soo veel geleerde, en treffelijcke Mannen so langen, en neerstigen arbeidt hier toe aengewent hebben, by al dien dese Konste niet wat grooter en deftiger uyt en wracht, als de Nature? Gelijck een Gout-smit in 't Gout, het welck een natuerlijcke stoffe is, aerdige

(b)

dighe en konstige dingen werckt, ende maect dat het fatsoen boven de stoffe is, 't ghene de Nature selve niet en soude kunnen by-brengen: engelijck de Bou-konste uyt hout en steen, Huyfen en Kercken maect, die de Nature nimmermeer en soude kunnen op-bouwen: so overtreft oock de Geneef-konste, in vele siekten te overwinnen, de Nature selver. Want de Nature werckt alleen door aengeboren ingheven, maer de Geneef-konste wert gheleydt door kennisse en verstant; Dewijl dan de Geneef-konste de krachten kent, van alles, dat in de werelt is, en het onderscheydt weet tusschen 't gene gesont, en schadelijck is, soo wacht sy haer van het eene, en neemt aen het andere, waer door sy Siekten, die anders doodelijck souden wesen, verlicht, en overwint, het welck voor de Nature onmogelijck ware gheweest, om alleen te weghe te brengen. Kleyne siekten werden wel van de Nature overwonnen, maer die swaerder zijn, hebben de konste van doen.

(2) Dese Geneef-konste bestaet in drie dingen, de Soorte van Geneef-middel, sijn Mate, en Maniere om te ghebruycken. Wat de Soorte belanght, die bestaet in een, ofte veel. En als het een moet wesen, ofte 't selve dient enckel, ofte gemengt, en als veel, of sy allegader 't levens, oft elck in 't bysonder moet ghebruyckt werden. De Mate sal wel aangewesen werden, wannermen weet hoe sterck de Geneef-middel is, van wat hoedanigheyd, hoe dickwils ende hoe lange men het selve magh ingeven. De Maniere van gebruycken wijst aen, door wat wegh de sieckte te verjaghen is, op wat plaets de Geneef-middelen moetenghebesicht werden, op wat fatsoen ende op wat tijdt van de Sieckte. Dit moet hy al 't samen wel weten, die de Geneef-middelen bequamelijck sal ghebruycken.

(3) Een Geneef-middel is 't ghene, dat de Sieckte verjaecht: nu al 't gene de Sieckte verjaecht, doet daergheweldt op: 't gene geweldt doet, is tegen-spannich: waer uyt volghet, dat de Geneef-middel nootsakelijck de Sieckte moet tegenspanninghe wesen, ende dat alle Siekten verdreven ende genesen werden door het gene, haer recht tegen is. Also wert kouw door hitte, en hitte door kouw verjaecht, en soo voorts. Ende al schijnt het dat eenige Siekten door ghelijcke middelen ghenesen, so zijn evenwel deselvighe de oorfaeck der Sieckte eerst, ende in haer selven, gantsch tegenstrijdende: maer de sieckte by toeval: en nemen dese niet in haer selven wech, maer alleen door 't wech-nemen van haer oorfaeck. Soo verdrijft *Rhabarber*, al is sy heet, de Koorts, die oock heet is, om dat sy de Gal, die de Koorts veroorfaeckt, uytwerpt. Ende de vermoeytheydt wert versacht door d'Oeffeninge, om dat sy de vochtigheyd, die door de Spieren verspreyt was, verdrijft. Braken wert door Braken opgehouden, ende Loop,

met yet 't welck doet af-setten 't gene dat 'de Loop veroorfaeckt. En dit is de rechte maniere van genesen. Want so langhe d'oorfaeck blijft, soo en kan de sieckte niet wech-genomen werden. En by aldiemen sulcks poogden te doen; so veel al men van de sieckte afroock, soo vele soude d'oorfaeck (die nimmermeer stil en staet) aennememen: en al schijnt het, dat de sieckte somtijds wat vermindert is, soo en volcht evenwel daer op, sonder wech-nemen van d'oorfaeck, geen volkomen genesinge. Als de siekte eerst begint, en noch niet diep gewortelt en is, dan verdwijntse gantsch met het wech-nemen van de oorfaeck: maer als een deel daer van al vast gestelt is, een deel noch al ghestadigh aengroeyt, dan en neemt het verdrijven van d'oorfaeck de sieckte niet al wech. Derhalven moet eerst de oorfaeck, en dan de Sieckte uygheroeyt werden: want alsoo gaerle met de wortel uyt, datter daerna niet met allen meerder af op en slaet.

(4) De Mate, ofte groote van 't Geneef-middel, staet te nemen na de Groote van de Sieckte: ghelijck na de soorte der Sieckte genomen wert de soorte van Geneef-middel: ende na de gelegentheydt van het deel de maniere en wegh om 't selve te gebruycken. De soorte der Sieckte wert door haer eyghen ken-teekenen aangewesen. De Groote, door de kracht en 't gheweldt van haer toevallen, als oock door het afwijcken van den vorigen, ende natuerlijcken stant, waer in het Lichaem was voor de sieckte. Sulcks wert vernomen uyt de nature vanden siecken, ende uyt sijn gewoonlijcke maniere van leven. Laet yemant kout en vochtigh van naturen zijn, een ander heet ende droogh, wanneer sy beyde een Koortse krijghen, soo moet den eersten stercker verkoelt werden, als stercker oorfaeck in hem hebbende, om foodanigen Koortse te verwecken. Gelijkmen bevint, dat nat hout meeder vuur van doen heeft om te branden, als 't gene dat droogh is, 'twelck lichtelijck ontfteken wert. Dan de groote van de Geneef-middel, die de groote van de sieckte aenwijst, moet oock na de gelegentheydt van het deel vermeerderd, en vermindert werden. Dat vast van wesen is, diep leydt, en wat overvloedig is, vereyscht stercker middelen, als 't gene sacht en ydel is, voor-aen komt en een scherp gevoelen heeft. Een Voornaem Deel en wil oock geen hevige middelen hebben, also 't selvige daer door beschadicht ende verhindert wert in sijn werckingen, die tot onderhoudt des levens dienen.

(5) Wat nu het derde belanght, te weten, de Maniere van gebruycken: Onder de Geneef-middelen zijn sommige die alleen veranderen, sommige die ledich maken. Die maer veranderen, die moeten, het zy het gebreck uytwendigh, oft inwendigh is, op de plaets selve gheleydt werden. Het welck in uytwendighe licht is, en in de inwendighe moetmen weten, door de ontledinghe, waer de Deelen onder legghen. Deselvige

Deselvede wijft oock niet minder aen de maniere van ingeven, als van opleggen. Want als men weet, door wat wegh de Geneef-middelen lichtelijcker konnen gebracht werden tot het beschadicht Deel, dan is het licht te weten, hoe deselvighe dienen gebruyckt te wesen. So helpt men de gebreken der Herffenen door Middelen, die boven op 't Hooft ontrent de Kroon-naet van buyten gheleydt, die in de Ooren gesteken, oft door de Neus ingehaelt werden: maer 't gene men anders mocht innemen, heeft daer weynich kracht. Tot inwendige gebreken van de Borst, en Longe, zijn dienstigh de Geneef-middelen, die van buyten op de Ribben geleydt werden, en diemen van binnen dampswijse met den aeffem inhaelt, als oock die met licken allengskens door de Stroot-ader in de Borst leken, maer niet die dadelijk in de Maeg gesloct werden. Also geneest men de Maegh ende de bovenste Darmen door Middelen van bovenen, de onderste van onderen, door Clytteren. In de Ontlasting staet mede te letten op de wegen die de Nature aenwijst. De Maegh wert best ontlast door braken, de Darmen door kamer-gang. Het bultige deel van de Lever door 't water, het holle door den stoel-ganck. De Nieren en Blaes door het water: de Lijf-moeder door haren eygen hals.

(6) Het *Fatsoen van de Geneef-middelen* wert begrepen in dun, en dick. Welck te gebruycken staet, wijft ons aen de soorte van 't Gebreck, als oock den aert, ende de gelegentheydt van het gebreckelijck Deel. Wanneer dit verre afleydt, ofte hardt en vast is, soo vercyscht het duune, en weecke middelen, op dat die lichter souden doorschieten. Maer het Deel, dat nader ofte yelder is, kan oock met dicke geholpen werden. Dan alle Middelen, diemen in-neemt ofte van buyten ghebruyckt, om te versachten, te verdunnen, te suyveren, te doen verdwijnen, toonen, dun zijnde, haer meeste kracht. Maer de ghene die afweeren, 't samen-trecken, dick maken, stoppen, oft verstercken, het zy deselvighe van binnen, oite van buyten ghebruyckt werden, hebben haer meeste kracht in dicke ghedaente. Die in haer werckinge tusschen beyden gaen, moeten oock daerna haer fatsoen hebben, gelijk Salven, Syropen, ende dierghelijcken. Ende dit is van weghen het fatsoen der Geneef-middelen. Wy sullen komen tot den Tijdt, om deselvighe te besigen.

(7) In 't genefen van alderhande Sieckten staet voornamelijk te letten op de *bequaembeydt des Tijds*. Langdurige gebreken en werden naelijcks geholpen, als door veranderingh van middelen. Een simpele sieckte, die voor sachte middelen 't sijner tijdt niet en wijckt, moet harder aengerast werden. Daer verscheyde middelen na malkanderen noodich zijn, daer en moet men het laetste niet byder hand nemen, voor dat het eerste sijn werck gedaen heeft.

Soo en moet men een hardt gheswel niet soecken te verdrijven, voor al-eer 't selve dun ende sacht ghemaeckt is. Want dat soude te vergeefs wesen. En even gelijk de Sieckten in haer stonden, so veranderen oock de Geneef-middelen. In 't beginsel van een Sincklingh staen alleen te gebruycken, de gene, die treckende van aert zijn, als dewelcke kracht hebben om deselvighe te rugh te drijven: maer als sy vast ghefelt is, moet men gebruycken middelen om te doen verdwijnen, ofte, als sulcks niet wesen en kan, te versweryn. So moet het oock toegaen in inwendige sieckten. En wanneer aldus op de gelegentheydt der ghebreken, de veranderingh van middelen volcht, dan heeft men oock de Nature te baet; en als die reghen-werckt, dan en kander niet veel goets uytgerecht werden.

De *Maniere van Leven* staet oock uyt de stonden der sieckte af te nemen. Want in 't beginsel moet men weynich eten, in 't verhoogen noch weyniger, en als sy op 't hoochste is, alderweynichst: om dat alsdan, dewijl alle de Toevallen hevichst zijn, en de Nature gantsch doende is, om de Sieckte te verteren, daer van niet afgeleydt, noch met het koken van de Spijse elders getrocken werde. In Sieckten, die tusschen beyden aegaen, en weder-komen, ghelijck Koortsen, en dient men tegens den tijdt, datse aenkomen, niet te eten, alsoomen daer door niet het Lichaem, maer de Sieckte voedt. Noch oock wanneer sy op haer hevichste zijn, also alsdan door den damp, die het geheele Lichaem doorloopt, de inghenomen Spijse komt te verderen. Derhalven is alleen bequame tijdt om te eten, als de Koorts in 't aegaen is, ofte noch beter, als sy geheel over is.

'T ghene dus verre in 't gemeen geleydt is, sullen wy nu wat nader gaen ondersoecken, en van elcke soorte der Geneef-middelen aenwijsen, op wat mate, en maniere deselvighe gebruyckt moeten werden, beginnende van d' Ontlastinge, die alle Sieckten by-na gemeen is.

Het IV. Capittel.

- (1) *Verscheyde soorten van Ontlastinge.* (2) *Den oorspronck van het Ader-laten.* (3) *Het nootzakelijck gebruyck van 't selve.* Op wat (4) *Mate,* (5) *Tijdt,* (6) *Plaetse de Ader gelaten moet werden, ende hoe den loop van 't Bloedt is.* (7) *Hoe de Ader gestopt dient,* (8) *en waer in goet en quaet bloedt onderscheyden wert.* (9) *Anderere bysondere Afstreckinghe van Bloedt, door* (10) *Egels,* (11) *Scherwen,* ende (12) *Koppen.*

(1)

Het Lichaem werdt ontlast door Alghemeene Middelen, ofte Bysondere. De Alghemeene Ontlasting

(b) 2

Ontlastingh is de gene, die van 't geheele Lichaem af-neemt, als daer zijn Sweeten ofte Wt-dampen, Bloeyen, Braken, ende te Kamer-gaen. Want door dese wert wel eerst, het Deel, dat sy eerst raken, ontlast, maer dat ledich zijnde, oock by gevolch d'andere. Het Braken suyvert eerst, en meest de Maeg, de Kamer-gang eerst de Darmen, maer die by blijvende, vorders oock het ander Ingewant. Door het Bloeyen werden eerst de Aderen geledicht, ende de Slagh-aderen, die aen deselve gehecht en in-geopen zijn, daarna oock het gheheele Lichaem. Het ghene door de Huyt doet vervliegen, neemt eerst wech dat daer naest onder leydt, daarna dat in de grootste Aderen is, en so voorts uyt het Ingewant. De bysondere Ontlasting, ontlast alleen een deel, dat met overtollicheydt belast is. Also werden de Hersenen door Neus en Mont gesuyvert, de Borst en Longen door Op-spougen, de Nieren en Blaes door Water-maken, de Lijf-moeder, en Speen door Bloeyen, de onderste Darmen door een Set-pil, oft Clysteer. Waer van wy nu elcks in 't bysonder sullen handelen, beginnende van het Ader-laten.

(2) Gelijk de Menschen, hoewel vernaslich zijnde, vele dinghen geleert hebben van de onvernufte Dieren: so is oock in dit deel van de Geneef-konste, seydt *Plinius*, in het 8 Boeck van sijn Natuerl. Hist. op 't 26 Capittel, ons een Leer-meeft ghe-weest het *Rivier-paert*, een groot beest dat hem in de Nijl, een Rivier in 't Landt van Egypten, alwaer van oudts de eerste Geneef-meefters geweest zijn, onthoudt. Dit, wanneer het verneemt dat het door langhduerighe gulsicheydt, mer alle te veel bloedt overlact is, so begeeft het hem op den Oever van de Rivier, om te vinden eenich versch afgebroken riet: en een scherp-siende, querst daer mede (sijn lichaem daer in druckende) een Ader in sijn Dye, en

ontlast also sijn Lichaem, dat anders in sieckte soude vervallen, van overtollich bloedt, en hem dan wrentelende in 't slijck, sluyt so wederom de openinge.

(3) Het gene dit *Nijl-paert* door aengeboren ingeven van de Nature aldus in 't werck stelt, dat wert door ondervinden, en reden van den Mensch bevesticht seer dienstich te wesen. Want het bloedt en kan niet alleen quaet verooraken, als het quaet is, maer selfs oock als het wel goet, maer al te overvloedich is. Derhalven, wannermen voelt, dat ons Vleesch gespannen is, ende de Aderen dick opswellen, en daer door gevaer loopen om te borsten, ofte sieckten, uyt ontfekinghe, ofte verstoppinge te verooraken, en sulcks met geen Af-settende, ofte andere Middelen te helpen is: so moetmen ten eersten komen tot het Ader-laten. Want her selvige versacht restont de spannende pijn, verlicht het beswaerde lichaem, her welck aldus verquickt zijnde, bequaem wert tot alle sijne werckinghe. Dewijl oock hier door de natuerlijcke warmte meerder lucht krijcht, ende de gesloten nauwe Wegen openen, soo werden daer door de dreyghende sieckten vermijdt: Men mach oock laten in quaet Bloedt, en so veel te beter hoe het meerder is: dan so veel te minder hoe het quader is. Want dan is beter te gebruycken een Geneef-middel, 't welck suyvert, en alleen de quade vochticheydt af-drijft: daer het Ader-laten het goet (waer door de krachten, die altydt by quaet Bloedt, seer slap zijn, noch meerder vermindert werden) soo wel, als het quaet lact uytloopen.

(4) Ofmen *Veel* oft *Weynich* Laten sal, staet af te meren na de sterckte der Sieckte, en der Krachten. Als de Sieckte groot is, ende de Krachten sterck, moetmen so veel Laten, als de Krachten eenichsins kunnen verdragen: matelijck als sy beyde matelijck zijn: maer wanneer de Sieckte wel groot, maer de Krachten slap zijn, is beter, om die te behouden, het quaet Bloedt allengskens, dat is, in verscheyde reysen af te trecken. Dan alsoomen in andere dinghen niet alleen en dient te sien op 't gene voor de voeten staet, gelijk d'oude Poët *Terenitus* seydt, maer oock voorsien het gene toekomende is: so moet hier mede in 't opmercken van de Krachten, niet alleen gelet werden op de ghene, die teghenwoordich zijn, maer op de gene, die na het Laten noch overblijven. Want deselvige moeten de vordere Geneef-middelen noch doen wercken, tot overwinninghe van de Sieckte, die sy noch hebben uyt te staen. Daerom ist alletijt sekerder wat te weyniger, als te veel te Laten, alsoo het weynighe wederom verhaect kan werden, ende niet het vele.

(5) Daer het Laten vereyscht, is het beste in het *Beginsel*, also alsdan de sieckte noch niet hoogh geklommen is, ende de Krachten op haer sterckste zijn, Dan dient wel, dat eerst Maegh, en Darmen-

sachtelijck ghesuyvert zijn, te weten, wanneer de Sieckte sulcks kan wachten: maer *Pleuris, Squynancy*, ende diergelijke, en willen geen uytstel lijdē. In Siekten, die gaen ende komen, ghelijck Koortsen, moeten niet Laten in haer hevicheydt: dewijl de Nature anders door beyde te seer beswaert wert. Alsmen tot voor-komen van Siekten wil laten, ofte oock in Siekten, die dat moghen verwachten, soo is't best, in de morgenstont. Want met het opgaen van de Son wert het Bloedt dunder, en also bequaemer om uyt te loopen. En sulcks na dat de Siekten minsten een ure wacker geweest is, en sijn Spijse, van daeghs te voren, wel verteert heeft.

(6) De Plaets daermen de Ader steken sal, moet eerst wel ghewreven werden, tot datse geheel verwarmt, ende dan den arm naeuw gebonden, om het Bloedt tegen te houden. Sulcks wert altydt gedaen recht boven de plaets, daermen de Ader steken wil: het welck de ervarentheydt gheleert heeft, sonder evenwel de reden te weten. Want indien het gheschiede om het Bloedt van bovenen na den bant toe te trecken, gelijk dus lange gemeen is, als of het uyt de holle Ader door haer tacken onder de Oxelen na den arm gefonden werde, dan most noodtsakenlijck niet de Ader, die onder den bant komt, maer die boven is, meerder bloedt gheven. Het welck gantsch anders bevonden wert, en daer uyt wel besloten, dat het bloet van 't Hert door de Pols-aderen (waer van haer kloppingh komt) het geheele lichaem door-gedreven wert, en dan wederom door de Aderen uyt d'uytterste deelen na het Hert ghetrocken, om aldaer verdunninge, en vernieuwinge te ontfangen. Sulcks blijkt daer oock aen, dat, alsmen het Laten wil ophouden, en het bloedt stoppen, den vinger set niet boven de opening, maer onder: het welck nochtans foud moeten geschieden, by aldien de bovenste Aderen het bloedt na beneden sonden. De waerheydt van dese leere is te sien en te voelen in het maecksel der weggen, daer het bloedt doorgaet. Want van het Hert in 't nederdrucken door de Slagh-aderen met kloppingh (het welck de *Pols* is) gedreven werdende, en vint aldaer geen verhin-dering, ende van daer door de Aderen, door het op-halen van 't Hert, dan na 't selfde wederom toegetrocken zijnde, wert wel een weynich tegen-gehouden, door *Klap-vlieskens*, die in de Aderen alleen staen, maer niet belet. Also de *Klap-vlieskens*, allegader na het Hert open gaen, ende tegens het Hert gesloten zijn. En dit is de oorsaek, dat het bloedt, 't welck uyt den Arm gelaten wert van onderen, en niet van bovenen en komt; ghelijck de *Heel-meesters* oock toonen, als het niet wel volgen en wil, dat sy de Ader van onderen na de openingh toe-strijcken, en daer door noch eenich bloedt doen uyt-leken. Van dit circuleren, ofte gestadigh om-trecken van het bloedt door het Hert, is breeder te sien in 't eerste Capittel van ons *Seen-stuck*.

(7) Na dat het bloedt gestopt, en den Laet-bant wech-genomen is, so moet de openinge suyver en droogh met een Spongye gemaectt werden; want als daer eenich bloedt blijft steken, dat belet het toe-heelen, ofte breeckt daerna wederom op, ofte komt te sweren.

(8) Het is beter, dat het bloedt ontfangen wert in Tin, Silver, ofte Aerde-werck, als (gelijck nochtans ghemeenlijck geschiet) in Koper, dewijl het in het selfde van Welen, Verwe, als andere Hoedanigheden, lichtelijck verandert, waer door het oordeel, datmen daer uyt van de Sieckte nemen soude, onseker ghemaectt wert. Men moet oock niet in een, maer in verscheyde Beckentjens het selve laten loopen, om de verscheydenheydt wel te konnen aenmercken. Waer in aldereerst te letten is op het Wesen van 't bloedt. Het is Taey bloedt, 't welck langhsaem uyt-loopt, ende als lijn aen de vingher hanght, gelijk goet en gematight bloedt geen van beyde en doet. Het is Dick, en Vast, veel Vefelen hebbende, dat rasch runt, en stijf wert: het welck Verstoppingen, ende Siekten, daer uyt onstaende, veroorsaectt. Dat langhsaem runt, is dun bloedt: maer 't gene, dat nu al kout is, en niet dick en wert, is ofte heel waterachtigh ofte bedorven, als wiens Vefelen (die het bloedt dicke, ende vastigheydt geven) al 't samen verrot, en vergaen zijn. Dick, ende vast bloedt, wert met moeyten van een gescheyden; Dun bloedt, lichtelijck: maer 't ghene bedorven is, en scheydt niet, dan so dra het aengeroot wert, en het vlies, datter gemeenlijck op drijft, maer geraectt en is, soo loopt het in kleyne deelen, die veelijds verscheyden gheverwt zijn, van malkander. Veel geel Water op het bloedt, als het kout geworden is, drijvende, beteycken oft veel-voorgaende Drink, oft een swacke Lever, gelijk in Water-suchtige, oft oock dat de Nieren verzwackt, ofte verstoppt zijn: uyt welcke oorsaken de Weyachtige vochtigheydt te overvloedigher in de Aderen onder het bloedt vermengt wert. Evenwel en dient het bloedt sonder deselvige niet geheel te wesen, gelijk in de gene, die gantsch sober drincken: want al te dick bloedt kan qualijck door de kleyne Aderkens verspreydt werden, het welck daerom deselvige lichtelijck verstoppt. Het Schuym, dat op het bloedt drijft, indien het niet veroorsaectt en is door sterck uytspuyten, betuyght grooten brandt van die Vochtigheydt, welckers Verwe het draecht: gelijk root Schuym, van root bloedt; Geel, van Galachtighs Wit, van slijmerich; bruyen, van swart bloedt.

(9) Dit is in 't kort vande Algemeene ontlasting door bloedt-Laten. Maer wanneer het bloedt in eenich Deel so vast sit, dat het noch door Openingh van Ader, noch door afdrijvende Geneef-middelen uytghetrocken en kan werden: in sulcken gevalle moeten men komen tot soodanighe Behulpsden, die

op het Deel selve haer kracht kunnen doen, daer opgebracht zijnde, en also oock ontlastende. Soodanige zijn een Egel, Scherven, en Koppen, die het Bloedt uyt het Deel selve, dat alreede beschadicht is, merckelijck trecken.

(10) Den Egel en bijt niet alleen door de Huyt, maer gaet, wanneer deselve teer is, gelijk in Kinderen, noch dieper, en suycht also het bloedt uyt, tot dat hy vol, en gespannen zijnde, van het Deel, daer hy aenghefelt was, afvalt. Soo dat de Griekische Poët *Theocrisus*, de Liefde, die mede het bloedt van de Minnaers uyt suycht, niet qualijck by den Egel verghelijckt. Het gebeurt oock somtijds, dat, al is den Egel al afgenomen, de plaets noch sterck bloeyt, insonderheydt wanneer hy op een swellende Ader gefet is, ende dan streckt hy voor een vlijm. Aldus treckt hy somtijds uyt de Speen-ader het bloedt so overvloedigh, dat het selve moet opghestopt werden. Maer en kan niet veel trecken, wanneer hy op een harde Huyt gheset wert, ofte daer geen groot Ader onder is. Derhalven komt hy meest in het gebruyck om de Gebreken uyt te suygen, die boven in de Huyt zijn, gelijk Schorft, quaet Zeer, puyften aen de Neus, Aengezicht, en diergelijcke.

(11) Het *Scherven* geschiet mer het doorsnijden van d'Opper-huyt, rakende tot in de rechte Huyt. Het ontlact alleen het Deel, dat also geraeckt wert, ten zy datter een Ader ghequet is. Het is een rechte Geneef-middel voor de Huyt, ende de Gebreken, die wy gheseydt hebben, dat den Egel te hulpe komt. Daerbeneffens van verouderde Hardigheydt, Kout, Vuur, en andere Bedervinge, in dewelcke de Natuerlijke warmte verstickt zijnde, noodtsakelijcken moet verlicht werden.

(12) Maer het Scherven sal veel meerder bloedt gheven, indien een Kop terfont op die plaets geset wert, die dan krachtigh het bloedt in hem treckt. Wt wat reden de Koppen aldus na haer trecken, beschrijft ons *Plutarchus* in sijn Platonische vragen. De Lucht, seydt hy, die dicht aen het vleesch is van de Kop, mer de warmte omvat en ontfeken, en dunder geworden zijnde als d'onstienlijke gaertens in 't koper, schiet in gheen ydele plaets (die niet gevonden wert) maer in die Lucht, dewelcke, van buyten om den Kop is, en stoot haer wech, die weder, die voor hem is, en so stoot ghestadigh d'een Lucht d'ander, die aen 't wijcken is, trachtende te komen in de plaets, die ledigh gemaect is, door het vertreck van de eerste, ende de Lucht alsof komende op het Vleesch, dat van den Kop ghevat is, ende ontfeken zijnde, doet het Bloedt in den Kop schieten. Door kracht van dese Hitte, uyt de Vlam van het aengesteken werck in den Kop veroorsaect, en treckt hy niet alleen al de dunne vochtigheydt, ende geesten die ontrent het Deel sweven, maer oock het ghene verder ende dieper leydt. Ende als de Huyt te vo-

ren gescherft is, dan wert het merckelijck in den Kop getrocken: maer als die glat, en heel blijft, so treckt hy uyt verder, ende dieper Deelen in de Huyt, ter plaetse, daer hy gheset wert. Den naem van Kop schijnt hem gegeven te wesen, na de gelijckenis, die hy heeft met den Kop, ofte het Hooft van een Mensch: en so is mede van *Hippocrates* geseyd, dat het Hooft op ons Lichaem staet als een Kop, die van onderen vele dampen ontfanght. Den Kop is een ghereedt en gantich ongevaerlijck behulp-middel, also hy het Lichaem geen swackheydt, noch eenige quade hoedanigheydt mede en deelt. Ende wert derhalven minder misdaen by de ghene, die haer twee, driemaal 'sjaers, sonder veel oorsaecks doen Koppen, als die haer, Gesont zijnde, uyt quade gewoonte doen Laten, ende haer Lichaem daer door van goet Bloedt, sonder noot, berooven. Doende also vrywillich, 't ghene eertijds in den oorlogh tot een straffe op-gheleydt werde. Want men plagh in oude tijden, gelijk *Agellius* schrijft, 10. Noët. Avt. 8. de Krijghs-knechten, die haer qualijck ghequeten hadden, tot haer schande, een Ader te openen, ende Bloedt te Laten. Het welck hy meent, dat in den beginne gedaen is aen bloede Krijghs-knechten, en wiens ghemoedt van de natuerlijke gestaltenis afweeck, als of het niet soo veel voor een straffe, als wel voor een Geneef-middel te rekenen was: ende dat het selfde daarna oock om veel andere misdaden, door ghewoonte, in 't werck gestelt is, als ofte al de gene, die misdeden, niet wel met den Hoofde bewaert en waren.

Dus verre is gehandelt van de Middelen, die het Bloedt, gelijk het komt, so in 't gemeen, als in het bysonder afnemen: derhalven sullen wy nu komen tot de ghene, die de quade vochtigheden af-setten ende suyveren.

Het V. Capittel.

(1) *Verscheyde soorten van Purgatien.* (2) *Den oorspronck,* (3) *en het gebruyck van het Braken.* (4) *Als oock beyde van de Chysteren.* (6) *Wat dienst de Set-pil doet.* (7) *Den aert, en verscheydenheydt van de Purgatien.* (8) *Haer gebruyck, en onderscheyden werckinge.* (9) *Haer Mate,* (10) *Tyt,* (11) *Voor-bereydinge.* (12) *Datter niet alleen de ghemelte ghemeene, maer oock bysondere Purgatien zijn, als* (13) *Neus-middelen,* (14) *Quyl-middelen, ende* (15) *Hoefte ofte Borst-middelen.*

(1)
Wanneer de Overtolligheydt, ende de Vochtigheden onses Lichaems. soo verre in Onmatigheydt, ofte bedervinghe gherocht zijn, datse noch door goede Maniere van Leven, noch door enckele veran-

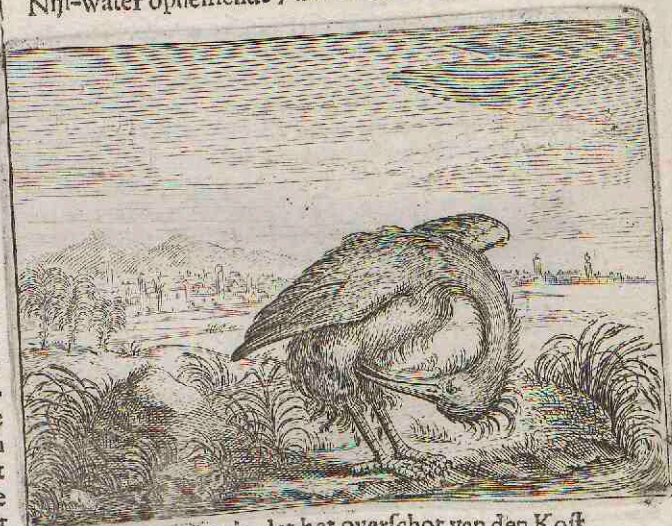
veranderinge, noch door hulpe van de Nature, ofte ingeboren Warmte tot haer vorige goetheydt gebracht en kunnen werden, dan moet al 't ghene, soo verre van den natuerlijcken stant afgheweken is, als onnut en schadelijck, wech-genomen werden door Geneef-middelen, die kracht hebben, om de quade Vochtigheden uyt den Lichaem de drijven. Soodanige, doen sulckx door Braken, Clysteren, ende Af-treck, eygentlijck *Purgatie* genoemt.

(2) *Cicero*, in sijn 2 Boeck van de Nature der Goden, schrijft, over weynich eeuwen (hy storf twee ende veertigh voor de gheboorte onses Heeren) door 't verstant der Geneef-meesters bevonden te wesen, dat de Honden haer ingewant met Braken suyveren. Want de Honden, also sy seer waerachtigh, ende gullich zijn, soo komen sy haer lichtelijck te overlaffen: het welck sy vernemende, Gras eten, waer van sy hare overtolligheyt uyt-braken. Hier uyt schijnt het, seydt *Plinius*, in 't 4 Capittel van sijn 29 Boeck, dat dit Beest oock de Menschen het Braken heeft aangewesen.

(3) Gelijck de Lijf-moeder in den Arbeydt, mer alle kracht haerselven van bovenen toe-treect, om van de Vrucht verloft te werden: even also de Maegh gheprickelt zijnde, door yet, dat in haer schadelijck is, van onderen by-een treckende, begeeft haer na bovenen, mer Braken, alles, wat haer tegen is, uyt-smijtende. So dat in dese beweginge de Maegh van haer eygen plaets springht, ende de naest-lygende Deelen, daerse aen vast is, met groot geweldt uyt-reckt. Hierom valt het Braken swaer, en moeyelijck, somtinighe meerder, sommighe minder. Die nauw en sluyck van Borst zijn, en die eenen schralen en langen Hals hebben, en kunnen niet, als met geweldt, braken: maer seer lichtelijck, die recht anders gestelt zijn. Wederom geweldigh, en gevaerlijck de Aen-borstige, Tering-achtige, die eenige ontekin-ghe, ofte pijn in 't Ingewant gevoelen: want daer uyt te vreelen staet, ofte Stricken, oft Bloedt-spouwen, ofte yet te bersten, ghelijck in alle gheweldige Beweginge. Door dickwils en swaerlijck Braken wert de Maegh ende het Ingewant, van wegen het dickwils en geweldigh schudden, verzwackt, en de onsuivere Vochtigheden daer na toe gedreven: het Hooft vervult, de Sinnen beswaert, en verduyftert. Maer dat licht en matelijck valt, is 't ghesontste, en beste van alle Purgatien. Want het treect de schadelijcke Vochtigheden uyt de Fonteyne selfs, het suyvert de Maeg, en by gevolg de naest by-lygende Deelen. Derhalven is 't een seer goet behulp-middel in verloren Honger, Walging, Opwerving, en Spanning van de Maegh, Geel-sucht, afgaende Koorrsen, en alle Sieckten, die in 't Hooft, door dampen van onderen, veroorsaken. Want als men fiet, dat in deselvighe de Purgatien weynich voordeel doen, dan heeft men meerder hulp uyt het Braken te verwachten.

Dan men dient evenwel, also het een Beweginge teghens de Nature is, dewelcke den wegh, om haer te ontlaffen, door de Darmen ghekosen heeft, de Maegh tot het Braken niet te gewinnen. *Herodotus* getuygh in het 2 Boeck van sijn Griekische Historie, op 't 78 Capittel, dat de Egyptenaers ghewoon waren haer alle Maenden te suyveren met Braken, en Clysteren, tot onderhoudt van hare gesontheyt: meenende dat alle Qualen den Mensche over-quamen uyt Spijse, die sy aten. Dan, al valt dese reden veeltijds waerachtigh; soo en is niet miuder waerachtigh, 't gene *Plutarchus* schrijft in sijn Leeringen der Gesontheyt; Dat Braken en Purgeren, seelijckke Geneef-middelen zijn van overdaedt, ende die niet ('twelck *Plato* oock seyde in *Timaeo*) als in groote noodt en behoorden in 't werck gestelt te werden.

(4) Wy hebben geseydt, hoe het Ader-laten, en Braken ghevonden, ende de menschen geleert zijn door de Beesten; even-eens is 't oock gelegen met de Clysteer. Daer is, schrijft de ghemelte *Plinius* 8. 27. een Voghel in Egypten, mer namen *Ibis*, (den Oyevaer niet ongelijck, ende hier ontrent de Stadt van *Alexandrye*, uytghebeeldt) die in sijnen beck het Nijl-water opnemende, dat deel doorspoelt, door

het welck gesont is, dat het overschot van den Kost af-schiet.

(5) De *Clysteer* komt eerst, en voor-al te hulpe de Gebreken der Darmen, insonderheydt de Dicken. Want alsooder een Clapjen, ofte Middel-schortjen ghestelt is in den Kertel-darm, by den Blinden ofte Slop-darm, het welck maer open gaet na beneden, ende na bovenen gesloten is, soo en kan de Clysteer daer niet voor-by schieten. Derhalven kan een Clysteer best de Onderste, ofte Dicke Darmen suyveren: want sy daer in komt met haer volle kracht, waer toe een drancxken, dat men in-neemt, niet

niet dan slapper, als door de lange wegh veel afgenomen hebbende, en kan geraken. So vele dan alffer gebreken in de Darmen vallen, so vele soorten zijnder oock van Clystere. Sommige stillen Pijn, sommige versachten de scherpe vochtigheden, sommige suyveren en verdrooghen de Sweringen, sommige maken Af-treck, sommige Stoppen. Het begin van alle Purgatie is een Clysteer, die maect de baen klaer voor den Af-treck, en neemt wech de beletselen van 't Braken. En wanneer in de Darmen eenige taeye Vochtigheden vast sittén, ofte eenich ander Gebreck aldaer te ghenesen is, so moet voor al de Vuylicheydt ende Winden door een Clysteer afgeset werden, op dat daerna de volghende Geneesmiddelen meerder kracht souden kunnen doen op het Gebreck selver. Op de rechter zyde het Lichaem gestelt zijnde, so schietse lichter en rasser op, en dieper inloopende, besproeyt de Darmen: dan op de sincker zyde leggende, blijft dickwils hangen in den Rechten, ofte Kartel-darm, die door het gewichte van d'andere ghedrukt wert. Wanneer de Clysteer niet wel werken en wil, soo werts door een ander, die scherper is, ofte door een Ser-pil wacker gemaect.

(6) Een Ser-pil kan veel minder uyt-rechten, als een Clysteer (want hy en neemt niet wech, noch en gheneest niet van 't gene de Darmen beschedicht) maer maect daerom alleen kamer-ganck, om dat hy door sijn scherpigheydt het endt tot uyt drucken verweckt. Dickwils Pillen setten, opent, en veroorsaect de Speen, die al te scherp zijn, verwecken somtijds Sweringen. Tot de gebreken van 't endt maect men alderhande Ser-pillen, suyverende, versachtende, heelende, na het de gelegentheydt van 't gebreck vereyfcht.

(7) Gelijk de Boomen ende Plansoenen haer voedsel uyt der Aerden, den Amber-steen het Kaf, en den Seyl-steen het Yfer na haer trecken, door de gelijkheydt, die tusschen deselve is van Wesen of Selfstandigheydt: van weghen soodanighe gelijkheydt trecken mede de Purgerende geneesmiddelen, de quade en onghesonde Vochtigheden uyt het Lichaem. En derhalven en is 't niet genoegh datmen yemant purgeert, maer men moet juist sulke vochtigheydt purgeren, en af-drijven, die de sieckte veroorsaect. Want die de koude vochtigheydt af-set, daer de Gal in de weegh is, die en verlicht niet alleen de Sieckte niet, als de Oorsaek in 't Lichaem latende: maer beswaerts, als wech-nemende de vochtigheydt, waer door de hitte en scherpte van de Gal wat versacht, ende in den room ghehouden werde. Waer uyt blijkt het groot misverstant van de gemeene Lieders, die meenen dat het evenveel is, als sy maer een Purgatie en laten halen by den genen, die haer niet ghesien en heeft, ofte oock dit onderscheydt niet en weet. Nu in dese ghelijckheydt,

't gene sterckst is, treckt het slapste; so treckt Rhubarber de Gal, niet in tegendeel de Gal den Rhubarber, om dat in denselven stercker kracht is, die oock verweckt, ende geholpen wert door de warmte van de Gematigheyt. Maer alst gebeurt, datter so weynich van een Afset-middel ingenomen wert, dat het van de veelte der vochtigheydt komt overstelt te wesen, soo sal het selve sijne affsettende kracht verliezen, en in een andere selfstandigheydt veranderen. Het gebruyck wijst ons aen drierley ordre van Afsettende middelen. De eene is van quaetaerdige, welckers kracht, en wesen venijnich is, hoedanigh gerekent werden, *Coloquint. appel. Scammonen. Anisomy.* De andere ordre is van gantsch Sachte, die weynich afwijcken van den aert der Voedselen, ghelijck daer zijn Pruymen, Corinthen, Violen-bladeren, Manna, Wey, Morgh van Cassie, Thamarinden. De derde is van Middelmattige, waer onder behooren Rhubarber, Agaricus, Senec-bladeren, Aloë. In een sterck Lichaem, en dat lang gevat heeft, verandert een weynich van een sacht affset-middel ingenomen, in de selfstandicheyt van 't lichaem: maer een deel van 't quaetaerdigh, al is 't oock weynich, in een bedervinghe het venijn na-by komende: het middelmattige in de vochtigheydt, die het soude afsetten, de welcke in 't lichaem overich is, en onbequaem om 't selvige te voeden. Derhalven, al is den *Agaricus* warm, kan evenwel in *Pituita*, ofte koude vochtigheydt veranderen, als die niet in gematigheyt, maer in wesen soodanighe vochtigheydt en gelyckt.

(8) De Purgatie is de rechte Genees-middel van vervuylde vochtigheden. Want al 't gene so onsuiver en bedorven is, dat het de natuerlijke trappen overschreden heeft, also het selve door geene konst verbeter oft goet ghemaect en kan werden, soo moetmen het nootdadelijk uytwerpen. En sulcks en is niet alleen dienstigh om de sieckte, die alreede het lichaem bestrijdt, te weten, maer oock, om deselve, also gevreesd wert, voor te komen. Nuna de soorte is van de vervuylde vochtigheydt, so moet oock wesen de soorte van 't Genees-middel. Andere suyveren de Gal, andere het Slijm, andere het swart bloet, oft swarte Gal, andere de waterachtige vochtigheden; die wy hier na elck op sijn ordre fullen verhalen. En ghelijck de soorte van vochtigheydt ons aenwijst, door wat soorte van Purgatie die moet afghedreven werden, so toont de gelegentheydt en plaetse van deselve, hoe sterck die wesen moet. Want een slappe Purgatie kan genoegh trecken uyt het eerste deel des lichaems, een middelmattige uyt de groote Aderen, een stercke uyt her uytterste van 't lichaem, ende de bysondere Deelen, licht en ghemackelijck valt het suyveren van de Maeg en Darmen: beswaerder van de Aderen in 't Darm-scheyl, daerna van de Lever, ende Milt: maer alderbeswaerlijckst van de selfstandigheyt der deelen, die tot

de Huyt, en Lidmaten toe strecken. Want hoe een Deel verder leyt, en minder aderen heeft, hoe het minder voor een Gences-middel wijckt: dewijl meerder kracht gedaen kan werden op yct dat na by is, en opene wegen heeft.

(9) De mate van Purgeren moet afgemeten werden na dat yet licht ofte beswaerlijck af-schiet, en sulcks is af te nemen uyt de gelegenthey van 't lichaem, de Vochtigheyt, den Tijd, ofte het Weder. Onder de gelegenthey van 't lichaem staen begrepen de Gematigheyt, de Gestaltenisse, en Gewoonte. Wt een dor en schrael lichaem en is niet veel te trecken: maer veel uyt het geen, dat vochtigh ende vierschotigh is. Een sterck en vast lichaem, wiens ingewant, aderen, en dermen selve nauw zijn, ofte lichtelijck verstoppen, ofte noch benauder werden, houdt het overlichtor teghen, ende en laet het niet licht uyt-schieren. Maer een sacht, en los lichaem, gelijk daer is van Vrouwen, Kinderen, ende die ledigh gaen, is veel opender, zo dat door het selve de beweeghde, ende getrocke vochtigheden bequamelijk haren loop hebben. Die stercken arbeyt doen, gelijk oock die wat plomp van gevoelen zijn, en vragen niet veel na slappe Middelen: in tegendeel werden haest bewogen, die wat gevoelig zijn, als oock die, ofte van Naturen, ofte door Sieckte, ofte Maniere van leven, teer, en tenger zijn. Die gewoon zijn dickwils te purgeren, zijn quader door een Purgatie te bewegen, als die sulcks ongewoon zijn. Want selve het Dencken, en Vreesen van wat leelijck in te nemen, maekt dickwils door het ontstellen de nature los, ghelijck somtijts oock doet den reuck, ja het sien van het Beeckertjen, daer het Drancxken in geweest is. Ick heb een Backer gekent, die sieck leggende, maer hoorende dat sijn Geneesmeester de trappen op-quam, wel hertelijck overgaf: door het inbeelden dat hy kreegh van den geur van de Drancken, daer hy de proef af gehad had. Die van selfs los-lijvigh zijn, werden door de minste Purgatie haest geraeckt. Nu staet oock uyt de soorte van de vochtighedyt de mate van de Purgatie aldus af te nemen. Waterige vochtigheyt, en dunne Gal, schiet lichtelijck af: in tegendeel slijm, en swarte Gal. Veel vochtigheyt, en die als tegengehouden wert, gelijk in de swaer-lijvige, ende de dronckers, ofte in dewelcke uyt eenige andere oorsaek vele overtolligheyt vergadert is, kan met een slappe Purgatie den buyck doen omroeren, ende een stercken af-treck verwecken. Want dien overvloet, de aderen geopent zijnde, loopt lichtelijck uyt, gelijk uyt een vol vat, niet door sterckte van de Purgatie, maer door kracht van de nature, die haer selven ontlast, gelijk sy oock wel dickwils van selfs doet, sonder datter yet ingenomen is. Hier moet daerenboven noch geleet werden op den Tijd, en het Weder. In, en ontrent de Honts-dagen, isser weynig en scherpe vochtigheyt in 't lichaem, en die oock na buy-

ten toegetrocken wert, soo dat het Purgeren alsdan soo wel niet en soude willen vallen. Midden in den Winter is 't lichaem vast en gesloten, so dat de vochtigheyt, die half tegen-gehouden wert, niet wel en wil sacken. En om deselvige reden veroorsaken oock de Noorde Winden veeltijts hart-lijvighheyt. Daer in tegendeel de Zuyde den buyck vochtig, sacht, en week maken. Derhalven werden alleen in dese ghelegenthey de Purgatien op haer bequaemste tijt ingegeven.

(10) Wat vorder de Tijd belanght. 't is best in Sieckten, die haren keer hebben, te purgeren op den goeden dag. Want wanneer de sieckte minder drukt, en de krachten verhaelt zijn, alsdan kan het werken van de Purgatie lichtelijcker verdragen werden. Is oock noodigh, dat sulcks geschiede 's morgens, en in een ledige Maegh, also anders het eene het ander in de wege zoude wesen.

(11) Maer, gelijk in alle andere dingen, so moet oock in 't Purgeren, voorgaen een Bereydinge, waer door de wegen geopent, en de vochtigheden driftigh gemaectt werden. Soo dat voor eerst het Lichaem hier zo voorbereyt moet wesen, dat alle de wegen, die de Purgatie door-loopen sal, en door dewelcke de schadelijcke vochtigheyt sal uytgeworpen werden, vry en open zijn. Derhalven en dient de maegh hier niet door te veel vochtigheden walghachtigh, op dat de Purgatien ten eersten niet uytgebraeck en werdt. 't En dient oock niet dat de dermen verstoppt, ofte benauwt zijn, dewijlle alsdan het werken souden tegenhouden, waer door dan krimpinge, qualijckheyt, en draeying in 't hoofd komt te veroorsaken. En by aldien datter getrocken moet werden uyt het ingewant, de aderen, ofte oock uyt de gestaltenisse de Lichaems, zo en moetmen niet alleen maegh, ende dermen, maer oock de aderen van het derm-scheyl, ende het ingewant vry en onbekommert zijn. Derhalven dient voor het purgeren alle walging wechgenomen, 't zy door vasten, 't zy door braken, 't zy door een Pilleken van Aloë. Als den Kamer-gangh langh achtergebleven heeft, of hart is, so salmen eerst een versachtende Clysteer doen zetten. Hierenboven vereyscht oock de schadelijcke vochtigheyt haer bereytsel. Want die hart ende dick is, en wil niet door de nauwe wegen in den buyck schieten: die taey is, blijft ruffchen wegghen hanghen. Daerom moet het harde versacht, het dicke verdunt, het taeye en slijmerige gesuyvert werden, al-cer datmen 't selve purgeert. Al 't gene sulcks doet, opent oock met eenen de verstoppinge der aderen, door dewelcke de Purgatie geschieden sal. En dat is ofte voedsel, ofte Gences-middel. Van het eene hebben wy gehandelt in den *Schat der Gesontheyt*, het andere sal hier volgens aangewesen werden.

(12) Behalven de Purgatien, die het gheheele lichaem ontlasten, soo zijnder noch andere, die alleen maer bysondere deelen en suyveren, gelijk de gene,

die doen Nieffen, Quijlen, en Op-hoefsten. Maer men dient deselve niet te gebruyken voor al-eer het ander wel gesuyvert, en van alle vuyligheyt gereynight is, op dat sy van elders gheen quade Vochtigheyt en trecken, in her Deel dat sy willen suyveren. Want altijt moet het Algemeen gaen voor het Bysondere.

(13) De Neus-middelen in den Neus gesteken, of opgetrocken zijnde, trecken de overtollige vochtigheyt uyt de Herffenen. Sulcx moet geschieden met et Hooft voor over, op dat se recht mach sincken door het Seefbeen, en niet in de ffele schieten. Dit is dienstig in Slaperige sieckten, Loomheyt, en inwendige Pijn. Het selve wert ook door Nieffen uytgerecht: maer heeft, door sijn dapper dreunen, noch meerder kracht. Want het en suyvert niet alleen de Herffenen, maer het treckt oock na hem 't gene in 't Achterhoofst, en na de Kele selve komt te sincken. Dan is ondienstigh, en schadelijck voor de gene die met swack gesicht gequelt zijn; dewijl het, door de naderheyt, met eenen de vochtigheyt na de oogen treckt, die bequamelijcker na de mont toe getrocken wert.

(14) Quijl-middel geknauwt ofte gespoelt zijnde, trekt het Sever en Quijl uyt de keel. Dit heeft meerder kracht om de holligheden van de Herffenen te suyveren, als die een nedergaende wegh hebben in 't verhemelt van de mont: derhalven sal een Quijl-middel sijn meefte kracht toonen, wanneer hy, het hooft achter over, in de neus getrocken wert, en daer na door het verhemelt. En desen Genees-middel is, van de Konfte, de Herffenen bysonderlijck toegheeygent, om dieswille deselvige meeft onderhavigh zijn vele, en overtollige vochtigheyt te vergaderen. Sulcks is bequamelijcker na het verteren van de spijsse, als dewijl de rauwe Maegh noch niet de kost beladen is.

(15) De Longen, ende 't binnenste van de Borst werdt ontlact door de Hoest-middelen. Want al is 't sulcks, dat van deselve yet in de Maegh getrocken kan werden; so is dat evenwel geheel weynigh, en 't meefte dat in de Borst door Sinckinge, ofte eyghen gebreck vergaderd, moet nootsakelijck door Hoefsten op, en uytgebracht werden. Hier toe zijn de Syropen alderbequaemst, om dat deselvige door haer klevende dickigheyt in de Keel wat blijven hangen, en so allencxkens in de Borst sacken, daer de dunne dingen terstont in de Maegh schieten. Sommige Lickingen werden ghemacckt om de dicke en raeye fluymen te verdunnen, andere om de gene, die al te dun zijn, tot meerder lijvigheyt te brengen, eenighe om de scherpigheyt te versachten.

Dus verre is nu verhaelt hoe op verscheyde manieren het Lichaem ontlact en ghesuyvert werdt. Wy sullen nu komen tot de Geneesmiddelen, die als instrumenten van de Konft zijn, om de Sieckten te verdrijven,

Het VI. Capittel.

- (1) Dat alles in de Werelt uyt Tegen-strijdende dingen bestaet. (2) Den aert van Voedsel, en Genees-middel, en haer bysondere onderscheyt. (3) Twee soorten van Genees-middelen, en om wat oorsaken verscheydene onder malkanderen gemenght werden. (4) Dat uyt drierhande hoedanigheyt de Droogen drevondigh onderscheyt hebben. (5) Haer Getal, Wichte, en Mate.

(1)

Dewijl alle Beweginge, en alle Werckinge haren oorspronk heeft uyt Verschil en Strijt van Dingen, die malkanderen recht tegen zijn, zo heeft de Nature, doense dese gantsche Werelt een gestadige Verandering onderworp, oock nootsakelijck deselve met verscheyde soorten van Verschillen als bezaeyt. En gelijk sy de Vier beginselen aller dingen, als Vuur en Water, Lucht en Aerde, gantsch tegen malkander ghestelt heeft, zoo heeft se oock alle Dingen, dat uyt deselve ontsaet, yet tegens-strijdende gegeven. Derhalven en kander geen Gebreck in ons wesen, waer toe sy niet een Tegenmiddel voortgebracht en heeft, hoewel alles door de Konfte noch niet geopenbaert, nochte ondervonden en is. Soo dat veeltijts, als de Sieckten niet genesen en werden, het gebreck niet en is in de Geneesmiddelen, die de goedertiere God daer toe gheschapen heeft, maer wel in ons Verstant, dat noch tot de kennisse van deselvige niet gekomen en is. Daer en is naeuwlijks eenighe Sieckte in haer selven ongeneeslijk; maer daarom alleen, ofte dat se boven maten toegenomen zijnde, voor de kracht der Geneesmiddelen niet eens en kreuckt, of dat de swacke Krachten onder de langhdurige ghenefinge gantsch komen neder te storten. Derhalven zullen wy nu de Geneesmiddelen neerstigh gaen ondersoeken, ende wat Gebruyck en Kracht sy in de Sieckten hebben, kortelijck, en met ordre aenwijfen.

(2) Een Medicament, ofte Genees-middel staet in Wesen of Selfstandigheyt regel-recht tegen 't Voedsel. Want het Voedsel is de Selfstandigheyt van ons Lichaem eenighsins gelijk, en wert ten laetsten daer in verandert, het selve voedende, ende somtijts oock vergrootende. Dit als het so gelijk valt, dat het in de Selfstandigheyt van 't lichaem verandert zijnde, aen het selve ondertuschen geen vrende Hoedanigheyt mede en deelt, sulcks is een recht en volkomen Voedsel, gelijk Broot, Vleesch, en Ey. Maer wanneer het in Wesen eenighsins gelijk zijnde, door sijn uytmytende Hoedanigheyt het lichaem verandert, dan is 't Medicamentus Voedsel, gelijk Latouw, Endroeye, sterke Wijn, Misspelen, Quace-peren. Maer 't gene de Selfstandigheyt geheel verschilt, noch oock eenige hoedanigheyt

nigheyt en besit om 't Lichaem merckelijck te veranderen, dat en kan voor gheen voedsel noch Geneesmiddel gerekent werden. Dan 't gene in Wefen ons ongelijck, seer nyfstekenden Hoedanigheden geeft, het zy van wegen de Ghematigheyt, als *Pyrethrum*, *Hysyamus*; het zy van wegen de Stoffe, als *Galnoor*, *Aluyn*; het zy van wegen de ghedaente, gelijk *Scammonea Aloë*, sulcx is, dat wy *Medicament* of Geneesmiddel noemen, het welck vermach de natuerlijcke Gestalten onses Lichaems te veranderen.

(3) De Geneesmiddelen zijn tweederhande. Sommige zijn simpel, of ongemenght, dewelcke van selfs door de Nature voortkomen, ghelijck *Rosen*, *Alfen*. Andere Gemenghde, als die door de Konst uyt vele Simpele vermenght zijn, sodanigh is den *Theriakel*. Sommige meenen, onder dewelcke oock is *Guevara* in sijne Spaensche brieven, datmen alleen simpele Droogen, en geen Ghemenghde en behoort te gebruycken, om dat God de Simpele alleen tot het gebruyck der Menschen geschapen heeft. Maer om niet breeder te gaen, het *Spa-water*, ende diergelijcke kan alleen genoeg getuygen dat God oock door een sonderlinge Konste de Gemenghde geschapen heeft, als dewelcke uyt aluyn, swavel, salpeter, yser, zout, en andere bestaen. Het en soude oock niet volghen, datmen alleen simpele droogen most gebruycken, alster geen Gemenghde geschapen en waren. Want van Godt Almachtigh zijn alderhande Dieren tot ons gebruyck, en nootdrift geschapen, maer daerom en behoeft men de Visschen, en andere, sonder eenighe bereydinge, ende vermenginghe niet te eten. Ick en wil evenwel niet ontkennen, dat al wat men met een simpel doen kan, datmen daer toe geen gemengelt en behoeft, noch en behoort te gebruycken; also beter rekening gemaakt kan werden van sijn kracht. Maer om datmen niet altijd elcke Sieckte een bysonder Geneesmiddel kan tegen stellen, so moeten nootdruftelijck komen tot vermengen. Daer hy komt noch een ander reden, dat wanneer het Geneesmiddel te slap of quaetaerdig is, dat het eerste door vermenging van wat scherper geholpen, als *Rhabarber* met wat Spijck, ofte Caneel, het ander door beter versoet kan werden: so versacht men de scherpigheyt van *Scammonea*, en van *Aloë*, met *Mastick*, *Tragacanth*, *Queeappel*, *Rosen*, *Dadels*. De derde oorfaeck van 't mengden der Geneesmiddelen wert genomē uyt des Deels Wefen, Plaetse, Voornamelijckheyt, en Gevoelen. Want in gebreken van een Deel, dat vast is, en verreyt, gelijk de Nieren ende Lijf-moeder, menght men gemeenlijck met den eygen, en voornamen Geneesmiddel eenige andere van verdunnende kracht, die so verre kunnen komen; somtijts oock sodanige, die het selve, door gelijkheyt, en verborgene eygenschap met het Deel, daer na toe brengen. Also vermenght men met de Geneesmiddelen voor 't Hoofst, *Betonye*; voor de Longe, *Hyssoop*; voor 't Herte, *Buglos*;

voor de Lever, *Agymony*; voor de Milt, *Scopolendrium*; voor de Lijf-moeder, *Byvoet*. Een edel deel, en van scherp ghevoelen, vereyicht (indien de voornamen Geneesmiddel wat sterck is) yet anders haer nature aengenaem, en 't welck haer, en haer krachten kan onderhouden. Derhalven moeten de Geneesmiddelen van 't Ingewant met versterckende ontfut werden, ende die men onder schijn van Voedsel neemt, gelijk toegemaecte *Wijn*, als *Hippocras*, en diergelijcke, om datse aengenaem zijn, overtreffende de andere. De vierde, ende de nootdruftelijckste oorfaeck van vermenginghe is de Verscheydenheyt van de Siekten, also gheen Simpel Geneesmiddel een ghemenghde Sieckte kan verdrijven. Want Simpel staet recht tegen Simpel, en niet tegens Gemenght: en alles moet door sijn recht tegenstaende verjaecht werden.

Maer al is 't, dat de gemenghde Geneesmiddelen so wel, als de Droogen, tot ons dagelijcx gebruyck nootdruftelijck vereyicht werden, so staet evenwel op die mengelinghe dapper te letten, alsoo men somtijds bevint, datter groot misbruyck in geschiet. En voor eerst is 't een grove, en gevaerlijcke misflagh, dat, het zy om welstaens wil, of uyt onwetenheyt veel Droogen overhoop gehaelt werden, die verscheyden van aert ende werkinge zijn. By exempel, Als Sweetmiddelen, ofte die 't in Graveel affteten, ofte 't Water, of de Stonden verwecken, gemengt werden met Purgerende dingen. Het welck niet alleen tegens de leere en is van de Oude Geneesmeesters: maer oock tegens de Reden, gelijk ick roerende de vermenging van de gene, die 't Graveel affteten met de Purgerende, breeder aangewesen heb in 't *Steen-stuck*. Want dewijl de verhaelde Geneesmiddelen elk volgens haer bysonder werkinge na eenen bysonderen wegh drijven, so en kan het niet geschieden, ofte sy moeten, wanneer sy vermenght zijn, malkanderen nootdruftelijck verhanderen. In het selfde misbruyck vervallen de gene, die purgerende Wijnen, ofte die 't Graveel affteten, ofte die Sweet verwecken, met spijs en Dranck vermengen. Want daer op moet seker volghen, ofte dat de Spijse minder voedsel geeft, ofte datse noch niet verteert zijnde, door het Geneesmiddel uyt de Maegh gedreven wert, waer door verscheyde Verstoppingen in de Aderen veroorsaken. Ende dit is onder andere Gebreken, die daer uyt ontfstaen, dat sommighe van het Graveel nimmermeer en kunnen ontslagen werden, also sy gestadigh de Graveelige stoffe na de Nieren doen drijven.

(4) Volgens de Driederley Hoedanigheden van de Simpele Geneesmiddelen, werden deselve in Driederley soorten verdeelt.

De eerste Hoedanigheit komt uyt de vermenginghe der *Elementen*, en volght de Nature van 't gene de andere in de Gematigheyt te boven gaet. Hier door is een Geneesmiddel Heet, Kout, Vochtigh ofte Droog. En om dat alles, by exempel 't gene heet geseyt wert, niet

niet even groote hitte en maect, zo heeft het ghebruyck daer in vier versheyde Graden gestelt, en in den eersten, die noch wat duyster, en niet blijckelijck en wercken; in den tweeden, die merckelijck; in den derden, die dapper; in den vierden, die op het alderhooghste, als dewelcke onder de Heete branden, en een korste maken.

De tweede hoedanigheydt der Genees-middelen komt uyt haer stoffe met de kracht van de gematigheydt, ofte eerste hoedanigheydt overgoten. Van dese stoffe zijn sommige dun, die haer lichtelijck in 't Lichaem, en door de vochtigheden verspreyden; sommige dick en taey, die tusschen wegen blijven hangen, ende niet diep door en dringen; sommige middelmatig, welkers kracht midden tusschen beyden is. Nu de Hitte, in wat voor stoffe dat sy komt, vermeerderd de kracht, en de haestigheydt in 't wercken, gelijk oock de drooghte: maer kouw, en vochtigheydt houden die tegen. Wt dese versheyden Menginge spruyten de tweede hoedanigheden der Genees-middelen, gelijk daer voornamelijck zijn, het Verdunnende, en Dick-makende, het Suyverende en Plaesterende, het Raeu-makende, en Verheffende, het Openende, en sluytende, het Treckende, Verdrijvende, Wech-stootende, het Versachtende, en Verhardende, het Rijp-makende, en Verrottende, het Heclende en Openende, het Vleys-makende, en In-etende, het Vel-makende en Brandende. Nu de werckinge, uyt sodanigen menghsel van hoedanigheydt en stoffe, gaet aldus toe: Een Geneesmiddel dun van stoffe, dat met eenen Heet is, en sulcks onder den derden graed, gelijk *Peterselye*, opent van binnen de kleyne wegghen des lichaems, verdrijft de dunne vochtigheydt, en verweckt alzo Water-losingh en Sweeten; maer verdunt de dicke vochtigheydt: van buyten opgeleyt maect het een open huyt, treckt oock uyt het Lichaem de Geesten en vochtigheydt. Maer 't gene dat op den vierden graed van hitte geklommen is, wert In-etende ghenocmt, het welck ofte brandt, ofte versweert, ofte bladeren verweckt, ofte wechneemt. Dan het gene Dun van stoffe, en gematight, of oock kout is, gelijk *Azijn* ingenomen zijnde, opent mede ende verdunt dan so wel niet, als dat werm is: maer buyten op 't Lichaem, stoot het door sijn kouw te rugge, ende sulcks met meerder macht, als 't gene dat kout en t'samen-treckende is, alsoo het door sijn dunnigheydt de kracht van de kouw dieper invoert. Maer een Geneesmiddel, dat in een matelijcke stoffe kout is, gelijk *Verjuys*, *Porseleyn*, verstoort en wederhout matelijck de Sinckingen, verdrooght, en treckt te samen. Het gene van matelijcke stoffe, en met eenen in Hoedanigheden gematight is, gelijk *Olye*, versacht, koockt, rijpt, en maect etter. Maer matelijck werm zijnde, gelijk *Camillen*, silt pijn. Dat noch wat heeter is, maer onder den derden graed, gelijk *Alssen*, opent ingeno-

men de aderen, suyvert de taeye vochtigheden, ende ontsluit alle verstoppinge; her gene dunne stoffe so wel niet en doet, om datse te haestigh doorschiet. Dat nu al over den derden graed van hitte geklommen is, gelijk *Coloquint-appel*, en suyvert niet alleen, maer dewijl het vry wat scherp is, schrapd de deelen, en sulcks so wel van buyten als van binnen. Een Genees-middel, dat in dicke, en aerdachtige stoffe een gematigheydt van hitte en koude bekomen heeft, gelijk *Bolus*, ofte *Gesegelde aerde*, verstopd de inwendige wegen, ende sluyt de huyt, versacht het gerte te rouw is, en heelt 't gene van een gescheyden is. Maer dat marigh werm, ofte koel is, gelijk *Rosen*, *Myrrus*, maect de weecke deelen vast, en heeft dienvolgende een versterckende kracht. Maer 't ghene boven maten, als in den vierden graed, heet is, gelijk *Kalk*, *Oripiment*, *Rotte-kruyt*, eet in, brandt, en maect een korst. Dan 't ghene boven maten kout, en droogh is, ghelijck *Cypres-noten*, ofte *Gal-noten*, verstopd niet alleen inwendig de mondekens der aderen, maer sluyt deselve gantsch toe, gelijk het oock alle andere wegen benauwt, en toestopt, en de vochtigheden selve boven maten dick maect. Van buyten opgeleyt doet de huyt vast werden, houdt den loop van de sinckingen tegen, en doet vel op een wonde groeyen.

De derde hoedanigheydt der Genees-middelen en komt niet voort uyt de ghematigheydt, noch uyt de stoffe, maer uyt de geheele selfstandigheydt, ende en is anders niet als een verborgen eygenschap van het geheele wesen der Genees-middelen. Hier uyt komt tweederhande onderscheyt; want sommige zijn afzettende, sommige alleen veranderende. De afzettende zijn, die door gelijkheydt van wesen yer bysonders na haer trecken. En van dese purgeren eenige, als in 't voorgaende Capittel geseyt is, uyt 't geheele lichaem, sommige uyt een deel. Maer de ghene die water doen maken, gelijk *Peterselye*, of de Stonden afzetten, gelijk *Byvoet*, of de Fluymen op doen komen, gelijk *Hyssop*, dewijlse niet door trecken, maer ofte met suyveren, ofte verdunnen, ofte openen, de overtolligheydt uyt-snijten, konnen wel losende, maer geen purgerende geseyt werden, om datse door geen ghelijckheydt, en over-een-stemminge van wesen en trecken. Maer al treckt wel een *Scorpioen* het vergif, dat hy gebeten heeft, uyt de wonde, van buyten opgeleyt zijnde, of oock ander Tegen-gift, door gelijkheydt, uyt treckt; so is dit wel een onclastinge, dan evenwel gheen Purgatie. Hier onder zijn mede te rekenen die van buyten op de wonde leggende een Pijl ofte Splinters uyt trecken, gelijk de wortel van *Riet*. Maer al is 't dat de Geneesmiddelen, die door de eerste, of tweede hoedanigheydt haer werck doen, eygentlijck veranderende genoemt werden, so zijnder oock vele, die door de derde hoedanigheydt, en 't geheele wesen veranderingh maken. Sodanige zijn, die door een verborgen eygenschap, 't Vergif gants tegen-

teghenstaen, en soo veranderen, dat het ons Lichaem niet en kan beschadigen, gelijk *Cirroen-zaet*. Waer onder mede behooren, die *Pest*, ende andere besmettelijcke siekten verdrijven, ghelijck *Mitridaet*: als mede, diemen geloof, dat seker eygenschap hebben tot het een of ander Deel, gelijk *Salye* voor het hooft, *Buglos* voor het hert, waer van in het volgende Capit- tel geseyt sal werden.

(5) Alle dingen, seyt de Wijse-man, wert gerekent met Geral, Wichte, ofte Mare. Het Geral is by alle volckeren even-eens: maer niet Wichte ofte Mare, die niet alleen in elck Landt, maer selfs herte Lande byna in elcke stadt verscheyden zijn. Een pont bestaet door de banck by de Koopluyden uyt seftien Onzen, maer by de Genees-meesters uyt twaelf. Een Once uyt acht Drachmen. Een Drachme uyt drie Scrupels. Een Scrupel uyt twintigh Greynen, om welckers ongelijckheydt in kleyn ghewichte de Afsen in 't gebruyck aengenomen werden. De kruyden en bloemen werden gerekent na datmen met een hant, of drie vingeren kan vatten. Nattigheydt, als wate- ren, en Drancken neemt men mede na Ponden, ofte Pinten, gelijk Syropen met Onzen.

Het VII. Capituel.

- (1) *Bysondere kracht der Genees-middelen op bysondere deelen.* (2) *Hoe sy de simpele, ende (3) ghemengde ongematigheydt wech-nemen.* (4) *Hoe in verscheyde gelegenheden dienstig valt verscheyde toe-bereydingh, 't zy datse in haer wesen ingegeven werden, of in d'uygetrocken Kracht: (5) en hoe deselve verschildt in 't Dillieren, Koocken, en Wt-perffen; als oock in groent, en gedrooghde Kruyden.*

(1) **V**An de Krachten der Droogen, of simpele Genees-middelen is nu gesproken, en om wat redenen deselvighe moeten vermengt, en onder malkanderen ghevoeght werden. Nu salick in 't byzonder al haer stoffe gaen vervolgen, ende na hare krachten verdeelen, waer uyt gesien sal konnen werden, wat in elcke soorte voor elck gebreck bequaemst is. Want al 't gene onder eene, en deselfde soorte behoort, gelijk verdunnende Ghenees-middel, en is malkander niet gantsch gelijk: maer elck heeft daerenboven noch bysondere kracht, waer door het dit ofte dat gebrek beter helpen kan, of het eene deel dienstiger is, als het ander. Vorder bestaet de Algemeene genesinge in de middelen, die de ongematigheydt der deelen verbeterren, die de weghen, en quade vochtigheden bereyden, uyt sluyt, en daarna de gesuiserde deelen versterken.

(2) De simpele ongematigheydt van de inwendige deelen, en 't geheele lichaem wert verbeterd door het gebruyck van 't gene recht tegen is, het welck ingenomen zijnde, of van wegen de Hoedanigheydt al-

leen, of met eenen van wegen de stoffe ons verandert. Met hoedanigheydt alleen, die niet in ons selfstandigheydt verandert en werden, maer in 't voorby gaen haer Hoedanigheydt ons mede-deelen, en alzo de tegenstrijdende ongematigheydt matigen. Onder deze zijn koude, warme, vochtige, en drooge, die wanneer zy meerder kracht hebben, elck haer teghenstrijdende verdrijven.

(3) Maer een simpele ongematigheydt en kan niet wel lang alleen bestaen, zonder voort te brengē overtollige vochtigheydt van dien eygen aert, en alzo van simpel gemenght te werden, en dat en is aiet wech te nemen, voor al-eer de quade vochtigheydt, die het onderhoudt, afgezet is. Dese en kan ook niet bequaemelijck afgezet werden voor bequame bereydinge, zoo van wegen het lichaem, als van wegen de vochtigheden. Beyde geschiet wel somtijts van de nature, die door de ingeboren wermte de wegen van zelfs opent, de bedorven vochtigheydt scheyt, sluyvert, en uyt drijft. Maer alzo de Nature niet altijd sterck genoegh en is, om de ghebreken der vochtigheden te vermeerteren, zoo zijn wy meest ghedwongen, haer door hulpe van de konste te bate te komen, insonderheydt door Af-zerten, en het Voor-bereyden. Hier door en wert juyst de overtollige vochtigheydt niet recht gekookt, maer heete en scherpe gematigt, dicke verdunt, harde versacht, taeye afgeveeght, de rouwe wegen des lichaems vereffent, en de gesloten gheopent: en hier in bestaet insonderheydt alle de bereydinge van 't lichaem, en van de af-te-ferene vochtigheden. Van welckers krachten wy nu sullen handelen, na dat eerst van het fatsoen sal geseyt wesen.

(4) De Genees-middelen werden in de Apoteken op verscheydene wijze gereet gemaect, en sulcx met goede reden, dewijl datter veel en gelegen is op wat gedaente, het zy een gemengt, het zy een ongemengt Genees-middel gebelicht wert. Want behalven dat eenige gedaenten, of fatsoenen sommige aengenamer vallen, zoo zijn oock eenige bequamer zoo voor het Deel, als voor het gebreck: daerenboven en hebben alle Fatsoenen niet even veel krachten. Want om te verdunnen, en diep in te gaen vintmen de dunne en weecke bequaem, om te stoppen en te verstercken, de dicke en vaste. Die so genomen werden, gelijkse van selfs groeyen, ofte Versch, als Salaer, en Moes, of Droogh, als gedrooghde wortelen of zaedt, die en verstaet men niet, dat eenigh Fatsoen aengenomen hebben. Het eerste onderscheyt der Fatsoenen wert daer na gerekent, datmen van een Genees-middel, het zy simpel, ofte gemenght, somtijts de stoffe selfs ingeeft, somtijds maer alleen de kracht uyt deselvighe door de konst getrocken. Het kan gebeuren dat het dienstiger is dat de kracht met de stoffe vermenght blijft, gelijk instoppende, versterkende en verdroogende Genees-middelen: somtijds is 't oock beter, dat de kracht van de stoffe afgescheyden wert, gelijk

in de gene, die verdunnen, doen fweeten, en affetten; also de dicke ende vaste stoffe de krachten tegen houdt. Derhalven is dan al het fatsoen ofte dick, en vast, of dun en vloeyende.

Het eerste en simpelste onder de vaste Geneesmiddelen is het Poeyer, het welck daerna oock in andere fatsoenen verkleet wert, als daer zijn Conserven, Pillen, koecxkens, &c. Maer die alleen de kracht behouden zijn meest weeck en dun (ten zy Pillen van *extra*) gelijk gedistilleerde en overghaelde wateren, geweekte en gekookte Drancken, geleckte Wijnen, uytgeperft sap, en de Syropen daer van gemaect.

De fatsoenen van de uytwendige Geneesmiddelen kunnen na deselve ordere gheraemt werden, Poeyer om te stroyen, een Sackjen, Stovingh, Badt, Olyc, Plaester, Salf, Pap.

Nu sal wel dienstig zijn, dat van dese fatsoenen in 't bysonder geseyt wert, en aangewesen op wat wijs, ende mate van simpelten, deselve gematight moeten werden. Maer al is 't, dat de kennisse der kruyden, en het toemaken der Geneesmiddelen de Apotekers ghemeenlijck toegeschreven, en bevolen wert: soo moet de gene, die haer voorschrijft, hem insonderheyt daer in wel verstaen, indien hy deselvighe niet tot spot, en verachtinghe wil wesen, ghelijck ick wel in sommighe Geneesmeesters, die niet en verstonden wat en hoe yet by malkanderen vermengen konde, hebbesien gebeuren.

(5) Om nu te komen tot de krachten der fatsoenen: Alde krachten der Geneesmiddelen, die ons by de Oude beschreven, en naghelaten zijn, die hebben sy eerst beproeft en gevonden in de geheele; andere daerna, om deselvighe, by de sieken aengener te maken, hebbense op verscheyden manieren van haer dicke ende aerdachtige stoffe afgesondert: gelijk met overhalen, weecken, uytkoken, ende sap uytperffen. *Gedistilleert water* en is anders niet, als 't dunste vande waterige vochtigheyt, die uyt de kruyden getrocken wert, het welcke, indien het sonder reuck of smaek is, geene, maer indien het reuck en smaek van 't kruyt behoudt, noch eenige van sijn krachten heeft. Dan *gedistilleerde Olyc* is een deel van sijn vette en aengeboren vochtigheyt, en gelijk die reuck en smaek heeft, so vertoont hy oock veel van sijn krachten, hoewel daer van mede al wat door de kracht van 't vyer vervlogen is. Door koken wert de kracht (insonderheyt dewelcke in een dicke stoffe steekt) merckelijck uytgetrocken, en in 't affierfel gebracht; maer die in een dunne stoffe bestaet, vervlieghe meest allegader. Het weecken stort veel meerder kracht in aldenhande bequame vochtigheyt, ende verliest niet, ofte weynigh van de dunne stoffe, door dien het sacht en allencxkens geschiet, sonder geweld van onmatige hitte. Het sap, dat door uytperffen sonder vermenging van eenige andere vochtigheyt uytgetrocken wert, is als 't bloet van een Plantsoen, en brengh sijn meeste kracht me-

de. Dit heeft insonderheyt plaets in kruyden, van feer dunne, en sijne stoffe, als *Lepel-bladeren*, *Suyvingh*, *Beuke-boom*, die gekookt zijnde haer kracht verlielen. Maer hier dient nader onderscheyt gemaect van weegen de verscheyde krachtē. De kracht om te verkoelen, te vervochtigen, te versachten, is alleen te vinden in groene, en die vol sap zijn. Want noch *Lattouw*, noch *Endrye*, noch *Weeghbre-bladeren* en sullen, verdrooght zijnde, niet merckelijck verkoelen: gelijk oock drooge *Maluwe*, *Bingel-kruyt*, of *Glas-kruyt*, niet en sullen merckelijck vochtigh maken. En voorwaer die kracht en kan door Overhalen met den helm, of *Dissillieren*, niet wel suy ver uytgetrocken werden, om dat de hitte eenigen brant en drooghte mededeelt. Maer door koken ende weecken blijft de kracht stercker, ende veel meerder door uytperffen, ghelijck in sap, Olyc, en uytgetrocken slijm. Dan de verwerrende, verdroogende, Dunmakende, suyverende, dootdringende, en tegenhoudende kracht blijft oock geheel in 't gedroogde, en noch stercker als in 't groene, also hier, door de vele vochtigheyt, haer aengeboren kracht verdooft wert. Dese kan uyt groene Plantsoenen ten deele door den helm gherocken werden, maer meerder door uytperffen, matelijck, 't zy van groene, 't zy van drooge, door weecken ofte koken, insonderheyt wanneer sulx geschiet in bequaem nat, ghelijck *Mede*. Want *Water* belet en vermindert de verwerrende en dunmakende kruyden, die daer in gekookt werden, ende kan haer geheele krachten niet overnemen: maer is van nooden, dat het affierfel een vermengden aert heeft, te weten, beyde tusschen het water, en 't gene daer in gekookt is.

Her VIII. Capittel.

- (1) *Bysonder onderscheyt der Geneesmiddelen.*
 (2) *Waer in al haer werck bestaet.* (3) *Hoe de ongematigheyt verdreven wert door middelen van tegen-strijdende hoedanigheyt alleen, ofte met eenen oock* (4) *van Stoffe.*

(1)
 NA dat in 't gemeen gehandelt is van de krachten der Droogen, of simpele Geneesmiddelen, ende waerom sy somtijds moeten vermenght werden: soo sullen wy in 't bysonder al hare stoffe vervolgen, en deselvighe, ghelijck als in eenige rotten, verdeelen, staende regelrecht op en tegen de voorname gebreken. Waer uyt ghevonden sal kunnen werden, wat Geneesmiddel tot elck gebreck, en Deel bequaemst is. Want alle die onder een geslacht behooren, gelijk verdunnende, versterckende, &c. en zijn malkander in alles niet gantsch ghelijck: maer besitten daerenboven elck noch een bysondere kracht, waer door sy tot het een ofte ander gebreck bequamer zijn, ofte 't een deel beter helpen, als 't andere. Dit hebben wy breeder aangewesen in de wederlegginge van *Montaigne* op de 20 verdeelinge.

(2) De Algemeene geneefing van inwendige sieckten wert volbracht door middelē, die de ongematigheyt van elck Deel verbeteren, die de vochtigheden versachten, verdunnen, ofte suyveren, die de wegen onses lichaems gemoedigh maken ende openen, waer in bestaet alle de bereydinge tot het afserten, daerenboven oock door de gene, die de bereyde vochtigheden af-trecken, en uytwerpen, die het overschot na den af-treck uyt elck deel losen, die dan de gantsch gesuyverde Deelen van alle quaetaerdigheyt, en onmatigheyt bevrijden, die eyndelijk deselvigē Versterken, en haer vorige kracht wederom geven. Daerna sullen wy op gelijke maniere de Geneesmiddelen van uytwendige gebreken mede aenwijfen. Nu wat Middelen elcke Sieckte, ofte toevalligh gebreck door een bysondere kracht te bate komt, dat sal in de bysondere geneefing van elcx verhandelt werden. Sonder evenwel groot getal, tot ondiens van dē Leser, overhoop te halen: maer alleen t'ghene, dat door ervaringheyt alderbest, en sekerst bevonden is.

(3) De Simpele Ongematigheyt van de inwendige Deelen, en t'geheele Lichaem werdt verbeterd door het gebruyk van Geneesmiddelen, die recht tegenstrijdende zijn. Sodanige ingenomen veranderen ons, ofte door de Hoedanigheyt alleen, of oock met eenen door haer Stoffe. Door Hoedanigheyt alleen, die niet in de selfstandigheyt van ons Lichaem en veranderen, maer in t'voorby gaen ons hare Hoedanigheyt mede deelen, ende hare ongematigheyt matigen. Hier van zijn sommige Kout, sommige Werm, Vochtigh ofte Droogh. Onder de Koude is voor eerst ons gemeen, kout Water, t'welk sonder eenige vermeerdering van onse selfstandigheyt de groote Hitte bedwingt: waer na dan by kout Water met Azijn vermenght, en verscheyden Dranck van Water toegemaeckt, als oock Sap van Granaet appels, Citroenen, Oraengy-appelen, en dergelijcke, daer evenwel noch een ander kracht, als verkoelen, by is. Onder het geslacht der Heeten selt men Peper, Gengber, Mostert, en al t'gene, dat buyten voedsel de verkoude Deelen kan verwarmen. Het selve seggen wy byna van Vochtigh, en Drooge, dat water gedroncken; ofte in een badt, al is t'sulcx, dat het binnen gaet, en de ledige wegen vervult, dewijl het evenwel in de nature van ons lichaem niet en verandert, alleen vervochtigt, gelijk daer zijn *Violen, Maluwe, Witten Heumst, Garste-water*, maer dat weynig Drinken, en alle Drooge dingen, dewijlse de overtollige vochtighheyt verdoen, verdroogen.

Nu van wegen Stoffe en Hoedanigheyt werdt de Ongematigheyt verbeterd door t'gene, t'welk verteert zijnde in Bloet en Gijl verandert, dat bequaem is om ons Lichaem te voeden. Want dewijl het selvige noch altijd deelachtigh blijft van sijn oude Hoedanigheyt, so brenghet het in ons een stoffe voor sijnen aert ghelijck, en stellende in plaetse vande verlogen Heete, een Koude, so verandert het oock be-

neffens de Stoffe de Onghematigheyt, een nieuwe aldaer plantende. Sodanige zijn, die wy *Medicamentus voedsel* noemen. Onder t'rot van de Koude zijn *Lattouw, Concommeren, Pepoenen, Kerffen*, ende ander Vruchten meer, dewelcke dewijlse ons voeden, ons oock met eenen verkoelen, en dat de hitte der Deelen en vochtigheden matigen. Onder de Werm reken men *Soste Wijn, Rozynen, Pistacijen, sachte Doyeren, jonghe Vlesch van viervoetige Dieren, en Vogelen*: want door het gebruyck van deselvigē wert de selfstandigheyt van ons Lichaem gevoedet, en van kouw werm gemaeckt, oock mede ons natuerlijcke ende ingeboren Wermte gekoestert, ende verquickt. Onder de vervochtende en zijn niet, die door overtollige vochtighheyt, maer door nutte, en voedsame de selfstandigheyt van de vaste Deelen vervollen, voeden, en vermeerderen, sonder eenighe uytstekende hitte, ofte koude, ghelijck *Room van Garst, Keykens-sap, ofte Kalfs-nat*, waer in oock eenige vochtige kruyden mogen ghekooct, ofte gestooft werden. Maer de selfstandigheyt van ons Lichaem verdrooght, en verteert seer door Vasten, en dat by toeval, dan, by sijn selven, door droogh *Biscuyt*, gebacken van geroofte *Boonen, Erweten, Garste, en Geerfle*, en wat *Zout*; als oock door het afweecksel van *Pochout, Sarza parilla*, en dergelijcke.

Wy sullen nu vervolgens de krachten van de meest gebruyckelijcke Geneesmiddelen gaen verhalen, en daerna aenwijfen hoe, en wanneer die in elcke sieckte gebruyckt moet werden.

Het IX. Capittel.

(1) *Driederhande onderscheyt van Verkoelende Droogen, (2) en hoe uyt deselvigē de gemenghde Geneesmiddelen gemaeckt werden.*

(1)

Onder de Droogen zijnder sommige, die alleen simpeljk verkoelen, gelijk *Lattouw*; sommige, die al verkoelende de kracht van de scherpe vochtigheden inbinden, gelijk *Sap van Granaet-appelen*, sommige die verdunnen, suyveren, en openen, gelijk *Cicharey*: van dewelke wy nu in t'bysonder sullen spreken.

Lattouw is kout in t'beginfel van den derden graed, vochtigh in den tweeden, en sulcx simpeljk, ende sonder eenighe uytmytende hoedanigheyt. Die rauw voor Salaet gegeten werdt, verkoelt maer gelijk kout Water, bedwinght den brant van een heete Maegh en ingewant; van Gal, en heet Bloet, en dat sonder de Leden, ghelijck water te verflappen: maer geeft, sonder eenigh letsel, voor heete vochtighheyt, gematighde, en aengename, door welke gematighde sy den slaep verweckt, en vorders doet, ghelijck in t'eerste deel van den *Schat der Gesontheit* onder de Moes-kruyden by ons beschreven is, en onnoodigh daerom alhier te verhalen.

Porcelepne is kout in den derden, en vochtigh in den tweeden graed, wat wrang van smaeck, veracht en verkoelt den brant van de gal in brandende koortfen, bedwinght fijnen loop, ende vorder bedervinge. Versterckt de Mage, en stelpt het braken, insonderheyt wanneer 't selve door overvloed van gal veroorsaekt. Hout den galachtige loop en bloergank tegen.

Weeghlyze is kout, ende droogh in den tweeden graed, een weynigh wrang in haer bladeren en zaet, de wortel is sonderlingh bequaem om de koortfen te verdrijven. Sy matigh mede de hitte van de Gal, stilt den dorst, al is 't datmen alleen het affietfel, ofte het ghedistilleert water in den mont en houdt. Sy is goet tegen alle heete sinckingen, stelpt het bloetspouwen, bloedighe en galachtige Loop, als oock overvloedige Maent-stonden: en niet tegenstaende zoo opent sy de verstoppingen van Lever, en Nieren.

De **Rose** is kout in den eersten, en droogh in den tweeden graed, weynigh te samen treckende, insonderheyt de **Witte**: maer de **Rode** is minder kout, dan wat drooger, en meerder te samen-treckende. Daerom houdt sy de hitte van de gal teghen, is nut voor brandende koortfen, ende alle andere, die uyt quade galachtighe vochtigheden ontsaen. Versterckt de Lever, ende de Maegh, steuyt de dampen, die in de koortfen na 't hooft stijgen, en versacht de pijn van 't selvige, en verweckt den slaep. Om datse niet seer aengenaeem van smaeck en is, zoo ghebruyckt men veeltijts in haer plaets het water, dat nochtans dien lieffelijken reuk niet en heeft van het **Rosen-water**, het welke uyt bleycke of witte Rosen gedistilleert wert, om dat zy, als oock de **Muskelyaer-rosen**, zijn luchtachtigh en geestachtigh van deelen, die licht in den helm opvliegen. Dese zijn bitter, en te samen-treckende, sy ontdoen de verstophheit van de aderen, insonderheit des Levers, sy setten de gal, en waterachtige vochtigheyt af, en zijn derhalven seer dienstigh in de gele suct, en 't beginsel van 't water.

Berjups / sap van sure, en onrijpe Wijn-druyven, is kout in den tweeden graed, en droogh in den eersten, wrangh gelijk alle sap van onrijpe vruchten. Is seer verkoelende den brant van de koortfen, belet de Bedervinge, ende slist den dorst. Door sijn 't samen-treckende kracht is het de Maegh seer dienstigh, belet het walghen en op-werpen van deselve, verweckt lust tot eten, en stelpt alderhande Buyck-loop.

De roode en rijnsche **Bogaert-kerffen** zijn kout in den tweeden, en droogh in den eersten graed. Verstercken de Maegh die uyt hitte verswackt is, verslaen den dorst, en maken de Maegh graeygh. Het uytgeperste sap, klaer gheworden zijnde, werdt een jaer langh bewaert, ende is zeer bequaem in heere koortfen, ende verquickt het herte door sijnen aengenamen reuck. Belet oock ('t gene het met andere sarpe ende wrange dingen gemeen heeft) de voortloopende bedervinge. Maer dat uyt soete Kriicken

gheperst werdt, is de Maegh schadelijck, ende van quaden gijl, ende derhalven in de koortfen zeer on-dienstigh.

De roode **Aelbesjen** zijn mede gelijk de **Bogaert-kerffen**, rijnsch van smaeck, ende van geen minder kracht. Haer **Sap** is kout ende verdroogende in den tweeden graed, wat wrangh, en 't samen-treckende; verslaet den dorst, verweckt begeerte tot Spijze, verkoelt de hitte van de Gal, en van de koortfen, wederstaet alle verrottingen, bedwinght het braken, en galachtigen Buyck-loop.

Het **Sap** van sure **Granaet-appelen** is wrangher, en meerder 't samen-treckende, als het **Sap** van **Kerffen** ofte **Aelbesjen**, maer onliefflijcker. Derhalven is het krachtiger om de hitte van de gal, en den loop in te toomen, het bedwingt niet alleen de scherpigheyt, en verrottinghe in hevige koortfen, maer oock hare quaetaerdigheyt, het doet de qualijckheyt overgaen, ende versterckt een heete Maegh ende 't ander ingewant.

Het **Sap** van **Citroenen** ofte **Orangjen-appelen** is zuerder, en wranger, als dat van **Granaet-appelen**, maer evenwel minder 't samen-treckende. Het kan oock minder braken, en Loop stoppen, ofte het In-gewant in sijn sterckte behouden: maer en bedwingt niet minder de scherpe ende quaetaerdige koortfen, en zuvert door sijne sijne stoffe de wegen. Is mede zeer dienstigh voor het graveel.

Zijn is kout, en droogh in den tweeden graed; al is hy dun, diep indringende, ende dat hy de dicke vochtigheden verdunt, zoo en houdt hy evenwel de sinckingen niet weynig tegen. Hierom is hy bequaem voor bloeden, en beginnende ontfekingen, zoo van buyten, als van binnen: bedwinght de seligheyt van de gal, ende matigh de hitte der koortfen, verslaet den dorst, neemt de walgingh wech, ende verweckt den lust tot eten. Dan prickelt het wezen van de deelen, ende versterckt deselve niet gelijk de voor-verhaelde Sappen.

Endibye en **Cichoreye** zijn beyde kout, en droogh in den tweeden graed; dan de laetste is wat 't samen-treckende, ende door hare matelijcke bitterheyt wat afvagende, en openende, ghelijck sy doet het In-gewant, en de Lever: dewelcke als oock de Maegh, en Nieren, sy versterkt door haren 't samen-treckenden aert. Zijn beyde zeer bequaem om de hitte te verkoelen, en de brandige vochtigheden te suyveren. Al het selvige doet mede het kruyt, en de wortelen van **Paerde-bloemen**, die ick daerom te beter achte, om dat sy van selfs, ende onbedwonghen hier te lande groeyen.

Suringh is kout en droogh in den tweeden graed, versterkt de Maegh, verquickt het herte, verslaet den dorst, verbetert alle inwendige ontfekinge, en verrottinge. Opent eerst en voornamelijck de verstophheit van de Lever, daer na oock van de Milt en Nieren.

ren. Hier uyt is sy bequaem om de Geel-sucht te helpen, het Graveel af te fetten, ende de Stonden te doen komen, ende dit alles seer sachtelick.

De *Meloenen* en *Concommeren*, also sy quaden gyl maken, en die lichtelick bederft, so wert alleen uyt haer tot de Geneef-middelen ghebruyckt het Zaet. Dit gheheel gekoockt zijnde, gheeft het af-sietel een-marigh verdroogende, verdunnende, en suyver-makende kracht, en 't welck eygentlick de Lever en Nieren suyvert, en 't Graveel af-fet. Maer het gheen, dat den Bast quijt zijnde, gestooren wert met Gerste-water (gelijck als men Amandel-melck maect) en dan doorgedaen, verkoelt het Bloedt, en versacht de scherpigheydt van 't Water, en verdrooght minder.

Het *Edel Lever-kruydt* is kout en droogh van aert, met eenige 't samen-treckinge. Verkoelt, opent, en versterckt de Lever; suyvert de Nieren, ende de Blaes.

De Wortels van *Gras* en *Asperges*, zijn matelick verkoelende, droogende, en suyverende. Hier door openen sy de verstoptheydt van Lever en Nieren, en zijn dien-volgende dienstigh de gene, die aen de Geel-sucht, ende 't Graveel gaen.

Agrimonye is droogh, en van dunne deelen, verdunt, suyvert, en treckt matelick te samen, sonder merckelijke hitte. Opent de beslotenheydt van het Ingewant, maer eygentlick van de Lever, met eenen deselve versterckende. Sy is seer bequaem in langdurige Koortsen, en Sieckten, die uyt verstoppinge ontsaen. Tot al het selfde is mede seer dienstigh het *Boelskens-kruydt*.

(2) Den Dorst, die in groote hitte, of in brandende Koortsen dapper quelt, wert insonderheydt geblyst door *Water*, 't welck suyver is, licht, en buyten alle vreemde smaect ofte reuck, gelijck dat uyt een suyvere Fonteyne over steenen ende zant komt vloeyen. Het welck evenwel noch meerder verdunt, en lichter gemaect kan werden, oft door veel bewegen, oft door dickwils overgieten; als oock dat men daer in weeckt de Kruym van *Terwen* ofte *Roggen-broode*, dewelke door de serpigheydt van de Suyr-deeffen het Water, behoudens sijnen smaect, verbetert. Het gene langen tijt in eenen schoonen aerden Pot ghekoockt heeft, al is 't datter veel dunne dampen uyt gewaessent zijn, so is het evenwel verdunt, en lichter geworden; maer minder verkoelende, door dien dat uyt het Vuur eenighe kracht geschept heeft: waerom het oock wat van sijn vorige aengenaemheydt quijt geworden is, als door de tegenstrijdende kracht van 't Vuur veranderd zijnde, ende wat van sijnen eygen aert verloren hebbende. Nu op dat het sekerder, en sonder letsel van 't Ingewant, voor Dranck, en in plaers van Bier, soude gedroncken moghen werden, so dient daer in gekoockt *heele Gerste*, (als men veel suyveren moet) ofte *gepelde Gerste*, (die

meerder verkoelt, om dat sy den warmen bast quijt is) tot datse moruw begint te werden; niet juyst tot datse heel splijt, gelijck de Geneef-meesters belasten, om dat quanhuys het Water niet winderich soude zijn; also die winderachtigheydt niet in 't Water, (gelijck sy voorgeven) maer wel in de Gerste blijft, als die niet genoegh gekoockt en is. Anders door al te langhe koken, wert het Water te veel afghetrocken van sijn verkoelende kracht: Ende, dewijl daer andere soetigheydt dorst verweckt, ende de Gal vermeerdert, het *Soethout* matigh van aert is, redelijken vocht en waterachtigh, en derhalven seer nut tegen de Hitte, en ontstekinghe, (so dat selve het *Sap*, als men daer van onder de Tongh laet smelten, den dorst verlaet) so kanmen het selve bequamelick in het Water op-koken, en te bequamer, als daer eenich gebreck in de Borst is. In welke gelegentheyt daer mede by gedaen konnen werden *lange Rozijnen*, *Corinthen*, ofte een weynich *Suycker*, oft diergelijcke: en afgheset zijnde, kanmen daer een stuccken geheele *Caneel* in steken, wanneer de Maegh swack is. En by aldien de Suyrigheydt aengenamer valt, ofte datter *Walging* en *Qualijckheydt* door de soetigheydt verweckt werdt; ofte datter felle *Vochtigheydt* moet ingeroomt, ofte de kracht van 't Ingewant moet behouden werden, so kanmen daer, eens opgekoockt zijnde, onder vermengen het *Sap* van *Kerffen*, *Citroenen*, *Granaet-appelen*, *Suyringh*, *Aelbesen*, oft *Aeri-besen*, met een weynich *Suycker*; en des Winters machmen gebruycken de *Syropen* van de verhaelde *Sappen* gemaect; als oock van *Azijn*, *Oxyfacccharum* genoemt. Men kan oock 't allen tijde het Water opkoken met bruyne *Suycker* (*Mascovade*, die een suyver-makende kracht heeft) en dan op 't laetste daer soo veel *Verjuys*, *Azijn*, oft van de verhaelde *Sappen* bygieten, als men het suyr wil hebben. Door dese maniere van doen, wert het Water behouden sijne verkoelende kracht; en sijne slappigheydt, die ten laetsten de Maegh, en 't Ingewant verswackt, geholpen en verbeterd. Derhalven is den verhaelden dranck in brandende, en quaet-aerdige Koortsen seer nut en bequaem den genen, die een swacke Maegh en Ingewant hebben, en die met *Walging*, ofte *Flauten*, ofte *Loop*, ofte *Quaetaerdighe verrottinge* gequelt zijn. Maer in langduerige Koortsen, ende in andere Sieckten, die uyt hitte, ofte een oude verstoptheydt van Lever ofte Milt, met eenich gheswel ontsaen, ghelijck in *Geel-sucht*, *Water-sucht*, in langduerigen *Bruyk-loop*, indien de *Wijn* ondienstigh is (ghelijck hy dickwils niet en is) dan werdt bequamelick voor dranck ghebruyckt het Af-sietel van *Gras-wortelen*, ofte van *Suyringh*, ofte van *Cichorey* met de *Wortel*, 't welck het beste is. Want daer door wert sonder eenich onghemack, ende behoudens sijne kracht, het verhaelde gebreck van de Lever geholpen: ghelijck oock van de *Milt*, door het Af-sietel

van de wortel van *Buglos*, de bloemen van *Bernagye*, *Venus-bayr*, de schorsch van de wortelen van *Tamarisch-boom*. Nu voor den Dorst, de hitte van de Gal, en den brandt van de Koortsen, en haer verrottinge te belerren, maectmen Koel-drancken (*Iuleb* ghe-noemt) van Wateren uyt de verhaelde kruyden gedistilleert, en uyt het verhaelde Sap, met wat Suyc-ker, ofte de Syropen daer van gemaect. Maer also het Gedistilleert Water gheen groote kracht en heeft, ten zy van kruyden die geestigh, en dun van Deelen zijn, gelijk *Rosen*, *Confixie de greyn*, en ander wel-ruyckende: so is seer noodigh datmen (om de volle kracht uyt het Kruydt te hebben) sijn eyghen Zout daer onder vermengt, insonderheydt, wan-neer daer (ghelijck gemeenlijck in de Koortsen ge-beurt) eenige verrottinge van de Vochtigheden by is. Dan alsoo uyt koude en vochtighe Kruyden (als in dewelcke veel water, ende weynich aerde is) naulijck eenich Zout ghetrocken en kan werden, so kanmen by het water van deselvege Zout vermen-gen van Kruyden, die drooger van aert zijn, en het eygen insicht hebben. By exempel,

N. Water van *Cichorey*,
Endiwe,
Suyring, van elcx 6 oncen.

Syrop van *Citroenen*, 3 oncen.

Zout van *Agrimonye*, 1 scrupel.

Olye van *Swavel*, soo veel droppele, tot dat het rinsch genoegh is.

Voor een *Iuleb*.

Die gheen gedistilleerde wateren en begeert, magh het volgende gebruycken,

N. Gepelde *Gerste*, 1 handt vol.

Thamarinden, 1 once,

Te same gekooct in water, tot een pinte, dan door-gedaen zijnde, daer by gemengt,

Syrop van *Citroenen*, (oft andere die verhaelt zijn) 3 once

Ol. van Swavel, &c.

Dese Koel-dranck is dienstigh den ghenen, die wat Hartlijvich is, en in die gelegentheydt kander oock wel meerder *Thamarinden*, ofte *Suyre Pruymen* by ge-daen werden. Maer in de ghene die te Los van li-chaem zijn, is bequaem een Koel-dranck van *Weeghbre-water*, ofte *Porceley-water*, in dewelcke lauw ghemaect zijnde, de verwe uyt ghedrooghde roode *Rosen* getrocken is, ende gemengt met *Syrop van Suyre Granaten*. Dan also de Rinscheydt van de Koel-drancken in de Koortsen, so om de Walging, ende Qualijckheydt, als om den Brandt en verrot-tinghe van de Gal, teghen te staen, seer noodigh is, ende dat deselvege, wanneer de Sappen tot Syropen werden gekooct, veel vervlecht en verdooft wert; soo vinde ick best gheraden, datmen het rauwe Sap met wat *Suycker*, soo veel van beyde tot een aenge-name smaectk noodich is, vermengt met het Water.

Ende dese Koel-drancken zijn bequaem om in alle Koortsen, het zy die gheftadigh zijn, ofte tusschen beyde op-houden, den brandt te siffen. Maer de Bereydingh van de heete en schadelijcke Vochtig-heden, die in deselvege zijn, wert te wege gebracht door andere middelen, dewelcke al verkoelende met eenen suyveren, ende dun maken. Want niet teghenstaende de *Gal* heet is, soo valtse nochtans veeltijds dick en raey, ghelijck in het *Gal-blaesjen*. Het ghebeurt oock dickwils, datter by foodanighe Koortsen in het Ingewant, ende de dunne Aderkens een Verstoppinghe is van slijmerige, ende verharde vochtigheden. Alsdan moet de *Verstoptheydt* door een *Apozema* (dat is, een dranck van Kruyden, die wy *Mey-dranck* voortaan sullen noemen) wech-ge-nomen werden, 't welck uyt dese, ofte diergelijcke bestaet,

N. Wortels van *Cichorey*,
Parde-bloemen,
Gras,
Asperges, van elcx 1 once.

Bladeren van *Endiwe*,
Suyring,

Agrimony, van elcx een handt vol.

Thamarinden, 1 once.

Zaet van *Concommers*,

Meloenen, van elcx een half loor.

Te samen gekooct in Water, ofte *Suyre Wey*, tot een Pinte, en dan beneffens een halve drachme *Zout van Agrimonye*, wat *Suycker*, ofte eenighe *Syrop* daer onder gemengt.

Indien datter eenighe *Quaet-aerdigheydt* by de Koortse is, so kan daer by gedaen werden de wor-tel van *Tornentilla*, *Alant-wortel*, *Sap* ofte *Zaet van Ci-troenen*, *Zaet van Carduus benedictus*; ofte het *Zout* van 't selfde, 'twelck in geenderhande *Mey-dranck* voor de Koortse ondienstich en kan wesen. Indien de sake rinscheydt vereyscht, so machmen de wortelen drie vier uren in *Azijn* laten weecken, oft by het doorge-dane af-sietse (maer dan moeten de verkoelende Zaden daer uyt blijven) so veel droppele van *Olye van Swavel* vermengen, tot dat het een aengename suyrigheydt heeft. Dan, dewijlmen sommige Kruy-den des Winters niet wel hebben en kan, so komen hiertoe dan wel te passe de Syropen, die des Somers van deselvege gemaect werden, als daer zijn, *Syrop van Cichorey simpel*, en *in Rhubarber*, van *Suyring*, van *Endiwe*, ende *Byzantinus*, die oock allegader de on-gematigheydt, na de Purgatie over-blijvende, wech-nemen, ende verbeteren.

Het X. Capittel.

(1) Droogen, ofte *Simpel* Geneef-middelen tot ver-sachtinge, (2) en bereydinge van de Swarte Gal's
(3) Ende hoe tot de Gebreken, die deselve veroor-saect, de *Mengel-middelen* gemaect werden.

De

(1)
De Middelen die nu vorder tot de *Swarze Gal*, als oock tot de ghelijcke *Blauwe*, oft *Groene* (die van een seer verbrande *Gele-gal* komen) dienstigh souden mogen wesen, die selfde zijn verscheyden, na den aert van de *Gal*. Want indien hare scherpigheyt moet ingetoomt werden, so dienen deselve middelen gebruykt, die in 't voorgaende *Capittel* geseydt zijn, de scherpigheyt van de *Gele-gal* te bedwingen: want door gestadigh gebruyck sullen sy soo wel de toevallen van de *Swarze-gal*, als van de *Gele* te bate komen. Maer wanneer de *Hitte* minder is, ende die maer versacht dient te wesen, daer toe zijn eygentlijk nut en bequaem de volgende.

De Violen verkoelen in den eersten, en vervochtigen in den tweeden graed; wanneer sy 'smorgens, eer haer kracht van de *Son* uytgetrocken, ofte door den regen verdooft is, en versich gepluckt zijn. Matigen en versachten alle *Hitte*, en scherpe *Vochtigheden*, bedwingen de fellicheydt van de *Gal*, ende verlichten de *Pijn* in 't hooft uyt deselve onstaende, verwecken *Slaep*, ende verquicken het *Herte*.

Berganpe is merckelijk vochtigh, maer tusschen koude en hitte gematigt, doet al 't selfde dat wy van de *Violen* geseydt hebben, en verweckt *Blijshap* des herten, waerom het, volghens de *Grieksche* namen *Εὐδωμον*, ende *Νίκευδης* wel soude *Coragye* moghen gheuoemt werden. Tot alle 't selfe is mede bequaem de *Buglossie*.

Het *Sap* van *Suldelingen* en andere wel-riekende *Appelen* gelijck het door sijnen aengenamen reuck het *Herte* verquickt, so bedwinght het oock al 't gene het selfe schadelijk is, insonderheydt de dampen van de *Swarze Gal*, versacht met sijn wesen de stoffe van deselve, ende verdrijft de *Hert-kloppighe*.

Consplie de greyn is warm, ende droogh in den tweeden graed, versoet de *Swarze Gal*, verdrijft *Schrick*, ende *Droefheydt*, die sonder oorsaeck haren oorspronck nemen uyt de *Swarze-gal*, versterkt de *Geesten*, verheught het *Herte*, ende maect vrolijke *Droomen*. Daer by heeft sy noch een suyvermakende kracht.

(2) Maer als de *Swarze-gal* moet bereydt wesen om uytgedreven te werden, so dienen de volgende middelen, indien deselve te heet ende te scherp is, vermengt te werden met de verhaelde *Versachtende*: maer by aldien datse dick, taey, en aerdachtigh is, ende als gift van 't *Bloedt* gheen hitte en heeft, ghelijck in de *Milt-sucht*, ende andere langhdurige *Sieckten* uyt deselve onstaende, dan salmen de volgende alleene gebruycken.

Duppe-herbel is altijd gehouden geweest voor heet in den eersten, en droogh in den tweeden graed. Dan *Rembert van Domens* schrijft, dat hy verkoelende is; hoewel sijnen scherpen, en bitteren smaeck wel

teycken geeft van heete deelen. Hy opent alle verstoptheyt van 't *Ingewant*, het selve versterckende, set sachtjens af de verbrande *Vochtigheden*, suyvert het *Bloedt*, doet galachtigh en veel *Water* maken. Is een goet *Genees-middel* voor langhdurige *Koortsen*, die uyt verstoppinge van 't *Ingewant* gegroeyt zijn, ende voor alderhande *Sieckten*, die uyt onsuiver *Bloedt* onstaen; also hy het lichaem ende de *Vochtigheden* voor bedervinge bewaert.

Oppe is heet, en droogh in den tweeden graed, opent insonderheydt de verstopre *Milt*, ende daerna het ander *Ingewant*, set af de *Swarze-gal*, ende de *Slijmerige*, als oock *Galachtige Vochtigheden*, doet oock *Water* maken; ende volcht voorts in krachten de *Duyve-kervel*, dan met minder tegenheydt van smaack.

Wange is heet in den eersten, en droogh in den tweeden graed; bitter en 'tsamen-treckende, verdunt eygentlijk, ende suyvert het swaermoedigh *Bloedt*, ondoet de verstopre *Milt*, en *Lever*, geneest de *Milt-sucht*, ende langhsame, ende langhdurige *Koortsen*, dewijlse alle de *Aderen* van verrotte *Vochtigheden* suyvert, behoudende evenwel de *Lever*, ende het ander *Inghewant* in haer volle kracht.

Steen-baren werden ghefelt middelmatigh te wesen in warmte en koude, sijn van deelen, en wat verdroogende. De bladeren en geven geen onaengenenen smaack, ende in *Azijn* gesoden zijnde, ende veertigh daghen (gelijck *Dioscorides* schrijft 3. 134.) achter-een gedroncken, makende de *Milt* kleyn, als sy te seer geswollen is, ja nemense heel wech. Sy suyveren de quade *Verwe*, die uyt verstoppinghe veroorsaect is, genesen de *Droffel-pisse*, oock de *Gele*, ende *Milt-sucht*, ende doen selfs, ghelijck vele schrijven, den steen in de *Blase* morselen.

Boom-baren (te weten haer wortels) verwarmen in den eersten, en verdroogen in den tweeden graed, zijn soet, en met eenen wat wrang van smaack. Sy suyveren de taeye en slijmerige *Vochtigheden*, doen de swarte, ende andere dicke *Gal* sachtjens afschieten. Maer hare groote wrangigheyt moet met eenige vochtigheydt, gelijck *Schapen-nat*, ofte *Hoender-sap* versacht werden.

Cappers welckers bloem, als sy niet ontloken en is, maer noch in haer knoppen schuylt, en schorfsen van de wortelen wy gebruycken, zijn warm, en droogh tot in den derden graed, en dun van deelen. Derhalven hebben sy kracht om te verduppen, ende te suyveren met een sachte 'tsamen-treckinghe, sy drijven de taeye, ende slijmerige *Vochtigheden* uyt den lijve, openen de verstopre *Lever*, ende versachten de verharde *Milt*, insonderheydt de schorffe van de wortel, die oock ghelooft werdt deselve te verkleynen.

Camarisch-boom is warm, en droogh in 't beginfel

ginfel van den tweeden graed, afvagende, en doorsnijdende van krachten, met eenighe t'samen-trekinge. Hy is een sonderlingh Geneef-middel tegens de verstopte en verharde Milt, en de gebreken, die daer uyt ontstaen. Waer toe de eerste kracht heeft het groen Sap, daerna de schorsse van de Wortel, en dan de blom, en de bladeren, ten laetsten het hout; uyt het welck sommighe Bekers laten draeyen, om de Miltfuchtighe daer uyt te laten drinken.

(3) Hier van konnen bequamelijck gemengde Geneef-middelen gemaekt werden, voor de Swaermoedigheyt, Ydel-hoofdigheyt, Kloppingh van het Herte, ende dierghelijcke Gebreken, die haren oorspronck uyt de Swarte Gal trecken. De Koel-drancken kanmen maken van gedistilleerde Wateren uyt *Violen*, *Bernagye*, *Buglos*, *Consilye de greyn*, ofte *Duyve-kervel*, met *Sap van wel-rieckende Appelen*, ende wat *Suycker*, ofte de *Syroop*, uyt beyde bestaende. Men kan oock nemen, als het in de tijdt is, de Bloemen van de verhaelde kruyden, met den Bloeffem van wel-rieckende Appelen, ende laten die weycken in lauw *Gerste-water*, en door-gedaen zijnde, mengen dan daer een weynigh *Suycker* by. Van deselfde Kruyden, ende haer Wortelen kan mede een *Mey-dranck* ghekoockt werden, voor de Grove en Swarte Vochtigheden, Verstoppinghe en Swellinge van de Milt, tot de vierdendaeghsche Koortse, en alderley Swaermoedige Sieckten. By exempel,

N. Wortels van Boom-varen, 1 onçe.

van Buglosse,

Schorssen van Wortels van Cappers,

van *Thamariſch-boom*, van
elcx 1 loot.

Duyve-kervel,

Hoppe,

Wrange,

Steen-varen,

Consilye de greyn, van elcx 1 handt vol.

Te samen-gekoockt in *Gerste-water*, tot een pint, en dan daer by gedaen drie onçen *Suycker*, ofte *Syroop van Wal-ruyckende Appelen*.

Het XI. Capittel.

(1) Drooghen, die met verwarmende kracht de koude vochtigheden bereyden. (2) Ende hoe uyt deselfde de Gemengde gemaect werden.

(1)

W Azine middelen komen insonderheydt te pas, wanneer het Lichaem te seer verkouwen, ofte met koude, ende slijmerighe Vochtigheden vervult is. Wt dese maken sommighe goet, ende bequaem bloedt, sommighe helpen de Rauwigheydt verieren, andere ontdoen en verdunnen de overtollige ende

slijmerighe Vochtigheden, suyveren ende bereyden deselve tot uytlofinge. Van den eersten slag is het warm Voedtsel, het welcke, om dat het van goeden Gijl is, de natuyrljcke Warmte vermeerderd, ende met eenen warme Vochtigheden voortbrengt. Onder deselve heeft milde Wijn de eerste plaats, daer aen het vleesch van Vogelen, ende Viervoetige Dieren, Doren van slorp-cyren, Rozijnen, Pistacyen. Maer warme Spegeryen, ende de ghene, die wy terstont sullen by-brengen, verstercken door haer warmte de kracht, ende ingeboren Warmte der Deelen, ende doen de Rauwigheydt verteren. Dan de verwarmende, die door de sijnigheydt van haer Wesen de dicke Slijmerigheden verdunnen, ofte de taeye suyveren, soo dat sy daer door driftigher werden, die bereyden tot het af-setten, onder welcke de volgende insonderheydt gerekent werden.

Ioffrouw-merck heeft sijn meeste kracht in de wortel, daerna oock in 't zaet, wert gehouden heet te wesen in den tweeden, en droogh in den derden graet. Door sijn suyverende, afvagende, en verdunnende kracht, opent het de verstoptheydt der Aderen ende Nieren, en verdriift de Winden. Dan het is schadelijck den genen, die de Vallende-sieckte onderhavich zijn, door een bysondere eygenschap, gelijk *Simeon Sethi* schrijft. En al is 't, dat *Galenus*, en hem, volghende *Iacchimus*, daer reghen zijn, soo wert nochtans anders door de ervarentheydt bevondent te weten, dat de ghene, die de gemelte Sieckte gehad hebben, en al aen de beter handt zijn, in deselve door het gebruyck van *Ioffrouw-Merck*, wederom vervallen. Het doet oock swangere Vrouwen misvallen, en de Kinderen, die foodanige suygen, de Vallende-sieckte krijghen, gelijk *Plinius* getuyghet, in het 20 Boeck van sijn Natuyrljcke Historie, op het 11 Capittel.

Peterselye is heet ende droogh in den tweeden graed, dan noch stercker in 't Zaet. Heeft een verdunnende, en openende kracht, verweckt de Stonden, ende het Water, opent de Verstoptheydt, ende doet de Winden verflyghen. Versich gedroncken, ofte van onderen geset, driift de Nageboorte, ende de doode Vrucht af.

Wenckel heeft sijn meeste kracht in 't zaet en den wortel, so veel, dat hy, na 't oordeel van *Galenus*, gestelt kan werden heet te zijn in den derden graed, maer droogh alleen in den eersten; ende daerom, seydt hy, kan de *Wenckel* Soch doen groeyen, het gene niet en soude konnen geschieden, by aldien hy seer verdrooghende was. Dan het kruydt selve en valt soo heet niet, ende is seer nut om het Water te doen rijfen, ende 't Graveel af te setten. Het welck oock doen de wortels ende het zaet, ende daer-ent-boven openen sy alle Verstoptheydt van Lever, Milt, Nieren, ende het ander Inghewant. Sijlt de *Krimp-*

Krimpingsen in den Buyck betcr, en sekerder als de voorgaende, hier van is dit veercken, 'twelck seker Rijmer in sijn leven gemaect heeft,

Semen farniculi referat spiracula culi.

Hyssoop is hier een teer ende kleyn kruydt, dan walt in de Oosterse Landen ongelijk hooger, en langher als een Elle. En dat is't, aen wiens stam de Joden de Spongye staken, als sy onsen Heere aen het Cruys, uyt spot, laefden. Want de Cruyzen en stonden soo hoogh niet, ghelijck sy door de banck

afgebeeldt werden. Van die slaghe heb ick mede in mijnen Hof ghehadt, een half elle langh, de stam stockigh, en is dien volgende geen kruydt, maer een heester. Wy hebben den selfden (1) alhier uytghebeeldt met den Ceder-boom (2) ghelijck sy beyde in 't Heylige Landt wassen. Onsen *Hyssoop*, wiens bladeren alleen in 't ghebruyck zijn, wijst wel uyt, met sijnen scherpen, en bitteren smaeck, heet onde droogh te wesen in den derden graed, daer- en- boven dun van deelen. Sijn voornaemste kracht bestaet in te verdunnen, en te suyveren de taeye, en slijmerige Vochtigheden, die hy oock door den kamer-ganck af-set. Soo opent hy oock de verstoptheydt van al het Ingewant, maer insonderheyt van de Longen.

Betonpe is heet ende droogh in den tweeden graed, van door-snijdende, door-drijvende, ende dun-makende kracht. Sy versterckt de Maegh, en helpt de Spijse in deselve verteren, verdrijft de suyre Winden, die met rispen opgeworpen werden. Suyvert de ghebreken van Longe, Lever, ende Milt. Verweckt de Maendt-stonden, doet Water losen,

jaecht het Graveel af, geneest de Gele-sucht. Ende, om in 't korte te begripen, is nut en dienstigh, om alle verstoptheden te openen, het zy die met, ofte sonder Koortse zijn. Maer is evenwel sonderlingh ghe-eygent tot de Gebreken van 't Hooft, die uyt Koude haren oorspronck nemen.

Malrobe is met bladt, en zaet, heet in den tweeden, en droogh in den derden graed, sijn van deelen, en bitter van smaeck, ende derhalven krachtigh om Lever, Milt, ende de Lijf-moeder te ontsluyten, ende te suyveren. Maer doet insonderheyt de slijmerige Vochtigheden uyt de Borst losen. Dan *Dioscorides*, meent dat sy de Nieren, ende de Blaes beschadicht.

Al deselfde krachten heeft de **Stoethas** / die alleen met sijn bloemen in 't ghebruyck komt, is warm, en droogh in den eersten graed, wat 't samen-treckende, en matelijck bitter, waer door sy afveegt, suyvert, opent, ende versterckt.

Orega heeft in sijn bladeren, en aer-wijse hoofdeken, een verwarmende en verdroogende kracht tot in den derden graed; doorsnijt en opent alderhande verstoptheydt, is derhalven nut, en bequaem voor de gene, die aen een quelligen Hooft gaen, die met Gele-sucht, met Milt-sucht gequelt zijn, en die de Lijf-moeder op-ghestoppt is. Helpt oock een rauwe, en walgende Maegh.

Calaminthe / insonderheyt de **Bergg-Calaminthe** / is in den selven graed, mede afvegende, en doorsnijdende, opent alle verstoptheden. Sy vertereert de dunne Vochtigheden, en verdunt de dicke. Set het Water, ende de Stonden af, suyvert de Gele-sucht, ende de Aembortigheyt. Dan is de swangere Vrouwen schadelijck, door dien sy de Vrucht, 't zy van binnen inghenomen, ofte van buyten op-gheleydt, af doet schieten.

Poleye staet oock in den selfden graed van bitter, ende droogh, is dun van deelen, waer door sy de dicke en slijmerige Vochtigheden verdunt; is wat bitterachtigh, waer door het de taeye suyvert. Treckt de dicke Fluymen uyt de Longe, ende de Swarte Gal uyt de Milt, set de Stonden ende Nagheboorte af, bedwinght de Rauwigheyt, en Walginge van de Maegh.

Chym verdrooght en verhit al mede in den derden graed, doorsnijt geweldelijck, en suyvert al het Ingewant, insonderheyt de Longen, ende de Borst. Verweckt de Stonden, maer drijft de Vrucht af.

Chamedrys is al by-na op den selfden graed verwarmende, en verdroogende, en krachtigh om de dicke, en taeye Vochtigheden door te snijden, en te suyveren, de verstoppinge des Ingewants te openen, het Water, ende de Stonden te verwecken, de Milt-sucht te ontdoen, ende te genesen.

Wilt-Cypres drooght in den derden graed, en verwarmt in den tweeden, heeft de eyghen kracht

van *Chamedrys*, en is sonderlingh bequaem voor de Gele-sucht, ende Gicht.

Mee / ofte *Meekrappe* / heeft haer kracht in de wortel, en 't zaet, is warm in den tweeden, en droogh in den derden graed. Is seer suyver-makende, waer door het Lever, Milt, Nieren, ende Lijf-moeder van onreynicheydt ontlast. Want het geneeft de Gele, ende de Milt-sucht, set veel, en dick Water sterck af, verweckt de Maent-stonden. En is oversulcks een swangere Vrouw seer schadelijck.

Kleyne Santorpe / wert gebuyckt in de bladeren, en bloemkens, die droogh en warm zijn in den tweeden graed, met een uytmutyende bitterheydt. Sy openen de verstoptheydt van Lever, Milt, Nieren, en Lijf-moeder so geweldigh, datse oock, doch door onmatigh gebuyck, Bloedt af-setten. Waer over die Bevrucht zijn, haer van het selside moeten wachen.

De wortel van *Gentiane* is warm, en droogh in den tweeden, seer bitter van smaeck. Suyvert, verdunt, opent, ende doet vorders al dat de *Santorpe*, en noch veel krachtiger.

(2) Hier uyt kanmen eenige gemengde Geneesmiddelen toemaken, om de dicke, taeye, en slijmerige Vochtigheden te bereyden, en sware verstoptheden te openen. Gelijk by exempel het volgende Juleb :

N. Water van Hyssoop,
Venckel,

Betonye, van elcx 5 oncen.

Suycker, oft Syroop van de verhaelde kruyden, 3 oncen,
Olye van Swavel, so veel droppelen als noodich is tot een aengename rinfigheyt.

Een Mey-dranck kan aldus bereydt werden,

N. Wortels van Vrouw-merck,
Petersele,

Venckel, van elcx 1 loot.

Bladeren van Hyssoop,
Betonye,

Orego, van elcx 1 handt vol.

T'samen-gekoockt in *Mede* toteen piere, en dan door-gedaen.

De kracht van de warme Kruyden schiet suyverder en stercker in de *Mede*, als in Water, het welke door sijn koude deselvige wat tegen houdt.

Indienmen den Mey-dranck wat suyder, ende meerder door-dringende begeert, soo machmen de Wortelen ses uren laten wecken in stercken *Azijn*. En dat sal oock noch krachtiger wesen, indien het heeft de *Mee-wortel*, *Malrove*, *Calaminthe*, *Thijm*, *Poley*, ofte *Santorpe*: maer onlieffelijck van smaeck, ende ghevaerlijck voor een bevruchte Vrouw. Dit kan 's Winters so wel, als des Somers ghemaect werden, alsoo warme Kruyden ghedrooght zijnde van haer volle verwarmende, doorsnijdende, en suyverende krachten niet en verliezen. Behalven dat hier noch by ghedaen kunnen werden, het Zaet van

Anijs, *Vrouw-merck*, *Petersele*, en *Venckel*, diemen het gheheele jaer door heeft, als oock de ghemengde Syropen, uyt het Sap, oft Af-sietfel van de verhaelde Kruyden gemaect.

Indien daereen seer verdunnende, en diep door-dringende kracht vereyscht wert, so dienen deselve ghesoden te werden in een af-sietfel van *Pock-bout*, voornamelijck in koude siekten van gewrichten, en lidmaten: en sulcks (midts voorgaende een sachte Purgatie) met sweeten, indien het gebreck boven, en niet diep in 't Lichaem en is. Maer indiender een verouderde verstoppinghe in 't Ingewant verhoien leydt, dan en dienter geen sweet verweckt.

Her XII. Capittel.

(1) Op wat maniere de purgerendemiddelen af-drijven. (2) Welcke de Gal, (3) de Swarte-gal, (4) de Slijmerighe, (5) de Waterige vochtigheden af-setten, (6) ende welke doen braken. (7) Hoe van deselvige Conserven en Pillen, (8) Set-pillen, (9) Clysteren, en (10) Drancken gemaect werden.

NA dat aenghewesen zijn de Middelen, om de Vochtigheden onses Lichaems, so wel heete, als koude, wel te bereyden, soo is nu tijdt dat wy oock by-brenghen de gene, die deselvige, aldus bereydt zijnde, uyt den lijve drijven, ende alsoo alle onsuiverheydt wech-nemen. De Middelen, die het Lichaem eeniger wijse van bovenen, ofte van onderen ontlasten, doen sulcks door eenige gelegentheydt van haer Stoffe, ofte door eyghenschap van haer Wesen, ofte door beyde. Door kracht van de Stoffe alleen, maken al versachtende den buyck weeck, *Olye*, ende *Boter*, *Mahure*, *Violen*, *Pruymen*, *Soete appelen*, ende diergelijcke: dewelcke, also sy niet en hebben eenige eyghenschap van Wesen, ende werden onder de Purgerende middelen niet gherekent; als oock niet *Lauw water* met *Olye* ghemenght, het welck nochtans door braken. Ende de *Queen* werden oock gheloofft door haer toe-treckende kracht niet weynich vochtigheydt uyt te persen: dan ick en kan niet sien, dat sulcks veel om het lijf heeft. De Af-settende middelen, die door aengheboren eyghenschap, een bysondere Vochtigheydt na haer trecken, doen losen, ofte door Braken, ofte door *Kamer-ganck*. Het Braken verwecken sommighe slappelijck, als *Zaet van Melde*, ende de *Schorssen van Radijs*, sommighe middelmatigh, ghelijck *Mansvooren*, ofte *Hafel-wortel*, sommighe gheweldigh, ghelijck *Nies-kruyt*, *Crocus Metallorum*, ende andere, die by de Alchymisten ghemaect werden. Onder de Middelen, die *Kamer-ganck* verwecken, drijven eenighe de Gal af, eenighe de Swarte-gal, eenighe de Slijmerighe, eenighe de Waterige vochtigheden.

den. In elcks wercken sommighe sacht, sommighe sterck. De Gal wert sacht afgheset door *Rhabarber*, sterck afghedreven door *Scammony*: de Slijmerige vochticheyt matelijck door *Agaricus*, geweldich door *Turbit*, en *Coloquint. appol.* de Swarte gal, sachtelijck door *Sene-bladeren*, moeyelijck door *Swart Nieskruyt*, de Waterige, ende dunne vochtigheden slappelijck door *Mecboacan*, *Gialappa*, *Irias*, oft *Wilde Concommers*, onmatig en geweldig door *Guttagammin*, *Mezercon*, *Laureola*. Maer het onderscheydt van deselvige en bestaet niet alleen in de kracht, en werckinge, maer oock in de maniere van wercken. Want al is't, datter so veel *Rhabarber* was, dat gelijcke krachten hadde met een weynich *Scammonie*, soo sal het evenwel niet gelijckelijck, ofte op een maniere wercken; en *Rhabarber*, al is't seer vermenichvuldicht, en kan den aert, ende de nature van de *Scammony* niet navolgen, noch *Scammony*, hoe weynich daer van mochte wesen, en kan den aert van de *Rhabarber* niet krijgen. Want behalven de gemeene, so is in elck noch een bysondere eyghenschap, die in een ander niet te vinden en is, dewelcke uyt de Schriften van de Ouden, ofte d'ervarentheydt moet ondervonden werden. Die in elke soorte slap zijn, setten alleen af uyt de naeste plaetsen, de Maegh, Darmen, Darm-scheyl, Lever, en Milt: die stercker zijn, trecken met geweld uyt vergelegene plaetsen. Vorders, gelijck van de Vochtigheden, so moeter oock op de Deelen, die te suyveren zijn, acht genomen werden, volgens den aert van 't Geneef-middel, het welck, gelijck het met sekere Vochtigheydt over-een komt, soo doet het oock met het Deel, dat te suyveren is. De *Agaricus* is het Hoest, de *Cassia fistula* de Borst, den *Aloë* de Maegh, ende *Darmen*, den *Rhabarber* de Lever, de *Sene-bladeren* de Milt, de *Hermodactilen* de Gewrichten, door eyghenschap toegedaen, waer mede sy oock hare kracht daer na toe strecken, ende uyt deselvige stercker trecken. Dit is in 't gros de kracht, en het onderscheydt van de Afdrijvende middelen, het welck wy nu in 't bysonder sullen vervolgen.

2 Middelen, die de Gal suyveren, ende af-jaghen.

Manna is een douw, die uyt de Lucht op boomen, kruyden, steenen, en d'aerde vallende, in eenige stuczkens stremmelt. De beste is, die in *Calabrien* (een Provincie van 't Koninghrijck *Napels*) valt, insonderheydrop de bladeren van de Boomen; dewelcke daer uyt te kennen is, dat sy bestaet uyt kleyne, vaste, en doorluchtige greynen, gelijckende die van *Mastick*, wit, en liefelijck van smaeck. De tweede plaets heeft de ghene, die van de tacken versamelt wert, de derde, die van de steenen. Dese is grover, ende so suyver, noch soo klaer niet. Een treffelijck Geneef-meeft *Christoffel van Vega*, ghe-tuyght in Spaengien yet gesien te hebben, het welck

soude strijden tegens 't gene *Galenus*, en alle andere meenen, dat de *Manna*, gelijck wy geseydt hebben, soude wesen een Hemelschen dauw. In het jaer (schrijft hy) 1532. ende de twee volghende, is in de Somer op vermakelijcke plaetsen ghevonden veel schoone, en spier-witte *Manna* op de Wilgen, die Suycker-soet was, ende van een yegelijck, die begeerde, van Boomen, ende steenen versamelt werde. Ick hoorende van mijn Meesters, dat het *Manna* was, ginck 'smorgens vroech in de Maent van Julio, met eenighe vrienden daer na toe. Wy vonden een groote vergadering van kleyne Byen, in ghedaente van lijvighe Muggen, die drie vier openinghen in het lijf hadden, uytpuylen, daer eenighe kleyne witte droppelen uytleckten, ghelijck eenen dauw op de bladeren leggende, &c.

Manna is ghematicht, ofte warm in den eersten graed, versachtende, ende sachtelijck suyverende, set de Galachtige vochtigheydt sachtjens, en sonder eenighe verswackinghe af. Derhalven kan sy wel kinderen van twee jaer, ofte daer onder, ingegeven werden, tot twee drie draghme in wat Gerstewater, ofte Hoender-nat: in volwassene en zijn drie oncen nauwlijcks genoegh. Dan also de soetigheydt dick wils in Gal verandert, soo is best, dat de *Manna* gesmolten wert in een af-sietel van *Thamarinden*, suyre Pruymen, ofte diergelijcke.

Het Morgh, uyt de verske ende niet rammelende Pijpen van *Cassia* getrocken, is warm, en vochtich in den eersten graed, versacht de scherpigheydt van de Gal, ende den brandt van de Koortsen, maer verweckt winden, waerom datter gemeenlijck wat Anijs-zaet by ghedaen werdt. Set in de kinderen sachtjens de Galachtige vochtigheydt af, ingegeven tot anderhalf draghme; in volwassene tot 1 once, ofte anderhalf. Wert bequamelijck om de ghebreen van de Longe ende Borst te versachten; maer is ondienstlich in een swacke, ofte walghende Maegh.

De *Thamarinden* zijn suyre vruchten van een Indiaenschen Boom, den Pruym-boom gelijckende. De beste zijn de gene, die uyt den swarten wat na de rosachtige verwe trecken, versch ende sacht, met veel senuwen, en veselingen, vet, en rinsachtigh van smaeck. Soodanige verkoelen en verdroogen tot by-na in den derden graed, ende setten de Galachtige vochtigheydt sonder moeyelijckheydt uyt den lijve. Derhalven is haer af-sietel, een nut en aengenaem drincken in alderhande Koortsen ende Geel-sucht, verslaet den Dorst, verkoelt de Maegh en Lever, en bedwinght de hitte en scherpigheydt van de Gal. Haer Af-settende kracht is so weynich, datse niet eens, maer dickwils moeten ghenomen werden.

De bleyck-roode *Provency-rosen* zijn warm en droogh

droogh in den eersten graed, bitter, afvegende ende openende. Haer Sap, ofte Afweecksel, met Suycker gemenght, ofte tot Syroop gekoockt, doet de Gal, en Galachtige vochtigheydt seer sachtelijck nederfacken, te weten, die niet vast, maer alreede los en gereedt leydt; derhalven wert in deselve gemeenlijck, by de Apotekers *Rhabarber* (waer na de Syroop dan oock haren naem treckt van Syroop van *Rosen met Rhabarber*) geweekt, om meerder te werken, en is bequaem om met suyre Wey in te geven. Dienen eyghentlijck voor verstopte Lever, Geelsucht, beginsel van Water-sucht ende langhdurighe Koortsen: dan zijn ondienstigh voor Swanghere Vrouwen, alsoo sy de Aderen dickwils ontslyuten.

Rhabarber/ die vast in wesen, ende van de meluwen niet doorknaecht en is, verwarmt ende verdrooght in den tweeden graed, is bitterachtigh van smaect, in sijn dicke deelen t'samen-treckende ende versterckende, maer in sijn dunne, suyverende ende af-settende. Derhalven moet hy daer toe met seer weynich Caneel in eenich nat, ofte af-sietfel, gheweeckt, ende dat door-ghedaen zijnde, om sijn drooghte te matigen, met eenige Syroop vermengt werden. Hy is een nut ende seker Geneef-middel in alle jaren. De jonghe kinderen hebben genoegh aen het af-sietfel van een ofte anderhalf draghme, de volwassene mogen wel komen tot een loot ofte ander-half. Hy is, seydt den Arabischen *Mesue*, een sachte, ende uytnemende medicijne, die alle deughden heeft in eenen af-drijvenden dranck. En hierom werth hy oock een bysonder Geneef-middel, ende 't welck by al het Menschelijcke geslacht alle eerbiedinghe weerdigh is, genoemt van den Spaenschen Doctor, *Christoffel van Costa*. Hy suyvert ende versterckte eyghentlijck de Lever (waerom hy oock by de treffelijckste Geneef-meesters genoemt, is de *Ziel van de Lever*) opent alle der selvet verstoppingen, ende ondoet de beginnende verhardinge, geneeft de Geel-sucht, suyvert mede en versterckt de Maegh, ende sulcks sachter als *Aloë*. Maer en treckt de quade Vochtheden uyt gheen vergheleghene plaetsen, en daerom en is hy so bequaem niet voor stercke Luyden, ende in dewelcke grove Vochtheden door nauwe wegen moeten gehaelt werden, als oock om dat hy na het af-drijven wat t'samen-treckinghe achter laet, waer toe insonderheydt tegen is, dat hy geheel ingegeven wert. Ende dat is evenwel seer nut, ende dienstigh voor Braken, Bloet-spouwen, en Buyck-loop, te weten, een half drachme van 't Poeyer met Weechbre-water ingegeven. Dit laeste en soude het verschil niet raken, ofmen oock dragende Vrouwen *Rhabarber* soude mogen ingeven. De gemelte *Mesue* was van dat gevoelen: maer werdt daer over berispt van den Hooghduytschen Doctor *Fuchs*, als of het af-trecken van de Galachtige vochtigheden niet en konde als met

een ontroeringe, de Swangere Vrouwen schadelijck zijn: dan het gevoelen van *Mesue* wert wel te recht voorgestaen van den Italiaenschen Kruyt-beschrijver *Matthiolus*, ende door reden (alsoo de t'samen-treckinghe, die wy ghefeydt hebben dat hy na-laet, voor soodanighe dienstigh is) ende ervarentheydt ghenoeghsaem bevesticht. Aen d'ander zyde valt hier noch een ander verschil in 't Poeyer, het welck sommighe Geneef-meesters in den Buyck-loop grooost ingheven, waer door de af-drijvende kracht soude vermindert, ende de t'samen-treckende vermeerderd werden, streckende om de Darmen te verstercken. Maer dit wert teghen-gesproken van den Françoischen Doctor *Rondeletius*, die beter acht, dat het eerste af-sietfel uytgegogen zijnde, en dan wederom geweekt, dat tweede gebruyckt wert. Dan tegen hem, als oock tegens den Portugijschen *Amanus*, ende den Françoischen *Hollerius*, komt wederom den Spaenschen *Pereda*, segghende, dat sy Luyden door een kleyne reden tegens den gerooften *Rhabarber* inghenomen zijn, alsoe het weynich rooften geenen brant na en laet, maer het geweldig, 'twelck de ghedaente van een dinghen kan veranderen, gelijkmen siet in gebrande, en swarte Gal, in Kalk, &c. Tot besluit, in Galachtige, ofte ander Buyck-loop ifter weynich aen gelegen, ofmen her op d'een ofte d'ander manier doet: maer het rooften moet maer gheschieden in een papier, gelijkmen den Taback drooght. Evenwel is best dat in Root-melizoen gheen van beyde inghegeven wert, gelijk van den gemelten *Fuchs* oock wel aangemerckt is.

Aloë/die wy gebruycken, is het geronnen sap van seker Oost-Indisch Kruydt, mede soo genoemt in het Griecx na *ἀλς*, 't welck zout beteyckent, daer het geerne mede besproeyt wert, als meest aen de Zeekant wassende, ghelijck den Italiaenschen *Pennaschrijft*, ofte om dat het uytwendigh eenighe sultigheydt schijnt te hebben, als *Lobel* meent: want dat het oock in de Woestijnen wast, betuygh ons de Portugijschen Doctor *Garcias ab Orta*, die dertigh jaren in Indien Medicijn van den Viceroy gheweeft is.

Aloë moet verkosen werden, die suyver, glistende, uyt den roffen, ende vast is, de Lever in ghedaente gelijkende, en daerom *Hepatica* genaemt: ofte om dat sy ghelooft werde daer toe nut te zijn, gelijk oock den Italiaenschen *Manardus*, ende den Duytschen *Fuchsius* soecken te beweren; dan sulcks wert wel te recht mispresen van den Hoogh-leerden *Scaliger*. Die, seydt hy, *Exercit. 160. Sect. 3. ontkennen, dat de Lever door den Aloë beschadicht wert, sulcks nu in veertich jaren ondervonden, ende ondertussen vele genesen, die 't gebruyck qualijck bekomen was. Ende de treffelijcke Geneef-meester van wijlen den Koning van Vranckrijck, Fernelius gheeft reden, dat Aloë de*

de Lever schadelijck is, om datse des selve teere en dunne aderen door haer bitterheyt, en scherpte al te veel schrap, en ophaelt.

Aloë is heet in den tweeden, en droogh in den derden graedt, wat t' samen-treckende, ende bitter van smaect. Drijft af de galachtige, en slijmerige Vochtigheden, maer langhaem, en insonderheyt uyt de Maegh en Dermen, welcke Deelen sy al suyyerende ende ontlattende met eenen versterckt. Men mach het gheven van een tot twee drachmen. Dan het is beter in de *Bitter-heyligh*, in dewelcke sijne traghe werckinge, en scherpigheyt door de by-gevoegde middelen verbeter wert. Helpt eygentlijck de *Walginge*, *Rauwigheyt*, en de gene, die de Maegh of t' Ingewant met vele rauwe Vochtigheden overladen is. *Wraten*, koude, en vochtige Lichamen; want deselvighe drooght sy genoegh op. Dan, gelijk *Galenus* schrijft, en treckt naulijcks yet dat boven de Lever leyt. Belet alle verrottinge, en bederffenisse: oepent oock alle verstoppinge, en dat soo geweldigh, dat het de Aderen schrap en door veel gebruyck haer mondekens so oepent, dat sy bloeden. Waer door sy oock de Maent-stonden verweckt, en voornamelijk het Spreu. So dat sy seer schadelijck is voor de gene die bloedr spouwen, ofte anders quijt werden, en die mer Speen veeltijts gequelt zijn. En daer van had ick onlangs byna een ongeluck gesien, in seker Ioffrouw, die door raet van een Apoteker, swanger, en de Speen onderhavigh zijnde, pillen van *Aloë* ingenomen had; waer van de Ambeyen soo hoogh opswollen, dat sy scheen van pijn te suilen bersten, en gevaer liep van misdragt. So dat *Aloë* seer schadelijck is voor Bevruchte vrouwen, als oock voor kinderen, en oudeluyden, die geen groote vergadering van overvullige Vochtigheden by haer en hebben; en om deselve reden en dientse niet gebruyckt in heete, drooge, en dorre lichamen. *Scammone* is een kruyt de *Winde* seer ghelijck, groeyende in *Syrien*, en *Antiochyen*, heeft alleen gebruyck in t' sap van sijnen wortel, gemeenlijk *Dia-gydam* ghenoemt, het welck by den Prince van de Arabische Genees-meesters *Avicenna*, ghestelt wert heet en droogh in den derden graed, daer in hy oock van de gemelte *Fernelius*, en andere gevolgt werd. Dan onsen *Dodonæus* wil t' veel eer gestelt hebben onder t' geral van de matelijken wermte, en drooge dingen. Want in t' suaken, seyt hy, en kan men daer in geen geweldige hirte op de tonge gevoelen of gewaer werden: gheuerckt dattet by eenigh nat, of ander dinck vermengt zijnde, t' selve geen bitterheyt ofte scherpigheyt mede en dect. Treckt de galachtige en warerachtige Vochtigheden met groot ghewelt, en selle ontfellinge uyt het gantsche lichaem. En is derhalven ondienstigh voor kinderen, voor oude, en swacke Layden, voor swangere Vrouwen, voor de gene die een brandende Koortse, ofte eenige andere hevige Sieckte hebben: maer moet alleen gebruyckt

werden by den genen, die fris, en sterck is, en veel af-treck van doen heeft. Men mach evenwel vorderlijck een weynigh somtijts vermengen onder eenighe slappe middelen, om haer trage kracht wat te wackeren. Dan de ghene die het alleen ingegeven kan werden, die mach wesen van ses aes, tot twaelf, doch evenwel te voren verbeterd zijnde, het welk geschiet, dat'er eerst gekookt wert in een suyyere Quee-appel, uytgeholt zijnde, met wat Olye van soete Amandelen, en een weynig Mastick, of gomme *Tragacanth*.

3. *Middelen die de Swarte-gal af-Zetten.*

Sena is werm, en droogh in t' beginfel van den tweeden graed, doet haer werck door de bladeren, en blaesjens met het zaet. De Genees-meesters, en Kruyt-beschrijvers en zijn niet eens, welcke van beyde de meeste kracht hebben. Den Arabischen *Mesoe* de de meeste kracht hebben. Den Arabischen *Mesoe* schrijft die toe de blaesjens, hauwkens, of zaet-huyfskens, en wert daer in gevolgt van *Fernelius*, *Brasavolus*, *Sylvius*, en *Fuchsius*: maer teghen-gesproken van *Manardus*. Dit gheschil kan aldus ghelicht werden: De Hauwkens van de *Sena*, die gedrooght bewaert werden, zijn tweederley. Een dat al op sijnen struyck verdrooght was, daer swart, en nietigh zaet uyt genomen wert, her welck geen, of seer weynige kracht heeft. Het ander wert voor sijn rijpighet afgemaeyt, en is dick, swaer, ende sappigh, het welck men op matten in de schaduwe drooght. Indien *Mesoe*, en sijn navolgers van dit laetste spreken, soo hebben sy gelijk. Maer also sulcke *Hauwkens* leer selden in de Apoteken gevonden werden, en dat sy oock veel winden in den buyck verwecken, ende krimpingen in het lichaem maken, so is t' best datmen de Bladeren gebruyckt, in welck gevoelen oock stecken den Italiaenschen *Fallopis*, en den Françoyschen *Mizaldus*, te meerder, alsoo de af-drijvende kracht bestaet in de sappige stoffe, en dat die meest is in de Bladeren.

De *Sena*-bladeren zijn wat bitterachtig van smaek, en afvegende van krachten. Serten bequamelijk af de verbrande Melancholye, de Gal, en dick Slijm, niet terstont uyt de vergelegene plaetsen, maer insonderheyt uyt de Milt, daerna oock uyt'er ander Ingewant, en het Derm-scheyl, daer de vergaderingh is van alle onsuyyerheyt. Derhalven zijnde een bequaem middel voor verouderde Koortsen, Swaermoedigheyt, Laferye, Schorft, Vallende-sieckte, en voor alle Onsuyyerheyt. Scherpē oock de sinnen, verheugen t' hert: dan maken veeltijts Krimpinge, niet so seer van wint-achtigheyt, maer om dat de vast-klevende en dik wils scherpe Vochtigheden niet en konnen sonder pijn, ofte moeyelijckheyt afgerocken werden. Is evenwel nimmermeer bevonden, dat sy de Dermen geschrap, of bloet verweckt hebben: maer setten sachtelijk af, met geenderhande hoedanigheyt beschadigende, be-

halven datse de Maegh wat verfwacken, gelijk *Mesve* schrijft, en derhalven noodigh hebben dat daer by gevoeght werden eenige dingen, die de Maegh konnen verstercken, de Winden verdrijven, en de trage werkinge wat doen wackeren, gelijk daer zijn Gember, Caneel, Anijs-zaet, ofte Spijck; en die al verlachende na beneden leyden, gelijk Vleysch-nat, Pruy-men, Rozijaen, Lujuben, Violen, Heymlt-wortel, Boomvaren, ende de Syropen, die daer van gemacckt werden. En al is't dat *Menardus*, en *Matthiolus* voor-geven, so verre van daen te welen dat de *Sene-bladeren* zouden verbeteringe van doen hebben, datse eerder door hare droogende, en t'samen-treckende kracht de Maegh verstercken: So wert evenwel dese meeninge met vele redenen by *Lobel* wederleyt, als selfs oock door de dagelijckche Ondervindinge.

Het gebruyk van de *Sene-bladeren* en is noch kinderē, noch oude luydē, noch swangere vrouwen schadelijk. Wert ingenomen in poeyer tot een half loot ten hoogsten: in't afweecksel van drie dachmen tot ses.

Mies-kruyt / te weten, de wortel, is heet, ende droog in den derden graed. De witte *Nieswortel* doet braken, maer met schrickelijck gewelt, en vreesē van stikken, door sijne fenijnige hoedanigheyt. Derhalven is best dat hy uyt het lichaem blijft. Maer de swarte *Nieswortel* treckt de Gal, insonderheyt de swarte, en de taeye Slijmerigheyt in de Dermen, niet alleen uyt het Ingewant, maer selfs uyt de Aderen, en de Herstēnen. Derhalven kan hy dienstig zijn voor de *Laferye*, *Cancker*, *Quaersee*, *Vierendaegsche Koortsē*, *Melancholy*, *Dulligheyt*, *Hooft-draeying*, en *Vallende-sieckte*. Evenwel is sodanigh afdrijven seer moeyelijck, ende schrickelijck, ende en moet in geen kinderen, noch oude, noch swacke luyden in't werk gestelt werden: maer alleen in de aldersterckste, als de noot-sakelijckheyt van een hartneckige Sieckte, die voor geen andere middelen en heeft willen wijcken, sulcks ten hoogsten vereyscht. In sodanigen gelegentheyt mogen de schorssen van de wortels geweykt werden van een schrupel tot een drachme, of in Schapen-nat, ofte in Mede, ofte in Gersten-water, endoogedaen, ingegeven; doch evenwel niet alleen, maer met andere sachte middelen vermenght. Insonderheydt het poeyer niet op sijn selven, op datter gheen treckinge van senuwen, ofte andere swarigheyt verweckt en werde. De Italiaensche History-schrijver *P. Iovius* verbaelt van den Cardinael van Pavyen, dat hy noch niet out zijnde, gestorven is, om dat hy't selfde, door raet van een Quacksalver, voor de Vierendaegsche Koortsche, ingenomen hadde.

4. *Middelen, die de Slijmerige Vochtigheden af-dryuen.*

Myricum is een manier van Boom-campernoeyen, wassende aen de vermolnde Lorek-boomen;

voor het beste moet gekeurt werden het wiste, lichtste, en breucksaemste. Is worm in den eersten, droogh in den tweeden graed, tot vele gebreken bequaem, waerom het oock certijns *Medicine des huysgejns* van den Philosooph *Democritus* ghenoot is. Heeft een door-snijdende, afvegende, luyverende, en dun-makende kracht. Drijft af de slijmerige Vochtigheden, daerna oock beyde Gal, insonderheyt uyt de Maegh, Derm-scheyl, Lever, Milt, Lijfmoeder, en Longen: welckers verstopgheden, en daer uyt spruytende verouderde Sieckten het wech-neemt. Dan treckt wat slapper uyt de Herstēnen, Senuwen, Gewrichten, en uyerste Deelen, also het geen groote kracht en heeft. Is seer tegenstaende van smacck, en de Maeg onaengenaem; wert daerom met Wijn, daer wat Gember, of Nagelen, ofte Spijck in geweeckt is geweeft, tot kleynē kocckens of pillekens gemacckt. Tot poeyer wert het ingegeven van een drachme tot twee, in afsiedel ofte weecksel van twee drachme tot vier, ofte vijf. Maer also het te veel uytgeeft, ende seer tegenstaende valt, so is beter dat het niet alleen geweeckt en wert; te meerder om dat het alleen geweeckt zijnde, weynig of geen afdrijvende kracht in't nat over en geeft, gelijk *Maffarias* oock getuygt bevonden te hebben. Anders is't een geneesmiddel dat Ionge, ende Oude, die noch niet stok-out en zijn, als oock swangere Vrouwen, indien de gelegentheyt van de sieckte sulcks mede brengh, ingegeven kan werden.

Curbith, te weten de wortel van een melckachtig sappevende Kruyt, also genaemt, wert voor best uytgekosen die wit, ende gomachtigh is (hoewel *Gargias van Orta* die keur los stelt) verhit en verdrooght in den derden graed. Treckt niet alleen de dunne slijmerige Vochtigheden, maer oock de dicke en taeye uyt de Herstēnen, Zenuwen, en Gewrichten, ende noch meerder uyt de Longen, en het Ingewant. Is nut voor oude ende verkoude Sieckten, in dewelcke een slappe Purgatie niet uytgerecht en heeft. Dan keert de Maegh om, turbeert en ontroert het lichaem, en maect onnatige drooghte. Sulcks wert verbeterd door vermengen van Gengher, Mastick, olye van soete Amandelen, en Suyker. Het en moet niet alleen inghenomen werden, maer vermenght met slapper dingen, in poeyer van een tot twee ofte drie scrupels, in afziedtel van een drachme tot twee; ende van niemant, als die gantsch sterck van naturen is.

Hermodactylus, wiens ronde wortel van binnen, en van buyten wit, vollijvigh, ende redelijcken vast is, verwerint ende verdrooght in't beginsel van den tweeden graed. Treckt de dicke, en taeye Slijmerigheyt eygentlijk uyt de Gewrichten (derhalven goet voor de Gicht) dan seer slap ende langhsaem, en wert daerom naulijcx alleen gebruykt: maer door stercker dingen kracht gegeven. Beschadight de Maegh, en verwekt Winden: welke schade wechgenomen wert door Cumijn, Gengher, of Spijck. Het poeyer is gebruyck-

bruyckelijck van een halve drachme tot een geheele :
maer het af-ziedsel van een geheele tot twee.

Coloquint-appel / die rijp, wit, ende licht is, verhitende verdrooght in den derden graed, in alle haer deelen uyttermaten bitter van smaek; en daerom afvegende, suyverende, en openende. Doet al 't gene van den *Agaricum*, en *Turbith* verhaelt is, en sulcks noch stercker. Maer ontstelt dapper de Maegh, het Ingewant, en 't geheele Lichaem : opent de Aderen; en treckt het Bloet daer uyt veel krachtiger als Aloë, ofte yet anders, (so dat een sterck man, gelijk *Donatus* verhaelt in *Obs.* van een drachme met een clysteer in-gegeven, korts daer aen storf, en doot zijnde hem veel bloedt van onderen af-ging) en de Dermen schrapende, verweckt snijdinge. Derhalven wert hy, dun gestooten zijnde, vermengt met Olye van soete Amandelen, en daer by doende *Tragacanth*, en *Mastick*, tot kleyne kockkens gebracht; ofte gekoockt in vet Vleysch-sap, ofte eenige andere versachtende Vochthigheydt, en dat van een scrupel tot een half drachme, en niet sonder met andere vermenght te werden, en alleen in de alder-sterckste lichamen.

5. Die de Waterachtige Vochthigheden
quijt maken.

Mechoacan is also genoemt na het Lantschap *Mechoacan*, een deel van nieuw Spaengjen in Indien, daer het eerst gevonden is, wert, van wegen sijn gedaente, onder de Wind-kruyden gherekent, dan is de wortel alleen in't gebruyck. Dese wert gehouden middelmatig in hitte en koude, maer gantsch droogh van aert. Hy suyvert het Lichaem van de weyachtige, en slijmerachtige Vochthigheden; en is derhalven nut, en bequaem, den ghenen, die het Water beginnen te krijghen. Men geeft hem in poeyer van een tot twee drachme, met wat Wijn, ofte Vleysch-nat. En also hy seer sachtelijck werckt, so en kan hy niemant schadelijck wesen.

Chalappa een wortel de *Mechoacan* gantsch gelijk, doet al het selve veel sekerder van twee tot drie scrupels in-gegeven.

Dit is alleen darmen in jonge, oude, ende slappe Lyden, als oock watersuchtige Vrouwen, die swanger gaen, soude mogen ingeven: dan de gene die volgen, also sy sterck en krachtigh wercken, en dienen niet als voor heel stercke Lichamen.

Cartthamus / of wilde *Saffraen*, wiens zaet alleen gebruyckt wert, is werm in den eersten, en droogh in den tweeden graed. Dat zaet ghestooten, en 't zap daer uytgeperst zijnde, met Mede, of Hoender-sap in-gegeven, jaeght af niet alleen de tacye Slijmerigheden, maer oock de waterige dunne Vochthigheden. Opent mede de Lever, helpt de Gele-sucht, en 't Water. Dan beroert de Maegh, endoet walgen: het welck gebetert wert; mits daer by mengende Anijs-

zaet, Gember, Mastick, of diergelijcke, die de Maegh kunnen verstercken. Wt het binnenste Merg wert een goede Genees-mengeling in den Apoteeck gemaekt, *Diacarthamum* genoemt, om alle Waterige, dunne of weyachtige Vochthigheden uyt den lijve te drijven, en daerom seer nut om de Water-suchtige menschen van haer overvloedigheyt te ontlaffen. Men mach de *Species*, ofte het toegemaecte Poeyer ingeven van twee scrupels tot vier.

Werm / ofte *Genista*, is verwormende en verdroogende tot in den tweeden graed, ontslytende en suyver-makende, en dijn van deelen, insonderheyt het zaet, 't welck oock meest gebruyckt wert. 't Selve, als mede de Bladeren, en Toppekens in Wijn gesoden, en die gedroncken, openen alle Verstoptheyt, en setten het Water seer af. Waer toe noch krachtiger bevonden wert het zout, getrocken uyt de Looge, van de drooge tacxkens, of rijckens tot aschen verbrant.

Wier is werm in den tweeden, en droogh in den eersten graed, nut en bequaem voor de Water-suchtige, dewijl sy de waterige, slijmerige en galachtige Vochthigheden afdrijft, hoewel niet sonder beroeringe van de Maeg. Sulcx doen sachtelijck de jonge scheutjens, die in't voor-jaer uyt de wortel, gelijk *Asperges*, voortkomen, als salaer, of moes gebruyckt, of oock het uytgeperste sap gedroncken. De versche bloemen hebben deelye kracht, die sy gedroogt zijnde, verliefen. De groene middel-schorffe van de tacxkens is de bladeren, en jonge scheutjens niet ongelijk van werkinge, anders dan dat het sap daer van met Wijn of Wey uytgedouwt stercker is, en dapper doet braken: De zaden of besyen in azijn geweykt, dan gedroogt tot poeyer gebracht, en een drachme, met een weynig Anijs-zaet in wat wijn eenige dagen na malkander ingegeven, jagen sachtelijck de waterige Vochthigheden uyt den lijve.

Wadigh is werm, en droogh in den tweeden, ofte in 't beginsel van den derden graed, drijft het water van de Water-suchtige door de kamer-gang af, somtijts oock door braken, en beswaert de Maegh. Het sap heeft de meeste kracht, en wert ghetrocken uyt den wortel, of de middel-schorffe van den stam, gestooten zijnde met gersten-water, en vermenght met suycker, en een weynig caneel of noren-mulcaer, en sulcks tot een onçe.

Lisch met een purpere blom (noch stercker is de witte) is heet en droogh in den derden graed, scherp en bijtende, ende daer door de Maegh en in 't Ingewant seer regen. Iaeght seer krachtelijck af de waterachtige Vochthigheden, daerna oock de Gal, ende Slijm, ende opent de verstoptheyt. Daer toe is bequaem een onçe van het sap gheperst uyt de versche wortelen, en vermenght onder Wey, of Corinthen of Rozijnen-zap met wat Suycker en een weynig Caneel. Het selfde met doyers van eyeren dickwils gebruykt, geneest de verouderde watersucht. Het Poe-

yer van de gedroogde wortelen moet genomen werden van een drachme tot twee, uyt het selfde nat. Gekoockt zijnde en geeft gheen af-drijvende kracht over. Is ondienstig voor de gene, die al te swack zijn, insonderheyt voor swangere vrouwen, also het, gelijk andere dinghen, die het Water sterck af-zetten, de Stonden en Vrucht afdrijft.

Zautenelle / ofte *Zee-winde* is heet en droogh tot in den derden graed, is bitter en brackigh van smaek met eenige scherpigheyt de tonge bijtende. Loit sterckelijck door den kamer-gaers alle raeuwe ende waterige overtolligheyt, en opent de verstoptheydt van de Lever, en helpt dien volgende de Watersuchtige met wat Khabarber geweekt, of het Sap tot een half once met eenigh vleysch-nat ingegeven, of oock het poeyer tot een drachme niet wat Caneel, Gember, en veel Suycker, in het selvige nat. Want anders beroert 'et al te seer de maeg. Wy zijn hier te lande gewent de bladeren te zulten, en in tonnekens te leggen, om voor salaet, of tusschen de spijs te gebruycken.

Wilde ofte **Esels-Comcommer** is van deselfde hoedanigheden, gelijk de *Zautenelle*, seer bitter, afvegende, en de mondekens der aderen openende. Drijft insonderheyt het Water onder, en boven af, als oock het slijm en de gal, het welck even krachtigh de wortel oock doet, maer noch krachtiger het sap uyt der rijpe vrucht in 't na-jaer sachtelijck geperst, het welck men *Elaterium* noemt. Dan het wert vermenght, en ghematight met eenigh versachtende nat, ofte met *Tragacanth*, daer by doende een weynigh Caneel, ofte Spijk. Men geeft dit *Elaterium* van thien tot twintigh asen. Dan *Castor Durant* schrijft, dat hy te Romen veel Watersuchtige ghelesen heeft, haer ingevende alle daegh maer drie asen met een drachme Conserf van Rosen. Het poeyer van de wortel mach men gebruycken van vijftien tot dertigh asen: het afschiel van een half tot een geheel drachme.

Alsoo mede met al te groote hevigheyt het water afgedreven wert door *Wonder-boom*, of *Mollen-kruyt*, *Wolfs-melck*, *Duyvels-melck*, *Esula*, *Mezereon*, *Laureola*; als noch heviger door *Euphorbium*, en dat wy deselvighe ongeraden vinden te besigen, als meer schade den lichame by-brengende door haer gewelt, dan voordeel door afzetten: zo hebben wy onnodigh geacht daer van hier breeder te handelen. Maer ick en kan niet overslaen een geneesmiddel dat over weynig jaren uyt China gebracht is, den Aloë wel gelijkende, zijnde orangje-root, klaer, breuckigh als gesmolten Hars, *Guttagammou* genoemt. Geeft in 't eerst weynig smaek, dan brant daarna so dapper, dat *Clusius* twijfelde, of het zoude mogen wesen sap van *Euphorbium*. Wert van vijftien tot twintigh asen ingegeven om het water af te zetten. Dan geen heel stercke Maegh treffende, beroert die mede tot braken.

6. Die het Braken verwecken.

Oxymel (dat is Syroop van Honig en Azijn) wert van sommige onder de Braekmiddelen gestelt, dan en kan daer toe niet veel selver doen, maer wel helpen. Want als de Maegh overladen is, met veel taeye, en slijmerige vochtigheden, so kunnen deselvighe bequaemelijck door het *Oxymel* te voren verdunt en bereyt werden, insonderheyt door het gene dat met *Agaricum* vermengt is, het welck oock tot het braken doet.

Radijs / (insonderheyt de schorsen, die scherper van smaek, en stercker van kracht zijn) voor den eten gegeten, doet sonder moeyelijckheyt braken, insonderheyt met 'et gemelte *Oxymel* ingegeven. Verdunt, en suyvert de slijmerigheyt van de Maegh, ende sijnit die boven uyt, sonder ongemack van jonge, of oude Luyden. Werden twee onse van den seliden in schijfkens gesneden kleyn gestampt, en dan met Honigh-water, ofte Mede het Sap uytgheperst, en lauw ingegeven: dan van het Zaet ('t welck stercker is) drie ofte vier drachme ghestooten oock met Mede, ofte Wey, ende Gerste-water.

De Wortels van *Peponen* en hebben geen uytstekende hoedanigheyt, suyveren mede (gelijck de *Radijs*) door braken de Maeg, sonder eenige moeyelijckheyt, en sulcks, tot poeyer gebracht van twee scrupels tot een drachme.

Steten zijn wat scherper, als de voorgaende, en werpen niet alleen de slijmerige Vochtigheden uyt de Maegh, maer trecken oock uyt de omiggende deelen, en doen, sonder verhirten ofte bijten, lichtelijck braken. Men geeft het gestooten zaet met Mede, of yet anders, van een half tot een heel drachme.

Mans-Oyen zijn heet en droogh in den derden graed, dun-makende, en openende, doen stercker, als de voorgaende, losen eerst de Maeg, daarna oock de naest, ende verder-gelegene Deelen, en sulcks mer weynig moeyelijckheyt. De wortel gestooten geeft men van een half drachme tot vier scrupels: maer in eenigh nat geweekt, van anderhalf drachme tot drie. Met koken vervlieght sijn kracht, gheijck oock van andere Braek-middelen. In de Somer valt het gereeder het Sap van de bladeren te gebruycken, uytgeperst met Mede, Wijn, Wey, ofte dierghelijcke. Men is gewoont daer toe de bladeren te tellen, dan also het ene grooter en swaerder is, als het ander, so maect sulcks onsekere rekeningh. Derhalven is 't berer, dat deselvighe ghewoghen werden; en soo kunnen nemen van een, tot ander half drachme.

De middel-schorste van een **Okerooten-Boom** / insonderheyt wanneer hy in sijn vollesap is, gedroogt, en kleyn gestooten, verweckt overgeven; ende noch sachter de kleyne katekens, die voor het bloeyfel gaen, en afvallen als de bladeren komen. Want in den oven gedrooght, en dan gestooten zijnde, doen van een half drachme tot een geheel brakē, met wijn, of-

te eenigh versachtende nat ingegeven, en genesen de pijn in den Buyck en Nieren.

(7) En dit is belangende de simpele af-drijvende middelen. Nu werden uyt deselfde oock gemengde gemaect, en in den Apoteeck tot het gebruyck gect recht gehouden. Sodanige zijn om Alderhande Vochtigheden af te setten *Diacatholicum*, en *Extractum Catholicum*: om de gal, *Syrop van Provency Roosjen*, *Bitter-Heyligh*, *Pruym-kruyt*, *simpel* en *grommicht*, *Snycker van Refen*; als oock dese lachte *Pillen*, de *Hiera*, *Stomachicae* *Affaieret*, *Ruffi*, en die stercker zijn, *Sine quibus*, en de *Aurea* om de Slijmerigheyt, *Conferf van Dadels*, *Bemedita Laxativa*, *Hiera Diacolocynthidos*, *Diacarthamul*, *Pillen van Agaricus*, *Lucis*, *Cochis*, de *Hermodaetylus*, en *Pobchloresta*: om de sware gal *Diasena*, *Confectio Hammech*, *Pillen van Duyve-kervel*, *Inde*, è *lapide Cianco*: om het geel Water, *Diacarthamum*, *Elect. Hydragogium*, *Elect.* en *Pillen è Thymelae*. Men kan uyt de Simpele met weecken *Extract* maken, gelijk van *Rhabarber*, *Sene-bladeren*, *Agaricus*, *swart Nies-kruyt*, en andere, in *Brandewijn*, waer van dat in kleynder hoop *Pillekens* konnen gemaect werden.

Om vorder te vertoonen, op wat wijze de verhaelde affertende Genees-middelen moeten in 't werck geset werden; so sal ick beginnen van de *Set-pillen*, en *Clysteren*, ende komen dan tot de gene, die uyt elck deel des Lichaems de overtolligheyt losen.

(8) Den Buyck wert geprickelt tot Kamergangh door *Set-pillen*. Daer toe konnen voor jonge kinderen dienen een wortelken van *Beet*, ofte *Althea*, met zoute boter vet gemaect. Men kan oock nemen een endeken van een dun *Keersjen* mede alsoo bestreken: ofte een *Doeyer* van een versich *Ey* met zout, ende een weynig *Saffraen* in een dun langh doeccken gedaen. Sommige setten deselve een langwerpige gesuyckerde *Amandel*. Hier toe kan mede ghenomen werden *Spaensche-seep*, ofte een langhwerpige reep van *Speck*. Maer de meeste *Set-pillen* werden gemaect van *Honigh*, in een yserlepel gekoockt tot dat hy swart en hart wert; want daer van krijgt hy een scherpigheyt, waer door hy den aersderm tot losingh prickelt. En als hy noch scherper dient, so wert daer zout onder gemenght, en moet hy noch stercker wesen, *Muyse-keutelen*, poeyer van *Bitter-heylich*, of *Coloquint*. Daer dit en soude niet dienen de gene, die met speen gequelt zijn, of die eenige sweringen aen 't endt hebben, (also daer toe versachtende, en suyverende midlen dienstigh zijn) noch oock bevruchte vrouwen. Want, gelijk een out *Griecx Geneesmeester* schrijft, de gene, die drie maenden gedragen hebben, bederven met scherpe pillen haer vrucht.

(9) Dewyl tot een lichte, en gereede ontlastingh de wegen, door dewelcke de overtolligheyt afgedreven wert, noot sakelijck dienen vry te zijn, so mach een *Clysteer* / die de *Dermen* suyvert, en de mondekens der aderen van 't *Derm* scheyl opent, wel ghere-

kent werden onder de bereydende middelen. Hier te lande plagh men voor desen groote swarigheyt te maken om een *Clysteer* te laten setten, ja men dede de vrienden daer over vergaderen, als of den hals daer aen gehangen had, gelijk ten deele oock te sien is in de *Aenmerkingen* van *Dr. Pieter van Foreest* van *Alkmaer*. Nochtans is 't de alderachtste geneesmiddel, dewyl sy niet eens eenigh voornaem deel en raect, als voorby de dicke dermen (ghelijck hier voor in 't 5 *Capittel* verhaelt is) niet schietende: waerom wy oock somtijts, wan'neer het gebreck sulcx vereyfchr, scherpe dinghen daer by vermengen, die het deel anders niet en soude konnen verdragen, ende nochtans sonder eenigh letfel geset werden. Veelminder konnen beschadigen, die wy versachtende, en Verkoelende noemen, tot *Koortse*, en andere heete *Sieckten*, in dewelke niet en komt, als darmen wel van bovenen soude moghen innemen. Maer de *Clysteren* werden bereyt van verscheide krachten: Sommige versachten de verharde *Vuyligheyt*, en doen losen de gene, die opgestopt is: Andere verdrijven de besfote *Winden*: Eenighe suyveren de *Dermen* van dick en taey *Slijm*, dat aen deselfde gekleeft is: Andere trecken de overtollighe *Vochtigheden* van bovenen na beneden: Sommige stillen en versachten de scherpigheyt van de *Pijn*, sommige houden den *Buyck-loop* tegen, stoppen het *Bloet*, of genesen de sweringen in de dermen. Een *Clysteer* bestaet ghemeenlijck uyt thien ofte elf onzen nat, drie onzen *Syrop* of *Olye*, en een weynig zout; en somtijts een onze, ofte meer *afdrijvende Electuaryen*.

Een versachtende *Clysteer*,

N. *Wortels van Althea*,

Witte Lelyen, van elcx 1 onze.

Bl. van Maluwe.

Violen,

Bilsen kruyt,

Glas-kruyt, van elcx 1 hant vol.

Lijn-zaet,

Fannu-griecx, van elcx een half loot.

Gekoockt in water, ofte half soete-melck tot op 10 onzen, en dan doorgedaen zijnde, doet daer by

Versse boter,

Ganse-simout, van elcx 1 onze,

Olye van Violen 3 onzen.

Mengt.

Een *Clysteer* om de *Winden* te verdrijven:

N. *Glas-kruyt*,

Orezo,

Calaminthe,

Camillen,

Dil, van elcx 1 hant vol.

Bakelaer 1 onze,

Anijs-zaet,

Venickel,

Carui,

Cumijn, van elcx 1 loot.

(e) 3

Gekoockt

Gekoockt als boven, tot 10 oncen, en dan bygedaan

Conserf van Dalen 1 once,

Olye van Wijnruyt 3 oncen,

Zout 1 drachme.

M.

Een Suyverende, en Af-vegende Clysteer wert aldus gemaect:

N. Calaminthe,

Awerrone,

Alsem,

Kleine Santorijt,

Winter-gerste,

Magere semelen van elcx 1 hant vol.

Saet van wilde Saffraen, 1 loot.

G. tot 10 oncen, en dan by-ged.

Bitter-Heyligh, 1 once,

Honigh van Rosen 3 oncen,

Zout 1 drachme.

M.

Hier van kanmen ookeen klysteer makē die werkt en afdrift, daer by kokende een once *Sene-bladeren*, ofte een loot *Coloquint*, en stercker *Elect.* by mengen, als gemengt *Pruym-kruyt*, *Conf. Hammech*, of diergelijke. Sonder eenige Olyen, of vetrigheyt daer by te doen.

Na den afreck isser somtijts van nooden een Clysteer, ofte die Pijn kan stillen, of den onmatigen loop tegenhouden, ende de Dermen verstercken, ofte het Bloet stoppen, of de sweringen der dermen genesen.

Een Pijnstillende kan gemaect werden even als de versachtende, alleenlijk daer by doende twee Doeyeren van eyeren.

Een Stoppende zal men aldus bereyden:

De wortels van Hert-tong d. 1. *Bistorte*, 1 once,

Bladeren van Weegbree,

Wit Wolle-kruyt, van elcx 2 hant vol.

Bloemen van wilde Granaden,

Rode Rosen, van elcx 1 hant vol.

Zaet van Porceleyn,

Suyringh, van elcks 1 loot.

G. in Smitswater tot 10 of 12 oncen, sonder Olyen. Noch meerder sal het stoppen, het Bloet stelpen, en de Sweringen der Dermen verdroogen, en heelen, indiender by gedaē wert *Drakenbloet*, *Belus Arm*, van elcx een half loot, en indien het gekoockt werdt in plaets van Water in sap van t'samen-treckende Kruiden.

(10) Daer zijn oock sommige dingen, die ingenomen den Buycck week maken, en sachtelijk de vuyligheyt, die sy ontmoeren, doen losen. Sodanige werden bequamelijk voor den eten gebruykt, op dat sy door deselvige neder gheset zijnde te rasser mochten afschieten. Derhalven indien om den buycck sacht te maken niet en helpen noch Moes, noch Olye, noch Boter, noch Pruymen, noch Corinthen, dan sal men een ure voor den eten een once of anderhalf *Manna* in Vleyschnat gesmolten inslorpen, of een once morg van *Cassia* met wat suycer en aoijs. Maer als hier niet eenen oock vereycht wert eenige suyveringe van de Maegh, so kan men een half drachme van *Maeghpil-*

len, *Pillen Ruffi*, van *Aloë*, of *Rhabarber* tot vijf of seiven pillkens gemaect, of een scrupel *Extrac van Rhabarber* mede voor den eten innemen. Want dat sal al dan meerder wercken, als offer driemaal soo veel op een ander tijdt ingenomen was. Sulcx bevinden wy dat bequamelijk des avonts geschiet; want dan werkt het 's anderen daegs 's morgens wel, en gemackelijck. Die dese dinghen, hoewel gheheel sacht, noch tegenstaen, mach twaelf *Pruymen* koken in eenigh nat, daer te voren twee of drie drachme *Sene-bladeren* geweeckt zijn geweeckt, en eten dat met wat suycer. Op de eyge maniere werden in den Apoteeck bereyt de *Conseyte Corinthen*, tot den selfden eynde dienende. Wanneer den buycck noch weecker dient gemaect te werden, sonder merckelijcke beroeringe der Vochtrigheden, voornamelijck in heet Weder, brandende koortsen, en sellen dorst, dan salmen 't volgende voortschrijven: *N. Manna* 2 oncen. Smelt se in een Affietfel van *Thamarinden* in hoendernat gedaen, en drie uren voor den eten ingegeven. Of se noch stercker aldus: *N. Het mergh van Cassia* 10 drachme, met wat *Sp. Dionisi*, en bereyde *Wijn-steen*, voor een Bolus. Of se soo; *N. Sempel Pruym-kruyt* 6 drachme, *Diacatholicum* 1 loot, mede voor een Bolus. Maer als de Vochtrigheden bysonderlijck moeten afghedreven werden, dan moet de Ghenees-middel langer tijdt voor de spijs gaen, op dat het suyver, en door geenderhadde vermengsel gebroken uyt de Maegh schiete, en eerder in de aderen doordringt, als het door het by komen van de spijs belet kan werden. Om de Maeg te suyveren en te ontlaffen, is *Aloë* bequaem, voor de Lever *Rhabarber*, voor de Milt *Senebladeren*, voor de Dermen, en het Dermischeyl *Agaricum*; hoewel oock elck noch in andere Deelen, ende op andere Vochtrigheden haer krachten doen. Door dese werden dan uyt het eerste deel des Lichaems sonder het vorder Lichaem te beroeren de bereyde Vochtrigheden getrocken. En by exempel aldus uyt de Maegh:

N. Pillen van Assaeret, of van *Bitter-Heyligh* een half drachme,

Extrac van Rhabarber 1 scrupel, ofte poeyer van *Rhab.* een half drachme, met *Syroop van Alsem*.

Maeckt 9 ofte 11 Pillekens.

De Pillen blijven langher in de Maegh, en suyveren dien volgende beter als een Drancxken, hoewel ge-looft wert, het selfde de kanten van de Maegh berer af te spoelen. Behalven dat de bitterheydt van de Drancxkens meerder geproeft wert, ende derhalven meer tegenstaen. Dan die niet wel Pillen, ofte Bolus slicken en kan, mach men ingeven het volgende,

N. Spicyen ofte *Poier van Bitter-Heyligh*, *Rhabarber*, van elcx een half drachme.

Gemenght met *Alsemwijn* 1 once. Indien het stercket wesen moet, so kan men daer by doen

Conserf

Confors van Dadels een half loot.

Maer als de Slijmerige, of Galachtige onsfuyverheydt van de Maegh, qualijckheydt, walgingh, met een swacke pols, of oock flauwte veroorsaect, dan moermen met sachter dingen de sake seker bestieren. Indien yemant oock de bitterheydt van den *Alou* teghen is, die mach *Rhabarber* ghebruycken, en den ghene, die den *Rhabarber* walgt, kan *Senebladeren* besigen op die maniere, gelijk ick terstont sal seggen. Maer wanneer nu de Galachtige Vochtigheydt dieper om de Maeg, om het Buyck-klier-bedde, om het Derm-scheylleyt, dan moeste aldus wech genomen werden:

N. Rhabarber dan gesneden, 3 drachme,

Caneel een half scrupel,

's nachts gheweect in *Cichorey-water* 2 oncen; des morgens door, en dan daer by gedaen

Simpel, of *Gemenght Pruym-kruyt* (na het sterck moet wercken) 3 drachme.

Syrop van Cichorey met Rhab. een half once.

Bereyde VVijn-steen een half drachme.

Voor een Drancxken.

Als 't haestigh te doen is, en heeft men maer in te nemen anderhalf loot *Conf. van Dadels*, *Pruym-kruyt*, of te een loot of anderhalf *Suycker van Rosfen*, by sijn seive, of liever niet de voorschreven *Syrop*, *Wijn-steen*, en gedistilleert water, als van *Endivie* of te *Agrimonye* vermengt. Wanneer het quaet so vast steeckt in dese plaetsen, datter te vreesen staet, het selvige voor een Purgatie niet en sal wijcken, dan kan men een *Meydranc* maken, om in drie vier reysen te drincken, en sodanigen, die met eenen bereyt, en afschijft, gelijk volght:

N. Wortels van Cichorey,

Peterselje, van elcx 1 once,

Schorssen van Capper-wortels, in azijn ses uren geweeckt een half once.

Bladeren van Agrimonye,

Endivie,

Chamedrys,

Duyve-kervel, van elcx 1 hant vol.

Anijs-saet een half loot.

Te samen in water gekoockt tot 9 oncen, en dan 's nachts in 't doorgedane geweeckt

Sene-bladeren 6 drachme,

Rhabarber 3 drachme,

Caneel een scrupel,

's morgens by het doorgewrongen gemenght,

Syrop. Byzantin, of van *Cichorey met Rhab.* 1 once.

M. voor 3 reysen, 's morgenste drincken.

Na dit voorschijft kunnen voor allerley Vochtigheden Drancken bereyt werden, om de onsfuyvere uyt het eerste deel van 't Lichaem te drijven. Maer evenwel in Watersucht, also het Geel water in valte vliessen bessonen leydt, ende van den purgeer-wegh wat afgeleg, soo werdt aldaer vereycht de kracht van stercker Purgatien.

Vorder de onsfuyverheydt der Vochtigheden in het tweede deel van 't Lichaem, dat is, in de groote Aderen zijnde, moet, by aldien sulcx de Swackigheydt van de krachten, of de Sterckte van de sieckte niet en belletten, door sterker middelen wechgenomen werden, ende dient by de verhaelde gedaen andere die *Scammony*, *Turbit*, *Hermodactyl*, *Quint-appel*, ende diergelijcke in hebben; gelijk daer zijn *Diacarthannum*, *Conf. Hamech*, ende oock eenighe te voren al ghe-noemt.

Na dat dan de eerste deelen van ons Lichaem wel geopent, ende gesuyvert zijn, soo komt men tot het derde, 't welck is van d'uytste deelen, gelijk de onsfuyverheydt van Hoofst, Lendenen, Ghewrichten, als oock de waterachtige vochtigheden inde watersuchtige, moeten met noch stercker uytgetrocken werden; dewelcke na de krachten sullen wesen, ende het Lichaem bereyt is, in behoorlijke gedaente, en gewicht, dienen in 't werck gestelt.

Het XIII. Capittel.

Bysondere Genees-middelen voor het Hoofst, ende de Herffenen, (1) die de Slijmerige vochtigheden door den Neus trecken, (2) door het Nieffen uyt drijven, of te (3) door den Mont doen uytquijlen. (4) En hoe daer toe uyt simpele, de gemengde Gheneis-middelen in 't werck ghestelt werden.

NA dat wy verhaelt hebben de Genees-middelen, so de gene, die de schadelijke Vochtigheden bereyde, als dese uyt d'algemeene Deelen des lichaems drijven, so sal ick nu gaen vervolgen die, dewelcke het overblijffel van de algemeene Purgatien uyt elk deel, insonderheydt uyt de Herffenen, uyt de Longen, uyt de Borst, uyt het Herte, uyt de Lever, uyt de Milt, uyt de Nieren, uyt de Lijfmoeder ende Gewrichten trecken en doen losen. En sodanige dan oock, die de Deelen nu gantsch ghesuyvert zijnde, verstercken, en in hare vorige gesontheydt herstellen. Sulcx moet met Genees-middelen geschieden, dewelcke door bysondere gaven elk deel te bare komen. Derhalven trecken het Snot, en Slijm door den Neus de volgende:

(1) *Mariolene* gewreven, en in de neusgaten gesteken, of te 't sap daer af door de neus opgenomen, suyvert de Herffenen, als aftreckende alderhande slijmerige en tacye Vochtigheden uyt den Hoofde. *Salpe*, en *Betoupe* beyde ghestampt of te gewreven, en dan in een van beyde neusgaten wat lang laten steken, treckt de Slijmerigheydt sonder moeyten uyt, en verlicht wonderbaerlijck de Herffenen.

Becte, soo wel Roode, als Witte, treckt met hare bracke Salpeterachtige kracht de vuyligheydt uyt den hoofde, maneer het sap met wat honigh-water in den neus oghetrocken werdt. Daer toe mach men oock de wortelkens selve gebruycken.

Koole treckt mede met sijne salpeterachtigheydt, gelijk de Beete, in den neus gesteken zijnde, de slijmerighe vochtigheydt uyt het hooft, ende ontlast de Hersenen van alderhande overtolligheydt.

Ick sal nu seggen hoe de verhaelde Middelen vermengt in 't gebruyck gebracht werden.

N. Bladeren van Salye,

*Koole,
Marihoyne,
Beete, van elcx 1 hant vol.*

Gestampt, en het Sap met wat *Wijn*, en *Betony-wa-
ter* uyt-geperst, in de neus opgetrocken. Moet het sterker wesen, so kan daer by gedaen werden Sap van *Lijch*, *Elaterium*, ofte yet anders van 't gene terstont volgen zal. Maer als dan dient het Sap niet opgetrocken, dan alleen een langhwerpighe en ghedraeyt doecxken, dat daer in geweekt heeft, in den neus gesteken. Want dat Sap in de Hersenen komende, sal daer wel veel slijms uyt treckē, maer met een scherpe, hoewel niet langdurige pijn: waerom mede niet goet en is, dat men het poeyer van drooge kruyden (gelijk ghemeenlijk gheschiet) door een schacht in de neus blaest. Men moet oock met het gene men insteeckt de neusgaten niet geheel stoppen, op dat den aeffem, als hy gehaelt werdt, den damp en de kracht van het Neufmiddel mach brengen in de Hersenen. De sieke moet oock sijn Hooft voor overhouden, op dat de vuyligheydt, die om de Hersenen en haer Vliesen hangt, te gereder mach in de neus-gaten schieten.

(2) Die vorder nu de slijmerigheydt door Niesen uyt drijven, hebben verscheyden aert. Want zy zijn scherper als de verhaelde, en drijven door beroeringe van de Hersenen hare overtolligheydt na voren, ende de neus-gaten. Van sodanigen aert zijn de volgende:

De Wortel van ons hierlants *Lijch* in de neusgaten gesteken doet niesen: en verweckt het losen van de slijmerigheydt, 't welck het Sap noch stercker uytvoert, als veel scherper zijnde, en derhalven oock van nooden heeft met eenigh versachtende nat gemarigt te werden.

Elaterium / ofte het Sap van wilde Concommers, daer hier voor van gehandelt is, gaet noch 't Sap van *Lijch* in kracht te boven, so datter oock meerder gematigheydt van nooden is.

Seep-kruyt is seer heet en droogh van aert, dapper snyder-makende, waerom 't voor Seep gebruykt wert, om de wolle te suyveren, daer van het oock de naem heeft van *Lanaria*, dat is Wolle-kruyt, en *Herba fullonum*, *Herbe à foulon*. Verweckt niesen, en treckt de slijmerigheydt uyt het hooft, met Honigh gestampt, en in de neusgaten gebracht.

Grauten Depl in 't Latijn *Hedera major*, wert oock *Hedera Dionysia* by *Discorides*, en by andere *Bacchica* genoemd. Want de oude Griecken hadden de *Vyl Bacchus* toegeeygent, ofte om dat sy altijd groen, gelijk by jeughdigh blijft: ofte, om dat gelijk de *Veyl*

alles, waer hy by kan met sijn bladeren, vastelijk omvat, dat oock also *Bacchus*, dat is, de *Wijn* het verstant der menichen met malligheydt verstrickt. De Vrouwen (seydt *Plutarchus* in sijn Roomsche vragen) die haer overgegeven hadden tot den Rasenden (daerom *Maenades* in't Griecx genoemd) Godsdiens van *Bacchus*, loopen regelrecht na den *Veyl*, scheuren die af, en eten se; soo dat het niet ongelooflijk en is, het gene sommige seggen, datter eenen geest in de *Veyl* is, die *Rasernye* verweckt, ende de *Sinnen* beroert, en ontfelt, en een dronckenschap maect sonder wijn. De Poëten plachten oock haer krauffen van *Veyl* te doen vlechten, en die op haer hooft te setten, ghelijck *Plinius* verhaelt 16.34. dewijl sy mede, gelijk *Democritus* van haer gevoelde, in een halve *Rasernye* versien maeken. *Horat. Catm. 1.* roert dit aen:

*Me doctarum hederae premia frontium
Dis miscent superis.*

Deze *Veil* is teer heet van aert, scherp, doordringende, en wat 't samen-treckende. Het sap van de bladeren, en bezyen, door den neus opgehaelt, doet niesen, suyvert de Hersenen, ende treckt uyt het hooft de overtollige taeve, en slijmerige Vochtigheden.

Seepswijn / ghelijck her in andere krachten de Hersenen, en de Zenuwen helpt, so suyvert het oock deselvige door niesen.

De wortel van **Hanen-voet** is seer scherp, gedroogt en gestooren zijnde, en inde neus gesteken, verweckt het niesen.

Witte **Stiesmoetel** doet sterckelijck niesen, indien men maer een snafel in de neus steckt, en noch beter indien deselve te voren in brandewijn gheweekt is. Het poeyer daer van dient niet in den neus gedaen, 't en zy yemant door Slapende sieckte, of *Popelije* vervoert is.

Euphorbium is in den reuck alleen een nieskruyt: met welckers Olye oock de neus-gaten bestreken zijnde, laten veel Waterigheydt uytleken.

Nu dewijl alle deselvige zeer scherp van krachten zijn, op datter niet onverhoets over en kome, soo is sekerder dat elck bysonder, ende niet vele onder malkander gemenght zijnde, gebruyckt en werden.

Seep-kruyt, ende **Hanen-voet** moeten gestampt, en geweekt werden in Honighwater ofte Mede, en de wiccxkens daer in gedoopt in den neus gesteken.

(3) De Middelen die het Slijm uyt het hooft door 't gehemelt in den mont trecken met knauwen ofte gorgelen, zijn de volgende:

Mastrick (te weren, die klare, ende uytghelesene greynen) gheknauwt zijnde, treckt sacht en soetjens de Slijmerigheydt meerder uyt de mont ende de keel, als uyt verre ghelegene plaatsen, ghelijck by na alle andere dingen, die men lange in den mont laet omgaen.

Krozznen met Amandelen ende Peper gheknauwt, suyveren mede met sacht quijlen.

Maer

Maer **Mostaert** gestooten, en in de mont genomen, treckt het slijm uyt de Herffenen, en in de neus-gaten gesteken, doet niesen.

Kerffe vermacht met haer zaet het selfde dat nu van her Mostaert-zaet geseft is.

Gelijck door grooter en scherper hitte noch stercker doet de wortel van **Pyretizium** ofte **Bertram**.

Lange **Peper** / al is hy seer heet, en is evenwel so krachtigh niet om de Slijmerigheyt uyt den Hoofde so overvloedigh in den mont te doen komen.

Lups-kruyt / niet alleen van wegen dat her door sijn scherp zaet in den mont en keel sijnen brandenden aert toont, maer oock van weghen bysondere kracht, treckt de Vochtigheyt en Slijmerigheyt uyt de Herffenen, en doet se uyt de mont loopen.

(4) De verhaelde Middelen moeten aldus in 't werck gestelt werden:

N. **Suycker Candy**, 1 once,

Mastick, 1 loot.

Lange Peper,

Bertram,

Lups-kruyt, van elcks een drachme.

Dit tot poeyer ghebracht, en in poppens gebonden, om in de mont te houden, en te knacuwen, suyvert detanden, het tant-vleysch, wangen, en alle deelen van de mont, en keel, te weten, tot dewelcke haer hitte kan reycken. Maer met gorgelen, alsoo hare kracht dan dieper doordringt, treckt her noch verder uyt de keel selve, uyt de amandelen, uyt de stroot, en de holligheyt van 't ghehemelt. Sodanigen Gorgel-water kan op dese maniere bereyt werden:

N. **Mostaert-zaet** in **Azijn** gestooten, 1 once.

Opgekooct in **Water-honigh** tot 1 pint, ende doorgekleynst zijnde, vernieghet met

Sap van Kerffe, 1 once.

Ofte N. **Vijgen** in **riemen** gesneden, N°. 4.

Rozijnen sonder **karlen**, 2 oncen,

Soethout, 1 loot.

Gekooct als boven, en dan by-gedaen

Fijn poeyer van Bertram, 1 drachme.

De kracht van **Kerffe**, **Bertram**, ende **Peper**, vermits haer sijne ende geestige stoffe, vervlieghe met koken.

Evenwel en wert noch door her gorgelen 't binnenste van de Herffenen niet wel gesuyvert, om dat her niet en raectt den gront van de Herffenen, daer hare **Overtolligheyt** meest na toe vloeyt. Maer de beste, en bequaemste suyveringh der Herffenen sal geschieden door her ghemelt, indien eenigh goet nat de neus ingehaelt zijnde met her **Hooft** achter over, komt vallen in de keel. Want voorby den gront van der Herffenen gaende, soo openr het den wegh, door den welcken de **Overtolligheyt** sijnen loop heeft, druckt sijn kracht in de Herffenen, ende brenghet hare **Vuyligheyt** uyt. Sulck nat moet wat sachter wesen, gelijk op de volgende maniere:

N. **Beet-wortels**,

Heynst-wortels, van elcks 1 once.

Winter-gast,

Soet-hout,

Rozijnen, van elcks 1 loot.

G. in **Mede** tot 12 oncen: waer in men weycken sal **Wortel van Bertram**, een half drachme.

Het doorgevrongen nat te gebruycken, als geseft is.

Het XIV. Capittel,

(1) *Verkoelende Simpelen, om den brandt van 't Hooft, en de Rasernye te bedwingen, als oock Slaep te verwecken.* (2) *Hoe uyt deselfde de Mengelmiddelen gemaect, en gebruyckt werden.*

(1)
Rose droogh zijnde, belet de Sinckingen, die sy nochtans vochtigh en versch alleen door haren reuck verwekt, stilt de **Hooft-pijn** van hitte, doet slapen, versterkt de Herffenen, en het Verstant, so dat de **Grieksche Poët Anacreon** niet sonder redē tot lof van de **Rosen** de volgende versien gefongen heeft, die niet minder lieflijkheys en hebben, als de **Rosen** selve:

Rosje, 't schoenste van de bloemen

Die oyt mensche konde noemen,

Die oyt Godt op aerden sent,

Of aen Nymphen zijn bekent.

Ghy hebt reuck en groote krachten,

Ghy kont droeve pijn versachten.

En of schoon uw' glans vergaet

Noch so doeje groote baet.

Schoon uw' bladers zijn verstorven,

Uwe geur is niet bedorven,

Ghy kont wesen sonder jeught,

Maer en zijt noyt sonder deught.

Daer zijn weynigh bloemen, die so veel deughden in hebben, en soo veel deelen in ons Lichaem dienstigh zijn, als de **Rosen**; daerom versiert **Anacreon**, dat die glinsterende roodigheyt haer aengeblasen is, door dien de **Goden** deselvigē met haren **Nectar**, of **Deelwijn** besproeyt hadden.

Violen verkoelende, en vochtigh-makende, versachten met haren reuck ende wesen den brandt van 't **Hooft**, en d'onstelde finnen met her inbrengen van een sachten slaep.

De gheheele **Blompen** verkoelen in den tweeden graed, haren wortel en zaet verdroogen, maer de blom vervoehricht, deselvigē voor de neus-gaten, en 't voorhoofd gedaen, verminderen de **Hooft-pijn** uyt brant ofte gal onttende, verweckt den **Slaep**, ende ingenomen, verdrijft alle **Hitte**.

Lattoum / so van buyten opgeleyt, als van binnen gebeficht, kan alderhande **Brandt** uytbluffen, stilt de ooplopende finnen, en verweckt door haren lieflijcken damp den **Slaep**, en sulcks slap, ende sonder eenige hindernisse.

Nacht-schade / te weten de Tamme, of *Hof-Nafkaye*, van buyten opgeleyt, verweckt mede slaep, en verkoelt den brant, dan moet met voorfichvghedyt gebruyckt werden, om de hitte niet te veel in te slaen, immers en dient niet van binnen ingenomen.

Wilsen-kruyt / dat een witte bloem, en wit zaer heeft, komt alleen onder de Geneesmiddelen: maer het swarte, of gele, om dat het rasernye, of swaren slaep veroorsaect, moet men schouwen; hoewel de witte selver mede niet veyligh en is, also sijn veel gebruyck mal maectt. De witte bloemen, van *Heul* of *Manckebollen*, zijn mede kout in den derden graed, als oock den grooten **Donder-haert** / maer sonder eenige quaetaerdigheyt. Dese drie voor den neus en 't voorhoofd gedaen, bedwingen de scherpe Suckingen, sissen den brant van 't Hoofd, versachten de Pijn van hitte, ende heete Koortsen ghekomen, maken Slaep, en stillen de Rasernye.

De **Zaet-bollen** van den witten *Heul* / noch niet volkomen groot zijnde, werden wat gesneden, ende gequetst, en de melckachtige druppels, die uyt de inenden vloeyen, laten sy daer aen, tot datse wat dick worden, door de kracht des lichts, ofte der Sonnen. Dit wert by de Indianen, die het maken, *Osium* ghe-noemt, in onse Aporcken *Opium*.

Door geheel Afyen, ende Afrijcken is het gemeen volck aendit *Opium* so gewent, datse in stervens noot schijnen te wesen, wanneer sy 't selve niet meerder en eten: al is 't dat het gebruyck van *Taback* de achtlinge van *Opium* nu onlanghs in Turckyen seer vermindert heeft. Want eer den *Taback* in 't gebruyck quam, so en ontslagh een slecht man niet sijn laetste geit aen *Opium* te besteden, gelijk wy hier te lande sien in *Taback*. En gelijk by ons de gene, die daer op gestelt zijn, een *Taback*-doosjen by haer dragen, en waer sy komen gestadig *Taback* suygen: even-eens zijn de Turcken gewent te doen met haren *Opium*, die sy altijt by haer hebben, maer noch aldermeest gebruycken in tijde van oorlogh, insonderheydt wanneer sy niet haer vyanden slaegs sullen gaen. Want sy voelen, door het gebruyck van 't *Opium* naertelven kloek-hertiger, of (om beter te seggen) het gevaer minder bevroeyende, en dien-volgende minder ootfende; gelijk, in sodanige gelegentheydt onse matrosen een glas Spaensche of Brandewijn voor de mast geschoncken wert. Want dat kan oock, ghelijck de Poëet *Horatius* wel seyt, een ongewapent man in den strijt stoeten.

Quid non ebrietas designat? opera recludit,

Spes jubet esse ratas, in proelia trudit inermem.

Hierom als den Grooten Heer te velt gaet, dan isser in Turckyen naulijcks *Opium* te koop te vinden. *Prosper Alpinus* doeter noch by, datse na het innemen van *Opium* slapende, een genuechelijck droom hebben, en schijnen groote hoven vol boomen, kruyden ende bloemen te sien. Sy nemen gemeenlijk t'evens van de twintigh tot de vijftigh azen; ja sommige (ghe-

lijk ick hier oock kenne, die dagh voor dag twintigh, en dertigh pijpen *Taback* drincken) een half drachme, en dat tot een onse daeghs, ende sulcks sonder eenigh letsel, anders dan dat sy droncken schijnen te wesen. En hier te lande heeft men ghenoegh aen drie asen, en in de grootste noot, en sware Rasernye ses, en sulcks moet noch al met groote voorfichvghedyt ingegeven werden, en van *Opium*, dat sijn be-reytsel, en verbeteringh by hem heeft, waer toen-sonderheydt streckende is het *Beverswijn*.

Opium is van alle tijden gehouden geweest kout in den uytersten, ofte vierden graed, en op dat insicht hebben de Genees-meesters in alle Mengel-middelen daer *Opium* inkomt, om die koudete marigen, de heetste simpelen gemengt, gelijk onder andere te sien is in *Philonium Romanum*, daer sy selfs tot her brandende *Euphorbium* komen. Dan by aldien uyt den smaek, en werckingere kennen is de gematigheyt en hoedanigheyt der Genees-middelen, het *Opium*, dat wy gebruycken, zijnde niet alleen bitter van smaek, maer oock so scherp, dat het maer een weynig in den mont gehouden, den mont, en de keel ontsteect, en eenen brandt op de borst maectt: so is daer uyt wel klaerlijck af te nemen, dat het van seer heete hoedanigheyt is. Het welck noch meerder bevestigt werdt, door den stercken, ende swaren reuck, die het van hem geeft. Hier uyt blijkt volkomentlijck, waer een schadelijcke leere het is van sommige, die alles willen brengen tot de eerste Hoedanigheden, en alle oorfsaken juyt willen halen uyt hitte, koude, vochtigheyt, en drooghte. Welck misbruyck dus langh gemaectt heeft het vast gevoelen, dat den Slaep ingebracht werde door koude: daer nochtans de sake, by aldien men alles wel insiet, gheheel anders gelegn is; en dat selfs de Middelen, die voor den Slaep werten ingegeven, niet kout, maer heet en zijn. Sulcks bevinden wy in den *Wijn*, *Dolick*, *Dil*, *Syrax*, *Kennip-zaet*, *Noten-moschaet*, *Persic-kaermen*, bitter *Amandelen*, *Alffen*, *Etop*, *Loock*; die allegader merckelijck heet zijn, en evenwel Slaep verwecken. De andere, die gehouden werden door haer kouwigheyt te doen slapen, en zijn niet allegader kout. Selver het *Bol-zaet*, 't welck gelooft wert kout te zijen, en is 't niet, dewij den *Olye*, daer van geslagen, so wel in de lamp brant, als andere. Niet anders en is 't met het sap, of *Opium*. Waer noch by komt, dat het selfde, of 't *Laudanum*, maer tot twee en drie azen ingegeven zijnde, niet en soude kunnen het geheele lichaem (insonderheydt alser een heete Koort by is) so verkouden, noch so veel dicke en groye dampen, om al de wegen van de Hersenen te sluyten, kunnen opbrengen. Dewijl het dan met zoo weynigh hoops, niet alleen een diepen, ende vasten slaep, maer ook wat te veel ingenomen zijnde, sijn broeder, den eeuwigen slaep verweckt: so is 't better, datmen die slapende kracht toefchrijft een verborgene, en bysondere eygenfchap, bestaende in een swaveligen

swaveligen geest, gelijk uyt den reuck, en 't licht branden te mercken is. Want desen geest maect de zielijke geesten in de hersenen traeg, loom, en als onbeweeglijk; waer door sy dan onbequaem zijn tot haer werk, en sy stil zijnde, so valt den mensche in slaep, die *Opium* niet alleen krachtelijk en verweckt, maer bedwinght ook d' aldergrootste pijn, niet (gelijk beter was) in 't wechnemen van de oorfaek, maer in 't verdooven van het gevoelen, gelijk het veeltijts na het verlichten van de pijn, een doovigheyt en swackheyt in het deel laet, het welck hier door verswackende, daerna so veel te meerder, dewijl die soo veel te stercker gemeenlijk weder keert, te lijden heeft. Derhalven is 't veel beter, datmen voor eerst besoeckt, of men door uytwendighe Middelen ofte den slaep doen komen, of de pijn kan wech-nemen: dan in deselfde dient mede wel gelet op de Sieckte, en op de Nature, te weren, datse niet ghebruyckt en werden, voor dat de alghemeene middelen voorgaen zijn, en geen stercke en leyt op Kinderen, ofte sachte Lichamen. Want in sodanige laten sy een verdooftheyt, beschadigen de Heugenisse, of verwecken eenigh ander gebreck. Gelijk sommige in de slaep van 't Hooft met *Opium* gheftreken zijnde, voor den slaep, daer van een slapende sieckte gekregen, andere op die plaets altijt een kouw ghevoelt hebben, ghelijck Dr. *Forreest* wel aengemerckt heeft 7. *Obs.* 22. 23. hoewel *Platerius* schrijft sulcks niet uytterlijck opieppen by hem noyt vernomen te zijn. *Galenus* leert ons hier wel, de middel-maet te houden: Want, seyt hy 12. *Metb.* 1. die de siecken soecken te behagen, gaen in dese Geneesmiddelen de maet te buyten; en die al te nauw gaen, en deselvighe gaensch niet en willen ghebruycken, laten de siecken van pijn sterven. Derhalven indien men tot sijn oogemerck kan komen met die Geneesmiddelen, die de oorfaek van de sieckte wechnemen, so salmen het Slaep-kruyt laten blijven. Dan indien de siecken door waken, en pijnne sijne krachten verliest, so mach het wel ingegeven werden t' sijner tijt, altijt denckende dat het lichaem daer van wat beschadicht wert, maer dat de schade beter is, als de doodt. Hier dient wel waergenomen, of de krachten sterk genoegh zijn om de sieckte so lange te wederstaen, tot dat de oorfaeck van 't waken, of de pijn door gewoonlijcke Geneesmiddelen kan wechgenomen werden: en men moet niet eerder tot Slaep-kruyt komen, voor al-eer datmen vreesst voor eenigh ongemak, dat'er lang waken, of de pijn soude mogen veroorsaken. Men moet ook wel letten of de Krachten door de sieckte niet te seer verswackt en zijn, of alleen van wegen de pijn, en het waken gevaer loopen. Want in die gelegentheyt mach men sonder bekommring, als andere dingen niet en helpen, slaep-kruyt ingeven: 't welck door den slaep maect, dat de pijn niet gevoelt en wert, de Geesten verquicken, en de sieckelijke stoffe, door de versterckte warmte, te beter gekookt en overwonnen werdt.

In 't gebruyck van slaep-kruyt moetmen altijt beginnen van 't slapste, eerst van Spijse, daerna van Genees-middelen, ten laetsten komen tot *Opium*, en 't gene daer van ghemaect wert. Dan wanneer niet alleen van wegen het waken, en de pijn gevaer en is, maer als ook van de sieckte selve de Krachten neder-geslagen zijn, soo datmen al van 't Leven vreesst, dan en moetmen geen *Opium*, of eenigh ander Bol-kruyt ingeven; het welck in sodanigen ghelegentheyt anders niet en doet, dan met de Geesten loom en traegh te maken, de Door te verhaesten. Staet oock waer te nemen, als het de krachten al toe laten, het selfde niet dickwils te besigen, op dat het de Hersenen niet en bedwelmt, noch de Maegh en 't ander Ingewant niet en beschadicht. Dan in een volle Borst en dient het nimmermeer ghebruyckt, alsoo het de verstoppe pijpkens van de Longe voorts sluytende, den adem verftickt, gelijk ick meerder als eens bevonden heb.

Mandragora werdt ghefelt kout in den derden, droogh in den eersten graed, ghebruyckelijck in haer wortel, blat, en vrucht. Heeft een sonderlinge kracht om te verkoelen, en den brant van heete Koortsen te versachten, als ook de Hooft-pijn, en Rasernye, maer insonderheit om den Slaep te verwecken, en 't ghevoelen te verdooven, en sulcks doet sy soo door den reuck van de vrucht, als door de wortel, en bladren ghestampt, en met Olye van Rosen over 't Voorhoofd, en den slaep van 't Hooft geleyt.

Canfer is een gomme van een Indiaenschen boom, den Ockernoten-boom in gedaente niet ongelijck, tranende uyt de spleten of kloven, als oock uyt het binnenste van den stam. Sy wert gehouden kout en droogh in den derden graed, is scherp, van stercken reuck, en van so dapper sijne deelen, datse dickwils in waesdommen vervlieght. Hierom, als oock om datse seer lichtelijck ontsteect, en 't vyer vast behoudende, langh brandende blijft, meenen andere, dat sy werm is. Blijckt evenwel dat sy in onstekinghe, en verbrantheyt een seer verkoelende kracht uytbrengt. Dan men soudemogen seggen, dat sy de heete dampen uyt-treect, door gelijckheyt van selffandigheyt, gelijk op verbrant geen kouwe dingen, maer heete; op verkoude des winters geen werm, maer snee en kout water ghewreven werden. Op deselfde wijze kunnen oock vochtige middelen de vochtigheyt uyt het lichaem trecken, gelijk het vleysch van Slecken van buyten opgeleyt de Vochtigheyt heel diep uyt-treect, als *Galenus* aenwijst, en de Ervarentheyt bevesticht. De *Canfer* beneemt de hitte, en de pijnne daer uyt ontsaende van 't hooft, onder de neus ghehouden, of met Sandelhout, ende Rosen-water hervoorhoofd, en den slag van 't hooft gestooft, stelpt het bloeyen uyt den neus, verquikt met haren reuck de verhitte hersenen, dan beneemt (hoewel sulcx ontkennt wert van *Scaliger, exerc. 104. sect. 8.*) ander verquikinghe, niet alleen geleyt ter plaecte, maer oock aen geroken

*Canfer is gom die wonder kan,
Haer reuck alleen ontmant een man;
En neemt men in dit selsaem kruyt,
Zoo gaet de lust tot vrouwen uyt.*

(2) Dit is de voornaemste stoffe, waer uyt tot het verhaelde gebruyck gemaectt werden Syropen, Pillen, of Electuaryen; gelijk daer in den Apoteeck bereyt staen, Syroop van gedroogde Rosen, Syroop van Plompen, van Bollen, Pillen van Honts-tonghe, Conserf van Bollen, Trochiscen van Amber-steen, en van Canfer. Maer datelijck kan men maken Stovingen, Strijcksels, en Pappen. Gelijk in brandende Koorse, en in Hooft-pijn uyt hitte, wert een Stoving toebereyt, als volgt:

N. Gedistilleerde wateren van Weepbbree,
Rosen,
Nacht-schade, van
elcks 3 oncen,

Azijn van Rosen, anderhalf once.
Canfer een half drachme.

Een ander:

N. Rosen,
Violen,
Plompen,
Lattouw,
Donder-baert, van elcks een hant vol,
Zaet van Lattouw,
Bollen,
Bilsen-kruyt, van elcks 1 loot.

Gekookt in water tot op 1 pint, in't laetste daer by gedaen een muddeken Roos-azijn, en dan met een wollen doeck om 't voor-hoofst tot aen de ooren toegeslagen, en dickwils na malkander ververfcht. Het overblijfsel met Betonye, en wat Wijnkruyt gemengt, en dan gestampt, en door een teems gellagen, ende daer dan onder gemengt Roos-salf, of Populjoen-salf, ofte Olye van Bollen, tot anderhalf of twee oncen, en tusschen twee doecken voor het Hooft ghebonden, is een bequame Pap voor de rasende Koorfen. Ten selfden eynde kan ook een Strijeking gemaectt werden uyt Olye van Violen, van Rosen, van witte Bollen, en Mandragora: waer by, als het deuytsterfte noot vereyfcht, Opium gedaen kan werden, maer met die gematigheyt, dat elcke once Olye maer thien azen en ontfange. Hier Was onder gemengt, sal een Plaester wesen, om over 't voorhoofst, en den slaep van't hooft te leggen. Wt deselfde is noch een ander Ghe-neefmiddel te bereyden, om op deselfde plaetsen te brengen, Oxyrhodinum genoemt, als meest bestaende uyt Olye van Rosen, en een weynigh Azijn, die daer by gedaen wert, om door sijn dunnigheyt den Olye te dieper in te leyden. Dit middel en is niet alleen seer gereet, maer wert ook by Galenus gekeurt voor het alderbequaemste, die daer toe neemt het vierdepaert Azijn. Dan die mate en kan so effen niet bepaelt werden. Want in de gene, die een teer, en open Lichaem hebben, en behoest den Olye niet veel behulps tot

in-leydingh: maer wel in foodanige, die vast en be-sloten van huylt zijn. In vochtige Herffenen mach-men ook vryelijck by de olye meerder azijn mengen, weyniger in drooge. Want den Azijn verdrooght, en beler' dien volgende den Slaep. Men kan een Oxyrhodinum bequaemelijck maken, als volghet:

N. Olye van Plompen.
Bollen,
Violen, van elcks 1 once.

Water van Betonye,
Nacht-schade,
Azijn van Rosen, van elcks een half once.

Onder een gellagen, ende daer mede het Hooft voor en boven lauw gestooft. Een Plaester tot het selfde:

N. Populjoen-salf,
Roos-salf, met Azijn van Rosen gewasschen, van
elcks 1 loot.

Zaet van Bollen,
Vloey-kruyt kleyn gheftooten, van
elcks een half loot.

Wafsch 1 loot.

Te samen gemaectt tot een Plaester, om op doeck gestreken voor het voorhoofst te doen. Hier toe kan mede strecken (also sommige de kouw en nattigheyt van de Stovinghen, als oock de Vertigheyt van de Olyen, en Plaesters niet en konnen verdragen) het volgende Saccken:

N. De Kerne van Persick-steenen, 1 once,
Gedroogde Betonye,
Roode Rosen,
Bilsen-kruyt,

Zaet van Lattouw,
Bollen, van elcks 2 drachme.

Alles grof gheftooten, en als een langhwerpigh Saccken, ofte Kuffeken, tusschen twee doecken ingestickt, en dan wat besproeyt met Rosen-water, en op een stooft, ofte anders werm gemaectt, geleyt op het voorhoofst, en den slaep.

Het XV. Capittel.

(1) *Werne Simpelen, die de over-blijffels van de koude Siekten der Herffenen door bysondere eygenschap verdrijoen.*

(1)
DE Bloemen van den Linde-boom zijn werm, en droogh van aerdt, en seer sijn van deelen. Doen groot voordeel den genen, die met Hooft-pijn, en Draeyingen gequelt is, haer oorspronck uyt koude hebbende. Zijn mede nut en dienstigh voor de Popelsy, ende Vallende-sieckte. Soo wert oock de jonge Kinderen, die de Struyppgen hebben, het ghe-distilleert Water bequaemelijck ingegeven.
Mey-bloemkens (Lilium convallium genoemt) waf-sen overvloedigh in't Haeghsche bosch, en zijn werm en

en droogh van aert, dunmakende, en verterende. Sy werden met groote baet gebruyckt in Draeyinge, Beroertheit, Popelsy, Vallende sieckte. En het water geeft men mede de kinderen in, voor de Struyppens. Sommige doense op Wijn, om de Heugenis te verstercken: waer toe, als tot de verhaelde Ghebreken, deselvige beneffens *Lavenderbloemen, Rosmarijnbloessen,* de knoppen van *Consilye de Greyn*, en diergelijcken, in Wijn eenige dagen geweeckt, en dan 't water met een helm overgehaelt zijnde, niet alleen de hersenē, maer oock het Hert sonderlinge verquickt, en versterckt.

Salpe of **Salpe** is werm en droogh in 't hoogste van den tweeden graed, de kleynste wert voor de krachthigste gehouden, ende daerom *Edele Salpe* genoemd. Is wat 't samen-treckende van aert, en stelpt dien volgende het Bloet, versterckt de Maegh, ende Hersenen, verweckt den verloren lust om te eten. Maer in bysonder nut, en bequaem om de Zenuwen te stercken, en al de gebreken die daer in uyt koude en vochtigheyt vallen, door hare verwerpende ende opdroogende kracht, te ghenesen. Daerom en doen niet qualijck de oude luyden, die alle morgen de bladeren van *Salpe* op haer boter en broot eten. De Schole van *Salerno* heeft dit kruyt so hoogh geacht, dat sy schrijft niet te weten, hoe een Menschē komt te sterven, die *Salpe* in sijnen hof heeft,

*Cur moriatur homo, cui Salvia crescit in horto?
Contra vim mortis, non est medicamen in hortis,
Salvia confortat nervos, manuumque tremorem
Tollit, & ejus ope febris acuta fugit,
Salvia salvarrix, natura conciliatrix.*

Setonpe is al van outs by de Romeynen, en noch in Italien seer veel geacht. Sy komt de Hersenen te hulpe, dewelcke sy oock alleen door den reuck verquickt. Daerom is sy dienstigh den gene, die niet wel met het hooft bewaert en zijn, die de vallende sieckte, Beroerte, en Lamme leden hebben.

Mariolene is heet en droogh in 't beginsel van den derden graed, seer doordringende; versterckt met haren lieffelijcken reuk de Hersenen, en Zenuwen, en ondoet in deselvige de winden, en dicke slijmerigheden, en de hier uyt veroorsaecte verstopheden.

Rosmarijn is van deselvede gematigheyt, maer noch beter als de *Mariolene* om het Hooft, en de Zenuwen te verstercken, als oock om de Geheugenisse, en al de Simen. Helpt de schuddinge, en Lammigheyt.

Stechas/ wiens bloemen of knopkens alleen in 't gebruyck zijn, geeft een sonderlingh behulp aen de Hersenen, en Zenuwen, haer koude gebreken met mareljcke wermte geneesende, en dien volgende seer dienstigh voor *Suffelingh*, *Vallende sieckte*, en *swaermoedigheye*.

Acous/ ofte *weltrieckent* *Lisely* is verwerpende en verdroogende in den derden graed, bequaem tot de koude ende winderige gebreken van de Maegh, ende Hersenen; die hy, in de neus ghesteken, versterckt,

Gheknaut zijnde maect eenen goeden adem, ende verweckt de geyligheyt glijck *Avicenna* schrijft.

Wijnruyte is heet en droogh in den derden graed, bedwinght geroken en van buyten opgeleyt de verwaeyde Sinnen, ende ydelheyt der Hersenen, verfet het swaermoedigh schricken; en met *Oxyrhodimus* ghebruyckt, versacht de Hooftpijn van alderhande oorfaken. Het sap met *Honigh*, *Olye van Rosen*, en *Olye van Bakelaer* vermengt, geneest de *Doovigheyt*, en het Tuyten van de ooren, als men 't dickwils in de ooren druip, insonderheyt, wat *Beverwijn* daer by doende.

Lavender/ wiens bloemen wy maer en gebruycken, is mede heet en droogh in den derden graed, dun en geestigh van deelen. Geneest alle koude gebreken des Hoofts, als *Swijmelinghe*, *Slapende sucht*, *Beroertheit*, en *Vallende sieckte*.

De kleyne **Santope** is een behulpmiddel voor de *Sinkingen*: de Zenuwen seer bequaem, alsoo sy de selvige te seer vervochtight zijnde buyten schade ontlaft en verdrooght.

Laurier is een wel bekende heester, ende by alle Schrijvers seer vermaert. De Poëten verciere dat *Apollo* verliest zijnde op de schoone *Daphne*, en haer vervolgende, sy verandert is in een *Laurier*, tulx haren naem *Daphne* oock beteyckent. Hier over spreekt *Apollo* by den Poët *Ovidius* sijn veranderde *Daphne* aldus aen, in 't boeck van de *Metam*.

*Indien ick tot mijn vrouw n niet en kan verwerven,
Noch sal in mijn gemoedt uw' liefde niet versterwen,
Ghy sult mijn eygen zyn, en dat voor alle tijt,
Schoon ghy nu tot een boom, eylaes! verandert zijt.
Ick sal ontrent uw' loof mijn dickmael gaen verlusten,
Mijn luyt, en pijl, en boogh sal op uw' racken rusten,
En als ick in het wout van jagen ben vermoeyt;
Dan sal ick komen sien hoe dat mijn boomtje groeyt.*

*Doch als een moedigh belt den vyant sal verjagen,
Sal hy een groene krans van uwe bladers dragen,*

Tot loon van zyn bedryf, en ridderlycke daet,

Terwijl een by gejuigh tot aen den den bemel gaet.

Dan niet alleen te Romen hadden de Velt-overfte, als sy met overwinninghe r'huys quamen, een Laurierkrans om 't hoofd: maer oock te Delphis in Grieken-landt, als altijd groen zijnde, gelijk gewenscht werde, dat also mede de gemeene sake mocht bloeyen. En so plachten oock den Triumphwagen de Soldaten te volgen, allegader met Laurier-kranssen, om als gesuyvert van menschen bloedt, in de stadt te komen, gelijk *Festus* schrijft. De Laurier is eertijts den Voorleggenden god *Apollo* toegeeygent, als met het gheruych en getier, dat hy maect, wanneer hy gebrant wert, yet goets voorleggende. *Tibullus* 2.6.

At Laurus bona signa dedit, gaudete colom.

In tegendeel als hy stil verbrande, dat hielen sy voor een quaet teycken, gelijk een ander Poët *Propertius* bevesticht:

Et tacet extincto laurus adusta foco.

So wert oock by *Claudianus* geseyt—*venturi praeseta laurus*. Dan sulcx kan oock verstaen werden van 't gene sommighe voorgeven, dat de Laurier-bladeren, 's nachts onder het hooftkussen geleyt, waerachtige droomen veroorfaken.

Den reuk van Laurier wert seer gesont gehouden in ongefonde lucht, ende selfs oock goet te zijn om de Vallende sieckte te belerten, ende 't verstant te scherpen, waerom de Poëten eertijts daer mede gekroont plegen te werden, ghelijck oock van *Perrarca*, en andere te lesen is, en noch de Keyser gelaurierde Poëten maect. Dan soude goet zijn, dat hy met den kroon van den Apolischen boom, haer mede den geest konde geven. De Bladeren zijn warm, en droogh diep in den tweeden graed: de *Bayen*, ofte *Bakelaers* werden met andere Geneesmiddelen gemengt tot verlichting van de moeygheyt der zenuwen, en by Salven om te verwerpen, en te verteren. Het Sap laet men in de ooren druypen voor de pijn, en Harthoorigheyt.

Peonpe manneken is beter, als wijken, verwermt in den eersten, en verdrooght in den tweeden graed, gebuycelijck in wortel, bloem en zaet. Verquickt wonderbaerlijk de Herffenen door haren reuk, maer meerder opgeleyt en ingenomen zijnde, stilt de onstelde Sinnen, verdrijft *Schrick* en *Vreesachtigheyt*, helpt de sware Droomen; en het 's nachts overvalen, ofte rijden van de Nacht-merrije. Dan insonderheit is sy van allen tijden seer vermaert geweest voor de Vallende sieckte, selver maer om den hals gehangen. *Galenus* gaet hier in so breed, dat hy schrijft een jongh kint gehen te hebben, het welke somtijts acht geheele maenden, mits dese wortel aen den hals hangende, vry was van de Vallende sieckte, ende als die wortel namaels door ongeluck afgevallen was, zoo kreeg het van stonden aen wederom deselve Sieckte.

Maer wanneer de wortel, en 't zaet, het kint wederom aen den hals gehangen werde, dat her alsdan daer af beviijt bleef. Hy, om hier in seker te gaen, seydt sulcx wederom van den hals afgenomen te hebben, en dat het kint daer over wederom in deselve Siekte verviel. Waerom hy daer na dat niet meer en heeft willen bezoeken, maer een groot stuck vande versche wortel wederom aen sijnen hals gehangen, waer door her van de sieckte ontslagen, en volkomentlijk genesen is geweest. Hy, hier van reden ondersoekende, meent, dat eenighe deelen, ofte dompen, die uut dese wortel quamen, en door den aeffem van dit kint ingetrocken wierden, de krancke ende gebreckelijcke deelen des Lichaems konden genesen, ende de quade gestaltenisse der herffenen verbeterē: of dat de lucht, die de onstelde Herffenen schadelijk was, eenpaerlijk door dese wortel verandert, en verbeterd zijnde, de Vallende sieckte in dit kint niet meerder veroorfaken en konde. Hoe het zy, wy en konnen die groote en so wonderbare kracht in de *Peonye* huyden daeghs niet bevinden.

Thijm is in den selfden graed verwermdende ende verdroogende van doorsnijdende kracht. Sijnen reuck is seer nut, gelijk *Plinius* geruyght, voor de gene, die de Vallende sieckte hebben, als daer door opstaende en wederom bekommende. Daerom is 't goet, dit kruyt tusschen haer lakens, en ronts-om haer bedde te stroyen. Is mede dienstigh voor de gene die swaermoedigh van geest, en sonder reden vreesachtig zijn, met Wijn gebuycct.

Quendel / ofte *Wilden Thijm*, 't welck oock *Onser Vrouwen bedt-stroo* genoemt wert, is van deselve hoedanigheyt met den *Hof-thijm*, mede scherp, sijn van deelen, doorsnijdende, ende dunmakende. Geroken en met *Oxyrhodinum* opgeleyt, helpt en versterckt de Herffenen, so dat hy daer door de Pijn, en *Rasernye* verlicht met slaep te maken. Kan niettemin teghen houden, en verdriyven van buyten opgeleyt zijnde de Snuf, en koude Sinckingen.

De wortel van *Fisch* en *Wloe* behalven dat se slaep verwecken, so stillen sy oock de Hoofst-pijn met *Rose-salf* voor 't hoofd, ende op den slagh gestreken; en daer aen geroken zijnde verquicken de Herffenen.

(2) Van dese werden weynig gemengde Geneesmiddelen ghevonden, en de voornaemste zijn *Syrop van Stechas*, en *Betonye*, *Diacorum*, *Conf. Capitalis*, *Dia-peonia*; maer elkers Water wert bewaert; oock sommighe *Conservē*, als van bloessem van *Rosmarijn*, *Saly*, *Betonye*. Als mede *Wijnen* van *Salye*, *Rosmarijn*, *Lavender*: en *Olye* van *Thijm*, *Bakelaer*, *Wijnruyt*. De Turcken plegen de versche wortelen van *Acorus* schoon af te schellen, en te confijten: ende daer van 's morgens met nuchteren monde wat te knauwen tegē de quade lucht, in tijde van *Pest*. Dan sy konnen oock tot al het verhaelde gebuycct werden, en daer toe zijns in onse Apoteken mede te vinden. Nu voor yet

yer dat wy terstont gereet maken, alser of de stoffe van koude siekten te verdroogen is, of de Herffenen moeten versterkt werden, so kooctmen vele van deselve met Genever-besfen, Venckel, en Anijs-zaet in Loogh van Wijngaert-rancken, of in Water, daer op't laetst wat witte Wijn by gegoten wert. Daer toe en magmen niet alleen de groene kruiden, maer ook de gedrooghde nemen, dewijl deselve haer volkomen kracht behouden. Men kan oock eenen Olye tot alderhande koude Siekten aldus toebereyden: *N. Bakelaer, Geneverbesfen, van elcx een loot. Zaet van Venckel, Wijnruyt, Peonye, van elcx 3 drachme. Salye, Beoroye, Mariolene, Bloemen van Stechas, Rosmarijn, Lavender, van elcx 1 halfloot.* Grof gheslooten, ende daer op gegoten ses oncen Brandewijn, tot dat alles door nat is, en dan met twaelf oncen Olye gekookt: tot dat alle den Brandewijn vervlogen is, en daer na den Olye uytgeperft, en bewaert tot gebruyck.

Alle dese Genees-middelen, die wy nu bygebracht hebben voor de overblijffels van de koude gebreken der Herffenen, en moeten niet gebesigt werden, wanneer daer groote menichte van vochtigheidt by gemengt is. Want door het gebruyck van soodanige heete dingen, die door haren eyghen aert het Hooft vervullen, en swaer maken, wert de Sieckte vermeerderd, en den kranken in noot van sijn leven gebracht: insonderheyt als daer geen behoorlijke aderlatinge, ofte andere ontlastinge voorgegaen is. Het welck wel waer dient ghenomen by de gene die in slapende koortsen, en Popelsy terstont met de heete Wateren in de weer zijn, sels daer toe oock den mont opbreken, en dat sonder onderscheyt, ofte aensien van de gelegentheytt des kraucken, die sy aldus wel een korte sieckte, maer met eenen geen langer leven maken.

Het XVI. Capittel.

(1) *Simpels*, en (2) *Gemengde Genees-middelen om de Sinckingen tegen te houden, en de Herffenen te verstercken.*

Pochout komt van een boom in West-Indien, van waer het hier te lande gebracht wert. Heeft sijn naem aldaer *Guayacan*, ende by ons *Pochout*, om dat het de Pocken geneest, die by de Indianen, een gemeene sieckte zijn, en aldaer weynigh geacht. Want, ghelijck wy elders breeder sullen aenwisen, dewijl de Nature de Genees-middelen in elck lant voortbrengt voor de Siekten, die aldaer gemeen vallen, so laet sy oock voor de Pocken, een algemeene sieckte in West-Indien, een Genees-middel aldaer overvloedigh wassen, te weten, het Pochout, uyt het welke de inwoonders, noch versch zijnde, het Sap persen, ende daer mede de Pocken licht, en haest ghenesen. Het wast meest in 't eylant *Sanct Domingo*, 'twelk in 't jaer 1493 door *Christoffel Colombo* oordeckt zijnde, heeft daer van vele vrouwen, en slaven met de Pocken in Spaen-

gien gebracht, en zijn uyt Spaengjen (daerom *Spaensche Pocken* genoemt) soo voortgetert, die se oock in 't jaer 1496 de *Prinseffe Johanna*, Bruyt van *Philips*, Ertshertogh van Oostenrijck overbrengende, de Zeeuwen, als sy lange tijt voor Vlissingen lagen, mede deelden. Soo dat elck daer na het Genees-middel heeft moeten soecken in 't lant, daer het gebreck eerst van daen gekomen was.

Het beste *Pochout* is swaer, dick en vast, binnen swart, buyten geelachtig bedekt met een effen schors vast aen 't hout klevende, van wegen sijn verrijghen. Het wert gehouden werm, en droog in den tweeden graet, seer sijn van deelen, met sijn bitterheyt verdeylende, afvegende, uyt-drijvende, verdroogende, dunmakende, oondoende van krachten. Is bequaem om te doen sweeten, om alle verrottinge, en bedervinge te wederstaen, insonderheyt de Pocken, oude Zeeren, Schorsfheydt, ende alle vuyle ghebreken des Huyts. Drooght op alle Sinckingen en dunne Vochtigheden die uyt de Herffenen op d'ander Deelen vallen. Wert in een besloten vat tot elcke once een half pint water, geweckct, en dan tot op de helft gekookt met sodanige kruiden als de sieckte vereyscht.

Sassafras is een boom in *Florida* wassende, en aldaer *Pavane* geheeren, van gedaente een middelbaren Pijnboom gelijk. Het hout is mede werm en drooght in den tweeden graet, geneest in sijn affstetel (bereyt als van 't Pochout geseyt is) mede de Pocken, en alle siekten, die van verstoppeydt en koude komen, als Water, Miltucht, ende diergelijcke: is goet om de Maegh, Lever, ende al het Ingewant te verstercken. Met suycker werdt het gebruyckt tegen alderhande koude en vochtige Sinckingen, die uyt het hooft op de Borst, en andere deelen neder dalen.

Sarza Parilla is een ghewas in West-Indien de stekende winden gantsch gelijk; alleen gebruyckelijck in den wortel, die best gehouden wert, als hy is tacy, buyghsaem, vast, gelijgh, merghachtigh, van binnen wit, en die lichtelijck sijn geheele lengte door gespout kan werden.

De *Sarza* is mede werm en drooght van aert, en so sijn van deelen, dat het veel beter doet sweeten, en oock de Pocken, ende d'andere verhaelde gebreken beter genesen als de voorgaende.

China is de wortel van een kruyt in Oost-Indien, en eygentlijk in *China*, daer het sijnen naem van heeft: de beste is swaer, vast, dicht, onvermeluwet, en wit: wert gehouden voor drooght in den tweeden graet, met wat wermte, doch onder *Sarza* en *Pochout*. Geneest mede de Pocken, ende andere Siekten door sweeten. Belet alle Sinckingen, helpt de Geraecktheidt, Lammighen, Bevinge, Gicht, en alle Gebreken der Zenuwen, en andere die uyt koude, en vochtigheidt haren oorspronck nemen.

Palmen-hout heeft mede een verwormende ende verdroogende kracht, en wert by sommige in plaetsen

fe van Pochout ghebruyckt. Ende alhoewel sulcx *Dodonæus* niet aen en staer, soo versekert nochtans *Lobel* bevonden te hebben, dat een dranck van 't selfde de Pocken genesen heeft. Beler mede de Sinckingen, en alderhande koude ghebreken der Zenuwen, insonderheyt de Treckinge, of Kramp, gelijk wy in 't tweede Deel breeder sullen aenwijfen.

Agallochum, ofte *Lignum Aloës*, dat wy *Paradijs-hout* noemen, waft in *Malacca* en *Samatra*, is heet en droogh in den tweeden graed, bitterachtig, 't samen-treckende, en welruyckende. Versterckt al het Ingewant: maer drooght bysonderlijck, en sterckt de Herffenen, ende vermeerderd het verstant soo in de mont geknaut, als van 't gebrande den roock door de neus-gaten opgetrocken.

Pardus, wiens zaer alleen gebruyckt wert, is heet ende droogh in den derden graed, en dun van deelen. Heeft deselfde kracht van *Syrax*, en die noch stercker. Want gestooten, ofte gerooft, of alleen op 't vyer gedrooght, en werm gemaect, en in een doecxken tot een popgen, geknoopt, en daer dickwils aen geroken, drooght de Herffenen, verteert alle vochtige Sinckingen, die van den Hoofde plegen nederwaerts te dalen, en herstelt den Reuk, die door verkoutheyt, en langhdurige verstoptheyd verloren was. Dan is schadelijck van binnen ingenomen.

Grossels-nagelen / (soo genoemt na het Griecx *Karuophyllon*, ende om dat sy een naghel ofte spijker gelijcken) zijn tot vele dingen seer nut, alsse versch en geheel onbedorven, te weten goet van reuck, ende krachtigh van smaeck zijn, boven aen haer hoofd breedt, wat vochtigheyt hebbende, als mensc met de vingeren druckt. Verwormen, en verdrooghen niet verre van den derden graed, zijn scherp, ende bitterachtigh van smaeck, ende hebben een versterckende, openende, doorsnijdende, en doordringende kracht, dunmakende met eene 't samen-treckinge: daer door sy al het Ingewant stercken. Verheugen door haren reuck het Hert, verdrooghen en verstercken de Herffenen, en genesen alle haer koude gebreken, vervrolijcken den Geest, en verstercken de Heugenisfe.

De *Pote Mustaten* wassen met haer schoyle meest in 't eylant *Banda* aen een boom, de *Perle-boom* niet ongelijck. Sy zijn beyde werm en droog in 't laetste van den tweeden graet, watt samen-treckende, te weten, als sy goet en versch zijn, de *Noren* niet gegaet, maer swaer en dik, wat na den rossen treckende, goet van reuck, die mer een naelde ghesteken zijnde, een Olyachtige vochtigheyt van haer geven, en de *Foelc* die bruynachtigh, en welruyckende is. Vermogen beyde al 't gene van de *Grossels-nagelen* geseydt is, en 't zy darfe geknaut, of in de neusgaten gesteken werden, vermeerderen: so door haren reuck, als wesen, de krachten van de Herffenen, Verstant, en Sinnen.

Syrax is eenen traen, ofte vette vochtigheyt, als gomme, druypende uyt een boom de *Quee-boom*

niet ongelijck. Verwermt in den eersten, en verdrooght in den tweeden graed, is de herffenen door sijnen aengenamen reuck seer aengenaem, wanneer hy niet te veel en is. Want anders beswaert hy 't Hooft, en doet te veel Slapen. Door den roock verdrooghen de Herffenen, de sinckingen werden tegh gehouden, ende de Verkoutheyt versacht.

Balsom is een gomme, tranende uyt sekeren boom de *Citroen-boom* van bladeren gelijk, wassende in *Sian*, *Martaban*, *Samatra*, en *Lava*: maer de beste in *Boninus*, een lantschap van *Bayros*. Is werm, droogh, en seer dun van deelen. Verheugt met de soerigheyt van sijnen reuck het Hert, de Herffenen, en al de Sinnen, verdrooght met sijnen roock het Hooft, en verteert sijne Overtolligheyt, een bequaem middel voor gebreken, die aen 't slijten zijn.

Myrthe is een gomme of traen van eenen vremden boom in *Indien*, maer meest in *Arabien* wassende. De slechtste is swart van buyten, en van binnen gelijckelijck swart. De gene, die verscheyde verwen van binnen toont, als mensc breekt, is wat beter. Maer de alderbeste is bekenfelt, gelijk besmeurt, licht, alom eevenwigh, die veel witte aderen vertoont alsse gebroken wort, in kleyne stucxkens, en niet in groote klonten versamelt, scherp ende bitter van smaeck, sterck van reuck. De *Myrthe* is werm en droogh in den tweeden graed, en afvegende van aert. Sy verquickt met haren rook de Herffenen, suyvert en verteert hare overtollige Vochtrigheden.

Tacamahaca is een gomme of herst (die in nieu Spaengjen vergadert werdt uyt de spleet van een boom, so groot als een *Populier*, seer goet van reuck) van verwen het *Galbanum* gelijk, met witte placken, als *Amoniacum*, swaer van reuck en smaeck.

Desse gomme is werm in den eersten, en droogh in den tweeden graed. Sy is wonderbaer bequaem om alle Sinckingen van het Hooft te bedwingen ende rengen te houden, geleydt op de plaets daer deselve van daen vallen. Sy verdrijft den *Tantsweer*, in de quade, ende holle tanden ghesteken: en als eenen bedorven *Tant*, daer mede gebrant wert, dan en gaet de bedervinge niet voort. Sy wert oock op de borst, en schouder plaesters gewijs gedaen, om de simerte te versloeten. Voor al heeft sy de kracht om de Heup-gichte, en alle pijn der Lidmaten te versachten, wanneer die van konde en dunne Vochtrigheden haren oorspronk nemen: Want beneffens haer ondoenende, versachtende, en scheydende kracht, is sy mede deelachtigh van eenighe 't samen-treckinge, door dewelcke sy de Leden wonderlijcken kan verstercken.

Caranna is mede een gomme ofte herst van een *West-Indischen* boom ontrent *Carthagena*, en *Nombra de Dios*, van verwe de *Tacamahaca* gelijckende, maer meer blinckende, vochtiger en grover: oock swaerder van reuck, wel vet ende taey, maer niet kleefachtigh, en daerom (als oock om veel vuyligheyt, die sy by

by haer heeft) dientse met Olye van Terebinthijn ghesmolten, om deselvighe bequamenlijck tot een Plaester te strijcken.

De *Carana* is warmer als de *Tacamahaca*, en al over den tweeden graed, is oock tot alle deselvighe Gebreken veel krachtiger; so dat het gene de *Tacamahaca* niet doen en kan, door de *Carana* uytgewracht wert. Is insonderheyt nut in de pijn der Zenuwen, en Lidmaten, bestaende uyt koude oft gemenghde Vochtigheden, welckers Sinckingen sy oock wonderbaerlijck beler. Waer toe mede een plaesterken van *Carana*, in de slag van 't Hooft kan gheleyt werden.

Amber-steent/ ofte *gelen Amer*, ofte *Emmer*, in oudt Duytsch, ghelijck *Plinius* schrijft, *Glessum*, te weten, Glés, sonder twijffel om dat het klaer, en blinckende is als een Glés ofte Glas. De oude Latijnen, seyd by, meenende dat het een Sap van een Boom was, hebben het daerom *Succinum* gheuoemt, ende de Grieken *ἰλευπεύον*; van dewelcke de oude Poëten *Hesiodus*, en *Theocritus*, verhalen, dat, als de Susters van *Phaëton*, sijnen doodelijcken val aen de Riviere *Pis* in Italien, sonder ophouden beschreyden, door barmhertigheyt van de Goden in Populier-boomen verandert zijn, en dat de tranen, daer uyt druypende, *Amber* wierden. Dit is mede bevesticht by den Latijnschen Poët *Ovidius* 2. Met.

*Inde fluunt lacrymae, stillataque sole rigescunt
De raris Electra novis: quae lucidus annis
Excipit, & miribus mittit gestanda Latinis.*

Waer uyt, als oock uyt den gemelten *Plinius* blijkt, dat niet alleen nu in Italien, ghelijck oock hier, ende elders den *Amber* by den Vrouwen om den hals, en handen ghedragen wert: maer dat sulcks in tijden van d'eerste Keyfers gebruyckelijck is geweest. Dit is wonderbaerlijck in den *Amber*, dat hy (ghelijck de *Seyl*-steen het yser) het kaf na hem treckt. Waer van *Cardanus* redenen by-brenght, die wel wederleyt werden van *Scaliger*, dan en geeft geen andere.

Desen *Amber* is warm in den eersten, en droogh in den tweeden graed, matelijck t'samen-treckende, in Poeyer ingenomen, stelpt het Braken, den Loop, en Sinckingen, ghevreven zijnde, geeft van hem eenen aengenen reuck, en gebrant eenen bequamen roock om de Herffenen te verquicken, te verdroogen, ende hare Sinckingen te houden. Waer toe hy oock niet weynich en helpt, als by om den hals ghedraghen wert.

Wat *Amber*/ ofte *Amber-grijs* is, werdt onder de Schrijvers seer gerwijfelt. Want eenige meenen, dat het Zaet is van Walvisschen, andere, een uytworpsel vaneenich Zee-monster, sommighe schuyt van de Zee. Maer gelooflijcker is 't seggen van de gene, die het stellen te zijn, een lijn, die onder uyt de Zee op

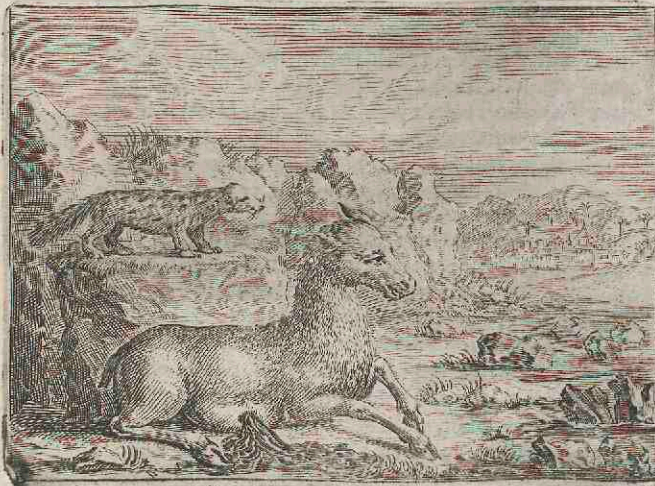
strandt gheworpen werdt. De Arabische Geneesmeesters, *Avicenna* en *Serapio*, hebben gheschreven, dat, ghelijck op de aerde, ende rotfen de *Campernoelye*, also den *Amber* in de Zee groeyt, en in onweder met de steenen aen strandt ghesmeren werdt. Het welck so vreemt niet en is. Want als het sterck uyt den Oosten waeyt, dan werter veel opgheworpen in *Sofala*, en d'Eylanden *Comaro*, *Denigoca*, *Mozambique*, ende de by-legghende. Maer als de wint West is, dan wert het overvloedich gevonden in de Eylanden, die ghemeenlijck van *Maldiva* gheuoemt werden, met een beclorven woort, alsoomen *Nalediva* moeste segghen. Want *Nale* beteekent in de Maleysche Spraeck vier, en *Diva*, een Eylandt: so dat *Nalediva* niet anders te segghen en is, als vier Eylanden, even-eens gelijck wy *Angediva* heeten die Eylanden, dewelcke twaelf mijlen van *Goa* leggen, de Hooft-stadt van Oost-Indien, om dat sy in vijf in getal zijn, aen malkander palende. Want *Ange* is in haer Tael soo veel als vijf. Maer dit is buyten onsen wegh, het welck ick evenwel, om dat *Maldiva* te pas quam, in 't voorby-gaen, hebbe willen aenroeren.

Den besten *Amber* is, die uyt den grijsen siet, ende daerom oock *Amber-grijs* gheuoemt wert, de geheel witte en is so goet niet, de swarte is de slimste. Hy is warm, en droogh van aert, met eenige vetticheyt, die hem een versachtende kracht geeft. Verheucht door sijnen lieffelijcken reuck het Herte, en de Herffenen, die hy oock verwarmt, opdroocht ende versterckt. Vermeerdert oock de Heugenisse, en verquickt de Geesten. Met eenige wel-riekende Olye, oft Balssem van *Pern* (die nu in ons Apoteken overvloedich is) in een warme Vijfel gemenght, ende als een Salve op 't Hooft gheftrecken, verlicht sijn pijn, geeft kracht aen de Herffenen, en Zenuwen, ende doet de koude vochtigheden, daer in stekende, verdwijnen: waer toe mede helpt, dat het, met *Alipta muscata*, tot een plaester ghemaect, ghestadich gedraghen wert. Den reuck, en roock is seer dienstich voor de gene, die de Vallende-sieckte hebben: want den roock in den Neus treckende, doet haer, als sy daer in leggen, bekomen, en wanneer sy daer gestadich aen ruycken, so en krijgen sy die sieckte so lichtelijck noch soo sterck niet. Hy is (ghelijck oock de voorgaende) seer nut voor Oude, en koude Luyden, ende derhalven zijn soodanige de handt-schoenen, die na *Amber*, *Muscus*, oft *Zivet*, ruycken, veel bequamer als de Jongelingen, die se nochtans meest dragen.

Zivet wert uyt Syrien ghebracht, en groeyt in het uytterste blaesjen van de klooten van seker Dier, de Katten, die haer op de oude vervallen Huysen onthouden, niet onghelijck, 't welck aldaer oock een *Kat* gheuoemt wert, ghelijck by ons *Zivetkat*. Soo dat de *Zivet* niet anders en is als een sweet, het welck hem set ruffchen de klooten van dit beest, seer sterck van reuck, en warm, ende vochtich

van aert. Een weynich in de holte van den navel gheftreken is, seer goet teghen het opstijgen van de Lijf-moeder, verquickt mede de Geesten door sijnen aenghenamen reuck, dan en doer evenwel soo veel dienft niet aen het Hooft, als *Muscus* en *Amber*: hoewel die mede, doch niet soo seer, de swacke en heete Herffenen schadelijck zijn.

Muskelsaet komt ons van Indien, alwaer het groeyt in den navel van seker beest, een Geyt ghelijckende, maer veel grooter. Als dit ritlich wert, soo swelt sijnen navel dick op, ende wert ghelijck een verheven Apofteunye, vol grof bloedt: op welcken tijdt het beest, als dul en ontfinnich zijnde, hem onthoudt van eten ende drincken, ende rolt

gestadigh over d'aerde, waer van den uytpuytenden ende opghespannen Navel door-breeckt, daer uyt borsfende dat dick ende grof bloedt, siende bruyn geel, en daarna een seer liefelijcken reuck van hem gevende. Dit van de Jagers vergadert zijnde, wert in vellekens van deselve beesten, die te voren by haer gevangen waren, gesteken, ende bewaert.

Muskelsaet is heet, ende droogh in den derden graed, seer dun van Deelen, verquickt de Geesten door sijnen reuck, versterckt de verkoude Herffenen, verdrooght de vochtighe Sinckinghen, stillt de verouderde Hooft-pijn, te weten de gene, die door overtollighe koude Slijmerigheyt gegroeyt is.

Wierroock na het schrijven van *Galenus*, ende *Avicenna*, is warm in den tweeden, ende droogh in den eersten graed, dan mogen in beyde wel na het eerste ghelijck gestelt wesen. Hier van werden de koude Sinckinghen, so inwendige na de Keel, Longen, ende Maegh, na de Tanden ende Wangen, als d'uytwendige tegen gehouden, ende ten deele verdreven, en opgedroocht, soo door sijnen reuck, als van buyten opgeleydt, in manier van een Plaester.

Mastick / is een harde herft uyt den boom *Lontiscus* vloeyende, heeft eenen ghematighden aert in hitte en koude, maer eenen droogh-makenden in den tweeden graed, en t'samen-treckende. Verdickt ende houdt tegen met sijnen roock, de dunne Sinckinghen, ingeslickt, beschermt en versterckt de Herffenen, die met dunne dampen gequelt werden, insonderheydt in Koortsen, Vallende-sieckte, Suyfelinghe, en diergelijcke, die haren oorspronck van onderen hebben. Men maectt een Plaesterken van *Mastick*, met een heer yser op een stuccken swart Armefyde uytgeperst, en op den slag van t'Hooft gheleydt voor de Sinckinghen.

Den roock van *Vernis*, of die *Gomme* van *Geneveren*, is wat meerder t'samen-treckende, ende stercker als de *Mastick*, om de overvloedige Vochtigheyt des Hoofts op te drooghen, ende de Sinckinghen te stelpen: maer de *Gomme* selve en is even soo goet niet om van binnen te gebruycken.

(2) Wt de verhaelde Drooghen werden weynich Mengel-middelen in den Apoteeck bewaert, maer de saeck sulcks vereyffchende, konnen wel terstont ghereedt ghemaectt werden. Men weeckt, ende koockt, als gheseydt is, het verhaelde Hout, ende het ander wert ghemeenlijck gestooten tot poeyer, t'reckende voor verscheyden gebruyck. Een t'samen-treckende Roockingh voor dunne, ende scherpe Sinckinghen, bestaet uyt ghestooten *Rode Rosen*, *Mastick*, *Vernis*, *Amber-steen*, van elcx 1 loot. Maer om dicke ende koude teghen te houden, ende de Herffenen te verstercken, *N. Amber-steen*, *Nardus-zaet*, van elcx 1 loot. *Styrax*, *Benzoin*, van elcx 3 drachme. Alles grof ghestooten, tot een Roockingh voor het Hooft. Dan *Mastick*, ende *Myrre*, van elcx 1 onçe in *Rose-water* ghesmolten, daer by doende het voorschreven poeyer, konnen tot Pillekens ghemaectt werden, seer nut om te Roocken. Het volgende Poeyer is bequaem om op t'Hooft gestroeyt, de Sinckinghen te beletten: *N. Mastick*, *Paradys-hout*, *Amber-steen*, *Nagelen*, van elcx 3 drachme. *Rode Rosen*, *Marioleyne*, *Foelye*, *Nozen Muscaet*, van elcx 2 drachme. Men maectt oock een *Kulsenken*, ja wel een geheele *Muts*, om het Hooft teghen de Sinckinghen, ende Koude gebreken, te beschermen. *N. Marioleyne*, *Rode Rosen*, *Bloemen van Rosmarijn*, *Lavender*, *Stechas*, *Salve*, van elcx een half loot. *Citroen schellen*, *Mastick*, *Foelie*, *Nozen Muscaet*, *Naghelen*, van elcx 3 drachme. Grof ghestooten tusschen boom-wol ghestroyt, ende in rooden *Taf* verstickt tot een *Muts*. De Herffenen werden oock versterckt, ende opghedroocht, door *Popkens* uyt wel-riekende Kruyden gemaectt, oft in gedaente van een *Appel*, ghelijck *N. Geroost Nardus-zaet*, *Lavender*, *Nozen Muscaet*, *Nagelen*, van elcx een half loot. *Ambergrys*, 1 scrupel. Gestooten in rooden *Taf*, gebonden voor een *Popken* om aen te ruycken. De *Ruyck-*

Ruyck-appels wert aldus bereydt: *N. Marisleyne, Rode Rosen, Lavender*, van elcx 2 drachme. *Paradijs-bout, Fochie, Norenmuscaet, Nagelen*, van elcx 3 drachme. *Syrax, Benzoin*, van elcx 1 onçe. Alles kleyn ghestooten, en met slijm van Gomine Dragant, gemenght, ende dan ghemaect tot door-geboorde Appelen, bestroyt met *Muskelaet*, en *Amber-grijs*, van elcx een half scrupel.

Het XVII. Capitel.

Simpels, ende ghemenghde Geneef-middelen voor de Qualen van de Longen, ende de Borst. (1) *Wie deselve versachten,* (2) *suyveren,* (3) *en genesen.*

DE Qualen, ende Gebreken, die, soo de Borst, als de Longen, aenhangen, werden meest, na dat het Lichaem wel gesuyvert, ende de Sinckingen ooghouden zijn, wech-genomen, oft door versachten, ofte suyveren ende dün-maken. Waer toe uyt de openende Geneef-middelen bequaemst zijn, dewelcke door-snijdende, en suyverende, niet seer en verhitte, ofte verdroogen, noch oock scherp ende schrael zijn: maer versachten, en ten deele vervochtigen, gelijk gepelde *Gerst, Rozijnen, Amandelen*. Men magh oock somtijds wel wat scherpere ghebruycken, maer met *Mede, Gerste-water, Soere-wijn*, ofte eenich versachtende nat. Nu de schraligheyt van de Stroot, ende de Borst wert versacht door de volgende, die oock met eenen den brant uytblussen.

(1) *Dort-hout* gematigh in de warmte, en redelijk vochtig, versacht al wat rouw is, insonderheyt de Stroot, geneest den droogen Hoest, korten Aeffem, en daer andere soetigheyt Dorst verweckt, so doet het, door sijne vochtigheyt, den selven overgaen. *Knollen* zijn warm by-na in den tweeden, ende droogh in den eersten graed; met een afvegende en openende kracht. Haer af-sietel, oft noch liever het Sap, dat uyt deselvige gekookt zijnde, geperst wert, is seer goet voor de ghene, die Hoesten, en Heesch van verkoutheyt geworden zijn, gedroncken met Snycker, oft wat geschuyden Honigh. Het selfde is oock een nut, en liefselijck gorgel-water voor de Sprouw.

Soete Pruymen zijn matelijck verkoelende, maer vervochtighen in den tweeden graed, maken den Buyck weeck, en verwecken sachten Kamer-ganck. Verslaen den Dorst, en versachten de Borst en Stroot. In *Siryen*, en *Egypten* wast een boom den *Pruym-boom* niet seer ongelijck, die vruchten ofte *Beyzen* gheeft in de Apoteken met een Arabischen naem, *Schesten* beken, en gelijckse veel soeter zijn als de *Pruymen*, so zijne oock krachtiger om de Borst te helpen. Sy versachten den Hoest, de Heescheydt van de keel uyt scherpe en zoute Sincktiaghen veroorlaeckt. Beteren de Eng-borstigheyt, Longersucht, Zijde-pijn, ofte Pleuris.

Jujuben zijn mede een vrucht van deselve plaetse, ende aert, als de *Schesten*, te weten, matelijck verkoelende, en vochtigh makende, sy zijn nut, en bequaem om te versachten de rouwigheyt van de Kele, Borst, ende Longen; zijn oock goet tegen den Hoest, Bloet-spouwen, en andere gebreken, die uyt zoute, en scherpe Sinckingen haren oorspronck nemen.

Room van Gerste / dat is, die moruw ghekoockt zijnde, doorgellagen is, verkoelt, vervochtigh, ende versacht, verlaet den Dorst, suyvert sonder r'samen-treckinge, ende lo'spt lichtelijck in de Borst.

Sap van *soete Amandelen* versacht de Stroot, en de Longen, doet de Vochtigheden uyt de Borst opspouwen: dat uyt *bittere Amandelen* gedruickt wert, brenghet de harde, ende raeye Fluymen beter op.

Zaet van *Maluwe* / om dat het vervochtigh, en versacht, wert de Acmborstige te drincken gegeven, helpt door eyghenschap de Borst, ende de Longen, ende versacht een haerliche Strem.

Zaet van *Cottoen* / ofte *Boom-wolle* / dewijl het de dickigheyt versachtende dün maect, is bysonder goet om den Hoest, ende de ghebreken van de Borst te genesen.

Violen matigen de heete, en scherpe Vochtigheden, en verquicken met vochtigh maken de Longe, wiens rauwe wegen sy oock versachten.

Gomme Dragant / die suyver, doorluchtigh, dün, glad, effen, en wat soetachtigh van smaect is, wert voor de beste gekent. Vervochtigh in den eersten, en verkoelt in den tweeden graed. Is seer bequaem teghens alderhanden Hoest, rouwigheden van de Kele, ende Strote, Heescheydt, ende alle scherpe, dunne Sinckingen op de Borst, ende andere deelen.

Gomme van Arabien / dat is de ghene, die uyt den *Acacye-boom* traent, doorluchtigh als glas, ende gelijk wormkens (het welck de beste is) r'samen-getrocken, is verkoelende van aerdt, en matelijck verdrooghende; dan dewijl se een klevende, ende papachtige eyghenschap heeft, so geneest sy alle Rouwigheyt, sonder evenwel de Maegh te verslappen.

Pingels / dat is, de *Keernen van Pijn-appels*, zijn warm in den eersten, ende vochtigh in den tweeden graed, versachten, en suyveren de Borst, en doen de dicke, raeye, ende etterachtige Fluymen opkomen. En zijn derhalven voor de gene die de Tering hebben, en uyt drooghen. Dan sy en dienen geenins de gene, die veel met Hooft-sweer gequelt zijn. Want sy bewarenen het Hooft, ende en werden oock niet haest, noch licht in de Maegh verteert.

Deselve heylsaemheyt, ende hindernisse met de *Pijn keernen* hebben de *Wiscapen*: dan, om dat se al versachtende wat bitterachtich en r'samen-treckende zijn, soo verlossen sy de Borst, en Longe van verstopinghe.

Wasenoten zijn middelmatigh in koude, en hitte, als

als sy versch zijn. De keernen gerooft, beletren de Sinkingen: maer rauw en versch, geneest den verouderden Hoest, dan beswaren de Maegh, insonderheydt die van ouderdom verdroocht zijn, die oock een quade Kele veroorsaken.

Honich wert, gelijk bekend is, van de Byen gemaect, en by haer uyt de bloemen, en wel-ruykende Kruyden gefogen, waerom hy oock van deselve eenigen aert en kracht behoudt. In Syrien en elders, daer de Byen niet als Alffen en ghenieten, is den Honich bitter van smaect. So is oock den Honich, ende de Mede, die daer van ghemaect wert, uyttermaten lieflijk, en wel-ruykende, die van *Languedoc* ende *Provence*, in 't uytterste van Vranckrijk, ons door *Marseille* overkomt; dewijl aldaer (ghelick ick met groot vermaect ghesien hebbe) gantsche Velden zijn, eenighe dagh-Reysen langh, met niet anders als *Marioleyne*, *Thijm*, *Rosmanijn*, en diergelijcke wel-ruykende Kruyden, waer uyt de Byen eenen seer aenghenamen Honich trecken. Evenwel heeft my de Ridder *Kenelme Digby*, Raetshoer in den bysonderen Raedt, van den Koning van Groot-Brittannien, gelijk sijne Ed. in 't ondersoek van alle wetenschappen wonderbaerlijk sochvuldich is, en insonderheydt in de natuerlijcke wijsheyt, heeft my gheseydt uyt alle gewesten, selfs oock uyt Turckyen, Honich ontboden te hebben, dan dat de Spaensche de beste was. Den Honich is warm ende droogh in den tweeden graed, suyvert sterckelijck, ruymt de Borst, en maect den Buyck weeck. Ende dient niet als gekooct, gebruyckt; want rauw zijnde, verweckt hy wint, ende beschadicht de Maegh.

Suyckter en is so heet, ende drooch niet als den Honich, ende gelijk het soeter, ende lieflijcker is, so doet het oock alles sachter als den Honich, ende en is de Maegh niet tegen.

Cermentijn is verwarmende, suyver-makende, en afvegende, daerom suyvert hy de Borst, en treckt daer alle verrorte Vochtheden uyt, met Honich ofte Suycker ghemenght. Ende is goet voor de Eng-borstige, ende Witterende Menschen.

Wt de verhaelde Simpelen werden Menghlemiddelen ghemaect, en in de Apoteken ghereedt gehouden *Syrop van Violen*, *van Soet-hout*, *van Iujuben*, *Diarragacanthum frigidum*; *Loch*, ofte *Eclegma è pino*; *Pilule alba*, ende *Bechiæ*. Tor welcken eynde oock andere dadelijck konnen ghereedt gemaect werden, als mede eenighe versachtende drancken, die wy Borst-drancken noemen, bestaende uyt *Gepelde Gerste*, een handt vol, *Lange Rozijnen* 2 oncen, *Iujuben*, *Sebesten*, van elcx 9 oncen, *Soet-hout*, een half loot, in water tot een pint gekooct. Soo kanmen oock de *Pingels* sieden, tot datse moruw zijn, ende dan ghestooren ghelick de Amandelen, ende daer Suycker by-gedaen, ende *Corinthen*, ende dat met *Hoender-sap*, ofte diergelijcke, inghenomen. In

Italien werden van de *Pingels*, als oock van de *Pistacyen*, *Marcepeynen* gemaect, die sy *Pignocchiato*, ende *Pistacciate* noemen.

(2) Maer de volgende suyveren de gebreken van de Borst, en Longen, door haer afvegende en dunmakende kracht.

Rozijnen die soet zijn, de keernen uytgenomen (alsoo die stoppen) hebben een matelijck verwarmende, en verdrooghende kracht, als oock versachtende, ende afvegende. Daerom zijn sy goet tot de rouwigheden van de Stroot, tegen den Hoest, Engborstighedyt, ofte moeyelijck herhalen des Adems, als mede om de slijmerige taeye Vochtheden van de Borst te doen rijfen, ende verteren.

Dijgen zijn warm in den eersten, ende droogh in het beginsel van den tweeden graed, sijn van stoffe. Hebben een afvegende, scheydende, dunmakende, verwarmende, ende verterende kracht, suyveren insonderheydt de Borst, zijn bequaem voor verouderden Hoest, en oude qualen van de Longe, verlichten den korten Adem, en versachten de rouwe ende heesche Kele.

Venus-hayr is verdrooghende, en dunmakende van aert, in hitte ende koude middel-marigh. Het is seer goet om de dicke, taeye, ende slijmerige Vochtheden van de Borst, ende Longen te doen rijfen, ende op te brenghen, en derhalven bequaem voor het Pleuris, Engborstighedyt, ontfeking van de zyde, en diergelijcke. Dan in onse Apoteken gebruycken sy in plaats van *Venus-hayr*, de *Steentrupte* / een Kruydt het ander niet qualijck ghelijckende, het welck al-omme op de oude mueren wascht. Is mede van aert ende krachten het *Venus-hayr* niet onghelijck. Want sy rijpt de rauwe slijmerigheyt van de Longe, en doet deselve opkomen, verdriift de koude ghebreken van de Borst, verlicht den korten Adem, en versacht de Pijne van de Zyde.

Hussop is bitterachtigh en scherp van smaect, dun van stoffe, openende, doorsnijdende, en suyvermakende van krachten. Is eygentlijck nut en bequaem voor alle koude gebreken van de Borst, en Longen, welckers grove en dicke Vochtheden by doorsnijt, ende veroorsaect datse ghemaekelijck opgebracht werden. Hy geneest de kortheydt van den Adem, ende den verouderden Hoest; insonderheydt als hy gekooct wert met *Honigh*, *Rozijnen*, *Vijghen*, ende *Winnuyt*, welck af-siet sel een gantsch suyver-makende kracht heeft.

Maloude jaegt de dicke slijmachtige vochtighedyt uyt de Borst, wert nutelijck in-ghegeven de Hoestende, Amborstige, Wt-terende menschen. Want het suyvert insonderheydt de etterachtige Fluymen.

Crage met Honigh gemengt, en daer een Licking af bereydt, geneest den ouden Hoest, opent ende suyvert de verstopte Longeren, ende de Borst, ende geneest het afgaende Pluris, ende pijn in de *Calat*.

Calamintje dun-makende, en verdeelende van kracht zijnde, is bequaem voor de ghene, die haren Aeffem niet als met het Hooft ende Borst recht over endt en konnen halen.

Aberone is heet en droogh verre in den derden graed, ende dien-volgende van sijne deelen, van verbreydende en verterende kracht, waer doorse doet schezeyden alle slijmerige, en taeve Vochtigheden. Is seer behulpich, insonderheydt het Zaet, den genen, die haren Adem niet wel en konnen gscheppen, en verstoppt op de Borst zijn, die den Kramp hebben, ofte met lammen-treckinghe, ofte spanninge der Senuwen ghequelt zijn.

De Wortels van **Boom-baren** ghebruyckt (als hier voor in 't 10 Cap. verhaelt is) jaghen de dicke Slijmerigheydt uyt den lijve; insonderheydt, dewijl sy soet, ende versachtende zijn, uyt de Longen.

De **Wilde Saffraen** dat is, het Morgh van het Zaet, suyvert, ende opent, drijft eygentlijk uyt de Borst, ende Longe, de taeve en slijmerige Vochtigheden, maect een heldere Stem.

Lisch geneest, met Bloem, ende Wortelen, alle verouderde gebreken van de Borst en Longen, hare Fluymen sachtelijk op-brenghende.

Alant-wortel is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, seer bequaem om alle dicke, grove, ende taeve Slijmericheydt, die in de Borst ende Longen vast steect, los ende rijp te maken, ende te suyveren. Derhalven helpt hy de gene, die eenen verouderden Hoest hebben, die haren Adem niet en konnen halen, als met opgherechten bals. Is oock goet voor Treckinghe van Senuwen, Windachtigheydt, ende een swacke Maegh, als mede om het Water, ende de Stonden af te setten.

Thym gelijk hy de verstoptheyt van de Lever, en het Ingewant opent en suyvert, so doet hy oock het dick ende taeve Slijm uyt de Borst, ende Longen opkomen, ende is derhalven seer bequaem voor de Aemborstighe met Honigh ghebruyckt. By-na al deselvighe kracht hebben **Thymbra**, ende **Saturey**, ofte **Kaule**.

Geneter-boom is heet, en droogh in den derden graed; dan de Bessen zijn wat minder verdroogende, en verdunnen de dicke en taeve Vochtigheden. Helpen de gebreken van de Borst, den Hoest. Opblasinge, ende Krimpinge in den Buyck. Sommige hebben ghelooft, dat het geraft hout ingenomen zijnde, doodelijk was; dan sulcks wert wederleydt by **Maribolus**, in sijn Wtlegginghe op den Griekschen **Dioscorides**.

Seselt van Marseille, by sommige **Sermonteyne** genoemd, is verwarmende, ende verdroogende in den tweeden graed. De Wortel en 't Zaet zijn gheheel sijn van deelen, genesen de Eng-borstigheydt, ende als men den Adem niet scheppen en kan, als met uytgereckten hals, verdrijven alle Windachtigheydt, en

verstercken de Maegh, ende 't Ingewant.

Speer-wortel is heet ende droogh, scherp, ende bitter, dun van deelen, ende een weynich 't lammen-treckende. De Wortel suyvert alle het Ingewant met dun-maken van de grove, ende taeve Vochtigheden, ende verlicht den Hoest, die uyt Sinckingen voortgekomen is; twee drie mael opgesoden, ende dan in Spijse ghebruyckt, onlast de Longen van haer Slijmericheydt.

Calfs-doet is heet ende droogh in den tweeden graed. Heeft alle, deselvide krachten van **Speer-wortel**, dan veel slapper.

Nijm/ Zee-nijm/ Parepe/ Loock/ Loock sonder Loock hebben een scherpe ende verbittende kracht, waer door sy in alle 't Ingewant, maer voornamentlijk in de Borst, de dicke en taeve Vochtigheden verdunnen, en suyveren: dan **Parepe**, en **Loock sonder Loock**, jagen insonderheydt de dicke en eterige Fluymen uyt de Longen, ende suyveren de stroorpijpkens, in **Gerste-water** en **Mede** gesoden, ofte met **Kerffe**, en **Honich**, tot een Licking gemaect. Indien sy te voren eens oft twee-mael van water veranderden, ende wat opfieden, so verliesen sy veel van haer scherpicheydt, maer met eenē ook van hare krachten.

Saffraen verwarmt in den tweeden, ende verdroocht in den eersten graed, en is daerom verdouwende, en vertrende. Het matelijck gebruyck van den **Saffraen**, is de Herstenen seer nut, en bequaem, verwackert de Geesten, verquickt de Sinnen, beneemt de slapericheydt en loomicheydt des Hoofts, waer door sy seer dienstich is in **Letbargye**, dat is, Slapende Koortse, verheucht het herte, en doet alle droefheydt aen een zyde stellen. Dan te veel, ende soomen seydt, drie vierendeel loots inghenomen, maect de menschen so vol blijdschap, datse henselen ten bersten lacchen. Want daer door werden de levend-makende Geesten niet sachtjens van het Herte door het gheheele Lichaem gesonden, maer met geweld uytgedreven, waer op noodtsakelijck de doot volcht. Daerom en dient hy niet als matich ingenomen, te weten, van een half scrupel tot een half drachme, en is dan dienstich om de rauwe Vochtigheden van de Borst tot morwicheyt, en rijpicheydt te brengen, ende de verstoptheydt van de Longen wech te nemen. Waerom hy sonderling behulpigh is voor de gene, die Eng-borstigh zijn, die Hoesten, die Pleuris, ende pijn in de Zyde hebben.

Engber wit, ende niet gegaet, goet van reuck, scherp-bijtende op de Tonge, noch versich zijnde, is heet in den derden, ende droogh in den eersten graed, maer de drooge verwarmt, ende verdroocht in den derden graed, ende doet al dat Peper vermagh, doch wat traghelijcker, dewijl sy grover van stof is, als de Peper, ende alijdt eenighe onverwinnelijcke vochtigheydt beboudt, die haer soo lichtelijck doet steken, ende vermeluwen. Hierom

wert den *Gengber* by alle onse Schrijvers een ver-vochtende kracht toegheschreven, sommighe hem stellende vocht in den eersten, andere, sulcks niet genoegh zijnde, en dat berispende, Vocht in den tweeden graed, als of de vochtigheyt van de stoffe noot-fakelijck moeste veroorsaken een vochtig-makende kracht. Indien dit vast gingh, so soude Brandewijn, ende vele Krayden, die in 't water wassen, en hier te Lande uyt de flooten ghehaelt werden, scherper op op de tongh, als Peper, oock vervochtende van aert moeten wesen. Hy verdunt de dicke vochtigheden in de Longen, en verteert de dunne. Is een goet en ghereedt Geneef-middel voor den verouderden Hoest, Eng-borstigheyt, en alle koude gebreken, insonderheydt die versch in Indien, en niet die hier te Lande in kalck geweeckt, met gekoockte Suyc-ker ingeleydt, ofte geconsijst is.

Aristolachia so wel lange, als ronde, is heet, ende droogh in den derden graed, bitter en scherpach-tigh van smaeck, afvegende, suyverende, ende verte-rende van krachten: maer de Ronde is nijoder van stoffe, en krachtigher om de dicke en grove Voch-tigheden te verdunnen, ende de verstoptheden, daer uyt bestaende, te ontdoen en te openen. Der-halven valt sy seer bequaem voor de ghene die Aemborstigh zijn, ofte het Pleuris hebben.

Gentian te weten, de Wortel is mede bitter van smaeck, ende van deselfde hoedanigheden. Heeft groote kracht om dun te maken, te suyveren, af te vegen, en van verstoptheydt te verlossen, ende dat soo sterck, dat hy selfs Offen, en Paerden, die niet alleen en kuchen, maer niet meerder voort en kon-nen, in-gedroncken zijnde, kan helpen.

Waprije wort door-ghesliect de groote van een Erweet, voor den verouderden Hoest, Eng-bor-stigheyt, Pijn in de Borst, ende de Zyde.

(3) De Volgende zijn door een sonderlinge gave nur ende dienstigh voor de Teringe:

Stabieuse is warm, ende droogh heel diep in den tweeden graed, dun en fijn van deelen. Suyvert de Longe (niet alleen om hare bitterheydt, maer oock door ingeboren aert) so krachtigh, dat sy mede hare Aposteunen, als oock het Pleuris door doet breken.

Duppels-heet is van den selfden aert, en kracht met de *Scabieuse*, so ghenoeemt, als of de Duyvel uyt nijdigheyt van sijn deught een stuck van de Wortel ghebeten hadde.

Pimpinelle is warm, en droogh in den tweeden graed, suyverende en 't samen-treckende; een seer bequaem Geneef-middel voor de gene, die de Tering hebben. Want het stelpt het Bloedt-spuwen, suy-vert en reynicht de vervuyde en etterighe Swer-ingen, droocht op, ende geneeft wonderbaerlijck.

Hoef-bladeren noch groen zijnde, vallen ten naesten by gematicht, maer gedroocht zijnde, wer-den warm, en wat scherp. Sy ghenesen den ouden

Hoest, ende de gene die haren Adem niet wel ver-halen en kunnen, als met opherechten hals. Den roock uyt een Pijp, ghelijckmen den Taback doet, gheslogen, suyvert de Longen soo sachtelijck, dat hy gelooft wert alle de Aposteunen van de Borst sonder eenighe schade te kunnen doorbreken.

Wael-wortel is warm en drooch in den tweeden graed. Hy stilt den Hoest, doet het Bloedt-spu-ven ophouden, suyvert de etter, die in de Borst, ende de Longen vergadert was, deselve oock wonder-baerlijck heelende.

De ghedrooghde *Doffche Longen* hebben een bysondere eygenschap voor de Aem-borstige, hee-len de Sweringen der Longen, ende verstercken de-selvighe.

Bloem van Swavel is seer bequaem in alle ge-breken van de Longe, Eng-borstigheyt, Sinckingen, Teringe, ende alderhande Hoest. Men kan daer toe nemen een half vierendeel loot, met evenveel Suyc-ker Candy, ende sloepen dat in een Doyer van een Ey. Gemeenlijck werden daer Koecxkens af ghe-maect met Suycker in Rosen-water gelmolten, en tot volkomen lijvigheyt ghekoockt, een drachme voor een onçe Suycker. Dan, alsoo de *Bloem van Swavel* in de heete Suycker komende, seer lichtelijck als Geers by malkanderen gaet, soo mengte ick de-selve liever met *Conserve van Rosen*, die mede so goet voor de Teringe is, dat eenighe schrijven, de-selvighe door haer gebruyck alleen genesen te zijn. De Bloem wert uyt gestoote Swavel met een Helm overghehaelt, gelijk onder andere te sien is by den Françoyschen *Queretanus*, ende den Duytschen *Crollius*. Dese schrijft wel, dat het rauw Swavel gheen gebruyck (te weten inwendig) in de Geneef-konste en moet hebben, 'ten zy 't ghene, datmen *Sulphur seffille* noemt, het welck (ghelijck de Bloemen door het getmaect vuur) door het natuerlijcke opgedre-ven, ende alsoo meerder gekoockt, en verdunt wert. In de Lansdouwe van *Cracow* in Polen, is soodanige Swavel door wonderbare konste der Nature. Het selfde geschiet oock in 't Koninghrijck van Napels, ontrent het oude stedeken (a) eertijds *Pucoli*, nu *Pozzoli* genoemt ('t zy na de putten die daer ontrent zijn met heet water, ofte na den stanck van de brandende Swavel, ende Aluyo) vier Mijlen van de Stadt (b) *Napels*. Hier schrijft *Crollius*, dat hy eertijds met begeerte gesien heeft den Swavel-berg *Vesuvius*, teghenwoordigh *Monte di Soma* genoemt, leggende recht over Napels) die ghestadigh brandt. Dan het schijnt, dat hy sulcks alleen met begeerte ghesien heeft, alsoo dien Bergh noch op sijnen tijdt, noch eenige hondert jaren te voren niet gebrant en heeft, maer schoone wijngaerden gedragen van Muscadel Wijn, ghelijck ick selve ghesien hebbe, aldaer op de plaetse zijnde in 't jaer 1616. Maer het is waerach-tigh, dat hy in oude tijden gebrant heeft. Want soo

lesen wy in een Brief van den jongen *Plinius*, aen den *Hittory*-schrijver *Tacitus*, dat zijn Oom *Plinius Secundus* (wiens Natuerlijcke Historie wy noch hebben) uyt weet-gierigheyt in groot onweder hem daer ontrent begeben hadde, ende dat hy door den dicken damp van de brandende Swavel gestickt, ende gestorven is. Waer over hy als veel schrijvende, en onvoorsichtich stervende, overgehaelt wert van den Italiaenschen Poët *Petrarcha*, in zijn *Triumpho di Fama*:

*Ment' io mirava, subito hebbi scorto
 Quel Plinio Veronese suo vicino,
 A scriver molto, à morir poco accorto.*

Maer desen grooten brandt, gheschiet ten tijde van den Keyser *Titus Vespasianus*, is soo schrickelijck geweest (gelijck seer wel by den Griekischen *Hittory*-schrijver *Dion Cassius*, en andere, beschreven is) dat de asch daer van niet alleen over de Stadt *Romen* door de heftige winden gedreven is, maer oock over *Zee* in *Afriicken*, en *Egypten*: dat mede de *Visschen* in de syende *Zee* gekooct wierden, de *Vogels* in de lucht stickten; dat de naburige, ende van oudts-vermaerde steden, *Stabia*, *Herculaneum*, en *Pompeij*, met asch ende steenen overstolpt zijn gheweest. Desen brandt wert met een aerdigh Dicht beklacht van den Latijnschen Poët *Martialis*, die oock seydt, dat den Bergh sijner tijdt groen en vermakelijck stont van *Wijngaert*-rancken, ende seer leckere *Wijn* voort-bracht, *Epigr.* 44.

*Dit was een schoonen Bergh, omringt met vruchtbær lant,
 Die tot sijn hooghten top met Wijngaert stont beplant;
 Hier wies een guile Druyf van edel nat geswollen,
 Dat menich destigh Vat was machigh op te vollen,
 Dies wasser groot vermaeck en alderhande vreught,
 Ten goede van het landt en van de rauwe jeught.*

*De vinder van den Wijn met al sijn met-gesellen,
 Die was vanoudts gewoon sijn wooningh hier te stellen,
 De grooten Hercules die was hier oock bekent,
 En Pan met sijn gevolgh die quamer veel ontrent.
 Doch Venus boven-al met hondert velt-Godinnen,
 Die quam in dit gewest haer eerste Rey beginnen,
 Want in het gantsche Landt en was geen ander Kust
 Bequamer tot vermaeck, en ongemeene lust.
 Maer nu is hier, eylaes! een vreemt, een ander wesen,
 'T is al in roock vergaen wat eertijds wert gepresen,
 Die wijt-beroemden Bergh en is nu anders niet
 Als enckel ooghen-pijn, en innich ziel-verdriet,
 Hy glimpt gelijck een vuur, en brandt gelijck een oven,
 Sijn groent is over-al met aschen overstoven,
 Door voncken afgesenght, soo dat geen ackerman
 Of boom in dit gewest, of Wijngaert planten kan.
 Nu is mijn hooghste wensch, dat aen de strenge Goden
 Soo wreeden landt verdelst mocht eenwigh sijn verboden,
 En dan hant alleen mocht ongeoorloft sijn,
 Tegeven aen het vuur de rancken van den Wijn.*

Die asch, als oock de steenen, en klynten, door den regen gesmolten zijnde, hebben den Bergh daerna voor misch ghestreckt, die den *Wijngaert* weidich doen groeyen heeft. Dan in onse tijden is hy wederom aen brandt gerocht. Soo dat de gemelte *Plinius* wel schrijft in het 2. Boeck van sijn *Natuerlijcke Historie* op het 39. Capittel, dat de *Natuere* door alles verspreydt zijnde, gemeenlijck op d'eene maniere ofte d'andere, als eenige Godtlijckheydt uytberst. Om weder te keeren op den wegh, daer ons d'aenghename heugenis van die plaets, afgeleydt heeft. By *Pozzoli* is 't Landt (ovaels ghewijs, dat is, langher als breeder, rondt-om met kleyne heuvelkens beset, behalven na het stedecken,) vol van Swavel, ofte Solfer, daerom *Solfataria* ghenoeemt, eertijds van wegghen her branden *Forum Vulcani*, gelijck *Strabo* schrijft, en *Campi Phlegri*, ofte *Phlegraei sinus*, by *Virgilius Silius*, ende *Plinius*. Dit Landt is so uytghebrandt, datter bakens ghestelt zijn, om geen ongeluck te krijgen, ofte, om niet buyten spoor te gaen, ende, gelijck somtijds gebeurt, in d'uytgebrande hollen te versmachten. Ja daer het noch veylich is, dreunt het onder de voeten. Men verneemt van alle kanten niet als vlammen, ende roock in de lucht, met eenen swaren reuck van Swavel, ende niet alleen op de plaets selve, maer oock tot in de Stadt van *Napels*, als het daer na toe ghewint is. Dan dien stinckenden reuck is evenwel (ghelijck *Br. Leandro Alberti* wel seydt in sijn treffelijcke *Descriptione di tutta l'Italia*) seer behulpsaem voor de gene, die kout van *Hertlenen* zijn, ende veel met *Sinckingen* ghequelt werden. Het welck onsen *Galemus* bevetticht, dewelcke 5. *Method.* 12. dese Lucht, als oock de Melck, die alhier ghewonnen wert, seer prijft voor de gene, die eenige Sweringe in de

in de Longhen hebben, ende aen de Teringhe gaen quelen, als door hare opdroogende kracht deselve ghenefende. De *Swavel*, die alhier door de kracht van 't vuur opgeworpen wert, soudemen in de verhaelde gebreken bequamenlijk kunnen gebruycken; dan, om dat hy by ons weynich overkoint, so beligen wy de *Bloemen van Swavel*, tot welcken eynde oock by de *Alchymisten* gemaectt werden, *Rubinus, Lac, Cremor*, ofte *Butyrum Sulphuris*.

Van de andere Drooghen werden Geneef-mengelingen in den Apoteek bewaert, *Syrop van Hyssop, van Iujuben, van Soet-hout, van Malrove, Oxymel Scylliticum, Eleot, Diatreos, Simpel, ende ghemenght, Conserf van Venus-hair, ende Lisch-bloemen, Lohoch sanum, & expertum, de Pino, de Papavere, de Scylla, Geconfijte Alant-wortel, Gengber, en Pallen van Scabieuse.* En die tot bloedt en etter spouwen, in de Teringe, *Troch. van terra Lemniâ, Lohoch de pulmone Vulpis, Syrop van Wael-wortel van Fernelius.* Dewijl daer overvloedt is van soodanighe Geneef-mengelingen, soo kunnen hem met deselvighe wel behelpen, ten zy die niet gereedt en waren, oft datter tot vermengde gebreken een ander vermenginge van nooden was; ghelijck het volgende kracht heeft om de Borst te versachten, en de Fluymen op te brengen. *N. Wortels van Alant, 1 once. Bladeren van Hyssop, Orego, Venus-hair, van elcx 1 handt vol. Zaet van Wilde Saffraen, Althea, Maluwe, Sefely, van elcx 1 half loot. Rozijnen sonder carlen, 2 oncen, Iujuben, Sebesten, van elcx N°. 9.* Gekooct in Gerste-water tot een pint, en daer by gedaen twee, of 3 oncen van de verhaelde Syropen.

Voor de gene, die Erterige Fluymen spouwen, en heb ick niet beter ghevonden, als het volghende: *N. Wael-wortels, anderhalf once, Bladeren van Scabieuse, Sanickel, Alchimille, Hoef-bladeren, van elcx een handt vol. Rozijnen, 2 oncen.* Gekooct als voren, ende daer by ghedaen *Syrop van Wael-wortel van Fernelius.* Wanneer overvloedt van Sinckingen meerder opdrooginge van doen heeft, so kan daer een loot *Wortel van China* by gedaen werden.

Het XVIII. Capittel.

- (1) Verkoelende, en (2) Verwarmende Simpelen om Vergif en Quaet-aerdigheyt te weren, als oock (3) Koude, en (4) Warmte om het Hert te stercken, flaute en qualijckheyt wech te nemen, (5) Hoe uyt deselvighe de Mengel-middelen bereyd werden.

Dewijl geloofst wert dat het Hert met weynich gebreken kan overlactt werden, so strecken de Hert-geneef-middelen, insonderheyt, om alle Quaetaerdigheyt te weren, ende het Hert te verstercken.

Die de Quaetaerdigheyt weren, en wech-nemen, verwarmen, ofte verkoelen. De Koele Hert-middelen zijn dese:

(1) *Beruangne* ende *Buglossa* zijn goet voor de gene, die Flauw werden, verheugen de Swaermoe-dige, en verquicken die uyt een langdurige siekten bekomen.

Violet ende *Plompen* / verlustighen mede een benauwt Hert, verwecken de Geesten, en weren de quade Dampen.

Suyring-zaet neemt wech de Swaerste qualen van de Maegh ende 't Hert, en geneest voorname-lijck het steken van de Scorpioenen.

Her *Sap van Queen/ Guldelingen/* en dierge-lijcke *Welrupkende Appelen* versterckt het Hert, ende de Maegh, neemt de Flauwte wech, verdooft ofte verdriest het Vergif.

Citroen-zaet wederstaet het Vergif, maectt een lieffelijcken aeffem, en geneest de quade lusten van de Vrouwen.

Her *Sap van sayre Citroenen/ Orangien/ ende Granaet-appelen* is kout en droogh in den derden graed. Dient insonderheyt tegens d'ineendige, en pestilentiale verrottinghe, teghens steekte van de Maeg, tegens de swackheyt van de Voorname deel, insonderheyt van 't Hert, en oock tegens Vergif. Daer toe zijn de Citroenen so goet gehouden, dat my voorttaet ergens gelesen te hebbe, hoe yemant, die gheleydt werde om door vergiftighe Dieren te sterven, onderweegh eenige Citroenen kreegh, dewelcken hy ghegeten hebbende, streecten hem tot een tegen-gift, so dat het Vergif op hem geen vatten en hadde. Dese kracht, als oock den Citroen-boom selve (ghelijck hy wast in een Provincie van Afsen, *Media ghenoeint*) wert aerdigh beschreven van den Poët *Virgilius*, in 't 2 Boeck van de Landt-bouwinge:

In Meden is een Boom die geeft ons wrange vruchten, Maer doen het slim vergif, en quade dampen vluchten,

Sy drijven spakery in alle swadder uyt,

Soo dienstigh aen het volck als eenigh heylsaem kruyt.

De stam gaat wonder boogh, en laet haer tacken stieren,

En toont hem in den schijn gelijk de Lauwerieren;

Neemt wech den soeten reuck die uyt haer bladers gaat,

Het is een Lauwer boom en dat in wolle daet.

De wint en kan het loof niet van de tacken drijven,

En 't bloeyfel, schoon het stormt, sal wast en seker blijven,

Dit stijft den ouderdom, en maectt den mensch gesont

Aen wien een wyle stanck komt rijzen uytten mont.

Bozoar/ oft *Bozoar-steen* (wiens gebruyk eerst van de Arabiers over seven hondert jaren gevondt is, en nauwlijcks hondert jaren in Europa bekent en is geweest) wert van de Spaengiaerts genoemt *Piedra contra veneno y desmayos*, een steen tegens 't Vergif, en de Flauwte. Hy is tweederley, *Orienteel*, en *Occidentael*, te weten, dat sommige uyt Oost-Indien, andere uyt West-Indien komē. Dese Steen wert gevonden in de Maeg van seker Dier, *Pazain* genoemt, een deels een

een Hart, eensdeels eenen Bock gelijkende, (gelijk het hier uytgebeelt staet by de Stadt *Ormus*) het welk op de bergen herr-sterckende kruyden, en na dat het slangen ingesloekt heeft (gelijk de Spaengjaerts seggen) eenen wortel eet, die sy *contra Yerva*, Tegenvergif, ofte *Tegen-gift* noemen, uyt welke vermenging van Slangh en Wortel, men schrijft, dat de *Bezoar* groeyt, elcke reys droogende, en met nieuwe schorffen, even als den *Ajuyn*, d'een over d'ander komende. Op deselfde maniere groeyende Steenen mede in ons Lichaem schorfgewijs. Ia sy gelijkenen dickwils de *Bezoar* van verwe, en gedaente zo wel, darse naulijcx te onderscheyden zijn, en werden derhalven daerom by de Operateurs opghesocht van sommige bedriegers, diese voor *Bezoar* verkoopen. De Heer Dr. *Tulp* verhaelt in sijn Aenmerckingen, van een Amsterdamsche Raedt, die van de Steen gestorven was, van fatsoen, en groote wel onghelijck: maer van gedaente, en gladdigheyt malkander so gelijkende, en so na mer den *Bezoar*, die in Oost-Indi-

deelt geweest, gelijk te sien is by den hoog-geleerden *Casper Bauhinus*, Doctor en Professor tertijts tot *Basel*, welke ampten nu mer lof aldaer sijnen sone *Johann Casp. Bauhinus* mer lof bekleet. Om dit bedrogh te ontdekken werden ontallicke ken-teyckenen van de oprechtigheyt beschreven, onder dewelcke niet een so vast en gaet, als datmen hem nijpt tusschen een gloeyent wafel-yser; want die door konst toegemaeckt, en gebacken is, gaet dan van malkander, daerden oprechten stede hout, en vast aen een blijft. Den *Bezoar* en vertoont geen sonderlinge hoedanigheyt, hoewel hy van sommige voor kout en droog gehouden wert; maer werckt alleen uyt sonderlinge, ende verborgen eygenschap tegen vergif, en vergiftige beten, *Quaet-aerdigheyt* in *Koortsen*, ende andere sieckten, versterckt het Hert, en verquickt sijne levend-makende Geesten, van weyniger tot 20 en 30 asen ingegeven. Dan men moet hem niet al te veel vertrouwen. Seker *Edelman* prees dien soo seer voor alderhande vergift by den Koning van *Vrankrijk*, *Carel de IX.* dat hy den selven dede besoecken aen een, die de galge verdient had. Maer als die op *Sublimae* (t gene de *Maeg* swart verbrant) *Bezoar* innam, so voelden hy so weynigh baer, dat hy voor een korte benautheyt die hem in 't hangen te verwachten stont, na de grootste eilende, seven uren gedurende, evenwel quam te sterven.

(4) De werme Geneesmiddelen om de *Quaet-aerdigheyt* te verdrijven, zijn de volgende:

Consilpe de Syen doet de *Onmacht*, uyt een koude oorsaek ontstaende, overgaen, verdrijft den *Onlust* en *Swaermoedigheyt*.

Herts-tongh is kout, en droogh in den tweeden graed, seer t'amen-treckende, ende derhalven het *Braken*, en alle *Loop* stelpende. Het poeyer van den *Wortel*, ofte het afziedsel, ingegeven, is seer bequaem tegen 't *Vergif*, *Peste*, en *Pestige Koortsen*.

Dictamnium / so wel bladeren, als wortelen, zijn dun van deelen, ende werden ghebruyckt tegens de *Vergiftige beten* en *steken*, als oock tegen de *quaet-aerdigheyt* van *Pestige Koortsen*.

Dys-Dinger-kruydt / en *Comentille* / (die by sommige qualijck voor een genomen werden) te werten, beyde haer wortelen, verdroogen tot in den derden graed, sonder merckelijke hitte. Sy zijn dun van deelen, doen sweeren, wederstaen alle verrottinghe, *Vergift*, en *Pestige sieckten*: zijn oock wat t'amen-treckende van krachten, waer door sy de *Maegh* stercken, en alderhande *Bloet-spouwen* tegenhouden.

Cardobenedictus is in den tweeden graed werm, ende droogh, seer bitter van smaek, openende ende suyvermakende van krachten. Ontdoet dienvolgende de verstoptheyt van de inwendige deelen, en geneest hare sweeringen. Is krachtrigh tegen alle *Vervuyde*, *vergiftige*, en *Pestige sieckten*.

Scadicuse / gelijk sy de inwendige *Aposteumyten* doet doorbreken, so wert sy oock bequaem gehouden

(h)

dien groeyt, over-een-komende: dat sy oock den gauten *Droogift*, ofte *Apoteker* konden bedriegen. En gelijk alles dat veel gelt, door het groot voordeel, datter insteeckt, meest nagehootft wert, so wert mede de *Bezoar* van sommige in schilfferen na-gebaken; dan sodanige is beter te kennen. Over eenige jaren leyde hier kranck den treffelijken koopman *Elias Trip*, die (als ik hem *Bezoar* soude voorschrijven) my een groot papier vol van sodanige liet behandigen, die in een vochtige plaets gelegen hebbende, van malkanderen geweken, en half gemorselt was. Dit menigvuldigh vervalschen van den *Bezoar* heeft veroorsaect, dat hy by vele Genees-meesters, haer dickwils in de krachten, die hem toegeschreven werden, bedrogen vindende, voor ondienstig, en onnut is geoor-

den om het vergift van de Pestige siekten uyt het Hert te drijven, en so ingenomen, als van buyten opgeleyt de Pestige geswellen te doen verdwijnen.

Gout-bloemen zijn werm en droogh, diep in den tweeden graed, sijn van deelen, verstercken het Hert, wederstaen het Vergift, als oock alle Pestige en Besmettelijcke Koortsen.

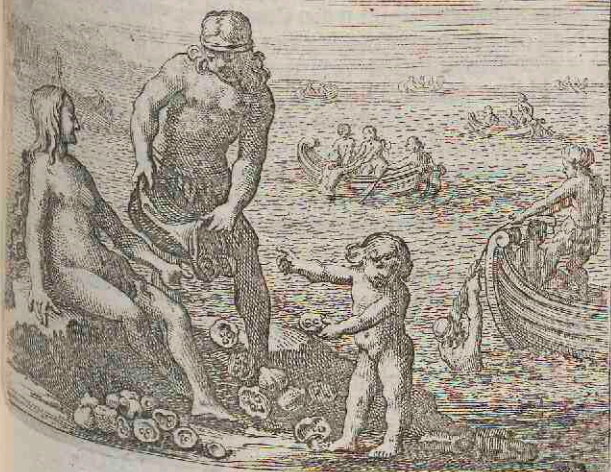
(3) Volgen de Hert-sterckende Geneesmiddelen van koude hoedanigheyt. Onder dezelve wert geloof **Eenhozen** het treffelijkste te wesen om 't Hert te beschermen, al de kracht van 't Vergift te breken, en de selligheyt van Pestige siekten te versachten. Maer de ervarenheydt en brenghet dit niet mede, en niemant en heeft oock noch te recht aangewesen, war 't voor dieren zijn, die zodanigen horen dragen. Hierom plach Dr. *Capellaen*, eerste Geneesmeester van *Carol* de IX. Koning van Vranckrijk, dickwils te seggen, dat hy geerne soude affschaffen de onnoodige manier, van een stuck *Eenhoren* te steken in des Konings wijn, 't en ware het te diepingebroken, en te verde in 't geloof der Menschen ware ingewortelt geweest, gelijk den grooten Heel-meester *Paré* van hem schrijft, die oock verhaelt, verstaen te hebben uyt *Louys Duret*, mede seer geleert en ervaren Genees-meester des Konings *Henrick* de III. dat hy 't gene voor *Eenhoren* verkocht wert, gantsch de verhaelde krachten niet toe en schreef; maer als hy die, volgens de quade gewoonte, moeste voorschrijven, sulcx niet anders geen insicht gedaen en had, als om te helpen de Flanwigheyt, en Qualijkheyt, ontstaende uyt overvloet van Vochtheden, die om de krop van de Maegh vloeyen. Het welck niet minder gedaen en werde door gebrande, en bereyde *Hertshozen*; als oock door schrapel van *Oliphants-tanden* / dewelcke kout en droogh zijn in den eersten graed, bewarende de kracht van het Hert, en helpende tot het Ontfangen.

Gout is het treffelijkste, en gematigste van alle de Metallen, gelijk in alle sijn deelen licht ende helder blinkende, en derhalven gemeenschap hebbende met de lucht en lichte Geesten onses Lichaems, die her daerom oock, door bysondere eygenschap, kan bewaren, vermeerderen, en die verswackt ofte vervlogen zijnde, herstellen. Verquickt en versterckt dien volgende het Hert, verheught het Gemoedt, en is daerom seer bequaem voor de Swaermoedigheyt, Hert-kloppinge, Qualijkheyt, en diergelijcke. Sijn gebruyck is, gheoyent in eenigh Sap of nat gelijst, en dat gedroncken; of een half scrupel van 't poeyer ingenomen. Maer beter is 't geslagen gout, het welck tot vergulden in boexkens bewaert wert, met eenigh nat ofte conserf ghemenght. Dan de Alchymisten schrijven, dat het *Gout* sijn verhaelde deugden niet en kan uytvoeren, 't en zy het op hare wijze bereyt wert.

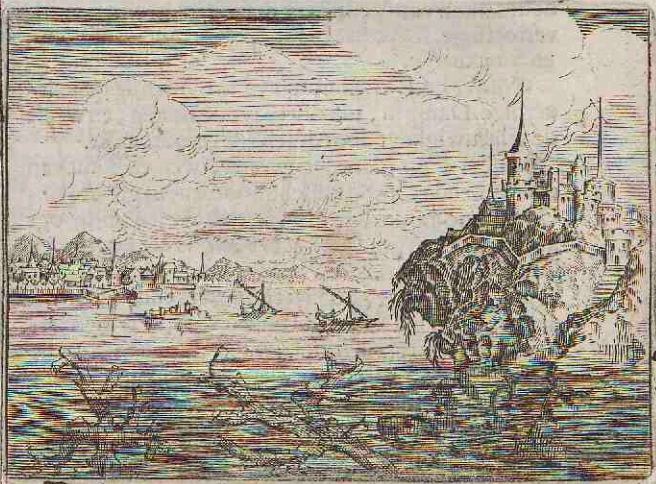
Sijner is matelijck kout, en vochtigh, en volghet eenighsins de krachten van 't *Gout*, dan is al eenighe metallige quaetaerdigheyt deelachtigh.

Saphir is een blauw, helder, edel-gesteente, het welke geloof wert te helpen de gene, die van Venijnige beesten gebeten zijn, en 't Hert van alle Venijn te beschermen, en de inwendige Sweeringen te ghe-nesen. Waer toe oock in 't gebruyck komen in Hert-sterckende Genees-middelen, die tegen 't Vergift, en de Pestilentielsche siekten gemaect werden, den *Hyacinth*, *Smaragdus*, *Carbonkel*, *Granaet*, *Sardonius*, en zijn bekent onder den naem van *Fragmenta Lapidum pretiosorum preparata*. Maer om dat de Apotekers dese steenen niet wel kennende, dickwils het een voor het ander nemen, so en is 't niet geheel seker, deselve in te gheven. En de rechte stucken al hebbende, is noch noodigh te letten, dat sy op een Marmer, ofte Porphyr-steen soo kleyn als stof, met eenigh Hert-sterckende water gewreven werden. Want als men delselvige in kopere vijfels stoot, zo treckt her eenige koperigheyt van den vijfel, en yfere snertheyt van den stamper, die her Geneesmiddel een quaet-aerdigheyt mededeelt, tot groote schade van den Siecken. In men heeft bevonden, dat sommige, van eenige vrouwen ingenomē hebbende *Paerlen* en *Coral*, die in kopere vijfels gestooten waren, daer over seer qualijk wierden.

Paerlen die niet alleen tot sierael van de Ioffrouwen, maer oock in de Genees-konste gebruyckt werden, groeyen in Schelp-visch, onse Oesters gantsch gelijk. Dese, wanneer haer d'ure van de teel-sucht overkomt, laten haer schelpen war gapen, en werden met seker dauwige vochtigheyt vervult. Aldus bevrucht zijnde, verlossen daerna van de Paerlen, die verscheyden zijn na de hoedanigheyt van den ontfangen douw. Want als hy daer geheel suyver ingelooopen is, dan vallen se spier-wir; anders geel en onklaer. Sy zijn oock bleyck, en niet blanck, die in onweder en donckere lucht ontfangen zijn; waer uyt blijcken kan, dat sy meerder gemeenschap hebben met den Hemel, als met de Zee. Daer van trecken sy een donckere verwe, of na den heldere morgenstont een klare. Indien sy tijdelijk gevoed werden, zo groeyt oock de vrucht; als her weerlicht, of dondert en blixemt, werden de schelpen toetrocken, gelijk door schrick, ende de Paerlen bedorven. Deze Oesters werden niet zeer groote moeyten van de Indianen gevicht, die om dezelve te vinden, ses, negen, ja somtijts twaelf vademē onder 't water duycken, her welk aldaer zeer kout is, en 't gene meerder benauwt, is datze den adem qualijk konnen halen, moeten de aldaer een viendeel, of half uur blijven, ende dan dezelve, die gemeenlijk vast leggen aen de steentotzen, met geweld afrecken. Sommige schrijven, dat, gelijk wy sien in 't geswerm van de Byen, oock deze Oesters haer in menigte by malkander houden, ende van de grootste, en oudste tot overste hebben, die dapper gauw zouden wezen om haer te wachtē van gevangen te werdē: dat daerom de Duyckelaers groote moeyte doen, om deselvtige te bekomen. Want als de Koningh gevangen is, de

De Paerlen zijn kout en droogh van aert, hebben een eygentheyt om het hert te versterken, de Flauwte en Onmacht wech te nemen, de verrottinge, die het Hert bestrijt, Gave, en Vergift tegen te staen. Sy werden in de Aporeken sijn op een Marbar-steen met Rosen-water gewreven, het welk de naem heeft van *Bereyde Paerlen*. Maer beter is het *Magisterium*, 't welck smelt, en heeft al en volkomenlijck in kleynen hoop de kracht van de Paerlen. Wert gemeenlijck met *Sap van Citroenen* gemaect, dan also het selve altijt eenige vuyligheyt van hem geeft, so is de *Gedistilleerde Azijn* hier toe bequamer, wiens scherpigheyt daer na wederom afgewasschen wert.

So veel als by onse Vrouwen de Indiaensche *Paerlen* in waerde zijn, so kostelijck plach by de Indiaensche mans het *Corael* geacht te wezen, en haer Priesters droegen het, om haerselven voor alle gevaer te beschermen, gelijk *Plinius* schrijft. Het wast in de zee, gelijk een boom, ende dat op verscheyde plaetsen, dan meest by 't Eylant *Sicilyen*, somtijts ook ontrent *Provençe*, tusschen *Nisa* (alhier afgebeelt) en *Marseille*, alwaer het met groote moeyten en kosten seer diep in de zee gevischt wert. Het blijft in 't water sacht, maer so ras het uytgetrocken is, wert het steen-hart.

Alle *Corael* is byna van eenderley aert, te weten, kout in den eersten, en droog in den tweeden graed, insonderheyt *Root*, 't welck meest in 't gebruyck is, en eygentlijck verstaen wert als men van *Corael* spreeckt, ende is so veel te beter, hoe het rooder is. Het *Wit* verkoelt wat meerder, en hoe witter, hoe beter: dan het *Swart Corael* is 't Root van krachten aldergelijckst.

Corael, gelijk het door sijn 't samen-reckenden aert de Maegh sterckt, en het Bloet-lösen zeer stelpt, zo behout het ook 't hert in sijn krachten, en beschermt het selvige tegen de besmettinge van Pestige Siekten. *Corael* wert mede bereyt, ende daer van *Zout*, ende

de andere sonder leydts-man dwalende, werden dan lichtelijck in 't net gekregen. De Oester selve, wanneer sy een handt verneemt om haer te vatten, dan sluytse haer schelp toe, en bedeckt den schat, daerom sy weer gesocht te werden, en indien sy de hant kan voorkomen, so snijft sy die met haer scherpte af. Gevangen zijnde werden sy in aerde potten met veel zout bestroyt: want, de visch afgeteert zijnde, vallen de Paerlen gefuyvert onder op den bodem. Vorders zijn de Paerlen onder het water sacht, maer, so drae als sy in delucht komen, werden sy hart, gelijk wy mede van het *Corael* sullen seggen. Om haer Hemeliche helderheyt zijnsel altijt in seer groote achttinge geweest, die gestelt wert in haer witheyt, groote, rone, effenheyt, gewichte; hoewel datter weynigh Paerlen te vinden zijn, die alle dese deugden over haer hebben. De kostelijckste, daer wy van lesen, is geweest die *Cleopatra*, Koninginne van Egypten, van haer oir trock, smolt, en in dronck, om den Roomschen Velt-oversten *Antonius* in overdaet te boven te gaen. Wy krijgen onse Paerlen uyt beyde de Indyen, en de byleggende Eylanden. Maer het is seker datter oock sommigge gevischt werden in de West-zee by Engellant, en Schotland, maer die en zijn noch soo groot, noch so klaer niet, als d'andere, van dewelcke evenwel geschreven wert, dat *Julius Caesar* een gift soude gedaen hebben in den Tempel van *Diana*.

Tot Geneefmiddelen en werden de groote Paerlen, om haren hoogen prijs, niet genomen, maer alleen de kleynste, diemen gemeenlijck daerom den naem van *Zaet-paerlen* geeft. Sy dienen evenwel wit, swaer, en geheel te zijn, dat is, niet gegae: want als sy doorboort werden, soo krijgen sy eenigh yser-smet, het welck hare krachten verandert. Waerom sy oock geenfins en dienen gestoeten in kopere vijfels.

Magisterium gemaect; even-eens gelijk wy van de Paerlen verhaelt hebben.

Amber-steen versterckt het Hert, en de Maegh, is seer bequaem den genen, die met pijn voor 't Hert, ende Hert-kloppinge gequeet zijn.

Bolus Armena / en **Sigillum Lemnium** (zoo ghenoecht om dat in oude tijden op die aerde van 't Eylant *Lemnos*, het beelt van de Godinne *Diana* gedruckt was) werden om goede redenen, te sien by *Matthiolus* in sijn 5 Boeck op *Dioscorides* cap. 73. voor een gehouden; hoewel dat in de Apoteken elk bysonder te vinden is. Verkoelt, en verdrooght in den eersten graed, geneest de beten der Slangen, en ander veynigh gedierde, helpt de Pestige Koortsen, beneemt de krachten van Vergiftige drancken, wederstaet de verrottinge, stelpt het Bloet-spuwen, Roode-loop, en Sinckingen.

Canser heeft kracht om uyt te blaffen de quaedtaerdige Dampen, insonderheyt de heeten, en weert de Flaauwigheyt door dezelve veroorsaect.

Sandel-hout is drierley van verwen, en komt van drierhande Oost-Indische boomen, in groote ons Ockernore-boome gelijkende, verkoelt, en verdrooght in den tweeden graed. Dan het *Root* is het koutste, en slechtste; het *Wit* is beter en wermter; het *Geel* is het beste, en meerder na de wermte treckende; dan om dat het oprechte selden gevonden wert, so is men geoorzaekt het *Wit* in sijn plaets te gebruyken. Alle die geslachte van *Sandelhout* geven voornamelijk kracht aen het Herte, daerna oock aen het ander Ingewant, verheugen den Geest, en verslachten de hertkloppinge.

(4) Zijn nu alleen overigh de Hert-sterckende Genees-middelen, dewelcke werm van hoedanigheyt zijn, die wy nagaan beschrijven.

Paradys-hout wert tot Pijn voor 't Hert, tot Flaute, Onmacht, en alle Koude gebreken van 't Hert bequamelijk ingegeven.

Citroen ende **Oranjes-schellen** zijn werm ende droogh, liefdelijk van reuck, beschermende 't Hert, en andere voornamde Deelen wederstaensy de Verrottinge, en 't Venijn.

Caneel die wy hier te lande hebben, is de binnenste schorffe van sekeren boom, den *Citroen-boom* niet ongelijk, waft in 't vaste lant van *Oost-Indien*, en d' Eylanden, maer best in *Zeylan*. En wert daer voor ghekeurt die liefdelijk van reuck is, byna als *Rosen*, die eerst wat soetachtig van sijn is, daerna op de tonge bijtende, dun, effe, gekronkelt, uyt en paerlic bruinachtig.

Caneel is heet in den derden graed, en droogh in 't beginfel van den selfden, seer sijn van deelen, bequaem om te doen scheyden, te verteren, te verdeylen, ende saecht te maken: doch mer eenige r'samen-treckinge, waer door het alle 't Ingewant kracht kan gheven. Verdrooght, en verteert alle overtollige, en verrotte Vochtigheden. Het wederstaet de Vergiftigheyt, en belet alle Bedervinge. Tot al 't selvighe is mede nut

en dienstigh het *Caneel-water*, 't welck met *Rosen-water*, en *Rynschen Wijn*, of *Malvaxey* overghealt wert. Maer alderkrachtighst is den *Caneel-Oyle*, met eenigh Nat, ofte *Conserve* tot drie vier droppels ingegeven.

Grossels-nagelen verdrijven de qualijkheyt van het Herte, doen de Onmacht overgaen, verstercken het Ingewant, verlustigen en herstellen de Levendmakende Geesten.

Saffraen versterckt insonderheyt het Herte, daer na oock andere Deelen, en verbetert hare Verrottingen. Maer boven maten genomen zijnde wert ghe-looft doodelijk te wesen, gelijk hier voren in 't 17. Capittel breeder verhaelt is.

Muskelpaet versterckt de swacke krachten, ende insonderheyt het Hert, alle welckers gebreken het geneest, ende doet bekomen, die van haerelven zijn.

Amber-grys vermeerderd door sonderlinghe eygenschap de krachten van het Hoof, en het Hert, neemt de Onmacht wech; maer wert ghelooft, in *Wijn* ghedaen zijnde, dronckenschap te verwecken.

(5) Van deze Simpelen werden Gemenghde Genees-middelen ghemaeckt, en in den Apoteek tot gebruyck gereet gehouden, de *Syropen van Bernagye*, *Bugloss*, *Violen*, *Plompen Syring*, van *Limoen-sap*, van *Citroen-schellen*, *Welruykende Appelen*, van *Sijne Granaten*, en *Queen*, die alle een versterckende kracht hebben om het Hert te bewaren, ende de Verrottinge te weren: maer de *Syrop van Confilye de Grey*n alleen verdrijft alderley quaet-aerdigheyt, gelijk oock doen *Bleef de Gemms*, *Diamargariton*, *Diambra*, *Exhilarans*, *Theriakel*, en *Methridaet*: ais oock *Confectio Cordialis*, *Al. Benedicti*, en *Conf. Alkermes*, het welck de Doctoren van *Montpellier* voor den Koning doen maken hebben, en wert daer van oock een boeckken uytgegeven heeft tegens Dr. Fonteyn van Aix, als by den welken deselve met-gelinge berispt was. De bloemen en vruchten werden mede met *Suyker* ingeleyt, gelijk *Conserve van Bernagye*, van *Bugloss*, van *Violen*, van *Gouts-bloemen*, *Geconfyts Oraenen* en *Citroen-schellen*, *Welruykende Appelen*, en *Noten-Muscaten met den bolster*. So konnen oock hier uyt met eenige Poeyers van de verhaelde Droogen gemenghde Conserve bereyt werden, daer na gelygentheyt een aeste twee drie *Muskelpaet*, of *Amber-grys*, voor af in de vijfel met een weynig *Syrop* gewreven zijnde, onder vermengende. In den Apoteek wert be-waert *Parel-suyker*, die in de Latijnsche tale *De Hart Christi* genoemt wert, dan en is soo veel van krachten niet, also het 25 deelmaer van Paerlen is. Ick gebruyk liever of de bereyde Paerlen met wat anders Hertsterckende, en meest het *Magisterium*, hier voor vermelt.

Daer werden in *Italien* uyt *Muskelpaet* *Suyker* koec-kens gemaect van seer liefdelijke sijn, die sy *Montscardani* noemen, en bestaen uyt 'et volgende, *N. Gom Dragant* 1 once, *Tranen van Draken-bloet* (zo noemen de Italianen een Gomme uyt eenen Africaenschen boom

boom tranende, in welckers plaets wy fouden mogen nemen *Gom van Arabyen*, of fo veel meerder *Dragant* een half loot. Te famen twee uren in Rosen-water geweeckt, en daer na in de vijfel gestampt, ende gemenght met *Witte Canary-suycker*, 3 loot, *Wit stijffel*, 1 loot, *Muskelijet* te voren (om beter te vermengen) met wat Rosen-water gewreven, en dan tot kleyne Suycker-koeckkens ghemaect, en in de schaduwe laten droogen. Dese zijn seer bequaem voor een Ruykenden aeffem, twee drie in de mont gehouden.

Deselvide Italianen maken oock uyt *Muskelijet* seer lekkere Suycker-koeckkens, die sy *Moftacion* heeten, op dese wijze: *N. Witte Canary-suycker* sijn ghestooten, *Terwenblom*, van elcx een half pont. *Twee Doeyeren van Hoendereyeren*, *Caneel*, 3 drachmen. *Gengber*, *Nagelen*, van elcx 2 drachmen. *Peper*, 1 drachme. Met 5 asen *Muskelijet* in *Rosenwater* gesmolten onder een ghestooten, tot Koeckkens gemaect, en die onder een *Marcipeynpan* gebacken.

Een Hertsterckende Conserve kan aldus bereyt werden, *N. Geconfsjte Citroenschellen*, *Conserf van bloemen van Violen*, *Buglos*, *Rosmarijn*, van elcx een half loot. *Bereyde Paerlen*, *Corael*, van elcx een vierendeel loot. *Syroop van Citroenen*, so veel genoegh is tot de lijvicheyt van een *Conserf*.

Een *Epithema*, of een Hertstovingh wert gemaect op de volgende maniere: *N. Sandelhout*, *Paradijsbout*, *Drooge Citroenschellen*, *Nagelen*, van elcx grof gestooten 1 drachme. *Saffraen*, 1 scrupel. *Canfer*, 1 half scrupel. Te famen werm geweeckt, en opgewelt in water van *Confslye de Greyn*, *Buglos*, *Cardebenedictus*, *Rosen* van elcx 2 oncen. *Azijn van Goutsbloemen*, 1 once. Door gedaen zijnde salmen het Hert daer mede stoven, om de hitte en Quaetacrdigheyt af te wenden. Tot den selviden eynde werden oock de Poeyers in saxkens gestickt om droogh, of in't voorseyde nat uytgedouwt, ofte liever over een hooge pot ghehouden, daer een gloeyende straersteen in leyrt, alwaer wijn ende azijn opgegoten zijnde, een seer heeten waeffem van opgetreckt, en het saccken doorwaeffemt. Men kan oock voor de gene, die gant sch swack en kranck zijn, een Hoer met een mager stuck *Kalfvley* sch gehackt, en sonder eenige vochtigheyt in een kan doen, ende die wel ghestopt zijnde, in een ketel met water vijf ses uren laten koken, en dan door een struymijn het nat uytperffen, ende daer na het selve kout geworden zijnde, het vet met een lepel afscheppen. Van dit *Nat drie vier lepels* vermenght met een ofte twee lepels *Rijnsche Wijn*, ofte een lepel *Sap van Citroenen* met een weynigh *Parelsuycker*, is seer aengenaem van smaect, veel voedende, en dapper sterckende. Men kan daer oock by doen, sonder den smaect te bederven, een scrupel van het *Magisterium Perlarum*, ofte *Coraliorum*.

Het XIX. Capittel.

Simpelen voor de Maegh, waer van sommige in deselvide suyveren en verteren (1) de heete, (2) en koude vochtigheden: Als mede die een (3) heete, en (4) koude Maegh doen teren, en in alle sijne werckingen verstercken.

(1)

VAN de geneesmiddelen voor de Maegh, suyveren en verteren eenige de vochtigheidē daer hy mede doorweckt is, behoudens sijne sterckte: andere helpen sijn kokende, ende verterende kracht, en verstercken sijn vordere werckingen. Wt den eersten slag zijn *Citroenen*, *Queen*, *Granaetappelen*, *Kerffen*, *Aelbesyen*, *Mispelen*, en al de gene, die ick voor delen geseyt hebbe, den brant van de Gal te kunnen betoomen. Want sy het overschor van Galachtige vochtigheden verdrijven, het Braken stelpen, de heete Maegh verkoelen, den Dorst verlaen, de Walgingh benemen, lust tot eten verwecken, ende door een t' samentreckende kracht een losse Maegh verstercken.

(2) Maer die nu volghen doen het selve in koude vochtigheden, die haer in de fluysen van de Maegh begeven hebben.

Munte ofte *Bruynbeyligh* is een kruyt seer liefdelijk van reuck, wacrom het oock *Eduosmos* ghenoecht is geweest by de Griecten. Deselvide hadden eertijts een Spreekwoordt, 't welck met dit vers van den wijsgerigen *Aristoteles* bygebracht wert 20. *Proble. 2.*

Μίνθω εν πολέμω, μήτ' εδΐε, μήτε Φύττει.

Mentham nec comedas, nec plantas tempore belli.

Willende seggen, Datmen in tijde van oorlogh geen *Munte* en moet eten, noch zaeyen. *Aristoteles* hier van de reden ondersoekende, seydt, Dat *Munte* het lichaem verkour, sulx blijckende door diense het zaet vermindert: dat de Koude de sterckte en stoutigheyt tegen is, gelijk hy betoont 14 *Probl. ult.* daer hy seyrt, dat de ghene, die kout van naturen zijn, bloode van moet zijn, ende in tegendeel de heete, een stout Hert hebben. Maer dit Spreekwoordt soude wel gantsch anders kunnen uytgeleit werden. Want also de *Munte* heet is, selver met haren reuck den Geest verquickt, lust tot eten verweckt, en de spijsse wel doet verteren, waer uir de lever goet bloet makende, mede bequaem stof overlevett tot zaet: so soude wel waerschijnlijk de *Munte* mogen gehoude werden niet van krachten om den geyligen brant uyt te blussen, maer wel eerder om te ontfteken. Ende dat hier over de menschen na de prickels des vleesch luyfterende, en haren opgeweckten lust boctende, daer door de krachten hares lichaems so verminderen, dat sy onlustigh en onsterck werden om te vechten, en alle kloeckmoedigheyt, die

in een Krijgsman vereyscht wert, komen te verliefen. Andere (onder dewelke ook *Semertus* is, *Prax.* 2. 10.) verstaen wel, dat de *Munte* heet is, maer dat het Spreckwoort evenwel soude slaen op de kracht, die sy heeft van het Zaet te verminderen. Want dat de *Munte* daer door in den Oorlogh schadelijck soude wesen, als veel volcks verblindende, daer wederom andere in de plaets dienen te komen.

Munte noch versch ende groen zijnde, is werm en droogh in den tweeden graed, maer gedroogt, beyde in den derden, sonderlinge de Wilde, die heeter is, als de *Tamme*. Heeft eenen scherpen en bitterachtigen smaeck, dunne deelen, een t'samen-treckende, ende droogende kracht. Sy is sonderlinghe nut voor de Maeg, deselve graeygh makende, waer toe sy bequamelijck by de Spijse gedaen wert, en dan verwermtse, verduntse, en verteertse sijn koude, en dicke vochtigheden, doet ophouden het Nicken, Braken, de Boors en Bloet-spuuwen, insonderheyt met Sap van eenen suren *Granaet-appel* inghenomen. Maer *Dioscorides* meent datse de *Ontfanginge* beletten kan.

Betonpe helpt de rauwighyit verteren, ende wert derhalven bequamelijck ghebruyckt by de gene, die een koude Maegh hebben, en suur oprispen. Sy stilt oock de *Hooft-pijn*, die door uydampen van de Maegh veroorsaect is.

Alissen is heet in den tweeden, droogh in den derden graed, seer bitter en scherp van smaeck, t'samen-treckende, suyver-makende, versterckende en verdroogende. Hy heeft bysondere kracht om de Maeg door sijn t'samentreckinge te stercken, en de galachtige Vochtigheden door sijn bitterheyt, t'zy inde kamerganck, t'zy in water af te setten. Derhalven geneeft hy de *Gelesucht*, geeft kracht aen een swacke en walgende Maegh, ondoet sijne *Opblasingen*, verdrijft quade lufften, en verweckt begeerte, tot eten, en doodet de wormen. Van hem werden gebruyckt de *Bloemen* of *Toppen*, *Bladeren*, en 't *Zaet*: maer het Sap, gelijck *Avicenna* schrijft, is de Maegh schadelijck.

Salpe verwermente, en wat t'samen-treckende, verweckt Lufft om te eten, verteert de rauwe, en dicke Vochtigheden, versacht de *Nock*, en geeft kracht aen de Maegh.

Amber-steen versterckt de Maegh, ende 't *Hert*, stilt de *Walginge*, verteert de quade Vochtigheden des Maegs, en belet dat sy niet wederom en groeyen, stelp oock den *Buyck-loop*.

(3) De *Versterckende*, ende *T'samen-treckende* koude *Genees-middelen*, die het overschot van scherpe vochtigheden verteren, en het teren van de Maegh helpen, zijn de volgende:

Rode Rose is bitter van smaeck, t'samen-treckende, gedrooght zijnde, versterckt de Maegh, ende *Lever*, stelp het *Braken*, en den *Loop*.

Granaet-bloem doet her selve, en wert nuttelijck gedroncken van de gene die *Bloet spouwen*.

Myrtus al heeft hy eenige verwerminge in, nochtans lo werdt hy eygentlijck gehouden voor kout in den eersten, en droog in den derden graed, beneffens een t'samen-treckende kracht. Waerom hy in sijn bladeren en bezyen, het gantsche Lichaem kan verstercken, alle overvloedige Vochtigheden, insonderheyt van de Maegh, opdroogen en verteren, de *Walgingh* wechnemen, de *Sinckingen* belerten, *Braken*, *Bloet-spuuwen*, en alle *Bloetgangh* stoppen.

Coziander heeft sijnen naem by de *Grieken* na *Koris*, dat is, een *weegh-luys*, om dat het kruyt den selfden stank heeft. Het *Saet* behoortlijck bereyt zijnde (dat is 24 uren in *Wijn*-azijn geweyckt, en daer na opgedrooght) treckt te samen, suyvert, helpt tot het verteren van de spijsse, insonderheyt na den eten genomen, versterckt de Maeg, en belet sijne *Opdampinge* na 't hooft, als mede het geduerigh spouwen.

Olyven noch versch, maer niet rijp zijnde, hebben een verkoelende, verdroogende, en t'samen-treckende kracht. Zijn mede nut en dienstigh die gestadigh severen, verstercken de swacke Maegh, verdroogen en verteren sijne scherpe Vochtigheden, benemen de *Walginge*, en maken *Lufft* tot eten. Het selve doen mede de *Gesulte Olyven*, gelijck wy die niet anders en konnen hebben. De kleyne *Olyven* die in *Languedock* wassen, gelijck ick daer eertijts gesien hebbe, werden noch onrijp in *Pekel* ingeleydt, als oock gheschied in *Spaengjen*; dan in *Portugael* nemen sy daer toe de rijpe en swarte. Maer dese also sy matelijck werm en vochtigh van aert zijn, en dienen gantsch niet tot het gene wy nu verhaelt hebben.

Smack ofte *Sumach*, is kout in den tweeden, ende droog in den derden graed, sterckelijck t'samen-treckende, sterckt de Maegh en alle sijne werckingen van binnen ofte buyten gebruyckt, stelp het *Braken*, den *Rooden-loop*, en alderley langdunge *Sinckingen*, oock de *Maent-stonden*, en versacht de *ontstekingen*.

Acacia te weten het Sap van den Heester, also geneoemt, is kout in den eersten graet, (maer gewasschen zijnde, in den tweeden, dewijl daer door sijn scherpe heyt, en werm deelen verminderen) en droog in den derden graet, treckt sterckelijck te samen, versterckt de Maeg, stelp het *Braken*, en de overvloedige stonden.

Tot al het selve zijn mede bequaem de *Sichen*, ofte *Wilde Pypnikens*, en plachten niet buyten reden voor de oprechte *Acacia* gebruyckt te werden, dewijl haer Sap mede een verkoelende, droogende, ende t'samentreckende kracht heeft.

Van deselve kracht is de *Cistus* ofte *Honts-Rose*, doch wat meerder droogende, en te samen-treckende, waer in krachtiger is den aenwas, die somtijts by de wortelen van *Cistus* groeyt, *Hypoosifis* geneoemt.

(4) De *Werm Genees-middelen*, die haer voornamste kracht hebben om de koude, en rauwe Vochtigheden te verteren, en het teren van de Maegh te vermeerderen, zijn meest dese:

Maestick

Mastick is wat t'samen-treckende met de minste scherpigheyt, helpt de Maeg, stelt het braken, houdt de Sinkingen op, en verteertse, belet het opwaessmen, ende versacht de scherpte der Afdrijvende Genees-middelen.

Sassaen is bequaem voor de Maegh, en helpt de Spijsje verdouwen.

Al de Geslachten van **Myrobalaen** zijn sterck t'samen-treckende, suyveren ende verstercken de Maeg, stelpen t' Braken, stoppen t' Roortmelisoen, en alderley Buycloop, ende brengen den verloren Lust om te eten wederom.

Galigaen is heet en droogh byna in den derden graed, met sijnen scherpen smaek seer op derongh bijtende, en t'samentreckende. Hy versterckt alle het Ingewant, maer voornamelijck de Maegh, verdrijft de verhole Winden, helpt Verteren, maect een liefelijcken Aeffem, en verweckt lust tot byslapen.

Spija Pardi is werm in den eersten, en droogh tot in t'uytste van den tweeden graed, een weynig scherp en bitterachtig, waerom sy de Maentstonden en het Water sterckelijck affer, is t'samentreckende, waer door sy de Maegh versterckt, wiens Walginge, Knaginge, ende Opblasinge sy oock gheneest, als mede de Gelesucht; ende verteert alle Koude ghebreken van Lever, Nieren, en t'ander Ingewant.

Paradijs-hout liefelijck van reuck, wat bitterachtig van smaek, ende t'samen-treckende, geeft krachten aen een verkoude Maegh, helpt het Teren, neemt wech de verrortinge, verdrijft de overtollige Vochtigheden, en verjaeght de Winden.

Noten Muscaet / Froijpe / Gengber / Nagelen / Caneel brengen elck byna al dese sijnde krachten by om de winden te verstroyen, de overtollige Vochtigheden te verdrijven, en alle de werckingen van de Maegh te verstercken.

De gomme **Caramahata** met een derdendeel **Syrax**, en wat **Amber-steen**, tot een plaester gebracht, is seer nut om den Maegh te verstercken, den etens lust te doen komen, de verdouwinge der Spijsje te bevorderen, en alle winden te verdrijven. Daer toe dient mede **Carama** / een gomme van den selven aert, maer van meerder krachten.

Amber-grijs verteert door sijn drooghre de overvloedige waterachtigheyt, die in de Maegh vloeyt, verbetert door sijn liefelijcken reuck, ende geur sijn quade hoedanigheyt, alle onsuiverheyt, en verrortinge, verweckende de natuerlijcke wermte, en Geesten, sterckt de Maegh, aen haer teringe, en andere werckingen kracht gevende.

(5) Hier uyt werden Gemengde Geneesmiddelen bereyt, en in de Aporeken gereedt gehouden, *Syroop van gedroogde Rosen, van Myrus, van Munte, van Queen, van Alssen, El. Myrrinum, Diarbodon, Diaxyloaloe, Diatrionpipereon, Diazinziber, Rosata Novella, Aromaticum Rosatum, Queekruyt; Troch. & Spodio; Conserf van Rosen,*

van Munte, van Alssen; Geconfijte Gengber, Citroenschellen, Noten Muscaet, Myrobalaen, Onrijpe-ockernoten, Quee-appelen. Na welckers voorschrift wy oock andere mogen doen maken, gelijk *Alssen-wijn*, die wy altijd kunnen opstaende voet hebben, als men een Glaesgen gereet heeft met *Extract* (dat is brandewijn daer *Alssen* in geweyckt is geweest) en daer van een halven ofte geheelen lepel in een glas wijns doet. So kan men oock terstont *Coel* drancken bereyden uyt de wateren der *Kruyden*, met de *Syropen*, ende mer eenige droppelen *Olye van Swavel* rinsch gemackt. Als oock *Stovingen van Rosen, Granaetbloemen, Saly, Munte, Alssen*, met wat van de welruykende *Hert-sterckende*, gelijk *Caneel, Nagelen, &c.* in water gekookt, en op t'laetst wijn by gedaen; of de *Kruyden* droogh tusschen dun *Linden* in platte *Sacckens* gestickt. Een sachte *Plaester* van *Olye van Mastick, van Alssen, van Noten Muscaet, van Nardus, van Foelye, ofte eenige van die met wat Wasch.* Onder deselvege kan men mede, om tot *Salyen* te brengen, *Poeyer* stroyen van *Galigaen, Foelye, Noten Muscaet, Paradijs-hout* en *Gengber*, dat elcke once *Olye* een drachme *poeyer* heeft met een weynigh *Wasch*, en twee drie aen *Muscus, of Amber.* Of indien daer meerder *poeyer* en *wasch* is, dan sal het een harde *Ceroen* vallen, waer by oock *Mastick* gedaen werdt, met een heete *vijfel-stock* gewreven: hier toe behoort mede het *Coratum Stomachicum.*

Het XX. Capittel.

Simple Genees-middelen (1) om een heete, en (2) een koude en verstopte Lever te openen, (3) om een heete, en (4) koude te verstercken. (5) Genees-mengeling hier toe uyt deselvege toegemackt.

DE wijl so de selfstandigheyt van de *Lever*, als de kleyne en nauwe *Aderkens* door verstoptheyt en vervuylingh beschadicht werden, en dat dit Deel van groote weerdigheyt is, so vereyscht het sulcke Genees-middelen, die de gestorenheyt kunnen openen, en haer lichaem en selfstandigheyt verstercken, sonder merckelijcke hitte. Waer toe niet alle overhoop, maer sommige, die wy hier stellen door bysondere eygenschap bevonden zijn hulpe te bieden.

(1) **Gras** / te weten, de *Wortelen*, die alleen ghebruyckt werden, zijn marelijck kout en droogh, soer van smaek met eenige amperheyt en t'samen-treckinge, dun van deelen, ontdoen de verstoppinge des *Leyers* en vermeerderen sijn crachten.

Endibye / Cichozen / Waerde-bloemen / en de andere Geslachten van deselvege, als oock het *Edel Leber-kruyt* / verdrijven de heete ongematigheyt van de *Lever*, en blussen uyt sijn *Ontstekinge*, verkoelen het *Bloedt*, en nemen wech de verstoptheyt van de *Lever*,

Lever, fuyveren daer uyt de Galachtige Vochtighe- den, verftercken door een eygene kracht de Lever, fonder de Maegh eenighfins te hinderen.

Suppingh (als oock haer Geflachten, mede met zaet en wortelen) opent en fuyvert de Lever, ende geneeft de Sieckten, die uyt verftoptheyt ontfiaen, en verfterckt met eenen door een fachte, en niet on-aengename t'famentreckinge de felfftandigheyt van de Lever.

Venus-hay verdant, verteert, opent de verftop- theyt van de Lever, en helpt de Geelfuchtige.

De **Dier houde Zaden**/ grote, ende kleyne, verkoelen, doorsnijden, en fuyveren, zijn dun van deelen, fo datfe de verftoptheyt van de Lever oock kon- nen ontdoen.

Weeghhe is wat t'famen-treckende, maer en ver- teert niettemin, opent de verftoptheyt van de Lever, bedwinght de Verrottinge, en Rooden buyck-loop, ftelpt heete en fcherpe Sinckingen, oock in haer wortels en Zaet.

Werne: **Agimompe** / en **Boekens-kruyt** / ver- wermen, doorsnijden, fuyveren, en ontlasten eygent- lijk de lever van verftoptheyt, behoudens fijn kracht, beyde feer bequaem voor langdurige binnekoortfen.

Dupbe-kerbel opent de verftopte Lever, verfterkt de flappe, fuyvert de Gal, verklaert het onfuyver Bloet, en wederftaet de verrottinge.

Hoppe (te weten de blom, ofte belle) is werm, en droogh in den tweeden graed, fuyvert ende opent de verftoptheyt van de Lever, Milt, en Nieren, reynight het Bloedt van alle onfuyverheydt, geneeft de Geel- fucht, en verweckt de Maent-ftonden.

Asperges verlost de Lever van verftoppinge fo met fijnen wortel, als met fijn zaet, en helpt oock de Geelfucht. Het felfde doen mede, en noch krachtiger de **Wortels van Yoffrou-merck** / **Peterfelp** / ende **Denckel** / dewelcke, als de fieckte te heet is, dienen in Azijn geweeckt te wesen.

Alffen gelijk hy de Maegh behulpsaem is, fo doet hy oock de Lever en 't Ingewant, ende jaeght af de Galachtige onfuyverheydt uyt de Aderen.

Matroue opent door haer bitterheyt de verftopte Lever, en geneeft de Geelfucht.

Chamedrys bitter, en fcherpachtigh zijnde, heeft een doorsnijdende en afvegende kracht, fuyvert ende opent het Ingewant, maer voornamelijk de Lever, waer door het de Geelfucht geneeft: tot alle 't welcke de **Delt-Cypres** mede nut en dienftigh is.

(3) **Koude verfterckende Geneesmiddelen**: Alle de ge- flachten van **Sandelhout** zijn goet voor de gene, die werm van aert zijn, maer eygentlijk verftercken en verkoelen fy de Lever, en helpen de Flaewhertige.

Wooz is kout en droogh in den tweeden graed, met eenige t'famentreckinge; waer door 't aen 't In- gewant kracht geeft. Stelpt den Witten vloet van de Vrouwen, op een **Porphy-fteen** kleyn gewreven, en

dan ingegeven met den room van **Larouzaet** geweeckt en uytgemergelt in **Stael-wortel**. Her afvijfel helpt de Geelfuchtige, voor den eten met **Wijn** ingenomen, en by aldien daer Coortfe by is, met **Cichorey-water**. Is oock sonderlingh dienftigh voor de **Wormen** in de Coortfen; om datfe defelvige niet, ghelijck andere heete dinghen, en vermeerdert. Helpt oock oude Verftoptheden, en verdrijft de Hertpijn, dat is van de Maegh. Maeckt daerenboven noch de Vrouwen bequaem om te ontfangen.

Gezande Wwoz / ofte **Spodium**, verkoelt, treckt te famen, verlaet den dorft, verfterckt de Maegh, en Lever. Maer wat het **Spodium** eygentlijk is, en zijn de Genees-meesters niet eenftemigh. Dan de **Griec- ken**, en de Arabiers hebben elck yet byfonders voor **Spodium** gehouden. Waer van veel te lefen is by **Mari- zhiolus** in fijn **Wtegg.** op **Dioscor.** 5.46. **Gartius** ab **Horro** 1. **Arom.** **Hift.** 13. **Weckerus** 1. **Antridos** **spec.** 5.

Goode Rosen verftercken de Lever; gelijk mede doet **Cozael** / 't welck den brant van de gal verfacht, en fijn vlucht, 't zy na onderen ofte bovenen, tegen houdt, maeckt vast en fierck de felfftandigheyt van de Lever, door wat oorfaeck fy oock foude mogen verfwackt wesen, ende ftelpt het Bloet van waer het mach loopen.

(4) **Werne Verfterckende**: **Calmus** / te weten, den op- rechten (anders wert in fijn plaerte **Acorus**, of **Galigan** ghenomen) is een Italiaensh fierck-ruykende niet, heet en droogh in den tweeden graed, een weynigh t'famentreckende. Verwermt en verfterckt de Lever, geneeft het Water, en den Hoest.

Wetruykende Biese / waft meest in Arabien met fulcken menigte, als hier te lande het gras, alwaer de Kemels de toppens van defelfde feer geeerne eeren, waerom fy ghemeenlijk **Kemelsboy**, **Kemelsftro**, ofte **Kemelswoeder** ghenoeemt werd: in 't Latijn met den Griekschen naem **Schamantbos**, na den sonderlinghen **Rofmatijn**achtighe reuck van hare bloemen. Sy is matelijck werm, met fijnigheyt van deelen, en t'fa- mentreckinge. Breeckt, verteert, en opent de lochtga- ten van de aders, geeft kracht aen de Maeg, en Lever, en helpt de gene die bloet fpuwen.

Wozinnen zijn met alle haer felfftandigheyt de lever feer aengenaem, door een matelijcke t'famentrec- kinge defelve verfterckende.

Het felve doen oock de **Distacient** / die mede door haer fijnigheyt van deelen de verftopte lever openen.

(5) De genees-mengelingen, die het overschot van de Vochtigheden uyt de lever door het water afset- ten, zijn **Syroop van Endiwe**, van **Cichorey**, **Simpel**, ende met **Rhabarber**, **Byzantinus**, van 5 wortelen, en **Oxymel compofitum**. Verftercken, **Diacastum**, **Diabodon**, **Diacu- bebe**, **Dialacca**, **Diacurcuma**, **Diarrion Santalon**, **Trochisci de Eupatorio**, de **Succino**. Verkoelen, **Conferve van Cichorey**, en de **Wortelen** daer van geconfijt, als oock de **Con- fyre stelen van Endiwe**, **Lattouw**, en **Porceleyn**, **Keiffen**, **Morellen**,

Morellen, Aelbesjen. En na de sake vereyscht, konnen mede Draucken gekoockt werden van de verhaelde Simpelen, op de wijze, ghelijck nu meermalen verhaelt is. Als oock *Eleſtuaryen* van de Conſerven, ofte Conſijten, met de gemelte *Specyen*. Noch mede *Stovinghen*, wanneer datter te versachten, ofte te verwarmen is, ende een *Epithema*, alſſer te verkoelen is, uyt overgehaelde *Wateren* van *Endiwe*, *Porceleyn*, *Weegbree*, *Alſſen*, ende *Rofen*, van elcx even-veel, met het achtste deel *Azijn van Rofen*, waer in te voren geweyckt hebben *Rofen*, *Sandel-hout*, ofte eenige van de *Specyen*. Dan hier dient wel ghelet; dat op de *Lever*, zijnde een voornaem Deel, niet te veel, ofte al te langh Verkoelende dingen geleydt en werden, ende datmen altijdt onder deselve mengt eenige Versterckende. Deselve *Salven*, ende *Strijckingen*, konnen hier mede dienstigh wesen, die wy voor de Maegh beschreven hebben.

Her XXI. Capittel.

(1) *Simpel*, ende (2) *Gemengde Genees-middelen*, om de verstopte Milt te openen, ende hare sware ende swarte Vochtheden te suyveren.

(1)

DE Genees-middelen voor de Milt, zijn de gene, die haer aerdachtighe Vochtheden ofte versachten, ofte ten deele doen smelten, suyveren, ende verdunnen, sonder merckelijke t'samen-treckinge, op dat de verstoppinghe gheopent zijnde, deselve mochten neder-sacken. Onder dese zijn sommighe matelijck verkoelende, en vervochtende, dewelcke dienen tot verbrande Gal, ghelijck *Violen*, *Bernagye*, *Bugloss*, *Sap van Wel-ruyckende Appelen*. Maer de meeste zijn warm, en van dunne Deelen, om die dicke en giftachtige *Melancholy*, ofte *Swarte-gal* te dunnen, en te verdrijven: Soodanige zijn *Wiang*, *Hoppe*, *Ceterach*, *Radijs*, ende de volgende:

Vrou-mercks-Worvelen suyveren ende openen de Milt, ende ontdoen haer Swellingen.

De Schorsch van den *Chamarisch-wortel* heeft een bysondere kracht om de Milt te suyveren, de verstoppinght te openen, ende de Milt-sucht te genesen.

De Schorsch van de *Capper-wortel* als oock de *Vrucht*, zijn seer bequaem voor een verharde Milt, suyveren ende doorsnijden door haer ghestadigh ghebruyck, de taeye ende dicke Vochtheden, die sy oock door het water, ende den kamerganck ten laetsten af-serten.

Agnus Castus / ofte *Cuyſch-boom*, wert gebruyckt in sijn bladeren, bloem, ende zaet, is heet en droogh in den derden graed, ende sijn van Deelen, bequaem

om alle Winden, ende Opblasingen te verdrijven, te openen, ende dun te maken. Ontdoet ende versacht de verstopte, ende verharde Milt: maer verteert het zaet, ende, benemende de geylicheydt, doet kuyſch leven. De Vrouwen van Athenen, plachten eertijds in hare Feest-daghen van de Godinne *Ceres*, die sy *Theſmophoria* noemden, haer bedden, ende bed-steden met dese bladeren te bestroyen, om haerselven, ende de hare in reynicheyt te houden, ghelijck *Dioscorides*, *Galenus*, ende *Plinius*, beschrijven. In sommighe Clootlers legghen sy mede dese bladeren tot den selvighen eynde onder het bedde, ofte sy vuilen daer van kleyne sacckens, die de Geestelijcke onder haer Lendenen legghen, om gheen vleeschelijcke droomen, ofte invallen te krijghen. Eenighe Monicken van Italyen, gorden haer met de taeye rijckens van den Cuyſch-boom, hoewel andere soo veel moeyten niet en willen doen.

Chamedijs suyvert de Milt soo geweldigh, dat sy gelooft wert deselve te verteren.

Acorus / ofte *Lisch* met wel-ruyckende bladeren, wiens wortel alleen ghebruyckt wert, is heet ende droogh in den dergengraed, scherpen bitterachtich van smaek, lieffelijck van reuck, dun van stoffe, van verdunnende ende suyver-makende kracht, versacht een harde Milt, ende mindert de ghene die te groot is. Geneest alle hardicheydt, ende vergaderinghe, als men van buyten met sijn af-sietſel stooft.

Scylla / *Paticy* / *Patientye* / *Supringh* (alle van een geslacht) zijn matelijck verkoelende met eenige sijnicheydt van stoffe, maer sterck verdroogende en t'samen-treckende. In Azijn gheweyckt, verteren ende genesen een harde Milt; in witte Wijn opgewelt, helpen de Gele-sucht, ende doen het Lichaem weder een goede verwe krijghen. Het af-sietſel is oock goet voor het Jeuckſel, ende quaet Schorsft.

Zaet van *Mc-Cray* met Azijn-honich inghenomen, ende op deselve wijze *Radijs* / ende *Lisch* / verteren de Milt. Maer *Aristolochye* is noch stercker om deselve te openen, suyvert oock, ende gheneest het gene vervuylt, ende begint te bederven.

Sommige van de verhaelde hebben mede kracht om van buyten opgeleydt, de Milt te versachten, maer meest de volgende.

Wjurijt soo inghenomen, als paps-ghewijs, in Azijn ghesoden zijnde, opgeleydt, neemt wech de verstoppinghe, ende hardigheydt van de Milt. Tot het selvighe is *Struthium* oock bequaem.

Herſſe / insonderheydt het zaet, met Honigh gestreken, verdunt, ende mindert de Milt.

Woe-Petelen met Olye, ende Was tot een Salve gemenght, genesen de harde Milt.

(2) *Mostaert*

Mostaert heet en droogh in den vierden graed, treckt van binnen na buyten de Swellingen van de Milt, ende alderhande pijn.

Kleyne **Santoepe** is leer bequaem van binnen ingenomen, om de verstoptheydt van de Milt, ende Lever te ontdoen, ende buyten opgheleydt, om de harde Milt sacht te maken.

Mans-ooren zijn gantsch fijn van Deelen, openen de verstopte Milt ende Lever, verdrijven haer verhardtheydt, genesen de Gele-sucht, ende helpen de Laaghduerighe Koortfen. Sommighe houden de Wortels voor krachtigher, dan ick heb bevonden dat het Sap van de groene Bladeren beter werckt.

Verckens-broodt / wiens wortel (die de Verckens geerne eten, het welck de oorsaeck aen den naem ghegeven heeft) alleen in 't gebruyck komt, is heet, ende droogh in den derden graed, fijn van Deelen, van kracht scheydende, ontdoende, afvegghende, suyverende, ende openende. Geneest de hardigheyt van de Milt, daer mede gestoof, ofte ghestreken zijnde. Soo versche als droogh zijnde, helpt de Geel-suchtige, ende verweckt Galachtigh sweet.

(2) Van dese Kruiden ende Droogen, werden sommighe Geneef-menghelinghen ghemaect tot Syropen, om de sware dampen van de Swarte Gal te versachten, ghelijck daer zijn Syrop van *Violen*, van *Buglos*, van *Bernagye*, van *Sap van wel-ruyckende Appelen*, van *Consiye de Greyn*, ende *Confectie Alchemes*. Andere tot de ghene, die het overschot van de Swarte-gal uyt een geswolle Milt, ofte verdrijven, ofte verteren, als Syrop van *Duyoc-kervel*, van de *5. Wortelen*, *Byzaminus*, *Oxymel Scylliticum*, *Geconsijte Acorus*, *El. de Capparibus*, *Troch. de Capparibus*, *Dialacca*, *El. de Gemnis*, *Exhilarans*, ende verscheyden andere, hier voor onder de Hert-sterckende verhaelt. Wt dewelcke oock na voorvallende gheleghentheydt Drancken, ende Conserven kunnen ghemaect werden. Van buyten mede Stovingen ende Pappen van *Wijn-ruyt*, *Netelen*, *Mostaert*, *Santoepe*, *Kerffe*, in *Azijn* ghesoden. De Strijckingen van *Ohe van Wijnruyt*, van *Cappers*, van bittere *Amandelen*, van *Leyen* met *Azijn van Zee-ajuy* ghewaschen, ende een weynich *Was* daer in ghesmolten. Onder dewelcke als de Poeyers van de wortels van *Mans-ooren*, *Lijch*, ende *Verckens-broodt* ghestroyt, ende gheroert werden, ende daer by de *Gommen Bdellium*, ende *Ammoniacum*, in de ghemelte *Azijn*, ofte andere stercke, ghesmolten, soo sal daer uyt rijfen een Plaester, seer nut ende dienstigh voor een Milt, die verstoppt ende geswollen is.

Het XXII. Capittel.

(1) *Simpele ende (2) Gemengde Geneef-middelen, om op verscheyden wisse het Water af te setten, de Nieren ende Blaes te suyveren, het Graaveel af te drijven, ende de Steen te breken.*

(1)

DE Versachtende, en Verkoelende Geneef-middelen, en laten niet toe, dat het Zant tot Steenkens soude backen, matigen en versoeten de scherpigheyt van 't Water, en maken dat het lichter afschiet, ghelijck *Maluwe*, *Violen*, *Gerste*, &c. De gene, die 't Water af-setten, verdunnen, door haer fijghentheydt van stoffe, het Bloedt, scheyden de Waterigheyt, ofte Wey, ende leyden die tot in de Nieren. Onder dese werden ghestelt eenige matelijck Verkoelende, als *Pepoenen*, *Couwoerden*, *Concommers*, insonderheydt haer *Zaet*, en *Gras-wortels*. Maer hier toe gheven de meeste kracht, die in dunne Deelen verwarmen ende verdrooghen tot in den derden graed, ghelijck *Peterselje*, *Peterselje van Macedonyen*, *Eppe*, ofte *Ioffrou-merck*, *Bereb-eppe*, *Groote-eppe*, *Venckel*, *Dil*, *Valeriano*, *Seseli*, en *Mans-ooren*. De gene, die het Water sterck afdrijven, deselvighe suyveren oock de Nieren, ende Water-weghen door haer afvegghende, en doorsnijdende kracht, en setten met eenen het Zant af, ende ontdoen de Steenijens, die maer van even aen malkander hangende, Zant gegroeyt zijn. Maer die geseydt werden eygentlijck te minderen, ende te breken de harde ende rechte Steenen, deselvighe maken dun, en doorsnijden sonder merckelijcke hitte, ofte drooghte: want al te groote hitte doet eenen Steen, die nu aen 't verstijven is, noch meerder verharden, ende brenghet met eenen mede in de Nieren alle de Overtollicheydt, die sy onderwegen vint, waerom het water somtijts opgheftopt wert, somtijds dun ende klaer voorby vloeyt. Van dit geslacht zijn *Sap van Limoenen*, *Wortels van Suyring*, van *Bramen*, van *Asperges*, van *Gras*, en van *Cliffen*, *keronye*, *Adiantum*, *Steen-waren*. Sommige, en niet van de minste Geneef-meesters, stellen hier mede foodanighe Geneef-middelen, die door hare scherpigheyt der buytenste van den Steen souden afschuyren, ende met wrijven verminderen, ghelijck sy seggen te doen, *Gebrandt Glas*, *Eyer-schalen*, *Steen-zaet*, *Steen van een Spongye*, *Steen uyt een Menschen blaes*, ofte *uyt de Gal-blaes van een Os*. Maer dit ghevoelen en is niet waerschijnelijck. Want die dinghen en werden niet geheel ingegeven, om dat sy mer haer scherpigheyt den Steen in de Blaes souden kunnen afschrappen, maer tot een fijn Poeyer ghestooten, ja oock ghesmolten, ende tot *Magisteria* ghebracht. Het is waerschijnelijck, dat sulcks geschiet, door eenen sultigen geest, die in haer is,

is, dewelcke hem binnen in den Steen dringht, ende alsoo vermorselt: eveneens gelijk de Metalen, en Mineralen van 't Stercke water, Corael, Paerlen, en dierghelijcke van den Azijn ghesmolten werden. Daer zijn oock eenighe middelen die door een bysondere eyghenschap den Steen breken, gelijk *loofsche Steen*, &c. Wy sullen nu gaen verhalen de Geneef-middelen, die de onstelde Nieren helpen, ende het Graveel af-setten.

Bittere en Soete Amandelen / midtsghaders haren verschen *Olye*, als oock de *Hafelnoten*, en haren *Olye*, *Luyben*, *Sebesten*, *Soet hout*, *Gomme van Bittere Amandel-boomen*, van *Kersse-boomen*, *Pistacyen*, *Vijgen*, en alle die wy geseydt hebben de *Longe* te versachten, die versachten oock de scherpigheyt van de Nieren, en de Blaes, verfoeten en setten het Water af, en beletten dat het Zant niet tot een Steenken by-een enloopt. *Solenander* schrijft, dat hy in gestadich gebruyck heeft de *Bittere Amandelen*, tot bescherminge voor 't *Graveel*, daer van thien oft twaelf ingevende voor den eren, ende latende dan een *Roomerken Wijn* daer op drincken.

Het af-sietel van den wortel van *Withea* gedroncken, doet al 't selve, helpt de *Droffel-pisse*, neemt wech de rauwigheyt van de Nieren, ende de Blaes. Haer zaet breeckt oock de Steenen van de Nieren.

De *Vier Kleyne Verkoelende Zaden*, te weten, van *Lattouw*, *Endiwe*, *Cichorey*, en *Porceleyn*, versachten de drooghre, scherpigheyt, en hitte van de Nieren.

Meloen-zaet / en d'andere drie *Groote Verkoelende Zaden*, dat is, van *Concommers*, *Couwoerden*, en *Citrullen*, zijn kout tot in het laetsten van den eersten graed, doorsnijdende, en afvegende van kracht, en sijn van Deelen, insonderheydt droogh en gestooten: waer door sy het Water soo sterck af-setten, dat sy de Nieren, die met *Graveel* ofte *Steen* beladen zijn, groote hulpe by-brengen.

Grieken ober Zee / ofte de roode vrucht van *Alkekengi*, zijn koel van aert, verdunnende ende afvegende, openen de *Lever*, suyveren insonderheydt de Nieren, ende doen het Water losen.

Blaem-bespen / *Witte-bespen* / maer insonderheydt *Hert-bespen* / ende swarte *Het-bespen* (welckers bladeren geknaut, ofte maer gewreven en geroken, doen de *Koude-pisse* overgaen) werpen d'overvolghe vuylicheyt uyt de Nieren ende de Blaes, drijven het *Graveel* ende de *kleyne Steenkens* af, insonderheydt het overgehaelde Water, ende noch meer de *Rijnsche Brandewijn*, daer sy ophelstaen hebben.

Wecchbze / te weten het *Zaet*, ofte ghedrooghde *Blat*, opent de verstoptheydt van de Nieren, en dat door een sonderlinge kracht, die sy heeft om dun te maken, ende af te veghen.

Steen-rupte / die in den *Apoteeck* voor *Venus-hayr* ghegeven wert, versacht de pijn van de Nieren,

ende de Blaes, set de *Stonden*, ende het *Water* af, ende suyvert de Nieren soo gheweldigh, dat sy gelooft wert de *Steenkens* te breken.

Glas-kruyt is wat koelachtigh, afvegende van kracht, ende wat t'samen-treckende, maer evenwel bequaem voor 't *Graveel*, den rijssenden *Steen*, ende de *Droffel-pisse*, 't zy van binnen ingenomen, ofte van buyten opgheleydt.

Graf-wortel matelijck verkoelende, en verdroogende, en van sijne Deelen, helpt de gene, die quallyck *Water* konnen maken, ende breeckt de *Steenachtighe* beginselen in de Blaes; 't welck oock het *Zaet* doet.

Wijrges-wortel gestooten, ende met *Rijnsche-wijn* inghenomen, verweckt *Water*-maken, ontlast de Nieren van verstoppinghe, ende pijn, drijft de *Steenkens* af. Sonder datmen behoefte te gelooven, 't gene *Plinius* schrijft in het 20 e. Boeck van sijn *Natuur*. *Hiltoyre* op 't 10 Cap. dat door sijn langh gebruyck de Blaes soude komen te verwerpen, Vermeerdert daer-en-boven het *Zaet*, ende den lust om quijt te werden.

Stehende Palm / in de *Apoteken* *Bruscus* ghe-noemt, soo met haren bitteren wortel, als met haer bladeren, ende besyen uyt *wijn* inghenomen, doet *water* maken, gheneest de *Droffel-pisse*, drijft het *Graveel*, ende *Steenkens* af, verweckt de *Stonden*, ende geneest de *Geel-sucht*.

De wortel van *Crups-distel* / ofte *Eryngium*, is matelijck warm, maer seer droogh, gheneest het *Colijck*, ende is seer bequaem voor de gene, die met het *Graveel*, *Droffel-pisse*, ofte eenich ander ghebreeck van de Nieren, ofte *Blaes* ghequelt zijn. Een *Griecx Genees-meester Aetius*, ghetuyght een man gekent te hebben, die door het geduyrich gebruyck van die wortel volkomentlijck ghenesen is geweest van het *Graveel*, daer hy langhen tijdt aenghegaen hadde.

Camillen soingenomen, als van buyten gestoof, verdrijven het *Colijck*, ofte *Pijn* in de *Darmen*, ende doen het *Water* ende *Graveel* af-schieten.

Maer de ghene, die volgen, om datse heeter ende scherper zijn, werden voor deselvighe ghebreken van de Blaes ende de Nieren voor krachtigher ghehouden.

Alle de *Citers* zijn warm ende droogh in den eersten graed, doorsnijdende, ende afvegende van kracht. Sy openen de *Verstoptheydt*, doen *water*-maken, ende suyveren de Nieren, breken de *Steenen* van de Nieren ende de Blaes: maer aldersterckst de swarte, ende kleyne, daerna de roode.

Cerebinthijn ofte *Cermentijn* / die wy teghenwoordig gebruyken, is de rechte niet van d'Ouders, maer alleen *Herst* van *Lurckenboom*, evenwel in krachten met de rechte over-een-komende. De beste is wit en helder, als een glas. Hy verwarmt, vermorwt,

vermorwt, verdouwt, fuyvert, ontdoet de verftopt-
heyt van 't Ingewant, voornamelyck van de Nieren,
opent de nauwe weggen, verweckt het Water ma-
ken, wederftaet de verrottinghe, jaecht den Steen
en 't Graveel af, twee ofte drie Drachme ingeflickt;
ofte voor de gene die niet doorswelgen en kan, met
een weynich van een doeyer gefmolten, en dan met
een half onçe Syroop van *Alibea*, ofte andere, ende
eenich nat, ofte gediftilleert Water ingedroncken.
Hier toe is meelt in 't ghebruyck de *Venetiensche*
Termentijn, die veel klaerder valt als de gemeene, en
wert van Doctor *Dodonæus* gehoüden voor de voch-
tige Herft van den Witten Denne-boom, die in Ita-
lien *Lagrino* hiet. Diefelvige belaft, om den *Termentijn*
sekerlyck te gebruycken, datmen hem voor al eerft
in te geven, wascht met eenige verkoelende Wate-
ren, het zy van *Weechbre*, 't zy van *Lattour*, om door
de verkoelende kracht van defelve de fcherpigheyt
van den *Termentijn* een weynichken te temmen, en
fijn hitte te matigen. Dan wy achten dit onnoodig.
Want hoemen meerder wascht, hoe hy wel blancker
en witter wert, ende daerom het oogh aengenaem,
maer hem wert daer mede oock verminderd, en af-
ghewaffchen fijn afveghende, ende fuyver-makende
kracht, dewelcke veel in die kleynne fcherpigheyt
bestaet. Dit is eveneens ghelijck sommighe om den
Alfen fijn felle bitterheyt te benemen, en also aen-
genamer te maken, den felven vier-en-twintig uren
weycken in *Muscatel-wijn*, ofte andere foete *Wijn*, en
dan daer uyt nemen, en laten droogen: waer door
hy een grooten rock van fijn werckinge uyt-treect,
dewyl de deught ende kracht, ghelijck de neerftige
Kruyt-befchrijvers, *Lobel*, en *Dodonæus*, felve wel aen-
gewefen hebben. Dan den *Termentijn* mach wel ge-
waffchen in-ghegeven werden, allmen den Witten
vloet, of het af-loopen van 't Zaet wil tegen-houden.

Spvoet in *Wijn* ghesoden, ofte gedroocht ende
ghestooren, ofte het fap met *Wijn* inghenomen, ofte
oock van buyten met het af-fietfel ghestoof, ofte
ghebaeyt, fet het Graveel af, ende doet de Steen
breken.

Pimpinelle met *Wijn* gedroncken, doet de Steen
breken, en gekoockt zijnde, helpt de Droppel-pisse.

Wiltblag / ofte *Linaria*, (dat hier om de Stadt in
menichte voortkomt) is heet, ende droogh in den
derden graed, bitterachtigh van smaeck, ontdoet en
fuyvert de verftoptheyt uyt koude ende flijmerige
Vochtrigheden van de Lever, ende Milt, fcheydt het
groeyende Graveel, en drijft sterckelijck (waerom
het by sommige *Urinalis* geheeten wert) het Water
af, waer toe selfs oock fijn ghediftilleert Water met
groot voordeel gebruyckt wert in Lever-fuchtige,
Milt-fuchtige, ende Water-fuchtige. *Ad Lonicerus*
fchrijft, dat een Drachme van de Wortel met *Wijn*,
ofte eenich gediftilleert Water ingegeven, de Steen
breeckt, ende uyt den lijve drijft,

De Bladeren, Wortelen, en Vruchten, ende noch
meerder de Zaden van *Dalturnus* hebben een
doorsnijdende kracht, bequaem om den Steen te
morffelen, en het Water af te drijven. In welckers
ghebreek ghenomen kan werden de Steen van de
Iujuben.

Wjer-kruydt / ofte *Verbenaca*, is koel en droogh,
met een 't samen-treckinghe. Sijn af-fietfel, fap, ge-
diftilleert water, ofte ghestoote wortel, doen grooten
dienft aen de Graveelinge.

Gulden-Roede is warm, en droog in den tweeden
graet, reynigende en afvegende met eenige 't samen-
treckinghe. Sy verweckt het Water-maken, jaecht
het Graveel uyt de Nieren, en breeckt den Steen.
Arnoldus de Vilanova, een out Geneef-meeftter, fchrijft
verfocht te hebben, in yemant, die mer de Steen in
de Blaes ghequelt was, dewelcke dit ghescherfde
Kruyt onder Eyeren geroert, 'smorgens at, negen
dagen achter een geduyrende, en dat de Steen daer
door quam te breken. Maer dat en gaet fo valt niet.

Steen-breke heeft twee gheslachten; het een is
groot, en heet *Bevernaert*, het ander kleyn, ende wert
Bevernelle genoemt. Haer wortelen, en zaet verwar-
men, ende verdroogen in den derden graed, en zijn
boven dien heel dun, en fijn van deelen. Sy drijven
het water veel krachtiger af, als de *Pimpinelle*, genesen
de Droppel-pisse, openen de verftoptheyt van de
Lever, *Milt*, ende insonderheyt van de Nieren, ende
Blaes, sy ontdoen, ende breken de Steenen, die in
diefelvige vast aen een zijn, en fetten die met kleyne
stucckens af, waer van fy haren rechten naem van
Steenbreke gekregen hebben.

Zee-Dentchel / in de Apoteken met den naem van
Creta Marina bekent, is warm ende droogh in 't begin-
fel van den derden graed, afvegende, ende fuyver-
makende. Van defelvige zijn de bladeren, zaet, ende
wortelen in 't gebruyck, die, ofte elck bysonder, ofte
alle 't samen in *Wijn* ghesoden, ende ghedroncken,
doen Water maken, genesen de Droppel-pisse, bre-
ken de Steen der Nieren, ende helpen de Geel-
fuchtighe.

Steen-zaet / ofte *Peerlen-kruyt* / in de Apoteken
Milium Solis genoemt, is tweederhande, groot ende
kleyn, doch beyde warm ende droogh tot in den
tweeden graed. Met *Wijn* inghedroncken, breeckt
den Steen, fet het Water, ende 't Graveel af, ende
geneest de Droppel-pisse. Infgelijcks een half loot
van dit zaet gheltooten zijnde, met *Vrouwen-foch*
gedroncken, is den *Vrouwen*, die in *Arbeydt* gaen,
een sonderlinge en haefstige hulpe. Dan daer toe is
het kleyn *Steen-zaet* bequaemer, als het groote.

Water-herffe is merckelick, en werckelick warm
ende droogh, fcherp van smaeck, en dun van Deelen,
fet het Water sterck af, helpt de Koude-pisse, drijft
't Graveel uyt de Nieren, en morfelt den Steen. De
meeste Geneef-meeftters gebruycken het af-fietfel,
maer

maer qualijk, alsoo al de kracht, bestaende in seer sijne en salpeterachtige stoffe, in't sieden vervleecht. Waerom best is, datse in een steene Mortier ghestamp, ende het Sap met Wijn uytgeperst wert.

Petelen zijn mede scherp, en dun van Deelen, so sterck afvegende, datse den Buyck weeck maken, de verstophheit der Nieren ontdoen, ende de Steenen breken. Daer toe is noch krachtigher het Sap van de **Doobe Petelen** met witte bloemkens.

Piang-wortel ofte **Stal-kruydt** (so geheeten, om dat het Water, daer het selve, of den wortel inghesoden is, de Paerden te drincken gegeven, haer langh opgehouden Pisse doet voorkomē) ghe-meenlijk met den Griekschen naem *Ononis* ghe-noemt, is verwarmende ende verdroogende in den derden graed, dun-makende, ende doorsnijdende. Waer door de schorffe insonderheyt van dese wortel, met Wijn ghemenght, ende inghenomen, het Water doet losen, het Graveel afschieten, ende den Steen breken. In veel Landen wert dese Schorffe in Suycker ofte Honigh geconsijt. Sommige eten oock de jonge scheuten van 't kruyt eer sy stekelich werden, insonderheyt de bovenste 't soppen, voor Salaet, gelijk *Asperges*, die oock in Pekel ofte Azijn bewaert, eveneens gelijk *Cappers* ofte *Zoutenelle*, op Tafel komen.

Petersepe opent met haer bladeren, zaet, ende wortels de verstopheden, verweckt het Water-maken, suyvert de Nieren, ende de Blaes, ende vermorselt hare Steenen: het selvige doet sy oock van buyten gestoof, ofte gebaedt.

Petersepe van Macedonien, is heet en droogh in den derden graed, haren wortel, en voornamentlijk her zaet drijft het Water af, ende inghedroncken zijnde, versacht de pijn van de Nieren, ende de Blaes.

Benckel-wortel als oock de bovenste 't soppen, suyveren de onreynigheyt van de Nieren, ende de Blaes, doen Water losen, so van binnen ingenomen, als van buyten opgeleydt.

Lavas is van wortelen, bladeren en zaet, warm en droogh in 't beginsel van den derden graed, ende dun van stoffe. De Wortels gedrooght, en met Wijn in-gegeven, verstercken de Maegh, helpen deselve de Spijs beter verdouwen, ende d'onrijpe Vochtig-heden verteren, ende doen Water losen. Verdrijven mede de Windachtigheyt ende Opblasinghe, waer roe oock seer dienstigh zijn de groene Bladeren met Wijn ghestamp, ende 't uytgeperste sap warm in-gegeven. Het Zaet heeft al deselvige kracht, ende daer-en-boven verweckt het de Maendt-stonden, ende drijft de Nagheboorte af, suyvert de Nieren ende de Blaes.

Radijs soo wel de wortel, als het zaet, heeft een afvegende kracht om de Nieren te suyveren, Water af te setten, ende het Graveel te ontdoen, ende af te drijven.

Dogels-nest / **Kroonkens-kruyt**, ofte **Wilde Pastinaken**, die niet sonder reden voor den Candiorischen *Daucus* gebruyckt werden, zijn eerst door haer zaet, daarna mede door haren wortel verwarmende, ende verdrooghende tot in den tweedengraed, met eenen oock ontluytende, openende, ende dun-makende. Drijven het Water soo sterckelijck af, datse met eenen het Graveel af-setten.

Serrimontepne / ofte **Seseli van Marseille**, wiens Zaet en Wortelen gemeenlijk maer gebruyckt werden, is bequaem, om het Water te doen rijzen, de Drop-pel-pisse te genesen, ende de Stonden te verwecken. Al deselvde kracht heeft mede het **Woorsteli Seseli**.

Cliffen te weren, de Wortel set het Water, ende 't Graveel af, het welck het Zaet noch krachtigher doet, soo dat het oock de Steen selve breeckt, ende vermorselt.

Den scherpen, ende bitterachtighen wortel van **Peanne** met Wijn ingenomen, versacht de pijn van de Nieren, ende de Blaes, het zaet neemt in de kinderen de beginselen van Steen wech.

Zem dat is, de rijfkens ofte 't soppekens, bloemen, en insonderheyt de zaden zijn doorsnijdende, ende dun-makende van krachten, setten het Water af, en doen den Steen in de Nieren en Blaes morselen, met eenen oock de stoffe, daer sy van groeyen, uyt-jaghende.

Geneber-hespen zijn heet in den derden, en droogh in den tweedengraed, verdunnen, openen, ende ver-teren. Zijn de Maegh, en Borst aengenaem, genesen de Pijne der zyden, suyveren de Nieren, setten het Water af, en breken den Steen in deselvighe; maer wat te veel gebruyckt zijnde, verwecken Hooft-pijn.

Laurier-Bladeren, ende **Bakelact** / helpen so met stoven, als baden, de ghebreken van de Blaes: de Schorffe van de wortel suyvert de Nieren, en morselt den Steen.

Calmus doet water maken, geneest de Drop-pel-pisse, ende de Gebreken van de Blaes.

De wortel van **Cyperus** / ofte **Wilde Galigaem**, doorsnijt sonder scherpigheyt, drijft het water, en 't Graveel af.

Cardanomonum van desen tijde (want wy hebben het rechte van de Oude niet) wert gherekent voor heet ende droogh tot in den derden graed. Doet water maken, is goet tegen de Drop-pel-pisse, ende de slappigheyt ofte pijn der Nieren, ende breeckt den Steen, een Drachme swaer met de Schorffe van **Laurier-wortel**, ende wijn in-gegeven.

Menuekens-kruyt / ofte **Caprifolium**, is geweldigh heet en droogh, doet met sijn bladeren, ende noch stercker met sijn vruchten, ofte besyen het water losen, ende drijft de Steenkens af, maer te veel, ofte te dickwils ingenomen, verweckt bloedig water. Daer-om en moet het gheensins onbedachtelijck binnen den lijve gebruyckt werden, insonderheyt van de vrucht-

vruchtbare Vrouwen: dewelcke daer door niet alleen onvruchtbaer en werden, maer oock in nootd van den Lijve komen. Evenwel raden sommige de Swangere Vrouwen, die niet wel verlossen en kunnen, 't ghewichte van een Drachme van de Belyen met wijn in te gheven. Ende de gheleerde Professor van Montpellier *Rondelet*, heeft het gebruyck van dit Kruydt wederom vernieuwt, om den Arbeydt lichter ende korter te maken, en gaf het water daer af te drincken van anderhalf tot twee, en drie oncen toe, met een Drachme Poeyer van *Lavender-zaet*.

Pissel-steenen kleyn gestooten, en met eenich nat, als verhaelt is, ingenomen, verwecken het Water, drijven het Gravel uyt de Nieren, en minderen den Steen van de Blaes. Het is aenmerckens weerdigh, schrijft den Italiaenschen *Brasavolus*, dat, niet tegenstaende de *Pisselen* (te weten de onrijpe) van 't samen-treckende en stoppende krachten zijn, het Poeyer evenwel de Steenen in de Nieren seer doet afnemen, het welcke hy seydt, door d'ervarentheyt selve bevonden te hebben.

In de Gal-blaes van een Os groeyt een morwen *Steen*, die in wijn geleydt zijnde, den selven teritout (dat heb ick oock ghesien van de ghene, die uyt de Gal-blaes van een Mensch komen) geel verwen. Defen wijn alle daegh byghegoten zijnde, ende soo lange gedroncken, tot dat de Steen geheel verteert is, schrijven eenige bevonden te hebben, de Steenen te doen breken. Deselfde kracht heeft de *Lapis Judaicus*, ende andere Steenen, breeder in ons Latijnsch *Steen-stuck* beschreven.

Creeften-Oogen kunnen al het selfde, als oock haer schelp tot poeyer gestooten, ofte oock geheel in een Pot tot asch ghebrandt, ende met wijn, ofte eenich ghedistilleert water ingegeven. Ick heb een Man van Nimwegen gesproken, die my een Doosken vol van alderhande Steenkens toonden, segghende, deselvige meest quijt geworden te zijn van wijn, die hy ghegoten hadde op de versche ende levende (want anders seyde hy, datse niet bequaem en waren) kleyne Creeften, aldaer in de Maes ghevanghen, ghestampt, ende uytgeperst, ende dan gedroncken. Dan alsoo deselvige hier soo versch niet en komen, soo en heb ick daer van gheen ervarentheyt kunnen nemen.

De **Itaken** van een **Snouck** / als oock sijn **Del** / werden by sommige voor een groot, en verborgen Genees-middel geroot tégens de Steen, met wijn, ofte eenich Steen-brekent water ingegeven: waer toe oock ghebruyckt werdt het **Wies** van een **Wander-maegh**.

Pisselbedden werden van den Françoischen Genees-meester *Hollerius*, en onsen Nederlantschen *Heurnius*, seer gepresen om het water (waer van sy lichtelijck haren naem hebben) af te setten, ende de Steenige stoffe uyt de Nieren te drijven. *Hollerius* geeft vijf

in met drie oncen *Water*, en schrijft dat sy wonderbaerlijck helpen de gene, die met de Steen in de Nieren gequelt zijn. *Heurnius* doetse stooten met *Rijnschen-Wijn*, en 't gene dan door een Stremijn gedaen is, gheeft hy te drincken. Dan dienen al voren wel schoon met wijn gesuyvert te zijn. Haer wonderbare kracht om selver de Steenen in de Blaes te doen smelten, en tot slijm te doen afgaen, wert seer breed beschreven van den Italiaenschen *Augenius*, en noch nader van de gene, diese seydt in sijn selven verfocht, en also bevonden te hebben, den Duytschen *Laurenberg*. De doorluchtige Ridder *Digby*, heeft my verklaert 't selfde in andere gesien te hebben.

Salpeter was by d'Oude drierley, Natuyrlick, Gemacckt, ende *Aphronitrum*, het welck was als de bloem van *Nitrum*. Wy hebben teghenwoordigh maer een geslacht van *Nitrum*, te weten, ongekoocht *Boraes*, het welcke eenighe houden voor ghegraven *Nitrum*. Dit kleyn gestooten, in een smelt-kroes gedaen, en met bloem van swavel twee drie mael uytgebrandt, en van sijn vettigheyt gesuyvert, en uytghegoten zijnde, is seer wit ende aenghenaem van verwe, ende wert *Sal Prunella* genoemt, om dat het goet is voor de *Prunella* ofte Bruyn, in de Mont gehouden, ofte mede ghespoelt. Sommige evenwel ghebruycken de *Salpeter* liever onbereydt, alsoo sy gheloooven, dat sy door het branden van de Swavel eenighe kracht verliest.

Salpeter is een sonderling middel om door te sijnden, te suyveren, alle bedervingen te beletten, ende wech te nemen. Wert bequaemelijck ghebruyckt in alderhande Koortsen, inwendighe Ontstekingen, Pleuris, Squynancy, in alderley Verstoppingen, in sonderheyt van de Lijf-moeder, Nieren, en Blaes; doet het Water, en 't Gravel wacker afschieten, van een half tot een geheel Drachme, met een weynich *Rijnsche Wijn* warm inghedroncken. Men magh daer oock by doen een half onçe *Syroop de Symphyta Fern*, oft eenighe andere, na gheleghentheydt: maer geen *Olye van Coper-root* (dat anders onder andere bequaemelijck gemengt wert) dewijl *Salpeter*, en *Coper-root*, de kracht van Sterck-water 't samen-brengen, het welck ons Lichaem niet en kan verdragen.

(2) De voornaemste Mengel-middelen, die uyt de verhaelde Simpele, in de Apoteken bereydt staen, sijn *Syroop van Venus-bayr*, van *Limoenen*, van *Heemst-wortel*, van *Fernelius*, van *Radijs*; *Elect. Diaspermaton*, ende *Lithonitribon*. Sommige hebben oock de Wortels van *Cruyf-distel*, ende *Cliffen* geconijst (soo kunnen oock d'andere ingeleydt werden) ende het *Cliffen-zaet*, ghelijck *Vuur-zaet*, in *Suycker* gebaccken. Eenige trecken met *Malvasie* een *Extractie* uyt den *Prang-wortel*, ende distilleren daer water uyt. Welck Water met de *Extractie* gemengt, het Water sterckelijck af-set, de Maendt-stonden vervordert, en de verstoptheyt van Milt en Lever opent: maer boven

boven alle den Steen van de Nieren, en Blaes, morselt ende uyt drijft. Soo kunnen oock gedistilleert Water houden van den selven *Prang-wortel*, van *Aeribesjen*, *Swarte Aelbesjen*, *Alkekengi*, *Genever-besjen*, ende andere. Dan altijd is te vinden den *Olye van soete*, en *bitter Amandelen*: waer van *Matthiolus* de bittere voor de beste keurt. Andere prijsen daer-en-boven de versche *Olye uyt Haselnoten* gheperst. Dan de *Olye van Scorpioenen*, dat is, *Bitter-Amandel-Olye*, daer *Scorpioenen* ingeweect zijn, toont meerder Kracht om het Water, ende de Steenkens uyt de Blaes te drijven, insonderheydt met *Kervel* gesnerckt, en op 't Gemacht geleydt. Daer werden oock dadelijck *Drancen*, op verscheyden wijse, na de gelegentheydt, voorgeschreven, en bereydt, sommige om te verslachten, sommige om te suyveren, en Graveel oft Steen af te drijven, waer by men somtijds bequamelijck doen kan *Oxymel Scylliticum*. Soo kunnen oock gemaect werden, Poeyers en Conserven, op de wijse nu meermaels aangewesen. Als mede Stovingen en Baden, (so om de Lenden, en zyde-pijn te stillen, als om de Steenen te breken,) van het af-sietel der verhaelde *Simpelen*: van welckers overschot met Meel van *Fenugriek*, en gestooten *Zaet van Heemst-wortel*, ende diergelijcke, met *Ganse*, ofte *Conijnen-vet*, een bequame *Pap* kan gemaect werden. Als oock een *Smaringh* uyt *Olye van Leben*, *Camillen*, *Bakelaer*, *Nardus*, *Scorpioenen*, en *Termenthijn*. Sommige zijn oock seer dienstigh om in de *Clysteren* ghemenght te werden; ja, om alleen voor een verslachtende *Clysteer* te strecken, na dat de vuyligheydt te voren uyt de *Darmen* gesuyvert is.

Het XXIII. Capittel.

Simpel Genees-middelen voor de Lijf-moeder,
 (1) om haren onmatighen vloedt op te houden;
 (2) die te veel opgehouden wert, te doen komen;
 (3) en om de Lijf-moeder te verstercken. (4) Hoe wy deselvighe de Mengel-middelen bereydt werden.

Onder de Genees-middelen, die behulpsaem voor de Lijf-moeder ghehouden werden, stelpen sommige haren onmatigen Vloedt, sommige reynighen en wasschen deselvighe van de overtollige Vochtigheden, sommighe strecken alleen tot Versterkinghe.
 (1) Die den loop van de Stonden tegenhouden, zijn meest al kout van aert, verdooven het Teelzaet, beremmen de Geylicheydt, ende houden de Optijgingh teghen; anders en treckt oock de Lijf-moeder van Koude dingen eenich voordeel.
Plompen / insonderheydt die een witten wortel hebben, ghenesen den Vrouwen Vloedt, beletten de Geylighe *Droomen*, ende verdooven het Teelzaet.

Gynaet-bloemen / door haren verkoelenden, droogh-makenden, ende t'famen-treckenden aert, houden de Stonden, ende ander Vloedt tegen.

Het *Zaet* van *Smack* in plaetse van zout by de Spijse gedaen, en 't af-sietel te drincken gegeven, stopt de Stonden der Vrouwen, ende haren Witten Vloedt. Het selvige doet oock het af-sietel van de Tacxkens, ende noch stercker het sap uyt de bladeren ende jonghe stelen gheperst, ende in de Son ghedrooght.

Bereyden *Herts-horen* / ende *Aboir* tot gheheel sijn Poeyer gebracht, zijn seer dienstigh voor Vrouwen die te seer verlopen, met eenich bequaem nat inghenomen.

Porceleyn stelpt den Vrouwen-vloedt, ende bedwinght de Geyligheydt, met haer *Droomen*.

Weeghbye verkoelt, ende verdickt, waer over sy alderhande Bloeden stelpt, ende ghelijck sy den Buyck-loop, soo houdt sy oock alderhande Vloedt van de Lijf-moeder tegen, ende wert voor een *Pessus* tot de Optijgingh van onderen opgesteeken. Tot al het welke *Donderbaert* oock dienstigh is, in den derden graed koel wesende, en wat verdroogende.

(2) Maer de Genees-middelen, die de Stonden verwecken, zijn meestendeel heet in den derden graed, sonder evenwel gheweldigh te verdroogen. Soodanighe zijn bitter en scherp van smaect, welckers macht soo groot is, datse, behoudens hare krachten, in de ver-ghelegenste Deelen kunnen doordringhen, ende de Mondekens van de Aderen ontsuyten, de Dicke vochtigheden verdunnen, ende de Tacye afveghen; ende eenighe door bysondere eyghenschap mer de Stonden, de Lijf-moeder van andere vuyligheydt suyveren. Onder deselvighe en zijnder niet weynige die de *Nageboorte* afdrijven.

Camille bloemen zijn warm en droogh in den eersten graed, dun van Deelen, verterende ende pijn verslachtende. Gedroncken, en in-gebadet, setten sy de Stonden af, verslachten de hardigheydt van de Lijf-moeder, ende verdrijven de windachtigheydt.

Betonie suyvert de Lijf-moeder, ende en versterckt nieteamin, ende behoudt het Schepfel: is seer nut voor *Swangere Vronwen*, die den witten, en vuylen Vloedt hebben.

Laurier verwarmt, ende verslacht, ende sijn af-sietel wert bequamelijck ghegoten in 't Badt voor de Vrouwen, alsoo hy oock sonder ghevaer in *Bevruchte Vrouwen* de vuyligheydt van de Lijf-moeder afveecht, hoewel *Plinius* hier van anders oordeckt.

Helpe / wert met wortel, bladeren, ende bloem ghebruyckt, ghebraden, ende met *Olye van Rosen* ghestampt, en van onderen ingesteken, verslacht de Lijf-moeder, deselvide oock saehrelijck suyverende.

Water / oft *Moeder-kruyt*, is heet in den derden, ende droogh in den tweeden graed, afvegende, suyverende.

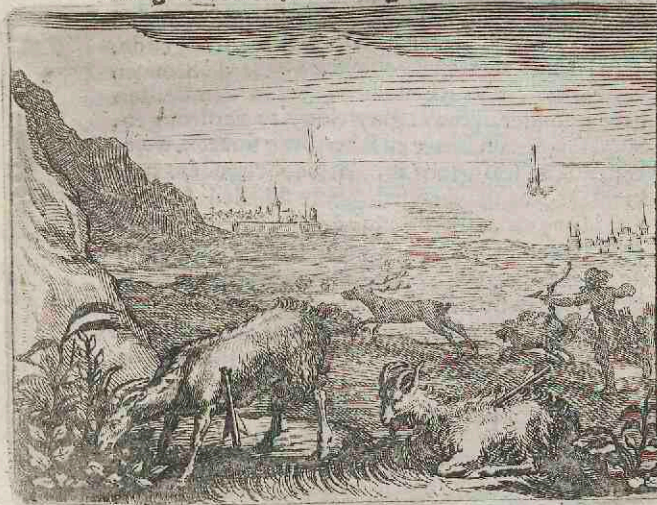
de, ende openende. Sy brengt groot behulp aen de ghebreken van de Lijf-moeder, verweckt de opgestopte Maent-stonden; ende, in badt gebruyckt, versacht de hardigheydt van de Lijf-moeder, ende doet de Opstijgingh neder-gaen.

Claveren te weten de *grootte*, ende *wel-ruyckende*, zijn heet, ende droogh in den derden graed. Sy setten het Water ghemackelijck af, verwecken de Stonden, 't zy inghegheven, ofte in een *Pessus* gebruyckt, ende beletten het Op-stijghen van de Lijf-moeder.

De Wortel van *Peonpe* end' sijn swart zaet met Wijn inghenomen, helpt de Pijne ende Opstijgingh van de Lijf-moeder.

Consilpe de Geyn is bequaem, so inghenomen, als ingeseten, om de Maent-stonden te verwecken, ende het Ontfangen te bevorderen.

De Geneef-middelen, die noch stercker de Maent-stonden verwecken, ofte Lijf-moeder suyveren, zijn ondienslich, ende schadelijck voor een swangere Vrouw, also eenige de Vrucht bederven.

Dictamnium is heet ende droogh in den derden graed, seer sijn van stoffe. De bladeren ende wortel zijn bequaem om de Stonden af te setten, doen ghemackelijck Baren, versachten de Na-ween, drijven de Na-gheboorte, ende doode Vrucht, af, 't zy met wijn, ingenomen, ofte van anderen geset, ofte op 't vyer gheleydr, ende de beroockinge daer af ontfanghen. Het wascht in 't Eylandt, eertijds *Creta*, ende teghenwoordigh na de voornaemste Stadt, (1) die hier met (2) *Retimo* in 't verschiet afgebeelt is, *Candia* ghenoeemt, alwaer het de Poët *Virgilius* beschrijft 12. *Enëid*. by den Bergh *Ida*, daer de Geyten, als sy gheschoten zijn, (3) Kruyt eten, waer door de Pijlen terstont uytvallen, ende de Wonden ghenelen. Gelijck *Virgilius* daer van mede

getuyght op de gemelte plaets, sprekende van den gequetsten *Aeneas*:

*Daer Ida, dicht begroeyt van alderhande boomen,
Haer tot het water neyght en spiegelt in de stroomen,
Nam Venus haren gangh, en wouter seker Kruydt,
Dat meest uyt harde steen of op de Roeyen spruyt:
Het is van schoone veruw wanneer het plagh te bloeyen,
Het aerlich purper-root dat schijnter in te gloeyen;
Sijn loof is jeuchdich groen, en van een groote kracht,
Vermides het heylsaem is, en alle pijn versacht.
De Geyten van het Wout die in het Wilde leven,
En op een harden klip of in der hoochren sueven,
Die kennen die gewas als haer een yser pranght,
Of dat een stale schicht haer in de Leden hanght.
Want als van dit gewas de bange Dieren eien,
So wort het yser los, hoe diep het is geseten,
En geeft hem uyt het vleysch, dies zijn de Geyten bly,
En springen in het Wout van alle smerten vry.*

Poleye is van seer dun-makende kracht, waer door het inghenomen, de Stonden, Na-geboorte, ende doode Vrucht afdrijft. Tot een badt, ofte stovingh gebruyckt, geneest de harde, ende verdraeyde Lijf-moeder. Ick ghebruyck in plaets van de ghe-meene, de *Herten-poleye*, als lieffelijcker, en krachti-gher, daer in volghende mijn Meesters van *Montpellier*.

Mariolayne in-ghedroncken, ofte van anderen geset, verweckt de Maent-stonden.

Basilicum in Salaer ghegeten, suyvert de Lijf-moeder, ende verweckt lust tot by-slapen.

Orego verweckt door sijn dun-makende, ende openende kracht de Maent-stonden.

Malrove is de Vrouwen, die niet ghesuyvert en werden, seer dienslich, drijft de Stonden, ende na de Verlossinghe de Nageboorte af, ende verlicht den Arbeydt.

Scordium ontsluit de Lijf-moeder, verweckt de Stonden, en wackert den Arbeydt, 't zy gedroncken, ofte daer in gebader.

Baccharis is soo lieffelijck van reuck, datmen eertijds van haer wortelen, gelijk *Plinius* beruycht, Welruyckende Salven placht te maken, van dewelcke oock ghewach ghemaect werdt by den Griekschen Poët van Bly-eynde-spelen *Aristophanes*. Is mede in voorlede tijden ghehouden gheweest voor bequaem, om alle Tooveryen ende Besweringen te beletten, ende de quade Ton-ghen machteloos te maken. Sulcks blijckt uyt de Prince van de Latijnsche Poëten, *Virgilius* in sijn Herder-Dichten:

— *Baccare frontem
Cingite, ne wati noceat mala lingua futuro.*
Ende daer hy 't Kint van de Borgemeester *Astinus Pollio* geluck wencht:

*At tibi puer nullo munuscula cultu,
Errantisque hederas, passim cum Baccare tellus,
Mistaque ridendi colocasia fundet acantho.*

De Wortel van onderen ghelet, doet de Lijf-moeder openen.

Spooet is werm in den tweeden, droog in den eersten graed, dun van deelen, ingenomeu, ofte tot stovingen en baden gebruykt, set de Maent-stonden af, opent de gesloten Lijfmoeder, doet de Nageboorte, en de doode Vrucht afschieten. Sijn Sap met *Myrrhe* gemenght, en van onderen geset, treckt uyt al't gene in de Lijf-moeder overtollich is.

De Wortel van **Cyperus** tot een stovinge bereyrt, helpt de verkoude, ende besloten Lijf-moeder, ende verweckt de Maent-stonden.

Dalercane is werm en droogh in den tweeden graed, doet in een stovinge de Stonden, en het Water afschieten.

De Wortel, en het Zaet van **Maekrappe** / konnen van bovenen en onderen de Stonden, Nageboorte, en doode Vrucht quijt maken.

Seseli geneeft met Wortel, en Zaet de Opftijging van de Lijfmoeder: loft de Stonden, ende doode Vrucht.

Wijn-ruyt doorsnijt, en verteert, set de Stonden af, verdrijft de opblasende geswellen van de Lijfmoeder in olye gekookt, ende ingespeut, verloft van de opftijgingh, met Honigh ghestampt, en van onderen geset, bluft de Geylghheyt, en Zaet uyt. Het selfde doet het **Daucus-zaet**.

Calamintje is scherp ende bitterachtigh, dapper doorsnijdende, en afvegende, drijft de Stonden zo sterckelijck af, datse oock de doode Vrucht, 't zy ingenomen, 't zy van buyten gebruyckt, af-jaeght.

Sabel-boom is heet ende droogh in den derden graed, ende dapper sijn van deelen, scherp, ende gheweldigh doordringende. In Wijn ghesoden, ende gedroncken, doet so sterckelijck Water-maken, datter ten laetsten bloet na volghet. Verweckt oock, indien yet anders, gheweldighlijcken de Stonden, drijft de Nageboorte, wanneer sy de Vrucht niet terstont en volghet, nyttren lijve, als mede de doode Vrucht; dan is doodelijck voor de levende.

Aristoclype so wel de Ronde, als de Lange, met *Myrrhe*, en *Peper* ingenomen, ofte oock van onderen geset, maect dat de Stonden, Nageboorte, ende doode Vrucht afschiet; en reynight de Lijfmoeder van haer vaylighheyt.

De Wortel van **Sentiane** inghenomen, verdunt, veeght af suyvert, en opent de verstoptheyt, en niet alleen ingenomen, maer oock geset, kan de Stonden, ende Nageboorte uytfluyten.

Wijck-wortel in de stovingh gebruyckt, versacht en opent de Lijfmoeder, treckt de Stonden, en op de wijze van een **Set-pil**, de doode Vrucht, gelijk oock doet den **Wafel-wortel**.

Wijckje is dun-makende, en sterck suyverende,

versacht de verharde Lijfmoeder, ende opent die gesloten is, zet de Stonden en doode Vrucht af, insonderheyt die **Stalle** genoemt wert. Dewelcke by *Dioscorides* anders niet en is, als de vertigheyt van *Myrrhe* met wat waters gestampt, en uytgeperst. By *Serapio*, en d'andere Arabische Geneesmeesters, als oock in de Winckels wert het *Syrax liquidâ* ghenoomt. Hare krachten volgen **Syrax** en **Widellium**.

Beverswijn of *Castoreum*, is de swezer van een viervoetigh beest, een dog niet seer ongelijck, dan korter van voeten, 't welck hem in 't Water, en op 't Lant onthout, **Bever**, **Fibry**, en **Castor** genoemt. Hier van is voor desen geloof geweeft, en al van deftige Schrijvers betuyghet, dat als hy na-gejaeght wert, wetende de oorfaeck, sijn selven de swezeren af-bijt, en alsoo ontkomt. *Redimus*, seyt Cicero, *se ea parte corporis, propter quam maxime expetuntur*. Waer op mede slaet de Poët *Juvenalis* in 12 Schimp-dicht:

*De Bever heeft de kunst om lagers af te weren,
Schoon dat hem in den loop sijn vrage leden deren;
Want als hy wort vervolghet of wel verneken zit,
Zo scheurt hy van hem af sijn edel manne-lide.
Het beest dat heeft verstant, en weet op vaste reden,
Dat hem de lager soeckt alleen om dese leden,
En daarom lyt het pijn, en mist sijn liefste deel;
Zo groot is sijn gedult, uyt liefde van 't gebeel.*

De Landen by **Pontus**, datmen nu de **Swarde Zee** noemt, boven **Constantinopelen**, plagen eertijts veel **Beverswijn** uyt te leveren, gelijk oock de Poët *Virgilius* getuyghet in 't eerste boeck van sijn **Lant-winninge**; daer hy verhaelt, dat elck Landt volgens sijnen aert wat bysonders voortbrenght; wiens versien aldus gevolghet zijn:

*Siet hoe dat yeder lant heeft sijn bescheyden aert,
En hoe dat in de vrucht sijn wesen openbaert.
De geheelen Indiaen, uyt sijn vermaerde landen,
Sont ons den Olifant, en sijn yvoive tanden,
Hondura geeft haer verw, Gunaa 't edel gout,
En Pontus Beverswijn, en Belen ebben-hout;
Het suycker Pharnamboeck, en uyt het lustigh Zuyden
Komt Wierroock, Muskelyaet, en alle soete kruyden;
Noch isser ander lant dat geeft ons root korael,
Of sijd', of sachte wol, of loot en winnigh stael.
Dit sagh den ouden tijt, dit weten onse dagen,
Een lantschap kan alleen niet alle vruchten dragen,
Een yeder geeft het sijn' al naer het gaven heeft;
Zo koomt et dat de mensch van al de werelt leeft.*

Waer op den uytlegger **Servius** geschreven heeft, dat het woort *Virosa Castorea* beteekent **Vergifigh Beverswijn**. Want, seyt hy, al streckenfe vele voor een geneesmiddel, so scheyden even wel de swangere Vrouwen door sijnen reuck van kinde. Maer is beter dat *Virosa* verstaen wert van den swaren of stercken reuk,

(k)

(daerom)

(daerom oock by andere gelegentheyt *Castoreus odor*, voor stinckende by *Plinius* gebruykt) die 't *Beverswijn* van hem geeft, waerom het oock *Castoreum grave* van den Poët *Lucretius*, ende *Baruosmon kai brasmodos*, dat is Swaer van reuk, en stinckende (gelijk die woorden mede wel uytgeleydt zijn by Heer *Claude Saulmaise*, Ridder, en Raets-heer van den Koningh van Vranckrijck, in sijn *Plin. Observas. fol. 361.* alwaer hy oock schrijft dat het woort *Virus* by de Oude voor quaden reuk, of stank gebruykt wert) van *Dioscorides* ghehoeten is. Deseelve *Servius* dwaelt oock, als hy, siende op 't gene verhaelt is, den naem van *Castor* trekt à *castrando*, van lubben, dewijl dat geen Latijns, maer een Grieks woordt is, ende *Castor* komt van *Gaster*, dat is, buyck (want van sommige onse *Gasten* trecken, al of sy maer quamen om den buyck te vollen) die hy gantsch dick, en voor-uyt stekende heeft, gelijk hy oock uytgebeeldt werdt van den grooten Rechts-gelcerden *Alicianus* in sijn 152 Sinne-beeldt: alwaer hy mede volgt het gemeene gevoelen van afbijten, daer het nochtans al van outs wederleyt is by *Dioscorides*, segghende dat de Swezers van de *Bever* haer niet uytwaerts en begeven, gelijk in de Bocken, maer datse, gelijk in de Swijnen, ingetrocken, en vast aen 't lijf staen, even-cens als de halve Pilaren in de muur (want so werdt seer wel het woort *Prostupa* van den wel-gemelten Heer *Saulmaise* uytgeleyt in 't *Fransch en demie bossé. fol. 1047.*) en over sulcx onmogelijk te wesen, dat het Beest daer by konde komen, om deselvige af te bijten. Wat den aert van het *Beverswijn* belanght, ick vinde al veel meerder Schrijvers, die het voor vergiftigh ghekeurt hebben. De Poët *Lucretius* heeft het selvige in sijn 6 boeck afschildert met dese versen:

*Est etiam in magnis Heliconis montibus arbor,
Floris odore hominem terro consueta necare.
Scilicet hæc ideo terris ex omnia surgunt;
Multa modis, multis multarum semina rerum
Quod permista gerit tellus, permistaque tradit.
Nocturnumque recens extinctum lumen, ubi acris
Nidore offendit nares, consopit ibidem:
Dicere ut privos qui morbus sæpe suavit:
Castoreoque gravi multar sopita recumbit,
Et manibus nitidum teneris opus effluit eis,
Tempore eo si odoratio est, quo menstrua solvit.*

My en is oock niet onbekent dat de Arabiers, ende de nieuwe Genees-meefters, haer volgende, mede ghewach maken van het vergift van de *Beverswijn*: maer en kan niet dencken, dat sulcx anders fiet, als op 't gene dat alreede bedorven, en verrot is; want door de bedervinge vervallen sodanige dingen lichtelijck tot een quaetaerdige, en venijnige hoedanigheyt, gelijk men fiet aen Gerstige Noren, ende diergelijcke. Nu 't *Beverswijn* kan seer lichtelijck bedervē, als vochtigh, en noch besloten zijnde in een blaesjen, te meer

als het, om sijn vochtigheyt wel uyt te doen dampen, in geen drooge ende lichte plaets opgedrooght en wert. Maer anders wel waergenomen zijnde, is het een seer bequaem Geneesmiddel voor alle koude Gebreken der Herffenen, set neder door sijnen stercken reuck de Lijfmoeder, die als een bysonder dier (ghehelelijk de wijsgerige *Plato* spreckt) in den buyck van de Vrouwen woelt, ende welruyckende dingen volghet; stinckende vliet. Met *Poley* ingenomen, drijft het Stonden, doode Vrucht, en Na-geboorte af.

Dupbels-dyck wert genoemt na sijnen grooten stank, en in Brabant met den drolligen naem *Pierslonsonsa*, in de winckels *Asa fatida*, mede van wegen de onaengenen reuck, waer door het bequaem is, om de Opftijging van de Lijfmoeder neder te setten. Het is een gom oft sap van seker kruyt, dat noch niet wel bekent en schijnt te wesen. Meest al de kruytbeschrijvers houden het te komen van *Laserpitium*, uyt *Syrien*, of *Medien*, dan sulcx wert seer geleerdelijck wederleyt van den nu meer wel-gemelten Heere *Saulmaise. fol. 360* van 't seifde boeck.

De gomme **Galbanum** niet alleen van binnen gebruykt, maer oock buyten opgeleyt, doet de Stonden en doode Vrucht scheyden.

Caranabaca op een kool geleyt zijnde, doet door haren swaren reuck de Opftijginge des Lijfmoeders neder gaen, en op de Navel plaetsegewijs gestreken, houdt deselvige op haer plaats.

Al 't seifde doet oock de **Caranna**. **Sagapenum** is een gomme, dewelcke met Honich-water ingenomen zijnde, de Stonden krachtigh afdrijft, maer de Vrucht hindert.

Opoponax ondoet, en versacht de Opswellinge, en Hardigheyt van de Lijfmoeder van buyten opgeleyt zijnde, verweckt de Stonden, maer beschaadigh de Vrucht.

(3) De Genees-middelen die gehouden werden de Lijfmoeder te verstercken, zijn tweederhande. Sommige geven aen deselvige kracht, ende behouden het schepsel, andere onderhouden haer met een gematigde wermte, ende verteren de vloeyende vuyligheyt: zijn bitterachtigh ende welruyckende, op darte te gelijck souden openen, de natuerlijcke wermte als aenblasen, en door de liefelijckheyt van den reuck de Lijfmoeder vermaken. Van den eersten slag zijn

Herts-tonge / in de Aporeken met den naem van *Biflora* bekent, is matelijck koel, ende droogh, stelpet door sijn r'samentreckende kracht de Stonden, versterckt de Lijfmoeder, behoudt en onderhoudt het Schepsel, so van buyten als van binnen gebruykt met Noren Muscaet, en Nagelen.

Cozacl soo ingenomen, als van onderen gheset, houdt de Stonden regen, en geeft kracht aen de Lijfmoeder, en de Vrucht.

Coslus heeft een verwormende kracht, verweckt het Watermaken, drijft de Maent-stonden af, sijn vert de onsu-

onfuy verhey van de Lijfmoeder, fo in ftovingen, als berookingen gebruykt. Helpt ook tot 'er ontfangen. *Magelen* / 't zy ingenomen met milde Wijn, 't zy van onderen gefet, verfachten de Opftijginge, ende verquicken too de Lijf-moeder, als ook de Vrucht. *Maté Mustaet* / en *Jolye* hebben defelvighe kracht. *Maté Nardi* verteret de onfuyvere vochtigheydt ende vloedt van de Moeder, ende helpt met roocken tot de Vruchtbaerhey.

Styrax fuyvert mede door het roocken de Lijfmoeder, defelvighe oock verdroogende, en verterckende, bedwinght de Opftijginge, ende bereyt tot het Ontfangen.

Amber-steen ingenomen, ende gheroockt, heeft kracht om de Lijf-moeder, die al te vochtigh is, op te drooggen, en te beletten datter quade Vochtheden groeyen. Daerenboven verfterckt hy, 'en helpt tot lichter Ontfangen.

Nardus zaet geroockt, doet de Stonden, die van wegen haer dichte ende taeyigheydt ophheft opt zijn, voortkomen, verwermt, drooght, en verfterckt de Lijfmoeder.

Calamus zo gedroncken, gefet, als geroockt, zet de Stonden af, drooght, en verquickt de Lijfmoeder.

Benjamin verteret met fijnen verdunnende damp, geroockt of gefet, neemt wech de vloedt van de Lijfmoeder, en verfterckt defelvighe, als oock alle Zenuachtige deelen.

Muskelhaet / *Amber* / ende *Zibet* / fo ingenomen, als van onderen gefet, verwecken, ende geven kracht tot by-fapen, verquicken met haren reuck de Lijfmoeder, defelve oock droogende, en verfterckende, helpen daerenboven tot het Ontfangen. Sommige gebruyckenfe oock van onderen tot de Opftijgingh, dan also sulcks niet en kan gefchieden, of den reuck ftijght na bovenen in de neus, zoo en soude ick dat niet geraden vinden.

(4) De Mengel-middelen, die ftrecken om de Lijfmoeder te verkoelen; er haer overtollige Stonden tegen te houden, zijn in den Apoteek, *Syroop van Queen*, van *Porcelayn*, van *Styrax*, van *Weechbre*, van *Myrrhus*, diemen kan mengen met water van des Ifde kryden: *Trochifet de Terra Sagillata*, de *Spodio*, de *Succino*: *Olye van Rosen*, van *Plompen*, van *Myrrhus*: *Ung. Comittiffe*. Men kan ook op itaende voet maken eenige Poeyers van *Coraël*, *Paerlen*, *Bloet-steen*, *Amber-steen*, en *Bereyden Hertshoren*, ofte de voor. I. *Trochifet*, ende mengen defelvighe met *Quee-kruyt*, *Conferf van Rosen*, ofte eenige andere 't samen-treckende.

Seker Vrouw, die fo stercken vloed had, darfe byna gefladigh van haerfelven gingh, werde geholpen, met *Weechbree-water*, en *Rode Wijn*, van elcx 3 lepels, geflagen onder een Doeyer van een *Ey*, ende licht opgefoden, alle daegh des morgens ingenomen, en daer dan wat op geflagen. Het was naulijks twee drie dagen gedaen, of de Vrouw bleef genefen. Het welck

Dr. *Forrest* fchrijft by hem dickwils also bevonden te zijn. Onfe Vrouwkens hebben onder haer voor wat heymelijks tegen den overtolligen Vloed na een mifdracht, *Geroockt Vleesch*, dat ten minften een jaer out is, het welk fy kleyn gefneden, in een aerdepan op 't vuur droogē, om tot poeyer te brengē, dat geven fy in met Rooden wijn, die wat 't samen-treckende is. Dit is een seer goet Geneefmiddel, en niet minder dienftig voor den Kooden-loop, die ick weet daer mede geholpen te zijn, na dat andere dingen te vergeefs gebesicht waren. Tot het selfde gebruyken fy ook een gedroogde en gestoote Ockertpot, driemaal met Bier of Rode wijn ingegeven. Men kan mede een *Hippocras* maken op dese manier, *N. Caneel*, 1 once, *Rode Rosen*, 1 drachme, *Sandel-hout*, *Sp. Aromat. Ros.* *Diabod.* van elcx een half drachme. *Rode Wijn*, 1 pintre. Te samen gheweykt, en door een *Hippocras-fack* met fuyker gelekt. Die het koelder begeert, mach in plaetse van Wijn, *Weechbree-water*, of diergelijke nemen, na gelegenthey.

Van buyten kanmen maken een Plaester van *Bolus in Azijn gewasschen* 5 oncen, *Draken-bloet*, *Mastick*, van elcks 1 once, *Cypres-noten*, *Gal-noten*, *Rosen*, *Granatbloemen*, van elcks 1 loot; Alles kleyn gewreven, en gemenght met zoo veel *Ung. Comittiffe*, en *Was*, als genoegh is tot delijvigheydt ende ftijvigheydt van een Plaester. Men soude oock konnen nemen *Boone-meel*, onder de slijmerigheydt van *Gom*, ofte *Dragant* vermenght, ende dat Plaester-gewijs op de Lendenen, en 't Gemacht geleyt.

Vorder om de Maent-stonden te verwecken, en de Lijfmoeder te fuyveren, werden in de winckels gereet gehouden *Syroop van Venus-hair*, van *Yfoop*, van *Malrove*, van het *fap van Byvoet*, en de gemengde van *Gradi*; *Elect.* *Diacalamintbes*; *Trochifet de Myrrha*, die oock de Na-geboorte afdrijven; en de *Pillen van Saggapenum*, die mede kracht hebben, om een door kint quijt te maken. Voor de Stonden is seer bequaem dit Vrouwen-poer: *N. Zaet van Sefely*, *Cumijn*, *Veckel*, *Savel-boom*, van elcks 1 once. *Galigaen*, *Zedoar*, *Fochye*, *Nagelen*, van elcx 1 drachme. *Caneel* een half loot, *Saffraen* 1 scrupel. Hier van sal men alle morgen een vierendeel loots innemen met wat werme Wijn, ende Suycker. Ick heb hier toe in 't gebruyk het volgende Poeyer, het welck wel om te besigen, en gantfch gereet valt, also het in een doosken in de sack gedragen, en uyt de hant gegeten kan werden: *N. Rauw Stael*, of *Naelden-vijzel* fijn als stof op een marber-steen gewreven, 1 loot. *Caneel*, 1 once, *Suycker* 2 oncen: *Allegader* tot een kleyn poeder onder malkander vermengt. So kan ook van buyten een Stoving in 't werk gestelt werden, van de gemelte Kruyden gekookt, en 't selfde kan ook dienen om van onderen in te speuten. Gelijkmen mede een *Pessus* maken kan van de wortels van *Diltamus*, *Aristolochye*, *Gentiane*, van *Myrrhe*, *Styrax*, en *Aloë*, met *Termenthijn* te samen gebracht. Om te doen verlossen, als het kint wel gekeert is, ende de

Weens achter blijven, heb ik altijd seer goet gevonden, het volgende Poerken met ghesuyckerden Rijnschen wijn ingegeven, *N. Troch. de Myrrha*, een half drachme, *Boraes van Venetien* 1 scrupel, *Saffraen* 5 azen. Een Portugijs Geneesmeester, Amarus, prijft seer het volgende, 't welck niet veel van 't mijne en verschilt: *N. Caneel, Troch. de Myrrha*, van elcx een half drachme, *Saffraen*, een half scrupel. De Françoische Professor *Rondelet* hiel voor best het volgende Dracxken: *N. Zaet van Lavender*, twee drachme, *Weegbre, Endivye*, van elcx 2 scrupels. Tot poeyer gestooten, en met water van *Memmekens-kruyt*, en *Endivye* ingegeven. Onsen *Lobel* verheft de kracht van dit Poerken, selver ook om een doot kint af te drijven: *N. Conf. Alkermis, Zaet van Lavender, Weegbre, Endivye*, van elcx 2 scrupels, *Troch. de Myrrha, Boraes*, van elcx 1 scrupel. Met wat *Byvoet-water*, en *Wijn* ingegeven. Deseide prijft oock het volgende: *N. Boraes* ander half drachme. *Caneel*, 2 scrupels. *Saffraen*, 5 azen, ingegeven als boven.

Eyndelijck om de Lijf-moeder te verstercken, en het Ontfangen te bevorderen, zijn in den Apoteeck *El. de Gemmis, Aromaticum, Diasatyrium*; de Wortels van *Satyrum*, en *Eryngium geconsyt*. Men mach oock een Roocksel maken van *Nardus-zaet* 1 loot, *Seyrax Calamimbe, Ambersteen, Calmus, Spicanardi*, van elcx 3 drachme, *Rode Rosen*, 2 drachme, Gestooten, en daer mede geroockt. Ofte desen Pessus: *Benzoin, Lisch-wortel, Rode Rosen*, van elcks 1 loot, *Zweet, Amber, Muskeljaet*, van elcks 3 azen, Gestooten, en in een doecxken gebonden voor een popgen om te zetten.

Het XXIII. Capittel.

- (1) *Verscheydenheyte der Simpele Genees-middelen voor de Gicht, ende andere Pijn der Lidmaten.*
 (2) *Waer van sommige den Brant verkoelen,* (3) *en de Pijn verdooven,* (4) *Sommige versachten,*
 (5) *en het overschot van de Pijnlycke stoffe verteren.* (6) *Hoe uyt die Droogen Mengel-middelen gemaect werden.*

(1)

DE Wtwendige Gebreken, die opeenigh bysonder Deel, het zy met ofte sonder Sweringe, komen te vallen, also sy eygentlijck raken de Heel-konste die wy van meeninge zijn, in een bysonder Boeck te verhandelen; so en sullen wy alhier van deselve geen ghewach maken. Maer de gene, die vele Deelen te gelijk aen-grijpen, gelijk *Gicht, Geraacktheyt, Schuddinge, en Treckinge der Leden, Pijn in de Gewrichten*, en al die uyt algemeene Sinkingen voortkomen, konnen alhier bequamelijck gebracht werden. In de gemelte Gebreken dun, na dat het Lichaem wel gesuyvert, en de Sinkingen opghhouden zijn, indien het over-

schot van de vochtigheden door inwendige Genees-middelen dient verdraeven ende verdwenen te wesen, daer toe sullen bequaem zijn de Simpelen, die wy hier boven tot de Hoofst-siecken aengewesen hebben: also 't gene het Hoofst kan helpen, mede dienstigh is voor de Zenuwen. Maer eygentlijck, en in 't bysonder werden tot de Pijn der Gewrichten gepresen, *Alant-wortel, de Wortel van Lisch, en Acorus, de Bladeren van Velt-Cypress, Kleyne Sanwoye, Calamimbe, de groote en kleyne Sleutelbloemen*, en den *Hermodaetylus*, tot Dracxken, ofte andere Mengelingen bereyt: waer van ick terstont in 't bysonder sal spreken. Dan de voornaemste kracht, om de verhaelde Gebreken te helpen, bestaet in Wtwendige Heel-middelen, van dewelcke sommige in 't beginsel den Brant, so daer eenigen is, lessen, en de Sinkingen beletten, sonder nochtans de Vochtigheden in 't ontfteken Deel vaster te zetten: eenige stijen de Pijn, dewelcke sonder ontftekinge is: andere, de Pijn over zijnde, verdunnen de ingelope Vochtigheyt, en doen deselve verteren ofte verdwijnen, om dat se metter tijt niet tot een klonter en soude, verharden.

(2) Wanneer dan in 't beginsel van de Gicht, Pijn en Brant in de gewrichten van Handen, ende Voeten zit, dan zullen dienstigh wesen de *Gedistilleerde Wateren van Rozen, van Weegbre, en van Nachtschade*, met het seste deel *Azijn van Rosen*. Want daer mede werm gestoot zijnde, verlicht de Ontftekinge, steut de Sinkingen, en verdrijft ten deele die alreede vergadert zijn, en daerom by vele gehouden voor een recht Geneesmiddel van de Gicht, of Fledercijn. Indien men in een half pint van den selvigen laet sinleten een drachme *Canser*, dat sal oock de andere Gewricht-pijn, die al diep van binnen is, wechneven. Dan hier in moet groote voorsichtigheyt gebruyckt werden, alsoo de indringende kracht van den Azijn, wanneer men daer mede, 't zy met *Canser*, ofte alleen wilde stoven, de Pijn wel doet vergaen, of verdooven: maer de Voeten beschadigt. So is te lesen by *Plinius* in 't eerste Capittel van sijn 23 boeck, dat *M. Agrippa*, swager van den Keyser Augustus, onverduldigh van pijn zijnde, wilde liever het gebruyck en 't gevoelen van sijn Voeten missen, als deselve langer uyttaen, en stoofden sijn voeten in heeten Azijn. Zo hebben andere haer Voeten in Sneeuw gesteken, waer door de selt Pijn wel verdoofde, maer oock belet is, dat de oorsaeck niet en konde uyt dampen.

Het Zaet van *Bloc-kruyt* in eenigh nat geweekt, geeft een slijmerigheyt van hem, nut ende bequaem tot alle Ontftekingen, maer insonderheyt tot de verhitte Pijn der Gewrichten.

Zaet van *Althea* als oock den *Heemg-moztelselfs*, en de *Carlen van Outeen* leveren mede een slijmerigheyt uyt van geen minder krachten, voornamelijck indien se met *Water van Nachtschade*, of van *Weegbre* uytgetrocken is.

(3) *Wijset-*

(3) *Wilsen-kruyt* / te weten, de versche bladeren, ofte by haerselven, ofte met Gerstenmeel opgeleyt, beletten de heete en scherpe Sinckinghen, verlichten alderhande Pijn, en werden bequamelijck gedaen onder de Genees-mengelingen daer toe streckende.

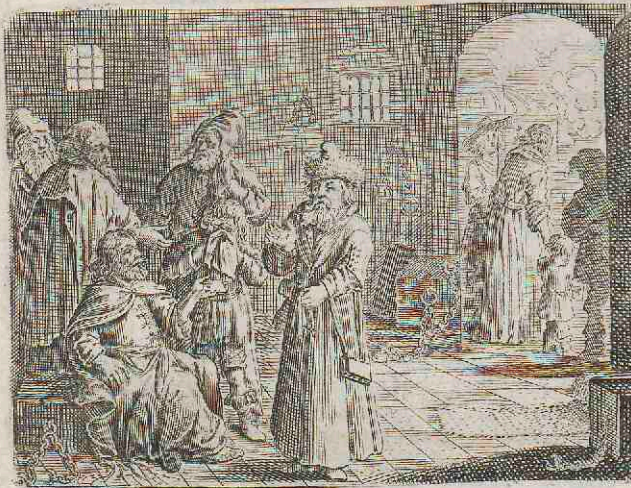
Scheerlinck / of *Dulle Kervel* is yttermaten kout, ja volkomentlijck in den vierden graed, ende dienvolgende doodelijck, als het ingenomen wert. Ende die daer mede om komen (gelijck men eertijds in Athenen de misdadighen piach te doen) beginnen in haer uytterste leden, als de kracht door het Lichaem gheschoren was, een koude te vernemen. Daerom oock kout genoemt by den Poët *Juvenalis*:

--- *Hunc inopem vidistis Athenæ
Nil præter gelidas ausæ conferre cicutas.*

Dit kruit is daer door te vermaerder, om dat de rechters van Athenen oock daer mede den vromen, en wijzen *Socrates* omgebracht hebben. Het welck ick, hoe wel 't soude mogen schijnen alhier niet wel te pas te komen, om even wel den Leser een weynigh veranderingh van stoffe te geven, wat hooger sal ophalen. Als de staet, en Gemeene sake van *Athenen*, door die van *Lacedemonien* ondergebracht was, en dat sy daer over dertig Gouverneurs geset hadden, die van wegen haer onverdraeglijcker regeringe de 30 Tyrannen genoemt waren, so werde *Socrates* beschuldicht van eenen *Melinus*, dat hy de jonckheyt bedorft, ende de Goden van hare Voorouders vrachte, ende nieuwe socht in te voeren. Alle vrome Luyden waren hier over met *Socrates* seer bekommert, ende de welsprekende *Lysias* schreef voor hem een Verantwoordinge, dewelke hy hem voorgelesen hebbende, so seyde *Socrates*, Mijnen vriend *Lysias*, het is een goet ende treffelijck Gespreck, maer my evenwel niet passende. Want het was meerder op sijn Advocaers ingestelt, als op sijn Philosophops. Ende *Lysias* daer op vragende, indien het Ghespreck goet was, waerom dat het hem dan niet en paste? Wel, antwoorden hy, en konnen niet Kleederen en Schoenen wel gemaect zijn, en my evenwel niet passen? Voor de Rechters komende, en sijnen beschuldigher gehoort hebbende, werde van haer gevraegt (gelijck daer de maniere was) wat straffe hy ineende verdient te hebben. Waer op hy antwoorde: Voor 't gene by my gedaen is, meen ick, datmen my in *Pyrameo* (het welck aldaer de grootste eer was, die sy alleen aen deden de gene, die op 't hoogste van de gemeene sake wel verdient hadden) op't gemeen behoorde te onderhouden. De Rechters dese kloekmoedigheyt tot spijt opnemende, verwesfen hem te sterven: het welck hy niet soo effen ghemoedt aennam, als of het hem niet 't ronnis, noch ghevangen was, en bestede hy niet als met Godsalige redenen van de Onsterffelijckheyt der Zielen, en dat daerom de doot voor een eerlijck man niet te vreesen en was. Dese en diergelijcke redenen (beschreven by den wijsgerighen *Plato* in sijn boeck,

Phædo genaemt) hadde hy tot het laetste toe met sijn goede vrienden, die hem gestadig quamen besoecken, om van sijn wijsheyt deelachtig te werden. Als de uredes doots gekomen was, ende dat hem de wijsgerige *Crito* vraeghde, Hoe hy begraven wilde wesen? antwoorde, soo het U lieden goet dunckt, maer indien ghy my sult konnen nemen, en ick U niet en ontsnap. En met eenen in sijn selven lacchende, en hem tot de omstaenders keerende, Ick en kan desen *Crito*, seyde hy, niet wijs maken, dat ick dien *Socrates* ben, die nu so vele redenen voert: maer hy meent dat ik dat Lijk ben, dat hy terstont sien sal. Daerom vraeght hy, hoe ick begraven wil wesen. Maer 't gene ick nu met vele redenen heb foecken te bewijfen, dat, als ick het vergift sal gedroncken hebben, niet langer by U lieden en sal wesen, maer gaë tot de geluckigheit der saligen, sulx schijnt te vergeefs van my tegens *Crito* geseyt te zijn, doen ick te gelijk U lieden, en mijn selven troostede. Na dat hy noch een weynigh over dese stoffe met gelijcke Godvruchtigheyt, en Kloekmoedigheyt gesproken hadde, so quam den Dienaer van de Elf-mannen. Die hem groetende, seyde, *Socrates*, ick en sie in U niet, dat ick altijt in andere gesien hebbe. Want sy zijn gestoot, ende vervloeken my, als ick haer aensegge, door last van de Magistraet, dat sy vergift moeten drincken. Maer ick heb u altijt gekent, insonderheyt nu ter tijt, den kloekmoedighsten, den sachtmoedighsten, ende alderbesten man, die immermeer in dese plaets gekomen is: en ick ben nu oock wel versckert, dat ghy op my niet vergramt en zijt, maer op de gene die U bekent zijn, daer van oorsaek te wesen. Nu weert ghy dan wat bootschap ik u brenge. Vaert wel, en foeckt licht te dragen 't gene wesen moet; en daer mede hem omkeerende, gingh wech al sehreyende. *Socrates* den man na siende. Vaerr ghy oock wel, seyde hy, ende wy sullen dat also bestellen. En met eenen hem na de andere wennende, Wat een soeten man is dat, seide hy, want hy en heeft hem niet alleen nu, maer altijt seer vriendelijck tegen my gedragen, gelijck hy my nu noch beschreyt. Wel aen dan *Crito*, laten wy gaen doen, dat hy belast, en laet yemandt het Venijn, soo het al gestooten is, hier brengen. Ick geloof, O *Socrates*, seyde *Crito*, dat de Son noch niet onder en is, en ick weet wel dat andere, als sy dese boodtschap ontfangen, 't selfde seer laet in drincken, na datse eerst haerselven met eten ende drincken wel getoest hebben. Derhalven en is 't niet van nooden, dat ghy U zo haest, daer is noch tijt genough over. Daer op sprack *Socrates*, Die Luyden *Crito*, hebben gelijck. Waot sy meenen daer war mede te winnen, het welck in mijn geen plaets en heeft, die daer niet mede anders en soude winnen, wanneer ick het Venijn war later dronck, als dat ick my zelven tot spot zoude stellen, gelijck of ick so begerrigh was om te leven, ende zo spaerzaam van 't gene ick niet meerder en hebbe. Wel aen dan doet mijnen sin, ende niet anders.

anders. *Crito* dit hoorende, wenckte den jonghen, die daer niet verre van daen en was. Den jongen uytgaende, quam tetsfont wederom, mede brengende den genen die't Venijn soude ingeven, 't welck hy in een beker hadde, gestooren zijnde. *Socrates* hem siende, Wel aen, Fijnman, seyde hy, ghy hebt hier verstant af, wat moet ik doen? Niet anders, antwoerden hy, als na het ingedroncken is, te wandelen tot dat ghy voelt U beenen stram werden, ende dan te leggen: en so sult ghy doen. Dit seggende, gaf hy den beker aen *Socrates*, die hem aennam gantsch niet ontfelt, noch eenige veranderinge in verwe oft wesen, vertoonende. Ende geseydt hebbende, de Goden te bidden, dat sijne verhuysinge mocht ghelucksaligh wesen, so dronk hy heel geruyst en kloeckmoedig het Vergift in. En als alle d'Omstanders hier over seer jammerlijck weenden ende kermden, soo seyde hy, Wel mannen, wat begint ghy: ick heb daerom meest

de Vrouwen van my laten gaen, om dat se sulcx niet en souden doen. Want ick had wel gehoord datmen met vrolijckheit en geluckwenschinge uyt dit leven behoorde te reysen. Daerom houdt U stil, en weeft wel gemoet. d' Ander dat horende stondē beschaemt, en kropten haer tranen in. Maer *Socrates* voelende in't wandelen, dat sijn beenen begonnen te beswaren ginch op sijnen rug leggen, gelijk hem bevolen was van den genen, die het Venijn bereyt hadde, die hem kortst daer aen de voeten druckende, vragden of hy dat wel voelden. Als *Socrates* neen seyde, soo tasten hy hooger, ende bevondt dat het daer oock al kout, ende stijf was, ende seyde tegen de Omstaenders, als het aen 't Herte komt, dan sal't gedaen wesen. De venijnige kouw was al tot de Maegh geklommen, en het decksel van sijn lichaem werpende, Sprack hy sijn laerste woorden, *Crito*, wy zijn *Esculapius* eenen haen schuldigh, betaelt hem doch, ende en versuymt

het niet. *Crito* antwoerden, Al wat ghy beveelt, dat sal gheschieden, ende vraeghden offer niet anders en was, waer op hy niet meer en sprack. De Heydenen plachten in oude tijden *Esculapius*, den soon van *Apollo* (dat is de Son) een Haen op te offeren, als zijnde den bode van den dagh, en opkomende Son, waer mede sy wilden te kennen geven, dat sy de Goddelijke goetheyt ende weldadigheyt, die alle Sieckten gheneest, schuldigh waren den dagh, dat is, het licht van 't leven. Na sodanigen Geneesmeester die de siekten van't gene moedt helpen konde, had *Socrates* te voren gevraegt. Ende op 't laeste, als nu van alle sieckte der vreesē en twijfelingē genesen zijnde, wilde God met offerhande bedankt hebben. Aldus is gestorven de vrome *Socrates*, met soo effen gemoedt, dat de Poet *Juvenalis*, daer hy tegens de wraeckgierigheyt in vaert, hem beschrijft, niet eens te soude willen geven hebben aen sijnen beschuldiger een deel van 't vergift, dat hy door sijn toedoen moeste drincken.

*De wraeck is wonder soet, en die te mogen plegen,
Daer vind ick menigh breymten hooghten toe genegen,
En dit al menighmael om ick en weet niet wat,
Door menigh misvoerstant ten quaetsten opgevāt.
Het minste datter schort, en kleyne beuselsaken,
Die komen winnigh bloet, en gramme sinnen maken;
Maer dit pleegt slechts het volck dat noyt en heeft geleert
Hoe datmen, na den eyfch, sijn even schepsel eert.
Dat heeft de goede ziel *Chrystippus* niet geschreven,
Dat heeft oock *Socrates* noch *Thales* oyt gedreven,
Dit was geduldigh volck, tot aen het duyfter graf,
Dat nimmer eenigh quaet den quaden weder gaf.*

Sulcken sterven, sulcken leven heeft onzen grooten *Erasmus* eenige goede hope doen hebben over 't toekomstende leven van sodanige Wijsen, gelijk te sien is uyt de Voorreden, die hy gestelt heeft voor de *Tuscaensche Vragen* van *Cicero*. Die van Athenen sagen oock wel haest wat sy gedaen hadden, en kregen daer over zo groot berou, dat sy al haer Speel-pleetsen deden toesluyten: die daer toe geraden hadden, uytbannen, en sijnen aenklager *Melitus* om hals brenghen. Sy rechten oock ter eeren van *Socrates* op de vermaerste plaets van de stad hem een Copere beelt op, dat sy vande treffelijke meester *Lysippus* hadden doe maken. Dit zy genoegh, en wel lichtelijk voor sommige (die 't konnen overslaen) te veel van *Socrates*. Dan gelijk de gene die buiten 'slants reysen, haer wel buyten den wegh begeven, om yet fraeys dat ter zijden afleyt, te behien, also en hebbe ick mede niet konnen laten wat buyten 't voorgenomen spoor te treden, om by gelegentheyt van *Schoerlink*, te verhalen 't heerlijk eynde van dien eerlijcken *Socrates*, het welck my zo genuchlijck gevallen is, dat ick mijnen lust mer gewelt tegen ghehouden hebbe, om niet breeder alle sijne andere stichtige redenen te verhalen. Maer om weder op het padt te keeren, daer ons *Socrates* afgeleyt had, Al ist, leynt *Plinius* in 't 15 boeck van sijn *Natuerlijcke Historie*

storie op 't 13 Capittel, dat *Scheerlinck* vergif is, ende gehaert door de openbare straffe van de Atheniensers, so moet nochtan sijn gebruyck tot veel dingen niet overgeslagen werden. Dit is insonderheydt dat sijn bladeren, zaet, en opgedrooght sap alderhande pijn stillen, maer voornamelijck de gene, die uyt ontsienkinge veroorsaect is. Het vergif van den *Scheerlinck* heeft mede sijn tegengift, te weten den *Wijn*, gelijk wy met een aenmerckens waardigh exempel uyt *Plutarchus* sullen aenwijfen in 't volgende Deel.

De verdoovende kracht hebben ook *Mandragora* / groote en kleyne *Wunderbaert* / door dewelcke als de onlijdelijcke pijn niet en kan gestilt werden, so raden sommige daer wat *Opium* by te doen, 't welck met een verdoovinge in 't ghevoelen te brengen, insonderheydt in heete ghebreken, alderley pijn doet overgaen.

Maer hier in moet dapper voorsichtig gegaen werden. Want de verlichtenis, die door *Opium*, *Scheerlinck*, *Bilsen*, *Mandragora*, en diergelijke komt, en geschiet niet door wechnemen (gelijk anders behoorde) van de oorsaek, die de pijn en smerte verweckt: maer het Lidt, daer de weedom in is, wert alleen als voorschende half door gemaect, soo dat het de pijn niet en kan gevoelen. Waer op dan dese schade volght, dat als 't Lidt wederom tot sijn selven komt, de oorsaek so veel te quader, door dien het door de selle koude verfwackt, en de Natuerlijcke wermte seer vermindert is, wechgenomen kan werden. Behalven dat ook inde grootte Ontstekingen door al te koude dingen lichtelijck het Kout-vyer gestoockt wert: gelijk ick noch binnen weynigh dagen gesien heb in een been, dat dapper ontfteken en gespannen was, alwaer azijn ende Water, ende noch werm gemaect, op geleydt was. Hierom en salmen dusdanige verdoovende of te seer verkouwende Genees-middelen tot verlichten van de Pijn niet gebruycken, als in de grootste noor, en wanneer deselve gantsch onverdragelijck valt.

(4) Derhalven is beter, om de Sieckte niet te verachten, of het Lidt te hinderen, sodanige middelen te gebruycken, die een versachtende kracht hebben, waer door sy den weedom kunnen versoeten.

Roep-melck / (als oock van andere Dieren) tot stoving gebruyckt, versacht alle scherpe Sinckingen, en Ontstekingen: het welck het noch beter doet met Gersten-meel tot een pap gebracht.

Kaes / die versch is, alleen ofte met Gerste-meel vermengt, versacht de Ontsteking, drijft de Sinckingen te rugge, en versoet de Pijn in de Ghewrichten. Daer toe helpt mede oude beschimmelde Kaes, in Ham-sap geweeckt: die oock de hardigheydt in de Ghewrichten kan versachten.

Roep-mis / als oock *Septe-mis* / insonderheydt Somers, als de Beeften in de wey gaen, versacht ende verteert, verlicht Pijn ende Brant, en met Azijn gemengt, doet de Gswellen verdwijnen.

Det van ongewasschen *Wol*, verwermt, en versacht, ende verteert een weynigh, stit de Pijn, uyt wat oorsaek, het zy alleen, ofte met *Roos-Olye*, en *Wijn*, ofte met *Vrouwen-sogh* opgeleydt: dat oock de *Wolle met der Yecken* selve doen kan.

Wierooch is werm in den tweeden, en droogh in den eersten graed, onder wit van Ey geslagen, en opgeleydt verlicht alderhande pijn. Dit heeft den Ed. Heere Ridder *Heynsius* beweeght, om in sijnen *Aristarch. sacer*, het woort *Ossopos* by de Evangelisten, daer sy schrijven, hoe de Krijgsknechten onsen Heere sportelijck laefden, se nemen voor *Oisipos*, voor *Yssop*, *Oisop*, het welck in 't Griecx onghewasschen wolle beteyckent, als of 't gene sommige goede herten aldaer mede gebracht hadden, om den Pijn van de gerechteden wat te versachten, sy luyden die vuyle wolle met de azijnige spongie, uyt schimp aen den stock gesteken hadden. Een uytlegginge niet minder geestigh, als waerschijnelijck.

Met *Olye* 't zy alleen, of onder *wijn* vermengt de Gichtige gewrichten gestooft, versoet haer pijn.

(5) Het overschot van de Pijn, en Vochtigheden wert verteert, en uytgetrocken door de volgende:

Gerard / of *Gerards-kruyt*, den Hadijck wel gelijkende, gestooten, en op de Leden, die van 't *Fleresijn* gequelt zijn, versoeten de Pijn, en doen het Gswel vergaen, waerom het oock *Fleresijn-kruyt* genoemt is.

Stentel-bloemen / die oock om de ghelijkenisse van haer bladeren *Witte Betonye* ghenoemt werden, zijn heet en droog tot in den derden graed, 't samen-treckende, vertorende, en afvegende. Werden vordelijck gebruyckt in alle koude gebreken der Heiffenen, en Zenuwen, insonderheydt met *Salve*, en *Mariolene* gekoockt. Welcken dranck oock bequaem is voor de gene, die Bevende Leden hebben, of Geraeckt en Be-roert zijn, 'twelck de oorsaek is, dat de *Stentelbloemen* in 't Latijn oock *Herba Parahsis* genoemt zijn. De gestoote bladeren werden oock nuttelijck geleyt op de Beroerde, en Gichtige leden.

Wilt-cypres van buyten opgeleyt verdrooght, en verteert sonder merckelijcke hitte of scherpigheyde de Vochtigheden, die diep in de swacke Deelen gedrongen zijn, en versterckt oock deselve.

De drie soorten van *Calamitste* over het ghewricht geleyt, verwerpen het selve, trecken de diepgelegen Vochtigheydt uyt, en zijn bequaem voor de Heup-pijn.

Saet van Kerffen / als oock van *Metelen*, is deelachtigh van een brandende kracht, en overwint daerom de vaste en hartneckige Pijne der Heupen.

Saet van Aberrone met eenig bequaem nat ingedroncken, is goet tegens de Gicht, en haer *Bladeren* geleyt op de harde Gswellen, die na de Ontsteking van de Gicht overblijven, doen deselve vergaen.

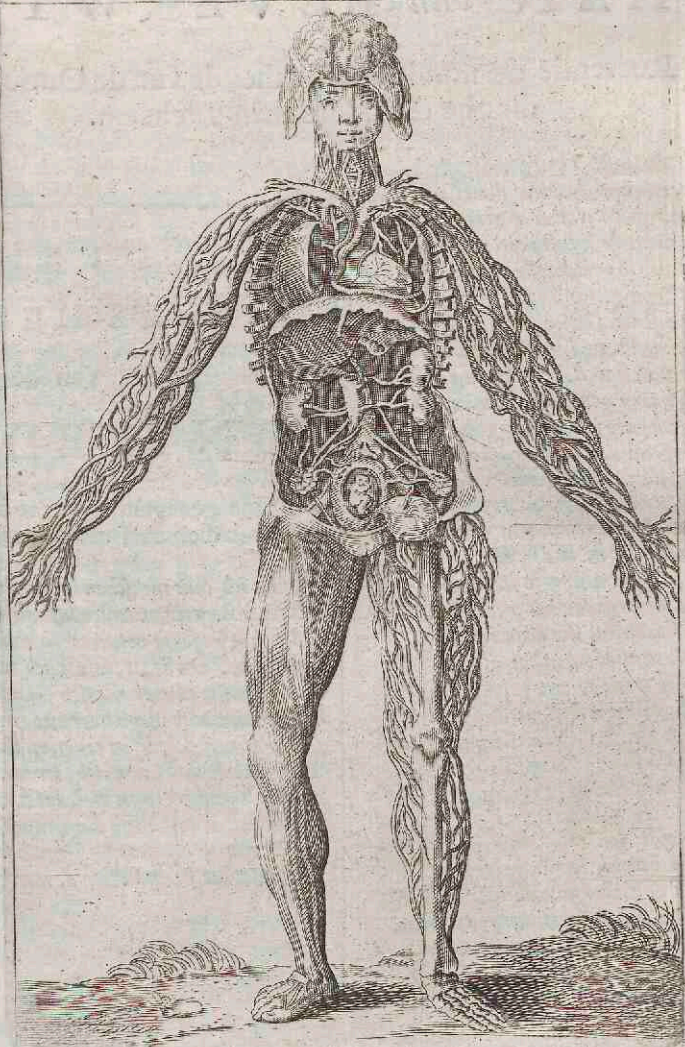
Tooch van binnen ingenomen, en van buyten met Honigh opgeleyt, verdrijft de oorsaek van de koude Heup-pijn.

Alant-

TWEEDE DEEL
VAN DEN
S C H A T
D E R
O N G E S O N T H E Y T,

Aenwijfende

*De gheleghentheydt van de Deelen des Menschelijcken Lichaems;
hare Sieckten, ende der selver Oorsaken, Teyckenen, Voor-teycke-
nen, Geneefinge, en Maniere van leven daer in te houden.*

T'AMSTERDAM,
Gedruckt in't laer onses Heeren. 1651.

J. CATS
Op
HET GESPREEK
VAN DEN

Hoogh-geleerden, ende Wel-achtbaren Heere

IOHAN van BEVERWYCK,

Roerende de noodtsakelijckheydt van de Ontle-
dinghe des Menschens Lichaem.

Doorsoeckers van den Mensch, en al sijn diepste leden,
Van hert, en hooft, en breyn, de woon-plaets van de re-
Van aders, been, en mergh, en watter u ontrent; (den,
Komt siet wat u voor nieus de kunst hier weder sent.
Komt siet wat u voor nieus, in onse laetste jaren,
Een geest van onsen tijdt komt geestigh openbaren;
Komt siet, indien u geest naer hooge saken dorst,
Wat geest u geestich maeckt, oock uyt u eygen borst.
Vermaerde BEVERVVIICK, de krachten uwer pemmen
Die leeren aen het volck haer eygen wesen kennen,
Haer eygen wonders sien; die leeren ons gemoet
Te klimmen uyt het stof tot aen het hoogste goet:
Die leeren met den geest tot in den Hemel rijzen,
En, om der menschen wil, den grooten Schepper prijfen.
Hoe diep is dit geheym! hoe boven maten groot!
Wy vinden even selfs het leven in den doot.
Wy komen onsen gront, en groote dingen mercken,
Wy vinden hoogh beleydt, en duysent wonder wercken.
Wy vinden Godes handt, en dat in wollen eys,
Wy vinden sijnen geest te midden in het vleys.
Wel! is dit aerden Wat soo weert te zijn geprefen,
Wat moet ons beste deel, wat moet de Ziele wesen?
Wat maecksel moet het zijn dat al wat Lichaem bies,
Gelyck een machtigh Vorst, in volle macht gebiedt?
Ja, maer by die het Al te samen heeft gebonden,
Soo datter niet een Menschen weert de rechte gronden,
Wat is die, mijn Gemoecht, een wonderbaren geest?
O weert te zijn gesocht, ó weert te zijn gevreeft,
O weert te zijn gedient. O Vader van de lichten,
Komt daelt in ons gemoedt, en woont in ons gewrichtem,
Gebruyck dit gantsch gestel, gelyck een eygen sael;
Wie u te rechte kent, die weret altemaal.

EEN
LIEF-HEBBER

Van de

ONTLEDINGE,

Om sijne genegentheydt tot deselve te betoonen,
plagh dickmael te segghen, als hier volcht:

Als ick eens menschen lijf mach grondigh onder soeckem,
Dan vaep ick meerder lust als uyt geleerde boecken:
Ick vinder soeck vermaeck, ick vinder herten-wenschen;
Ick vind' een Staet, een Rijk, een Werelt in de menschen.
Dies als mijn nietigh vleesch sal neder zijn gelegen,
En dat mijn ader-slagh haer niet en sal bewegen,
Soo schenck ick desen romp, en dat uyt enkel gunst,
Ten goede van het volck, ter eeren van de kunst.
Aen Godt geef ick mijn ziel, dat is mijn hoogste wenschen;
Maer watter overblijft dat gun ick aen de menschen:
'T is nurter dat het vleesch noch yemant voordeel doet,
Als dat het slechts alleen de naecte pieren woedt.

GESPREEK,
Eertijds gedaen, ende nu hier tot
V O O R - R E D E N

gepast,

Over de Noodtsakelyckheyde

der

A N A T O M Y E,

Ofte Ontledinghe der Lichamen.

Het is een oude ende wijse Spreucke, dewelcke *Plato* getuyght, dat ghefelt plagh te werden voor den Tempel van *Apollo*, als weerdigh geacht zijnde van Godt ghekomen te wesen, ende die de Poët *Iuvenalis* seydt, dat uyt den Hemel neder-ghedaelc is, *Kent u selven*. De rijcke Koningh *Croesus* van *Lydien*, quam op eenen sekeren tijt het Orakel van den selven *Apollo* raet vragen, hoe dat hy tot de gelucksaligheydt soude komen? en kreegh voor antwoordt, ghelijck *Xenophon* beschrijft, *Indien ghy u selven sult kennen*. Maer hoe nut en nootsakelijck dat dese kennisse den Mensch oock zy, so van wegen sijn Ziele, als van wegen sijn Lichaem, so wertse evenwel weynich acht geslagen. Een vreemr knecht by den Schrijver van *Bly-eynde-spelen Plautus*, vraecht eenen *Ballio*, die hy ontmoeteden, of hy daer wel een seker man kende, en voor antwoordt van hem krijgende, dat hy sijn selven wel kende, seyde daer op: *Weynich menschen doen't ghe ghy daer seght; want op de Merckt is naeuwelicks den ibienden mensch, die sijn selven kent*. Ja ick soude wel derven seggen, datter naeuwelijcks den hondertste mensch is, die sijn selven soeckt te kennen, en die niet begeriger en is, om liever van alle andere dingen kennisse te hebben, als van sijn eygen selven. Ons wesen bestaet uyt Ziele ende Lichaem. De nature van de Ziele, seydt *Hippocrates*, is onzichtbaer, daerom en kanse niet gekent werden, als uyt hare werckinghen: die leertmen door het ondersoek ende de kennisse van al de Deelen en Leden van ons Lichaem, door dewelcke defelfde werckinghen uytgevoert werden. Willen wy dan tot kennisse van onse Ziele komen, so moeten wy alvorende kennisse van ons Lichaem hebben. *Philippus Melanchthon* seydt mer goede reden in sijn Boeck van de Ziele, een schande voor den Mensch te wesen, dat hy het gebouw van sijn Lichaem niet en kent. Wie isser doch die het gebouw van 't Huys, dat hy

bewoont, niet en kent? ende hy kent evenwel niet eens het gebouw van 't Huys daer sijn Ziele, (dewelcke eygentlijck na de Leere van de wijse *Socrates* de Mensch is) haer woon-plaets in heeft, te wesen, sijn eyghen Lichaem. Wy besoecken de vreemde Landen, om tot kennisse en verstant te komen, ende wy zijn in ons eyghen Huys vreemdelingen: Ja in sulcken Huys, dat wy gestadigh sien, ende met ons draghen. Wy zijn nieuwigierigh te weten wat in de geheele Werelt om-gaet, ende wy en zijn niet eens begerigh om te ondersoecken, hoe het met ons eygen selven staet. Wy spreken met groot vermaek van de regeringe van alle Landen, Koningrijcken, ende Gemeene-saken, wat de oorfaeck van hare langhduerigheydt ofte onderganch is, ende van de fraeye en volkomene bestieringe, dieder is rustchen de Deelen van ons Lichaem, ende van de oorfaeck van haren welstant ofte qualijck-varen weten wy weynich af te spreken: daer den Keyser *Tiberius* nochtans, ghelijck *Tacitus* schrijft, plach te spotten met de ghene, die na haer dertigh jaren ander Mans raedt van doen hadden, om te onderscheyden wat haer Lichaem goet of quaet was. Wy weten hoe de geheele Werelt gelegen is, wat Rivieren en Bergen in *Italien* en *Spaengien* zijn, ende van de geleghentheydt van de kleyne Werelt, te weten, ons Lichaem, het welck mede sijn Bergen ende Rivieren heeft, en weten wy niet met allen. Wy bouwen hooge Torens om de Teeckenen, ende Sterren des Hemels te kijcken, ende wy en dencken niet eens dat wy mede Teeckenen ende Sterren in ons Lichaem hebben. De wijfgerighe *Socrates* hiel het voor een slag van dulligheydt, hooge ende vreemde dingen te ondersoecken, ende niet eens te weten het ghene in ons selven is. Sulcks is van een oudt wijf den wijfgerighen *Thales* seer aerdigh verweren. Dese, als hy Sterre-kijckende, onverhoedts in een put viel: *O ghy sot, nep het oude wijf, ghy soeckt dat boven u is, ende het ghene benessens u waeten is, en weet ghy noch niet.*

niet. En daer in was voorwaer het oude wijf meer *Philosoph*, als de *Philosoph* selve. Een ander, met namen *Demonax*, gevraecht zijnde, wanneer hy hadde beginnen te *philosofieren*, en antwoorde niet: sedert ick een *Sterre-kijcker* gheworden ben, maer sedert ick mijn selven heb beginnen te kennen. Nu also de kennisse van sijn selven een edle ende treffelijcke saeck is, so is mede ghelijck alle fraeye dingen, volgen 't *Griecx* spreek-woordt, niet sonder moeyten en neerstigheydt te bekomen. De gemelte *Thales* gevraecht zijnde, wat datter swaer was? antwoorde, *Sijn selven te kennen*. En *Socrates* se: de tegen een Jongman die by hem quam, *Spreeck op dat ick u sie*, als niet konnende van hem oordeelen, voor hy eerst gehoort hadde, wat in hem stack: also en kan niemant oordeelen van sijn Lichaem, als door de *Anatomye*, en *Ontledinghe* der Deelen van het selvige. Waerom oock de wijste van de werelt niet alleen van oude tijden, maer oock van dese onse eeuwe haerselven altijd neerstelijck in de *Ontledinghe* geoeffent hebben. *Paulus Servus*, die onlangs te *Venetiën* gheleest heeft, in sulcken faem van wijsheydt, datter in die wijse *Republijck* niet beraetslaecht noch besloten en wierde sonder den raet van die *Monick*, heb ick te *Venetiën* altijd hooren houden voor den alderscherpsten ontleder, en uyt wien den vermaerden *Professor* in de *Anatomye* tot *Padua*, *Hieronymus ab Aquapendente* het voornaemste, ende het morch van sijn *Schriften* ghetrocken hadde. Men fiet op vele plaetsen geschildert twee wijsgerige, waer van den eenen, te weten *Heracitus*, de werelt beschreyt, den anderen, te weten *Democritus*, deselve belacht. Dese *Democritus* alle wereltse dingen, als malle en ydele bespottende, begaf hem buyten de *Stadt*, en ginck daer in sijn eenigheydt verscheide *Dieren* sitten open-snijden, ende ontleden. Het volck van *Abdera*, daer hy woonde, sulcks siende, was hier over seer ontfelt. Want sy meenden, dat de gene diese voor de wijste van de werelt gehouden hadden, nu bijster van sinnen gheworden was. Ontboden derhalven met openbare brieven (die noch heden daeghs te lesen zijn) den grooten *Genees-meester*, *Hippocrates*, om haren *Democritus*, diese de eere en wijsheydt van hare *Stadt* noemen, by te staen, en wederom tot sijn vorighe ghesontheydt, ende verstant te brenghen. *Hippocrates* komende, wierde geleydt daer *Democritus* sat, ront-om in de ophesneden *Dieren*, het volck ondertusschen over sijn dwaesheydt weenende. Maer *Hippocrates* met hem sprekende, wierde wel haest gewaer, geen geckheydt te wesen, datter haerde. Ende hem vragende, wat alle die *Dieren* beduyden, en wat hy daer mede voor hadde, soo antwoorde *Democritus*, dat hy ondersocht den oorspronck van de dwaesheydt. En na veel andere redenen, als *Hippocrates* vertrock, bedankte hy *Democritus* van de wijsheydt, die hy van hem genoten hadde, en

bedankte oock het volck, dat hy van haer by sooen *Man* geroepen was, wiens wijsheydt hy met verwonderingh aengehoort hadde. Siet hier eens hoe vreemt het in de werelt toe-gaet. Een wijs *Man* soeckt d'oorfaeck van de malleghydt van sijn mede-Borghers, die hy langh bespot hadde; ende sy ontbieden den vermaerften *Genees-meester* van het geheele *Landt*, om hem selver van de key te boeten. Nu om te thoonen dat dit volck groot onghelijck hadde, uyt het snijden ende ontleden van de *Dieren*, een besluyt te maken, dat het met de sinnen van *Democritus* niet wel en stont: so sullen wy gaen bewijzen, datter geen dinck ter werelt weerdiger en is om van een wijs *Man* gedaen te werden, ende dat de *Ontledinghe* niet alleen voor de *Heel-meesters*, ende *Genees-meesters*, als den welcken, de gelegentheydt des *Menschelijcken* Lichaems volkomenlijck te verstaen, de nature van alles te ondersoeken, noodigh en dienstigh is: maer dat oock alle *Menschen*, die niet en willen vreemdelingen in haer eygen huys wesen, uyt de ontledinghe der *Lichamen* noodige en dienstige leeringen konnen trecken.

De *GODTS-GELEERDE*, die in hare *Vermaeninghen* den *Mensche* soecken af te leyden van alle opgeblasentheydt, en hem tot nederigheydt te buyghen, konnen onder andere een goet besluyt nemen van sijnne beginselen. De *Ontledinghe* leert ons, dat de *Lijf-moeder*, in dewelcke het kint ghemeenlijck negen *Maenden* huys houdt, gelegen is tusschen de *Blaes* en den *Aers-darm*, waer van ick dit spreek-woordt, te *Mompeliers* in *Vranckrijck*, gehoort hebbe, *Entre la merde & lou pis, se nourris lou bel fils*. Een fraeye plaets voorwaer voor soo een trots en laerdunckend *Dier*. Voor ons *Oude Vrouwen*-huys staen onder de uytbeeldingh van een oude ende gerimpelde *Vrouwen* aengesicht dese *Verfen*, uyt de rijcke *Koker* van den *Nederlandschen* *Homerus*:

Longe Dochters, fier seught,

Siet wat datje worden meught.

Maer laet de gene die al haer tijdt verlijten, met het hayr op te krullen, aenschouwen het kale beekeneel van de *Doodts-hoofden*: laet de gene die al haer werck maken, om 't *Lichaem* op te proncken, en op haer schoonheydt wonder hooverdigh zijn, het aengesicht, ende de beenderen van een *Geraemte* wel besien, en dencken dat die geweest zijn, ghelijck sy zijn, en dat sy worden sullen, ghelijck die zijn. My heeft altijd seer behaeght een *Grafschrift*, dat ick eertijds in *Italien* gesien hebbe, en dat onlangs hier gestelt is op het treffelijck *Graf* van d'Heer *Ambassadeur Berck salr. Quod es fui, quod sum eri*. Een *Griecx* schrijver, *Lucianus*, die, ghelijck *Rabelais* onder den *Franschen*, met vele dinghen van de *Werelt* seer aerdigh spot, brenghet in sijn r'samen-sprekinge der *Dooden*, twee op de baen, twistende met malkanderen, wie van hun beyde de schoonste was, te weten *Nircus*.

Nireus, die van de Poët *Homerus* geroemt wert voor de schoonste die voor Troyen quam, ende *Thersites*, die hy leelijck en onbeschoft beschrijft. Beyde komende voor *Menippus*, die het oordeel soude strijcken, vrachde hy terstont wie van haer beyde *Nireus* ofte *Thersites* was? Sogelijck maecke de doodt de schoonste ende leelijckste! Geen dinck, als *Diego de Estella* wel leert in sijn Spaensch Boeck van de Ydelheydt der Werelt, kan den Mensch meerder tot Nederigheydt trecken, als dat hy denckt, wat hy worden sal. Ende het overdencken van de Doodt, seydt *Socrates* by *Platonem*, is de beste *Philosophye*. Men leeft van de *Egyptenaren*, datse over haer vrolijcke maeltijden, een Geraemte lieten brenghen, om de gasten aen haren stant, ende sterfelijcken aerdt te doen ghedencken. Als te Venetien een Hertogh sterft, dan werdt hy voor het volck eenige dagen in een openbare plaetse ghefelt: ende de nieuw-verkorene wert daerna oock op deselve plaetse ghedragen, ende hem daer aengeseydt, dat hy nu sit op de plaets, daer hy oock daerna doodt sitten sal, en dat hy daerom wel toefse, om de Gemeene-sake wel te bestieren, ende een yegelijck goet recht te doen. Dewijl oock 't voornaemste oogherck van een Godts-geleerde is, den Mensch te brengen tot de kennisse Godts, soo kan hem daer toe mede dienen d'Ontledinghe. Dien grooten Godt en kan met gheen Menschen oogen gesien, met geen gedachten begrepen, maer alleen door sijn wercken gekent werden. De onsielijcke ding Gods, seydt den *Apostel*, werden gesien door de gene die sienlijck zijn. Daer en is niet in de Werelt, hoe geringh het oock soude mogen wesen, daer de groote en wonderbaerlijcke macht Godts niet in aenghemerckt en kan werden. Het welck de gemelte *Wijfgerighe Heraclitus* wel te kennen gaf, als hy sittende in een Bakery, en eenige, die hem spreken wilden, niet en dorsten in-komen, tot haer riep: *Komt vry in; want hier zijn oock de Goden*. Maer insonderheydt sien wy de groote macht Godts, in het wonderbaerlijck Schepsel vanden Mensch: waer van de Konincklijcke Propheet *David* Godt oock danckt, in sijnen 139 Psalm. Ende de heylighe *Iob* roept hier over met vollen monde tot den Heere: *Uwe handen hebben my geschapen, ende gemaect alle wat ick om en om ben. Dencke doch, dat ghy my uyt Leem gemaect hebt, ende sult my weder tot aerde maken. Hebt ghy my niet als Melck gemolcken, en als Kase laten runnen. Ghy hebt mijn huyl en vleesch aenghetogen, met beenen ende aderen hebt ghy my v'samen-gevoeght*. En onsen *Galenus* seydt, dat hy hier over onsen Scheppers macht ende wijsheydt niet ghenoech en kan prijsen, alsoo sulck werck niet alleen alle prijs, maer alle Lof-sanck te boven gaet. En daer hy uytleydt het gebruyck van al de Leden des Menschelijcken Lichaems, seydt hy, dat hy Godt aldaer met die wonderlijcke beschrijvinge eenen rechten Lof-sang maeckt, in dewelcke

hy oock meynt de rechte Godtsaligheydt te steken, niet in eenighe offerhanden; te weten, dat hy selfs eerst kent, en daerna andere leert, hoedanigh Godts wijsheydt, macht en goetheydt hier in zy; en dat de onwetentheydt van het selve, godtloofheydt is, niet het nalaten van d'offerhanden. Wie soude van de Christenen onsen Schepper beter kennen roemen en loven, als desen Heyden gedaen heeft? De Ouden hebben het ghebouw van 't Menschelijcke Lichaem den Boeck Godts genoemt, als in den welken de macht ende kracht Godts te lesen is. Ende voorwaer wie en sijn Gods wijsheydt niet bekennen, die maer overleydt, dat hy uyt een weynichken zaets, ende eenige druppelkens bloedt, so veel verscheyde Deelen gemaect heeft, deselve elck haer werck en gebruyck gegeven, ende so bequamelijck aen malkanderen gehecht heeft, datse allegader op malkander wercken, ende maer een van de minste onttelt zijnde, al d'andere mede komen te lijden? So sien wy dan, dat Godt, gelijk de Koningh *David* seydt, de groote van sijn wijsheydt betoont heeft in de Scheppingh van 't Menschelijck Lichaem. Het welck *Moses* oock schijnt te kennen te geven; want daer hy komt tot de Scheppinge van den Mensch, en seydt hy niet, Ende Godt schiep ofte maeckte, ghelijck hy spreeckt van andere Schepselen; maer God wert daer beschreven, als met sijn selven overleggende, *Latet ons Menschen maken, een Beeldt dat ons gelijk zy*. Ende soo spreeckt oock de *Wijfgerighe Seneca*, in 't 6 Boeck van de *Weldaden* op 't 23 cap. *De nature heeft ons eerst by haerselven overleydt, eer sy ons schiep: ende wy en zijn soo lichten werck niet, dat wy haer konden ontrouwen*. Even als of de Scheppinge van de andere dinghen licht, maer die van de Menschewaer en moeyelijck was: waerom oock de Hemelen genoemt werden het werck van de Vingeren Gods, *Psalm 8*. maer de Menschen het werck van de Handen Gods, *Psalm 119*. Want gelijk *Galenus* aenwijst in 't voorverhaelde Boeck, daer hy spreeckt van 't gebruyck der Handen, kleyne ende gemeene dinghen kanmen met de Vingeren vatten en bestieren, maer tot groote ende wichtighe is de ghebeele Handt van doen. Op deselve wijze wert het Werck van onse Verlossinghe toegeschreven den Arm van den Salichmaker, in den Lof-sang *Mariae*, *Luc. 1*. Nu dit wonderlijck maecksel van 't Menschelijcke Lichaem, waer uyt men de wijsheydt en goetheydt van Godt Almachtigh speuren kan, en is niet van buyten aen den uytwendigen Mensch te sien: maer moet van binnen door de Ontledinghe aengewesen werden. Vorder kan een *Gods-geleerde* den Mensch van de Wereltsche dinghen tot Hemelsche opwecken, hem voor oogen stellende, dat hy daerom van Godt niet met het Hooft na de Aerde, gelijk de Beesten, maer recht op na den Hemel gheschapen is. Waer uyt volght, dat de ghene die haer Ziele met Wereltsche

reltsché ydelheydt alijdt beslommert houden, een verkeerde Ziele in een Menschelijck lichaem om-draghen. Daer en kan niet onbehoorlijcker, niet vreemder gevonden werden, seydt de vrome Oudt-vader *Bernardus*, als datter eenen bultigen Geest woont in dat Lichaem, twelck recht en overend is: niet leelijcker, niet onbequamer, als dat de Oogen des Lichaems den Hemel vry beschouwen, endat de Ooghen van de Ziele alleen op de Aerde en distelen sien. Schaemt u, seydt het Lichaem, ó mijn Ziele, schaemt u, segh ick, die na het evenbeeldt van uwen Schepper gheschapen zijt, als ghy my uwendienstknecht siet hooge dingen aenschouwen, ende dat ghy in de modder van verganckelijcke dinghen versopen leght. Aldus spreekc dien heylighen *Doctor*, ende so kunnen oock uyt de ghe-daente van het Menschelijcke Lichaem spreken, en hare behoorders van de Aerde na den Hemel trekken alle Godtsalige Vermaenders.

Hier beneffens zijn noch verscheyde plaetsen in de H. Schrifture, die niet wel en kunnen verstaen werden, als door behulp van de *Ontledinghe*. Om niet te langh te wesen in 't gene daer Godts Woordt so vol van is, dat het ons volkomen stoffe kan gheven, om een geheel Boeck uyt te smeden: soo sullen wy alhier alleen, als tot een proef van ons voorgeven, maer eene plaets by-brengen, die ick oock meen dat aenmerckens weerdigh is. De *Euangelist Iohannes* schrijft in sijn 19 Capittel, dat de Heere *Christus* aen het Kruys hangende, van een Krijghs-knecht met een Speere in sijn zyde ghestecken is, en dat terstont bloedt en water uyt de Wonde liep. Die de *Anatomye*, ofte de gelegentheydt van het Menschen Lichaem niet en verstaen, en weten niet, waerom den *Euangelist* juyft heeft willen beschrijven, datter watter uyt de Wonde liep. Maer de gene, die weten dat het Hert, in een ruym Vlies, *Pericardium* daerom genoemt, besloten leydt, het welck vol water is, ende dien, volghende het Herte, rondt-om in 't water springht, weten wel dat den *Euangelist* heeft willen betoonen, dese plaets gequetst te wesen, ende door dien sulcke Wonden doodelijck zijn, dat *Christus* oock waerlijck gestorven was, eer hy in 't Graf geleydt werde, om te benemen het napraten van de Joden, die anders fouden kunnen gheseydt hebben, dat hy half doot begraven had geweest, en daerna niet vertesen, maer slechts wederom bekomen was.

Laet ons nu komen tot de RECHTS-GELEERDEN, al is't datse niet en verwachten dat de *Anatomye* haer in 't minste dienstigh soude kunnen wesen. Ick sal het evenwel soecken te bewijfen.

Sy woelen veel, om te verklaren, of yemandt, die een Dochter voor maeght trout, en geen maegt en vint, deselve mach verlaten. Dit is voorwaer een sake, daer feer veel aengelegen is, ende daer de ruste van de Gemeente aenhanght. Dan de grondvesten

hier van en kunnen uyt gheen Wetten, maer alleen uyt de *Ontledinghe* ghehaelt werden. Indien de *Maeghdom* bestaet in enckele inbeeldinghe, en geelijcke seggen, geen visch noch vleesch en is,

Het is maer eenen naem, een ydelbeyde, een niet,

Dat niemant niet en voelt, dat niemant niet en siet.

Hy gaet gelijk de wint: de wijste van ons allen
En weet niet wat hy is. —

Gelijck onsen grooten vrient, de Ridderlijcke Poët, Heer *Daniel Heynsius*, hier mede speelt: indien sulcks is, soo en behoefstmen om deselve niet veel waters vuyl te maken. Maer indien hy erghens in bestaet, gelijk de *Ontleders* aenwijfen, aen dewelcken men hier in meer gheloof behoort te gheven als aen de Poëten: het zy sulcks in de nauwigheydt van den hals van de Lijf-moeder, gelijk de Hoog-geleerde *Fernelius*, ende andere schrijven; het zy een dwers velleken, *Hymen* ghenoemt, als een schursel in den hals staende; ghelijck het gemeene gevoelenal van oudts is, het welck oock in sijnne Brieven, die hy hier van aen my gheschreven heeft, gevolcht wert, van d'Heer *Doctor Heurnius*, Professor der *Ontledinghe* in de Hooge Schole van *Leyden*: het zy dat het zijn vier vleelachtighe vlieskens aenmalkanderen komende, en een Bloemken uytbeeldende, ghelijck my te *Parijs* ghewesen heeft den vermaerden *Ontleder Pineau*; die over dese stoffe oock een Boecxken uyt-gegeven heeft. Hoe het zy, de waerheydt hier van moet uyt de *Ontledinghe* blijcken. Want ick en kan qualijck gelooven, datmen hier in, als het spreek-woordt seydt, door een dubbele Heuke kan sien, ende dat de Neus eenich reycken soude kunnen gheven (al was hy daer ontrent ghe-weest) van 't gene hy niet gesien en heeft. Somnige *Genees-meesters* houden evenwel sulcks staende, ende daer op wert dese Konfte het *Spaensche Heydinetje* in den *Trough-ringh* toegeschreven,

Oock uyt den Neus alleen soo kansse gronden trecken,
Waer in dat yemants lust, of gulle sinnen strecken;
Want isse plomp, of scherp, of hoogh, of bijster plat,
Sy heeft van stonden aen sijn aert daer uyt gevat.

De gemelte *Democritus*, een Dochter den eenen dagh ontmoerende, groete haer, *Goeden dagh Maeghdeken*, en 's anderen-daegs haer wederom siende, begroeten haer met, *Goeden dagh Vrouwen*. En het was soo: want sy had dien Nacht een ongheluck gehad, geelijcke dat noemen.

In de Wetten van dese Stadt sien wy, dat, nopende de vecht-boeten, onderscheydt gemaect wert tuschen gemeene ofte kleyne, ende groote, ofte achtbare Wonden: de *Ontledinghe* moet dat oordeelen.

En als yemant ter nedergeleydt wert, of de Wonde doodelijck is, ende de gequetste van deselve gestorven is, moet de *Ontledinghe* mede alleen aenwijfen.

wijfen. Soo dat op het oordeel ende vonnis van de Ontledinghe, den Rechter een vonnis velt over het Leven van een Mensch.

Om nu voorts niet alles tot 't sijfste uyt te listen. De Keyser *Iustinianus* wijft in sijn *Institutie* aen, drie algemeene Leeringen, uyt dewelcke, als uyt een fonteyne, al de Wetten en Loven spruyten, *Honestè vivere, aberum non laedere, & jus suum cuique tribuere.* Eerlijck leven, een ander niet beschadigen, en een yegelijck het sijne te geven. Wt d'Ontledinghe, en 't gebruyck van alle de Leden, sien wy dat de Nature deselvige in ons Lichaem ingeplant heeft. Elck Lidt leeft wel in sijn beroep, beschadicht geen ander, en geeft elck het sijne. De Lever heeft het gheheele Lichaem Voedtsel, het Hert het Leven, de Herffenen het Gevoelen. Elck Lidt treckt na hem sijn eygen Voedtsel, en laet gaen 't gene voor een ander dienstich is.

Ick sal noch vorder komen, en aenwijfen dat de **POLITIE** selver in d'Ontledinghe te leeren is, en daruyt het Onderlingh Ampt van de Voornaemste en Dienstbare Leden men sien kan, hoe Princken en Magistralen behooren te regeeren, en hoe Onderfaten moeten gehoorsamen. Wt de Herffenen aenmercken de Overheden, hoe sy 't volck recht moeten wijfen : uyt het Herte, hoe sy 't leven en welvaren van de Borgers moeten bewaren: uyt de Lever, hoe sy de Stadt ofte 't Landt van alle noodtdruft moeten versien. Want de Herffenen in 't opperste van 't Lichaem, als in eenen Koninghs-stoel verheven zijnde, doen recht, en verdeelen de Ampten in alle bilickheydt uyt, aen het Werck-tuygh der Sinnen. Het Hert, als een Koningh, beschermt met sijn levendighe warmte het Leven. De Lever voedt, gheelijck een mildt Prins, op sijn eyghen kosten het huyghelin van 't gantsche Lichaem. Nu 't gemeen volck sal oock lichtelijck de wetten van onderdanigheydt uyt het dienende Werck-tuygh kunnen afnemen. Want de Deelen en Leden, die in den Buyck zijn, staen allegader ten dienste van de Lever. De Maegh koockt de Spijse, de Darmen verdeelense, de Gal-blaes, Milt, Nieren, Water-blaes, maken het Paleys schoon, en boenen de keucken uyt. Alle de Deelen van de Borst, dienen het Hert, van het Hooft de Herffenen, en helpen so malkander. En indiender maer een van sijn ampt op en houdt, so valt terstont al den hoop in duygen. De Ooge, seydt den Apostel, *1. Cor. 12. en kan tot de Handt niet seggen: icken behoeve niet: of wederom het Hooft tot de Voeten: ick en behoeve niet.* Want de Leden hebben allegader malkander van doen, en het eene en kan het ander in 't minste niet ontberen. Even-eens gaet het in een Gemeene sake, daer de meerder de minder, ende de minder de meerder de handt moet bieden. Dit verstont seer welden Romeyn *Mencius Agrippa*, dewelcke, als het ghemene volck door oproer tegens de Magistraet buyten de Stadt geloopt was, en haer op den Hey-

ligen Bergh beschanft hadde : hy, van de Magistraet ghesonden zijnde, om haer te stillen, gebruyckte dit Gespreck, 't welek by *T. Livius*, in 't tweede Boeck van sijn Historie noch te lesen is : *Ten tijde*, seyde hy, *als de Leden niet met malkanderen, ghelijck se nu doen, wel over-een quamen; maer dat elck Lidt sijnen eygen raedt, en eygen spraeck hadde, so waren d'ander qualijck te vreden, dat al haer sorgb, dienst, en arbeydt voor den Buyck was: dat den Buyck hem in 't midden leuw en ledigh hiel, en vertereerde wast van den hoogen boom al dat d'ander aenbrachten. Hier over spanden sy met malkander, dat de Handt de spijs niet aen de Mont en soude hengen, de Mont niet en soude ontfanghen, de Tanden niet en soude krauwen. Dewijlse door dese gramtschap den Buyck willen uytbongeren, so zijnselver, en 't gheheele Lichaem uytgeveert, en gantsch mager geworden: waer uyt bleek dat den Buyck mede geen slechten dienst en dede, en niet alleen selve gevoedt en werde, maer oock ander Leden voedden, verspreyden de door al de Leden van 't gheheele Lichaem, het Bloet uyt de vertereerde spijsse gemaect, waer door haer Leven onderhouden werde. Door dese gelijcknisse uyt d'Ontledinghe, en het ampt van de Leden genomen, is den oproer gestilt, en 't volck wederom met stilligheydt in de Stadt gekomen.*

Hier-en-boven is de Ontledinghe noch nut ende noodigh voor de **MORALE PHILOSOPHYE** ende **SEDIGHEYDT**. De Deught werdt by de *Morale Philosophen* ghestelt in Godtsaligheydt, ende Vromigheydt. Als door de *Anatomye* ontdeckt wert het wonderbaerlijck Schepsel van den Mensch, dan wert hy opperrocken om sijnen Schepper daer over te loven, ende vermaent met een vroom en matigh leven het selve te onderhouden. Als hy het wesen, ghedaente, gebruyck, gelegentheydt, ende de wonderbaerlijcke konst van elck Lidt, ende het werck-tuygh van ons vijf Sinnen wel doorfiet, soo sal hy haest aenmercken wat maniere hy houden moet, om deselve wel te ghebruycken. De Gedaente van de Mensch is recht over-end, de Oogen zijn boven in 't Lichaem gestelt, om, gelijck geleydt is, niet op aerdtische dinge te blijven hangen, maer altijd opwaerts te sien na den Hemel, en hem met Hemelsche dinge te bekommeren. De Nature heeft twee Ooren, ende die open geschapen, om te leeren, dat men eens-so-veel hooren moet, als spreken. Maer een Tong, met thien spieren, ende een vasten bandt, gelijck als met een toom gebonden, en met de Tanden, gheelijck als met Palissaden beset; om dat de woorden, te voren wel overleydt, en dan eerst uytghebracht moeten werden. Die wel aenmerckt de wonderbaerlijcke over-een-stemminge van de Leden onder malkander, hoe dat gheen van deselve met gierigheydt beladen is, maer een ander van het sijne mildadelijck mede-deelt: die kan daer uyt leeren sijn begeerlijckheydt te matigen, en 't gebreck van sijnen even-naesten met medoogen te hulpe te komen. Men fiet dickwils, dat yemant om 't Hooft te besceren

beschermen, de handt in 't Geweer slaet: sullen wy dan oock malkanderen de handt niet bieden, dewijl wy allegader der Leden van een Lichaem zijn? De Onrledinge wijft aen den oorspronck van gramfchap, swaermoedige droefheydt, vrees, ende dierlijke Beweginghen des Gemoefts, ontdeckende de plaets van de Gal in de Lever, van de swarte, ende sware Vochtigheden in de Milt. Wy dan wetende de oorsaek van ons Ontroeringen, soo kunnen wy deselve lichtelijck voorkomen, en ons oploopende Gemoeft te beter bedwingen.

Gelijck wy dan sien dat de *Axiatome* in de *Morale Philosophye* te pas komt, en dat wy ons manieren daer uyt kunnen leeren schicken; so en behoeft niet wijtloopigh bewesen te werden, dat de NATUERLICHE PHILOSOPHYE sonder deselve niet kan bestaen, en dat een *Philosoph*, ofte *Wijfgerige*, die de Nature van al dat in de werelt is, onderloekt, insonderheydt hem behoort te verstaen op de ghelegentheydt van 't edelste Schepfel van de werelt: ja soodanich, dat het in sich, als in een kort begriip, alles wat in de werelt is, besluyt. Onder alle de deelen des werelts, seydt *Aristoteles*, en isser van Godt Almachtigh niet fraeyer, niet Goddelijcker gheschapen als den Hemel: niet alleen om sijn treffelijcke en volmaecte gedaente, grooten luyfter, bequame beweginghe: maer oock om hondert andere dingen, die wy uyt sijn werckinge hier beneden volkomentlijck sien. Den Hemel heeft maer een gedaente, te weten de ronde: maer het Hooft en heeft geen een ofte twee, maer al dieder zijn: de *Ovale*, dat is, *Eysgewijfe*, langwerpige in de Oogen, de *Pyramidale*, dat is, langwerpich spits opgaende, in den Neus, en voorts alderhande in de beenderen, daer desen aerdtischen Hemel van gestut wert. Den Hemel heeft sijn Sterren, het Hooft sijn Oogen. Den Hemel houdt in sijn draeyen altijd de bovenste plaets: het Hooft, al wert het in 't wandelen beweeght, blijft evenwel altijd om hoogh. Den Hemel werckt door sijn invloeyingen op de geheele werelt: het Hooft op het gheheele Lichaem. Indien het draeyen van den Hemel gestent wierde, al wat hier beneden is, soude oock stil staen: als het Hooft rust, dan rust oock het Lichaem. Men verneemt oock een groote gemeenschap tusschen het Hooft, ende den Hemel. Want als den Hemel met donckere wolcken betrocken werdt, ende met reghen ofte znee dreygh, dat schijnt ons op het Hooft te hanghen, ende daer van krijghen wy Hooft-pijn, Draeyinge, Duyfterheydt, ende Sinckingen, die niet eerder over en gaen, voor dat de Lucht opklaert, ende den Hemel sich wederom helder verroont.

Wat sal ick van de vier Elementen segghen, die nergens volkomender gevonden werde? De koude en drooge Aerde wert in de koude en drooge Beenderen uytgebeeldt: het kout en vochtich water in

de koude en vochtighe Herffenen: de warme ende vochtighe Lucht in 't Vleesch van deselve gematigheydt: ende noch meerder in ons Geesten, het heet en droogh Vuur in het Herte, ende de Natuyrlijke warmte. Nu de vier eerste Hoedanigheden, Hitte, Koude, Vochtigheydt, en Droochte, sietmen bequamelijck in de vier Vochtigheden, (die daerom de Elementen onses Lichaems van *Galenus* ghenoomt werden) te weten, de heete Gal, het *Phlegma*, dat is, de koude en slijmerige Vochtigheydt, het luchtigh ende vochtigh *Bloedt*, ende de *Melancholey*, dat is, de swarte Gal, ofte de koude en drooge vochtigheydt. Het ghene in de werelt de Son is, dat is, in de Menschelike het Herte. Want ghelijck door het licht ende de stralen van de Son, alles in de werelt verquickt, alsoo verspreydt het Herte sijn warme stralen door het gheheele Lichaem, ende verquickt alsoo alle de Leden. Hierom hebben sommige Ouden de Son ghenoomt het Herte van de Werelt, en het Herte de Son van 't Lichaem. De vochtigheydt van de Maen verneemtmen in de Herffenen. De *Planeet* ofte dwalende Sterre van *Venus* wert gespeurt in 't Gemach. *Mercurius* in de Tongh. *Jupiters* goedaerdighe ende heylsamen sterre in de Lever, de *Fonteyne* van d'aenghename vochtigheydt, daer 't Lichaem door ghevoedt wert. Den brandt en fellicheydt van *Mars* vintmen in de Gal-blaes. De Milt en ghelijck niet qualijck de koude en quaetaerdighe sterre van *Saturnus*. Soo dat wy sien, hoe al de seven *Planeten* van beyde de Werelden met malkanderen wel over-een komen. Het selfde heeft mede plaets in de *Meteoren* ofte hoogh-vliegende dampen. Het Weerlicht sietmen in 't flickeren van de Ooghen, insonderheydt alsse ontteken zijn. Het rommelen van den Buyc, en 't gene daer uyt volcht, ghelijck alderley slag van *Donder*: ja de wint selve verneemtmen in 't *Ruyfchen* en *Tuyten* van de Ooren. De *Sinckingen*, die uyt het Hooft vallen, zijn als den Regen. Ick heb sien ophoesten harde kleyne stuymskens, even gelijk den Hagel. Ons *Tranen* gelijcken den douw. Het *fitreren*, *schudden* en *beven*, is, ghelijck in de werelt de *Aerdtbevingh*. Men vint *Rivieren* in ons Lichaem, te weten, de *Aderen*, door dewelcke den noodtdrust aen alle plaetsen gevoert wert, ende als die gesloten werden, dan vaert ons Lichaem even-eens, ghelijck dese *Stadt* in 't sluyten van de *Maes* en *Rhijn*. Men vint *Mijnen*, daermen *Steen* uyt haelt, te weten, in de *Nieren* insonderheydt, ende *Blaes*. In 't korte, al wat in de groote Werelt ghevonden wert, dat is mede in de kleyne, ende dat met meerder konft. Want het is lichter veel te schilderen op een groot bert, als het selve in een kleyne plaets wel te begriipen. Indien dan dien *Timantes*, die op een plaerjen van een deuts groote, eenen *Cyclops* van uyttermaten groote, ende by hem eenighe *Satyr*s, sijnen Duym met de *El* metende, gheschildert heeft, van geheel

geheel Griekenlant ge-eert en geprefen is geweest: indien de gene, die ten tijde *Galenus*, op een kleyn stuccken kopers *Phaëthon* met de Sonne-wagen, en daer vier groote peerden voorgespannen, uytgebeelt heeft, een eeuwige naem bekomen heeft: indien *Myrmecides* onvergankelijken lofingeleyt heeft, om dat hy van yvoir een wagen met vier raden gemaectt heeft, den welcken een vlieghe met een vleuck bedecken konde; en een Schip met al sijn toe-tnstingh gesneden heeft, dat een bye met haer vleugelen konde besluyten: en indien hy oock zo geroemt wiert, die viereutwintigh boeken van *Homerus* over de belegeringhe van Troyen, dat is, vier duyfent ses hondert seven en tnegentigh versen op een kleyn perckement, dat in de schelpen van een note bestore konde werden, beschreven heeft; hoe konnen wy dan genoegh roemen en loven dien grooten Schepper, van wien d'andere Konstenaers al haer konste en aardigheyt geleert hebbē? Hy heeft ons verciert met het konstighste en aardighste Lichaem, dat onder den Hemel is; en daer in't gene dat de grootste konstenaers maken, altijd noch yet ontbreekt, so is dit gantsch volmaect. Watter by gedaen of afgenomen, of anders gefet wiert, dat bederft terfont het geheele werck, gelijk wijloopigh aengewesen wert van *Galenus*, in sijn meerder, maer noyt genoeg geprefen boecken van het gebruyck der Leden.

En op dese volmaectheyt van het Menschelijke Lichaem, de grootste KONSTENAERS, ende BOU-MEESTERS haer ooghemerck nemende, hebben van alle tijden al haer werken getrocken na het gebou van het selve, als wesende de mate van alle dingen, volgens de leere van *Pythagoras* en *Socrates*. Ick zoude derven seggen, dat de eerste *Sobiptimmer-lieden* haer Schepen na het menschelijke Lichaem gemaect hebben. Want war is de Kiel van't schip anders als den Rug-graet, de Dwerfse Balken anders als de Ribben, de Plancken daer over, als Vel en Vleesch? De *Molenaers* malen't koren met twee Steenen, waer van den eenen omgaet, en den anderen stil staet: so wert de spijse in de Mont tusschen beyde de Kaken gemaelt, en de ondtste beweeght haer tegen de bovenste, die stil staet. Want dat beweeght wert, moet op yet dat stil is beweegt werden, gelijk *Aristoteles* wel leert. En *Vitruvius* schrijft dat al de huylen na ons Lichaem moeten gebout werden. Den Outvader *Augustinus* seyt in't 12 Boek tegen *Fauftus Manicheus*, op het 14 cap. dat de *Arcke Noë*, en *Salomons Tempel* na het voorbeeld van ons Lichaem soude gemaectt wesen. Want des Lichaems lengte van't hooft tot de voeten heeft ses mael zo veel, als de breete van d'eenen zijde tot de ander, en thienmael zo veel als de diepte, die na de lengte van't middelnist, dat is, van't rugge-been tot het borst-been, gemeten wert. Hierom had de *Arcke* drie hondert ellen in de lenghte, vijftigh in de breete, en dertigh in de diepte. Van dese over-een-komste is wijloopigh geschreven van een Spaensch Iesuwijs

Villapander, in't groot werck, dat hy op den Propheet *Ezechiël* gemaectt heeft. Waer uyt blijkt dat niet sonder reden ons Lichaem van den Apostel *Petrus* een Tabernakel genoemt wert, en van den Apostel *Paulus* den Tempel van den H. Geest.

Om dese over-een-stemminge is de Ontledinghe de SCHILDERS, en BEELDT-HOUWERS so noodig, dat sy deselve gantsch niet misfen en konnen. Want al is't dat de Schilders en Poëten, ghelijck de Poët *Horatius* seyt, altijd de macht gegeven is, om alles te derven doen, ende dat sy op een Lichaem van een Mensch wel een Verckens-hooft zetten, ende op een Menschen-hooft wel een paer fraeye Horens, waer onder *Aëleon* buyten schilderye de ongeluckigste was: zoo is evenwel waerachtigh, dat niemant een goet Schilder of Beelthouwer wesen en kan, of hy moet de Ontledinghe en d'over-een-komste van al de leden volkomelijck verstaen; gelijk seer wel aengewesen is van *Aelbert Durer*, en *Carel van Mander*.

Of nu de Ontledinghe de POËTEN oock noodig is, sien wy onder andere, uyt haren Prince *Homerus*, die ick elders hebbe bewesen, zo goet verstant ghadt te hebben van de inwendige Deelen, en welcke wonden doodelijk of geneselijk zijn, dat hy vele en oock van de beste History-schrijvers beschaemt, die dickwils groote mislagen daer in begaen, te lang om alhier te verhalen. En al is't dat *Galenus* in den Poët *Pindarus* toestaet her versieren van de *Centauri*, half man half peert, zulcks de nature niet en kan lijden, indien hy als Poët den leser wil vermaken, maer hem beschuldicht, zoo hy dat met ernst, en als een wijs man gedaen heeft, zoo en behoeft de Poët *Homerus* dese onschult niet voor te wenden.

Gelijk dan, als wy nu verhaelt hebben, de kennisse van sijn zelven, en de wetenschap van sijn eygen Lichaem voor een yegelijck nut en dienstigh is: zo isse insonderheyt ende voor al gantsch nootzakelijck voor de gene die de Genees-konst, of een deel van dezelve oefnenen, als *Dactoren*, *Chirurgijns*, en *Apotekers*. Het welck wy oock van de *Vroe-Vrouwen* verstaen willen hebben.

Het eenige wit en oogen-merck van een DOCTOR ofte GENEES-MEESTER, is de ghesontheyt te bewaren, of de lieckte te genesen. Geen van beyde kan geschieden sonder kennisse van de gelegentheyt en werckinge der Leden. Elck Deel wert gerekent Gesont te wesen, seydt *Galenus*, als het sijne werckinge wel uyt-voert, ende Sieck, als het daer in mist. Die eenige beswaertheyt voor het Hert voert, ende niet wel eten en kan, wetende dat de Maegh aldaer leydt, en dat haer werck en ampt is de Spijse te verteren, ende lust tot eten te verwecken, kan lichtelijck besluyten dat het hem aen de Maegh schort. Die eenige pijn ofte swellinghe van binnen onder de korte Ribben heeft, sal uyt de gelegentheyt konnen weten, dat het inde Lever hapert, so het in de rechter zijde is, ende

ende anders in de Milt. Nu de gelegenthey, als oock het ampt, en de werckinge van al de Leden, en kan niet geleert werden alsuyt de Ontleding. Wy lesen, dat voor de Schole van Plato plagh gestelt te wesen: *Niemand en trede hier in, als die de Mathematiken wel verstaet*, als waerschouwende, dat sijne leere anders niet te begrijpen en was: zoo heeft oock de hooggeleerde Genees-meester *Fernelius* met groote reden voor aen sijn boecken van de Sieckten en Gebreken vermaent, dat niemand dezelve en behoefde te lesen, als die al vorens volkomen kennisse van de *Anatomye* had. Want gelijk de beschrijvinge des Aerd-bodems, van Landen en Steden, noodig is tot de kennisse der *Historyen*, also wert oock tot de Genees-konste vereyscht de kennisse van ons Lichaem. En die daer in onwetende is, die en kan haer Gebreken niet wel onderscheyden, noch qualijker genesē, en alderqualijkt, wie datter door komen of sterfen sal, kunnen voorsseggen. De Ken-teeckenen van een beschadicht Deel werden insonderheyt (gelijk nu geseyt is) getrocken uyt de Leger-plaetse, en de verhinderde Werckinge. De *Prognosticatie*, Voor-teykenen, of Voorlegginge van d'uytkomst der Sieckten hangt onder ander aen de veranderingh van de Gestaltenisse des Lichaems. Wie kan dan onderscheyden, hoe een Lichaem, ende hoe verre het door de Sieckte vervallen is, die niet en weet sijn natuerlijke gestaltenis? Seer wel schrijft de wijsgeerige *Aristoteles*, in 't eerste boeck van de *Ziele* *sect. 85.* dat Recht sijn zelve aenwijst, en oock het *Krom*. En daerom beveelt *Hippocrates* in het boeck van de Genees-winkel, dat een Medicijn voor-eerst letten sal op gelijcke dingen, en daarna op ongelijcke. Want, ghelijc *Galenus* wel seyt in sijn boeck van de *Beenderen*, al watter in de Genees-konst is, heeft sijn oogmerk op het gene natuerlijken is gestelt. Hoe soude yemant gebrokene, of ontledene *Beenderen* herstellen, indien hem haer gedaente, gebouw, ende plaetse niet volkomentlijk bekent en was? Daerbenneffens werden oock de Genees-middelen verandert na den aert, nature, en gelegenthey van de plaets.

Wy seggen voor een gemeen Spreek-woort, 't *En zijn al geen Kocks, die lange messen dragen*. So gaet het oock met de Genees-meesters. Van dewelcke *Hippocrates* al op sijnen tijt geseyt heeft, datter veel met de naem waren, maer weynigh met de daet. Onder andere is de Ont-leding mede om deselvige te onderscheyden. Want die kan oordeelen wie dat wel ofte qualijc van de Sieckten geoordeelt heeft. *Ambrosius Parē* verhaelt van een seker Kock, die om sijn dievery zoude gehangen geworden hebben, wien met verlof van den Koningh, *Sublimaet* ingegeven werde, om de kracht van de *Lapis Bezoar* tegen 't vergif te versoeken: maer hy had de galgh te dier afgekocht, also hy storf met groote en ellendige pijn, seven uren na het in-nemen van 't vergif. Geopent zijnde, werde bevonden dat het ondsiste van de Maegh heel swart was,

even gelijc offer *corrosif* op gelegen hadde. Indien voor de ghene, die sonder eenigh verstant in allerley sieckten, ende personen de *Medicamenten* van de *Alchymisten* ingeven, dewelcke meest uyt *Quicksilver*, *Lithymonye*, *Sublimaet*, en diergelijcke bestaen, door de Ont-leding de Maeg geopent werde van haer Siecken, die met schrickelike toevallen komen te overlijken, sy soudē sonder twijfel de Maeg op diergelijcke maniere gestelt vinden. Het heeft in dese konst alleen plaets, seyt *Plinius*, dat een zegelijc die hem maer voor een *Medicijn* wygeeft, terstont geloof wert: daer nochtrons in geenderhande logen meerder gevaer is. Niemand sal een kleet laten maken, als van een Snijder, die een goet meester is, vreesende dat het een brodder mocht be-derven, maer sijn Lichaem vertrouwt hy een yeder, die maer seyt dat hy goeden raet weet. Dit is d'oor-sake dat sommige door *Lant-loopers* en *Waeghallen* onnooschijk om den hals komen, gelijk wy noch on-langs hier gehadt hebben enen *Duytsch*, die jongh, en out in alderhande Sieckten niet in en gaf, als *Præcipitaet*. Van dese is het dat *Plinij* woorden te verstaen zijn: *Sy leeven op ons Peryckel, en krijgen hare eroren embeyt door de Door van de Menschen*. De ontleding, alsoofte alles sonder grond-vest van wetenschap doen, is alleen den wegh, om zodanige misgrepen aen te wijzen, en om haer daarna van dezelve, is 't mogelijk, te leeren wachten. Anders wert het ongeluck met d'aerde be-deckt, en d'onwetenthey met het Noot-lot, en den Gesetten tijt van ons Leven gestijft.

Voor een *CHIRURGYN*, of *HEEL-MEESTER*, is de Ontleding oock seer nootwendigh, insonderheyt van de uytwendige Deelen, als spieren, aderen, en zenuwen: op dat hy in 't snijden een bree-den bant niet aen sie voor een vlies, een ronden voor een zenuwe: in 't laten geen slag-ader of zenuwe en steke voor een ader, het welck sommige so qualijc bekomen is, dat se nimmermeer haren arm wederom tot haer gebruyck gekregen hebben. Hoe zal oock een Heelmeester een been dat gebroken, of uytter lidt is, wel inzetten, indien hy te voren niet volkomentlijk en weet, waar, en hoe, het staen moet? De on-wetenthey hier van brenghet dickwils dat ongheluck mede, dat een been qualijc genesen zijnde, een geheel Lidtmaet slim en wanschapen maect: ja dickwils wederom ghebroken moet werden, tot groote pijn ende schade van de Siecken, ende tot onere en schande van den Heel-meester.

Het in-setten van de leden is van alle oude tijden gehouden geweest, als het oock inder daet is, voor een van de voornaemste wercken der Heel-konste: maer 't is nu zo verre verloopen, dat het volck meent, dat sulcks geen Heel-meesters werck en is, en loopt derhalven na een Lede-setter, dat dickwils een vierkante boer, ofte een anderen plompaert is. Ende dat het quaetste noch is, dese maets en laten het by het Lede-setten niet blijven, maer slaen alle gebreken aen, die haer

haer voorkomen, waer door menigh Mensch versuymt wert.

Onder de Heel-meefters behooren oock de OPERATEURS; die de Ontleding wel dienen te verstaen, om het sijden van de steen, scheursel, en andere geluckelijck te volbrengen. Door de Ontleding wert de rechte plaets, daer het geschieden moet, aangewesen, en de misgrepen, die begaen zijn, ontdeckt. *Michiel*, Heere van *Montaigne* schrijft in het 2. Boeck van *d'Essais* of Proeven op het 36 Cap. dat te Parijs een Edelman gesneden werde, in dewelcke niet meerder steen in de Blaes en was, als in de hant: en dat aldaer mede een Bisschop seer geraden werde, om hem te laten snijden; diemen evenwel, overleden zijnde, bevondt geen gebreck in de blaes, maer alleen in de nieren te hebben. Het selve heb ick Saterdag voorleden gesien in een man, die over acht jaren voor de Steen van een onvoorsichtig meester ghesneden was, ende werde noch in de blaes, noch in de nieren eenigh steen of zant, maer alleen een sweringh in de lenden, en de blaes bevonden. Deselfde quant had ten zelven tijde een kindt op de eyge quade maniere gehandelt; 't welk het de volgendende nacht besturf. Sulck ongeluck, hoewel ick over seer vele van haer Werkingen gestaen heb, is, Godt zy geloofft, in mijn bywesen noch noyt gebeurt. En ick en laet oock niet toe, dat de Operateurs snijden voor al eer ick wel versekert ben, datse de steen op de vingerē, en also in haer gewelt hebben, ofte dat ick hem selve hoor tegens de *Cabbeer* stooren. Vorders staet de Operateurs uyt de Ontleding te leeren de opening niet te groot te maken, dat de blaes niet gerocht en werde, die niet en kan genesen: en voor 't snijden niet al te fel en met gewelt den buyck neder te drucken; also sulcx dick wils in de gedrukte Deelen 't kout vuur veroorsaect, gelijk ick kan getuygen in eenige overledene gesien te hebben.

De АРОТЕКЕРS dienen oock eenige kennisse van de Ontleding te hebben, so om te weten, hoe de Siecken, diese clysteer-setten, behoort te leggen; als ook om de uytwendige Genees-middelen, diese toemaken, na de gelegenthey van 't Deel wel op te brengen. Gelijk tot exempel, datse een Plaester voor de Milt langhwerpig maken, en leggen onder de korte ribben in de slincker zijde: voor de Maeg schilds-gewijs, om voor tusschen de korte ribben in te schieten. Ende zoo voort van andere.

De VROE-VROUWEN en kunnen de kennisse van de Deelen, diese handelen, niet missen, sonder groote schade van de Vrouwen. De onwetenhey hier van is oorsaek dat vele vrouwen, in den arbeyt mishandelt zijnde, ongesontheyt en verscheide gebreken uyt de kraem houden, die haer alle haer leven aenhangen. Dacrom is het prijselijck, 't gene hier, en in vele andere plaetsen geschiet, dat geen Vroe-vrouwen aenghenomen werden, die niet te voren goede kennisse uyt de Ontleding van die Deelen bekomen hebben.

Dewijle dan de *Anatomye* ofte ontleding, so dienstigh en hooghnoedigh is, dat alle foorten van menschen uyt de kennisse van haer Licham goede en nutte Leeringen kunnen trecken, so en behoort de handeling en oeffening van deselve niet veracht, maer in weerden ghehouden te werden, gelijk oock in alle tijden by de grootste en wijste Luyden is gedaen geweest. *Alexander de Groet* plagh hem te beroemen, dat hy midden onder sijn groote daden en overwinningen, de naturen van de dieren, en alle haer gedeelten by sijn Meester *Aristoteles* geleert hadde. Wy lesen in de Historien dat de Koningen van Egypten met haer eygen handen de ontleding gedaen hebben. En den vermaerden Overste *Marcus Antonius* plag te seggen, dat hy uyt het ontleden van de lichamen het sijne had leeren kennen. *Boëthius* en *Paulus Sergius*, beyde Borgemeesters van Romen, lieten haer vinden ter plaetse daer *Galenus* te Romen de ontleding vertoonde. En, om so verre niet te loopen, sedert de Konsten en Wetenschappen hier te Lande begonnen te klimmen op de hooge trappen, daerse noch op vervolgen, soo hebben de trefselijckste van 't lant de Ontleding by-gewoont, ende is oock van voo name manna selfs geoeffent geweest. Gelijkse noch onlanghs in de machtige stad van Amsteldam gedaē is by d'Heer Doctor *Sebastianus Egberti*, Borgemeester aldaer, ende gecommiteerde Raet van d'Heeren Staten van Hollandt; in wiens plaetse gevolgt is, en die her huuden noch met grootē lof bekleet, d'Heer Doctor *Nicolaas Tulp*, Raet en Schepen van deselve Stadt, die eertijds met my gheftudeert heeft onder d'Heer Doctor *Paaw*, Proeffor van d'*Anatomye* in de Univerfiteyt tot Leyden, voor ons beyde van seer aengename gedachten; wiens gelijk ick in her Ontleden noch binnen, noch buyten 's lants niet gesien en hebbe.

Nu volkomentlijck bewesen hebbende, gantsch onmogelijk te wesen, dat yemant tot voordeel der Siecken yet kan in 't werck stellen, sonder kennisse van het Lichaem, in het welke hy sal wercken: soo sullen wy, al vorens tot de Sieckte te komen, de gelegentheydt, en 't gebruyck van elck Deel laten voor gaen: doch alleen soo veel daer van verhalen, als ons even tot de kennisse der Sieckten van nooden zal wesen. Gelijk dan de Werelt-beschrijvers, willende den gantschen Aerdtbodem vertoonen, beginnen van des selfs algemeene verdeeling: so sullen wy oock na haer exempel voor eerst het gheheele lichaem in sijn Deelen afmeten. Men leest dat *Diocles*, een van d'ouste Schrijvers, het Menschelijcke lichaem gescheyden heeft in 't Hoof, Borst, Buyck, ende Blase. Welcke wijse van verdeelingh niet ondienstigh en is tot de geneefing, gelijk oock sijn meeninge waerschijnlijk geweest is. Want hy in dien Brief voor een grontveft stelt, dat de Siecken voornamentlijck in die vier Holligheden haren oorspronck nemen, uyt toevloet ende vergaderinge van quade Vochtigheden, en schrijft derhalven aen

den Koningh *Antigonus* eenige Genees-middelen, bequaem om die Vochtrigheden uyt de gemelde Holligheden te trekken. De Egyptische Genees-meesters, verdeelden het Lichaem, gelijk *Herodotus* schrijft, in Hoofst, Borst, (dat by haer den geheelen Romp is) Handen, en Voeten. Dese verdecinge scheidt weynigh van de gene, die *Galenus* by-brengr in sijn boeck van de Oneven ongematigheyt, alwaer hy het Menschelijcke Lichaem scheidt in drie Buycken, dat is, Hoofst, Borst, Buyck, en de uytterste Lidmaten, te weten, Handen en Voeten. De drie Buycken noemt *Galenus* drie groote Holligheden, in dewelcke een voornaem Deel sijn woon-plaets heeft. En gelijcker drie edele Deelen zijn, sonder dewelcke den Mensch niet en kan leven, de Herffenen, het Hert, en de Lever, so waren oock drie buycken ofte holligheden van nooden, om dese drie voornaem Deelen te ontfangen. Den eersten is, den Onder-buyck, die den naem van Buyck alleen behouden heeft, in dewelcke de Lever is met alle de Natuerlijke deelen, die haer ten dienst staen. Den tweeden, ofte Middel-buyck, is de Borst, in dewelcke het Hert sijn leger-plaets heeft, als oock de andere Levend-makende deelen. Den opperften is 't Hoofst, in 't welcke de Herffenen, en Zielige deelen haer woon-plaets nemen.

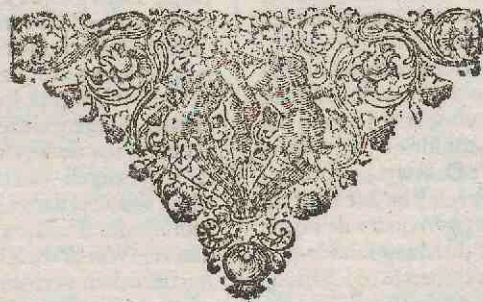
In dese drie Buycken sullen wy hier aenmercken haer Marcksel, ende Ghelegentheydt, waer in sy

veel van malkanderen verschillen.

Den Opperften Buyck, of het Hoofst is ront-om met been beset, om de Herffenen, de woon-plaets van ons Verstant, en redelijcke Ziele te beschermen. Den Middel-buyck, ofte de Borst, is ten deele van vleesch, ten deele van been gemaect. Van been, tot bewaringh van 't Herte, en om een holligheyt te maken: van vleesch, om dat in 't adem-halen de borst te lichter op en neder zoude gaen. Den Onder-buyck is voor heel van vleesch, om dat hy moet in-trekken en uytgeven in 't vertrecen van de spijs, ophouden van de kamerganck, en in 't dragen van de kinderen.

Wat de Gelegentheydt belanght. Het Hoofst staet in 't bovenste van 't Lichaem, so om de Oogen, en de d'ander Sinnen, als om dat het Verstant verre van de kencken zijnde, haer vette en quade dampen zo lichtelijck niet en zoude ontfangen. De Borst is in 't midden gestelt, om zo veel te beter na boven en beneden de levende Stralen van 't Hert te senden. Den Buyck staet onder, om dat 'er overschot van 't Voed-sel door de swaerte na beneden sackende, so veel te lichter zoude geloofst werden.

Dit is in 't korte een verdeelinghe van 't Menschelijcke Lichaem, dewelcke volgende, zullen wy in besondere Boecken van elckers Sieckten en Gebreken handelen.

HET EERSTE BOECK
VAN DE
SIECKTEN
DES HOOFTS.

Het eerste Capittel.

- (1) Redenen der Benaminghe van de Sieckten, Beschrijvinge van 't Hooft, (3) sijn Gedaehte, (4) Groote, (5) Gelegenheydt, (6) Maecksel, (7) Panne-vlies, (8) Panne, (9) Twee Herffen-vliesen. (10) Herffenen. (11) Haer verdelingh, (12) Groeven, (13) Achter-breyn, (14) Ruggen-morgh.

(1)

En de gene, die alder eerst de beginselen, ende als de grondvesten van de Geneeskonste geleydt hebben, en is niet sonder reden de eere gelaten, om de ongewoonelijcke Ghebreken by haer ghevonden, oock ongehoorde Namen te geven. Maer alsoo by haer niet als een rouwe en onbeschafde kennisse van saken en was, so hebben se voor de Sieckten namen verdicht, niet van wegen de eygenschap der dingen, waer toe wy voornamelijck de Geneesinge strecken: maerna het gene, dat eerst voor quam, ghelijck wy sien dat op dese tijt de Pocken verscheide benaminghen toeghepakt werden. Derhalven zijn sommige Sieckten genaemt na het deel, dat se besitten, te weten, *Pleuris, Longen-sieckt, Colijck, Buyck-wee, Sciatica*; Sommige na haer oorjaeck, gelijk *Melanholye, Graemel, Steen*: De meeste, van eenigh uytmuntende toeval, als *Vallende sieckte, Popelsy, Beroertheyt*; Sommige oock na eenighe uytterlijcke ghelijckenis, als *Cancker, Nacht-merry, Polypus, Speen, 't Spit*. By de volgende Medicijns ofte Genees-meesters, die de rouwe ervartheyt van d'Onde beschaeft, en door ondersoek, ende bevindinge, de Konst met leeringe, tot meerder volmaecktheydt gebracht hebben, zijn evenwel, om door nieuwigheydt van woorden de Konst niet te verduyfteren, de Namen der Sieckten, door lange tijt gebruyckelijck zijnde, oock ghebleven en behouden geweest. Dewelcke wy mede in onse tale sullen navolgen: en volgende de Deelen onses Lichaems, alle de Gebreken der selviger kort en soo veel ons mogelijk is, bondigh beschrijven, het begin nemende van het Hooft.

(2) Met welcken naem de Ghenees-meesters verstaen alle het ghene met den Opper-top en het eerste

Wervel-beentgen van den Hals beschreven werde. Hier van sullen wy, al vorens tot sijn Ghebreken te komen, gaen beschrijven 't gene hier toe noodighst is, te weten, sijn Ghedaente, ofte gheschapenheydt, Groote, Gelegenheydt, Maecksel, ende bysondere Deelen.

(3) De ghedaente is ofte natuerlijck, ofte Onnatuerlijck. De natuerlijcke moet wesen ront, wat langhwerpigh, voor ende achter uytstekende, en ter zijde plat. Ront, eerst om de ruymte, dewijl de Herffenen van de Mensch veel zijn, en de ronde gedaente de ruymste is, en aldermeest kan bergen. Ten tweeden, om de sterckte, ende so licht niet beschadicht te werden: dewijl dat ront is, geen hoecken, ofte eenige oneffenheyten heeft. Ten derden, tot lichter beweginge, om dat het aen alle kanten te rasser soude omgaen. De *Platonische* Wijs-gierigen seggen, het Hooft ront geschapen te wesen, om dat her een woonplaets is van de Ziele, dewelcke uyt den ronden Hemel ons inghestort is; behalven dat het edelste Deel oock de edelste geschapenheydt toekomt. Dan al heeft het Hooft een ronde ghedaente, soo en is 't evenwel niet geheel ront, gelijk een bol, maer een weynig langhwerpigh, om te bevangen de Herffenen ende de *Byherffenen*, ofte *Minder-breyn*. Wytstekende voor, om de *Tepelachtige uytspuylinge*; en achter, om 't *Minder-breyn*. Is mede ter zijde plat, maer meest na voren; so, om dat den loop van het *Ruggen-mergh* veel dicker is, als dat de *Zenuwen des Aengesichts*, soo, om dat de *Slaep-beenderen* niet in de weeghen souden zijn aen de *Oogen*, alse ter zijden omkijcken; ten lesten oock, om dat het achterste deel ghelijck op den hals in ghewicht staen soude, alsoo her voorste om de beenderen van de *Opperkaeck* swaerder is. Een onnatuerlijcke ghedaente valt in grootheydt, ofte in scheppingh. In grootheydt, wanneer een Hooft al te groot ofte al te kleyn is. In scheppingh, wanneer her heel ront is sonder uytspuylinge, of scherp, of andersins van de gemeene loop des natuers afwijkende. Waer van breedte ghehandelt werdt by *Hippocrates* in sijn boeck van de Hooft-wonden, en de gene die daer overgeschreven hebben, als onder andere d'Heer *Professor Paaw* saligher, mijn weerde Meester.

(4) Het Hooft van een mensch is grooter na ghelijckmatigheydt als van eenigh ander Dier, en dat om

de groote van de herffenen, in dewelcke het Verftant gelegen is. So dat de kleynfte menich wel tweemaal fo veel herffenē heeft, als twee van de grootfte Ossen. En onder de Beesten, die de gantte zijn, en het Menschelijck vernuft meest naderen, als daer zijn Apen, Vossen, ende Honden, hebben meerder Herffenen als andere, die grooter van Lichaem zijn. Dan hier van sullen wy breder spreken in 't derde Capittel.

(5) De *Geleghenthey des Hoofst* is inde opperste plaetse des Lichaems, om dat, gelijk de Platonische wijsgerige seggen, het Verftant als een Koninginne in 't opperste verheven moste werden, op dat de haestige en begeerlijcke krachten als die Aresien op haer souden passen: of, gelijk het gevoelen van *Galenus* is, om 't gezicht. Want also de oogen zijn als onse wachters, so vereyfschen sy oock de hoogste plaets. Dewijl oock tot het gezicht een sachte en korte Zenuwe van doen was, op dat door den langen wegh een sacht en teer Deel gheen ghevaer en soude loopen; soo moesten nootsakelijck de Herffenen, het beginsel van de Zenuwen, ontrent de Oogen gestelt werden. Ende door dese gelegentheydt des Hoofst en geschiet niet alleen dienst aen de Oogen, maer oock aen andere Sinnen: den Reuck ontfanght beter de opgaende Dampen, de Stem wert van hooge beter gehoort.

(6) Het Hoofst bestaet uyt tweederhande Deelen, Bestuytende, en Bestoren.

Die andere Bestuyten, zijn mede tweederley, Gemeyne en Eygene.

De Gemeyne, die over 't geheele lichaem gevonden werden, zijn de Ophuyt, de Huyt, 't Vet en Vleyghvlies, van dewelcke wy in de *Heelkonste*, als daer beter te pas komende, breeder sullen spreken, en hier alleen aenwijfen 't gene in 't Hoofst (soo veel de inwendige Sieckten betreft) staet aen te mercken.

Dese eygene bestuytende Deelen des hoofst zijn, het Pannevlies, de Panne, en Herffenvliesen.

(7) Het *Pericranium* of Pannevlies, het welck uytterlijk de geheele Hoofspanne bedeckt, spruyt uyt de Veselen van het harde Herffenvlies, die het selfde door de naden van de Panne opgeeft, en so verbreyt, dat dit Buyten-vlies over de Pan uytgespannen wert, en oock mer eenen daer door sijn selven ophoudt.

(8) Onder dit Vlies leyt de *Panne* selve, die wy oock *Beckeneel*, en *Hooftschele* noemen, ofte met den Griekschen naem *Cranium*, den welcken een hemel beteyckent, dewijl dit benigh decksel de herffenen, de plaetse van ons redelijcke ziel, ghelijck een stormhoer, beschermt. Daer toe moest het nootsakelijck of vast en dun, ofte vast ende dick, ofte vast ende voos wesen. Niet vast en dun; want dat soude lichrellyck hebben konnen ghequerft werden. Niet vast en dick: want dat soude, door sijn swaerte, al te moeyelijck zijn geweest. Het beste was dan dick en voos. Dick, om dat het van buyten so licht niet en soude beschadicht werden. Voos nochtans, om drie redenen. Eerstelijck,

op dat het de herffenen door al te swaer gewicht niet parssen en soude. Ten tweeden, dat het in sich Mergh mochte besluyten tot sijn voedingh: waerom de *Panne* oock dubbelt is, de Heel-meesters noemen 't ghemeenlijck twee tafelen. Ten derden, op dat het doortocht soude geveaen de opwellende dampen.

(9) Onder het Beckeneel vertoonen haer twee *Vliesen*, die de Arabische Geneesmeesters *Moeders* noemen, om dat, gelijk de moeders hare kinderen, sy de Herffenen bewaren. Het bovenste is dick en hart, en bekleedt rontsom van binnen het Beckeneel, eveneens gelijk het *Pleura* de Borst, ende het *Peritonaeum* den Buyck. Het is grooter, als het dunne *Herffenvlies*, om dat hare kleyne vaten niet lichtelijck en souden verdrückt werden, want als die met te veel Bloet overladen ende gespannen zijn, so verweckense *Hoofspijn*, ende wel somtijds *Popelssy*, gelijk wy 't sijner plaetse breeder sullen aenwijfen. Het gebruyck van het dicke ofte harde Herffenvlies is eerstelijck om de herffenen ende het Ruggenmergh rontsom te bekleeden, ende te beschermen. Ten tweeden, om de herffenen in rechter ende slincker, en voor en achter te verdeelen. Ten derden, om al de Aderkens, die het Beckeneel voeden, te ontfangen, ende voor de herffenen als een flesse te zijn, waer uyt het Bloed tot nootdrift ghetrocken wert. Onder dit dicke vlies leyt een dunner. Dan gelijk aen 't hert, ende de Longe een nymte gegeven is, in dewelcke sy vryelijck beweeght konnen werden: so is oock voor de herffenen een nymte gelaten. Want het harde Herffenvlies en leyt niet dicht op de herffenen, maer laet een merckelijcke nymte tusschen beyde. De bewegingh van de herffenen geschiet ghelijckelijck met de hertkloppingh, ghelijck in de Hoofstwenden, die door de Pan gingen, somtijds gesien hebbe: ende sulcx kan oock in de jonge kinderen, die het hoofst noch niet gestoren en is, waergenomen werden. Dit dunne Vlies en bedeckt niet alleen rontsom de herffenen, maer gaet oock selve van binnen in, en is derhalven heel dun, so om de Herffenen niet te beswaren, als om te beter de vaten door het geheele lichaem van de herffenen te verspreyden. In dese vliessen sien wy een groote voorichtigheit, die Godt in de nature werckt. Want hoe ellendigh soude ons leven ghestelt gheweest hebben, indien de sachte herffenen tegens de hard beenen van 't Beckeneel staddig gestooten hadden? Om dan sulcx voor te komen, so zijn dese twee Vliessen harder als de herffenen, en sachter als het Been, tusschen beyde gestelt: ende het sachtste tegen de herffenen, 't hartste tegens het Been.

(10) Volgen de *Herffenen*, welckers wesen wit ende sacht is. Wit, van wegen haer zadelijcke stoffe, daerle uyt ontsaen. Sacht, om alles te konnen vaten. Wt welck wesen, als oock uyt het gevoelen blijkt, dat se van gematigheyt kout en vochtigh zijn. Sulcx was van nooden, op dat de zielijcke geesten, die seer sijn zijn, niet ras en souden vervliegten, ofte oock opsaken.

steken, gelijk men siet, dat in brandende Koortzen door de hitte der Hersenen, de sinnen op de loep komen, endede luyden Raes-kallen: oock om dat den Slaep, die de rust is van de *Zielijk kracht*, niet ontroert en soude werden. Want de hitte is van nature, om alles te ontstellen. Evenwel en zijn de Hersenen niet geschapen, om het Herte te verkoelen, als de wijsgerige *Aristoteles* meende (want dan en behoefde in deselvighe soo veel werck-tuygh niet :) maer, ghelijck *Galenus* wel leert, om de werckinge van de innerlijcke Sinnen, van de voornaemste Krachten, en tot makinge van de zielijcke geesten.

(11) De Hersenen werden verdeelt in *Voor-brey*, ende *achter* ofte *Minder-brey*, door het verdubbelen van't harde Vlies, maer alleen boven; want onder komense by malkander. Het breyn werdt oock boven over midden gescheyden, door een deel van't Harde Vlies; 't welck, na sijn gelijckenis, een *Seffsen* genoemd werdt. Dit is aldus ghedaen om lichter beweginge, lichterhey, en voedsel van het binnefte morg. De Hersenen gelijcken byna van buyten, de Dermen, gelijcken die in den buyck siet, want sy hebben veel kronckels en draeyingen, dewelcke *Erasistrates* meende, dat wat tot het Verstant deden. Maer indien sulx waer was, soo soude oock in een Esels-kop, ende een Schaeps-hoofst verstant gelegen zijn. Daerom is't beter dat wy met *Galenus* segghen, de Hersenen aldus gedraeyt ende gekronckelt te zijn, op dat het dunne Vlies door sijn aderkens het Voedsel in't binnefte van de hersenen soude konnen brengen. Want dewijl de Hersenen heel dick zijn, so en loudense niet hebben konnen gevoedt werden van aderkens, die maer van buyten over en liepen.

(12) Onder de bovenscheyding van de Hersenen, daer het weder by een komt, is een witter en harder lichaem, *Corpus callosum* ofte Eeltachtigh lichaem genoemd. Dit is met twee groeven, die *Ventriculos* heeten, uytgeholt, van gedaente een halve maen, ofte een oor ghelijckende. Sy zijn recht in't midden van de Hersenen, so van onderen en boven, als van achteren en voren. Sy zijn ruymmer als de andere, om datse in haer hebben de groffte geesten.

Her gebruyck van dese groeven is drierhande. 1. om de Geesten te bereyden. 2. om het in en uytgaen van den adem, 3. en den Reuck te ontfanghen. Tot bereydingen vande Geest dient de *Plexus chorooides*, of Hersen-groef-netteken: tot den Adem ende Reuck in te halen, dienen de *Processus mammillares*, ofte Tepelachtige uytsteekfels. Het Groef-netteken en is anders niet, als kleyne Aderkens, en Slaghaderkens onder een gevlocht, in dewelcke de Zielijcke geesten gekoocht, verdunt, en verdeelt werden. De Tepelachtige uytsteekfels komen onder van dese Groeven tot het Seef-been, en door deselvighe gaet de lucht en den reuck na de hersenen. De twee gemelte groeven, werden van een ghescheyden door een dun deel der

hersenen, het welck om sijn helderheydt, de *klare Spiegel* gheenoemt werdt. Onder dese twee Groeven komt een derde, dewelcke overwelft is met een driehoekigh lichaem, daerom *Welfsel* genoemd. Heeft oock het selfde gebruyck, dat het Welfsel in de huysen, te weten, de swaerte der hersenen te onderstutten, dat den derden groef niet toe en valle. Dese groef en is niet anders, als een ghemeene holligheydt uyt de twee bovenste spruytende: en daer deselvighe na beneden in nyrgaen. Hy maecte twee wegen, den eenen na achteren in den vierden Groef, den anderen na onderen, eyndigende in een kleyn stucxken van het dunne Hersen-vlies; eerst wyder ende dan nauwer, *Trechters* gewijs, en daerom oock so genoemd, door dewelcke als door een sack de fluymen in het *Fluymkliken* leken op het Wiggebeen, en door het selfde, hirom met vele gaetjens doorboort zijnde, in den Mont. Den anderen wegh van den derden groef tot den vierden is veel ruymmer, in den welcken eenighe lichamen gevonden werden, na haer gedaente *Billekens* en *Kloofjens* genoemd, dienende om den ganck open te houden. De vierde Groef, die het *Achter-brey* gemeen heeft met het *Ruggen-mergh*, is de kleynste en aldervaste: waer by te sien zijn eenige uytsteekfels een *Worm* gelijckende, mede streckende om den weg van den derden groef in den vierde open te houden. Maer al is dese vierde Groef de kleynste van alle, so heeft hy evenwel ruymte genoegh om den zielijken geest van de voorste groeven door den derden te ontfangen, ende aldaer bereyt zijn de vordere volmaektheyt te geven, en door de Zenuwen over't geheele Lichaem te versenden. De *Arabiets*, *Avicenna*, *Averroes*, en die haer ghevolgt zijn *Albertus Magnus*, *Thomas Scotus*, en andere *Scholastike* wijsgerigen hebben aen elcken inwendigen Sin sijne besondere plaets in de Hersenen toegewesen, en stellen de *Memorie*, of *Heugenis* in desen vierden groef, om sijn hardigheyten drooghte: de *Inbeelding* in de twee voorste, om datse werm en vochtigh zijn: de *Reden* in den middelsten, om sijn gematigheyten rusten beyden: daer nochtans de *Gevoelijcke Ziele*, noch hare *Krachten* geen holligheydt tot hare woon-plaets van doen en hebben, maer alleen de selfstandigheyten der hersenen.

(13) Het *Achter-brey* is harder ende bruynder, hetwelck de nature schijnt gemaect te hebben tot hulpe van't *Voor-brey*, te weten, om de zielijcke geesten uyt de voorste Groeven te bewaren, en aen't *Ruggenmerch* mede te deelen. Hier en valt niet aen te merken, als een uytpuylsel van het *Brey*, een *Worm* gelijckende, ende daerom *Worm sebeute* gheenoemt, streckende om de vierde Groef op te houden, gelijcks terstont verhaelt is.

(14) Wt de selfstandigheyten van het *Voor* en *Achter-brey*, spruyt, gelijk een *Stam* uyt de *Wortel*, het *Ruggenmergh*, en loopt tot het onderste van den *Ruggen-graet*,

gen-graet, *Salomon* noemt het een *Silvere koorde*. Ende en is anders niet als uytgheftreckte *Herffenen*, die nootsakelijck zoo moften verlenght wesen, om dat van de *Herffenen* in 't *Hooft* alle de *Zenuwen* door 't geheele lichaem niet en konden ghebracht werden, daer nochtans alle ons *Leden* deselvighe van doen hadden tot gevoelen, en bewegen, dat zy dezelve geven, door de zielijke geesten, die uyt de *Herffenen* komende, elck *Deel* mededeelen.

Het II. Capittel.

- (1) *Verdeelinghe van de Hoofstiecken.* (2) *In en uyt wat Plaetsen de Hoofst-pijn komt,* (3) *ende hoe sy te onderscheyden is.* (4) *Hare oorsaken,* (5) *Voorteyckenken,* (6) *Voorsorge en Maniere van leven.* (7) *Geneesinge.*

(1)

NA de *Deelen* des *Hoofts*, in 't voorgaende capittel aangewezen, werden hare *Siekten* bequame-lijck verdeelt in drierley geslachten. Eenige besitten de *Vliesen*, eenige de selftandigheit van de *Herffenen*, eenighe de *Groeven* ende *Wegen*. In de *Vliesen*, te weten, het *Pannevlies*, en de twee *Herffen-vliesen*, als van scharp gevoelen zijnde, komt meest alle *Hoofst-pijn*. In de selftandigheydt der *Herffenen*, dewelcke is de woonplaets ende het wercktuigh van de *Reden*, *Inbeeldinge*, ende *Heugenis*, werden de *Werckingen* beschadigt door *Raserry*, *Melancholey*, *Swaermoedighydt*, geheel belet door *Sotheyt*, *Dulligheydt*, *Verloren Heugenis*, *Diepen slaep*, *slapende koors*. In de *groeven* der *Herffenen*, ende die *Weghen*, door dewelcke den *Zielijken geest* in het wercktuigh van 't gevoelen ende bewegen verspreyt wert, vallen deze gebreken, *Suyfelingh*, *Vallende sieckte*, *Nachtmerry*, *Popelsy*, *Geraccktheydt*, *Kramp*, *Treckingh*, *Bevingh*, *Sinckinge*. Van elcks zullen wy in 't byzonder nu vervolgende gaen spreken.

(2) Het *Hooft* wert meerder met *Pyn* gequeit als eenigh ander *Deel*, zo om dat het op 't lichaem als een kop staet, gelijk *Hippocrates* spreekt, en derhalven alle de dampen, die van onderen optrecken, lichtelijck ontfanght, als oock om dat de *Herffenen* kout ende vochtigh van naturen zijn, waer door in deselvighe veel overtolligheydt groeyt, ende die wat toenemende en op sijn behoerlijcke tijt niet geloofst zijnde, zo werter *Pijn*, en andere sieckte veroorzaect. Nu alzo de *Pijn* bestaet in 't gevoelen, zo is wel te begrijpen, dat de meeste ende iwaerfte *Pijn* in de *Deelen* valt, die het scharpste gevoelen hebben, gelijk alhier zijn de *Vliesen*, binnen en buyten het *Beckeneel*. De oorsaek van dese *Pijn*, is ofte binnen in 't *Hooft*, ende dan blijfste gemeenlijck gestadigh, ofte werdt van de onderste *Deelen* na bovnen ghesonden, ende die houdt tusschen beyden op. Soodanige komt meestendeel

uyt de *Maeg*, van wegen het seste paer *zenuwen*, datse uyt de *Herffenen* krijght, (om welcke onderlinge gemeenschap op gequetste *Herffenen* *Braken* volgt) ende dese *Pijn* vermeerderd ofte vermindert, na dat de *Maegh* beter of erger gestelt is: sy versacht oock na den eten, en beswaert na langh vasten. Want als de *Maegh* ledigh is, zoo treckte na haer veel rauwe en scherpe *Vochtigheden* uyt de onliggende *Deelen*, waer van de dampen aldan na het *Hooft* opstijgen. De *Hooft-pijn* spruyt oock dickwils uyt de *Lijfmoeder*, en die is meer achter als voor; also de oorsaek aen de *Herffenen* medegedeelt werdt door het *Ruggenmergh*. Sy verspreyt haer evenwel van de *Neck* en 't *Achter-hooft* oock over d'ander *deelen* van het *Hooft*, gelijk men veeltijts siet in 't ophouden van de *stonden*, of het bederven van 't zaet. Indien de *Pijn* elders van daen komt, sulx kan uyt de bysondere *teykenen* der gebreken in alsulcke *Plaetsen* aangemerckt werden. Als dese *pijn* van buyten komende, langaenhoudt, so werte ten laetsten het *Hooft* eygen. Want door langhduyge *Pijn* verfwacken de *Herffenen* zoo veer, datse haer eygen *vochtigheden* niet en konnen verteren, noch de gene, die se dan gestadig van andere ontfangen, quijt maken. De pijnlijke oorsaek die van onderen na de *Herffenen* gezonden wert, en gaet niet terfont het gheheel *Hooft* over: maer bezer alleen de helft, daerom by de *Grieken* *Hemicrania* genoemt. By ons heeftse den naem van *Schelen Hoofstweer*, om datse aen een zijde is, gelijk de *Schelen* de *Ooghen* staen. De *Hooghduytichen* noemen 't den *Nagel*, om dat de *Pijn* zoo zeer steeckt, als offer een *nagel* in 't *hoofst* stack: begint gemeenlijck met *kloppinge* in de *slaep* van 't *Hooft*.

Noch is de *Hooft-pijn* van buyten of van binnen. De uyerlijcke *pijn*, alzo of op het *Pannevlies* komt, vermeerderd met douwen op 't *hoofst*, daer de *Inwendige* door verlicht. Sy en kan oock niet verdragen, dat het *Hayr* ghestreken werdt. *Galenus* schrijft, dat alleen de *Inwendige Pijn* komt tot de wortelen van de *Oogen*, en wert daer in gevolght uyt de *Italiaensche* *Geneesmeesters*, van *Altimarius*, *Massarius*, *Aquapendens*, uyt de *Francoysche* van *Rondeletius*, *Hollernus*, en *Bertinus*, uyt de *Spaensche* van *Marcatus*, uyt de *Duytsche* van *Euchsius*: dan wel te recht is sulx niet toegestaen by *Fernelius*, *Durcius*, en *Saxonia*. Want het *Pannevlies*, daer de uytwendige *Pijn* sijn plaetze meest neemt, bekleedt van binnen het *hol*, daer de *Oogen* in zijn, en uyt sijnen *rock* spruyt het uyerste *Vlies* van de *Oogen*. Waer uyt genoegh blijkt, dat oock door uyerlijcke *Oorzaken*, de *pijn* van het *Pannevlies* onder aen de *Ooghen* mede ghedeelt kan werden.

(4) De *Oorsaken* van de *Hooft-pijn* zijn ofte uyerwendige ofte inwendige. Onder de uyerwendige is de *Hitte der Sommen*, waer door de *Geesten* beroert, en de dampen in de *Herffenen* opgetrocken werden. Sulcken

ken Hooft-pijn hadde *Jonas*, als hy in de Lucht, en dorren Oosten wint sittende, de oppgaende Son hem op het Hooft stack, *Ion.* 4.8. So verhaelt *Cardanus* in het achtste Boeck van de Verscheydenheydt der Dingen, op 't 44te. Cap. van een, die alle daegh met het opgaen van de Son pijn in 't Hooft kreegh, dewelcke tot de middagh al meerderde: maer na de middagh allengskens af-nam, tot datse teghens den avont geheel overging. Dier gelijcken exempel wert mede by-gebracht van *Lachinus*, over 9. *Rhafs.* 14. De Koude kan oock Hooft-pijn veroorsaken, met het fluyten en toe-trecken van de onsenlijcke gaetjens, waer door de roockachtighe Dampen, die anders uytvliegen, ingehouden werden, ende de Geesten oock ontfeken. Onder d'uyrwendige oorsaken zijn mede *Dronckenschap*, miltige ofte onsuivere Lucht, langhdurighe *Zuyden-wint*, *Slach*, *Stoot*, alderhanden stercken *Reuck*, insonderheydt *Stanck*. Ben die Lichamen van de verslagen Krijgs-luyden voor Nieuport, in 't Jaer 1600, geroken hadde, kreegh daer van, na groote Hooft-pijn, een doodelijcke Geel-sucht. Ick hebbe hier verscheyde Heel-meesters gekent, die van de Stanck, in 't verbinden van wyyle Wonden, andere, die door den stanck, van te lang-gehoudelijcken, daer sy op de begraeffenisse waren, met een sware Hooft-pijn de doodt op den hals kregen. De gemelte *Hollerius* verhaelt van een Italiaen, die door het ruycken van het Kruydt *Basilicum*, een *Scorpioen* in de Herffenen groeyde, waer van hy na schrickelijcke en lange pijn quam te sterven. Gelijck oock in Italien uyt het selfde Kruydt tusschen twee vochtighe plavyysen in de Son geleydt, binnen 24 uren ontelbare *Scorpioenkens* al kriellende voortkomen. Den Arabischen *Avicenna* schrijft, uyt het ghetuygenis van d'Indiaensche Genees-meesters, datter Wormen in 't Hooft groeyen, die met haer bewegen, ende bijten Pijn verwecken. Het welck hy seyd selden te geschieden, maer niet onmogelijk te wesen. Hier in de Stadt is een Dienstmaecht geweest, die na langdurige Hooft-pijn een levende Worm uyt den Neus quijt werde, de ghe-noemde *Oor-wormen* gantsch gelijck. D^r. *Foreest*, verhaelt van een, die groote en langdurige Hooft-pijn ghehadt hadde, die met gheen middelen en konde wech-ghenomen werden, tot datter een gauw ende handigh Heel-meester hem boven in 't Voor-hooft (alwaer de pijn stack) een openingh door de pan maecte, en aldaer van de harde Moeder nam een swarte Worm, gelijck een *Calander*, waer na de pijn wonderbaerlijk ophiel, sonder immermeer wederom te komen. Dit selve werdt by onse Huys-luyden in Ossen, ende Koeyen, met 't selfde geluck in 't werck gestelt. En waerom en soude dat so wel niet gebeuren in de Menschen, als 't geschiet, na 't schrijven van sommige, in Schapen en Geyten? *Kentman* maect gewach van een, die lang onlijdelijke pijn in 't Hooft

ghehadt hadde, waer van hy de Oorsaek leyde op het eten van Moerbeyden, en daer van ten lesten gestorven zijnde, datter in sijn Herffenen bevonden werden een Steen, van groote en fatsoen een *Moerbeyde* ghelijckende. Dan dit is onder de dingen, die heel selden ghebeuren.

De Hooft-pijn wert inwendig meest veroorsaect door Ongematigheydt, ende Onsteltenisse van de vier Vochtigheden, die in 't Bloedt zijn. Veeltijds van een kouwe en slijmerighe Vochtigheydt, die de naeuwe wegen van 't Hooft verstoppt, ende sodanige pijn is ghemeenlijk, met swaerheydt, gelijck als van gewicht, somtijts oock geheel scherp, te weten, wanneer se schierlijk overvalt; hier is noch by bleecke verwe in 't aengesicht, de siecke is kout en vochtigh van gematigheydt, en heeft oock langen tijt foodanige Spijse gebruyckt. Somtijds wert de Hooft-pijn mede verweckt door veelheydt van 't Bloet; 'twelck gemerkt kan werden uyt de maniere van leven, welen en gematigheydt des Lichaems, jaren, en andere dingen, die 't bloedt vermeerderen: dat komt oock van op-gestopt speen, en stonden, als mede van tegehouden van bloedt, 't welck op sijn gefette tijdt plach geloof te werden. Alsdan voelmen spanning met pijn en hitte, en dat meest in 't voor-hooft, het water is hoogh geverwet, het aengesicht en oogen zijn root. Somtijts wert de Hooft-pijn veroorsaect door dun en Galachtigh bloedt, 'twelck, al is 't maer weynich, groote pijn verweckt, die sonder eenighe swaerheydt, maer scherp, bijtende, stekende, en kloppende is, en valt meestendeel in de rechter zyde van 't Hooft met grooten brant, daer by komende bitterheydt in de mont, ende gheduerich waken. De Hooft-pijn kan mede komen door veelheydt van Winden, die tusschen de Pan en 't Panne-vlies, ofte tusschen de Pan en 't harde Herffen-vlies inschieten, en also doen spannen, dat sy schijnen de Vliesen van de Pan te sullen af-scheuren. Dese Pijn is spannende sonder swaerheydt, ende wert vergheffelschapt met ruyssingh ofte tuytingh der Ooren, dewelcke dickwils op haer ghesette ure wederkomt, en dese Winden stijghen gemeenlijk van onderen op. Dan het Hooft en lijdt niet alleen Pijn door Stoffe, maer oock door enckele Ongematigheydt in groote hitte en koude. Evenwel en duert foodanighe Hooft-pijn, die alleen uyt ongematigheydt voortkomt, (om dat alle pijn na haer treckt) niet lange, oft daer wert terstont veel Vochtigheydt vergadert, die mede Pijn verweckt, en sulcks geschiet insonderheydt, als de Pijn langh duert, ende het Lichaem vol Bloets ofte quade Vochtigheden is. Van een Heete Ongematigheydt is de Pijn scherper, als van een Kouwe, daer valt oock by een merckelijcke hitte in 't Hooft, ende roode Oogen; ende foodanighe voelen laeffenis van Koude dinghen. Het teghendeel geschiet in een Koude Ongematigheydt, dewelcke oock

grootte Pijn maectt, en langher duert als van Hitte. Wt Drooge Ongematigheyt, alsoofse niet schierlijck en komt, en kan gheen grootte Pijn spruyten, maer alleen lange en langfame. De hitte en valt hier oock niet moeyelijck, maer de buyt van 't Hooft is drooger. Sy werden verlicht door vochtige dingen, ende beschadicht door drooghe. Van Vochtige Ongematigheyt alleen en kan geen Pijn verweckt werden, om datse by haerfelven geen grootte en schierlijcke veranderingh en maectt, noch oock yet, dat te samen is, van een kan spannen, ten zy datter veel vochtigheden toelooopen. Dan elcke Ongematigheyt, alsoo sy (gelijck geseydt is) niet en kan wesen, sonder te veroorlaken Vochtigheden van haren aerdt en hoedanigheyt, so en staet oock soodanigen Hooft-pijn niet lange sonder by-komen van stoffe.

Dit zy genoegh van de oorfsaken, ende haer Kentteekenen; ick sal nu oock in 't korte aenroeren de Voor-teyckenen.

(5) Hooft-pijn in het Panne-vlies van een uytwendige oorfsaek verweckt, ofte oock van binnen door onmatigheyt, ofte winden, en valt soo swaer niet te helpen, als die van andere inwendighe ende vaster oorfsaken in de binnenste Deelen voorkomt. In Hooft-pijn is minder gevaer, als in andere Deelen, gelijck Ooren, Oogen, Tandten, Colijck, &c. om dat de Herffenen, na de ghetuyghenisse van *Galenus*, gheen ghevoelen en hebben. Waerom hy oock schrijft 2. Sec. Loc. 1. datter noyt yemandt door Hooft-pijn van sijn selven gevallen is, ofte sijn selven omgebracht heeft, gelijck wel uyt onverduldigheyt van 't Colijck geschiet is. Het welck strijdt, tegens het ghene wy lesen by *Plinius* 27. Nat. 3. dat by-na sortigheyt schijnt, te willen onderscheyden welck de swaerste pijn is, dewijl een yeghelijck de sine de quaetste dunckt. Maer dat evenwel de Voor-ouders daer van geoordeelt hebben uyt de ervarentheydt, dat de grootte Pijn quam door de Droppel-pis van de Steen, daerna pijn in de Maegh, de derde in het Hooft, ende datter by-na om geen andere de doot verhaeft en was. Maer sulcks komt veel aen op de geduldigheyt van de gene, die de pijn hebben. So sien wy oock in de Brieven van een anderen *Plinius* (Neve van den ghemelten) dat door over-grootte pijn van een Lijckdore, ende andere, het leven by sommighe met de pijn quijt-gemaectt is. In stercke Hooft-pijn, is klaer ende bleyck Water een quaet reycken; (want het beduydt dat de Gal opvliecht, ende de Herffenen sal ontsteken) als mede wanneer sy schierlijck ophoudt, sonder eenighe losinge (als beteyckenende swackheyt der Nature) als oock dat d'uytteste Deelen kout werden, om de felligheyt van de Pijn de warmte na binnen treckende.

Verouderde Pijn in 't Hooft uyt koude stoffe, kan seer swaerlijck ghenefen werden, insonderheydt in oude Luyden. Maer Hooft-pijn, die gestadich quelt,

ende den slaep beneemt, ende is niet sonder gevaer: want sy beteyckent, dat de Rasernye voor de Deur is, ende meestt, indiender veel groens uytgebraeckt wert: hier volght oock veeluydts op Doofheydt, Aposteunye, Treckingh der Zenuwen, Nock, ende diergelijcke, als de Pijn niet en kan wech-genomen werden. Wanneer by grootte Pijn in het Hooft, Spanningh van Zenuwen komt, dat is heel gevaerlijck. Die gesont zijnde, schierlijck pijn in 't Hooft krijgen, ende terftont stom zijn ende snorcken, sterfen in seven dagen, so daer geen Koorts toe en slaet, volgens de leere van *Hippocrates*, in de vijfde Kortz bondige Spreucke van 't sevende Boeck.

Wort yemant Stomna gulsich suypen,

En valt daerna in harde Stuypen,

Krijght hy geen Koorts dien eygen tijt,

Soo is hy straxx het leven quijt.

Als het Hooft erghens seer doet, indien daer etter, water, ofte bloedt uyt den Neus, Mont, ofte Ooren komt, so machmen wel gelooven dat de Nature het quaet quijt maectt. Hooft-pijn, die in de Siecken van beginsel niet gheweest en is, beteyckent, dat de Nature haer sal onlasten, door braken, ofte bloeyen uyt den Neus, ende tot sulcke Pijn en behoefmen gheen raedt te doen, om de Nature niet te verhoederen.

(6) Om niet lichtelijck in Hooft-pijn te vervalen, so is dienstigh, datmen van jongs op het Hooft sterck maectt, waer door het soolichtelijck niet en sal eenighe schade gewaer werden. De Griecksche *Herodotus*, in 't derde Boeck van sijn Historie op het twaelfde Cap. verhaelt, dat de Hoofden der Perfsianen soo swack zijn, datse met een kleyn steenken doorgeworpen werden: en dat de Egyptenaers so stercke Hoofden hebben, datmense met een steen naulijcks en beschadicht. Waer van sy dese reden geven, die *Herodotus* oock goet vint, dat de Egyptenaers van jongs op het Hooft schrappen, en also de Pan in de Son laten hardt werden. Dat sien wy oock aen ons Boeren-kinderen, die bloors Hoofds in de Son langs den Dijck leggen en rollen, en van gheen Pijn in 't Hooft en weten. De Moren hebben sulcke harde en dieke Hoofden, datse geen beende-ren, maer storm-hoeden ghelijcken. Het welck de Spaengiaerts wel wetende (na dat *Aloisius Cadamogola* vertelt) als sy na 't Eylandt van *Sant Thomé, Angola*, en andere plaetsen trocken, om die te veroveren, gheboden voornamentlijck aen de Krijghsknechten, datse met d'Inwoonders vechtende, hun Hooft niet souden trachten te raken: want op deselve gheslaghen wesende, het Geweer aenstucken sprong, even als of het op een steen gesteyt hadde. Sodanich Moren-beckeneel plach ons te vertoonen d'Heer *Paaw*, van een die eertijds knecht gheweest hadde, van den Heer van Batenburg, en voor Haerlem gebleven was. Maer dat de Hoofden der Perfsianen

lianen so swack zijn, geeft *Herodotus* dese reden, datse van jongs op haer gewennen deselvigte te decken, opsettende Hoeden en Mutsen. De strijdbare *Hannibal*, de Koningh *Masmissa*, de Keyfers *Iulius*, *Hadrianus*, ende *Severus*, hebben door lange gewoonte van het Hooft te ontdekken, sulcken sterckte bekomen, dat of de Son scheen, ofte het regende, ofte waeyden, oock midden in Winter en in 't snee, sy evenwel bloots Hooft uytgingen, en reyden; so seer was haer Hooft teghen alle ongemack des Luchts verhardt. Dit is de oorsaek, (als *Varro* seydr, by *Plinius* 28.6.) dat het ontdekken van 't Hooft voor de Magistraet, oft in 't groeten, by de Ouden is ingestelt, niet om de Erbiedingh, maer om de Gesontheydt, also her door gewoonte stercker werde. In 't voorkomen van de Siekten des Hoofts, dient oock in 't gemeen waergenomen, alsoo het Hooft in 't opperste des Lichaems staet, en daerom, gelijk wy gheydt hebben, de Dampen van anderen opwellende, lichtelijck ontfangt, dat het van deselve Dampen geen hinder en kome te lijden. Derhalven en dient niet alleen het Hooft selve versterckt te werden: maer men moet oock insonderheydt wachten, dat ter geen Dampen in d'onderste Deelen en groeyen, of gegroeyt zijnde, in 't Hooft op en stijgen. Daerom salmen hem in de swackigheydt des Hoofts wachten van Spijse ende Dranck, die veel Waessem opgeven, gelijk daer is stercke *Wijn*, als oock *Bier* van veel *Hops* gebrouwen: maer insonderheydt moet soodanigen Dranck geschouwt werden na stercke Oeffeninge, ofte groote Beweginge des Lichaems. Want het Lichaem verhit zijnde, so wert het Hooft, met Dampen overlast. Onder de Spijzen, die het Hooft vervullen, is voornamentlijck de *Melck*, dewelcke lichtelijck in de Maegh bederft, waerom dat *Hippocrates* oock schrijft 5. *Aph.* 64. dat de *Melck* schadelijck is voor de gene, die met Hooft-pijn gequelt zijn. Daerbenessens vervullen oock 't Hooft, *Castanjen*, *Hafel-noten*, *Ocker noten*, *Mostaert*, *Ajuyn*, *Dadelen*, ende *Druyven*: den Reuck van *Genever-besjen*, *Wierroock*, en alle Sterck-ruyckende dingen: als oock den Stranck van geweyckte *Kennip*, ende diergelijcke. Het Hooft wert mede bedwelmt, door *Hardtlijvigheydt*, en *Vasten*. Gelijk oock schadelijck voor het Hooft is, in sijn Schoenen te slapen. Nu op dat oock den Damp, die alreede ghegroeyt mocht wesen, niet op en soude vliegen, so moet insonderheydt stercke Oeffeninge na den eten geschout werden, als mede *stijf Roepen*, *Namiddagh-slaep*, *Braken* ende *Hoesten*.

(7) Dewijl de Hooft-pijn niet alle een oorsaek en heeft, so is het genesen oock verscheyden. De Ongematigheydt sonder stoffe heeft dit gemeen, dat, gelijkse alleen in Hoedanigheydt ende veranderingh van Gematigheydt bestaet: so wertse oock als soodanigh tot haren voorgaenden ende

natuerlijcken standt gebracht, alleen door veranderingh van die uytstekende Hoedanigheydt, sonder eenige ontlastingh van 't Lichaem. Ende al gebeurt het somtijds, dat in Ongematigheydt des Hoofts, sonder stoffe Ontlastingh vereycht wert, so en geschiet sulcks evenwel niet om de Ongematigheydt in sijn selven: maer om datmen vreeft, indien het Lichaem vol Bloedts, ofte quade Vochtrigheden is, dat het Hooft door de Ongematigheydt verswackt zijnde, de overtollighe Vochtrigheydt des Lichaems lichtelijck soude ontfangen, ende alsoo werden een Ongematigheydt met stoffe. De Heete Ongematigheydt des Hoofts is in dese Landen soo gemeen niet, als in de heete, daer de Son meerder brandt, ende de Lucht dapper hitte gheeft. Evenwel die van naturen Heet van Hooft is, kan oock door uytterlijcke hitte van de Son, ofte Vuur, in dit Landt wel pijn krijghen. Het welck mede gheschiet, door *Sterck ruyckende kruyden*, *Heeten dranck*, *Gebrande*, ofte andere *Heete Wijn*, het Hooft seer te broeyen, groote *Haestigheydt*, *Stercke ghedachten*, waer door de Geesten ontfeken. De Geneefinghe en is niet swaer. Want alsoo de warmte des Hoofts tot hitte gherocht is, soo moet deselve door teghenstrijdende, te weten, met koele dinghen tot hare vorighe gematigheydt ghebracht werden. Evenwel dientmen in het ghebruyck van verkoelende Geneef-middelen voorlichtigh te gaen, op dat de Hertsenen geen hinder en lijden: insonderheydt in Kinderen, Vrouwen, ende de ghene, die een sacht ende teer Lichaem hebben, ende Ledigh gaen, als oock in Oude Luyden, ende die met Sinckingen gequelt zijn. Want in soodanighe Lichamen doordringen de Genees-middelen lichtelijck, ende de kracht van de natuerlijcke Warmte en is soo groot niet, datse grooter Kouw soude kunnen wederstaen: daerom werden de Hertsenen door geheel verkouwende dingen lichtelijck beschadicht, en tot een regel-recht ander quaet gebracht. Men sal dan, na dat den Brandt veel ofte weynich is, van die Genees-middelen hier toe inwendich ofte uytwendich besighen, die wy in het vierde Capittel van 't Eerste Deel beschreven hebben. De Siecken sal hem ondertusschen onthouden in een koele ofte ghematighe plaets, ende by al dien de Lucht te warm is, so salmen deselve verkoelen door die Middelen, die op het eerste Capittel in het tweede Deel van den *Schat der Gesontheydt* aangewesen zijn. In tegendeel salmen hem wachten van in de Son te gaen, ende van groote Geselschappen, alwaer veel Aeffemen de Lucht verhiteten. De Kamer en moet niet heel licht zijn, maer wat donckerachtigh. Want het Licht beweeght de Geesten, ende Vochtrigheden. De Spijse moet verkoelende zijn, ghelijck ghepelde Gerste, ofte met verkoelende Kruyden ghestoof, te weten, *Larouwe*, *Suyringh*, *Porceleyn*, *Endivyve*, ofte *Verjuys*,

Sap van Citroenen, Azijn, en diergelijke. Een Moes van een paer handen vol Suyring, met een weynich Boter, sachtjens op 't vuur laten smelten, is seer aengenaem en dienstigh. Den Dranck kan wesen Gerste-water, alwaer de verkoelende Zaden in ghekoockt zijn, ofte een Melcxken uyt deselfde ghemolcken. Van Wijn, en ander dinghen, die wy gheseydt hebben, dat in 't Hooft trecken, dient hy nem te wachten. Hy moet altijd een open Lichaem houden, op dat de scherpe Dampen niet na het Hooft op en klimmen; ende indien het wat gestoten was, so moet het los gemaect werden met versachtende Spijse, in 't eerste van de maeltijt gegeten, oft met Clysteryen. Op 't laetste van de maeltijt salmen yer nemen, dat eenighe t'samen-treckende kracht heeft, gelijk van een Queen, om de Maeg te sluyten, en alsoo 't opstijgen van de Dampen na het Hooft te beletten. Stilte en Slaep is hier dienstigh, maer schadelijck alle stercke Beweginghe des Gemoechts, insonderheyt Gramschap, Roepen, Schreeuwen, Vasten, By-slapen, en alle stercke Oeffeninghe.

De Herffenen werden verkout, insonderheyt door koude Lucht, het zy deselve so is door den Tijd des jaers, ofte door bysondere gestaltenis, gelijk koude en Noordtsche Winden. Want alsoo deselfde door de Neus ingetrocken wert, en tont-om ons Lichaem sweeft, soo kanse het selvige, voornamelijck naectt oft niet wel gedeckt zijde, verbinderen. Hier toe helpt mede verkoelende Spijs. Als oock het quijtwerden van veel Bloedt, veel Stilte en langen Slaep, die de natuurlijcke Warmte als verstickken; groote Droefheydt ende Vreesse, die de Geesten benauwen, verdrucken en verteren; over groote Blyfchap, en onmatigh By-slapen, waer door de natuurlijcke Warmte, ende de Geesten vervliegen. En dese Ongematigheydt zijn veel onderworpen de gene, die al te voren kout van Herffenen waren. De ander verkoelende oorsaken brengen nauwlijcks enckele onghematigheydt aen, maer ghemeenlijck met stoffe. Men sal hier mede na de groote van de kouw, de Hooft-verwerrende Genees-middelen besighen, verhaelt in 't Eerste Deel op het 15 Capittel. Ondertusschen salmen hem houden uyt de kouwe, mistighe ende winderighe Lucht, ende soecken de warme, ende die niet te vinden zijnde, met warme Drooghen (gelijk mede in den *Schat der Gesontheit* beschreven is) ende groote Vuuren deselfde warm maken. Maer men moet wel sorghe dragen, dat de Handen, ende insonderheydt de Voeten niet en verkouwen. Men sal de Spijse stoven en bereyden met *Salye*, *Rosinarijn*, ende *Kruydt*. Wel *Vleysch*, maer gheen *Visch* eten. Dun *Bier*, ofte kleyne *Wijn* drincken, die niet hoofdigh en is. Want al is oude ende stercke Wijn krachtiger, om de koude Ongematigheydt te verbeteren: nochtans en is hy niet dienstigh, om dat hy in 't Hooft op-klimt. De *Slaep*

moet minder zijn, als het *Waken*, ghelijck oock de *Stilte* minder, als de *Oeffeninge*. 'S morgens salmen de *Voeten* wrijven, ende des avondts te bedt gaende, deselve baden in Water, daer warme Hooft-kruyden (op de verhaelde plaets te sien) in-gheloden hebben. *By-slapen*, *Droefheydt*, *Vreesse*, *Bekommeringh*, zijn hier schadelijck, maer matighe *Blijdschap* dienstigh.

Vochtige Ongematigheydt komt in de Herffenen, door *Vochtigh Weder*, reghen en sneeuw, indien het Hooft daer tegens niet genoegh bewaert en is, door de *Mane-schijn*, door een leuy ende leulich *Leven*; door veel vochtige *Spijse*, ende langen *Slaep*. Hier dient ghekosen *klare* ende *drooge Lucht*, gelijk op hooge plaetsen, ofte in de Heyde; ofte kan oock met roocken droogh ghemaectt werden, ghelijck elders bewesen is. In reghendeel moet gheschout welen *mistige Lucht*, den *Zuyden-wint*, de stralen van de *Maen*. Men sal gebruycken drooge *Kost*, liever ghebraden, als gheloden; maer wel ghestoof met *Kruydt*; ende hem wachten van *Lams-vleysch*, *Speck*, *Herffenen*, *Oefe*. Hier moet oock weynich *gedroncken*, ende *gestapen*, maer het Lichaem wel beweegt werden. Ende by aldien het hier mede niet en wil beteren, soo kanmen komen tot de Genees-middelen, die op het 16 Capittel van het Eerste Deel zijn aenghewesen.

De Herffenen verdrooghen door de hitte der *Sonnen*, van het *Vuur*, door verdroogende *Spijse*, alderley onmatige *Lofingh van Bloedt*, van *Kamer-gangh*, *Sweet*, *By-slapen*; door te veel *Waken*, *Vasten*, *Droefheyt*, *Studeren*, *Wercken*. De Genees-middelen zijn mede in het 14 Capittel van 't Eerste Deel beschreven. De Maniere van leven moet al t'samen tot *Vochtigheydt* strecken. Men dient een *vochtige Lucht* te verkiefen, gelijk daer is in de *Valleyen*, oft *Leeghten* ontrent de *Rivieren*, ende indiene soo niet te vinden en is, soo kanmense vervochtighen met het stroeyen van *Vochtige Kruyden*. Hier is dienstigh sachte *Spijs*, kleyn *Bier*, ofte *Gerste-water* te gebruycken. *Langh te slapen*, ende daer toe vry *Latouwe*, *Endivye*, *Pingels*, ofte een *Amandel-melcxken* te besighen. Dan de *Ongematigheydt* is meest alijdt met stoffe, die deselfde verweckt ofte onderhoudt, te weten, *Vochtigheydt*, *Damp*, ofte *Wint*. In overvloedt van *Bloedt* is 't *Ader-laten* bequaemst. De andere *Vochtigheden*, *Galachtighe*, *Slijmerighe*, ofte *Malancholijcke*, moeten, wel bereydt zijnde, afgheliet werden. De *Middelen*, die beyde te weegh brengen, zijn in 't Eerste Deel op verscheyde *Capitelen* beschreven. Als oock de *Hooft-versterckende* op het 16 Cap. die in 't laetste dienen gebesicht. Wanneer de *Pijn* door stercken *Reuck*, als *Musketjaet*, *Bastlicum*, ofte diergelijke veroorfaectt is, dan dientmen *Koude* wel-ruyckende dinghen voor den *Neus* te houden, ghelijck *Violen*, *Rosen*, *Plompen*, *Azijn*, ofte *Rosin*.

Rosen-water, Camfer, Sandel-hout. Als deselve van *Stanck*, gelijk uyt doode Lichamen komt, dan salmen wat *Theriakel, Aq. Vita Matthioli*, in-nemen, en maken een roockfel van wel-ruyckende Droogen.

Indien de Oorsaek van de Pijn niet eygentlijk in 't Hooft en is, maer van Onderen op-komt, ghelijck uyt de *Maegh, Lijf-moeder*, ofte andere Deelen: so salmen deselve eerst moeten suyveren, eer datter eenich voordeel met het Hooft kan gedaen werden. Die Middelen zijn mede te sien in 't Eerste Deel, op bysondere Capittelen elck Deel in 't bysonder betreffende.

In alderhande Hooft-pijn wert seer gepresen het gedistilleert Water van *Verbena*, ofte *Bier-krupdt*/vier ongen met drie droppels *Geest van Zout* inghenomen. Ja men magh dit Kruydt groen oock om den hals hanghen, door welck middel, ghelijck als door een wonder, *Doctoor van Forest*, yemant, die door gheenderhande Genees-middelen, het zy van binnen ofte van buyten en hadde konnen beteren, volkomentlijk ghenesen heeft, ghelijck hy verbaelt 9. *Obs.* 52. Waer toe mede het selfde Kruyt kroons-gewijs op 't Hooft kan geset werden.

In langdurige Hooft-pijn, die uyt eenige *Vochtigbeden* onttaet, en daer door gevoedet wert, maghmen oock, na dat het Lichaem wel ghesuyvert is, Neus-middelen, ende *Quijl*-middelen gebruycken, waer van in 't 13 Capittel van 't Eerste Deel ghesproken is. Ende als sulcks niet en helpt, machmen op den Arm een *Fistel* setten, ofte een groven draet door den hals slaen, om also de *Vochtigheyt* van de *Hersenen* na die openigh te trecken. In Pijn, uyt Koude, ofte ghemengde *Vochtigheden* machmen oock in-gewen een half, ofte een geheel *Drachme Michridaer*, die niet te oudt en is, ofte een ofte anderhalf scrupel *Philonium Romanum sine Euph.* ende in alderhande Pijn, wanneer onlijdelijk is, een Pilleken van 2, 3, ofte 4 azen *Laudanum Opcatum*, dan dit en dient geen *Kinderen*, noch oock oude, en swacke *Luyden*. Ende het en doet oock anders niet als de Pijn verdooven: maer de Oorsaek moet door de aenghewesen *Middelen* wech-ghenomen werden, ende de Pijn, die overslaende, niet verdooft, als in den alder-uyttersten nootd.

Wat belangt de Hooft-pijn, die uyt *Dronckenschap* komt; het is ghemeenen raedt, dat het *Hayr van den Hont* daer goet voor soude wesen, willende seggen, dat de pijn met wederom *Wijn* te drincken overgaet. Want de geest van den *Wijn* (dat is, die de *Brandewijn* maect) in 't Hooft opgevlogen zijnde, so laet hy gemeenlijk sijn koude *vochtigheyt (Phlegma)* genoemd in de *Maegh*. Insonderheyt wanneer deselve swack en kout is, en derhalven dat overschot niet en kan verteren; waer van daer oock *rauwe Dampen* na 't Hooft ghesonden werden. Soodanige beveelt oock *Hippocrates* een *Roomer Wijn* (die in sijn landt

sterck is) te geven, om 't verdouwen van de *Spijse* te helpen, de *Rauwigheyt* te verbeteren, ende de *rauwe Dampen* uyt de *Hersenen* te doen vervliegghen. Ick hebbe verscheyden hooren seggen, dat sy daer toe *Vasten*: dan het selve vermeerderd de menichte ende scherpigheyt van de opwellende *Dampen*, dewelcke de genomen *Spijse* verslacht ende vermindert. Derhalven is't veel beter; als yemandt, door 's avonts te voren al te veel ingenomen te hebben, des morgens *Rauwigheyt* in de *Maegh* voelt, dat hy een weynich *Goede Spijse* in den mont steeckt. Want de *Nature* daer door verweckt zijnde, streckt haer tot verteren, ende volvoert de kokinge van de *Rauwigheyt*, die sy te voren niet aen en roert. Want dat *Hippocrates* seydt, datmen suyvere *Lichamen*, met voeden beschadicht, is te verstaen, datmen *rauwigheyt*, op *rauwigheyt* leydt, ende wederom door veelte de *Maegh* belast. Maer weynich ghebruyckt, brenghet de *Nature* wederom tot koken, ende verbetert de *Rauwigheyt*.

Het III. Capittel.

- (1) *Hoe sommige in haer Geheugenis geslagen werden.* (2) *Waer in de Sinnen en 't Verstant beslaen.* (3) *Ken-teyckenen van haer verlies,* (4) *Voor-teyckenen,* (5) *Geneefinge,* (6) *Maniere van leven.*

(1)

DE *Reden* en *Verstant*/waer door den *Mensche* alleende *Beesten* overtreft, zijn in sommige so fober gezaeyt, datse seer weynich van de *Beesten* en verschillen. In sulcke staen d'inwendige *Sinnen*, de *Inbelende*, ende voornamelijk de *Reden-kavelende*, ofte *Overlegghende* kracht der *Hersenen*, door ghebreckelijke oorfaken so belet, dat sy geen gedachten en konnen maken, die tot *Wijsheydt* strecken, noch oock de beginselen, die tot alle *Konsten* trecken, niet en konnen begrijpen. Waerom haer al de wegh tot de *Wijsheydt* ghesloren is, ende soodanige te willen onderwijfen, ende is niet anders als den *Moorjaen* walschen; ende aldus zijn de gene, die wy *Narren, Sotren, Dwafsen*, ende *Gecken* noemen.

Van de drie inwendighe *Sinnen*, door dewelcke het *Verstant* werckt, werdt somtijds maer een beschadigt, te weten d'*Inbeeldinge, Reden-kavelinge, Geheugenis*, ofte alle t'samen. De twee eerste, also sy meest van de geboorte af-komen, ofte met den ouderdom overvallen, soo zijnse ongheneesslijk. Derhalven sullen wy handelen van de verminderde, ofte wech-ghenomen *Heugenisse*, (van de ghene, die soo ghestelt zijn, segghen wy, datse in haer *memorye* geslagen zijn) waer op de twee andere nootdrukelijk volghen, ende welckers exempelen meest vernomen werden. Soo verbaelt de *Romeynsche Schrijver, Plinius* 7. 34. van yemandt, die van een

(2) 3.

hoogh

hoogh Daek gevallen zijnde, sijn Moeder, en Vrienden niet en kende; van een andere die den naem van sijn Dienaers, van den Romeynschen *Messala Corvinus*, die sijnen eygen naem vergeten hadde. Ende de Spaensche *Christoffel van Vega*, schrijft 3. *Art. Med.* 10. hoe een seker Monick, uyt een brandende Coortse sijn Geheugenisse soo verre verloren hadde, dat hy, wel geleert wesende, van alles, oock van het ghene hem dagelijks meest voorgekomen was, in 't minste niet meerder en wiste. Den Italiaenschen *Bassianus Landus*, vertelt van een Venetiaens Edelman *Francisco Barbaro*, dat, al was hy heel geleert, in sijnen nyttersten ouderdom, alles vergat, behoudende niet-temin noch goet verstant, ende oordeel. Van denselvdn verhaelt *Volaterranus*, dat, als hy een gespreck soude doen voor den Hertogh van *Milan*, kort stont front, hebbende vergeten al 't ghene hy meende te segghen. Soo schrijft deselfde van dien gheleerden Griek *Georg. Trapezuntius*, dat hy in sijn ouderdom alles vergat, 't ghene hy te voren gheweten hadde. *Gomezus* maect gewach van een Godts-gelcerde, die begaeft was met een van de beste Heugenissen van de Werelt, hoe hy na een sware sieckte deselfde gantsch verloor. Soo lesen wy oock van andere, die door een quetsure van 't Hooft, lesen, en schrijven vergeten hadden, ende 't selve wederom van nieus moesten gaen leeren.

Om de Oorsaken hier van te vinden, is hooch-noodigh te weten, op wat wijze, ende door wat werck-tuygh dese Werckinghen in de ghesonde toegaen. Want wy sien, dat oock de Gefonde Luyden na de verscheydenheydt van haer jaren dese verscheydelijk uytvoeren. De Kinderen hebben voor-eerst hier in weynich kracht, ende en schelen niet veel van d'onvernuste Dieren, daerna in 't voortgaen van de jaren beginnen de Heughenis, Inbeeldinge, Reden-kavelinge allengskens meerder, ende meerder voor te komen, tot dat sy in de jeught, en mannelijcken ouderdom tot hare rijpighydt geraken, en in den Mensch wonderlijcke wercken doen. Van daer wederom in 't afgaen van de jaren begint het Verstant mede allengskens af te nemen, so dat oock vele Stock-oude Luyden, ghelijck wy wel seggen, verkinschen. Daer van is het Latijnsche spreek-woordt, *Bis pueri senes*, en *Plautus* seydt, *Mercatore*:

*Wanneer den ouden dagh den Mensch komt bekruppen,
Soo krijghe hy wederom sijn eerste kinder-stuypen,
Sijn wijsheydt die vergaet; daer blijft geen reden in,
En wat hem overkomt, dat gaet hem uyt den sin.*

So verhaelt de President *de Thou*, in 't 26 Boeck van sijn *Histories*, hoe dien grooten Zee-helt *Andrea Doria*, buyten *Genua* in sijn huyfinghe, Koninghlijck (gelijck wy oock met verwonderingh gesien hebben) by hem gebouwt, in 't Jaer ons Heeren 1570,

overleden is, drie-en-tnegentigh jaren oudt zijnde, met minder luyfter (seydt hy) om dat de krachten van Lichaem, ende Gemoedt, afgeslooft zijnde, en noch Borgerlijcke, noch Oorlogs-faken waer konnende nemen, by sijn Borgets in kleyn-achtinghe was ghekomen, ende langh, eer hy storf, al schieen uyt het leven te wesen. De Wijsgerighe *Aristoteles* seydt in *Polit.* dat na de acht-en-veertigh jaer (dat alle vroegh is) het Verstant begint af te nemen; en gelijck *Seneca* schrijft *Oedip.* cert de Geheugenisse:

— *prima languecit senum
Memoria, longo lassia sublabens situ.*

Siet hier op *Aristot.* 4. *Probl.* en *Erasmus*, over het verhaelde spreek-woordt. De veranderingh van dese Werckinghen in die jaren en kan de Ziele niet toegeschreven werden, dewelcke altijd deselfde blijft, ende gheen veranderinge en ontfanght: maer komt alleen uyt de verscheydene gestaltenis van 't werck-tuygh, te weten, de Herffenen, ende de Zielijcke gheesten. Het is buyten twijffel, dat de Herffenen eenen sekeren graed van warmte en vochtigheydt tot dese Werckinghen van doen hebben, het welck oock genoeg daer uyt blijktt, dat de Kinderen, om haer al te groote Vochtigheydt, in deselvighe weynich vermogen, ende dat die verterende, ende 't Lichaem allengskens drooger werdende, dese kracht hoe langer hoe meerder begint op te steken. Maer dien graed te bepalen is in de duysterheydt van des Menschen verstant swaerlijck, ja onmogelijck. Dat ick nu niet en segge van de verborgen Hoedanigheden, die de Herffenen niet te ontrecken en zijn; als oock van de Maet van haer Selfstandigheydt, ende welke Gestaltenis dienstigh en bequaem is tot de Heugenis, welke tot de Reden-kavelingh, welke tot de Inbeeldinge. Want men siet, dat de Menschen in dese Wercken veel verschillen, ende dat gheheel selden yemandt in alle drie uyt-muyt. Het welck sonder twijffel voortkomt uyt een besondere Gestaltenis der Herffenen, ende der Geesten: die tot alle Werckinghen niet even bequaem en is. De Gestaltenis van de Jonckheydt is seer nut tot de *Vegetative* en *Sensitive* werckinghen van groeyen, bloeyen, en gevoelen: maer niet tot die van 't Verstant: en in teghendeel, is de Gestaltenis der Oude Luyden daer toe bequaem, ende niet tot de andere. Waer door oock gheschiet, dat in de Sieckten, die de Gestaltenis der Herffenen, ende Geesten veranderen, gelijck daer zijn *Rasery*, *Melancholy*, en *Dulligheydt*, de Mensch by-na in een ooghenblik van al sijn Verstant, ende Wetenenschap, die hy te voren hadde, berooft wert. Ende in tegendeel bevintmen, dat eenige botten ende dwafen meerder verstant uyt een sieckte krijgen. *Aristoteles* verhaelt 30. *Probl.* 2. dat eenen *Marcus* van *Syracusen*, als hy buyten westen was, beter Poët werde. Het welck soo vreemt niet en magh schijnen, indien het waer is, het ghene de Wijs-

Wijfgerige *Democritus* (gelijck *Cicero* ſchrijft in het eerſte Boeck van de Voorlegginghe) ſeyde, datter gheen groot Poët en konde welen, ſonder Dulligheydt.

Om de Redelijke wercken wel uyt te voeren, wert vereyſcht een bequame Geſtaltens der Herſſenen, beſtaende in een droochachtige, ende matelijck warme Gematigheyt, in dunte van Selfſtandigheyt, behoorlijke Veelte, en natuurlijck Maeckſel: derhalven al wat hier afwijckt, dat verkindert en beler het Verſtant. Gelijck daer zijn voor-eerſt *Koude*, en *Vochtighe Herſſenen*, 't zy van geboorte (want de ſottigheyt. is mede onder de Erf-ſieckten, ende *Vylen broeyen Vylen*) by-gebleven, het zy daarna aengekomen; gelijck gelchieden kan door koude en vochtighe Lucht, als oock foodanige Spijſe en Dranck, inſonderheyt die eenighe *Verdoovende* kracht hebben. Hier werden eens in een Kraem onder de Vrouwen geſproken, hoe quaer het was de Kinderen te bollen, als dat ſy daer dom ende geck van wierden. Waer op een ſeker Joffrou, die een Huys vol Kinderen hadde, tot antwoordt gaf, dat de ſake ſulcken laſt niet en lede: want ſy haddet al haer Kinderen ghedaen. Het welck de andere in haer meeninge dapper verſterckte: alſo niemant by-nan van al die Kinderen en was, of hy toonde wel, dat hy vry al wat aen den Bol gekloven hadde. Ick en ſta nummermeer tegens den avont hier in den Apo-teeck, of daer wert van outallijcke Luyden gehaelt *Kinder-ruſt*, een Conſerfken dat ſijn voornaemſte kracht uyt de *Slaep-bollen* treckt. Een ſeer boofse, en ſchadelijcke gewoonte, en die ons metter tijdt het Landt wel mocht vol Gecken brengen. De behoorlijke Warmte der Herſſenen kan oock beſchadicht werden door *Vergif*, ende *Minne-drancken* (waer van hier na) als oock door lange en quaetaerdige *Sieckten*. So ſchrijven *Thucydides*, in 't tweede Boeck van ſijn Grieckſche Hiſtorye, ende de gemelte *Lucretius*, op 't eynde van ſijn ſefte Boeck, dat, in de vermaerde Peſt van Athenen, het Volck daer van ſo vergetelijck wierde, dat ſy noch haerſelven, noch haer vrienden meer en kenden. Hier toe behoort mede overtol-lijgheyt van *Koude Vochtigheden*, die de Herſſenen bedwelmen, ende verkouwen; als oock veel *Bloeden*, veel *Wercken*, *Waken*, *Studeren*, ende al 't gene dat de natuurlijcke Warmte der Herſſenen kan verteren, verminderen, ja oock te ſeer vermeederen.

De Dunicheydt van de Selfſtandigheyt der Herſſenen, is mede noodigh om goet Verſtant te veroorſaken. Want die grof en dick van Breyn zijn, en vallen tot alle Redelijke werckinghen niet ſeer onbequaem. In ſijne Herſſenen konnen de Geeſten haer vlijtigh bewegen, die in dicke tegen-gehouden werden. En hoe het Breyn ſijnder en ſuyverder is, hoe dat oock de Zielijke geeſten ſijnder ende ſuy-
verder gemaect werden.

Wy hebben hier voren mede aengewefen, dat de Herſſenen oock matelijck veel moeten welen. Hierom heeft *Galenus* ſeer wel geſeydt, dat een kleyn Hooft alijdt quaer was: want het beduydt, datter weynich ſtoffe is, en ſwackheydt van de toetſtellige kracht; oock weynich Herſſenen, en dien-volgende weynich Verſtant. De Wijsen, die uyt het uytterlijck welen des Menſchen van d'inwendighe gene-gentheydt en manieren oordeelen, ſeggen, dat een kleyn Hooft, haefdighe, korſele, ende onvertfaechde ſinnen beteyckent, om dat de Geeſten, in een naeuwe plaets beklemt zijnde, geen vry ſpelen en hebben, en daer over ſeer verbiten. Maer een groot Hooft, als de Herſſenen na ghelijckmatigheyt geſtelt zijn, is alijdt goet. Dan 't ghene dick en grof van beenderen, vet, en vleysich is, en kan niet geprefen werden; eveneens gelijck men fiet, dat veel groote Orangie-appelen heel dick van ſchel zijn, en weynich Morgh hebben. Daer en is niet, dat de redelijke Ziele ſo veel verhindert, als datſe bekleedt is in een Lichaem met beenderen, vleysich, en vet beladen. En ſo ſeyde oock de Wijfgerige *Plato*, dat de Hoofden van Wiſſe Luyden gemeenlijck teer en ſwack waren, en in alderhande ghelegentheydt lichtelijck konden beſchadicht werden; en dat de Nature deſelvige daerom bedeckt hadde met een lichte Pan, uyt vrees van 't verſtant anders te verbinderen. Deſe leeringe van *Plato* is ſoo waerachtigh, dat oock de Maegh, al leydtſe al verre van de Herſſenen, deſelvige evenwel beſchadicht, indiense met vet ofte vleefch vervult is. Waer op *Galenus* ſeydt, dat eenen groven Buyck, grof Verſtant maect: ende hier op ſlaet het klip-pel-verſken,

Repletus venter non vult ſtudere libenter.

Ende in teghendeel, als de Maegh ledigh, ofte niet overladen is, dan helptſe aen 't Verſtant: gelijck men merckelijck kan ſpeuren aen de gene, die arm ende behoefſigh zijn. Waer op niet qualijck en paſt het ghene de Poët *Persius* ſeydt, dat den Buyck het Verſtant aen de Dieren geeft, ende dat den Honger de Beeften doet leeren.

*Quis expedit psittaco ſuum x̄m̄q̄,
Picaſque docuit verba noſtra conari?
Magiſter artiſ, ingenique largitor
Venter, negat artiſ ſequi voces.*

Ariſtoteles ſchrijft in het vierde Boeck van de Deelen der Dieren, dat de ghene, die grof ende vet van Lichaem zijn, veeltijds weynich beleydt hebben. Als in het Legher van *Alexander de Grootte*, twee malkanderen om te vechten beroepen hadden, te weten, *Coragus* van Macedonyen, ende *Dioxippus* van Athenen, ende dat *Coragus* tot groot leedtwelen van ſijne Landts-luyden, ende de Koningh ſelfs verwonnen was: ſoo rieden ſy een van ſijn Tafel-
dienaers;

dienaers; dat hy een Goude Kop onder sijn oorkussen soude leggen, waer op sy hem beschuldighden van dievery. *Dioxippus*, siende sijn vyanden na hem toe-komen, nam sijn selven het leven. Een onvoorsichtige daedt (seydt de Grieksche *Diodorus* in het 17 Boeck van sijn Hystorie) dat hy met den Macedonyer vocht, maer met noch veel grooter dwaefheydt vermenght, dat hy op die manier sijn leven verkorte. Vele daerom, die sijn sotheydt mispresen, voeghden noch tot de verachtige daer by, dat het nauwlijcks *'s* samen gaet, sterck van Lichaem te wesen, ende vernuft van Geest. Dit verstont *Iulius Caesar* seer wel. Want (ghelijck *Plutarchus* in sijn leven betuyght) als hem aengebracht was, dat *Antonius* en *Dolabella*, wat nieus tegen hem voor hadden, soo gaf hy voor antwoordt, dat hy niet en vreesden voor die Dickers, maer meer voor die Bleycke en Magere; te kennen gevende, *Brutus*, en *Cassius*, die hem daerna oock ombrachten. *Carel* de IX. Koningh van Vranckrijck, konde dit mede wel vatten. Dese, (als de President *Thuanus* schrijft in 't 57 Boeck van sijn Hystorie) was selfs een goet Poët, ende overfulcks oock een groot Lief-hebber van de Poëten, maer seyde niettemin, datmen deselvighe, even als de kostelijcke Paerden, wel most onderhouden; maer niet te ver mesten. Gelijck hy oock dede tegens den treffelijcken Poët *Ronsard*, die hy wel vele, maer kleyne weldaden bewees. Ten insichte van dese vetvigheydt en grovigheydt, meent Docteur *Iuan Huarte* in sijn Spaensch Ondersoeck der Verstande, dat een groot Hooft, al is 't, dat het komt door een stercke nature, en veelheydt van goede stoffe, soo veel Verstant niet en sal hebben, als een matigh Hooft. *Aristoteles*, seydt hy, is van ander ghevoelen, als hy 30. *Problem* 3. schrijft, dat de Menschen onder alle Dieren de wijste is, om dat hy een kleyn en kort Hooft heeft. Maer door die kleynigheydt is te verstaen, de buytenste dunghigheydt van vleesch en been, niet de holligheydt die van binnen is, ghelijck *Andreas Laurentius* dat uytleydt, ende hier voren met het exempel van de groote en dick-schellighe Orangie-appelen aengewesen is. Den gemelten *Huarte* leydt hier van, door ervarentheydt ondervonden te hebben, dat in Luyden, die kleyn van Lichaem zijn, beter is, dat haer Hooft wat na de groote treckt, ende in de gene, die groot zijn, na de kleynste: om dese reden, dat de veelheydt der Herffenen alsdan matelijck is, met dewelcke de Nature alderbest wercken kan.

Hier toe doert mede het fatsoen van 't Hooft, en daerom seydt de Poët *Homerus* van *Thestites*, die hy voor een boos en onbeschoft Mensch, beschrijft, dat hy een scherp en spits hooft hadde. Daer toe strecken *sivare slagb, sloot, boogen val, ende quetsuren*, waer door de gedaente der Herffenen beschadicht wert, gelijck wy oock hier voren uyt *Plinius* verbaelt hebben, dat sommighe daer door hare Heugenisfe zijn

quijt-gheworden. Ende *Rondeletius* schrijft van een geleert Man, dat hy diep in sijn Oogh gesseken zijnde, door die Wonde de Geheugenis soo verre verloor, dat hy alles, wat hy gheweten hadde, vergat, ende ghedwongen was om wederom van nieus aen A, B, te gaen leeren.

Wy hebben een Spreeck-woort hier te Lande, van yemant, die wy sien, dat mer het Hooft niet wel bewaert en is, datmen seydt, *De Boonen bloeyen*, ofte, *Hy is in de Boonen*. Want in 't voor-jaer, als de Boonen beginnen te bloeyen, bevinmen dat de Vochtigheyden onses Lichaems beginnen uyt te spruyten, ende met dampen de Herffenen te vervollen: dewelcke dan door den welrieckenden bloesem van de Boonen ghescherpt zijnde, soo raken de Sinnen op den loop. Want al komter uyt den Boon-bloesem eenen liefelijcken en aengenamen reuck, so bewaert hy evenwel de gene, die swacke Herffenen hebben.

(3) Wat de Ken-teykenen belanght. Dit Gebreck is uyt sijn beschadiche Wercken lichtelijck te kennen, gelijck licht te sien is ofte yemant niet onthouden en kan, ofte geen verstant en heeft. En wat de Oorsaken betreft, indien deselvighe bestaen in een quaet maecksel, dat valt terstont in de Ooghen, het zy sulcks van de gheboorte afkomt, het zy daerna door vallen, ofte stooten. Dese niet zijnde, soo hapert het aen de ghematigheydt der Herffenen, het welck aldus te kennen staer. Indien deselvighe te kout ende te vochtigh zijn, dan valter een langhen ende diepen slaep by: indien sy alleen te vochtigh zijn, dan is den slaep wel langh, maer niet diep, wanneer het Breyn alleen kout is, dan zijn soodanigematelijck slaperich: wanneer het kout en droogh is, dan zijn die niet slaperich. Soo wert oock door veel, ofte weynich vochtigheydt te losen bekent, ofte de koude alleen is, ofte met vochtigheydt ofte droochte vermenght. Want die koude en vochtige Herffenen hebben, werden veel vuylicheyt door den Neus en Mont quijt; weynich die kout en droogh zijn: matigh, die kout alleen zijn. Wanneer de Herffenen heer en droogh zijn, dan isser by het gebreck van Vergetenheydt een Rasernye.

(4) De Voor-teykenen van d'uytkomst werden aengewesen door de Oorsaken. Want de Toevallen en beteykenen van haerselven niet: maer ghelijck sy aen haer Oorsaken haenghen, soo en werden sy niet wech-ghenomen, het en zy deselve wech zijn.

Indien sonder uytwendige oorfaeck de Heugenis onvoorsiens beschadicht werdt in een Mensch, die anders ghesont is, sulcks beteyckent datter Popelsy, Vallende-sieckte, ofte Geraecktheydt onderweeght is. Maer als een Krancken, die krachteloos is, de Heugenis ontbreekt, dat is een seker Voor-teyken van de Doodt.

Swackheydt van sinnen; en Bottigheydt die aengheborn is, ende van begin uyt wanfchapenheydt van 't

van 't Hooft sijnen oorspronck heeft, is ongeneeslijk; als mede die door den ouderdom komt; en niet veel beter en is, die uyt hitte en drooghre spruyt, en die van een Vallende-sieckte overblijft: ofte die door Quact-aerdige sieckten, Vergif, en Minne-drancken verweckt is. Maer die van koude, en vochtigheydt ofte koude slijmerigheydt voortkomt, en die met een slaep-sieckte vermenght is, al is dezelve oock seer swaer, zoo wertsē noch wel somtijts genesen, insonderheydt als yemant in 't beste van sijn leven is, en de krachten sterck zijn.

(5) Belangende de *Genesinge*. De Ongematigheyt der Herffenen en der Zielijcke geesten, en de oorfaeck van dezelve moet gebetert en ghematight werden, door recht tegen-strijdende Genees-middelen, gelijk die selve aengewesen zijn in 't Eerste Deel op 't 13. 14. en 15. capittel; en als daer Stoffe, ofte Vochtigheden by zijn, gelijk gemeenlijck gebeurt, die moet dan ghesuyvert, en afgehezet werden, door Middelen, die in 't 12 cap. beschreven zijn. Daerna dienen de Herffenen versterckt, en de loome Geesten verquickt, door 't gene op 't 16 capittel verhaelt is. Wt alle dewelcke na ghelegentheydt verficheyde Geneesmiddelen konnen bereyt werden. Wy zullen hier alleen een *Conserve* by-brenghen, die Dr. *Forest* schrijft geluckelijck gebruykt te hebben in een Vrouw, die na een Popelsy, al haer Geheugenis byna verloren had. *N. Wortelen van Acorus geconsyft*, *Conserve van Rosmarijn-bloessen*, *Betony-bloemen*, van elcx 1 once, *Velt-cypress-bloemen*, een half once. *Cubebe*, *Noten Muscaten*, *Caneel*, van elcx gestooten 1 drachme. Met *Syrop van Strachias* gemaect tot een *Conserve*, en alle morgen daer van genomen de groote van een *Castanye*.

(6) Het komt hier veelaen op een goede *Maniere van Leven*, die wy daerom oock zullen beschrijven. *Benvenius* verhaelt van een, die uyt de sieckte so kort van Heugenisse ghebleven was, dat hy niet en konde onthouden, noch ergens van kennisse dragen. Maer dat hy, krijgende na drie weken een stercken loop, al de quade vochtigheden, die haer vergiffige dampen in de Herffenen opgaven, afschietende, verstant, en heugenisse wederom kreegh, sonder evenwel yet te weten, van al 't gene hem in den tijt van drie weken wedervaren was.

Wanneer de Geheugenis en 't Verstant beschadigt is door koude en vochtigheydt, het welck wel de meeste oorfaeck is, zal men een *Lucht* kiesē of maken, die werm, droogh, suyer, en dun is. Het Hooft wel bewaren voor tochten, koude en rochtigheydt.

De *Spijze* dient mede te zijn werm, droogh, en dan van deelen, toebereyt met *Nagelen*, *Noten Muscaet*, *Caneel*, *Galigaen*, *Peper*, *Gengber*, *Zaffraen*, *Marioleyne*, *Salve*, *Rosmarijn*. Hier werden seer gepresen de *Herffenen van Hoenderen*, ende *Cardanus* schrijft dezelvege zulcken kracht toe, dattet al eenige, die begonden te rasen, door 't gebruyck van dat *Breyt* wederom tot haer

zelve quamen. Men zal hem wachten van *Speck*, *Enden*, en *Ganzen-vleysch*, als insonderheydt van *Visch*, voornamelijk die sacht, en slap is, *Melck*, *Kaes*, *Koal*, *Lattouw*, en ander *Salact*. Alderhande *Oest*, insonderheydt *Appelen*, en voornamelijk *Abricots*, *Polcken*, *Melkottions*, en voort van al 't gene dampachtigh is, grof van deelen, en hart te verteren.

Wijn matelijck genomen verbeught den Geest, en helpt tot het verteren van de Spijse: dan te veel gedroncken, doet veel dampen in de Herffen opstijgen, die het Hooft vervullen, de Geesten ontstellen, en de Wermte uyt-blussen. Maer insonderheydt moet de Gulligheydt en Dronckenschap gelchout werden, als inbrenghende, gelijk *Plinius* wel seyt 14. 22. een vergetenheydt van alle dingen, en de doot van de Geheugenis. Het welck de *Grieccksche Poët Critius* oock wel aengemerckt heeft, by *Athenaus* 10. *Deipn*. 9.

*Wt gulle dronckenschap daer rijfsen boose dingen,
Wie kan in dit gebreck sijn losse tonge dwingen?
Want isser yemant vol, of van de wijn gevat,
Die spreeckt dan zotte klap, en icken weet niet wat.*

En by aldien, datter oock uyt het matigh gebruyck van *Wijn*, eenigh ongemack vernomen wert, zo kan men hem met *Bier*, dat klaer, en niet hoofdigh en is, ofte oock somtijts met *Water* behelpen, daer wat *Acorus*, *Noten Muscaet*, en *Caneel* in gekoockt is.

De *Oeffeninge* zal wesen door matigh bewegen des Lichaems, de Wterste leden dienen dickwils gewreven, het Hooft alle morgen wel gekemt, om de onsenlijcke gaetjens te openen. En gelijk andere Wercken door *Ledigheydt* verstrammen, zo werden oock dese Werckingen der Herffenen door veel oeffeninge gellepen. So dat de Geheugenisse ghescherpt wert door veel van buyten te leeren: het Verstant, mer diepinnige dingen te overdencken. Dan zulcks moet al ter rechter tijt geschieden, niet terstont na den eten; maer des morgens, wanneer de Geesten verquickt, en gesterckt zijn, en de verterende Deelen in haer werck zo besigh niet en zijn. Waerom den *Dageraet* gheseydt wert te wesen een vriend van de Geleertheyt. In tegendeel doet het nacht-braken veel schade aen het Verstant.

De *Slaep* moet hier matigh wesen, niet al te langh, ofte te kort, en niet terstont na den eten.

Dient mede genijt te wesen alle *Benautheyt*, ende *Bekommeringh*; en het *Gemoedt* in aller manieren tot *Blyschap* gestelt te werden.

In de vergetenheydt van koude en drooghre moet de *Maniere van Leven* haer strecken tot wermte en vochtigheydt, de *Slaep* mach wel wat ruymter wesen, en het *By-slapen* nagelaten. Het hooft dient somtijts gewasschen met af-ziedsel van *Camillen*, en *Meliloten*.

Het IV. Capittel.

- (1) Hoe het verstant in de Rasernye verkeert,
 (2) Zynde de eene met, de andere sonder Koortse.
 (3) Ken-teyckenen van de Eerste, (4) Voor-
 teyckenen, (5) Genesinge: (6) de andere ver-
 oorsaect door Dronckenschap, (7) en waer door
 deselvighe, als oock de Rasernye verweckt werdt.
 (8) Hare Ken-teyckenen, (9) Voor-teyckenen,
 (10) Voorkomen, (11) en Genesen.

(1)

Inbeeldinge en Verstant wert niet alleen vermindert ende wech-genomen, maer oock verkeert, ende kan met eenen gemeenen naem *Rasernye* genoemd werden, 't zy deselvighe een Simpele *Rasernye* is, het zy *Wifinnigheyt*, 't zy *Melancholy*, 't zy *Dulligheyt*: die oock daer in allegader over-een komen, dat de saken haer niet wel voor de Inbeeldinge en vertoonen: even-eens gelijk het gaer in 't droomen, en daerom en wert den Droom niet qualijk geheeten *Rasernye* van de Slapende, en de *Rasernye* den Droom van de Wakende.

(2) Simpele *Rasernye* is met *Koortse*, ofte sonder *Koortse*, dewelcke niet en komt door eenigh gebreck, dat in de Herffenen zelve is, maer wort door eenige heete dampen, van beneden opstijgende, verweckt: ende is oock een vervolgh van de *Koortse*, daer in *Frenesse*, ofte *Wifinnigheyt* de *Koortse* zelfs een toeval is.

(3) Dese *Rasernye* ofte *Licht-hoofdigheyt* is te kennen uyt dien, dat de *Koortse* voor-gegaen is. En dat het *Rasen* voorhanden is, wert gemerckt uyt het veel praten, en 't veranderen van manieren. Te weten, indien yemant die stil, ende goet-aetdigh is, onverfien woest, ende toornigh hem aenstelt, die een swijgert is, veel snaps heeft, ongeschickte dingen over hoop haelt, het deksel van 't lijf smijt, sijn bedt bepijst, terstont vergeet wat hy gesproken heeft, een ding dick wils verhaelt, dat sijn wesen, en insonderheyt de oogen schierlijck veranderen, ende gestadigh flickeren. Waer wel op staet te letten. Want alzo sy dicht by de Herffenen staen, en met deselvighe door aderen, slag-aderen, en zenuwen verknocht zijn, so werden sy alder-eerst gewaer de schade van de Herffenen, en als de *Rasernye* onder wegen is, so draeyen sy gestadigh gins en weder. Hier komen noch by, dat yemant in een heete *Koorts* knersft met de tanden, sulcks van jonghs op niet ghewoon zijnde, als mede Kloppingh in den buyck met ontfeltenis, alle voorboden van aenstaende *Rasernye*.

Nu de *Rasernye* tegenwoordigh zijnde, is licht te kennen aen de praet, en 't doen van de Siecken, die beyde veel van de gewoonte wijken, dewijlse veel on-

gerijmde en vremde dingen voortbrengen, in 't bedt seer leggen woelen, de deken ploeken, vliegen soecken te vangen, die daer niet en zijn, haer lichaem ontblooten, schierlijck uyt het bedt springen, buyten gewoonte lacchen en krijten, alles in 't bedt laten loopen, langhsamer, als de noot vereyscht, den adem halen, de pijn niet en voelen.

(4) Geen *Rasernye* kan in de *Koorts* anders, als een quaet voor-teycken geven. Beter is evenwel de gene, die met lacchen, als ernstigh toegaeft, ghelijck *Hippocrates* leert.

De *Wtkomst* kan genomen werden na de *Koorts*, en de *Krachten*. Want het gene sterckste is, krijght de overhant. En de *Rasernye*, die op een verzwackt Lichaem komt, is doodelijck: *Rasernye*, die met goede teyckenen vergeselschap is, heeft minder gevaer, als oock die niet gestadigh, niet hevigh, en alleen in 't verheffen van de *Koorts* en komt. Quade teyckenen, te weten, dat de Siecken niet en siet, noch en hoort, dat hy 't licht niet en kan verdragen, dat sijn oogen tranen, en verdraeyen, ofte her een grooter schijnt, als het ander, ofte her wit van 't oogh root wert, dat hy stom is, ofte een holle stem heeft, wijfen allegader aen, een kort eynde. *Rasernye* in 't beginsel van een *Koorts*, en sonder teycken van verteringe, is quaedt, en vervalt tot *Wifinnigheyt*. De *Slaep* is de *Rael* kallende een goet teycken, insonderheyt indien hy de *Rasernye* stilt. Daer van spreeckt de Poët *Tibullus* 3. *Eleg* 4.

*De Slaep-godt is geweldigh zoet,
 Hy doet de krancke sinnen goet.*

De *Tijt* van *Rasernye* is kort, also die *Koorts* niet langh en dueren, maer eyndigh haest tot beter-schap, ofte de doodt. Tot beter-schap, wanneer de *Koorts*, die dezelve veroorsaect, ophoudt, en datter een goede losingh, door de kracht der naturen, opvolght, gelijk, na voorgaende teyckenen van verteringe, een onrlasting door de neus, de stonden, de armbeyen, ofte sweeten. In tegendeel gaer her na het eynde, wanneer de *Koorts* toeneemt, datter niet, ofte te weynigh geloofst en wert, gelijk datter maer eenighe droppelen uyt den neus en bloeyen, datter kout sweet aen 't hoofd komt, en diergelijcke. Ik vind de een seer aemmerckens weerdigh exempel by den Griekschen Schrijver *Lucianus*, van een *Rasernye* met een *Koortse*, ende dat door veel bloeyen, en sweeten de *Koorts* wel op den zevenden dagh (den rechten schey-dag, volgens de leere der *Genees-meesters*) haer afscheyt nam, maer de *Rasernye* noch lang bleef. De geschiedenisse zal ick hier stellen, gelijk *Lucianus* met deselvighe begint sijn boeck, *Hoemen behoort Histories* te beschrijven. Ten tijde van den *Koning Lyfismachus* (zeydt hy) gevelder een *Sieckte*, dat eerst alle die van de *Stadt Abdera* de *Koortse* kregen, ende die, van begin af, sterck ende gestadigh. Maer ontrent den zevenden dagh hiel in sommighe door veel bloeyen

bloeyen, in andere door veel sweeten, de Koortse op. Dan haet Sinnen waren van een belacchelijke ontroeringhe beseten. Want sy stelden haer met schreeuwen, en rijmen op te zeggen, zo aen, als of sy op het roo neel spelen zouden. De Stadt was vol van die bleycke, en schrale speelders, roepende, *Ende ghy dwingelandt der Goden, en Menschen Cupido*, ende dat eenen geruynen tijt, tot dat de Winter met een grootte kouw daer overkomende, haer Rasernye stilde. De oorfaeck, seyt *Lucianus*, dunckt my hier van gegeven te wezen by den vermaerden Tooneel-speelder *Archelaus*, die midden in de Somer, als het dapper heet was, de fabel van *Andromeda* voor haer speelden. So datter veel uyt het spel met de Koortse t'huys quamen, en's anderen-daegs buyten haer sinnen zijnde, in het zelve spel vervielen, zoetlijck in haer gheheugenis woonende *Andromeda*; en *Perses* met *Medusa*, in yeders Herffenen noch om-vliegende.

(5) Als men merkt, datter eenige Rasernye voorhanden is, moet men toefien, dat se niet voort en gaet, en in Wtsinnigheyt komt te veranderen. Derhalven dient de Hitte van de Vochtigheden, die de Dampen verwecken, gematight; de Dampen, die na 't Hooft opstijgen, afgetrocken, te rugh gestooten, en onderschept; die alreede in 't Hooft op-geklommen zijn, verdreven te werden.

De Hitte van 't Bloet wert gematight door verkoelende Genees-middelen; dewelcke in het 9 Capittel van het Eerste Deel beschreven zijn.

Om Af te trekken, zalmen de Beenen wrijven, vast binden, koppen, oock met scherven ofte prikken, zo her de noot verey sehr. Ende by aldien zulcks niet en helpt, en dat de hevighydt van de Koorts door het eerste Laten niet afghenomen heeft, zoo mach men het selve, de krachten sulks toelatende, wederom verhalen, en een ader in den arm openen, ofte noch liever, indien de stoffe niet te vast in de Herffenen en zit, in de voet. Waer toe oock de Clysteren dienstig zijn. Ende als de Koorts af-gaet, ofte vernindert, mach men op den goeden dag ingeven een sachte Purgatie van *Manna Cassia*, *Thamarinden* en wat Syroop van *Rosen* met *Rhabarber*. Tot het af-trekken dienen mede, die blaeskens maken, op armen, of beenen geset. Ook datmen wat onder de voeten bint, gelijk het volgende, N. *Suyr-deeffen*, een halve hant-vol, *Seep* 1 once. *Zout* anderhalf once. Met *Vlier-azijn* gemengt, en tot twee ballekens gemaect, en dan plat nedergedrukt, en daer wat gemalen *Mofstaert* op gestreken, en zo op doeck werm onder het hol van de voeten gebonden. Indien het meerder dient te trekken, zoo kander een half loot *Euphorbium* onder gemengt werden.

Ondertuichen zalmen oock Verkoelende en t'samen-treckende Genees-middelen voor het Hooft gebruycken, die den Brandt verminderen, en het oprijzen van de Dampen tegen-houden; waer onder, dewijl de Rasebollen gemeenlijck niet en kunnen sla-

pen, gemenght dienen, Slaep-verweckende Genees-middelen, gelijk die beyde te lesen zijn in 't 14 Capittel van het Eerste Deel.

Ten laetsten, om de stoffe, die nu al in 't Hooft sit, te losen, dienen gheopent de Aderen onder de tonge, en het Hooft gewasschen met het Affiedsel van *Maluwe*, *Camillen*, *Betonye*, *Dil*, *Meliloten*, ende het zelve daer na gestreken met *Olye van Camillen*, en van *Dil*. Hier is oock seer bequaem een levende *Duyve* midden door gesneden, en zo werm op 't Hooft geleyt: ofte de werm *Longen van een Lam*, of die in *Soete-melck*, ofte *Camil-olye* werm gemaect zijn, mede zoo gebruyckt, en het Hooft daer na met werm Water, ofte het ghemelte Afziedsel afgewasschen. *Iason van Praet*, een treffelijk Genees-meester van *Zierickzee*, schrijft dat hy in een soonken, noch gheen ses jaren oudt, van den Heere van *Bosnu*, hebbende een brandende, en Rasende Koortse, de *Lams-longen* gebruykt heeft, ende dat, de Rasernye al over zijnde, het selve veel puysten op 't Hooft kreegh, die door-sworen, en dan genafen. Maer hoe dat het gebreck meerder aen 't dalen is, hoe zoodanige Middelen dienstiger zijn: maer dient wel ghelet, dat door al te heete dingen de Herffenen niet en komen te verhitten. Want daer door zouden meerder dampen van onderen in het Hooft opgetrocken werden.

(6) Men vint oock Rasernyen sonder Koortse, waer toe behoort de *Dronckenschap* / op de eygen manier als de andere haren oorspronck nemende. Want gelijk in de Koortsen uyt bedorve Vochtigheden heete Dampen in 't Hooft oplyeghen, die de Zielijke geesten ontstellen, zo werden oock uyt de Maeg, als sy met wijn, of diergelijke vervult is, werm Dampen na 't Hooft ghesonden, die de Inbeeldinge, en 't Verstant beschadigen, ende hare Werkingen verwarren. Waerom de *Dronckenschap* wel te recht geseyt wert van *Seneca* te wesen een vrywillige Rasernye; dewijl se oock, gelijk de Grieksche Poet *Steneleus* seyde, van wijse luyden zorten maeckt. Dit wist zelve wel te seggen een zot Iongman tot *Wrecht*, die een wijs Doctor tot een broeder hadde, te weten, dat hy, en sijn broeder maer een stoop wijns en verscheelden. Hierom hebben *Aristophanus*, en *Homerus* de *Dronckenschap* in de eygen schael geleyt, daer sy de *Rasernye* in stellen. Laet dat droncke gelaet (zeydt de gemelte *Seneca* in den 83 brief) veel dagen duren, sult ghy aen de Rasernye twijffelen? Nu en isse oock niet minder, maer korter. Soo wert mede van den Poet *Horatius* de Gramschap gheenoemt een korte Rasernye, en de *Dronckenschap* by *Plutarchus*, de macker van de Rasernye, gelijk de Gramschap de leyts-man. Want wat isser, seyt *Cicero*, de Rasernye so gelijk, als de Gramschap? die onmatigh zijnde Rasernye verwekt, als *Seneca* wel getuygt. En gelijk de *Dronckaerts* veel dingen aenrechten als Rasende luyden, ende dat de Wijn, en de Rasernye haer veranderingh hebben

na de gefaltenis van 't Lichaem, dat fy veranderen; So valter oock groot verschil in het doen, en de manieren van de gene, die droncken zijn. Sommige zijn vrolijk, ende en doen niet als fingen, en boerten; sommige houden haer stil, en statigh; sommige willen kijven en vechten; andere floenen ende mallen; andere vallen onbekommert in slaep, *Vino summoque sepulti*. Waer van de gemelten *Horatius* wel schrijft 3. *Car.* 21.

*De wijn heeft wonder in, de wijn heeft vremde krachten,
En na eens yeders aert zoo buyght hy haer gedachten,
Hier zitter een en lacht, daer zitter een en schreyt,
Hier zitter een en sworckt, daer zitter een en vleyt,
Hier zitter een en wrockt, en stelt hem om te kijven.
Daer maekter een een veers, en wil dan wonder schryvoen,
Maer ginder is een quant die noyt en heeft gemint,
En is nu, door den wijn, een enkel Venus-kent.
Een ander, eertijts stom, die wil nu deftig spreken,
En die een Calis is, die pooght hem op te steken,
Een ander is een wolf, een ander is een schaep,
Een ander is een hont, een ander is een aep.
Wat dienter meer geseyt, de wijn kan wonder vrouwen,
Wie kan in dat gewoel sijn tochten weder-bouwen?
Maer schoon hy menigmael oock kloecke sinnen breeckt,
Noch seytmen in 't gemeen dat hy de waerheyt spreekt.*

De History-schrijver *Herodorus* schrijft in 't 6 boeck, op't 34 cap. dat *Cleonnus*, door den grooten omgang, die hy hadde, met de *Seyhen* ('t welck groote dronckaerts waren) zo sterck leerde drincken, dat hy daer door in *Rasernye* verviel. Maer het is een genuchlijcke geschiedenisse, die den Griekschē *Athenæus* verhaelt van een huys, dat eenige droncke Jongelingen meenden in een schip verandert te wesen, dewelcke (seydt de hoogh-geleerde *Casaubon* in sijn *Wtelegingen*) onder de vremde meeningen der *Philosophen*, noch onder de versieringen der *Poëten* niet en moet gestelt werdē. Sy is wel wonderbaerlijk, (schrijft hy) maer die niettemin geloof verdient. Want droncke Luyden en sien niet alleen alles dubbelt; maer ook 't gene, dat sy sien, meenen se gestadigh beweeght, en beroert te werden. De reden en oorsaeck van die Inbeeldinge (schrijft de gemelte *Casaubon*) is een beweginge ende beroeringe der Heiffenen, ontstaende uyt Dampen, die van de Wijn aldaer op-waessenen, ende niet uyt en kunnen geraken. So dat die luyden door het draeyen van de Heiffenen meenden, dat de kamer beweeghde, ende gedraeyt werde. Maer wy zullen de geschiedenisse zelve, om dat sy vrent ende kluchtigh is, uyt het Griex van *Athenæus*. 2. *Deipn.* 2. alhier overstellen. Daer waren eenige Jongelingen zo verre door den Dronck buyten westen gebracht, dat sy meenden in een Schip over zee in schrickelijck onweder te varen, en waren zo verre van haer verstant vervallen, dat sy alle den huyfraet, bedt, en bult

op straet, gelijk oft de zee was geweest, smeten, om 't Schip, dat quansuys gevaer in 't onweder liep, te ontlasten, en zulcx door bevel van den Schipper. Als hier op eenen grooten toe-loop van volck quam, om den uytgeworpen huyfraet te stelen, zoo en is evenwel door die vergaderingh de Onsinigheydt van de Jongelingen niet overgegaen. Als 's anderendaegs de Magistraet de Schouten daerna toe sandt, de Jongelingen noch quaps, ende onlustigh leggende, gaven voor antwoord, hoe sy in een groote storm geweest waren, en oversulcx de overlading in de zee geworpen hadden: de Schouten over deze groote slechtigheyt verwondert staende, zo wasser een, die de outste onder haer scheen te wezen: Ick, zeyde hy, mannen *Tritones* (*Triton* is een Zee-godt) mer schrick bevangen zijnde, heb my, zo veel ick konde, onder 't onderste solderinge van 't Schip verbergen ghehouden. De Rechters siende, dat se gantsch buyten verstant en oordeel waren, sagen 't over 't hoofd, en na bekijven, ende vermanen, haer niet meerder met wijn zo op te vollen, lieten se onbekommert gaen. Maer sy seyden danckbaer te zullen wezen, ende als sy buyten gevaer in de haven zouden komen, de gene, die haer bewaert, ende zoo wel te pas verschenen waren, in 't openbaer benefens de Zee-goden, een beelt te zullen op-rechten.

(7) De Oorsaeck van deze Dronckenschap, en daer op volgende *Rasernye* was de wijn, 't welck noch stercker doen kan de *Brandewijn*, beyde deelachtigh zijnde van een verdoovende kracht (gelijk met *Plinius* de ervarentheyt genoegh bewijst) die eer sy sulcx werckt, eerst Dronckenschap, en een manier van *Rasernye* verweckt. Het welck oock doen *Maenkop-Col-len*, wortels van *Mandragora*, *Beucken-noesens*, *Zaet van Bilsen-kruyt* (gelijk *Xenophon* mede getuygt) *Zaet van Kennip*, *Coren-rosen*, en van *Dolick*, (daerom by de *Francoischen Yoraye*, of *Yoraye* genoemt) met stercke Wijn ingedroncken, ofte onder ander *Koren-werck*, daermen het Eier van zied, vermengt. Dezelve kracht heeft *Philosstratus* toegeschreven de *Dadels*, *Chryssippus* den *Basilicum*, en *Dioscorides* den *Coriander*, wat te veel gebruyckt zijnde. Het welck de Grieksche *Poëter Nicander* oock aangemerckt heeft in *Alexiph.*

Het dick, en swaer *Bier* kan mede *Rasende* dronckenschap verwecken, ten deele uyt oorsaeck van de *Hoppe*, ten deele van 't *Koren*, waer uyt ook eenen heeten Geest, gelijk uyt den Wijn, getrocken kan werden, den *Brandewijn* in sterckre weynigh wijckende. En van 't *Bier* is *Plinius* te verstaen, als hy 14. *Nat.* 22. klaeght, dat door verscheyde Volckeren gevonden is, hoe het Water ook zoude kunnen droncken maken.

Lobel getuyght, dat een Engelsehe vrouw swanger gaende, na datze thien, ofte twaelf *Noten Muscaren* gegeten hadde, droncken geraeft heeft.

Matthiolus schrijft dat *Amber* in Wijn geleyt droncken maect; het welck oock *Paradijs-hout* in wijn geweyckt sonder schade doen kan.

Daer was eertijds onder de *Scythen* seker volck, *Massagetæ* gheuoemt, die ghewoon waren water te drinken: maer als sy vrolijk wilden wesen, dan maecten sy een goet vyer, daer in sy eenige welruyckende kruiden brandeden. Om 't vyer gingen sy in 't ront sitten, en dien reuck brachten sy, gelijk anderen een glas wijns, malkander toe, tot dat sy wel droncken begonnen te singen, en te danssen, gelijk *Herodotus* en *Max. Tyrius* schrijven. So getuyght oock *Mela*, dat die van *Thracien* geen wijn en kenden, maer dat sy by 't vyer etende, daer eenigh zaet in geworpen was, eenen vrolijcken dronck kregen.

Het selfde kan oock door *Opium*, gelijk daer van breeder in 't 14 Cap. van 't Eerste deel gesproken is: als oock den *Taback*, daer sommige so gulstigh in zijn, datse twintigh ende dertigh pijpen daeghs suygen, al haer verstant ende gheuegenisse also verdriuckende. Dan daer van is ghehandelt op 't 20 cap. in 't Eerste deel van den *Schat der Gesontheyt*.

Prosper Alpinus, een geleert Professor te *Padua* (alwaer ick hem, als hy so stook-oudt was, dat hy in den Hof moft gedragen werden, de Kruiden heb hooren uytleggen) schrijft in sijn *Geneeskonste der Egyptenaers*, by dewelcke hy hem eenige jaren onthouden had, dat de Turcken uyt de *Kennip*, die sy *Affis* noemen, een poeyer weten te maken, het welck sy innemende droncken werden. Hy verhaelt oock dat de Egyptenaers seker *Conserf* in 't gebruyck hebben, die in *Indien* gemaect wert, *Pernavi* genoemt, waer van een once ingenomen zijnde, de Menschen eerst vrolijk werden, praten, singen, springen, lacchen, en veel malligheyt aenrechten, en dat sulcx een uur geduert hebbende, sy terstont moeyelijck en tootnigh werden, en so een weynigh geweeft zijnde tot droefheyt vervallen, met sulcken vrees en benaetheyt, datse gestadigh suchten en klagen, tot dat sy ten laetsten in slaep vallen.

Het lang *Waken* kan ook Ydele sinnen veroorsaken: als mede groote *Sobrik*, daer yemant onvoorziens mede bevangen wert, en hem niet quiet en kan werden, gelijk den orateur *Gorgias* getuyght, ende waer van *Platerus* eenige exempelen bybrengt. Sommige uytwendige dingen konnen 't selve doen, gelijk *Rondelet* verhaelt, dat een, die de bladeren van *Bilsen-kruid* om sijn hooft gebonden hadde, in *Rasernye* verviel.

(8) De *Teycken*en van de *Raserny* blijcken genoegh aen haer doen en wercken, en van wat oorsaken deselve gekomen is, kan men met ondervragen de gene, die daer ontrent zijn, te weten komen.

(9) Wat de *Voor-teycken*en belanght, *Dronckenschap*, door *Wijn* of *Bier* veroorsaect, gaet gemeenlijk na eenige uren over, insonderheyt als de dampen door den slaep vervlogen, of den ballast door 't braken geloft is. Maer als *Rasernye* bestaet uyt *vergif*, of *Slaep-kruid*, dan laetste meerder gevaer. Ia oock de *Dronckenschap*, andienste te dickwils na malkander komt, beneemt het

Verstant en de *Heugenis*, (gelijk in 't laetste voorgaende *Capittel* geseyt is) beschaedicht de *Zenuwen*, waer uyt *Beven*, *Geraecktheyt*, *Popels*, *Gicht*, (gelijk de Poët *Ennius* gebeurt is, *qui nunquam nisi ponus ad arma*) verweckt wert, en allo deselve de *Lever* oock quaet doet, so veroorsaectse dickwils de *Waterzucht*. De *Rasende gramschap* is mede forgelijk.

(10) De werelt is op veel plaecten (daer ons *Lant* mede een goet deel in heeft) soo vervallen, dat het schijnt, geen goet vrient wel onthaelt te konnen werden, 't en zy datmen hem wel met *Wijn* opvolt, en dat het oock voor onbeleeftheyt gerekent wert geen bescheyt te willen doen.

Hoe siet men menighmael, hoe siet men lieve gasten
 Door weldaet hinder down, door vrientchap overlasten,
 Door heufsheyt in gevaer, door gunste schier gedoor,
 Door blijfchap in verdriet, door nooden in den noot.
 Men laet een groote plas in dieps koppes schincken,
 Men moeder op een Prins, of op een Koningh drincken,
 Vooral doch op het heyl van onsen vryen stant,
 En siet, dit is het volck gelijk een dwingelant.
 Daer is geen seggen aen, ten haet geen tegenspreken,
 Het is een stale wet, en daerom niet te breken,
 De wijn moet uytter glas, en worret niet gedaen,
 Het moet dan (so het schijnt) de landen qualijck gaen.
 Noch isset niet genoegh, men laet de deuren stuyten,
 Men houdt de gasten in, en niemant kander buyten,
 Al is de Maegh gepaeyt, men hitse tot den dorst,
 Men brenghet rauwe vis, of heet gekruide worst,
 In plaetse van de mont inrechts maet te laven,
 So lijdt de wijn gewelt, de vrienden worden slaven;
 Ey wat eenselvaem dingh! waer toe gedwongen drank?
 Of laet de vrienden t'buys, of laetse buyten dwanck.
 Wy woonen, so het schijnt, in vry gevochte landen,
 En leven evenwel in enge Tafelbanden;
 Wie maer een eerlijck man eens spijsst aen sijnen dis,
 Die meynt dat hy een Heer van sijne vryheyt is.
 Waer toe een vrient gepracmt mer dese groore backen?
 Die niet de Maegh allecn, maer al de leden swacken,
 Gy toeft hem aen het lijf, maer quetst hem aen den geest,
 Hy quam gelijk een mensch, hy gaet gelijk een beest.
 Waerom het edel nat so gulstigh uytgegeven?
 Waerom u soete vreught met sorte pijn besloten?
 Wat Goddienst kan het zijn te drincken sonder dorst?
 Ey, so ghy segen eyfcht, so bid voor uwen Vorst.
 Vermijd doch uwen vrient van reden af te leyden,
 Want door bescheyt te doen, so wort men onbescheyden.
 Gesontbeyt maecht gewis de menschen ongesont,
 Wanneerse mette wijn komt vloeyen in de mont.

Dewijl men dan somtijts, in geselschap zijnde, aldus gepert en byna tot drincken gedwongen wert, en dat, gelijk het *Spreekwoort* seyt, die met de *Duyvel* gescheept is, met hem voort moet: so en sal niet ondienstigh wesen, dat wy alhier eenige *Middelen* bybrengen,

brengen, om te beletten, dat de wijn in de Herffenen niet op en stijght, of de beenen en bevanght. Want de wijn, gelijk *Plautus* seydt, is als een loofte worstelaer, die terfont yemant by de beenen var.

Men geloofst dat ses of seven *Perse-keernen* voor de maeltijt gegeten, konnen beletten datmen niet droncken en werdt. Deseelve kracht schrijft men de *Bitter Amandelen* ook toe. *Plutarchus* verhaelt in de 6 Tafelreden van sijn 1 boeck, datter by *Drusus* (ofte *Droes*) de soon van den Keyser *Tiberius* een Geneesmeester (ghelijck sommige van die broeders mede gaerne een fris glaesjen op de ghesontheydt heffen) was, die al d'ander gaste vande bank droncken dat hy bevonden werde vijf ses *Bittere Amandelen* voor 't drincken op te eten, om van den dronck niet bevanghen te werden, ende sulcx belet zijnde, ende niet konnende deselvighe voor af eten, dat hem de Wijn dan schierlijck by den neus hadde. Sommige meenen, dat die Amandelen een bijtende, en 't vleys afvogende of suyvermakende kracht hebben, zoo dat sy oock de sproeten, die de hitte van de Son in 't aenghesicht opwerpt, konnen doen verdwijnen; dat sy dan, wanneer voor het drincken genomen werden, door haer bitterheydt de onsenlijcke gaetjens prickelen, en bijten, ende alzo de vochtigheydt van 't Hooft neder trecken, die dan uyt waseint, en vervlieght. Dan het dunckt *Plutarchus* waerschijnlijcker te wesen, dat de Bitterheydt kracht heeft om op te droogen, en de vochtigheydt te verteeren. Want onder alle smaken is den Bittere, de onacogenacemste, die de sachte, en sijne aderkens van de Tonge (gelijk *Plato* seydt) tegens de nature te samen treckt. De Wonden werden oock toegheheelt mer Bittere dingen, dewelcke door haer verdroogende kracht de vochtigheydt, daer in zijnde, verteeren, gelijk de Poët *Homerus* oock aenghewesen heeft, daer hy beschrijft hoe de Wonden ghenesen werden. Want dat bitter van smaek is, heeft eē verdroogende kracht, ende dienvolgende, schrijft *Plutarchus*, en wert niet sonder reden geloofst, dat de bitterheydt van de Amandelen goet is tegens den Wijn, als her binnenste van 't Lichaem opdroogende, en niet toelatende dat de Aderen vervult werden, door welckers spanningh, en beroerte men seydt dat de Dronckenschap verweckt werdt. Tor dese sake geeft groote reden 't gene de Vossen overkomt: dewelcke (dit is al te voren van *Plinius* verhaelt in 't 23 boeck van sijn Naruerlijcke Historie op 't 8 Capittel, daer hy oock deselve prijst tot pijn in 't Hooft van Dronckenschap, met *Azyn*, *Olye van Rosen*, en wat *Water* van buyten opgeleydt) als sy Bittere Amandelen gegeten hebben, ende daer niet terfont op en drincken, komen te sterven, alle de vochtigheydt sevens verteert zijnde. Van her selde gevoelen is de Grieksche *Athenaens* in de 12 Tafelreden der Wijsgerigen van 't 2 boeck. Dan men soude mogen seggen, wel so waerschijn. lijk te zijn, dat de bittere Amandelen het opvliegen van den Wijn, ende

dienvolgende de dronckenschap beletten, door dien sy het Water doen afsetten, (gelijk in 't 21 Capittel van 't Eerste deel te sien is) ende derhalven den wijn, een regrecht anderen loop geven, ende oock niet lange in de blaes op te houden, om veel Dampen na het Hooft op te konnen geven. Ick en soude her evenwel niemant raden, om hier op veel wijns sonder schroom te drincken.

Om sijn selven teghens den Dronck nuchteren te houden, werdt in een koude Maegh seer gepresen den *Alfsem*, ende daer van schrijft *Arculanus* uyt *eygene* ervaentheydt, dat, als yemant de toppen van *Allhem*, of de bladeren van *Wynruyt* nuchteren eet, hy van de Dronckenschap bevrijt blijft.

Men seydt oock, dat de bladeren van rauwe roode Kool alleen, ofre in Salaet, in 't eerste van de maeltijt ghegeten, de Dronckenschap beletten, ende na den eten, verdrijven. De oofake hier van wert toegeschreven de eygene, en aengeboren vyantschap, die daer is tusschen den Kool, ende den Wijn gaede, soo verre gaende, datse by een niet en konnen duren, maer ontrent malkander geplamt zijnde, terfont verwelcken, en vergaen. De reden hier van werdt gegeven, dat de een des anders voedsel berooft, daer sy beyde veel vochtigheydt van doen hebben. Het Koolzaet in spijse ghebnyckt heeft deselvide kracht, als oock *Bertony-wortel*, *Yser-kruyt*, ende *Soete-melck*, in een ledige Maegh genomen.

Zourenelle, of *Zee-winde* (die mede een geslacht van Kool is, ende hier te lande, insonderheit in Zeelant. aen duynen, ende aen strandt wast) als oock de *Zee-porceleyne* werden van *Levinus Lemnius*, eertijds Geneesmeester tot Ziericzee in sijn tweede boeck vande verborgene wonderen der Nature op 't 17 Capittel seer gepresen om de dronckenschap te wederstaen, wanneer sy tot Salaet bereydt, voor af gegeten werden, om den lust rot eten te verwecken. Want sy maken (seyt hy) begeerte tot spijse, ende dronck, die sy oock door sijn geboren kracht verteeren. Waer door gheschiet, datter geen wijuge dampen in 't Hooft en konnen optrecken, als dewelcke door den stoelganck, en 't water geloft werden.

Die de Dronckenschap wil voorkomen, dient oock te letten, dat hy in 't eerste van de maeltijt niet veel sevens en drinckt: maer al langhsaem, en aliser eenen goeden dam geleyt is. Om van buyten op 't hooft te leggen, werden gepresen de *Kools-bladeren*; ende van sommige de *Veyl*, en dat daerom de oude in maeltijden Kranffen van *Veyl* op haer hoofden setteden: her welk nochtans gantsch strijdende soude zijn van 't gene ne wy in 't 13 Capittel van 't Eerste deel uit *Plutarchus* hebben bygebracht, te weren, dat in de *Veyl* eenen geeft is, die de Sinnen zoo beroert, dat sy Dronckenschap en Rasernye verweckt. Dan sy hebben evenwel voor naer 't aensien van den geleerden *Athenaens*, die in 't 5 Capittel van sijn 15 Boeck verhaelt uyt een Griecx

Griex Geneesmeester *Philonides*, dat, als *Bacchus* den Wijn gaerd uyt de roode Zee in Griekenlant bracht, vele op den wijn te zeer verleckert zijnde, al te veel innamen, ende daer door eenige in Rasernye rochten, andere voor doodt ter aerde vielen, en dat sommige aen strant drinckende, als het began te regenen, moesten scheidten, en de kan, daer noch wat wijn in was, staen latende, ende die voorts vol waters regenende, de gassen, als 't quaer weder ondertusschen over was, wederghetomen zijnde ter selver plaetse, ende die gewarnde wijn proevende, daer in een liefelijcke en aengename smaect vonden. Waerom de Grieken, alster wijn over tafel gebracht werde, riepen met luyder stemme den goeden Godt, eerende den genen, die hem gevonden hadde, te weten *Bacchus*. Maer als na de maeltijt, het eerste glas met water gemenght geschoncken werde, dan riepen zy *Iupiter* den heylant, den gever van den regen, als den vinder van de matige, en genuchlijcke vermenginge. Voorwaer de gene, welckers Hooft door het wijn drincken ontsteet was, die hadden eenige hulpe van doen. Daer toe was een *Ban* aldergereetst, de nature selve dien aenwijsende. Want als yemandt een Hooft-pijn kreegh, ende daer op druckende, laeffenis voelde, zo vont hy daer uyt ('t welck onse wijfs nu oock wel weten, die terstont met de doeck voor 't Hooft in de weer zijn) de Geneesmiddel voor de Hooft-pijn. Waer door d'eerste genoegh hebben gehouden, dat sy, voor de pijn, en beswaertheit van 't Hooft, nyt drincken ontsaende, om het Hooft maer een bandt, hoe hy oock was, leyden: dan de nakomelingen hebben daerna, om tieraets wille, kranffen van bloinmen en groente gevlocht om 't hooft gebonden, insonderheyt van *Veyl*, het welck allefins van zels overvloedigh voortkomt, niet onaengenam van gedaente, met sijn besyen, en groene Bladeren het voorhoofd overschaduwende, 't samen-treckende, en daerna oock verkoelende sonder beswaerlijcken reuck. Om welke reden die Krans aen *Bacchus* toegeeygent is, als die den drack gevonden heeft, en het quaet daer uyt ontsaende, te hulpe komt. Dus verre *Athenens* uyt andere. Den Oudtvader *Tertullianus* in sijn boeck *de Corona militis*, is in 't selfde gevoelen, nopende de kracht van de *Veyl*, als hy schrijft, dat den aert, en de kracht van de *Veyl* is, het Hooft van de Dronckenschap te beschermen, ende de Hooft-pijn van Drincken over te doen gaen, door sijn verdrijvende ende opdroogende kracht, van buyten op 't Hooft geleydt, ofte eenige Bezyen, die geel van verwezija, te voren ingenomen. Het selfde wert bevestight van *Eusebius* 2. *praep. Euang.* 2.

De Menschen hier door van de Wellust aengelockt zijnde, en hebben niet genoegh gehad aen een Krans, die de moeyelijckheyt van de Dronckenschap konde beletten, ofte verdrijven: maer zijn oock uyt geweest om met eenen het vermaeck van 't gesicht, ende den reuck te ghenieten. En hebben derhalven gebruyckt

Kranffen van *Myrtus*, die 't samen treckt, en het opwaesseinen van den wijn tegenhoudt, als oock van *Rosen*, die de Hooft-pijn wat stillen, en daer by verkoelen. Sommige hebben oock den *Laurier* op 't laetste gerecht laten komen, so om dat door de opdroogende kracht der bladeren de Dampen, die na 't hooft opstijgen, te lichter souden verdwijnen, so om dat den swaren adem, die de Kost, en de Wijn uytgeeft, niet en soude geroken werden. Het welck de Poët *Martialis* aerdigh te kennen geeft in dese versen:

*Fœtere multo Myrtale solet vino,
Sed fallat ut nos, folia deorat Lauri,
Merumque cauta fronde, non aqua miscet.
Hanc tu rubentem prominentibus venis,
Quoties venire Paule videns contra,
Dicis licebit, Myrtale bibit Laurum.*

Andere evenwel hebben den *Laurier*, als verwermede, ende van swaren reuck, over maeltijt voor onbequaem geoordeelt; so gebiet oock de Poët *Empedocles* de *Laurier-bladeren* gantsch te laten blijven. Want sy seggen, ongevoelijck te wesen, dat de Mensch hem verciert met het ontcierten der Boomen, die bladeren hebben tot haer, ende hare vruchten beschermenis. En datter in tegendeel geen schade gedaen en werde aen de bloemen, die maer en zijn tot het vermaek van 't gesicht, en den reuck. Evenwel en plegen de Oude over de Maeltijden niet te gebruycken Kranffen van *Violen*, ofte andere bloemen, ende kruyden, die door haren reuck het Hooft beroeren, de Herffenen beswaren, ofte deuligh maken. En daerom oock niet van *Mariolyne*, gelijk de gemelte *Athenens* betuygt, hoewel *Catullus* lulcx beveelt in 't Bruylofts-dicht van *Julia* en *Mamilius*.

*Cinge tempora floribus
Susveolentis Amarak.*

(II) Maer voor yemant, die op 't voorkomen niet vertien en is geweest, en van den Dronck overvallen is (gelijk de wijn, als *Habacuc* seyt, oock een wijs man bedriegt) en isser geen beter middel, wanneer de wijn noch ten deele in de Maeg schommelt, als 't Braken. Sulcx leert oock de Wijfeman, *Wanneer ghy te veel gebrast hebt, gaet uyt, en braeckte*. Het welck mede met de vinger, of eenigh sacht Braeck-middel kan geholpen werden, te sien in 't 12 Cap. N. 6. van 't Eerste deel.

Daerna is goet te besigen Suere en Serpe dingen, gelijk *Curoenen*, *Oranje-appelen*, *Kerffen*, *Morellen*, *Suere Appelen*, *Persen*, *Cornochyen*, *Queen*, *Karne-melck*, *Salaet van Latouw*, ofte *Kool* ende *Azijn* met *Water*, of alleen ghedroncken, het welck 't rechte Tegengiffis voor alle Dronckenschap, als oock voor Vergif, dat Deuligh, en Rasende maect.

Van buyten konnen hier ondertusschen dienst doen eē *Oxybodium* (te sien in 't 14 Cap. van 't Eerste deel) om 't Hooft geslagen, ende aen *Causer* ende *Sandelhout*.

hout geroken: de voeten gewroven, en in werm water gezet, ofte een narre doeck om het gemacht geslagen, waer mede, gelijk Dr. *Lamius* getuygh, de Dronckenschap terstont overgaet.

Dan onder alle de behulpselen is best, dat yemant die beschoncken is, niet en loopt malen: maer ten eersten het bedt kiest, om de kracht van den wijn uyt te slapen.

Her V. Capittel.

- (1) *Hoe de wysinnigheyt verscheydelijck met de Sinnen speelt.* (2) *Haer oorsaken,* (3) *Teycken*, (4) *Voor-teycken*, (5) *Gheensinghe*, (6) *Waerschouwinge voor de Genees-meesters,* (7) *Maniere van Leven.*

(1)

FRenese of **Wt**sinnigheyt is een hevige Rasernye, ofte een verkeerde Inbeeldinge, ende Reden-kavelingh, met een gestadige Koorse, ontsaende uyt een ontfekinge van de Breyen-vliesen, die de Herffenen medegedeelt wert.

Gelijk in andere geslachten van Rasernye, zoo en doen hier mede de Inbeeldinge, en Reden-kavelingh haer ampt niet, maer dwalen in 't oordeel, sonder te kunnen onderscheyden de waerheyt van de logen, het goet van 't quaet, wat recht ofte onrecht, wat redelijck is, ofte gheen slot en heeft, noch wat de tijdt ende plaetse toekomt: doen derhalven, die dese Wtfinnigheyt in 't Hooft geslagen is, alles met knorren, klijven, haestige, en dulle sinnen.

Her gebeurt gemeenlijck, dat de Inbeeldinge, en de Reden-kavelingh, of het Oordeel te samen verkeert werden, dan komen evenwel somtijds de een sonder de ander te beschadigen. Wanneer de Inbeeldinge alleen raect, dan vertoonen haer vrende dingen, die niet en sluyten, ende 't ghene dat niet ontrent en is, wert gemeent tegenwoordigh te wesen: het oordeel evenwel in andere dingen goet zijnde. Het welck een Geneesmeester selfs, *Theophilus* genaemt, gebeurt is, gelijk verhaelt wert by *Galenus*, in sijn boeck van de Onderscheyden der Toevallen op 't 3 cap. Dese, als hy meende, dat sommige Fleuters in een hoeck van het huys, daer hy lag, stonden en speelden, had daer in een bedorven, en verkeerde Inbeeldinge: maer dat hy de zelvige, als hem moeyelijck vallende, ende de rust benemende, uyt den huys wilde gejaecht hebben, ende anders wel sprack, en dede, oock genesen zijnde, konde vertellen, wat elck van de gene, die by hem geweest waren, hadden gedaen ende gesproken, en dat hem noch heughde de verkeerde Inbeeldinge van de Pijpers, sulcx betoonde, dat de Reden ende Heugenis in hem wel gestelt waren. Een ander, die de deuren toegeloten hebbende, den huysraet boven door de venster den voor-by-gaende man toonde, en elck noemende vragde, of sy wilden dat hy 't opstraet sineet,

gelijck hy oock dede, hadde de Inbeeldinge en Heugenis zoo verre vast, dat hy al den huysraet met den naem kende: maer dat hy den zelve uyt de venster sineet, daer in bleeck dat de Reden of 't Oordeel los stont. *Valleriola* verhaelt in sijn uytleggingen van een longe dochter, die, haer sinnen bijster geworden zijnde, alle de gene, die haer quamen besoecken seer wel kende, ende wat elck van haer gedaen, en sy gesien, ofte gehoord hadde, wel wist te seggen: maer die, datse geesten, lijcken, graft-makers, ende haren dooden broeder (onlanghs te voren ghestorven zijnde) voor haer sagh komen, haer so vast ingebeelt had, datmen sulcx met geenderhande reden haer uyt het Hooft en konde praten: en dat deselfde daer na so wysinnigh werde, datmen se moeste binden, ende evenwel nocht genas. *Hollerius* schrijft, dat hy eenen Wtfinnigen geesten heeft, die meende dat hy in 't Vagevyer was: en als hem gesejdt werde, Dat hy at, ende sprack, gaf voor antwoord, Dat hy die niet en was die men sagh eten en drincken, maer sijn broeder.

(2) De naefte Oorsaeck van dit gebreck is een Ontfekinge van de Vliesen der Herffenen, als Galachtigh bloet buyten sijn aderen geschoten zijnde, de Breyen-vliesen ontfsteekt, en daer door de Herffenen selve, en de Zielijcke geesten verhit.

Hier toe helpen, en zijn zo voorgaende, ende uytwendige oorzaken, als die het bloet te zeer kunnen verhitten, en na het Hooft doen opstijgen, ghelijck heete Lucht, of lang in de Son te blijven, als ly op 't sterkste brant (waer door de Herffenen ontfteken, en alle de heete vochtigheden uyt het gantsche lichaem in 't Hooft opgetrocken werden) *Bekommeringh, Waken, Schrick, Gramschap*, en diergelijcke. Alle welke oorzaken te zamen komen in de Wtfinnigheyt van den Koning van Frankrijk *Carol* de V. die zeer geestoorloogh zijnde op den Hertog van *Bretagne*, hem den stad *Mans* wilde aendoen. Trock dienvolgende uyt de stad *Mans* in 't jaer 1393 met een machtigh leger 's morgens ten Negen uren, op een seer Heeten dag in 't midden van den *Somer*, zijnde zelfs (zeydt de Historie) swack van Hooft en Sinnen, uytgeput van Gramschap, Spijt, ende Verdriet, zonder te kunnen eten of slapen, hebbende een swaren hoet op sijn hooft, ende zo dick gekleet zijnde gelijck of het midden in de winter ware geweest, zijnde door het Zant, 't welck zo verhit was door de stekende stralen van de Brandende Son, dat oock de allersterckste van sweet wechdreden, en naulijcx haren adem konden scheppen. Als hy in 't bosch quam, 't welck na *Angiers* toe gaet, siet so komt daer schierlijck tusschen twee boomen uyt springen een Man bloots hooft, ende mer naeckte voeten, gescheurt gekleedt, ende vervaerlijck van wezen, die plotselijck het paert van den Koning by den toom vattende ende tegenhoudende, seyde, *Koningh, en rijdt niet voort, maer keert wederom; want gy zijt verraden.* De Koning op wat anders deuckende, was over deze woorden uyttermaren zeer

seer verschrickt, so dat sijn bloedt, ende hert dapper ontroerde. Sijn Volck quam terstont toe-loopen, en sloegen op den Man, dat hy den toom liet gaen, en hy, sonder aenghehouden te zijn, ontdoock terstont uyt haer ooghen. Sommige meenen, dat hy van den Hertogh van *Bretagne* opghemaect was, om den swacken Koninck desen ichtich aen te jagen; die by hem voor des Konings Wapenen so groot was, dat hy al voor hadde sijn Landt te verlaten, en in Engelandt te vluchten. En ghelijckmen seydt, dat een Ongeluck noyt alleen en gaet, soo quam hier oock, als slaggh op slaggh, noch een ander by. In het uytkomen van het Bosch reden de Koningh, en sijn Heeren wat verre van malkander, om het stuyven van her Zant te mijden, en hy vol gedachten zijnde, was alleen met twee Pagyen, die sijn Paert dicht op de hacken waren. De naeste droegh sijn Helmet op het hoof, den andere de Lancye met soode Sijde ghesoffeert. En gelijck de hitte vanden Middagh yemandt loomich maect, soo gebeurdt, dat de *Pagye*, die de Lancye droegh, in slaep vallende, deselfde liet vallen op 't Helmet van den anderen, met een groot gheklanck. De Koningh was geheel verbaest over dat gheluydt, ende siende het root van de Lancye bliicken, en vast overdenckende wat hem in 't Bosch geseydt was, alles juyft by-een-komende in *swacke Herffenen*, en konde sijn selven niet anders inbeelden, dan dat hy verraden was, endatmen hem socht om te brengen. Hier door tot Wtsinnigheyt gedreven zijnde, trock hy sijn Geweer uyt, stack na de Pagyens, roepende met luyder kelen, *Na de Verraders*. De Pagyens meenden in 't eerste dat by op haer verstoort was, om het vallen van de Lancye, en ontreden hem wat sy mochten. De Koningh haer na, verdubbelende sijn stem. Op dat geroep stelt den Hertogh van *Orleans* sijnen loop na hem toe, om te sien watter gaende was. De Koningh sijt hem te lijf, sonder hem te kennen. Den Hertogh begeeft hem op de loop, de Koning volgt hem, elck rijdt om raft, so langh tot dat de Koning vermoeyt zijnde, en het Paert buyten aessem, becingelt werde van sijn volck, die hem van 't Paert af-namen, en op een tapijt nederleyden. Sijn *Oogen* waren ontfelt, hier en daer *drayende*, hy was *stom*, *suchtende*, sijn *Lichaem*, en *Hoofse* ongerustelijck omwendende, hy kende noch broeder, noch *oomen*, noch *yemandt van sijn volck*. In desen staet werden de Koningh wederom tot *Mans* ghebracht, en van daer na *Creil* op de Riviere *Oyse*, een van de Koninghlijcke Huysen, seer vermakelijck ende in goede lucht staende. Het gantsche Hof was hier over seer ontfelt, ende de Genees-meesters vol bekommring, ende angst, hoe sy hem best tot sijn vorige gesontheidt souden helpen. In 't laeste, werde goet gevonden te halen een oudt, ende ervaren Genees-meester uyt de Stadt *Laon* in *Piccardye*, met namen *Guillaume de Harfely*: dewelcke aen-namden

Koningh te genesen, waer in hy hem soo bequaem en geluckigh droegh, dat hy eerst de Koortse wech-ghenomen hebbende, vervolgens oock de Lust tot Eten dede komen, en door den selfden middel hem mede bracht tot Slapen; Werckinghen, die meest aen malkanderen hangen. Want gelijck de Koortse, door haer onnatuurlijcke hitte, wederhoudende het werck van de natuyrlijcke warmte onses Lichaems; de Begeerte tot Spijse wech-neemt: soo oock wanneer de Herffenen, niet en konnen de vochtige, ende aengename Dampen ontfangen uyt een ledighe, ofte galachtighe Maegh, dan en kan de Slaep niet wel ghehaect werden met verdooven van de Zielijcke geesten. En also de Koningh noch slap was door de langhdurigheyt van de Sieckte, so versterckten hy hem handt over handt; ten laestten bracht hy sijne gesontheidt op so goeden voer, dat de Koningh te paert quam, op de jacht reedt, in den raedt gingh, met goet oordeel sprack, soo dat hy scheen niet verloren te hebben van sijne krachten, so des Lichaems, als van 't Verstant. Die treffelijcke Genees-meester gemerckt hebbende, dat de Sieckte van den Koning haren oorspronck voornamentlijck nam uyt Swaermoedigheyt, belaften alleen, hem geen swarigheyt in 't Hoof te brengen: maer datmen hem in alles soude soeken te behagen, en vrolijck te maken. Hy hier op eerlijck bedanckt zijnde, reysde wederom na huys, alwaer hy korts daerna storf. Het welck een groot ongheluck was voor den Koning, ende 't gantsche Rijk. Want de Koningh 't elckens wederom in die Wtsinnigheyt vervallende, so verviel het Rijk oock in ontalijcke beroerten. Alsinen aen alle kanten doende was om een uytneement Genees-meester te vinden, die den Koningh wederom tot sijn verstant mochte brengen, soo quamender twee Augustiner Monicken haer selven aanbieden, om sulcks aen te nemen. Maer den Koningh ghebracht hebbende in gevaer van sijn leven, so heeftmen haer beter (waerom niet van te voren?) ondervraecht: en bevonden zijnde Quacksalvers te wesen, so werden sy in 't openbaer ontwijft door den Bisschop van Parijs, en doen aen een Galgh gehangen. *I. Iuvenal des Ursins*, verhaelt dat vele dit recht vreemt vonden; maer dewijl de misdadt betreft het leven van den Koningh, dat het van de wijste onder de Geestelijcke werde gheoordeelt wel en te recht gedaen te zijn.

(3) *Teycken*en van aenstaende Wtsinnigheyt zijn te nemen, uyt ghestadigh Waken, ofte ongerufft Slapen, met schrickelijcke Droomen, sommige schreuwen in haren slaep, ende springen uyt den Bedt. Sy beginnen te Raeskallen, zijn onrteken in haer Aenghesicht, insonderheyt de Ooghen, sy voelen een gheruys, ende ghetuyt in de Ooren. Alles wat sy sien, schijnt haer dubbelt te wesen, de Ooghen tranen, endestaen haer in het

Hooft gheftadich en flickeren, Leggen niet een oogblick ftill, Spougen dickwils, ende sonder noot, haet Water is bleyck, ende rauw, de Gal in 't Hooft opgetegen zijde, fy Vergeten 't gene te voren gefeydt is, antwoorden met Gramfchap. Ende als fy de Wtfinnigheydt nu gantsch op den hals hebben, fo kijcken fy, al de gene, die haer komen befoecken, sterck en fchierlijck aen, plucken de Deken, doen niet als rafen, en laten alles onder haer loopen. Sy en voelen geen pijn, al is 't dat fy de pijnlijke oorfaeck in haer Lichaem hebben. Hier van spreekt Hippocrates in de drie-en-twintigfte Kort-bondige Spreucke van 't derde Boeck :

*Heeft yemandt yet aen hand of voet,
Dat wee aen yemandt anders doet,
Maer hem doch niet met al en quelt,
Dien is het breyn gewis ontfelt.*

(4) De *Wtkomst* staet hier te ramen uyt het overlaen van de Krachten, ende de Groote der siekten, (gelijk voor defen gefeydt is) en de Toevallende qualen. Want also hier het gebreck valt op een edel Deel, en daerom alle Wtfinnicheydt ghevaerlijck is, indien daer dan by-komt, Treckinge, oft Spanninge van de Tonge, ende de Zenuachtige Deelen, Stommigheydt, Nock, Sprouw, Knerften van Tandens, een holle Stem, schuddinge der Leden, ende andere, die verhaelt zijn, fulcks beteekent, dat de siecken daer van niet en sal opstaen. Maer indien die Toevallen, ofte meestendeel daer niet by en zijn, ende dat de Krachten haer sterckte noch hebben, dan valter hope van geneefinge.

Wy sullen hier dit maer alleen by-voeghen; Dat het niet goet en is, als de Wtfinnigheydt verandert in een Slapende sieckte, dewijl fulcks beduydt, dat de selfstandigheydt van de Herffenen begint te bederven; ende foodanighe sterven den derden dagh, gelijk Hippocrates leert in zijn Kortbondige Spreucken.

(5) Also de Wtfinnicheydt een ontfekinge is uyt Galachrich bloedt, so en is hier niet noodiger, als het Ader-laten; ende dewijl her gheftadich Waken de heete Dampen doet optrecken, ende de Herffenen so veel te meerder ontfeken: so moet insonderheyte gelet werden om Slaep te maken. Daer toe salmen van binnen in-given foodanige Genees-middelen, die beneffens hare verkoelende kracht, met eenen den slaep kunnen verwecken, gelijk *Lattouw, Violens, Plompen, Bollen*: ofte oock de *Syroop* daer van, ofte het *Requies Nicolai*. Tot stercker, als *Laudanum*, en dientmen niet lichtelijck te komen, op dat de Wtfinnigheydt in geen Slapende Koortse en kome te veranderen: maer sy moeten gantsch ghelaten werden, wanneer datter weynich sterckte is. Dan roerende de Krachten van foodanige Genees-middelen, is te

sien in het veerthiende Capittel van het Eerste Deel.

Maer vermits somtijds geschiet, dat het Water in dese Sieckte opgehouden wert, 't zy fulcks van selfs gebeurt, ofte ('t welck gelooffijcker is) dat de Siecken her selve vergeten te maken, waer door die Deelen spannen en daerna ontfeken, 'twelck alleen genoegh is, om den Siecken een eynde te maken: so moeten deselvige dickwils tot wateren geport werden, ende den Onder-buyck gestoof met *Verfachtende*, en *Water-af-ferrende* middelen, verhaelt in het een-en-twintigste Cap. van 't Eerste Deel. Men sal evenwel daer toe geen heete nemen, maer *Gematichde*, gelijk een *Stoving* van *Heymst-wortels, Glas-kruydt, Peterfelye, Maluwe*, ofte diergelijcke; en na het stoven strijcken met *Olye van Soete Amandelen, Scorpioenen*, met *Conijnen-vet*, ofte *Salf van Heymst-wortel*. Men magh oock een *Papken* maken van *Glas kruydt*, met *Olye van Scorpioenen* in de *Pan* gesnerckt, en tusschen twee doeken heet onder op den buyck geleyt.

Altemarus prijlt seer in dese Sieckte, het Hooft kael gefchoren zijnde, op de Croon-naet te storten *Olye van Rosen* met een weynich *Azijn*, 's Somers lanw, en 's Winters wat warmer, (het welck in foodanighe Middelen alijdt dient waergenomen) en indien de Lucht heel kout is, datter dan even-veel *Camil-olye* by vermeught wert: waer mede hy seydt genesen te hebben den Sone van den Prince van *Melfi*, die van andere Genees-meesters verlaten was.

Indien den brandt van de Koorts, en den Dorftquellen, soo salmen mer de matelijcke r'famen-treckende *Syropen*, gelijk *van Suyre Granaten, van Citroenen, van Berberis, van Aelbesfen*, vermengen de Wateren van verkoelende Kruyden, in het negende Capittel van 't Eerste Deel beschreven.

En gelijk wy ghesien hebben, dat de Wtfinnigheydt door schrick op den hals ghehaelt wert, soo zijnder exempelen van de ghene, die daer door wederom tot haerselven gekomen zijn. Het is gebeurt te *Parijs*, dat een ftill en sedigh Edelman in een gestadige Koortse en Wtfinnicheyde verviel, die hem dede pletertert werde; maer ghenesen zijde, behiel hy lijn verstant. Soo is oock in *Zwitscher-landt* gebeurt, dat een Wtfinnige uyt de Venster in de Rivier sprongh, en dat hem 't Water terstont mede sleepten, maer wederom in 't ghebnyck van sijne sinnen stelden. Dan *Amb. Paré* seydt wel, dat, al is fulcks niet quadjelijck gheluckt, hy evenwel niemandt raden soude, foodanighe Krancken uyt de Venster te werpen. Maer hy vint beter geraden, datmen een Wtfinnige onvroets in een *Tob* met kout water voor over soude stooten, en niet uyt-halen, (het welck evenwel niet te langh en moeste dueren) voor al-eer hy veel waters in-gesopen hadde, op dat door dien schrick de stoffe van de Wtfinnicheydt mocht verplaeten, en

en van de Edele Deelen na d'On-edele vertrecken. Dat sulcks wel gheschieden kan, blijkt uyt de verhaelde exempelen, als oock uyt de gene, die van een Dullen Hont ghebeten zijnde, voor 't water schromen, en in 't selve met voordeel gedompelt werden.

(6) By foodanighe Siecken dient een Geneesmeester wel voorsichtich te zijn. My gedenckt, dat ick over vele jaren een besocht hebbe, die hoorende dat ick hem Garste-pap voor-schreef, mijn handt heel vast hiel, belastende sijn Huysvrouw, dat sy eens so veel soude maken: want dat hy begeerde, my daer op te gast te houden, en hoe ick meer seyde te moeten gaen, hoe hy my vaster hiel. Ten laetsten quam ick noch los, op belofte, daer in de buyrt eens te sullen gaen, terwijl sijn Huysvrouw de Pap ghereedt maecte, ende dan te sullen wederkomen. Dan ick ken sommige die sulcks so wel niet vergaen enis; ende het en geluckt altijd niet so wel, alst een gebeurt is, daer *Lucianus* af verhaelt in sijn Maeltijdt. De Genees-meester *Dionisius* (schrijft hy) quam besoecken een Fleuter, die *Wtsinnich* was, niet wetende dat hy die Siekte hadde. Maer de Fleuter sprong terstont uyt het Bedde, ende de Deuren toegesloten hebbende, trock den Degen uyt, ende gaf hem de Fleute, begerende dat hy daer op spelen soude. En als hy dat niet doen en konde, so sloeg den anderen met een Rottingh toe, den Degen om hoogh in sijn handt houdende. Hy in dit gevaer vernuft zijnde, beriep den anderen om teghen hem te fleuren, mer bespreek, dat den winner den anderen, seker ghetal van slagen soude gheven. Hy began selver eerst, maer seer slecht ende onwetende: ende de fleur den fleuter behandighende, kreegh wederom van hem de Rottingh, met den Degen, die hy terstont uyt de Venster op de plaets wierp, ende worttelde voort mer hem in minder gevaer, tot dat de gene, die daer ontrent waren, op 't gerucht hem te hulpe quamen. Wel lichtelijck heeft die vermoeytheyt den Siecken gheen quaet gedaen. Want in den Griekschten Blom-hof lesen wy, datter seker *Wtsinnighe* met een, die de Slapende Koortse hadde, by gheval op een Bedt rochten: maer dat den *Wtsinnighen* terstont daer uyt sprongh, ende dapper op den Deuseghen klopten: so dat die Slagen voor beyde, Genees-middelen zijn gheweest, waer door den eenen wacker bleef, en den anderen van vermoeytheyt in slaep viel. De Grieksche versen zijn aldus vertaelt:

*Een die het Slapen quol, en niet en konde waken,
En een die van den slaep hem noyt en liet genaken,
Vermidts sijn rasent Hooft, die lagen nevens een,
Haer Woning, haer Verreck, haer Bedde was gemeen:
Maer hoorde doch hoeter gingh, het is een selsaem wesen,
Hooft boe dat yder een sijn Macker heeft genesen;
Die dul was gaf hem op, en sloegh sijn bed-geset,
Tot dat by niet en had als blau en bloedigh wel;*

*En siet, met dit gewool is beyder quaal verdreven,
Die Raesde gantsch vermoeyt ging hem tot rusten geven,
En by die Slaep-sieck was, en lagh in stage rust,
Is wacker van de pijn, en heeft geen slapens lust.*

(7) Wat de Maniere van leven belangt. De Luchte, daer de Siecken hem in onthoudt, moet matelijck koel zijn: Want de heete vermeerderd de Sieckte. Ende die al te kout is, door dien sy de huyl te seer packt, ende het ongevoelijcke uytwaessenen belet, is mede schadelijck. In de Somer dan, wanneer de Lucht te heet is, so dientse verkoelt te werden op de manier, die wy in 't eerste cap. van 't weede Deel in den *Schat der Gesontheyt* beschreven hebben. Soo kunnen mede *Wijngaert-rancken* elcke reys versich om de Bed-stede ghehanghen werden. Men moer oock beletten, dat de Son niet in de Kamer en komt; als oock weynich Menschen, alsoo sy door den Adem de Lucht heet ende bangh maken.

De Spijse dient licht, ende verkoelende te zijn, en so veel te lichter, hoe de sieckte heviger is. Hier valt seer dienstigh, gelijk mede in alle andere heete, en hevige Siekten, den *Room van Gerste*. Oock Moeskruyden, die een verkoelende kracht hebben, ghelijck *Lattouw*, *Porceleyn*, *Endiaye*, en andere elders verhaelt. De Siecken en moet niet lange vasten; also de Spijse de scherpigheyt van de Vochtigheden versacht. Ende deselve dient oock weynich sevens, maer dickwils gebruyckt te werden. Den *Dranck* sal wesen kleyn Bier, ofte *Gerste-water*, daer oock wel in ghekoockt moghen zijn de *Verkoelende zaden*, uyt dewelcke mede een Amandel-melck met *Gerste-water* getrocken kan werden, waer by wel komen mach *Wit Bol-zae*. De Wijn dient gantsch gefchout, dewijl hy hoofdigh is, ende verhit. Op het laetste is goet te eten, dat een weynich 't samen-treckende is, ghelijck *Morellen*, *Queen*, ofte diergelijcke, om de Dampen, die in 't Hooft opstijghen, neder te houden.

Men moet altijd een open lijf houden, op dat de scherpe Dampen niet open vlieden, en so sulcks van sels niet en gheschiet, salmen in 't eerste van de Maeltijdt besighen versachtende dinghen, ghelijck *Pruymen*, *Corinthen*, *Moes van Beet*, *Lattouw*, *Maluwe*, *Suyring*; ende, als dat niet en helpt een Clyfteer setten.

Szilte, en weynich woelen is hier nootsakelijck.

Al 't gene de Geesten, ofte de Herffenen kan onstellen, beroeren, oft ontsteken, gelijk de Bewegingen des Gemoedts, insonderheyt *Gramschap*, *Geraes*, *Geroep*, *By-slapen*, *stercke Oeffeninge des Lichaems*, ende *Vasten*, is schadelijck.

Hier dient mede wel ondersocht, welck beter is, den Stecken in een lichte, ofte een donckere Kamer te leggen. De *Latijnsche Celsus* schrijft daer van aldus in sijn derde Boeck, op 't 19. Cap. De Oude plachten

„plachten foodanighe Siecken in doncker te hou-
 „den, om dat sy meenden, dat de duyfterheydt tot
 „de rust help: maer *Asclepiades* seyde, dat sie in 't licht
 „moften wesen, om dat den doncker haer vervaert
 „maeckten. Dan gheen van beyde en heeft altijd
 „plaets. Het is best, datmen alle beyde beproeft,
 „ende den genen, die voor de duyfterheydt schrickt,
 „in 't licht houder; en die het licht verveelt, in den
 „doncker. En wanneer datter foodanigen onder-
 „scheiden niet en is, soo salmen den Siecken, wan-
 „neer hy noch sterck is, in een lichte plaets, indien
 „niet, in een donckere legghen. Dit is van *Celsus*
 „seer wel gheseydt. Want hier valt een groote ver-
 „scheydenheydt der Naturen, so dat d'een meer door
 „het licht, d'ander door de duyfternisse beschadicht
 „werdt. En sommighe, als sy in een lichte plaets zijn,
 „beelden haer in veel te sien, datter niet ontrent en is,
 „sien het een voor 't ander aen, en hebben wondere
 „inbeeldingen in 't Hoof. Ende in foodanigen gele-
 „gentheydt en moetmen niet alleen al de schilderyen
 „uyt de Kamer doen, also de verscheydenheydt van
 „so veel verwen oorfaeck geeft, dat den Siecken vele
 „valsche inbeeldingen krijght: maer hy moet dan
 „oock in den doncker gehouden werden. In tegen-
 „deel wanneer de Siecken in den doncker vervaert
 „is, so dientmen hem licht te houden. En om hem in
 „stilte te laten, moet hy weynich ofte gheen besoek
 „hebben; ende de weynighe, die by hem zijn, moeten
 „verstandigh, ende den Siecken aengenaem wesen.

Hy dient oock somtijds wat verquickt te wer-
 „den met *Musjick*, die de Wijsgerige *Pythagoras* inge-
 „bracht heeft om de Ziele te versachten, en te bevredigen,
 „gelijk *Plutarchus* schrijft, in sijn Boeck van de
 „Zedige Deught, en deselfde getuyght in 't sevende
 „Boeck van de Tafel-redenen, dat de Musjicke kan
 „matigen de Beroeringen, en Ontstelnisse van ons
 „Gemoedt. *Empedocles* bracht een rasend' jongman
 „door Sang tot sijn selven; en *Clinias* plach de Gram-
 „schap met het Liere-spel over te doen gaen. Siet
Guion 3. des divers. Lec. 14.

De Siecke moet oock wel bewaert werden, dat
 „hy noch sijn selven, noch een ander eenich hinder en
 „doe: ende wanneer hy met vermanen, noch kijken
 „niet en kan stil ghehouden werden, soo moetmen
 „hem noodtsakelijck binden.

Maer in alle manieren dient den Siecken in slaep
 „gekregen: alsoo voor de Wtinnighe niet bequamer
 „en is, als den Slaep, die de verdrooghde Herffenen
 „vervocht, ende de ontstelde Sinnen stilt. Hierom
 „spreect *Amphiruo* by *Seneca* van *Hercules*, die met
 „Wtinnigheydt gellagen was (in de *Tragedye* van die
 „naem) ende uyt vermoeytheydt slapcrigh began te
 „worden, dese woorden:

*Siet wat een selt saem werck, sijn Oogh begint te sweven,
 Sijn aensicht is gestreckt, en al sijn Leden beven.*

*Sijn hoofte stijght opte borst, sijn Lichaem na de gront;
 En daer en rijst geen stem uyt sijn beschuynden mont;
 Hy is gelyck een boom, die, met een byl geslagen,
 Met al sijn tacken belt, en neder wert gedragen,
 Gewis de Man die sterft, soo vreemt is hy gestelt,
 Maer neen, het is de slaep die hem ter aerden velt;
 Ick hoor sijn adem gaen, ey laet hem neder-sijgen,
 Hy sal sijn eersten stant met rusten weder krijgen:
 Want als het deusich breyn door woelen is ontfet,
 Dan wortmen door den slaep, genesen in het Bedt.
 Met desen slaep gingh sijn Wtinnigheydt oock
 over: ghelijck mede ghebeurden den Wtinnighen
 Orestes, die daerom by de Grieksche Tragedy-
 schrijver *Euripides* den Slaep aldus aenspreect:
 De slaep, de soete slaep kan swacke sinnen stercken,
 Kan in een droef gemoedt veel nutte dingen wercken:
 O ruste, nacht-vriendin, hoewel quaemt ghy te pas:
 Doen my het ydel breyn geheel onstymigh was.*

Het VI. Capittel.

- (1) *Melancholye, en haer verscheydene werckinge.*
 (2) *Wt wat plaetse sy voortkomt,* (3) *hare Oor-*
saken, (4) *Onderscheyd,* (5) *Ken-teyckenen,*
 (6) *Voor-teyckenen,* (7) *Geneesinge,* (8) *Manie-*
re van Leven.

(1)

Melancholye, ofte **Swaermoedigheyt** / is een
 kranckfingigheydt, meestendeel vermenght
 met schrick, en benautheydt van Herten, selden met
 vreught, en vermaeck, sonder Koortse, ontsaende
 uyt een vaste en verkeerde Inbeeldinge. En gelijck
 in andere soorten van *Rasernye*, soo wert oock alhier
 de Inbeeldinge, ende het *Versant* beschadicht: maer
 insonderheydt d'Inbeeldinge. Want het Oordeel der
 Melancholijcken, staet dick wils een ding de ver-
 keerde Inbeeldinge toe, ende de Melancholijcken
 nemen voor waer aen, dat valsch is, daer sy in andere
 dancen (het welck *Vives* niet sonder reden vreemt en
 dunckt) wel en wijslijck oordeelen. Soo verhaelt
 Doctoor *Foreest* 10. *Obs.* 15. van een Koopman, die
 anders wel by sijn sinnen, en met verstant allefins af-
 sprack, alleen dat hy klaeghde tot d'uytterste ar-
 moede ghekomen te wesen. Ick hebbe oock over
 eenige jaren onder handen gehadt een rijcke Vrou-
 we, die haer liet voorstaen soo arm te wesen, datse
 soude moeten gaen bedelen, gelijck sy mede seyde,
 voor desen gedaen te hebben; en vraeghde my wel
 ernstelijck, of ick oock, als sy wederom omgingh,
 haer noch wel wat om Godts wil soude gheven:
 Want, voeghden sy daer by, indien ghy dat niet te
 voren gedaen en haddet, ick ware al langh van hon-
 gergelstorven geweest. Dit en was haer niet uyt het
 Hoof te praten; al-hoewel datmen haer aenwees,
 dat

dat sy van alles overvloedt hadde; ende sy oock andere dinghen wel begripen konde. Dan werde niettemin wel genesen, ende leeft noch in volkomen gesontheidt van Lichaem en Gemoedt.

Scipion du Pleix verhaelt (in sijn Hystorye van Vranckrijk, op 't laer 1615, dat sy sterf) hoe in *Marguerite de Valois*, door de schrick, die sy hadde van de dreygementen van haer broeder *Henrick de III.* als oock uyt vreesse, dat haer Man *Henrick* Koningh van Navar, ende daerna van Vranckrijk, de vierde van dien naem, om haer ongebonden leven, mochte 't selve doen verkorten, en van wegghen de eenigheyt in dewelcke sy (om de onenicheyt met haer Man) twintich jaer leefden, haer Gemoedt ende Geest so dapper beroerden, dat sy in een groot mistrouwen verviel van alle de werelt: soo dat haer gestadige ongenucht, en vreesse veroorsaecten een soorte van *Melancholye*, die maer op eenighe dinghen sloegen, by hare huysgenoten bekend.

Onlanghs een Man, anders van goet verstant, in den Haghe, liet hem voorstaen dat hy wonder wel stonde met een Ioffrouw van feer hooghgen staet. In alle sijn ander redenen en kondemen niet mercken, dat sijn Sinnen eenichsins gheraect waren, voor darmen van de Ioffrouw vermaende, en dan speelden hy 't spel lustigh uyt.

Est. Pasquier, in het levende van sijn *Recherches* op het achtste Capittel, verhaelt van eenen *Tulenus*, een Man vol geleertheidt, ende wetenschap, dat hy niet en misten in de Inbeeldinghe, als in twee dinghen, te weten, in de liefde van een groote Princes, al langh te voren overleden, en in de meeninge, dat hy was Bisschop van Camerijck. Men bracht nauwelijcks een van beyde voor, ofte hy ontroerde so, als of hy van sijn selven soude gegaen hebben.

En voor hem hadden wy eenen (schrijft *Pasquier*) *Villemannoche* genaemt, die de werckinge van Sinnen en Verstant wel uytvoerde, behalven alleen, als hy viel op de hope van sijn houwelijcken, hem inbeeldende, datter niet een groote Princesse ghevonden en werde, die niet op hem verliest en was.

Die eerst beginnen *Melancholijck* te werden, zijn weemoedigh, ende verlagen van Herte, laten haer dinghen verloren loopen, hoewel sy evenwel noch niet geerne en souden verhuysen. Als het quaet toeneemt, soo beelden sy haer veel vreemde dinghen in, ende mommelen al benaeuwde dinghen binnen 's monts, andere blijven stom sitten, van dewelcke nauwelijcks een woordt te krijghen is. Soo werdt *Niobe* gheseydt (schrijft *Cicero* 3. *Tusc.*) in steen verandert te zijn, om het eeuwich stil-swijgen in haer droefheyt. Daerna vlieden sy alle gheselschap, (meenende dat haer Inbeeldinghe daer door verhindert wert) en begheven haer in eenicheyt, ghelijck *Homerus* oock schrijft van *Bellerophon*, in het levende Boeck der belegeringhe van Troyen:

*Hy gaet veel in een eenzaam veld,
Daer hy sijn droeve sinnen quelt,
En even alle Menschen schouwt,
En sich met treuren onderhoudt.*

Eenighe verstecken haerselven daerom in de Bosschen, Speloncken, ja de Graven selve. Voor eenige jaren is 't hier ghebeurt, dat een eerlijck Borger, uyt vreesse van ghevanghen te werden, sijn selven over acht daghen in 't koufste van de Winter onder de doodts-beenderen gingh verberghen, tot dat hem de Koster (siende de beenderen wat verwemelen, dat hem ten eersten selfs mede verschrickten) ten laetsten gewaer werde, en met groote moeyte wederom t' huys bracht. Hy vertelde daerna, doen hy wederom tot sijn selven ghekomen was, gelijk hy oock noch leeft, dat hy 't volck, na de Kerck gaende, van hem had hooren praten; ende mede hoe hy des nachts over het ys uyt een Bijt van de Nieuwehaven was gaen drincken.

Gelijck *Charemon* seyde, by *Aristoteles* 3. *Probl.* 16. van den Wijn, dat hy hem stelde na den aert en manieren van de ghene die hem drincken: soo schickt haer oock de *Melancholye* na de ghestaltenis der gener, die daer mede geguelt werden. Ende daerom vallen hier ontallicke soorten van *Melancholye*. Want gelijk yemants vaste gedachten van oudts geweest zijn, ofte gelijk sijn wise van leven, ofte sijn sinnen tot het een ofte het ander gheneghen zijn geweest, daerna gheeft haer de *Melancholye*, eveneens gelijkmen siet in de Droomen, (zijnde de *Melancholye* oock niet anders, als eenen Droom van waken-de Luyden) waer van de Poët *Lucretius* seer wel seydt in sijn vierde Boeck:

*Al wat de sinnen doen, en wat de geesten plegen,
Of waer toe eenich mensch van herten is genegen,
Dat wort hem in den sin en voor het oogh gebracht
Oock als een yder slaept te midden in der nacht.
Een krijg sman (schoon by rust) schijnt menichmael te wechtiē,
Een pleyter (schoon hy droomt) begeeft hem om te rechten,
Een Iager (schoon hy slaept) is met de gansche kyacht
Gedurigh in het Wout, en besich met de jacht.*

Mede na de verscheydenheyt van de swaermoedige Vochtrigheden, die op verscheyde wijze, de gemarigheyt van de Herfsenen veranderen, ende also oock verscheydelyck de kracht van onse Inbeeldinghe bestormen, en ontroeren; zijnder so verscheyde soorten van *Melancholye*, datter niet soo vreemt, dwaes, ende misselijck, een gesont Mensch en kan voor-komen, ofte het wert van de *Melancholijck* in-gebeeldt, ende vastelijck geloof.

Yemant met dese benauwtheyt beladen, geloofde vastelijck dat hy een aerde Pot was, ende en dorst daerom niemant genaken, uyt vreesse van gestooten, ende gebroken te werden.

Een ander hoorende de Hanen kraeyen, ghelijck die met haer wiecken slaen, beweegde oock alsoo sijne armen, en kraeyde haer na, meenende mede eenen Haen te zijn.

Daer was een, die meende dat *Atlas*, die de Poëten seggen, den Hemel te onderstutten, onder dien last soude beswijcken, ende omvallende, ons allegader om hals brengen. Gelijck *Galenus* dese drie exempelen by-brenght 3. loc. aff. 6.

Trallianus schrijft 1. 17. een Vrouw gesien te hebben, die haer voor liet staen, datse de geheele Werelt op haren Vinger droegh, ende en dorst daerom die Vinger niet eens buygen, maer hiel hem alrijt streck uyt, vreesende dat de Werelt anders vallen soude.

Soo getuyght oock *Montanus*, Conf. 25. dat hy een Vrouw besocht heeft, die haer vast in-beelden, dat de geheele Werelt ront-om van sijn glas was, ende datter onder slangen lagen, dat sy in haer Bedt, als in een Eylandt lagh, en indien sy daer uyt ging, dat sy dan het glas soude breken, en onder-by de slangen vallen; ende en wilde derhalven niet opstaen.

Lemnius verhalt in 't tweede Boek van de Gemarigheden op 't 6. cap. datter op sijnen tijt een Man in Kranckfinnigheydt soo verre verviel, dat hy geloofden, sijn Billen van glas te wesen, en dat hy daerom alle sijne dinghen al staende dede, vreesende, indien hy quam te sitten, dat sijn Billen souden breken, ende de stucken glas hier en daer wech-springen.

Een groot Heer in Vranckrijck (gelijck *Quercetanus* schrijft in *Diaterico*) beelde hem vast in, dat hy geheel van glas was, en badt overfulcks sijne vrienden, dat sy hem niet naderen en souden.

Een ander meende dat hy een korenken was, en verschrickte seer voor de Hoenderen, vreesende van haer op-gepickt te werden.

Platerus schrijft, 1. Obs. dat in sijn Landt een Jongman was, die hem wasschende in de Rivier, ende het hoofd eens onderduyckelende, geloofde dat hy met eenen het zaet van de Vorsschen in-ghekrege hadde. Waer door seer verschrickt zijnde, liet hem soo vast voorstaen, datter een levende Vos in sijn Maeg, ofte Darmen was, die haerselven met 't gene hy at, en dronck, onderhiel, dat hem niemant in vele jaren sulcks en konde uyt het hoofd steken. Dan hoe hy evenwel noch op het laetste ghenas, sullen wy daerna verhalen.

Het is mede een seer vreemde Inbeeldinge, die by *Paré* by-gebracht wert in sijn elfde Boeck, op het 17. Cap. dat de gene, welckers been afgeset is, noch lange Maenden daerna klagen over de pijn in 't afghesette been; waer van eenige geschiedenissen te lesen zijn, com. 3. Obs. 14. 15. van *Gul. Fabricius*.

Ick hebbe hier besocht een Joffrou van aensien, die haer vast in-beelde, dat den boelen Geest in haren Buycck was, om dat sy daer ghestadige rommelingh in voelden; ende een andere, die met geender-

hande redenen uyt het hoofd en was te praten, dat sy den Satan niet boven in de Keel en hadde sitten, ende dede my daer dickwils na sien. Van welke schrickelijcke Inbeeldingen sy beyde daerna, gesens zijnde, selve seer verwondert waren. Dan is best, datmen haer sulcks niet wederom in de sin en brenght.

De Maeghden van *Melitus* waren op sekeren tijt soo kranckfinnich, datse met gheweldt liepen, om haerselven om te brengen; waer toe sy noch door bidden ende schreyen van Ouders, noch door vermaninge van vrienden, afgebracht konden werden: dan alleen door Maeghdelijcke eerbaerheydt, ende schaemte, gelijck wy breeder uyt *Plutarchus* verhaelt hebben in 't derde Boeck van de *Winnemetheydt der Vrouwelijcken geslachts*, op 't sefte Capittel.

Men vint vele van dese Melancholijcke, datse van haer saligheydt wanhopen, haer inbeeldende, van Godt verlaten te zijn, ende dat hy geen forge voor haer en draecht.

Onder dese hebbe ick een *Kaes-kooper* gekent, die, alwaer hy gingh, stont, ofte lagh, den Bibelgestadigh by hem hadde, ende meerder lesende, als verstaende, en het hoofd daer over licht werdende, beelden hem in, dat hy gheen kint Godts en konde wesen, ende dat duyrd so lange, tot dat hy storf.

Platerus getuyght eenige te *Basel* gekent te hebben, die niet en dorsten in de Kercke gaen, die, als sy den Rhijn, ofte messen aensagen, verschrickten, en beelden: want dan werden sy als uytfinnighe dreven om haerselven te kort te doen. Soodanighe een, de huyfrou van een rijk Koopman, lange met die besoeckinghe ghequelt zijnde, als sy veynsden, die sulcks over te zijn, stont 's nachts van haer Man heimelijck op, en uyt den huys gaende, verdronck haerselven in den Rhijn. Dierghelijcke exempel heeft *Forest* van een Jongman van *Alckmaer*, die sijn selven in een put verdronck, 10. Obs. 13. Andere hebben haer verhanghen. Sommighe met een Mes doorsteken. Eenighe haerselven vergeven, die oock niet en wilden door tegen-gift geholpen zijn; seggende met vreught tegens den Geneef-meester, nu volbracht te hebben, dat haer langen tijt belet was. Een schoone jonge Vrouw, tegens haren danck getrouwt zijnde, daer sy liever een ander, op den welcken sy seer verliefte was, genomen hadde, en konde gheen vermaeck scheppen uyt al het gene de Man haer aendede: maer eens alleen zijnde, verhing haer met een Servet boven aen de Bed-stede. Een andere hadde gestadigh in den mont, dat sy in dese werelt niet langer en konde blijven, ofte leven, dat sy most oorfaken daer van by te brengen. Dewelcke, als sy haerselve verhangen hadde, werde van een, die daer over quam, afgesneden, en noch door Geneef-middelen, insouderheydt om te braken, genesen. Twee broeder.

broeders, gheleerde mannen, hadden besorght, dat eenighe, die in de Leere, van haer ghevoelen niet en waren, gebannen wierden: waer van sy daerna be-rouw krijghende, in een wanhopige Swaermoedig-heydt vielen, soo dat den eenen, hoe nauw hy be-waert werde, uyt de hooge Venster sprong, en den anderen sijn selven daerna verhingh.

De gemelte *Platerus* brengt verscheyde Exempe-len by van Vrouwen, die uyt groote *Jaloursheydt* in Melancholy vervallen zijn. So lesen wy oock in de Historyen, van *Iohanna*, Dochter van *Ferdinand*, ende met *Philips*, Hertogh van *Borgogne*, Grave van *Hollandt*, &c. die, na 't overlijden van sijn Schoon-moeder, Koningh van *Castilyen* werde, onder den naem van *Philips* de Eerste; wy lesen, segh ick, hoe dese *Iohanna* soo jalours was op Koningh *Philips*, een seer schoon Man, en daer by een groot Lief-hebber, dat het aen haer sinnen ging, het welck meestt open-baerde, na sijn doot, ende doen, gelijk *Gomesius*, en andere schrijven, reysden sy, van d'een Stadt in de andere met het Lijck, by nacht onder het licht van de Toortsen. Dit was de meeste oorfaeck, dat *Carel* haren Soon, namaels Keyser, haer dede bewaren, en het Rijck van *Spaengien*, by haer leven, aen-nam. Dese *Jaloursheydt* gaet in de Vrouwen so verre, dat sy oock sorghen voor 't ghene na haer doot soude ghebeuren. Een Glaes-makers Vrouw had haren tweeden Man soo lief, dat, als het haer in den sin quam, dat hy na haer overlijden een andere soude trouwen, (want sy was al tot haer jaren, en hy noch jong) dan was sy soo swaermoedigh, dat sy scheen haer Sinnen bijster te werden. Siet hier van *Guion* 5. *des divers. Lec. II.*

Vele onder dese Melancholijcke hebben die In-beeldinge, datse vreesen gevangen, en verwesen te werden; en schricken daerom voor alles, wat haer voor-komt, niemant ter werelt betrouwende.

Hier van verhaelt deselbe *Platerus*, dat een Jong-man van *Basel* van goede studyen, komende in dienst van den Hertogh van *Saxen*, aldaer groot be-wint gehadt hebbende, rocht in *Sware* en benauwde gedachten, dat hy by sijn Heere niet wel en stont, en dat, om sijn rekeningh te hooren, last gegeven was, hem gevangen te nemen. Dese schrick hem op seke-re tijden overvallende, dwaelde dan te voet, dan te paert, om het ghevaer te ontvluchten; doch keerde daerna, de vrees over zijnde, wederom. Een Rechts-gheleerde van sijn vrienden, om hem dit verkeerde gevoelen uyt het Hoofst te steken, bracht hem te paerde, met sijn knecht, buyten in een Kloos-ter, op dat hy aldaer sijn vermack mocht schep-pen; ende als sy daer t'samen haer middagh-mael ghenomen hadden, ende de Rechts-gheleerde met sijn knecht t'huys soude rijden, so kreegh hy we-derom die verkeerde Inbeeldinge, dat hy gewapen-

de Krijghs-knechten sagh, die hem wilden vangen, en seggende, dat die Vriendt en Leydtf-man sulcks bestelt, en hem by-ghebracht hadde, trock met een groote toornigheyt een Pistool uyt de Koker, ende doorschoot daer mede den Rechts-geleerden sijn Vriendt, dat hy doot van 't Paert viel; ende sulcks ghedaen hebbende, doortack sijn selven. Dit dub-belt ongheluck roont een goede lesse te zijn, die Heer *Jacob Cats* geeft in sijnen Spiegel:

Wanneer ghy weet in u gemoede

Dat yemandt vreemde kuren broet,

Dat yemandt losse grillen heeft,

En op geen vasten regel leeft,

Soo stelt u noyt in sijn gebiet,

En leent hem oock u winget niet,

Of anders sal het grillich hoofd,

Als ghy het alderminst geloof,

V so eens grijpen by der hant,

V so eens nippen metten tant,

Dat ghy, uyt enkel onverdult,

V sotte daedt verfoeyen sult.

Het is daerom de beste voet,

Dat yder sich van Narren hoede:

„Want 't is voorwaer geen wijse Geest,

„Die voor geen Sotten is bevreesd.

Dan het is een ander dingh met gheneuchlijke Sotten, die niet beter en weten, of sy zijn Schat-rijck, ofte groote Princen; waer van ick oock eenige exempelen sal by-brenghen.

Thrasillus, woonende te *Athenen*, viel in sulcke dwaesheydt, dat hy meende, alle de Schepen, die in de Haven aen-quamen, hem toe te behooren, ende gingse derhalven, als hy dacht datse komen souden, suten wachten, en ontvingse met groote blijdschap. Wanneer sy oock na *Oosten*, ofte na *Westen* afvoe-ren, dan volchden hyse langhe tijdt mer het gesicht. Als dit eenige jaren aldus geduyrt hadde, soo quam sijn broeder *Criston* uyt *Sicilyen*, die hem aen eenige verstandige *Genees-meesters* over-gaf, van dewelcke hy genesen, en met eenen berooft werde van dat groot genoegen. En gelijk hy noch een weynich heughenis over-gehouden hadde van sijn *Mallig-heydt*, so swoer hy dickwils, noyt in meerder vreught geweest te zijn, als ten tijde van de *Malligheydt*, ge-duyrende, dewelcke hy noch pijn, noch eenighe droefheydt ghewaer en was geworden.

Dierghelijcke vertelt *Huarie*, in sijn *Spaensch Boecksken*, van 't *Ondersoek* der *Verstanden*, van een *Paye*, om wiens genesinge den *Doctor* noch van sijn Heer, noch van den *Siecken* gheen grooten danck en hadt. Want in sijn *Raserny* konde hy met groot verstant van regering, en ander hooge saken wijselijck spreken, daer hy, genesen zijnde, den ou-den knecht werde. En ick, seyde hy, die te voren de grootste Inbeeldinge van de werelt hadde, en meen-den,

den, dat ick soo grooten Heer was, dat al de Koningen mijn Leen-mannen waren, ('t en scheelden niet, al en waft niet waer, dewijl ick my dat als waer liet voorstaen, ende oock soo veel vermaecks daer in hadde, al of het waer geweest was) bevinde my nu, 't welck soo veel te argher is, in der waerheydt een arme Paye, ende dat ick wederom sal moeten dienen den genen, die ick, geduerende mijn sieckte met voor een Lacquay soude begeert hebben. Van diergelijke spreekt de Poët *Horatius* in sinen tweeden Brief van 't weede Boeck :

*Indien ick eenich soet uyt dwaesblijde mocht genieten,
Ick woude liever gock by al de werelt bieten,
Als wijs en treurich zijn. Daer is een Man geweest
Van wien men wonder hoort, en vreemde dingen leest:
Nu sagh hy (na het sbeen) gedans en kamer-spielen,
En hoorde soet geluydt, en sangh van helle kelen;
Maer schoon al is de Man in dese rasery,
Noch is hy niettemin van quade parten vry.
Hy dede niemandt quaet, en van sijn losse vlagen
En konde niet een Mensch met recht of reden klagen,
Wie dat hem immer sagh, of veel ontrent hem quam,
Niet een die quaet ontbael of eenich leedt vernam.
Maer desen onoverlet een van die naeste magen,
(Die in so goeden vriendt geen dwaesheydt wou verdragen,
Vermidts het vreemt geraes hem byster tegen was)
Bequaem een medicyn die hem de key genas.
Maer als hem dit gewoel was uyt het hooft genomen,
En dat hy wederom gesontheydt hadt bekomen,
Doen was de Man ontfelt, en byster seer gestoort,
En gaf sijn naeste bloedt al menich bitter woordt.
Wat gingh de vrienden aen mijn breyn te leggen quellen,
Om juist na haren sin dit hooft te willen stellen?
'K en dede niemandt leedt, maer was geduerich soet,
Nuljd' ick oock verdriet gelijk een ander deer.
Men heeft my quaet gedaen, men heeft my niet genesen,
Ick wenste noch te zijn gelijk ick plagh te wesen,
Ick was (hoe dattet gingh) gerust en wonder bly,
Waerom dan wech-gejaeght mijn soete dwepery?
Voorwaer dat ghy bestont en zijn maer vjse-vasen,
Wat voerdet eenich Mensch of my de sinnen rasen?
Wat had ick doch te doen ontrent een medicyn?
Ick heb verstants genoegh magh ick maer vrolick zijn.*

Seer wel seydt *Aretino*, dat hy gheluckigh is, die Mal is, ende in sijn malligheydt een ander vrolick maect, ende sijn selven. Soo wasser een, die veel Katten hiel, dewelcke hy dapper streelden, seggende dat het Leeuwen waren.

In de laetste voorleden eeuwe, was te *Milan* een knecht van *Cremona*, die hem vast voor liet staen, Paus te wesen, ende hadt sijn Kamer tot een Raedt-kamer gemaect, ende daer in Cardinalen, Aerts-bisschoppen, Bisschoppen. Op seker ure van den dagh, die hy van sijn Meester vry hadde, sloot hy

sijn selven in die Kamer, gingh sitten op een groote stoel, ghelijck een nieuwe Paus, stack sijn voeten uyt om te laten kusschen, ontvingh Gelanten, koos Cardinalen, schickte Brieven uyt; ende vergaf nieuwe Ampten van den Apostolischen Stoel. En aldus volbracht hebbende dese sijne treffelijcke Malligheydt, ende wonderlijcke Vreught, soo keerden hy wederom tot sijnen gewoonen dienst sonder eenich gerucht te maken.

Den edelen Heere *Piero Ubaldini*, Ridder, in de Stadt *Urbini*, in Italyen, hadde eenen Ital-knecht, ghenaemt *Triumpho de Camarino*, dewelcke, als hy in sijnen dienst quam, bedongh een ure daeghs tot sijn tijdt-verdrijf, deselve gheduyrende, gingh by in sijn Kamer, ende sloot die soo vast toe, datter niemandt, als mer sijnen wil, in en mochte, daerna bingh hy teghen de Muyr een Gordijn van swart Lieden, daer de Paus met de Cardinalen op gheschildert was, als sy raedt houden, ende veel Koningen, Princen, Heeren, ende Veldt-oversten. Dat ghedaen zijde, speelden hy de persoon van den Keyser (die hy hem liet voorstaen te wesen) hebbende een Kroon van papier op het Hooft, ende een Scepter in de handt, ende gingh daer by sitten, ende beginnende in de persoon van de Paus eenighe dinghen voor te stellen, nopende den Staet van de Christenen, ghebruyckte de volghende reden:
„Mijn lieve Broeders, ende Kinderen in Iesu
„Christo, onse vergaderinghe streckt daer toe, dat
„ghy malkanderen wilt lief hebben; ende om Uir
„achtinghe te gheven, dat ghy U volck regeert in
„alle Godtvreesentheydt, dat ghy de Wapenen
„nederleght, ende ophoudt van onder malkander
„te oorloghen, ende alleen strijdt om voor te staen
„het Christelijck Geloof, gequelt, ende onderdrückt
„van de onghelooovighe, ende rasende Turcken.
„Indien ghy niet en omhelst met groote moedt
„desen mijnen voorflagh, ghy sult ren laetsten ver-
„liesen het gheluck op dese Aerden, ende de heer-
„lijckheydt van den Hemel, ende sult gaen in het
„rijck der Hellen, daer ghy eeuwich sult gepijnicht
„werden. Derhalven, mijn salighe Kinderen, let
„wel op mijne woorden, ende volght dierghe-
„raedt. Als *Triumpho* dit, ende meerder dierghe-
„lijcke redenen in den naem van de Paus gheseydt
„hadde, ondertusschen dickwils uytspougende; soo
„antwoorden hy daarna van wegghen den Keyser,
„wiens ghewaet by aen hadde: Heylighe Vader,
„ghy sprecckt seer wel, ende het soude goet
„wesen, datmen dede het ghene ghy voorlaet:
„maer begheert ghy, datmen Uwe redenen ghe-
„loof gheeft, begint selve eerst om ons een goet
„exempel te gheven, als een goet Herder; ende
„by aldien ghy sulcks niet en doet, ick versta,
„soo veel my belanght, te besitten mijn Rijk
„sonder vreesse van de Turcken, noch van de
Helle.

„ Helle, daer ick versekert ben, dat het niet quaet te
 „ woonē is. Want de voorleden nacht heb ik daer
 „ in mijnen slaep geweest, met groote vreugt, en ge-
 „ noegen van mijnen geest; ik speelde in de *Palmagye-*
 „ *baen* met veel Heeren, en Baroenen, ende daerna
 „ rede ick op lichte, ende rasse paerden, diergelijcke
 „ te Napels, en te Sicilyen niet en zijn: ten laetsten
 „ spelende, ende boertende met de schoonste, ende
 „ lodderlijckste Ioffrouwen van de Werelt, sagh ick
 „ *Lucifer* (die de tandē een voet uyt de mont staken)
 „ komen uyt een treffelijk Hof, om te paert te gaen.
 „ En als ick na hem wilde toe-loopen, om met een
 „ groote cerbiedigheyt hem de stegelreep te houden;
 „ zo quam my een Edelman waerschouwen, dat ick
 „ niet vorder zoude gaen, wilde ick niet op-gegeten
 „ wesen: ik ging evenwel sonder eenige vreesse na hem
 „ toe. Dē goeden Heer my bewijfende alle de vrient-
 „ schap van de werelt, seyde: Mijn soon, weest nu,
 „ en alle tijt van herten willekom. En doen te paert
 „ gezeten zijnde, ging door alle sijn Koningrijck, het
 „ welck met ongelooflijk getal van volck bewoont
 „ wert. Als ick daarna woude vertrecken, om mijn
 „ middagh-mael te houden, zo seyde my een braef
 „ Edelman, Waer heen Christen Keyser? ghy
 „ kont hier wel eten. Ick antwoorden hem, Wel
 „ eetmen dan oock in dese plaets? Ia men eet ende
 „ drinckt hier lustigh, seyde hy. Dewijlmen dan hier
 „ lustigh ende vrolijck is, (antwoorden ick) en by
 „ den baert van *S. Antony*, goede dagen, en een ghe-
 „ neuchlijck leven heeft, zo en wil ick hier niet van
 „ daen. Ick verstaē, Heyligste Vader, dat de genuch-
 „ ten, die ghy in U bysonder leven, en in huys hebt,
 „ boven alle Menschen, met U kinderen de Cardina-
 „ len van de *H. Kercke*, my oock gheoorloft zijn.
 „ *Triumpho* alle dese zotte klap uyt-ghelapt hebbende,
 „ eens van vreugden roepende, en op-springende, began
 „ te spreken van sijn vrome Krijgs-daden, en nemende
 „ den *Roskam* in de handt, schermde voor de Konin-
 „ gen, Princen, en Heeren, ende seyde doen uyt haren
 „ naem de grootste drollery, diemen ter werelt zoude
 „ mogen bedencken. En als hy sijn rekeningh maekten,
 „ dat de ure om was, dan gingh hy uyt sijn kamer, de
 „ eene tijt wat vroeger, de ander wat later, ende begaf
 „ sich dan om de paerden te kammen, het huys te ve-
 „ gen, en alles neerstigh te doen, dat van sijn werk was.
 „ *Obaldini* sijn meester, niet konnende bedencken, waer
 „ de Stal-knecht die uure in bestede, nam voor daer op
 „ te letten, en hem verbergende ontrent de kamer van
 „ *Triumpho*, sagh al de tijt-korting door een reer van de
 „ muur, ende willende dat eenige van sijn Huysgenoo-
 „ ten mede deelachtig zouden wesen van dat vermaek,
 „ dede die komen op dezelfde plaets, daer sy al het spel
 „ van den Stal-knecht aensagen, en hoorden 't gene nu
 „ verhaelt is. Op 't eynde als sijn Meester sagh, dat hy
 „ begon op te houden, zoo riep hy hem luyt toe:
 „ „ *Mijn Triumpho*, ick verblijde my grootelijcks in

„ uwen troost, en geluk, dat ghy van Stalknecht ge-
 „ worden zijt Keyser der Christenen. Ick bidde U
 „ dan, dat, zo lange de Fortuyn U hout op den ge-
 „ luckigen top van het radt, U ghelieft somtijts om
 „ my eens te dencken. *Triumpho* hoorende dat hy
 „ geroepen werde, en fiende dat hy ontdeekt was, stont
 „ verbaest als een klockgieter, en was zo verstoort, dat
 „ hy, sijn gordijn schierlijck van de muur afgenomen,
 „ en op-gehevouwen hebbende, terftont uyt den huys
 „ gingh, sonder oorlof aen sijn meester te nemen, ende
 „ sonder datmen oyt daarna heeft kunnen weten waer
 „ hy vervaren was. *Des divers. Leg. de Guion.*

Ick hebbe hier in de Stadt een degelijck man ver-
 socht, die my seyde, den gantschen nacht overleyt te
 hebben, by aldien den Hertog van Brabant te Dor-
 drecht quam, of hy hem de hooge hant behoorde te
 geven; maer dat hy besloten had sulcx niet te doen, als
 verre boven den Hertog wesende. Dese schonck vele
 Kasteelen wech, en gaf den Geneesmeester sijn nicht,
 die by hem was, met het Graeffschap van Hollandt;
 Want, seyde hy, 't en komt my op so een beufselingh
 niet aen.

Marcellus Domatus verhaelt in 't 2 boeck van sijn
 vrende *Geschiedenissen* op 't 1. cap. van een Vrouken,
 dat geloofde aen een Koningh verlooft te wesen, de-
 welcke als sy by gevalle eenige stukckens glas, ofte
 yet anders blinckende in handen kreeg, liet haer voor-
 staen, dat het paerlen, en diamanten waren, gefonden
 by haren vryer den Koningh, en bewaerde fulcx, als
 een aenghenamen schat, in een kofferken, dat van
 diergelijcke knoejery vol gepropt was.

Hier uyt sietmen, al is 't, dat de Melancholijcke men-
 schen wel meesten tijt vol benaetheyt zijn, ende dat
 daerom *Hippocrates* twee teyckenen, als haer cygen
 zijnde, stelt, *Vreesse* en *Droefsheyt*: dat evenwelenige
 onder haer zijn met sonderlingh *Vermaeck*. Onder de
 twee Wijsgerige, *Heraclitus* en *Democritus*, werd den
 eersten, die de ellendigheyt van de Werelt gestadigh
 beschreyde, en de een laemheyt sochte, by *Theophras-
 tus* voor Melancholijck gehouden: en men houdt
 dat den anderen, die niet en dede, als de ydelheyt des
 Werelts sonder ophouden te belacchen, aen deselfde
 Malligheyt vast was. So isser een die gestadigh lach-
 ten, insonderheyt by volle Maen, gencken van *Valescus*.

Aristoteles verhaelt, datter te *Abydos* een Man was,
 die beginnende te leuteren, eenige dagen na malkan-
 deren op het tooneel gingh, als of hy een spel zoude
 spelen, en dat hy daer alles dede, 't welck tot zoda-
 nige spelen vereyscht wert: maer dat sulcks daer na
 wederom vergingh.

Verreelt noch van een Waert te *Tarence*, die 'snachts
 stal, en daeghs sijn dingen wel waer nam: die dagh,
 ende nacht de sleutel van de herbergh aen sijn riem
 droegh, sonder die oyt te verliesen, ofte dat hy hem
 af-handigh konde ghemaect werden van de gene,
 daer op toeleyden.

Het was mede eenen drolligen haen, daer *Seneca* van schrijft *Suaſor. 2. Senectio*, ſeyt hy, was van heel beroert verſtant, die anders niet begeerde, als dat groot was. Sprak groots, hy wilde geen huyſraet, nochte knechts hebbe, als groore; ja broeden ſijn ſelven ſo mal, dat hy grooter ſchoenen liet maken, als ſijn voeten; nam ook een byzit van de grootſte, die hy krijgen konde: ſo dat hy in de wandeling geheeren werden, *Senectio de groote*.

Sier verder van deze vrende Inbeeldingen den wijt-beroemden *Zacurus Luſitanus I. Hiſtor. 37.*

(2) Dat in deſe Krankſinnigheyt de Kranckheyt in de Herſſenen is, daer en ſtaet geenſins aen te twiſſellen, gelijk terſtont uyt de oorſaken ſal blijcken. Maer alzo mede niet en ontkent kan werden, dat wanneer het Gemoet ontroert door Gramſchap, Droefheyt, Blijſchap, Vreeſe, en andere Bewegingen, ons Hert merckelijck benauwt ofte verheught wert, en dat de Bewegingen des gemoets in 't Hert geſchieden; en dat de *Melancholy* is een krankſinnigheyt met ſodanige Beweginge: zo moet men oock toeſtaen, dat in de Melancholijcke Sieckten het Hert mede lijdt, ja dat dikwils het beginsel van de Melancholy uyt'er ſelfde komt. Want als de gematigheyt van het Hert bedorven is, dan bederſte oock de ghematigheyt van de Herſſenen: en als de Levend-makende geeſten van 't Hert onſuyver zijn, zo vallen oock de Zielijcke onſuyver, die van dezelvige in de Herſſenen gemaect en onderhouden werden.

(3) De naefte oorſaek van de Melancholye beſtaet uyt een ſtercke Inbeeldinghe, dewelcke de Zielijcke geeſten der Herſſenen vaſt ingedrukt is. Die Melancholijcke geeſten werden onſuyver, ende bedwelmt op drierley manieren: ofte dat ſy zo voortkomen door eenigh gebreck van de Herſſenen; ofte al zijne van haren eygen aert ſuyver, door vermenginge van eenige onſuyvere ſtoffe, ofte, door mangel, datter is aen 't Bloet, en de Levend-makende geeſten, de ſtoffe van de Zielijcke, gelijk nu geſeyt is.

(4) Het *Onderſcheyt* van de Melancholijcken wert eerſt genomen uyt de gedaente van de Krankſinnigheyt, die veel ende verſcheyden is, na de verſcheydenheyt van de verkeerde Inbeeldinge. De oorſaek van die verſcheydenheyt is, eerſt den aert van de Melancholijcke vochtigheyt, die in ſommige onſuyver, in andere ſuyver is, in eenige wat aengebrant; daerna de nature en gelegentheyt van de Herſſenen, en 't geheele Lichaem. Dan mede de Gewoonte en Maniere van leven. Maer 't voornaemſte *Onderſcheyt*, 't welk tot het geneſen meeft doet, werdt ghenomen van de plaets, in dewelcke die Vochtigheyt groeyt, of overvloedigh vergadert; en daer uyt ſpruyt vierderhande *Onderſcheyt* van Melancholye. De eerſte is, die haren aenvangh in de Herſſenen heeft. De tweede die komt door mede-deelen van 't Hert, en 't geheele Lichaem. De derde, die haren oorſpronck heeft uyt her Ingewant, *Hypochondriaca* geſeyt. Waer toe mede behoort

de gene, die veroorſaect wert door de Lijfmoeder. Die wy evenwel van de derde daerom verſcheyden, om datze een byſondere geneſinge vereyſcht.

(5) Wanneer de Melancholye voorhanden is, dan heeft de Siecken ſware Droomen, ende ongeruften Slaep; daarna wert hy geſtadigh wacker gehouden, is droeviger en ſwaermoediger, als hy plagh, vreeſt en ſchrickt ſonder eenige oorſaek, of blijft hartneckigh op eene gedachte ſtaen; dewelcke als ſy by-blijven, *Teycken*en zijn van de tegenwoordige Melancholye. Hier na werden de Siecken ſwijgende, ſoecken alleen te weſen, zijn vol achterdencken, vergeten, of en begeren niet te eten, ſuchten, en verhalen dickwils haren adem; en ten laetſten, als het quaedt roeneemt, ſo brengen ſy met woorden en wercken haer Inbeeldinge voor den dagh, zo datmen merckelijck kan ſien, datſie niet wel by haer ſinnen en zijn, ſonder evenwel eenige Dulligheyt ofte Koorſe.

Indien de Melancholijcke vochtigheden van 't Hert, ende alle Slagh-aderen van 't geheele Lichaem na de Herſſenen gefonden werden, dan is de Krankſinnigheyt geſtadigh, dewelcke evenwel eenige verheffinghe, en verminderinghe heeft. Men ſiet oock dat het weſen van Melancholijcke geſtaltentſe, is bruyn, mager, ſomber.

Wanneer het Ingewant eenen ſwarten, ofte donkeren damp in 't verſtant opgeeft, ſulcx wermen gewaer, datter een Brandt en Kloppinge in den Buyck is, ſonder Dorſt. Want het teren van de Maegh beſchadicht zijnde, ſo werter veel Speeckſel uytgeworpen, het welck de Mont vochrigh houdt. Daer van komt oock Windigheyt, Riſpen, Rommeling in den buyck, dickwils oock Hert-kloppinghe, ende groote Bekommeringh. Na het gebruyck van heere ſpijſe, ende die hart te verteren is, zoo wert den damp na bovenen geheven, waer van de verhaelde Toevallen, en de malle Gedachten toenemen; maer verſachten door verkoelende ſpijſe, door Aſtreck, Braken, ende Op-riſpen. In vele kan men van buyten een ſtrijf, en pijnlijck gheſwel voelen ontrent de Milt ende Dertſcheyl (die deſe krankſinnigheyt inſonderheyt veroorſaken) en dan zijnder andere teycken en by, hier na in de Gebreken van die Deelen te verhalen.

Als den ſwaermoedigen damp uyt de Lijfmoeder in de herſſenen opſtijgt, dan zijn ſodanige, 't zy Vrouwen, ofte longe dochters (want die, en de Weduwen, ofte meeft mede gequelt werden, als het Bloet te overvloedigh in de Lijfmoeder vergadert zijnde, geen uytkomst en vindt) ſeer benauwt en ſchrickachtigh ſonder reden, ('t welck niet geſtadigh en duert, gheſonlijck mede in de laetſt-voorgaende) ſy en maken ghegens werk van, maer alles ſtaet haer tegen. Sy klagen van Pijn op verſcheyde plaerſten, maer inſonderheyt ter zijden het Hert, aen de ſlincker zijde, die dickwils de gantsche Mam beſlaet: en voornamelijk van kloppingh in den Rug ontrent het Middel-riſt, het welck geſchiedt door de grooten Slag-ader aldaer leggende.

Want

Want alzo het Bloet, ontrent de Lijf-moeder zittende, ontfteekt, zo wert dien brant de groote Slagader mede-gedeelt. Sy Slapen oock ongerustelijck: de Kamer-ganck, en Stonden zijn, ofte gestopt, ofte weynigh voortkomende.

De Melancholye, die haer begin in 't Hoofst zelve heeft, wert daer aen bekend, darter gheen teyckenen uyt het Hert, ofte Ingewant en zijn, en dat sy gestadigh is, heel sel, met sterck gesicht. Datter voor gesaen zijn Waken, Sorge, Gestadige gedachten, Onvoorsiene schrick, ende dierghelijcke dinghen, die de Hersenen verdroogen, en de Melancholijcke vochtigheden daer in laten komen, gelijk Wtsinnigheyt, Vallende-sieckte.

(6) Wat de Voor-teyckenen belangt. De Melancholye, wannec sy niet te diep gewortelt en is, en maect zoo veel gevaers niet, als de Dulligheyt, ofte Wtsinnigheyt, ende kan in 't eerste oock lichtelijck genesen werden. Gelijk *Galenus* schrijft dickwils gedaen te hebben, alleen met een goede Maniere van Leven, waer door goet, sijn, en klaer Bloet ghemaect werde; en daerbeneffens met het Lichaem, en 't Hoofst te vervochtigen, insonderheyt met Badt-stoven van werm Water. En dan is 't een goet teycken, dat het Lichaem van de Melancholijcken toeneemt. Want zulcks beduyt, dat het Bloedt beter, en ghematiger wert. Dan als sy veroudert is, valt se seer moeyelijck om te helpen, ende blijft ghemeenlijck tot het eynde by; gelijk oock de gene, die aenge-erft is.

De Melancholye, die uyt andere Deelen voortkomt, heeft minder gevaer, en valt lichter te genesen, als die haer begin in de Hersenen heeft. En van d'andere lichter, die uyt het Ingewant, ende Lijfmoeder opstijgh, als die van het Hert en 't geheele Lichaem haren oorspronck treckt. Werdt oock met minder moeyten verdreven, die met een Lach is; als die ernstigh is, om arger Vochtigheden; gelijk oock lichter is, in dewelke maer alleen de Inbeeldinge, als daer mer eenen de Reden-kavelinge bedorven is. Die buyten ghewoonte in Lachen, ofte Schreyen uytberst, vervalt lichtelijck in een Dulligheyt.

De Wegh, die in de Melancholye tot de Doot leydt, is ofte door verswacken van de Krachten, 't welk allenckens geschiet, als de Siecken, door hartneckigheyt, eren, nocte drinken en willen, weynigh ofte niet en slapen, ende haer met droefheyt, ende swaer-moedige gedachten ellendiglijck van de been helpen: ofte door Treckinge der Leden, of Vallende-sieckte, wanneer de stoffe haer begeeft tot het beginsel der Zennwen, of tena de Brem-vlieten.

De Wegh tot de Gesontheyt is, als de Melancholijcke vochtigheyt ofte verdwijnt, wanneer sy weynigh is, ofte na leeger, ende slechter Deelen van de Nature gedreven wert, ende dan komt te losen door het Speen, Kramp-ader, ofte de Aderen van de Lijfmoeder; ofte in Schorft, ende dierghelijcke Huytge-

breken verandert; ofte oock dat sy door goede Genees-middelen begint te minderen, ende overwonnen te werden.

(7) Om nu tot de *Geneesinge* te komen. Alzo de Melancholye bestaet uyt swart, en onsfuyver Bloet, zo dient het zelve ghesuyvert, en wedrom tot behoerlijcke gestaltens ende gematigheyt gebracht te werden. Indien de veelte beswaert, zo machmen Ader-laten, ofte Egels zetten aen de Speen-aderen, die het swaerste, en grofste Bloet hebben. *Hollerius* verhaelt in sijn Wtleggingen op de 21 Kort-bondige spreucke van *Hippocrates* in 't 6 boeck, van een Melancholijcke, die 's nachts langs de straet loopende, by ongeval een quersure in sijn been kreegh, ende hoe hy, door veel bloeden, van sijn Melancholye ontslagen werde. Wat vorder de Inwendige Genees-middelen belanght; de Melancholijcke Vochtigheden bereyt zijnde door die Middelen, die in 't 10 capittel van 't 1. Deel beschreven zijn, moeten allenckens gesuyvert, ende afgezet werden, door de Droogen, of Mengel-middelen in 't 12 capittel aangewesen: maer hier dienen alleen gebuykt de slapte, dewijle de Melancholye vochtigheyt door te stercke meerder getergh, als gesuyvert wert. Wanneer de Kranck-sinnigheyt haren oorspronck neemt uyt de Milt, gelijk meest geschiet, of eenigh ander Ingewant, ofte de Lijf-moeder, ghelijck de Vrouwen zulcks veeltijts onderworpen zijn, dan dienen gebuykt de Genees-middelen, die tot die Deelen, in 't eerste Deel mede beschreven zijn, (als voor de Milt, in 't 20, en voor de Lijfmoeder, in 't 22 capittel) sonder te versuymen by dezelve te doen de gene, die de hersenen kunnen stercken, in 't 16 capittel te sien, als oock het Herte (in 't 18) verheugen, waer onder in dese gelegentheyt wel de voornaemste zijn *Saffraen*, en *Conf. Alkermes*.

Hier moet met alle neerstigheyt gelet werden, om goet, zuyver, en klaer bloet te maken, het welck alle quade Oorsaken kan beteren, en overwinnen. Hoe zulks te doen is, sullen wy terstont in de Maniere van leven aen wijfen. Ondertusschen dient insonderheyt gearbeyt om die quade Inbeeldinge, in een andere, die daer regel-recht tegen staet, te veranderen. So schrijft de Grieksche Genees-meester *Trallianus* in 't 17 cap. van sijn 1. Boeck, van een Vrouwe, die door 't langh afwesen van haren Man, gantsch Melancholijck was, zo dat se een yegehijck oock grammelijck toesprak. Dan sy genas door het gene de Poët *Tibullus* aen sijn Vryster schrijft:

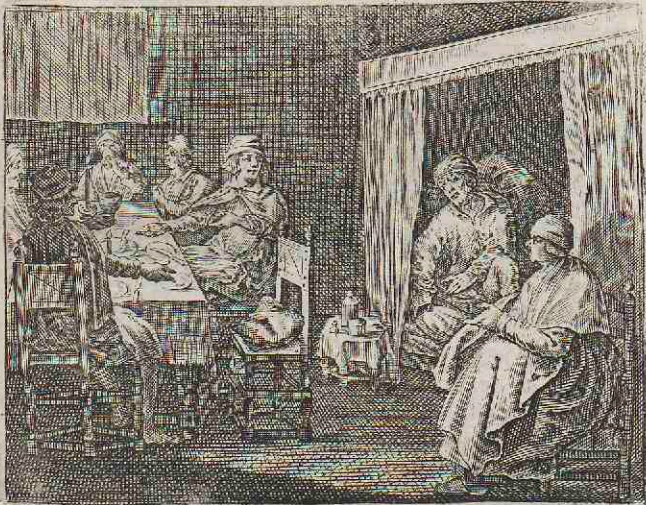
*Ik wil in grooten haest aen u vertreck genaken,
Eer dat een snelle post u des zal kondigh maken,
Zo dat ick schijnen sal aen u verbaefde ziel,
Als of ick vleugels had, of uyt den Hemel viel.*

Want de Man schierlijck, sonder te voren yet te laten weten, t'huys komende, vertoonden sijn zelve noch wel te pas te zijn. De Vrouw hem alzo, buyten ho-

pe, fiende, ende mer groote Blijdfchap omhelvende, werde terftont van alle Vrees, en Swaermoedigheyt ontfloghen, en quam wederom tot haer natuerlijke geftaltenis, zo datse geen andere Genefinge van doen en hadde.

Maer alzo men tot de verandering van Inbeeldinge niet wel en kan komen, en dat sodanige door ernstige vermaningen dickwils noch hartneckiger werden; zo en isser niet beter, als datmen hare gedachten in-volght, als ofte sy zoo wel waren, en datmen haer nietemin na de Konft bedrieght. Waer van wy eenen gelukkigigen gefchiedeniffen zullen verhalen.

Levinus Lemnius fchrijft in't 2 boek van de Gematigheden op 't 6 cap. hoe t'fijnen tijde een groot Heer zo verre van fijn finnen gedwaelt was, dat hy fijn felven liet voorftaen, al overleden te welen. En als fijn

Vrienden hem, door bidden, smeecken, kijven, vermaenden om wat herts te maken, zoo en wilde hy nergens toe verftaen, voorwendende dat hy doodt was, en dat die zo gefelt waren, geen voedfel van doen en hadden. Doen hy fcheen van honger te fulden fterven, (alfo den fevendden dagh voorhanden was, die in zo lang vasten meeffendeel doodelijck valt) fo begonnen sy een middel te bedencken, waer door hy mochte van dese fchadelijcke Inbeeldinge verlost werden. Daer op lieten sy in de Slaep-kamer (die te voren wat duyster gemaekt was) komen eenige mannen, met een door-kleet om haer naeckte Lichaem, gelijkmen de dooden in de kift leyt, dié gingen zitten aen een tafel, daer van alles wel op-gedifcht was, en vermaecten haer luftig met eten, en drinken. De Siecke zulcx fiende, vraegt wat daer te doen was, en wat voor volck hy fagh hem wert van haer geantwoort, dat sy doodelyuden waren. Waer op hy leyde, Wel eten oock de Dooden? Wel ja, riepen d'andere,

en wilt ghy fulks weten, komt mede aen zitten. Terftont fprong de Melancholijcke ten bedde uyt, en dede met die geveynfde Dooden een goede maeltijd; en na den eren gafmen hem een fopken, daer wat in was om te ruften, en quam alzo na den fleep wederom tot fijn zelve. Even diergelijcke gefchiedeniffe vertelt *Guion 2. de diversis Lepons 25.* van een Advocaet, dewelcke gebeurt zoude welen in 't jaer 1550.

Seker Genees-meeftre *Philodorus*, ghenas een, die meende, dat hem 't Hooft afghelagen was, als een tyran zijnde, met hem een Looden hoer op 't Hooft te zetten, welckers gewicht hy vernemende, voelde dat hy een Hooft hadde, en was seer verblijt van fijn verkeerde Inbeeldinge verlost te zijn. *Trall. 1. 17.*

Een ander (gelijk den zelfden *Trallianus* verhaelt) ghenas een Vrouw op de volgende manier. Als fy geloofde een slang ingelockt te hebben, zo dede hy haer in een pot braken, en leyde daer in even zodanigh beesken, als fy gefeyt hadde in 't lijf te hebben.

Daer was een ander, die geloofde fijnen Neus in fo fchrickelijcke lengte uytgewaffen te welen, dat hy de fnyyt van een Oliphant gelek, en dat hy aen tafel in de fchotelen bingh. Seker Geneesmeester hier over gehaelt zijnde, en fiende dat het uyt een swaermoedige Inbeeldinge quam, hiel met een aerdige behendigheid enen gevolden derm aen fijnen Neus, ende den felfden met een mes wat fchrapende, liet zo na malkanderen al een stuk van den derm vallen; en hem daer op terftont een Slaep-drancxken ingevende, en daer na een goede Maniere van leven voorfchrijvende, zo bleet al het quaet achter.

Michiel, Heere van *Montaigne au 1. livre des Effais chap. 21.* daer hy seer breed handelt, en vele gefchiedeniffen by-brengh toerende de groote kracht van de Inbeeldinge, verhaelt onder andere, van een Vrouw, die pier beter en wift, ofte sy had een Spel met haer broot ingeflickt, riep ende kermde daer over, gelijk of sy een onverdraeghsame pijn in de keel hadde, daer sy meende, dat de Spel was blijven fteken. Maer om datter noch ontfekingh, noch swellingh van buyren haer eenighfins en openbaerde, zo bedacht een gauw Man dat het maer loutere inbeeldinge en was, genomen uyt her doorswelghen van een fcherp korsjen broor, dede haer braken, en wierp onder 't gene overgegeven was, heymelijck een kromme spel. De Vrouwe meenende, dat sy die uytghebraeck hadde, voelden haer terftont ontlaff van de pijn.

De Heer *Dr. Cornelis van Someren*, Schepen, ende ervaren Geneesmeester deser Stede, heeft my vertelt, over eenige jaren onder handt gehadt te hebben, een Advocaet, die hem vast in beelden, dat achter beyde fijn ooren een horen began te waffen; en den felven genesen te hebben met twee Caustiken (dat is, Brantmiddelen) op de plaets te zetten, ende dat den Advocaet fiende 't vleysch daer uytvallen, geloofde dat het de horens waren. Een fraeye genefinge in een gebreck,

breck, het welck in de Voor-teykenen van *Mr. Rondibilis* voor ongeneeslijk gekeurt wert.

Een ander, wiens Melancholye uyt het Ingewant quam, alsof hy, door de winden, daer in veel gerommel voelden, liet hem voorstaen, datter Vossien, ende Padden sijn Dermen doorboorden, ende die Inbeeldinge en konde hem door geenderhande redenen, uyt het Hoofd gepraet werden. De Geneesmeester, om dat hy zo veel te beter na sijnen raet soude lustfieren, seyde datter zo wat in 't lijf was. Derhalven een Purgatie ingenomen, en een Clysteer metter haest gezet zijnde, werden besorgh, datter in 't becken van soodanigh ghediert soude wesen. Na dat alles wel gherwerck hadde, hy besierende de vuyligheyt, en daer in het gene, hy sijn selven ingebeelt had, liet vorder die ghedachten varen. Het selfde meende *Platerus* in 't werck te stellen in een Jongman hier boven vermeldt, die mede vaste, en seer hartneckige inbeeldinge hadde, van Vossien in 't lijf te hebben: dan alsoo hy zelfs Doctor ghemaect was, ende dit, ende diergelijke exempelen wel gelesen hadde, so en konde men hem door dit bedrogh niet helpen.

Alex. Benedictus verhaelt in 't 1 boeck van de Geneefinge der siecken op 't 28 Capittel een exempel van krankinnigheyt uyt een verstopte *Lijfmoeder* veroorsaect. Een Vrouwe, seyt hy, liep in sekere stadt van Italien naect langs de straet, de welcke in een Huynckel komende, werde daer den gheheelen nacht berecht van vijftien Winckelnechts, door welke waer in den dageraet verandering quam, die sy in eenige maanden te voren niet gehad en had, en quam alsof wederom tot haerselven. Doch al schijnt het so, dat, gelijk de Poët *Ovidius* schrijft 1. de *Remo* 11.

Wie treurigh is, of ongerust,

Geen treck en heeft tot Minne-lust:

so troost evenwel de goede *Thers* (by *Homerus Iliad.* 24.) baren sone *Achilles* in sijne swaermoedigheyt, en raet hem daer toe met diergelijke woorden:

Indien ghy treurigh zijt, en swaer in u gedachten,

Welack ick weer u raet, gaet maect u blijde nachten,

Gaet kiest tot u vermaeck een maeght of geestigh wijf,

Dat is, voor een die treurt, een lustigh tyt verdrif.

Een jong Edelman uyt het hooge lant van *Lymosin*, verstaen hebbende datter een wilde Swijn ontrent sijn Huys was, ging, gevolgt van eenige knechts, om 't selve te soecken, met een halve pieck in de hant, en d'andere namen 't gene sy gereet vonden, om het wilt te dooden. Het welck van haer opgedaen, ende omringelt zijnde, quam recht op den Edelman aen, en liep by geluck tusschen sijn beenen door, ende dede hem zoo vallen: daer na willende keeren, om hem te verscheuren, zo werde het van sijn volck verlagen. Die Jongman kreegh sulcken Inbeeldinge, dat het Swijn hem een van sijn beenen opgesloct hadde, dat hy de

zelvige in twee jaren, door geenderhande middelen en konde quijt werden. Tot dat ten laetsten twee Monicken op sijn huys quamen vernachten, dewelcke hy zeyde geerne sijn zelve ten zouden willen begeven in haer ordre, maer dat sy daer geen raet toe wilsten, alsof sy geen verlemre, of ghebreckelijke in en namen, ende dat hy maer een been en hadde. De Monicken vraeghden hem, of hy een gemaect been onder sijne zijde kous, die hy droegh, hadde, en baden hem, om 't zelve te sien. Waerover sy hem zoo vele bybrachten, dat hy die Inbeeldinge verliet, ende nu zagh dat hy twee beenen hadde, mer dewelcke hy wel gemoet in 't Clooster gingt. *Guyon 2. de divers Leçons 25.*

De Heer *D. Tulp*, vermaert Geneesmeester tot Amsterdam, verhaelt in 't boeck van sijne Aenmerkingen op 't 15 cap. van een Jongman, die om een blauwe scheen, die hy onverwacht geloopt had, sijn leven zo verre moede was, dat hy sijn zelve den hals af meende te snijden. Dan de wonden teghen sijnen danck genezen zijnde, en quamen de Herfenen niet tot haerzelve, maer sijn Inbeeldinge viel daer op, dat hy ghelooftde gheen kuyten te hebben, waerom hy nauicx en dorste door de kamer gaen, vreesende voor eenigh ongeluck, alsof hy dat behulp (verstaende sijn Kuyten) quijt was, 't welk den Mensch in 't gewicht hiel. Welcke verkeerde Inbeeldinge den ghemelten Heer *Tulp* met een aerdigen vont wech nam, latende hem onvoorfiens op sijn kuyten kloppen, waer door de pijn merckelijck voelende, werde ghenoeghsaem gewaer dat hy kuyten hadde, ende en praten na die tijt niet meerder van die malligheyt.

Het VII. Capittel.

- (1) *Sotte Liefde*, (2) *Haer naeste, ende verder Oorsaken*, (3) *Teykenen*, (4) *Voor-teykenen*, (5) *Gheuefinge van deselve*, als oock (6) *van 't Vergif der Minne-dranken.*

(1)

Onder de Melancholijcke *Wisinnigheyt* mach mede wel begrepen werden de *Malle ende Dulle Liefde*, alsof deselve oock de alderwijste luyden van haer verstant berooft, zo dat *P. Syrus* wel heeft derven seggen, dat Minnen en Wijs zijn naeuicx de Goden sels toegelaten wert. So schrijft de treffelijcke Poët *Ariosto* in sijn Italiaensche dichten van *Orlando*, (die hy tot een voorbeeld van een braef helt voorstelt) dat deselve te voren heel wijs zijnde, door liefde dwaes en dul geworden is.

Che per amor vanne in furor, è matte,

D'huom, che si faggio era stinnato prima.

Daer en kan niet ontkenet werden, of de Minnaers hebben een bedorven Inbeeldinge, en Oordel; waerom oock van alle oude tijden de liefde afgebeeldt is blint te welen. Waer op *Propertius* wel seyt 3. *El.*

(1) 3

Mixian.

Mixtam te varia laudavi saepe figura,

Ut, quod non esses, esse putaret amor.

(2) De naeste ende voornaemste Oorsaeck van dese malle en rasende Liefde is, een stercke *Inbeeldinge van het beminde*. Ende alhoewel de Liefde in sijn selven niet onprijselfick en is, so lange sy binnen haer palen blijft: als sy nochtans, die te buytengaer, dan is sy, sey *Seneca*, de vergerentheyte van de Reden, en naest de Sotheyte een onbequame ende vuyle vlecke van de ghesonde Ziele: verstoort de beraetslagingen, breekt hooge en edele geesten, en treckt den mensche van groote ghedachten tot de aldersechteste. Want na datmen hem yet dat schon is, of ons schoon dunckt, sterckelijck inbeelt, en daer op gestadigh de sinnen laet loopen; dan onstater een onlijdelijck verlangen van het beminde, ende daer door so grooten veranderinge in de gene, die bemint, datmen niet seggen soude (als *Terentius* wel voorgeeft) dat hy deselvede was. Want niet konnende het beminde verkrijgen, so en dencken sy om eten noch drincken, als ofte sy van haer ontroerde gedachten konden gevoedet werden. Sy en luysteren na gheen vermaninge, en werden daer door dickwils noch hartneckigher, ghelijck *Plautus* seer levendigh aenwijft in *Trinummus*.

*Het minnen is een zelzaam spel,
Het brenghet de minnaer in gequel,
Het is een los en looze vont,
Het is een wezen zonder gront:
Al wat men aen de vryers raet,
Dat dunckt de jonckers enckel quaet;
Doch wat hun afgeraden wert,
Daer henen wil dat grilligh hert:
En wat men zo een lincxer biet,
Dat wil hy doch sijn leven niet;
En wat hem niet gebeuven magh,
Daer haecht hy na den gantschen dagh.
Roep yemant zo een vryzen quant,
Gewis die wijst hem van der hant;
En schoon hem yemant henen zent,
Hy is stracx weder daer onrent;
In't korte, 't is een wreede pijn,
In Venus hof verdoolt te zijn.*

De reden van dese hartneckigheyt is, dat de gene die minnen, leven na hare inbeeldinghe, ende sulcke, gelijk *Aristoteles* seydt 10. *Ethic.* 10. luyten voor de reden en vermaninge haer ooren. Daerom moet de zijdt wel bespiet werden, dat sy best gesint zijn, ende hoeft en sinnen gestelt hebben, om goede vermaningen plaets te geven.

Dese verscheyde Beweginge komt daer uyt, dat sy d'eenen tijt als sy goede hope, en inbeeldinghe hebben gevat van tot haer voornemen te geraken, uytbersten in onmatelijcke blijdschap, en door deselve gedreven zijnde, ghelijck als op een hollende wagen, veel mal-

ligheydt uyttsaen, ende vele sorte kueren bedrijven. Soo datmen van foodanige wel seggen mach, 't gene *Demodocus* eertijts seyde (*Arist.* 6. *Ethic.* 8.) van de *Melisyers*, zijns niet Sot, sy doen ten minsten, dat de Sorten doen. Maer als sy den moedt verloren geven, dan van haer beminde te fullen kunnen verkrijghen, dan zijns stiel, benaeuwte, korsel, ende toornigh. Dewijl dan hoe 't gaet de Minnaers vol ontroeringe zijn, vol hope, vreele, en bekommering, so en is 't niet vreem, dat sy in een Melancholijcke swaeremoedigheyt vervallen. Want al schijnt de Liefde in 't beginnel maect een soetigheyt, ende vermakelijckheyt te wesen: so doet se evenwel metter tijt door gestadige bekommeringh, vasten, waken, ende de hevighe ontroeringh des Ghemoedts, waer de Minnaers sonder ophouden mede gequelt werden, veel Melancholijcke vochtigheden in 't Lichaem groeyen, die dan oock foodanigen gestaltenisse in de Herffenen drucken. So dat het gene eerst maer jock scheen, daerna allencxkens, als een vermakelijcke saeck, diep in de Herffenen gheprent zijnde, vleysch en been doet verteren, ghelijck *Seneca* oock wel schrijft in *Hippolyto*:

Labitur totas furor in medullas,

Igne furtivo populante venas.

Non habet laram data plaga frontem,

Sed vorat testas penitus medullas.

De vierde Oorsaken van dese Ontroeringe zijn alle de dingen, die tot Liefde kunnen verwecken. En also de Liefde een verlangen, ende begeerlijckheyt is, ende datmen niet en verlanght, als na 't gene darmen kent; so is den eersten trap van de Liefde, het *Gesichte*, ende daer van seyde de Poët *Propertius* 2. *Eleg.* 12.

Het Oogh is in het Minnen,

Een leys-man van de Sinnen.

Want de Schoonheydt, schrijft den ouden Poët *Museus*, quetst door 't Oogh het Herte veel rasser als een vliegende pijl, waer door een swering in 't gemoet veroorsaect wert. Her welck overeen komt mer het gene wy lesen by *Plutarchus* 5. *Simp.* 7. dat de Vryer heel snel, aensiene de schoonheyte van sijn vryster, al of hy in haer schoot; ende dat aen d'ander zijde het Oogh van de beminde aen alle kanten besig is, om te omvatten, en vast te binden het Herte van den Minnaer. So is *David*, door 't sien van *Bersabe*, en *Dido* van *Eneas*, met Liefde ontfeken. Maer de Liefde die also door het Oogh, of in 't oor ingekropen is, wert verder ingelaten door *Eenigheyt*, *Ledigheyt*, het lesen van *Minne-boecken*, den gestadigen *Omgangh*, *Kussen*, en *Leccken* van de beminde. *Seneca* seyde wel *Ostav.*

Vix magna mentis, blandus aque animi calor

Amor est: juvenis a gignitur luxu, otio

Nutritur inter leta fortuna bona.

Onder dese oorsaken wert mede by velengestelt het *Lief-kruyt*, geloovende dat het yemant, die niet en bemint, soude doen beminnen. Maer sulcx en kan geen fins geschieden. Want also de Liefde een begeerte is van

van wat schoons, en dat de begeerte niet en kan wezen zonder voorgaende kennisse, en dat de gene, die dat Lief-kruyt ingegeven werdt, dickwils den Minnaer niet en kent, ofte wel kennende, haer, zoo en kan her zelvige geen liefde verwecken, als alleen sijn werck doende op het lichaem (dat het wel mer geyligheyt kan ontteken, sonder nochtans het selfde tot zeker persoon te bepalen) maer niet op het Gemoecht ofte de Ziele, dewelcke haer vrye macht heeft. Dan wy leeren door de ondervindinge, dat sodanige Minne-drancken in plaetse van minnende, de Menschen dul maken. So schrijft *Plutarchus* uyt *Cornelius Nepos*, dat dien rijken, en grooten Velt-overften der Romeynen *Lucullus* sijn sinnen bijster geworden is, door dien hy van sijn dienaar vergeven was, die hem nochtans Lief-kruyt ingegeven hadde, om te beter in sijn gunste te staen. Daerom raet de meester van de Minne-konst wel te recht in sijn 3 boeck, de vrijsters geen Lief-kruyt in te geven: als kracht tot Wtsinnigheyt hebbende:

Door list een minnen-dranck aen vrijsters in te geven,
Dat schaeft haer aen den geest, of gaet haer aen het leven.
Bebalven *Lucretius*, *Cornelius Gallus*, *Silvanus*, en andere hier door razende gestorven, wert oock geschreven dat de Roomsche Keyzer *Caligula* van sijn huysvrouw *Casopia* Lief-kruyt inghegeven is, waer door hy gantsch ontsinnigh werde. De Poët *Juvenalis* wijst het vergif aen in sijn 9 Schimp-dicht, te weten, *Hippomanes*, uyt het voorhoofd van een gheworpen veulen. Hierom is't dat de Roomsche wetten op den hals verboden hebben yemant Minne-drancken in te geven: dewijl de ervarentheydt gheleert heeft dat zy geen Lief-kruyt, maer Dulkruyt en Dootkruyt en zijn.

De wi die gistrigh aen heeft in het lijf gezogen,
Wort naer men wilt gesoelt, en daer men wilt getogen:
Maer als men deze wangh aen gast of vrienden viert,
So diense voor de mont of voor de mage niet.
Als yemant is vergift door loose minnedrancken,
Hy schijnt gemaect te zijn tot enkel venusjancken;
Maer wechtijs seylt de geest, zo dat hy met en kan
Verullen, daer het dient, de plichten van de man.
Al die met open keel ben geven om te drincken
Wat sorte lesde menght, wat *Circe* plagh te schencken,
Zijn dof en zonder geest, gelyck een deusigh swijn,
So dat ze tot den buyck alleen genegen zijn.
Een van het geestigh volck die, met geleerde dichten,
Gingh gieren sijnen tijt, en in het duyfster ischten,
Veruel in dwepery, om dat sijn jonge vrou
Hem door een minne-drank tot minnen trecken wou.
Hier door is (zo men houdt) *Caligula* bedorven,
Lucullus uytgeert, *Silvanus* mal gestorven,
Hier door heeft menigh wijf, al schoen de liefde groot,
Door onbedachte zucht een lieve man gedoot.
Dies isser op gevolght dat alle goede wetten
Haer tegen di beoogh met harde straffen zetten;

Soo dat het jonghste recht met al den ouden tijdt
Geen liefde-rancken dulc, geen minne-drancken lijde.

(3) De Teycken van dese malle Liefde en zijn niet qualijck te kennen, alsoo de Verliefde deselvige niet wel en kunnen verbergen; maer sy laten se al tijt aen het een, ofte ander eynde uytberften.

Hoe dat je Gelt, of Liefde slyt,
Sy wil, en zal, en moet er uyt.

Het wesen van de Minnaers is bleyck, en ongedaen, haer ooghen zijn inghevallen, maken vreught, als sy meenen wel met de vrijster te staen, zijn droevigh en somber, als sy voor de blaeuw schein vreesen. Sy doen veel dat sy niet gewent en zijn, ende houden haer gewoonlijke stemmigheyt niet. Waer van *Ovidius* wel seyt ten insicht van *Jupiter*,

'T en wil niet samen gaen: 't en heeft oock geen en val;
Geduchtheyt is te streng, en Liefde veel te mal.

De Vader van den Keyser *Vitellius*, anders (ghelijck *Suetonius* betuygt) een fraey Borgemeester zijnde, was so verlot op een seker meyt, dat hy met haer Speecksel onder honigh vermenght, niet selden ofte heymelijck, maer in 't openbaer ende alle daegh, sijn aderen, en keel voor een Geneesmiddel bestreect. Men vint evenwel zommige, die de noot ende beschaemtheyt dwinght, om haer Liefde met geweld te bedecken, ja die liever zonden sterven, als deselve openbaren. Hier toe dient wel een wacker vernuft. Want een Geneesmeester by zoodanige gehaelt zijnde, ende vindende haren Pols ras, haer Water root ende vyerigh, van wegen het waken, Vasten, ende gestadige Ongerustheyt, die het Bloet, en de Geesten dapper ontteken, zal niet anders kunnen oordeelen, als datter Binnenkoortse, ofte eenige andere Ontstekinge in 't lichaem is. In die gelegentheydt alffer eenigh achtordencken van Verlieptheyt valt, zo dient naerfigh gelet te werden op de veranderingh in 't Wesen, ende den Pols: waer door *Galenus* getuyght ontdeekt te hebben de Liefde, daer een Vrouw sieck aen lagh; als oock van een Ridder, die op een anders by sit verliest was. Maer sulcx is al lang te voren seer konstig in 't werk gestelt by den grooten *Hippocrates*, die van wegen sijn hooge wetschap door geheel Griekenlant vermaert zijnde, ontboden was by *Perdiccas*, Koning van Macedonien, dewelcke aen een langhdurige sieckte lagh, die voor de Teringh gehouden werde. *Hippocrates* (ghelijck *Soranus* in sijn leven beschrijft) by hem komende, en neerstelijck lettende op de nature van des Konings sieckte, merckte uyt zeker teecken, dat se quam uyt eenige ontroeinghe des gemoets: want sijnen pols anders slappelijck slaende, vermeerderde zo haest als een van de (by-wijven van sijn overleden vader *Alexander*, genaemt *Phyle*, van zonderlinge schoonheyt, ontrent sijn bedde quam. Op welke de Koning *Perdiccas* zoo verliest was (sonder het selve te derven aen haer ontdecken) dat hy allenckens als snee verging; so groot was het geweld van 't bedeckte vyer, het welke evenwel

wel aen de Pols uytbrack. *Hippocrates* hier door hebbende ontdeckt de oorfaeck van des Konings sieckte, heeft den Ghenees-middel oock behendelijck bygebracht. Want als hy deselvige aen *Phyle* te kennen gegeven hadde, en dat sy den Konigh wel streelden en liefkoosden, zo is hy in korten tijt bekomen, en tot zijn vorige gezontheit herstelt.

Diergelijcke geschiedenisse isser beschreven van *Val. Maximus* 5.7. en *Plutarchus* in het leven van *Demetrius*, die gehoudt hebbende zijn dochter *Stratonice* met den Koning *Seleucus*, zo geviel het dat de voor-zoon van die Koning, genoemt *Antiochus*, verliefte op deze *Stratonice*, sijne Stief-moeder, een vrou van byzondere schoonheyt: ja deze Liefde gingh zo hoog, dat hoewel hy zijn best dede, om dezelve te overwinnen, zoo bevant hy hem nochtans de slapste, alzo dat hy oordeelde datter geen Geneesmiddel en was, als alleen de doot gevoelende zijn begeerte berispelijck, ende sijne genegentheyt ongenezelijck. Op deze wanhope besluyt hy zijn leven en liefde te eyndighen door den honger, en veynzende een ander sieckte te hebben, die hem den etens-lust wech nam, werde in korte tijt heel ongedaen, en als uytgereert. *Erasistratus* een vermaert Medicijn, en neve van *Aristoteles*, gehaelt zijnde om hem te genezen, werde haest gewaer, dat de quelligh uyt liefde ontfont: dan hy en konde niet weten, op wien hy verlieft was. Om daer achter te komen, bleef hy een geheelen dagh voor het bedde van den jongen Prince, zeer naeu lertende op alle de gene, die inde kamer quamen, en op al de veranderinghen, die hy in hem voelde. Vorders werde hy gewaer, zo dickmaels als *Stratonice*, of alleen, ofte met ghezelschap by hem quam, hoe *Antiochus* veranderde in zijn aengezicht, dat dan root, dan bleyck werde, hoe hy haer lodderlijck aansagh, ende dickwils in zijn reden bleef steken, hoe zijn pols t'elckens rasser en hooger gingh:

*Daer de schat is, is het hert,
En de hant is by de smert:
En het oog swiert alrijt,
Daer een jeughdigh herte vrijt.*

Remy Belleau seyt dat het ken-teecken van de liefde in de borst gedragen wert:

*Les Chevaux pour les mieux cognoistre,
Bien souvent à la cuisse dextre
Portent une marque de feu;
Et moy aussi tost, que j'ay veu
Un amoureux, je le devine:
Car il porte à sa poitrine
Un signal, qui paroist pour.*

De Gheneesmeester besloot uyt deze, ende andere diergelijcke teecken, dat het de liefde van *Stratonice* was, die hem dus verre hadt doen verzeylen. En na dat hy lang by zijn zelven overleyt had, of hy de oorfaeck van de ziekte aen den Konigh te kennen zoude

geven of niet: ten laetsten hem vertrouwende op de Vaderlijcke liefde, die hy sijnen sone toedroegh, ende siende dat het anders den Prince sijn leven soude kosten, verstitouten sijn selven, om den Vader aen te zeggen, dat het niet als liefde was, t welck sijnen soon quelde: maer dat het sulcke liefde was, die niet voldaen en konde werden: en over sulcx de sieckte ongeneseelijck. *Seleucus* werde van dese tijinghe heel verbaest, en vraegde na de oorfaeck van de ongeneseelijckheyt. Om dat hy, antwoorde *Erasistratus*, verlieft is op mijn huysvrouw. Ey lieve, seyde de Konigh, is op mijn huysvrouw. Ey lieve, seyde de Konigh, daer ick u alrijt voor so goeden vrient gehouden heb, zoudet gy niet willen haer aen mijn soon laten trouwen, om hem van de doot te verlossen? Ghy en souder sulcx niet willen doen, antwoorde hy, indien het *Stratonice* was, die hy beminde. Och, riep de Konigh, of sy het was! Het welcke *Erasistratus* hoorrende, en vast vertrouwende dat de Konigh sulcx seyde, niet uyt een beveynst herte, maer beladen met liefde van sijn zoon, aengesien de tranen die hy storte: hem by de hant grijpende, seyde ront uyt: Ghy hebt Heer Coningh hier in mijn hulpe niet van doen: ghy kondt alleen, zijnde Vader, Man, en Coningh, oock Geneesmeester wesen van de sieckte van uwen soon, die op *Stratonice* verlieft is. Het welck by den Vader verstaen zijnde, laet sijnen Raet vergaderen, en om sijnen soon te behouden, doet hem kroonen Coningh van hoogh Asyen, en geeft hem *Stratonice* een houwelijck. *Causae* sehrijft dese wetenschap het Minnetoe in de brieven van de Poët *Ovidius*:

*Mijn Voester heeft den brant van mijn bedeckte wonden
Wt ick en weet niet wat behandigh onderwonden is
Die seyde my in 't oor: Ick sie het datje mint,
En dat u jeughdigh hert tot vryen u gesint.*

Deze manier om de ingekropte liefde te ontdekken, wert seer aerdigh uytgebeelt in 't Spaenische Heydinneken *Constance*, verlicht zijnde, om *Loth. Giralde*, daer van het bed houdende, te besoeken, en haer onderfragende van verscheide qualen, als sy geen recht antwoordt bequam, began ten laetsten een vryer op de steen ontleenen, te meer om dat de Teycken van dese liefde aldaer noch breeder uytgebeelt zijn.

*Hoort (seytse) kenje niet een hups en aerdigh quant,
De schoonste van de stad ja van het gantsche land?
Hebt ghy hem menighmael met geestigh hooren praten,
Of door een gunstigh oog tot in het hert gelaten?
Wacrom doch so geveynst, dat ghy so langen tijt
Hem in bedencken houdt, en niet te wil en zijt?
Ey lieve, sojoe meent den vryer oyt te trouwen,
En wilt hem niet te langh in anghst en twijfel houwen;
Een die zijn tanden breeckt als by een note kraecke,
Diens vreugt is niet te groot schoon hy de keeren smaecte.*
Giralde

Giralde kreeg een blos, en wert geheel onsteken,
 Als sy dit geestigh daer van vryen hoorde spreken,
 En schoon sy weynsen wou, haer bloet is boven haer,
 Dat maecte haer innigh hert ten vollen openbaer,
 Haer geeft is op de loop, haer pols begon te jagen,
 En al met vreeemt gewool van ongelycke slagen.
 Constance wederom: Nu sie ick watter schoort;
 Ghy (wat ick bidden mach) en doet u niet te kort,
 Spreect zo de reden eyfcht, en laet u moeder weten,
 Wat voor een edel geest u sinnen heeft bezeten;
 Want hoe ghy langer swijght, en meer u sieckte dect,
 Hoe datter uwe jeught tot grooter hinder streckt.
 De siecke vyfster sucht, en al haer leden beven,
 Haer sinnen even-selvs die worden omgedreven:
 Nu sie ick (sprack de maeght) wat kunst en wijsheyt doot:
 Ghy weet, gelyck het blyckt, den gront van mijn gemoet.
 Des wil ick nu voortaan in geen deel ver swijgen,
 Waer na te deser uur mijn jonge sinnen hygen,
 Wat dienter meer geveynst? ick ben van liefde krank.
 En dat heeft nu geduert wel seven maenden lanck,
 Wilt dit nu met beleyt mijn ouders openbaren,
 En raet hen acht te slaen op mijn bedroefde jaren;
 Want zo ick dien ick min niet haest gemeten mach,
 Soo is de gront geleyt van mijnen lesten dagh.
 My sal geen spruyt, of kruyt, geen sap of pap genesen;
 Ick zal begraven zijn, ick wil begraven wesen.
 Indien ick niet en krygh hem die mijn hert bemint,
 En sonder wien mijn ziele geen rust op aerden wint.
 Terstont na dit gespreck zo storse duysent tranen,
 Die met een stage vuur haer teere wangen banen.
 Constance troost de maeght, en geeft haer goeden moet,
 En stromt, door zoet gespreck, haer gullen tranen-vloet.
 Hier op is, des versocht, de moeder ingekomen,
 Die had tot haer behulp een Doctoor met genomen;
 Constance gaeter by, maer wat bezijden af,
 Daer sy haer met bescheyt het stuck te kennen gaf.
 Het spiset den Medicyn, dat sy de rechte gronden
 Van deze maeght-quael had kunstigh ondervonden;
 Te meer, vermits hy weet dat oock de kloeckste man
 Dit uyt geen herte-slagh of ader voelen kan.
 Maer als hy in gespreck met haer begon te treden,
 Doen gingh Constance ront, en gaf hem deze reden:
 Een maeght van achtchien jaer afkeerig van genucht,
 Die veeltys sonder slaep gebeele nachten sucht,
 Die, als men slechts begint van vrijers yet te spreken,
 Verandert in gebaer, en laet haer woorden steken,
 Die staegh wil en saem zijn, en nimmer uyt en gaet,
 En, schoon al isse jongh, het zoet geselschap haet.
 Die geel en deerlijck siet, en leeft als sonder eten,
 Wat zo een vrijster schone dat heb ick wel te weten:
 Ick zegge, dat geen salf haer oyt genesen kan,
 Maer dat haer siel gebreck vereycht een rustigh man.
 Hier by koomt dat ick sie haer oogen ingesoncken,
 Maer vygrigh evenwel, gelyck als helle voncken,
 Haer pols geweldigh ras, haer water bijster root.
 Hoe! kan dit anders zijn als enckel minne-noot?

Voor my ick stel het vast, ghy mooght het overloggen,
 U doohter even-selvs zal u de waarheyt zeggen,
 So ghy haer recht bevracght. want, na haer raken slaen,
 De noot die roept om hulp, daer is geen weynsen aen.

Als men dan siet aen een Vrijster so ongedane teykenen, als Constance nu verhaelt heeft, zo dientmen in 't raken van den Pols, van de gene daer achterdencken op valt, indien de persoon selfs niet en kan verschijnen, eenige redenen te verhalen, en dan wel te letten ofte daer geen verandering in wesen, of polsen komt. Want zulcks geschiedende, zo machmen wel gelooven, datter niet en hapert, als Liefde. Hier uyt hebben sommige gemeent ofter een Minne-pols was, en of men uyt den bysonderen Ader-slagh konde de Liefde gewaer werden: maer datter zodanige geen en is, en dat de onvoorsiene veranderinge sulcks alleen te kennen geeft, wert met de redenen aengewesen by d'Heer Ridder Jacob Cats, in sijn Aenmerckinge op de gemelte Hiltorye.

(4) Wat de Genesinge aengaet, die wert feer swaer gehouden. Daer over beklacght hem Apollo by den Poët Ovidius, dat hy in sijn macht hebbende de krachten der Kruyden, sijne Liefde evenwel met geen Kruyden te genesen was. So dat de Poët Propertius oock feer wel geleyt heeft 2. Eleg. 1.

Wat sieckte dat een mensche quele,
 Al is hy wonder vrent gestelt,
 Dat jaeght een dranck, een machigh kruyt,
 Dat jaeght een kunstigh meester uyt.
 Maer brant van liefd' en minne-pijn
 Die past niet op den Medicyn.

Evenwel is in 't beginsel dit quaet wel te streuten: maer als men het diep heeft laten inkruypen, zo dat het heele overhandt genomen heeft, dan verandert het wel in een Dulligheyt, en de gene die daer aen vast zijn, komen allencxkens uyt te teren, of te verdrogen: ja sommige nemen haerselven het leven.

(5) Derhalven dat hier gedaen dient, en moet geenfins uytgefelt werden, maer in't begin by de hant genomen, eer het quaet te diep gewortelt is. Het welck de Meester van de konste der Minnen wel leert in sijn eerste Boeck van de Remedie der Liefde:

Gefellen hoort een woort: Wanneer u teere sinnen
 Gevoelen eerst den brant en hellen om te minnen,
 So wint u metter daet ontrent het weligh kruyt,
 En, eer het vorder gaet, zo roeyt den wortel uyt.
 Gelooft het, dien het raecte, met langh hier op te wachten
 Soo wert de liefde sterck en boven uwe krachten;
 Dat eerst een beeck je was, dat wort een groote stroom:
 Dat eerst een tack je was, dat wort een groote boom.
 Een sieckte die wel eer stont haest te zijn genesen,
 Kan beden sonder raet en buyten hope wesen:
 Een die sijn tijt vergeeuwt, als hy was goets vermach,
 Sal niet bequamer zijn oock op den naesten dagh.

*Wy zijn onachtzaam volck, en sleuren alle saken,
 En willen als het dient niet aen het zeer genaken:
 Daer kruypt dan eevstaeg, daer kruypt de kanker voort,
 Om dat het slim vergif niet eer en was gestoort.
 Voelt daerom eenigh mensch van Liefde sich bevechten,
 Die zy flux in de weer, en laet hem onder-rechten;
 Maer doe het mat beleyt, en eer het winnigh quaet
 De sinnen overloopt, en vast gewortels staet.
 In qualen van den geest, in sieckte van de leden
 Daer wijst de stage daet, daer leert de vaste reden
 Dat ieder raet behoest, en dat ter rechtter tijt,
 Al-eer het slim bejagh tot in het herte gelye.
 Daer sonder onder u van soo verdrayde sinnen,
 Die, sonder voor-beraet, haer stellen om te minnen;
 En als het slim fenijn is aen het hert gegaen,
 Dan spreekten om behulp de beste vrienden aen.
 Dit zijn, onwisse jeught, dit zijn verkeerde slagen,
 Ghy dient van eersten aen om raet te komen vragen;
 Het is van ous gefeyt: „ Het licht dat voren gaet,
 „ Dat geeft in alle dingh voor-al de meeste baet.*

*Plinius schrijft in 't 30 Boeck van sijn Natuerlijke
 Historie op 't 16 Capittel, dat de Liefde verkeert
 met een dronck van Bocken-water, tot meerder tegen-
 heyt Nardus onder 't zelve gemenght.*

*Ian de Vigo, Geneesmeester van den Paus Iulius de II.
 neemt den dreck van de gene daer yemant opverlieft
 is, en brant die, seggende dat dien reuck den amou-
 reusen seer goet is, om de Liefde te vergeten. Maer
 dese vijgen sichjnen gekomen te zijn uyt den winckel
 van de Meesters, die by Aristophanem Dreck-eters ge-
 naemt werden. Albertus Magnus, en Cardanus prij-
 sen hier toe verscheide gesticenten. Sommige het Bloot
 van de gene die bemint werdt, het welck wy lesen by
Iul. Capitolinum, in 't werk gestelt te zijn van den Key-
 ser Marcus Aurelius, om wech te nemē de ongetoemde
 Liefde, die sijn huysvrouw Faustina een Schermer toe-
 droegh, door raet van de Chaldecers. Dese raden den
 Keyser, dat hy den Schermer in 't heymelijck soude
 doen doorsteken, ende Faustina van sijn bloedt laten
 drinken den selfden nacht als hy by haer slapen soude.
 Het welck wel na haer seggen uytviel: maer van dat
 byslapen is gekomen Antoninus Commodus, een van de
 bloet-dorstighite en wreestte Keyfers van Romē:
 die hem altijt onder de Schermers begaf, en meer den
 Schermer gheleec, als den vromen Keyser Aurelius,
 die dat quaet alleen aen sijn Vaderlandt dede, dat hy
 Commodus voortgebracht heeft, gelijk de Poëet
Ausonius schrijft:*

*Hy dede maer een eenigh quaet,
 Tot nadeel van de Roomsche staet:
 Dat was vermids de goede man
 Een soon by sijn Faustina wan.*

Indien dese Dulligheyt uyt overvloet van 't Zaet
 komt, zo saluen daer toe gebruycken zodanige Ge-

nees-middelen, die het zelve verminderen, ende sijn
 prickelende kracht uytbluffen. Hier toe is eerst dien-
 tig het Ader-laten; en dan het Zaet van Cuyfch-boom,
 van Wijnruyt, van Coriander, van Lattou, en van Porce-
 leyn, Camfer, en diegelijcke verkoelende, ofte ver-
 droogende. De Weegh-bladeren gestampt, en in-ge-
 droncken, verminderen de geyligheyt, ende veel ge-
 droncken nemen die geheel wech. Hier toe kan mede
 gemaectt werden de volgende Conserve: N. Conserf
 van Plompen 2 oncen, Zaet van Cuyfch-boom, Lattou, Por-
 celeyn, Coriander van eicx 1 scrupel. Troch de Camphora,
 2 scrupels. Met Syroop van Plompen gemenght tot een
 Conserve, ende daer van des avonts, en 's morgens
 de groote van een Ocker-noot gebruyckt.

Wat vorder de Maniere van leven, also deselvige
 in 't 4 cap. van het Eerste Deel in den Schat der Ge-
 sontheit aengewesen is, zo en behoest die hier niet we-
 derom verhaelt te werden. Wy zullen derhalven dit
 capittel besluyten met de ghenefuge der gener, die
 Lief-kruyt ingenomen hebben.

(6) So drae achterdencken valt, dat yemant Lief-
 kruyt ingegeven is, zo zalmen terstont zoeken te
 beletten, dat het vergif, in 't welck het Lief-kruydt
 verandert, niet na het Hert en treckt, en alzo den
 Mensche om hals brenght. Daer toe is voor-eerst
 noodigh een Braeck-middel (beschreven in 't Eerste
 Deelop 't 12. cap. N. 6.) waer by altijt wat dient ge-
 mengt, het welck 't vergif wederstaet, als Citroen-zae,
Carduus Benedictus, van Alffen, of Wijnruyt, en van de
 selve dient oock na het braken een Drancxken ghe-
 maectt om te sweeten, 't welck eenige dagen na mai-
 kanderen moet vervolgt werden, in een ledige Maeg-
 Daerna, en ondertusschen, dienen oock gebruyckt te
 werden Genees-middelen, die het Vergif tegenstaen,
 en het Herte tegens 't selfde verstercken, gelijk die
 beschreven zijn in 't 18 capittel van 't Eerste Deel.

Het VII. Capittel.

(1) Dulligheyt uyt (2) inwendige Oorsaken.
 (3) Hare Teyckenen, (4) Voor-teyckenen,
 (5) Genesfuge, (6) en Maniere van leven.

(1)
 O P de Melancholy, of Ydelheyt van sinnen volgt
 wel lichtelijck een Mania, of Dulligheyt, die niet
 veel anders van malkander en verschillen, als in meer-
 der selligheyt van Oorsaeck, ende Toevallen. In de
 Melancholy zijn de Geesten duyster, ende bedwelmt,
 in de Dulligheyt yverigh en brandende. Soo dat de
 Dulligheyt niet anders en is, als een bedorven In-
 beeldinghe ende oordeel, sonder Koorste, met stou-
 tighet, onvertlaeghthet, slaen, ende stooten, haren
 oorspronck nemende uyt een heete vyerige gestalte-
 nisse der Zielige Geesten, en Herffenen.

Dese.

Dese Dullen beelden haer mede wel in, ghelijck de Melancholijcken, 't gene niet en is, maer sy gaen vry wat verder, sonder eenigh onderscheyt te maken tusschen goet ofte quaet, tusschen vriendt ofre vyandt. In de Wtsonnigheyt gaet haer so verre, dat sy als dulle Beesten, een yeder met tanden en nagels op 't lijf willen. Sy houden evenwel noch dickwils de gheuegenisse, 't welck daer uyt blijkt, dat sy haer gewoonlyke Liedekens noch na malkanderen wetē te singen.

Wat belangt de plaetse, die hier gerocht is, alhoe wel het gemeene gevoelen is, dat het de *Herffenen* alleen aengaet, gelijk 't oock eygentlijck doer; so en is evenwel niet te twijffelen, uyt de groote onstuy-migheyt des gemoedts, dat het *Herte* mede daer toe oorfaeck geeft. Waer toe oock groot blyck by-brenght, dat de Dulle luyden in haer huyskens geslo-ten zijnde, als 't midden in de winter, van geen kouw en weten: 't welck niet en soude konnen geschieden, by aldien het Herte de hitte met de geeften, door het geheele Lichaem niet en verspreyde. En hebben evenwel geen Koortse, door dien datter geen verrottinge by en is; en daerom en is niet vreem het gevoelen van *Platerus*, dat hier by de Hitte een quade Hoedanigheyt is, gelijkmen oock bevint, dat de Dulligheyt uyt Lief-kruyt, en ander Vergif voortgebracht wert.

(2) Het gene de Hitte in de Geeften ontfteeckt, is (als voorgaende oorfaeck) *swarte, ende verbrande Gal*. Het welck *Plautus* oock wel geweten heeft *Amphitr.*

--- *Atra bile percita est,*

Nulla res tam delirantes homines concinnat cito.

Dese Gal houdt haer somtijds in de Aderen van 't gantsche Lichaem, somtijds in de gene, die dicht by de Herffenen zijn, veeltijts in de Vrouwen ontrent de Lijf-moeder, uyt Bloet en Zaet aldaer vergadert, en bedorven; waer mede hier seker bruyne Weduwe gequelt zijnde, quam onlangs by den Borgmeester loopen, en haer in de beste gestaltenisse niet stellende, vraegde of daer yet ontbrack datmen haer geen man en gaf. En sulcx gingh zo verre, datmen genootfaeckt was deselve in 't Dulhuys te bestellen. Andere verpenen van de gene die hier af Dul langhs de straet liepen, ende dat het selfde geholpen werde, op die maniere, als wy van dierghelijcke Melancholy gheseydt hebben.

De Wtwendige oorfaken zijn een *Heete gestaltenisse des Luchts*, gelijk in de Hontsdagen, wanneer 't bloet seer verhit, als oock in de Herfft, alster veel Swarte gal vergadert wert. Waer toe insonderheydt helpen *Droefhey, Bekommeringh, Spijt, en Gramschap.*

Cleomenes, als hem tot ichande nagegeven werde dat hy sinen eedt gebroken hadde, uyt pijnt dul werdende, snede sijn Lichaem van onderen tot bovenen open, en storf aldus al lachende.

Lovius verhaelt van den Turkschen Keyser *Amurathes*, dat als hy de stad *Coria* (dewelcke hem van *Schander-beeck*, die hy selfs opgevoedt had, met list ontnomen

was) te vergeefs bestort had, uyt spijt in een Dulligheyt verviel, ende also storf. Soo schrijft *Platina* van den Paus *Bonifacius* de VIII. dat als hy die van 't geslacht *Columna*, uyt haer vaderlijcke Steden gejaegt hadde, en onvoortiens van *Sarra Columna* te *Anagnō* betrap ende gevangen gehouden werde, dul en rascende storf. So dat hy in den Stoel gekomen was als een Vosch, geregeert hadde als een Wolf, en gestorven was als een Hont. *Ranulp. Walsing. Haillan, &c.*

So beschrijft *Sophocles* den Grieckchen Vorst *Ajax*, dat hem geweygert zijn de wapenen van sijn overleden neef *Achilles*, die door den Raet *Ulysses* wierden toegeleyt, in so onverbolligen dulligheyt gerocht, dat hy 't vee aenviel, meenende dat het Griecten waren, sommige bandt, sommige keelde, ende een grooten ram geesfelde, geloovende dat het *Ulysses* was: en ten laetsten oock in sijn eygen sweert viel. So dat de gene, die als de sterkste onder de Griecten, alles uytgefaen hadde, de Gramschap alleen niet en konde overwin-nen, gelijk *Ovidius* van hem schrijft 13. *Met.*

*De Vorst, die groote man, die legers dorste tegen,
En oock aen Hector selfs een veltslagh plagh te vergen,
Die koude lijden kon, en sweert, en beeten brandt,
En kan sijn eygen hert niet houden in den bandt:
De Gramschap roock hem wech. Hy greep sijn eygen degen,
En sey, Dits immers mijn: geen mensch en haefter tegen,
Of 't moest Ulyssis zijn, een slim en oilyck man,
Die niet, als mette tongh, den oorlogh voeren kan,
Wel aen, ick wil dit sweere eens tegen my gebruycken,
Dies sal op heden noch de doot mijn oogen luycken.
Dit sprack de gramme vorst, met ongemeene tael,
En, eer het yemant daecht, so viel hy op het stael.*

De Melancholy die uyt Liefde, of Minne-drancxkens voortkomt, indien se langh byblijft, verandert mede in Dulligheyt. De beten van sekere Beesten, gelijk Honden, Katten, Wolven, maken oock een dulligheyt, die sodanige Beesten in manieren navolght; selfs zoo verre, dat de ghebetene meenen in deselvd verandert te zijn. Dan van dese sullen wy in 't volgende Capittel handelen.

(3) De dulligheyt is seer licht te kennen uyt het bedorven inbeelden, ende oordeel, waer door de dulle gantsch onvertsaeget elk een te keer willen met krab-belen, schoppen ende stoeten. Haer wesen is straf, en schrickelijck, haren mont schuymt (gelijck d'Heere de Groot met de versen van den Grieckschen Poët *Euripides*, en dit Latijns van *Lucanus*,

*Spumea tum primum rabies vesana per ora
Effluit, ---*

aenwijft in sijn Aenmerkingē op den Evangelist *Lucas* 9. 39.) en konnen niet slapen, noch kleederen aen haer Lichaem lijden, die sy versehenen, ende, indien sy niet wel bewaert en werden, doen haer selven te kort. Sommige van dese dullen (schrijft *Xenophon* in 't eerste boeck

boek der gedenk-weerdige Spreucken van *Socrates*) en vreesen niet eens voor 't ghene, dat in sijn zelven schrikkelijk is: en andere schricken van 't gene niet eens en staer te vreesen. De Toevallen, en Teycken-
nen van de Dulligheyt zijn wel uyt-gebeelt by *Io* in de Grieksche tragedye van den ouden Poët *Aeschylus*, genaemt den gebonden *Prometheus*: wiens woorden wy hier, om kortheys wile, alleen in Latijn zullen stellen:

*Hæu, hæu, hæu, hæu, hæu,
Rursus me sideratio, & aroniti
Furores accendunt, cestrique stimulus
Pungit vehemens.
Cor verò metu animum percussit.
In orbem oculi rotantur.
Extra autem cursum raptor, rabicè
Impetu insano, linguæ impotens.
Confuse autem voces accidunt temera
Acerbæ ad fluctus calamitatis.*

(4) Alzoo de Swarte gal de boofte en hartnackighe Vochtigheyt is, zo valt oock de Dulligheyt, daer uyt ontstaende, seer qualijck te helpen, en ghe-
duurt dickwils jaren ende dagen, somtijts oock het gantsche leven. Dan heeft evenwel in haerselven geen gevaer, 't en zy de Siecken niet willende eten of drinken, haerselven uyt-hongeren, ofte anders te kort doen. Maer het is een goet teycken, dat zodanige een ontlasting krijgen door Kamerganck, Stonden, Bloeden uyt de neus, speen, kramp-ader. Het is een doodelijck teycken, in de Dulle sieckte, seydt *Plinius* 7. 51. te Lacchen; waer by niet alderhande lach, na mijn oordeel verstaen moet werden, alzoo zulx strijden zoude regens *Hippocrates*, die de Ralernye met lacchen van minder gevaer stelt, als die ernst is; maer alleen de gene, die *Sardonius* genoemt wert, en is een treckinge regens de Nature van die deelen, dewelcke den Lach maken, en alzo door het trecken het zelve als na-maken.

(5) Om nu te komen tot de Genesinge. Dewijl de naeste oorzaak van Dulligheyt bestaet in verhitte Geesten, die haer beginsel, en onderhoudt hebben van diergelijke Vochtigheyt, so moet deselve voor-
eerst bereyt en af-ghezet, daarna van de Herffenen, en het Hert gheweert werden. Ende dan de Onge-
matigheyt der Geesten herstelt zijnde, dienen beyde die Deelen versterckt, ende verquickt: als oock de quade Toevallen, gelijk geduerigh Waken, verbeter.

Hier toe, na een voorgaende *Chyster*, ofte yet anders om de eerste wegen te ontlasten, en isser niet be-
quammer, als het *Ader-laten*, van wegen dat het ver-
minderingh maect van de heete Vochtigheyt, ende alzo by gevolg mede verkoelt. Ick heb gesien aen verscheyde, die haet meeste werck maecten om de Dulle te helpen, datse haer grootste toeverlaet in 't *Laten* hadden, en 't selve t wintigh, dertigh, en meer-

der reysen doende, vele, die ongeneesselijk schenen, wederom tot haerselven brachten. Ende daer toe mach men dan de een, dan de ander Ader nemen; oock Speen, ofte de Stonden verwecken.

Ondertusschen dient de Swarte gal door de Midde-
len (beschreven in 't 9. capittel van het Eerste Deel, gekoockt in *Wcy*) bereyt zijnde, eens des Weekes af-
ghezet te werden, door de Middelen verhaelt in 't 12. cap. van 't selfde Deel, beginnende van de slapste, ende zoo allencxkens komende tot stercker. Onder dit is van outs seer vermaert geweest het *Nies-kruyt*, zoo dat als sy yemant sagen, die met de kop gequet was, seyden, dat hy *Nies-kruyt* van doen hadde, ofte wel diende te varen na *Anticyra*, daer het selfde over-
vloedigh wies. Hier mede genas *Melampus*, (na wiens naem een soorte van *Nies-kruyt* den naem van *Melampodium* heeft) de dochters van *Proetus*, Koning van *Argos*, dewelcke haerselven in schoonheydt stellende voor de Godinne *Iuno*, waren door den toorn van deselve met sulcken Dulligheyt geslagen, datse Koeyen meenden te wesen, en vreesende voor de ploegh, haer vlucht in 't bosch namen. *Virgilius* schrijft oock *Ecl. 6.* dat sy het loeyen na-volghden:

Prætidæ implerunt fallis mugitibus agris.
Na dat de Swarte gal eens of tweemaal afgezet is, zo dienen mede tusschen beyden gebesicht sodanige Middelen, die het Hert, ende de Herffenen verstercken, het Bloedt, ende de Geesten suyveren, ende de Roockachtige dampen doen verdwijnen. Sodanige zijn *Plompen*, *Rosen*, *Violen*, *Consilye de Greyen*, *Guldelingen*, ende andere in 't 10 ende 18 Capittel van het Eerste Deel beschreven; die met eenen oock de Swarte gal veranderen, en beteyden.

Ende alsoo de Slaep hier seer qualijck, ja in eenige maenden somtijts niet komen en wil, zo moet deselve zo door uytwendige, als inwendige Middelen (aengewesen in 't 14 Capittel) gevordert werden, waer in alijt met voorsichtigheyt dient gegaen te wesen.

Als alles niet en helpt, zoo mach men komen tot een *Cautery*, en branden boven op 't Hooft aen in 't *Bregma* tot op de Pan, en houden dat lange tijt open, waer door verscheydene van de Dulligheyt ghesenen zijn, gelijk *Guarnerus* getuyghet. Het welck versterkt wert, door 't gene *Gordonius* verhaelt van een breuk in die een wonde in 't Hooft krijgen de met een breuk in de Pan, zoo lange wel was, als de wonde open bleef; maer dat, die gheheelt zijnde, de Dulligheyt wederom quam.

Hier toe behoort mede de Vrouwen sieckte, *Furas* *Vieramus* genoemt, in dewelcke haer de Lijfmoeder dul maect; en wert door Middelen, die het heer Bloet verkoelen, ende het Zaer verdroogen ende verminderen, te hulpe gekomen. Waer van eenige beschreven zijn in 't 22 capittel van 't Eerste Deel, en zullen noch elders aengewesen werden. *Dr. Forest* verhaelt 10. *Obs.* 24. van een longe dochter, die na 't toeheelen van eenige

Het IX. Capittel.

Dulligheyt door Dulle beesten veroorsaect, (1) van Weerwolven, (2) Wt wat oorsaect die Dulligheyt van de Beesten komt, (3) Teyckenen van een Dullen hont, (4) Voorgaende Teyckenen van Dulligheyt in een die gebeten is, (5) Ken- teyckenen, (6) Voor-teyckenen, (7) Gheus- singe.

Tot de dulligheyt behooren mede die Wtsinnige siekten, in dewelcke de siecken haer inbeelden, datze in Wolven, Honden, Katten, ende diergelijke dieren verandert zijn; als oock de gene, die verweckt is door het bijten van eenige dulle beesten.

(1) Dat de Menschen in Wolven veranderen, is al van oudts gelooft, en geschreven by de Griekse Homerus, Mela, Solinus, Strabo, Diomysius, de Latijnsche Varro, Virgilius, Ovidius, en verscheide nieuwe Schrijvers, daerom by den Françoyschen Loupgarous (welken naem by Hadr. Iunius qualijck gepalt wert op de *Nacht-merrye*) en by ons genoemt *Weer-wolven*, als die van Menschen Wolven, en van Wolven wederom Menschen werdē. Her welck de Poēt Horatius oock stelt, als gelooft te hebben, *Epod. 12.* daer hy spreekt van *Ulysses* Metgezellen, die door de tooveresse *Circe* in Swijnen zouden verandert wezen.

*Als Circe dienstigh wont, Ulyssis met-gesellen
In haren eersten stant, door toover-kunst, te stellen,
Verdwonen metter daet de borstels van het swijn,
En strax so was het volck gelijk als menschen zijn:
Sy kregen haer verstant, en al haer vorig wesen,
Naer dat de nare kol haer boecken had gelezen;
Sy stockten geenē draf, noch aten eenigh groen,
Maer droegen sich in als gelijk de menschen doen.*

De Griekse Historie-schrijver *Herodorus*, ende Latijnschen *Plinius* (die nochtans al licht van geloof schijnen geweest te hebben) als oock *Plato*, en *Pausanias* verhalen wel sulx van andere geseyt te werden: maer dat sy het voor een fabel houden. En over dat gevoelen werden oock wel te recht *Spondanus*, en *Bodim* wederleyt van *Delrio 2. Disquis. Magie q. 18.* Want de menschelijke ziele en kan geen gedaente geven aen het Lichaem van een beest, noch een Ziele van een wolf aen het Lichaem van een mensch: dewijl elcke gedaente vereyucht een bepaalde, en byzonderlijcken toegeeygende stoffe. Is alleen waer, dat de Duyvel wel yamant doet gelooven, dat hy in een wolf verandert is, en derhalven als sodanigh hem stelt om Dieren te verscheuren, oock dat hy de oogen van de gene die hem sien, zoo beguygelt, dat sy de uytwendighe schaduwe van de gedaente voor 't rechte lichaem nemende, niet anders en weten, of hy is een Wolf. Siet breeder

eenige Sweringen in haer been, en het opstoppen van haer Stonden, in een schrickelijcke Dulligheyt verviel, gheftadigh roepende dat sy in de Hel begraven was, en niet als Swavel en vyer uytspoogh: maet dat deselve ghenas met het openen van de ader ontrent den enkel (*Saphena* genoemt) na datter ontrent acht oncen swart bloet uytgeloopen waren.

(6) Om te besluyten met de Maniere van leven. De *Lucht* dient hier koel, ende vochtigh te wesen; en de *Spijse* van de eygen hoedanigheyt, gelijk doorgeslagen *Gerste*, versck *Vleysch-nat* met *Endivye*, *Lattouw*, *Bernagye* gestoot, *Kuyckens*, *Lams vleysch*, *Kalfs vleysch*, *sachte Eyerē*; en derhalven zijn in dese gelegentheyt onbequaem, die *Gal*, ofte grove *Vochtheden* kunnen maken, gelijk *Rant-vleysch*, ende alle ander dat ghezouten ofte geroockt is, gelijk oock foodanige *Visch*. De *Wijn* moet hier gantsch ghefchout, ofte die heel dun, ende dat weynigh gedroocken werden. Het welck mede plaetse heeft in *Bier*, dat niet te Hoppigh, ofte te koppigh dient te wesen. Dan men mach in stede van 't selfde *Gerste-water* drincken met *Syrop van Viole*, *Granaet-appelen*, ofte *Bernagye* vermenght: ofte oock versck ghemolcken *Meick* met *suycer*, of een manier van *Amandel-melck* van *Gerste-water* met *Verkoelende zaden* uytgetrocken, 'twelck oock den *Slaep* verweckt, die in dese gelegentheydt hooghnoedigh is: Hier dient *matelijcke Oeffeningh*, en een *open Lichaem*; het *Genoede*, zoo veel mogelijk is, vrolijck, sonder yemant by de sieken te laten komen, die hem onaengenaem is: waer toe wel dienstigh is hem alle vermack aen te doen, selfs van de *Musick*, dewelcke, gelijk hier voor verhaelt is, van den eersten wijs-gierigen *Pythagoras* ingebracht is om de *Ziele* te stillen, en te bevredigen. So lesen wy dat de *Dulligheyt* van den *Koningh Saul* stilde, als *David* op sijn herpe sloegh.

Gyon geeft ons hier van een goet exempel op 't 14 cap. alwaer hy verhaelt in 't 1 boeck van sijn verscheide *Lessen*, hoe een jonge, hupse, en degelijcke *Vrouw*, verstaen hebbende, dat haren man somtijds by een ander liep, in sulcken dulligheyt verviel, dat sy alle ooggenbuck, haer selfen wilden werpen dan in 't vyer, dan uyt de venster, dan in 't water, daer sy oock tweemaal nytgetrocken was: zo datmen haer moft doen be- waren. De *Genees-meesters* en konden hier geen be- terschap toebrengen: maer een *Capucijn* daer voorby komende, en biddende om aelmis, hebbende verstaen het vrent ongeluck van de *Ioffrou*, gaf haer, om een *Luytenist* by haerte halen, ende datmen den zelfen langh by haer soude laten, en oock des nachts eenige *Liedekens* voor haer bedt zoude singen. Het welck in 't werck gestelt zijnde, zo gingh de dulligheyt in drie maenden over, ende sy bleef daer na wel by haer sinnen.

breeder 't gene hier over vergadert is by *Goulart. 1. des Histor. admirabl.* Maer hoe het hier mede zy, 't en gaet onse konfte niet aen: gelijk wel doet aen andere soorte van *Wolfs-dulligheyt* / te weten, als de gene, die meenen in Wolven verandert te zijn, alleen gedreven werden door verkeerde inbeeldinge, en daer door ook de Wolven in haer doen navolgen, daer sy evenwel by de gene, die haer sien, klaerlijck blijcken menschen te wesen. So schrijft *Pincelius* datter te Padua in 't jaer 1541 een Huysman was, die hem inbeelde een Wolf te wesen, ende veel volcx in 't lant ombracht. Daer na met veel moeyten gekregen zijnde, hiel vast staende een rechten Wolf te zijn, met dat onderscheyt alleen, dat de huyl met het hair in hem omgekeert was. Daerom sommige, die daer by waren, toonende haer selven als wreede Wolven, quersten, om de waerheyt te weten, sijn armen, ende beenen, om de waerheyt te weten, sijn armen, ende beenen, om de waerheyt te weten, dan merckende daer na sijn onnooselheydt, bestelden hem by de Heelmeeesters, maer was so uytgerecht, dat hy 't in weynig dagen bestorf. Diergelijke exempelen zijn by andere Schrijvers meer te lesen.

(2) De Oorsaeck van dese laetste dulligheyt komt somtijts door 't Bloet, 't welck gedroncken is van sodanigh Beest, in 't welke de krankfinnige meent verandert te zijn. Soo verhaelt *Weinrich* van een Dochter, die gesien hebbende yemant onthalsen, uit schrick een Vallende sieckte kreegh, waer toe, als andere dingen niet en holpen, sy, door raet van yemant, indronk *Katten-bloet*: waer door die dochter een Katten-aert by wijlen kreegh, en dede al na, dat de Katten in huys doen, als meeuwen, springen, en muylse-vangen. Hy verhaelt oock van een ander, die *Verokens-bloet* gegeten hebbende, sijn selven sat van slick ar. En die veranderingh is oock elders te sien. Want het bloet, insonderheyt heet, en noch volgeeft, gedroncken, kan een groote veranderingh in den Mensch maken, waer door hy ofte in 't gemeen de wildigheyt van de Beesten navolght, ofte in 't bysonder de manieren alleen na-aept van 't gene, wiens Bloet hy ingenomen heeft. De reden hier van is wel te begrijpen. Want also het Bloedt den aert ende de nature heeft van sijn Dier, en dat alle de Werckingen der Dieren voornamelijck uytgevoert werden door de Wermte, ende de Geesten: 't selve dan van den Mensch ghedroncken zijnde, zo is gelooflijck, datter in sijn Geesten ende Wermte, ende so vervolgens in de Vochtigheden, en vaste Deelen veranderingh geschiet. Want al dat verandert, volght de nature van 't gene de veranderingh maect. En dit is misschien de oorsaeck, waerom God zo dick wils, ende zo ernstigh gebiedt het gebruyck van Bloet, insonderheyt dat noch heet is, en van levende Dieren.

Het selfde kan oock plaets hebben, hoewel zoo veel niet, in de *Melck*, insonderheyt in de teere jaren gedroncken, en in het *Vleysch* van de Dieren gegeten. Soo heeft men gesien, dat yemandt, die met *Geyten-*

melck opgevoedt was, groot geworden zijnde, niet en dede als springen en hippelen, en ghelijck de *Geyten* in 't kruyt knabbelde. Daerom meenen oock sommige, dat vele *Fransoyshen*, alsoo sy dickwils met *Geyten-melck* opgebracht werden, nauwelijck stil en konnen staen, noch het hippelen, al zijnsf alleen, en konnen laten. *Plinius* en *Edouardus* schrijven, dat de *Beeren-Hersenen* gegeten zijnde, inbeeldinge verweken, of yemandt in een Beer verandert was. Het welck *Dr. Wierus* oock getuygt 't sijnen tijde geschiet te zijn in een Spaensche Edelman, dewelcke mede van sulcken eten, door bosch en over bergh liep, niet anders wetende of hy was een Beer. So schrijft *Fernelius* van eenige Iagers, als sy eenen sellen Wolf doodt geslagen hadden, hem in stukken snijdende, tot verscheyde koketten gereet maecten. Waer van al de gene, die daer afgegeten hadden, dul wierden, en sommige oock storven. Waer uyt blijckt (het welck oock met verscheyde exempelen bevestigt wert van *Iob. Baubinus*) dat de *Wolven* oock de *Dulligheyt* onderworpen zijn: ghelijck mede getuygt wert van *Snijnen, Offen, Paerden, Vossen, Katten*: maer dese dulligheyt valt onder de *Honden* (als heet ende droogh zijnde) verre uyt aldermeest.

Dit Dulle vergif werdt meestendeel medegedeelt mer een beet, te weten, door de wonde van 't speecksel ingeprent. Het welck van sodanigen selligheyt is, dat een Vrouw, toenaeyende een gat, 't welck van een Dullen hoort in seker kleet gebeten was, ende den draet afbijtende, daer van Dul werde. En *Matthiolus* schrijft twee gesien te hebbē, die alleen van 't speecksel te raken, sonder beer, de *Dulligheyt* kregen. Sommige hebben zoo veel doens met de *Honden*, dat sy deselve tot walgingh soenen en lecken, het welck in dese gelegentheydt groot ongeluck baert; waer van den grooten Rechts-ghelerden *Baldus* een droevigh exempel gaf, als hy met sijn Hondken spelende in sijn lippe gebeten werde, en daer van een *Dulligheyt* kreegh, die hem in 't graf bracht.

Op welke van de verhaelde Manieren het Vergif van een Dul beest den Mensch medegedeelt werdt, en toont terstont sijn kracht niet: want hy en voelt dickwils in 't eerste geen quaet, als misschien wat pijns in de wonde, zoo dat het veeltijds na eenige maenden, ja oock jaren eerst uytbreeckt. Soo hebbe ick onlangs gesien in den Dijk-graef van Ryderkerck, die acht maenden na den beet, van Lichaem en geest moet seer wel te pas was, tot dat hy na die tijt in hevige *Dulligheyt* (die hy voorseyde te voelen komen) vervallende, in weynig dagen storf. Van drie, en vier maenden getuygt *Hildanus*; van acht *Fracastorius*; Andere van 6. 7. en 12 jaer: *Brasavola* van 17. *Guamerius* van 18. *Alzaravins* van 40. En also het Vergif bestaat in een verborgen hoedanigheyt, so en kan niet lichtelijck van dat wonderbaerlijck wercken de rechte redenen gegeven werden. Evenwel mach men waerschijnelijck

nelyck seggen, dewijl het Vergif door sijn geheel wesen van onse nature vervreemt is, en van onse wermte niet overwonnen en kan werden, dat het so lange als het in 't Lichaem blijft, sijnen aert houdt, en ten laetsten sijnne kracht uytgeeft, al geschiet sulcx de een tijt rasser als de ander, na dat het selde meerder of minder kracht heeft, om op ons te wercken: of oock het Lichaem, dat het ontfanght, stercker of swacker is, om 't selde te wederstaen.

Dit Vergif is van dien aert, dat het oock van de gene, die van een Hont gebeten is voortgaet in een ander, die hy komt te bijten, gelijk *Lucianus* wel schrijft in *Philopseudes*. So verhaelt *Baubinus* dat eenen waert sijn gassen Speck voor siet: de van een Swijn, dat van een Dullen hondt gebeten was, waer door alle, die daer af aten, Dul wierden; ende noch van een ander Swijn dat dul gheworden zijde van een Huytman dootgeslagen, maer niet diep genoegh begraven was. Het welck de Vossen des winters opkrabden; van 't selve gegeten hebende Dul wierden. Van deselvede zijn daer na oock Menschen, Peerden, en ander Vee gequetst, en alle in Dulligheyt vervallen, en meestendeel ghestorven. Waerom een yeghelijk hem wel wachten mach yet te eten, of te drincken, dat van een Dulle geproeft is.

(3) Alle Beren, 't zy van Beesten, 't zy van Menschen, dewijlse met een Gramschap gelchieden, soo zijne quaetaerdigh, gelijk genoeghaem blijkt uyt de genesinge by *Hildanus*, en andere daer van bygebracht. So schrijft de *President de Thou* in 't 5 boeck van sijn Historie, hoe datter seker half naeck, maer sterk man van d' Eylanden, in den Schotschen oorlog reghen de Enghelschen, sijn selven midden onder de vyanden begaf, ende daer een Engelsman by de kop greep, en op sijn schouderen smeet, en also met groote snelligheyt by de sijne bracht; maer dat de gevangen hem een venijnige, ende byna doodelijcken tant in de leden settede. Dan dese Beren schelen even wel seer veel in gevaer, van de gene, die door dulle dieren komen. Derhalven om het selve in 't eerste, zo veel mogelijk is, te steuten, so dient wel (also aen de wonde selver geen onderscheyt te sien en is) geweten of den Hont (die wy nu sullen nemen als de gemeenste) dul is of niet.

Om sulcx te ondervinden zalmen gestamte *Ockernoten* op de wonde leggen, en daer eenige uren op laten (na de wonde groot of te kleyn is: want hoe sy wyder is, hoe de Noten het Vergif eerder na haer nemen) ende dan deselvige voor de Hoenderen werpen. Indien den Hont dul is, so sterfen sy 'sanderendaegs: ende niet zijnde, blijvende in 't leven. Het selde kan oock gedaen werden met wat kruym van *Wisselbroot*, of diergelijcke. Dan hier in dient mede op den front selve ghelet, die dul zijnde, niet eten, noch drincken wil, veel schuym ende quijl uyt neus, ende mont quijt wert, valt een yegelijk aen, soeckende deselve te bij-

ten, doch sonder baffen, heeft seer roode ende vyerige oogen, draeght aen niemant kennis, laet sijnen staert ende tongh, (die veeltijds bruyn of te geel is, als met Gal bestreken) uyt de mont hangen, loopt somtijds haestelijck, ja als sonder achterdencken, eigens tegen, ende blijft d'ander tijt schierlijck stil staen, en andere Honden vluchten voor hem.

(4) Wanneer de gene, die gebeten is, begint benauwt en sonder reden korfel te werden, een swaerte, en loomigheyt, gelijk als in quaet weder, door alle de leden voelt, niet of ongerust slaept, vol vrees is, ende weyniger, als hy gewent is, soeckt te drincken, binnens monts mommelt, en al is 't midden op den dagh, om licht roept: pijn in de wonde voelt, (al isse al lange geheelt) die na 't hooft treckt, en aldaer een draeyingh veroorsaect, zo dat hy niet wel voort en kan gaen. Als dit, segg ick, gemerckt werdt, soo machmen wel rekeningh maken, datter Dulligheyt op handen is.

(5) Maer de gene, die nu alreede aen de Dulligheyt vast zijn, reken by poosen haer Leden uyt, gelijk die geuuen, zijn dapper ontfeken in haer aenghesicht, hebben een schrickelijck gesicht, schuym-becken, en spouwen op de gene die haer voor komen, baffen, en bijten als de Honden. Hoewel sommige noch wat oordeels behouden. Soo verrelt *Gentilis*, datter een Dul Jongman sijn Moeder afraden, hem te genaken: want dat hy sich niet en konde onthouden van te bijten al de gene, die by hem quamen. Sommige van deselvige rasen, eenige houden noch wat verstant tot het laetste: doch op die tijdt verandert het meestendeel. De stem is heesch, den adem kort, sy braken gal, en op 't eynde met nock, treckinge der leden, en knarsen der tanden.

Het gemeenste teycken is, dat sy voor het Water, en alle vochtigheyt seer schricken; waer van de reden al van oudts by vele gegeven is, dat sy in 't water haer inbeelden te sien het schijnfel van den Hont, die haer ghebeten heeft. Sulcx heeft mede eertijds een Griex Poët *P. Silentarius* getuygh:

Wie van een dullen hont is in het lijf gebeten,

Die meynt een hont te sien als hy by water koomt,

Het beelt van dat hem schaede en kan hy niet vergeten,

En daerom is hy bangh, en wonder seer beschroomt.

En hier van sullen wy oock terstont een exempel bybrengen: maer en is evenwel d'algemeene reden niet, dewijl ick dickwils gesien hebbe, dat sodanige, maer hoo: ende de pomp gaen, of een emmer waters voorby hare kamer dragen, groote schrick op haer lijf kregen, en daer door mercklijck verarghen. Waer uyt blijkt, dat dese siecken niet uyt een verkeerde inbeeldinge, maer dewijl sy voelen, dat alle Vochtigheyt haer beschadicht, van deselvede vervaert zijn; gelijck men walgh, en ontfelt, als yemant wat voor komt, dat hem tegen is.

(6) Wanneer de gebeten wonde terstont veel bloer, niet diep in en gaer, noch geen ader, slag-ader, of zenuwe gerocht en is, dan valter hope van genezen, mits datter in 't begin goede Genees-middelen gebruyckt werden. Maer als de schrick van 't water al gekomen is, dan wert het gemeenlijk met de doot bekost.

(7) Al schijnt dit quaet in 't eerste sijn zelven so gevaerlijk niet voor te doen, zoo moet het evenwel in tijts tegengestaen wesen, of het brengt den Mensch tot de sekere doot. Dit heeft tot sijnen onderganck wel vernomen de voorgemelte rechtsgeleerde *Baldus*. Want van een kleyn Hondcken, in sijn lip even gebeten zijnde, niet werende dat het Cul was, en de wonde, om de kleynhey, niet en achten, storf daer van dul na vier maenden, op welke tijdt alle Genees-middelen maer te vergeefs aengewent wierden. Derhalven zalmen terstont zoeken te beletten, dat het Vergif, het welk door den beer in 't Lichaem geprent is, niet voort en gaer, ende 't ghene ghevat is, uytgetrocken werdt: en dan dient het beschadicht Deel wederom te recht gebracht te wesen.

Om tot dit oogmerk te geraken, zalmen eerst het Deel, drie vier vingers boven den beer Binden, doch niet zo vast darmen 't gevoelen beneemt: maer indien door de gestaltenisse van 't Deel 't Binden niet en kan geschieden, so salmen op de aengewesen plaets leggen Wech-drijvende middelen, als poeyer van *Draken-bloet*, *Granaet-schellen*, *Bolus*, *Cipres-noten* met wit van Ey gemenght.

Te gelijk dient op de wonde (eerst gescherft, indien se kleyn is) een *Kop* met vele vlam getelt, om 't Vergif uyt te suygen. Waer toe oock bequaem zijn, geset levende *Duiven*, of *Hoenderen* met het hinderste, de vederen eerst wat uytgeploekt, en d'een doot zijnde, wederom een ander genomen: 't welck mede doen konnen *jonge Duyven*, of *Hoenderen* levend over midden gesneden, ende zo op de wonde geleydt. Hier toe kan de wonde mede bequamelijk gewasschen en gewreven werden met *Mofsaert*, in Azijn oft Pis ghesmolten, latende op dezelve een dubbelden doeck in 't selfde nat gemaect. Is mede goet *Paerde-mis* in stercken Azijn gekooct, of gestoote *Swavel* met *Speecksel* gemenght; of *Peck* met wat *Zout*, en *Euphorbium* ghesmolten. In 't kort is hier dienstigh al wat scherp, en dapper treckende is. Sommige ichrijven dat het *Hair* van den *Hont*, die ghebeten heeft, op de wonde geleyt, door gelijkhey van wesen, 't vergif uyttreckt: gelijk de *Scorpioen* gestampt op de steeck, die hy gegeven heeft, geleyt zijnde, al 't Vergif na hem treckt. Dan al wert dit by vele zeer geprezen, zo zoude ick my meerder betrouwen op een *Pap* gemaect van *Loock*, *Wijn-ruyt*, *Duyve-mis*, *Zout*, *Mofsaert*, met *Zuyrdeegh*, *Honich*, *Voorloop van Brandewijn*, en wat *Theriakel* gemenght. Maer het aldergeraetiaemste, daer ick alrijt de beste baet in gevonden hebbe, is, datmen ten alderersten de ghebeten plaetze met een gloeyend

zyer brant, waer door het Vergif verteert wert, ende de wonde lang open gehouden. Derhalven dient terstont de korste wechgenomen, op dat deselve, 't Vergif, dat geloost moet werden, niet tegen en houdt: het welck geschieden kan door het bestrijcken van een *Doyer* met versche boter: dan also zulx wat te langzaam voortgaet, en dat het wachten hier zo gelijck valt, zoo is beter, datmen de Korste ten eersten met de schaer wechneemt. En moet dan de wonde wel een paer maenden open gehouden werden.

Daeren is by ons niet gemeender als de gene die gebeten zijn in de Zee te dompelen, om haer de schrick van 't water wech te nemen. Soo schrijft oock de Griecsche *Philostratus* in 't 6 boeck van 't leven van *Apollonius*, hoe dezelve een dullen Hondt in de rivier wierp, en dat die, daer wat in geweest zijnde, ten laetsten aen lant swom, en aen de kant staende, began te baffen ('t welck de Dulle honden niet en doen) ende latende de ooren hangen sijnen staert roerden, als wilende te kennen geven, dat hy genezen was. Want het geneesmiddel (zeyt *Philostratus*) van de Dullighey is het water, by aldien den dullen het zelve derst ghenaken. Die kloeckmoedigheydt hadde eertijds een wijsgerige, gelijk *Acrus* schrijft, dewelcke van een dullen hondt ghebeten zijnde, ende de Bewegingen sijn gemoets krachtelijk tegenstaende, dewijl hy in 't badt lagh 't schijnzel van een *Hont*, hier over wat by sijnzelven denkende. *Wat zeyde hy, heeft den Hont gemeen met het Badt?* (het welck daer na een *Spreeckmeent* onder de *Grieken* is geweest) en daer op treddende in 't badt, dronck onbeschroomt, en quam also wederom tot sijn vorige gesontheyt. *Dr. Forest* verhaelt van ontallijcke, die haer door sijnen raet lieren welck, in sijn boeck van 't Venijn, oock aengemerckt heeft de *Kardinael Ferrand Pozetus*. Insonderheydt heeft sulcx sijn swarigheydt in de Winter, indien men niet terstont by de vyer en komt. So weet ik dan een *Huyfman*, die gedoopt zijnde, so nat op de stede geset werde, eer hy 't huys quam, doot gewroten was.

Om vorder den voortganck van 't vergif te beletten, en de Voorname deelen te verstercken, sijn bequaem *Theriakel*, *Mitridaet*, *Dioscordium*, *Conf. Alkermes*, alledaegh tweemaels gebruyckt, tot een drachme elcke reys. *Ionch*. I. *Godschalck van Schurman* (wel geleerde broeder van de aldergeleertste lofftouw) heeft my medegedeelt, voor een seker Genees-middel, gebruyckelijck in 't lant van der *Marck*, alwaer de *Hont* veeltijts dul werden, het volgende: *N. Wijnruyt*, *Averrone*, *kleyne Sabs*, *Betonye*, *Kartten-kruyt*, *Huys-loock*, *roode Bywoer*, *Meesster-mortel*, *Lavaesch*, de *Kruyden in water*, en den *Huys-loock* in wijn gesoden, doorgedaen, en vermengt, en daer van negen dagen, driemaal daeghs een roomerken af ghedroncken, en ondertusschen de *Wont* met den selfden dranck gebet en gesuyvert.

Voor Spijse en isser niet argher, als *Duyven*, die door bysondere eyghenschap hier schadelijck zijn, gelijk aen d'ander zyde vorderlijck *Bocken-vleysch*, *Castanyen*, *Kool*, *Rivier-kreeften*. Zijn oock dienstigh *Ocker-noten*, *Amandelen*, *Vijgen*, *Looch*, *Ajstyn*, *Biesloock*, *Ajperges*, *Radijs*.

Het X. Capittel.

- (1) Noodtwendigheyde van den Slaep. (2) Schade van langh Waken. (3) Oorsaec, (4) Teycken, (5) Voor-teycken, (6) Genezinge. (7) Schade van (8) Onnatuurlijcken Slaep, (9) Sijn Teycken, (10) Voor-teycken, (11) Genezinghe. (12) De Deuselighbeyt, (13) Oorsaken, (14) Voor-teycken, (15) Genezinge. 16 Slapende Koortse.

(1)

AL is't dat de Slaep maer een schutsel is tusschen leven, ende niet leven, gelijk *Aristoteles* schrijft, en dat wy maer soo veel en schijnen te leven, als wy wacker zijn, waer op slaet her *devijs*, dat den President *Viglius van Aytta* plach te voeren, *Vita vigilia*: soo en kan evenwel ons leven nochte gesontheydt sonder den selven gantsch niet bestaen. Ja her is tegen de nature, ende uyt een sieckelijcke oorsaec bestaende, 't ghene wy lesen by *Plinius*, ende *Seneca*, van *Mæcenas*, die drie jaren, en van weynigh andere, die langhe tijdt sonder slapen zijn geweest. Want alsoo d'ingeboren Warmte, ende Geesten in het waken slijten ende verteren, soo is noodtwendigh dat sulcks wederom door den slaep herstelt werdt. Waerom de Poët *Ovidius den Slaep-god*, in het elfde Boeck van *Metam.* aldus doet aenspreken:

*Somme quiet rerum, placidissime, Somne, deorum,
Pax animi, quem cura fugat, qui corpora duris
Pessa ministeris mulces, reparasque labori.*

Derhalven als yemandt sijn werck al wakende ghedaen heeft, soo moet hy hem tot de rust geven. Want door den Slaep werden niet alleen de vervolgen Geesten hermaect, en de natuurlijke Warmte vermeerdert: maer oock de Rauwigheyt verteert het Lichaem vervochtight, en wederom bequaem en fluxx gemaect tot nieuwen arbeydt.

Maer so wel Slapen, als Waken, wanneer sy boven maer gaen, zijn quaet, ende veroorsaken verscheide Sieckten, ghelijck *Hippocrates* schrijft in de drie Kortbondige Spreucke van 't derde Boeck:

*Slaept ghy of Waect ghy boven maet,
T is beyde voor de Leden quaet.*

(2) Wat voor eerst her Waken belangt, wanneer her selve onnatigh is, te weten, als yemandt in eenige dagen niet en slaep, ofte niet genoegh, na de gelegentheydt van sijn Lichaem (welck onderscheydt

aengewesen is in den *Schat der Gesontheide*) so en kan hy daer niet sonder letsel afkomen. Want also door het gestadigh besigh zijn, het Bloedt, ende de Geesten niet alleen en ontfteken, her welck Hooft-pijn, Snyfeling, Koortse, ende Ydel-hoofdigheydt veroorsaect, maer oock verteren: soo volghr daer op noodtsakelijck een alghemeene swackigheydt van het gantsche Lichaem. Het welck, indien her veel Spijse neemt, veel rauwe Vochtheden, door beletsel van wel te verteren, komt te vergaderen, indien weynigh, so streckt her tot een uytdroogingh.

(3) Dewijl de Slaep verweckt wert, wanneer de Zielijcke Geesten belet zijn, om uyt de Herffenen in her Werck-tuygh der sinnen te vloeyen, soo valt noodtsakelijck het Waken, wanneer deselvighe niet tegen-gehouden en werden, maer vryelijck door de sinnen spelen. Sulcks wert veroorsaect, door dien datter gheen Dampen genoegh op en komen, om het beginfel van de Zenuwen te sluyten, ende de Zielijcke Geesten, als in slaep te wagen; ofte datter scherpe Dampen op-rijfen, die deselve Geesten beroeren, ende ontfellen; ofte oock door groote Pijn, Kortten adem, ofte eenige Ongerustheyt, ende Beroerte in 't Gemoedr.

(4) Dat yemandt niet en slaep, en behoefmen niet uyt veel Teycken te soecken, dewijl wy dat uyt de Luyden selve kunnen verstaen: en sonder dat, is't oock wel te sien aen het ongedaen Wesen, ende de ingevalle Oogen, die los staen; en qualijck kunnen toegedaen werden.

(5) Dewijl de Slaep dient om de vervloghen krachten te herstellen, soo en kan het Lichaem niet als met ghevaer van groote swackigheydt, sonder slaep welen. Minder evenwel de gene, die her waken gewent zijn, ende jonge Luyden minder, als Mans, ende die minder, als Kinderen. Her waken uyt inwendighe oorsaken is argher, als van uytwendighe. Wanneer dat op lang Waken door groote drooghte Treckingh van Zenuwen, Rafernye, Hoest, ofte een algemeene swackheydt komt, sulcks is veeltijts doodelijck.

(6) Om den Slaep te verwecken, is voor eerst noodigh al wech te nemen, dat yemandt vande Sinnen kan opwecken, groot licht, alderhande gheleydt. Derhalven dienen sy geheel stil gehouden, in een sachte Bedt geleydt, daer muggen, noch vloeyen onrent en zijn; haer Oogen toe te doen; haer gedachten van d'andere sinnen op eenen te trecken, waer door de Geesten mede afgetrocken zijnde, allengskens in stilte komen. Sulck geschiet door een soet Deuntjen, Mulijck, (gelijck *Seneca* schrijft, dat de gemelte *Mæcenas* genesen is) door het ruyffchen van water, ghelijck by de Rivieren, door het leken van vele Fonteynkens in de bekens. Dit is veel in Duytlandt de manier; en ick heb verstaen, van yemandt dien dit laetste niet helpende, door raet van den

den Genees-meester, twee Kamp-banen voor het Bedt gebracht werden, welckers gerecht hy aenfiende, in slaep viel.

Van binnen werdt den Slaep verweckt door het gene dat gematighde Dampen in de Hersenen opgeeft, ende het gene de scherpe en heete drooghte kan matigen, ende t' samen oock eenige kracht heeft om de Ziellijcke Geesten in stilte te brengen. Soodanighe zijn beschreven in het Eerste Deel op het 14. Capittel. Maer also 't gene tot den Slaep dient, geestigh aangewesen is in den *Proef-steen*, soo sullen wy dit hier met de Versen beslyuten, die den Slaep beschrijven :

*Daer was een hollen bergh in ouden tijdt te vinden,
Gelegen in het kalm, en buyten alle winden,*

*Men sagh hier geenen dagh of stralen van de Son,
Vermids het duyster hol geen licht ontfangen kon.
De deur was sonder haer om geen gerucht te maken,
En dat door haer gekij geen oogh en sou ontwaken.*

*Daer was geen ambachtsman die met den hamer wrocht,
Geen ongerustigh hoofd, dat op sijn handel docht.
Daer quam geen bagel-buy gevallen op de bergen,
Daer quam geen donder-slagh de stille velden tergen.
Daer was een soete beeck die over keytjens liep,
En door een sachte gesuys het oogh tot slapen riep.*

*Op 't voor-hof was een wyn gebogen naer het zuyden,
Beplant met manekop, en duyfent groene kruyden,
Verweckers van den Slaep. geen hont bast op het erf,
Geen Gans, of ander Dier en queecker op de werf.*

*Daer was geen yver-sucht, geen ongeruste sorge;
Maer niet als stage rust tot aen den lieuen morgen.*

*Daer was geen haer bekend, geen druck, of swarte nijt,
Geen nare dweepery, die in de sinnen bijt.
Daer quam een dicke wolck ontrent het slot gesegen,
En maeckten wieder quam tot sluymer-sucht genegen.*

(7) Maer ghelijck het onmatelijck Waken oorsaeck geeft tot Siekten, soo doet oock soodanigh Slapen. De natuyrljcke Slaep is, die na matigh ende gewoon waken den Mensch tegen de nacht overkomt, door de Dampen van de Spijse de Geesten in de Hersenen opgehouden zijnde; op dat de Warmte binnen blijvende, het Voedtsel beter verteert, ende de Geesten, die in 't Waken veylogen zijn, wederom herfelt souden werden. Maer een onnatuyrljcke Slaep (daer wy hier van sullen handelen) komt door een sieckelijcke oorsaeck, ende houdt de Geesten so dapper tegen, datter geen wacker maken aen is, ende en doet noch tot verscheppen van de Krachten, noch tot de Gesontheydt eenigh goet. Hier toe behooren *Slaep-sucht*, *Deuselijghydt*, *Slapende Koorts*, ende *Slaepstijghydt*.

(8) *Coma*, ofte *Slaep-sucht* is een so vasten, ende diepen slaep, dat, al werf soodanige gesteken, nauwlijcks en voelt, noch oock door eenich geroep wac-

ker kan ghemaect werden, behoudens evenwel den adem-tocht; waer in hy van de Popelsy verschildt.

(9) Dese verdovinge, en verstoppinge komt door een bysondere verdoovende kracht, die de Ziellijcke Geesten so loom, en onbequaem tot haer werkinge maeckt, datse niet en kunnen schieten in het gereetschap der Sinne; en kan wesen in een damp, die uyt de Aderen, ofte ghcheele Lichaem (ghelijckmen siet in quaet-aerdige Koortsen) in 't Hoofd opstijgh, ofte uyt de Maegh van te veel Wijn, en quade Vochtigheydt, ofte uyt de Darmen, van deselfde, en oock Wormen, ofte uyt de Lijf-moeder, ghelijck in de gene, die met d'opstijgingh gequelt zijn, uyt de Blaes, te weten, als in Graveelghe, ende andere het Water opgehouden zijnde, in de Hersenen opklint; waer van breeder te sien is in 't *Steen-suck* op het sevende Capittel. Hier toe behooren mede eenige Genees-middelen, die een verdoovende kracht hebben, gelijk *Dolick*, *Nacht-schade*, sommige *Campernoeyen*, *Bollen*, ende haer Sap *Opium* genaemt: het welcke, seydt *Plinius* 20. 18. niet alleen een slaepmakende, maer oock door den slaep een doodende kracht heeft, ghelijck hy sulcks met exempelen bevesticht; ende wy meer als eens gesien hebben. Het selfde doet oock eenigh *Vergif*. So schrijft *Laertius* van den wijsgerighen *Demetrius*, in sijn leven, ende *Florus* 4. *Hist.* 11. van de Egyptische Coninginne *Cleopatra*, dat sy, gesteken van een *Adder* (*Aspis* genaemt) als van een diepen Slaep overvallen zijnde, niet ongevoeligh en sachtjens is gestorven. Het afscheyden van *Cleopatra* wert ons in den *Trouw-ringh* wel afgebeeldt:

*Het gif doet sijnen loop door onbekende wegen,
En 't komt, gelijk een Slaep, haer om het breyn gesegen:
Sy rilt, sy suyssebolt, en in een korten stont,
Soo vloogh haer met een sucht het leven uyt den mont.*

Sulcks gheschiedt mede door den Damp van ontfekten *Doof-kolen*, als sy geen lucht en hebben, waer van niet als te veel exempelen alle daegh ghesien werden. *Val. Maximus* 9. 12. *Appianus* in sijn 1. Boek van de Burgerlijcke Oorlogen, en *Plutarchus* in 't leven van *Marius* verhalen, hoe dat in de Roomsche beroerte, deselfde *Marius* binnen *Romen* (alwaer hy als vyandt van 't Vaderlant te voren uytgeschreven was) met geweldiger-handt komende, vele velcks ombracht, ende aen *Q. Catulus* (mer den welken hy Borgemeester geweest, ende t'fameo, van wegen de overwinninge der *Cimbers*, op den *Triumph-wagen* inghekomen waren) dede weten, dat hy sterven moste; ende dat *Catulus* sijn selven daer op begaf in een kamer, welckers muiren ront-om met versche kalk bestreken waren, en daer in een vuur aenleye, en also in de waessem stickte. Op deselfde manier is

is door lift van sijn Vyanden omgekomen de Keyser *Iovianus*, gelijk onder andere *Ammianus* beschrijft in het 25. Boeck van sijn Historye. Want alsoo onse Geesten dun, warm, luchtigh, en klaer zijn: soo en is haer niet schadelijker, als die leelijcke waeslem, die uyt de heete kolen, ende de vochtighe muer treckt. Want door sijn hitte ontsteekt hy de Geesten, en door sijn donckerheydt verduyftert hy haer licht, en door sijn dickigheydt verstoppt hy de wegen so seer, dat sy niet en kunnen door-vloeyen. Sulcks en doet niet alleen de versche Kalck; maer oock de Kolen alleen, in een nauwe plaets, waer van wy terstont een exempel sulen by-brenggen. Hier van spreeckt de Poët *Lucretius* in sijn 6. Boeck aldus:

*De Lucht die wort verweckt door reuck van heete Kolen,
Door-kruypt het gantsche breyn, en doet de sinnen dolen;
En soomen geen behulp verschafft in desen noodt,
Het geeft van stonden aen het lichaem aen de doodt.*

Wanneer de Pan door slagh, ofte val inghebogen zijnde, de Herffenen druckt, ofte datter slagh ofte stoot ghekomen is op den slagh van 't Hooft, daer door kan mede sware Slaep verweckt werden. So verhaelt *Fernelius* gesien te hebben, yemant van een grootte Slagh ter aerden vallen, dien het Bloedt quam loopen uyt oogen, ooren, neus, en mont, waer door hy in sulcken Deuselighydt verviel, dat de Pan, sonder eenich gevoelen, geopent, en wederom ghesloten zijnde, hy de derde Maent genas, sonder yet te weten van 't ghene gedaen was. Soo schrijft oock *Mercurialis* van een, die, de Pan qualijck doorboort zijnde, een Slapende sieckte kreegh: te weten, als in Wonden in 't boren, ofte het been uyt te nemen, het Breyn-vlies gequetft wert.

(9) De *Ken-teyckenen* en zijn hier niet verre te halen, dewijl merckelijck te sien is het lang en vast slapen, gemeenlijck met open mont, d'onderste kaeck wat hanghende, sonder datmen foodanige wacker kan maken, oft sy vallen terstont wederom in slaep.

(10) Den onnatuurlijcken Slaep is altijd quaet, door dien hy in plaetsen van te verstercken, ende te verteren, verfwackt, en overtolligheydt veroorsaect. Hy is seer ghevaerlijck, die sijn oorsaek in 't Hooft heeft, die van opgehouden Water, ofte van Doof-kolen komt, ofte op een heete ende drooge sieckte volghet, ofte wanneer de Krachten verfwackt zijn. Dan is meest doodelijck, als hy door Vergif veroorsaect is. Minder gevaer loopen de gene, die slapen van wegen enige Dampen, die uyt de Maeg, oft andere Deelen in de Herffenen op-stijghen: want die oorsaek wech-ghenomen zijnde, soo gaet de slaep over.

(11) Tot *Gensinge*, dient de Verdooftheydt der Herffenen wech-genomen, en als de oorsaek in de Herffenen is, die verdreven, en gesuyvert: wanneer se van anderen op-komt, verdreven, en neder-gehou-

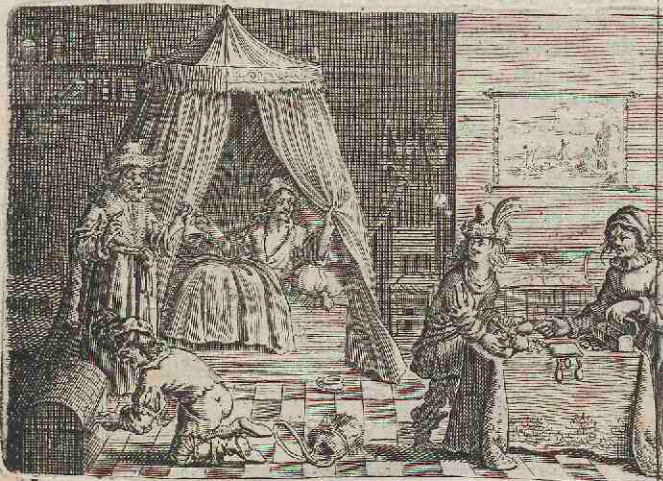
den; de Sinne wat hevighs voor-gestelt, het welck haer wacker mackt, en dan de Krachten versterckt.

Hoe het Hooft, als daer eenighe quade Vochtigheydt de overhandt heeft, te suyveren is, hebben wy nu meermael aangewesen. Indien de Dampen van onderen opkomen, so moetmen letten op het Deel, dat deselve opgeeft, en 't selve ontlasten; gelijk by exempel, de Maegh door het Braken. Soo verhaelt Doctör *Foreest* in sijn 24. Aenmerkinghe van het 10. Boeck, dat hy, 's nachts ghehaelt zijnde by een die sonder spreken, ende bewegen leyde, ja soo verre scheen gekomen te zijn, dat de Priester al gereedt stont om heil het laetste Olysel te geven, aen een oude Vrouwe, die daer te gast geweest hadde, de gelegentheydt ondervragende, en vernemende, datse vry wat na den Wijn roock, en dat haer tong al yser sloeg; terstont groot achterdencken kreegh, dat desen diepen Slaep sijn oorsaek nam van Dampen, die den Wijn uyt de Maegh in de Herffenen gefonden hadde. Want als hy, in sijn stoel sittende, noch met nijpen, noch wel by 't hayr te trecken, geweckt en konde werden: soo brack hy sijnen mont open, en goot hem tegens sijnen danck, *Honigh-azijn* in de keel, en een schacht in 't selve nat makende, kittelde daer mede de tong, en de keel; waer door hy uyttermaten brakende, wederom began te spreken, ende soo tot sijn selven quam.

Men dient hier oock met koppen, binden, wrijven, onder de voeten te leggen, de Dampen neder te trecken, en voor het Hooft *Oxyrhodinum* te binden, om deselve te rug te stooten; en dan de verdoovende kracht te overwinnen, ende te verdrijven. Sulcks wert bequamelijck te weghe gebracht door *Azijn*, en al wat suy is, gelijk *Sap van Citroenen*, en *Lmoenen*; als noch *Mostert-zaet*, *Azijn*, *Wijnuyt*, *Bervers-wijn*, *Nardus-zaet*, in een Azijnigh Poppen voor den Neus ghehouden. Daer toe is mede bequaem dat deselve Droogen met Azijn gemenght, op een heete Schop ghegoren werden, ende den roock van den siecken (die in een lichte, ende lichte Kamer moet leggen) door den Neus op-getrocken.

Het is nu twee jaren gheleden, dat alhier seker Dienstvaegt, die op een kleyn Kamerken met drie Kinderen sliep, 's avonts een Test met ghevonckte Doof-kolen mede nam. De Luyden 's morgheens gheen gewach hoorende, quamen boven, en vonden twee Kinderen doodt, het derde met de Meyt op wegh, ende gantsch buyten haerselven. Waer by terstont gehaelt zijnde, dede so veel met Clystren, Braken, *Aqua Vita Martioli* in te gheven, ende aen het verhaelde te laten ruycken, dat sy beyde behouden bleven, en noch in het leven zijn. *Catullus*, *Epig. 17*. Wilde yemandt wecken, hem van de Brug in het water smijtende. Gemackelijcker ghing het ghene *Horatius* beschrijft van een gierighe Slapert, 2. *Sat. 3*.

Een sieckte van het breyn die Doodt-slaep wort geheeren,
Die haadt een vijfsen Griek in ouden tijdt beseren,
Een man van wrecken aere, en tot het gelt gesint,
Soo dat hy geen vermaeck als daer alleen en vint.

Al watter yemandt doet met trecken, roeren, vrijven,
Men konde lijckewel den sluymmer niet verdrijven,
En schoon een harde stoot hem eens by wylen weckt,
Stracx lagh by in het Bedt al weder wytgestreckt.
De meester, die het quaet door kunste sou genesen,
Die kende desen Snaeck en al sijn innich wesen,
En wont daer op een treck, die sneegh en geestigh was,
Waer door by dese quael, tot sijnen lof, genas.
De vrienden die alreets den lesten snick verwachten,
En vry meer op het erf als op den siecken dachten,
Die sweefden om het Bedt, en sagen happigh toe,
Gelijck een gragen bont ontrent een siecke koe.
De Doctor biët een deel van dese rappe gasten
Te doen in dit geval al wat hy sou belasten:
Daer gingh de gels-kist op, die naect den bedde stont,
Daer in men machtigh Gout, en oude stucken wont,
Die liet de snege gast stracx op een Tafel gieten,
Soo dat, gelijck een stroom, de gulde boken vlieten.
Dit maecte groot geschal. En op het hel geklonck,
Vernam men dat de Man uyt sijnen slaep ontpronck;
De meester stontter by, en riep met luyder kelen:
Nu waecte op, lieve vriendt, men wil u schatten stelen,
U kist is op-gedaen, u gelt is uytte kas;
En siet stracx is de Man als hyte voren was.
Siet wat de gels-sucht doet ontrent versirode finnen!
Alleen de bloote klanck die kan den slaep verwinnen,
Die maecte een wacker oogh, en drijft den sluymmer uyt,
Wel beter als de kunste, of als het beste kruyt.

Men kan de slapers oock wacker maken door
geluydt, roepen, uieren, en haer wat vreemts voor te
werpen.

Wanneer de Slaep door eenen Vergiften beert
komt, dan moet het Vergif nytgetrocken werden,
ghelijck hier voor in het neghende Capittel geseydt
is. Dan van de ghene, die door een ingebogen Pan
verweckt wert, sullen wy de genesinge in de Heel-
konst by-brengen.

Op het laetste dienen de Herffenen versterckt
door Sp. *Diambra*, *Diamoschi*, *Castoreum*, ofte andere,
na ghelegghentheydt, te sien in 't eerste Deel op het
seftthiende Capittel.

(12) *Coma vigil*, ofte *Deuselighheyt* / is een
halven Slaep, wanneer de Siecken haer oogen toe-
houden, gelijk of sy slapen, handen, voeten, ende
het gheheele Lichaem wenden, en keeren, geweckt
zijnde, een straf gesicht hebben, rasen, en veel pra-
sernye, ghelijck oock was de gene, die op-staende,
den Celle-broet, die hem waecte, het Hooft af-
sneet, ende wederomgingh leggen slapen.

(13) De *Oorsaek* is een heeten en quaet-aerdi-
gen Damp, die (gelijck die van *Wijn*, en *Brandewijn*)
de Menschen beyde doet slapen, ende rasen: ofte
tweederley Dampen, van dewelcke den eenen het
Slapen, den anderen het Waken verweckt.

(14) De *Teycken*en zijn in de beschrijvinghe ter-
stont aangewesen. Wat de *Voor-teycken*en belangt:
dese Deuselighheyt en is niet sonder gevaer, om dat
sy gemeenlijk in een Rasernye, Treckinge van Ze-
nuwen, ofte Slapende Koorse cyndicht.

(15) Dewijl dit gebreck selden alleen komt, en
veeltijds op een quaet-aerdige Koorse volcht: so
dient alles by-ghebracht, om de quaet-aerdigheyt
te verbeteren, ende de Koorse te verdrijven. Want
dat lichaem uyt de wegh zijnde, soo sal de schadu-
we wel volghen. Om met eenen het ghene na het
Hooft stijght neder te trecken, soo is dienstigh een
Ader in de voet te openen; ende stercke *Pillen*, ende
*Chyster*en te setten. *Oxyrhodium* voor het Hooft te
Deel beschreven. Vorders de stoffe bereydt, ende
afgelyt zijnde, moet het overige verdreven, en dan
het Hooft ghesterckt werden, ghelijck mede in het
eerste Deel aangewesen is.

(16) Wanneer by den swaren Slaep een Koorse
is, ofte dat hy op de Koorse volght, dat noemtmen
Lethargus, ofte *Slapende Hooft*; en komt mede
uyt eenen verdoovende Damp, die meest uyt eenige
verdorven Slijmerigheyt in de Herffenen opstijght.
De *Teycken*en, ende de *Genesinge*, also sy genoepht
uyt het ghene nu verhaelt is, afghenomen konnen
worden, soo is 't onnoodigh daer van yet vorders te
verhalen.

Het XI. Capittel.

- (1) Onderscheydt, ende verscheyde Oorsaken van Droomen. (2) Maniere van leven, en Midde-
len om deselvighe voor te komen. (3) Wandeling
in den slaep, (4) uyt wat Oorsaeck, (5) Genesin-
ghe. (6) Nacht-merrye, (7) Haer Oorsaeck,
(8) Teyckenen, (9) Genesinghe. (10) Slapende
Verstijftheydt, (11) Haer Oorsaeck, (12) Teyc-
kenen, (13) Voor-teyckenen, (14) Genesinghe.

TOr den onnatuurlijcken Slaep behooren me-
de het Ongheerust Droomen, het Wandelen in den
Slaep, de Nachtmerrye, ende de Slapende Verstijftheydt.

(1) Den **Droom** is een inbeelding in den Slaep
sonder eenich uytwendigh voor-beeldt. Want al
is't, dat in den Slaep de uytterlijke sinnen rusten,
soo en zijn evenwel d'inwendighe dick wils niet stil,
ende doen de Herffenen verscheyde dingen inbeel-
den.

De Droomen draghen haer verscheyden na de
Dampen, die veel ofte weynigh op-komen. Want
als sy menichvuldigh zijn, ende met een gedruys in
de Herffenen op-stijghen, dan valter selden veel te
droomen, om dat de Herffenen van deselfde soo
vervult werden, dat de schijnfels door die bewegin-
ghe gantsch verdwijnen, ofte door de wolck, om
haer staende, van de inbeeldinghe niet en kunnen on-
derscheyden werden. Maer als die beweginge, en
mer eenen de dickigheyt van de Dampen begin-
nen te minderen, dan vertoonen haer de schijnfels
wel, maer over-hoop, en niet aen malkander han-
gende. Dan na datter naulijcks eenige beweginge
en is, ende de Dampen door het koken veel ver-
dant zijn, dan vertoonen haer de schijnfels klaer, en
volkomentlijck. Dit sal voor somnige wat duyster
schijnen, dan wy sullen het verlichten met de gelijc-
kenisse van 't water, die de wijsgerige *Aristoteles* hier
toe by-brenght in sijn Boeck van de Droomen, op
het derde Capittel. *Gelijckmen*, seydt hy, in gheroert
water ofte gheen beeldt en siet, ofte een dat verdraeyt, ende
mismaeckts is: soo mede, wanneer de Herffenen, ofte haer
gereedschap, door de groote menichre van Dampen beroert
wert, dan en geschieden geen Droomen, als beroerde, onge-
ruste, ende die niet aen malkander en hangen.

Hier uyt en is dan niet qualijck te verstaen, waer-
om de gene die na een goede maeltijdt gaen slapen,
meestendeel in den eersten slaep niet en droomen,
in 't midden gemeenlijck ongeruste Droomen heb-
ben, ende in 't laetste gheruste, ende bescheydene.
Ende soodanighe vallen meest in den morgenstont,
als wanneer de Spijse verteert is, ende derhalven so
veel Dampen niet na de Herffenen ghesonden en
worden, ende het Bloedt ghesuyvert is. En daerom
(al is't dat wy in verscheyde Talen den naem van

Droom nemen, voor yet dat niet te beduyden en
heeft, ende dat hy oock van *Aristoteles* beschreven
werdt voor een beeldt, 't welck ons bedrieght) soo
ghelooftmen evenwel dat de Droomen in de mor-
genstont eenige waerheydt mede-brengen.

Men meynt, dat als een Droom de menschen komt bestoken
Wanneer den dageraedt alreede is uyt-gebroken,

De Spijse is verteert, dat, ja het nacht-gezicht,
Heeft dan een vasten gront, en vry een groot gewicht.

(2) De Droomen werden in drie gellachten ver-
deelt, als komende van Godt, de Geesten, ofte de
Nature.

De Goddelijck Droomen en beuren niet altijd,
noch aen een yeghelijck; maer zijn yet bysonders,
door dewelcke Godt eertijds de Patriarchen, Pro-
pheten, ende Ouderlinghen, somnighe dinghen liet
weten, *Num. 12.6. Ioël 2. 18. Handeling der Apost. 2.*
17. Waer van oock vele exempelen zijn, als in het
Oude Verbondt, den Droom van *Abraham, Abime-
lech, Jacob, Laban, Ioseph, Pharao, Salomon, Nabuchodonosor,*
Daniel, Mar docheus, Iudas de Machabeer; en in 't nieuwe
van *Ioseph, de Wijfen uyt Oosten, de Vrouw van Pilatus,*
den *Apostel Paulus.*

Van de Geesten wert ghelooft ghekomen te zijn
den Droom van *Hannibal*, daer *Valerius Maximus* van
schrijft *1.7.* van *Calphurnia*, de Huysvrouw van *Iulius*
Cesar, voor sijn moordt, beschreven by *Suetonius*, en
Plutarchus in sijn leven, van *Brutus*, waer in hy mede
van sijn doot gewaerschout werde, by den gemel-
den *Plutarchus*, en andere verhaelt. Verscheyde sood-
danige Droomen zijnder te lesen in 't tweede Deel
van de wonderbare en gedenckwaerdige Historyen
van *Sim. Goulart*. Ick en kan evenwel niet laten hier
eene by te brengen, die *Ian Funger* van Leeuwar-
den, in *Etymologico*, schrijft in onse Stadt, in de laetst-
voorgaende eeuwe ghebeurt te zijn. Een Jongman
van Dordrecht hebbende al sijn goet verteert, en
noch veel schulden ghemaect, ende wist niet waer
henen hy hem soude wenden. In dese ongherust-
heydt eens vast in slaep vallende, droomde hy, dat
hem geraden werde te gaen in de Kempen, en dat
hy aldaer op seker Brugh yemandt soude vinden,
die hem uyt de swarigheyt soude helpen. Hy sulcks
nakomende, als hy by-na een gheheelen dagh vol-
bekommeringh op die Brugh hadde gaen wande-
len; een Bedelaer, aen de Brugh sittende om Ael-
mis, sulcks siende, badt hem, te willen seggen d'oor-
saeck van sijne benautheydt. Na eenighe woorden,
openbaerde hem de Jongman de saeck, ende hoe hy
een bysondere hulpe van Godt verwachtte tot ver-
troostingh van sijn gebreck. En hoe, seyde den Be-
delaer, zijt ghy so mal, dat ghy so verre komt rey-
sen om eenen ydelen, en belachelijcken Droom?
Indienmen mocht werck maken van sulcke beuse-
lingen, ick soude kunnen gaen na Dordrecht, om te
vinden in een Hof die my beschreven is in den
droom.

droom, een verborgen ſchat onder ſekeren Eglentier. Waer op hy voechden andere omſtandigheden, uyt welcke de Jongman verſtoot, dat het was den Hof van ſijn overleden Vader. Derhalven, ſonder te laten blijcken, dat hy op ſijne woorden acht nam, ſcheyde ſoetjens van den anderen, keerde wederom na Dordrecht, ging na den Hof, groef onder den Eglentier, en vant aldaer ſo veel gout, en ſilver, dat hy ſijn ſchulden terſtoot af-dede, ende daerna noch rijckelijck leefde.

De Natuurlijcke Droomen komen van de Nature, en ſulcks op vierderley wiſe na vierderhande inwendige oorſack, te weten, Voedſel, Vochtigheden, Bewegingen des Gemoeds, Dagelijckſche gedachten. De een *Spijſe* doet meerder droomen, als d'ander; gelijk wy terſtoot ſullen ſeggen. Soo ſchrijft *Plutarchus* in de 10. Tafel-vraghe van 't 8. Boeck, datter *Spijſe* was, die ongeruſte, ende vervaerlijcke droomen maecte, gelijk Boonen, en 't hooft van de viſch, *Polypus* genoemt; van dewelke haer moſten onthouden de gene, die uyt de Droomen yet wilden voorſeggen. De tweede oorſack van de *Vochtigheden*, ofte de Gematigheydt onſes Lichaems. Want de Bloet-rijcken droomen van Boomgaerts, Hoven, en vermakelijcke landouwen; als oock van ſpelen, maeltijden, danſſen, ſoenen, en al wat vermakelijck is. De Phlegmatijcke van hagel, ſnee, regen, water, varen, verdrencken. De Galachtige van kiven, vechten, brandt. De Melancholijcke van roock, duyſternis, geeſten, dooden, ende al wat verſchrieken kan. De derde oorſack was van de *Beweginghe des Gemoeds*. Want de Vervaerde, al ſienſe op den dagh een hont, meenen dat het een wolf is. Die vryen, ſienſe van verre yemandt die haer Lief gelijckt, ſy dencken ſtracx, dat het de vrijſter ſelve is. Want is 't dan vreemt dat ſy oock alſoo na haer Genegentheden oordeelen in den Slaep? De vierde oorſack der Droomen zijn de *Gedachten*, die yemandt in den dagh heeft. So droomt een Gierigaert van gelt, een Smit van ſijn kolen: ende ghelijck de Poëten *Lucretius*, ende *Claudianus* wel ſeggen:

Waer toe men is geneygh, wanneer men plagh te waken,

Daer in gaet oock de Ziel haer in de nacht vermaken.

Onſen grooten *Hippocrates* ſchrijft in ſijn Boeck van Droomen, dat het een teycken is van goede gematigheydt, wanneer de dinghen, daer wy daegus om dencken, ons des nachts in den droom voor-komen, als daer uyt blijckende, dat onſe Ziele noch van overvloedt, noch van ghebreck overwonnen wert: ghelijck dit alles breeder uyt hem, ende *Ariſtoteles* aenghewefen wert, by den in alles wonderbaerlijck geleerden Heere, M^r. *Gerardus Vossius*, in ſijn treffeelijck werck de *Theolog. gentil. & Phyſiol. Chriſt.* onlangs my vereert, lib. 3. cap. 35.

Maer noch van ſoodanige Droomen, ofte die natuurlijck, door het ſpelen van de Geeſten, noch oock

van beſwaerde, dewelcke uyt een becommert, ende benauwt gemoedt veroorſaect werden, en willen wy hier niet ſpreken: maer alleen van de ghene, die voortkomen van onſuyvere, en bedwelnde Dampen overvloedigh op-wellende uyt diergelijcke Vochtigheden, de Zielijcke geeſten onſuyverende, en beroerende; ofte van een Heete ongematigheydt der Herſſenen, die de Dampen van anderen op-ſtijghende met de Geeſten in de Herſſenen omroert. Soodanige Dampen hebben mede haer voorgaende oorſack, in *Boonen, Dolick, Kool, Looch*, en diergelijcke. De *Wijn*, wat te veel ingenomen, maect mede ongeruſten Slaep, en ſware Droomen, ghelijck oock het *Slaep-kruydt*. Soodanige Dampen riſſen uyt al te volle Maegh, ofte dat de *Spijſe* daer in bedorven is, inſonderheydt van het *Sogh* in de jonghe kinderen: en ſulcke ſwaermoedige Dampen werden oock wel opgegeven van de Aderen, ofte 't geheele Lichaem in de Herſſenen.

(2) Hier in kan lichtelijck met een goede *Mariere van Leven* verſien werden. De gene, die wintachtige en quade *Spijſe* gebruyckt heeft, magh die laten, en gelonde in de plaets nemen. Indien yemandt gewent is 's middags al te veel te eten, die kan ſulcks verbeteren met een ſober avontmael, ende dat hy twee drie uren na den eten vertoeft, eer hy te bedden gaet.

De Vochtigheden, die in een Deel, ofte in 't geheele Lichaem, door haer menichte, ofte quade hoedanigheydt; Dampen opwerpen, om de Zielijcke geeſten in de Herſſenen te ontſtellen, moeten geloofst werden, door *Ader-laten*, ofte *Af-fetten*, ende de oorſack, die haer doet groeyen, wech-ghenomen. Na den eten, dient oock ghenomen 't gene de opſtijgende Dampen neder kan houden, ende de *Maegh* ſluyten, gelijk *Quee-kruydt, Conſerve van roode Roſen*, oft een lepel van het volgende Poeyer, N. *Corianderzaet met Azijn bereydt*, 1 once. *Caneel, Anijs, Cumin*, van elcks een halve drachme. *Rode Roſen, Maſtick*, van elcks 1 ſcrupel. *Paeyle-ſuycker*, 1 once.

Indien de heete Dampen uyt *Spijſe* ofte *Dranc*, 't zy *Wijn*, ofte hoofdighe *Bier*, opwellen, ſo moeten die mereen *Dronk kout Water*, oft *Azijn* nedergehouden werden. Indien daer oock eenighe hitte in het hooft is, die dient wech-ghenomen, gelijk hier voren verhaelt is, en met eenen oock gebruyckt die d'onſuyvere Dampen kunnen doen verdwijnen. Daer toe is bequaem *Conſiſhe de Greyn*, op 't avontmael geknaut, ofte het Poeyer van *Buglos-wortel*, ingenomen met wat *Water van Linden-bloeffem*. Indien een kint ſulck door quaet *Sogh* over-komt, ſo ſalmen 't ſelve een ander laten ſuyghen. Hier, als oock in de volgende Gebreken, is ſeer quaet op den rug te ſlapen.

(3) Men vindt andere, die het niet genoegh en is in ſtilligheydt te droomen; maer die door hare Inbeeldinghe ſo verre gebracht werden, dat ſy al ſlapende op-ſtaen,

op-*staen*, wandelen, klimmen, en dingen uytvoeren, die sy, wacker zijnde, niet en souden kunnen doen: waer van sy evenwel daerna, als sy ontwaecht zijn, selden heugnisse hebben.

Ick soude van dit *Wandelen in den Slaep* vele exempelen kunnen by-brenghen, dan sal genoech wesen, om haer vreemdigheydt, dese twee uyt *Horstius*, in plaetsen van alle te verhalen.

Seker Edelman stont in den slaep naeckt op, sijn Hemt in de handen houdende, gaende na de venster van 't Slot, en vattende het touw dat aldaer aen een Katrol hing, klom daer aen op tot in 't bovenste van een hooghen Toren, alwaer hy een nest met jonge Exters vonde, die hy in sijn Hemt mede nemende, wederom by het selve touw neder door de venster quam, ende te Bedde gaen leggende, en wel geslapen hebbende, als hy 's morghens wacker werde, vertelde sijn broeders, die in deselfde Kamer sliepen, hoe hy van de Exters gedroomt hadde, 'rgene nochtans in der daedt soo was. Daerna willende op-*staen*, ende sijn Hemt soeckende, bevont datter de nest met Exters ingewonden was, die hy daer opgaende boven met sijn broeders, vernam daer uytgelicht te zijn.

Een ander quam van de trappen over een langhe plaets, die hy over-ging, ende tradt in de Keucken, beneffens dewelcke een put stont, daer hy sijn selven in liet, aen de kanten met vingers ende ree heel vast houdende, maer als hy 't water rochte, door de koude wacker werdende, riep, *O mijn been, helpt my, helpt my.* Waer door d'andere in 't Huys gheweckt zijnde, sochten hem so lange, tot dat sy hem in den put vonden, ende daer uyt trocken. Maer hy was so door den schrick, ende het roepen verfwackt, dat hy eenige dagen stom, ende onbeweeghlyck het Bedt hiel.

(4) De naeste Oorsaek van dit wandelen is een stercke Inbeeldinge, de bewegende kracht tot eenigh werck prikkelende, de Reden, ende de Sinnen ondertusschen door de Dampen verdooft zijnde.

De voorgaende Oorsaek werd van Doctoor *Lemnius* in het tweede Boeck, van de verborghen Wonderen der Naturen, op 't vijfde Capittel, gestelt in een opwellend ende schuyment bloedt, het welck een heeten gheest in de Herfisenen ophevende, de kracht van de Ziele, door dewelcke sy haer werck uytvoerde, als oock de Leden daer toe helpende, verweckt tot soodanige beweginge. Hier toe zijn meest genegen de gene, die Melancholijck van gearighheydt zijn, en duo en heet van Geesten. Sulcke als sy ergens een stercke Inbeeldinge op setten, dan verhitten haer Geesten noch meerder; en ontfeken zijnde, soecken sy meerder plaets, en schieten lichtelijck mer haer heete sijghneydt door de grove en taeye Vochtheden, en bewegen Zenuwen, ende Spieren om te verkrijgen, dat sy haer so sterck ingebeeldt hadden.

Soodanige Menschen hebben een losse en ydele gestaltenisse des Lichaems, en zijn gemeenlijck kort van persoon: maer seer wacker van geest. Waer door geschiet, dat, als sy maer met d'uyterste geleiden (in dewelcke de Ziellijcke geesten naest zijnde, maken dat sy alles sterck vast houden) van handen, en voeten yet vatten, haerselven in 't gewicht houden, ende steunen. Het gaet met sulcke Lichamen even-eens, als met de Tonnen, diemen op de mont van de Havens, ende elders voor bakens gebruyckt. Want deselve, al zijns met swaer yser beslagen, aen een ketting ende steen vast gemaect: so drijvense evenwel, om datse, door de blaesbalcken, vol lucht, ende wint zijn. So oock die Wandelaers, om datse van wint opswellen, ende van lucht geesten opgevult zijn, werden als opgelicht, en drijven met een luchten gangh oock op de hoogste plaetsen, by-nagelijckmen siet aen de Slecken, die, al en siense niet, weten haer hoornen voor uyt te steken, om te voelen of de baen klaer is. Nu dat die Wandelaers haer also bewegen sonder eenigh ongeluck, en sonder van hooghe te vallen, geschiet daer door, om dat sy sulcks allengskens doen, ende sonder eenige vrees klimmen, daer sy, wacker zijnde, van souden schrieken. Want sy en beginnen dit niet anders, als die droncken, ofte uytfinnigh zijn, dewelcke sonder eenigh beraedt, met lichtvaerdigheydt, en stoutigheydt, haer niet en ontsien in het grootste gevaer te begeben, waer op sy 's anderen-daeghs, ofte als sy tot haerselven komen, denckende, een grooten schrick krijgen. Ja, *Lodewijck Vives* verhaelt ons een exempel in sijn derde Boeck van de Ziele, hoe een Jode daer over doot bleef. Hy quam van sijn landt by nacht na huys gherijden op een Ezel, ende viel onderweegh in slaep. Het beeft de wegh ghewent zijnde, gingh op een smalle planck over een wijt en diep water. De Jode 's anderen-daeghs overleggende in wat groot gevaer hy geweest hadde om te verdrencken, ende 't selve door stercke Inbeeldinge sich gestadigh voor oogen settende, werde met sulcken schrick gheslagen, dat hy 't bestorf. Wanneer nu in soodanige Lichamen, die wy geseydt hebben des nachts in den slaep te wandelen, de Vochtheden minder branden, en datter so grooten hitte, ofte beweginghe niet en is in de Geesten, dan en roepen sy maer, ende vliegen in 't Bedt wel op, maer niet uyt: want de Geesten en zijn dan soo sterck, noch soo luytich niet, dat sy het Lichaem gantsch kunnen oplichten.

(5) Om dit ghebreck te helpen, moet op twee dingen gelet werden, te weten, wat te doen staet, als het yemandt op den hals heeft, ende waer door het daarna voor te komen is.

Wat het eerste belangt, als dese Wandelaers op een verskerde plaets zijn, machmen deselvighe met roepen ofte anders wecken, ofte oock in een gevaer-

ghevaerlijcke plaets wefende, aengrijpen, soo fulcks ghedaen kan werden. Anders op een hooghte gheklommen, oft elders zijnde, daer sy wacker sonder gevaer niet en souden konnen van daen komen, soo moeten haer laten begaen, ende gantsch niet wecken. Want men anders in stede van te helpen, haer om hals brengt. So schrijft *Bodin*, datter een slaper 's nachts hem op de kant van de Rivier begaf, sonder voort te treden: maer als sijnen macker vreesden dat hy vorder soude gaen, en hem daerom met sijnen eygen naem riep, hy terstont in 't water viel, en verdronck.

Na dat sy wacker gheworden, ofte geweckt zijn, moeten sy wel hardt bekeven ofte oock ghestraft werden, op dat sy daer voor vreesende, het opstaen moghen afwennen. Maer dient wel ghelet, ofte het geen gemaeckt werck en is; alsoo wel bevonden is fulcks somtijds geschiet te wesen. Die hier aen vast zijn, moeten haer wachten voor 't ghene daer toe stofte kan geven, als van terstont na den eten te slapen, ofte in de Maneschijn, van windige Spijse, ende van sware ofte swaeremoedige Inbeeldinge. Onder tusschen moet oock het Lichaem van de Vochtheden, die d'Inbeeldinghe, door haer Dampen opmaken ende beroeren, ontlast werden, ghelijck het Bloedt door Laten, andere door Afdrijven, ende dan het Hooft gestreckt wesen, gelijk hier voren aengewesen is.

(6) Wy komen nu tot de ghene, die haer niet en konnen bewegen, maer als vast gehouden, ende gedrukt werden, van een gebreck dat wy de *Nacht-merrye* noemen. De wijsgerige *Plato*; de wijse Joden, *Philo*, *Iosephus*, en alle d'oude *Synagoge*; de heylige Oudt-vaders *Cyprianus*, *Iustinus Marryr*, *Tertullianus*, *Augustinus*, *Clemens van Alexandryen*, ende andere, als mede onder de jonghe Schrijvers *Brodau*, *Cardanus*, *Bonzinibus*, ende *Porta*, meenen dat dit een werck is van de Geesten, die haer in schijn van Mans met Vrouwen, ofte in schijn van Vrouwen met Mans poogen te vermengen, *Incubi* daerom in Latijn ende *Sucubi* genoemt, *Nacht-bengsten*, en *Nacht-merryen*. De ghemelte Oudt-vader *Augustinus* schrijft in het vijfde Boeck van de Stadt Godts, dat de *Galli* haer *Dustor* hieten, alwaer sonder twijffel moet staen *Druftas*, dat wy noch *Droes* segghen. *Plinius*, (die oock van *Bodin* ghevolgt werdt) houdt dit voor een Spoocksel van de Bosch-goden *Fauni*, en *Sarys* genoemt: dan dit gevoelen werdt wederleydt van de Grieckische Genees-meesters *Aeius*, en *Oribasius*; als oock van *Soranus*. Doch al is 't, dat de Droefen, gelijk oock ghelooft wert van Melancholijcke sieckten, wel lichtelijck onder soodanighe qualen haer hoosheydt uytvoeren: soo komt in de Geneeskonste maer alleen in achtighe soodanighe *Nacht-merrye*, die een natuurlijcke sieckte is, waer door yemandt niet anders en meent, als dat hy sal sticken

(gelijck als of yemandt hem op de borst lagh) sonder te konnen eenich geluydt geven, ofte den adem wel te halen, ghelijck 't seer aerdigh beschreven is van den Poët *Virgilius* in dese versien:

*Gelijck wanneer men droomt in 't hofte van de nacht,
Men poogt 'ken weet niet wat, als mer de zant schelekracht;
Maer schoon men bijster woelt, en wonder schijnt te maken,
Men kan niet uyrtet Bedt, of van de plaets, geraken;
En of het hert beswijckt, en van benauchtbeidt staet,
Men roept maer sonder stem, men worstelt sonder haet.*

Soo schrijft *Hollerius* 1. de morb. int. van een seker Apoteker, die met den Genees-meester by een siecken reyfende, 's nachts van de Nacht-merrye gereden werde, en beschuldighden 's anderendaeghs de ghene, die met hem in een kamer gellapen hadden, als ofte by haer sijnen hals so toegetrocken was, dat hy meenden te stikken. Maer d'ander fulcks stontelijck ontkennde, en al de schult op hem leggende, dat hy den geheelen nacht hadde leggen raten: soo werde goet ghevonden, dat hy na een goet avontmael, en wintachtighe Spijse, alleen soude gaen slapen, de Kamer wel ghesloten zijnde. De Nacht-merrye quam weder: hy swoer, dat het de Duyvel was, wiens wesen, ende werckingen hy oock na de kouft beschreef. Ende men konde hem niet anders wijs maken, voor dat hy door goede Middelen daer van genesen was. *Iafon van Praet*, eertijds Genees-meester van der Vere, verhaelt in sijn Boeck van de Breyn-sieckten op het 26. Capittel, van een Priester, die by hem quam klagen, datter 's nachts een Vrouwken op sijn borst quam legghen, die hem so benauwde, dat hy gheen adem konnende halen, daer in meende te blijven: ja als hy wilde om hulp roepen, gheen geluydt en konde slaen. Dese hadde eerit by een Mowick geweest, die hem seyde, datter hertelijck voor ghebeden diende, daerna by een Toovenacfter, dewelcke hem raden, in den avontfont, soo dra hy water gemaeckt hadde, den Pot te decken met sijn rechter Kous, en dat hy dan noch van den eyghen dagh dat Vrouwken sien soude. Maer al docht hem fulcks ydel te zijn, en dat hem de Religie het besoeken tegen maeckte, evenwel overwonnen zijnde door onverdult, so nam hy daer een proef van, en het viel oock soo uyt, datter een Vrouwken in Huys quam, dewelcke klaegghden, pijn in de Blaes te hebben, ende hy en konde noch met bidden, noch met dreygen van haer verweven, dat sy hem 's nachts niet en soude komen beformen: maer bleef onversoelijck haer oude manier houden, om hem eens deerlijck te doen stikken. Als hy dit tegens den ghemelten van *Praet* aldus vertelde, en dat den anderen hem seyde, fulcks een sieckte re wesen, soo en konde hy dat niet, als eenighe dagen daerna, door veel redenen, sijn selven doen gheloo-
ven.

(7) *Wt wat Oorsaek*, en op wat plaets de Nachtmerrye groeyt, daer in verschillen de Geneesmeesters. Het gemeen gevoelen is, dat de naeste oorsaek van dit ghebreck bestaet in verstoppinge van de Herffen-grouven, insonderheydt de achterste, oft van de wegh, die na 't beginfel van het Ruggenmorgh toe-gaet, den welcken geheel, ofte ten deele verstoppt zijnde door eenige Slijmerigheydt, so en kunnen de Geesten niet komen, in de spieren van de Borst, en derhalven die niet beweegt werden, het welck den Adem belet. Dan *Fernelius* meent in het vijfde Boeck op 't derde Cap. dat de oorsaek niet in de Herffenen, maer ontrent het Ingewant steekt, het welke, door gulsigheydt, ende den dronck, swellende het Middel-rift, ende de Longen soude drucken. Ende *Rondeletius* 44. stelt deselve in de Borstaderen. Den eersten en laetsten wert tegen-gesproken van den Spaenschen *Pereda*, *schol. in Pasch. l. 10.* en *Fernelius* van de Italiaensche Geneesmeesters, *Mercurialis*, en *Massaria*. Maer sijn gevoelen kan niet het gemeene, als niet tegens malkander strijdende, wel verdragen werden. Het Middel-rift ('t welck tusschen den Buyck ende de Borst staende, het voornaemste gereedschap is om die te bewegen, en den Adem te halen) kan lichtelijck ghedruckt, ende benauwt werden, ghelijckmen bevint, dat yemandt na dronckenschap, rauwe ende winderige Spijse dit ghebreck veel onderworpen is, en dat oock de gene, die den Buyck van winden uyt swaermoedige Vochtheden rommelt ende swelt, dickwils klagen van Kort-horstigheydt, dewelcke komt door-drucken van het Middel-rift. Maer dat de Herffenen mede niet vry en zijn van Dampen, blijkt daer uyt, dat foodanige noch veeltijds als sy al geweckt zijn, so langh het Hooft niet ontlast en is, noch by deselfde Inbeeldinge blijven; ende de wortel niet wech-genomen zijnde, de Nachtmerrye dickwils een voorbode is van swaerder sieckte, gelijk Popelsy, Vallende-sieckte, ofte andere. Soo stelt oock *Fernelius*, datter uyt het Ingewant eenen dicken Dampf in de Keel, ende Herffenen op-stijght, die het geluydt tegen-houdt, het verstant, ende de sinnen ontitelt, en mer swaermoedigheydt bedwelmt.

De voorgaende oorsaek van desen Dampf is slijmerighe, oft swaermoedige Vochtigheydt meest ontrent het Ingewant haer houdende: somtijds oock in de Herffenen selve groeyende, uyt haer dun voedisel door de kouw aldaer schierlijck stremmelende, ende niet konnende verdouwt werden.

De uytwendighe oorsaken van desen Dampf bestaen in het overladen van de Maegh door Spijs, en dranck, ende daer op volgende Rauwigheydt, van Tafel terstont gaen slapen, insonderheydt op den rug; waer door de Dampen haer lichtelijcker na het achterste van de Herffenen op-geven. De Kinderen zijn dit mede onderhavigh, om dat sy wat gulsigh

eten, als oock van wegghen de Wormen, ende dat is de oorsaek, dat sy veeltijds ongerust en schrickachtigh slapen.

(8) *De Teykenen* blijcken ghenoegh uyt de beschrijvinghe. Die van een uytterlijcke kouw, ofte dronckenschap komt, niet langh en duyr, ende niet dickwils weder-keert, en heeft het grootste gevaer niet: dan wel die uyt een inwendighe oorsaek gegroeyt is, ende dickwils overvalt, als metter tijdt deselve een quaet-aerdigheydt krijgende, ofte de Herffenen gheheel verstoppende; het welck Vallende-sieckte, ofte Popelsy veroorsaect.

(9) Die nu inder daedt met de Nachtmerrye gequelt wert, deselve dient ten eersten sachtjens geweckt te wesen, en dan, om de Dampen te verdrijven, d'uytwendighe Leden gevreven. Daerna om de weder-komst te beletten, dient een Ader gheopent, so het Lichaem bloed-rijck is: in Vrouwen, die gestopt zijn, in de voet. Maer als dat niet te passe komt, maghmen koppen op de schoudeten, ende beenen doen stellen.

Indien de slijmerige, ofte de swarte en swaermoedige Vochtigheydt diep en vast sit, so moet deselve bereydt werden door Middelen in het elfde ende thiende Capittel van 't eerste Deel aangewesen, en dan afghedreven door de gene, die aldaer mede in het 13. Capittel N. 4. ende 3. verhaelt zijn. Ende op 't laetste dienen ghebruyckt foodanighe, die de Herffenen (beschreven in 't 16.) ende het Herte (in het 18. Cap.) kunnen verstercken.

Ondertusschen moetmen mijden Gulsigheydt, Dronckenschap, winderige ende beswaerde Spijse; niet terstont na de maeltijdt, noch op den rug te slapen. Savonts de Maegh sluuyten met *Querc-kruye*, daer onder wat ghestooten *Peony-zaet* (het welck hier seer nut is) gemenght.

(10) Tot dese Slaep-sieckten behoort mede een seer vreemt ghebreck, dat de Grieken *Catalepsis* noemen, *Had. Junius Slaep-sucht*, dan soude na mijn oordeel bequamer zijn, *Slapende verinstijghet*. Want die het op het lijf valt, blijft schierlijck heel slijf, als een beeldt, sonder hooren ofte sien, ofte een lidt te beweghen, ende in sulcken gedaente, als het den selven in 't aenkomen vonde.

De Grieksche History-schrijver *Appianus*, verhaelt in het tweede Boeck van de Borgherlijcke Oorlogen, datter in sekere Heel-meesters winckel ghevonden zijn twintigh oude Luyden, ter arden met de bekers legghende, ghelijck of sy droncken waren, een op den stoel sittende, ghelijck als een Meester, die de andere Drancken in-gaf.

Plinius in 't 7. Boek van sijn Natuyrijke Histories op 't 53. Cap. daer hy handelt van de gene, die onvoorhsens gestorven zijn, vertelt, dat seker blyeynde-speelder, na dat hy 't volck wel behaeght hadde op sijnen geboort-dagh, en sijn Taert gegeven heb-

bende, na den eten heete Wijn eyschten, ende met eenen siende op de Persoon, die hy gespeelt hadde, ende de Krans van sijn Hooft, daer op settende, in die gestaltenisse stijf bleef, sonder dat het yemandt ghewaer werde, tot dat een van de Gasten, die naest hem was, hem vermaende dat de Wijn lauw werde.

De Miliaensche Genees-meester *Cardanus*, schrijft in 't achtste Boeck van de Verscheydenheydt der saken op het 44. Capittel, datter in het Eylandt *Lemnos*, acht Mayers sittende onder een Eyckenboom om te eten, schierlijk van den Dondergheslagen wierden, waer van sy doot en stijf bleven in de eygen gestaltenisse, gelijk sy waren gaen sitten, soo dat den eenen scheen te eten, den anderen de Kan aen sijn Mont te setten; en alsoo het allegader Moren waren, soo schenen het soo veel beelden te wesen.

Soo getuyght oock *Iacot* in sijn Wtleggingen op 2. *Coccar. aph. 7.* gesien te hebben een oudt Man, die dit over Tafel aen-quam, en bleef so met open Oogen stijf sitten, de Handt in de Schotel houdende, soo dat hy doot zijnde, scheen te eten.

Ick hebbe hier in de Stadt gesien een Vrouw, die de Vallende-sieckte seer onderhavigh was, schierlijk stijf worden, ghelijck sy sat en spon, met den draet aen de Mont: dan en duerde niet lang; ende leeft noch tegenwoordigh; het verhaelde al twinigh jaer geleden zijnde.

Fernelius, Genees-meester des Konings van Frankrijk, vertelt 5. 2. van een, die van dit ghebreck soo stijf werde, dat hy, sittende met de Pen in de Handt, de Oogen op de Boecken gestreckt hebbende, niet anders en geleek als te studeren, tot dat hy, geroepen en aenghestooten zijnde, bevonden werde het gevoelen, en bewegen hem benomen te wesen.

Buchananus, Leer-meester van *Jacob* de VI. Koning van Schotlandt, daerna de I. van Engelant, verhaelt in 't 20. Boeck van sijn Schorsche Historie, dat in het beklimmen van seker hooghe plaets, een Krijghsknecht so vast aen de sprouten bleef hangen, dat hy op geenderley wijze daer af getrocken konde werden. En al noemt hy dit Popelsy; soo dunckt my dat het beter magh ghehouden werden voor Slapende verstijfheydt, waer door hy soo vast aen de Ladder verstijft was. Meer andere exempelen zijn te sien by *Donatus*, in 't 2. Boeck van sijn Wonderlijcke geschiedenisse op 't 7. Cap. en *Schenckius* 1. Obs. 115.

(11) De naeste Oorsaeck van dit ghebreck is een onbeweeghlijckheydt, en als een beverfing van de Zielijske Geesten: want in wat Deel die stil zijn, ende teghen-gehouden werden, daer en kan gheen beweginghe gheschieden. Dit selfde sien wy in den *Bixem*, die den Wijn schierlijk doet dick werden, ende noch beter in het exempel, dat wy uyt *Cardanus* hebben by-gebracht. Is oock bevonden in de Aerdt-bevingen, datter so krachtige Dampen uyt-

bersten, die Menschen, ende Vee op staende voet doen stil, en stijf staen: gelijk oock sommige Speloncken geesten uyt-geven, die het water doen beverfien. So siemen mede een groote kracht om te verstijven, in *Salpeter*, en andere dinghen, die uyt de aerde gegraven werden.

De voorgaende oorsaeck van dese onbeweeghlijckheydt, is meest een swaermoedighe Vochtigheydt, wiens Dampen somtijts foodanighen kracht krijghen. Waer toe helpt *Spisse*, uyt dewelcke foodanighen Vochtigheydt groeyen kan. Voor Witerlijcke oorsaken werden oock by vele gherekent *Koude lucht*, *Regen*, *Wint*, *Ys*, *Snee*, ende te reylen door koude plaetsen, ende *Snee-berghen*. Als de Stadt *Mets*, in het Jaer 1552. van Keyser *Karel* beleegert was, midden in de strenge koude des Winters, so vontmen de Ruyters op haer Paerden, maer insonderheydt het Voet-volck met de Piecken in de Handt op de Schild-wacht, stijf doot-ghbevoren. Soo schrijft *Theonestus*, in sijn Boeck van de Geneeskonfte der Paerden, datter, doen sy na Italien treckende, over de *Alpes* ghekomen waren, een uyt lang sulcken hoop *Snee* viel, dat de Krijghs-knechten allegader als bevroren voort-ginghen, de Ruyters verstijft, ende soo vast op haer Paerden bleven, dat sy daer naeuwlijcks en waren af te krijghen. De Paerden ginghen al meest voort: maer die niet vorder en konden, stonden gantsch stijf. Soo verhaelt oock *Curtius* in het achtste Boeck van sijn Historie, van sommighe die als staken, niet alleen of sy leefden, maer oock teghen malkander spraken, stijf stonden, blijvende in deselbe gestaltenisse, daer sy in ghestorven waren. Die, ghelijck sy uyt bittere koude dese verstijfheydt ghekreghen hadden, soo

Bequaemen

bequamen sy ten laetsten wederom voor een groot vuur. Ick hebbe mede, komende in het Jaer 1617. uyt Italien over de *Alpes* (Berghen die het selfde aen die zyde van Zwitserlandt, ende Savoyen bepalen) op den hoogen Sneeb-bergh van *S. Gothard*, ghesien drie dooden, die daeghs te voren (zijnde al den 14. April, als aen beyde zyde van 't Geberghte het landt groen stont) in het Sneeb verstijft waren, ghelijck my vertelt werde, aldaer veeltijds door de kouw te gheschieden: het welck niet te verwonderen en is, alsoomen twee uren werck heeft om op te klimmen, ende so veel om af te komen, al door het Sneeb, soo wel in de Somer, als des Winters. Ende al gater een leydrf-man voor, die, volghende de Bakens, met een Schop het Sneeb van de padt werpt, soo is hy dadelijck wederom vervult, ende de koude Wolcken ende Nevel drijven heel laegh aen den Bergh, waer door men niet veel van sich en kan sien, ende oock geheel nat wert. Ende daer van is't, dat eenighe seggen, soo hoogh geweest te zijn, dat sy haer Handen in de Wolcken ghewasschen hebben.

(12) Dit ghebreck is licht te kennen, dewijl het den Mensche onvoorsiens stijf maect, in sulcken ghestaltenisse als het hem vint, met open ende stijve Oogen, sonder gevoelen, ofte bewegen.

(13) De Slaep-stijvigheydt is een ghevaerlijcke Sieckte, ende indien se niet rasch over en gaet, soo eyndicht sy ghemeenlijck, het zy door verwacking van de krachten, het zy door stikken in den Adem, tot de doot, ende de dooden legghen stijf, niet anders als die van wegghen de Kouw, stijf bevroren zijn.

(14) Om tot de *Geneefinge* te komen, soo dienen de Dampen, die de Geesten verstijven, ende onbeweghlijck maken, uyt het Hooft getrocken, ende verdreven, ende de Stoffe, daer sy van op-komen, afgheset. Derhalven, indien de Siecke bloedt-rijck is, salmen hem ten eersten doen laten. In andere een stercke Clysteer setten. Daerna de Melancholijcke Vochtheden bereyden door de Middelen, die beschreven zijn in het 10. Capittel van 'reerste Deel, ende dan afdrijven, door de ghene, die aengewesen werden in het 12. Capittel, N. 3. Van buyten dient oock het Hooft versterckt, als te sien is in het 16. Cap. van het selve Deel. Soo konnen Stovinghen ghemaectt werden van *Betonye*, *Velt-cyprus*, *Rosmarijn*, *Marioleyne*, *Thijm*, *Sleutel-bloemen*, *Stachas*, *Linden-bloeffem*, *Mey-bloemkens*. Met dierghelijcke *Olyen* kan oock ghestreken werden.

Het XII. Capittel.

(1) *Suyffselinge*, (2) *haer Oorsaeck*, (3) *Voor-teyckenen*, (4) *Geneefinghe*, (5) *Vallende-sieckte*, (6) *haer Oorsaeck*, (7) *Ken-teyckenen*, (8) *Voor-teyckenen*, (9) *Geneefinge*, (10) *Kramp*, (11) *Oorsaken*, (12) *Onderscheyd*, (13) *Teyckenen*, (14) *Voor-teyckenen*, (15) *Geneefinge*, (16) *Schuddinghe waer door veroorsaect*, (17) *Haer voor-teyckenen*, (18) *Geneefinge*, (19) *Maniere van Leven*.

(1)

Suyffselinge / ofte *Swijmelinghe*, is een verkeerde Inbeeldinghe, waer door yemandt meent dat alles omdraeyt, so dat hy dickwils neder soude vallen, indien hy nergens aen vast hiel.

(2) De naefte *Oorsaeck* is een ongewone, ende in het ront-ghedreven beweginghe van de Zielijske Geesten, die haer in de Herffenen omdraeyen, eveneens als het water in een wiel, waer door gheschiet, dat al het gene wy sien, schijnt om te draeyen. Want dewijl in het ghesicht niet alleen ontfanghen wert het schijnfel van de verwen, maer oock, onder andere, het stil zijn, ofte het bewegen van 't ghene ghesien wert: indien de Zielijske Geesten, die het schijnfel van de dingen aen d'Inbeeldinghe brengen, in 't ront draeyen, soo wert die beweginghe medegedeelt, niet anders als gelijk yet, al is't wit, datmen door een gheverwer glas fiet, oock van deselve verwe schijnt te wesen.

Het ghene dit omdraeyen van dese Geesten veroorsaect is, ofte inwendigh, ofte uytwendigh. Inwendigh door eenen winderigen Damp, die door de Aderen en Slagh-aderen komende, de Zielijske Geesten met hem sleept, ende tegens de kanten van de Herffenen gedreven zijnde, dese valsche Inbeeldinghe maken. Maer al is't dat *Pereda* by-na alle de Genees-meesters over dit ghevoelen berispt, ende meent noodich te wesen, dat die Geesten eerst dalen in de Oogen, ende voor de Crystalline vochtigheyt, die beweginghe maken; want dat anders niet en kan schijnen yet omghedraeyt te werden: so blijkt wel klaerlijck dit ghevoelen valsche te zijn, dewijl dat oock de ghene, die sijn Oogen toe-houdt, ende omgedraeyt wert, de *Suyffselinge* krijght, en meent dat de vloer daer hy op staet, mede omdraeyt, soo dat hy sonder vast houden, soude omvallen. Dese Damp wert opgegeven uyt een van de vier Vochtheden, het zy deselve in de Herffenen haer plaetse hebben, het zy datse aen deselvighe van onderen, medegedeelt werden.

(1) 2

De

De uytterlijke Oorsaken zijn *Zoel Weder, groote Hitte*, ofte lang in de *Son* te welen, *Granschap, Vasten, Dronckenschap, Onmatige Oeffeninge, Omtraeyen* van het Lichaem, de *Schrick* (waer door de Geesten eerst verspreyen, ende terstont wederom inghetrocken werden) in het sien van een hooghe plaets, van veel met grof Geschut te hooren schieten, gesont zijnde, veel te *Purgeren*, ende al 't ghene de Vochtheden kan doen smelten, ende dampigh maken. Maer insonderheydt datmen langh fiet op her draeyen van een Rat, ofte Wiel. En daerom schrijft de Griecksche *Theophilus*, dat de Schippers, als sy weten dat yemandt lichtelijck Suyffelt, hen' een doeck voor de oogen binden, om her bewegen van de sterren, ofte de baren niet te sien. En dit is de oorsaeck dat de Paerden, die in de Molen gaen, gebliut werden.

(3) De *Teycken*en zijn hier klaer. Dan wat de *Voor-teycken*en belangt; De gene, die van een uytwendige oorsaeck komt, is lichter, als van inwendige. Is in oude Luyden, van weghe haer swackigheydt, swaerder; ende als sy dickwils komt, ofte dat sy sofel is, dat de Mensch neder-stort, dan valtse gemeenlijck op een *Vallende-sieckte*, oft *Popel*ly uyt.

(4) De *Geneefing*e bestaet in tweederhande tijdt, te weten, als yemandt de *Suyffeling* op den hals heeft, ende als sy over is.

Geduyrende de *Suyffeling*, dient alle vlijt aengewent om de draeyingh van de *Zielijke* geesten te beletten, en dat de *Siecken* tot stilte komt. En indien de *Dampen* van onderen op-schieten, so salmen soeken deselve te vertrecken, met eenen vatten *bant* om de beenen te leggen, het hol van de voeten met *zout*, en *Azijn* te wrijven, ofte daer wat treckens onder te binden, als beschreven is in 't *Eerste Deel*. Indien de *Draeyingh* heel sterck is, soo machmen daer-en-boven *Pillen*, en *Chysteren* doen setten. Daerna dientmen eenige weltrieckende dingen voor den *Neus* te houden, dan met onderscheydt van d' oorsaeck; derhalven, indien deselve warm is, salmen doen ruycken aen *Azijn*, ende *Rosen water*, indien se kout is, aen *Azijn* met *Muskelaet*, *Amber*, en *Narduszaet*. De *Neus-gaten* salmen befrijcken met *Olye van Foelye, Mariolyne, Orego, van Noten-muscaet*, ofte *Balsam van Peru*, daer eenighe dropkens van *Caneel, Nagel*, ofte *Rosmarijn-olye* in gemenght zijn. Op de *Slapen* van 't *Hooft*, als oock den *Pols*, salmen leggen het *Sap van Rode Beete*, ofte *Rosmarijn-water*, oft *Water*, ende *Azijn van Rosen*, daer by doende wat *Caneel-water*. In de mont salmen een weynich *Zout* nemen, en knauwen wat *Cubeben*, ofte *Foehye*, ofte innemen gestamte *Averrone* met warme *Wijn*, ofte *Honich van Azijn*. Indien de *Suyffelingh* soo hevigh is, datter meerder swarigheydt te verwachten staet, so machmen komen tot *Laten*, en *Koppen*. Wanneer het *Suyffelen* uyt de *Maegh* komt, ghelijck in de gene, die vol *Gal* zijn, so salmen soodanighe gheven een

kruym *Witte-broede* geweyckt in wat *Sap van Queen's Granaten*, ofte *treckende Wijn*. Wanneer het uyt opstijgingh van de *Lijf-moeder* komt, dan moermen delelve neder-houden, ghelijck 't *sijner plaets* te sien is.

Als de *Suyffelingh* nu over is, dan staet te letten, dat deselve verhindert werde wederom te komen. Hier wert seer toe gepresen, *Carvy-zaet* in *Wijn* geweyckt, en daarna opgedrooght, ende daer van een halve lepel vol, eermen te bedde gaer, lang geknauw, en dan door-gheslickt, sulcks eenige dagen na mal-kander vervolgende. Het selfde doen oock de *Cubeben*, en andere *Genees-middelen*, die de *Herffenen* veritercken, beschreven in 't *16. Cap.* van 't eerste *Deel*. Dan alsoo de oorsaeck dickwils van andere *Deelen*, ghelijck *Maegh, Lever, Milt, Lijf-moeder*, ofte het heele *Lichaem* de *Herffenen* mede-gedeelt wert, soo dient de *Geneefing*e aengestelt, ghelijck wy in die *Siecken* van soodanige *Deelen* aenwijfen.

(5) De *Swijmeling*, wanneer sy heel swaer is, doet vallen, ende is dan veellijds een voor-bode van de *Vallende-sieckte*, en wert derhalven van *Avicenna* een *kleynder Vallende-sieckte* genoemt.

De *Vallende-sieckte* is een *treckinge* van al het *Lichaem*, waer door den *Mensch* schierlijck oedervalt, met tegen-houden van al *sijn Sinnen*, so dat hy noch sien, noch hooren, noch gedencken en kan. Wy sien met ons gemoedt (seydt *Plinius* 11. 37.) de *Oogen* brengen het sienlijcke maer over. So maect een groote ghedachten blint, om dat het gesicht na binnen getrocken wert. Soo en sien open *Oogen* in de *Vallende-sieckte* niet, om dat het *Gemoedt* duyfter is. Hier van zijn verscheide exempelen uyt de *Aenmerckinghen* van verscheide *Genees-meesters* versamelt by *Goulars*, in het tweede *Deel des Histor. admirables*.

(6) De naeste *Oorsaek* is een *damp*, ofte *vochtigheydt*, die door een bysondere, en verborgen *quaet-aerdigheydt*, de *Breyn-vliessen* prickelt. *Avicenna* noemt het *Piesen* een *kleyne Vallende-sieckte*. Want ghelijck de *Herffenen*, 't gene voor aen sit, uyt doen berften, met *Nieffen*: soo soeckt oock de *Nature*, 't ghene in de *Vallende-sieckte* van binnen de *Vliessen* der *Herffenen* steeckt, haer quijt te maken. En 't gene in 't *Nieffen* schierlijck geschiet, dat duyr in de *Vallende-sieckte* langer; komen evenwel beyde van gelijcke oorsaken. En ghelijck de *Vallende-sieckte* by de *Grieken* eertijds *Heylighe sieckte* ghenoemt is, ofte om dat sy meenden deselve van *Godt* den *Mensch* toe-ghesonden te werden, ghelijck *Hippocrates* meent, ofte om dat sy, als *Plato* schrijft, het edelste, en heylighste *Deel* van 't *Lichaem* bevangten, ontfelc: so hebben sy oock om de laetste reden (volghende 't ghevoelen van *Aristoteles*) het *Nieffen*, als een heyligh dingh, ja oock voor eenen *Godt* gehouden, ghelijck *Athenaus* schrijft. Soo lesen wy

wy by *Xenophon* in 't derde Boeck van de Tochten van *Cyrus*, Koningh van Perffen, dat, dewijl hy tot de Krijghs-knechten sprack, yemandt van deselve quam te Nieffen, waer door al d'andere schierlijck op haer knyen vallende, dien Godt aenbaden. Also dese sake my seer vreemt dachte, soo heb ick daer over in het laer 1633. aen den Wel-edelen, ende Hoogh-geleerden Heere *Cl. Salmasius*, Ridder, ende Konincklijke Raedt geschreven, welcken brief en sijne antwoordt, also sy onder mijne *Epistolicae Quaestiones*, sal uyt-komen, ick hier onnoodigh achte, daer van breeder ghewach te maken. Dit moet ick evenwel noch by-voegen, dat, gelijk de Grieken eertijds plachten te seggen, als yemandt Nieffen, *ἴσθι νῆσον*, so seggen wy noch, **Godt seggen u** ende doen den Hoet af; als zijnde, gelijk de Heer *Salmasius* meende, een goet teycken; ende daer van is oock ons gemeen seggen, dat, als een siecken drie-mael nieft, uyt het Gatt-huys moet. So schrijft *Theophrastus*, dat de Siecken qualijck konnen Nieffen, van wegen de swackheydt van hare geesten, en natuurlijke krachten. Ja geschiet somtijts met sulcken geweld, dat het Blintheyt kan veroorsaken. So schrijft *Alex. Benedictus*, van een Grieksche slaef, die voor vijf jaren met een Pijl in de slagh van 't hoofd geschoten was, en als hy op sekeren tijdt sijn mont spoelde met kout water, daer over soo quam te Nieffen, dat hem een stuck van de Pijl uyt het eene Neusgat schoot, sonder eenich lefsel te behouden. Ende *Fabrianus* verhaelt van een Jongen van 14 jaer, die tegen een ander wedde, hondertmael achter malkanderen te sullen Nieffen: het welck hy ghedaen hebbende, blind werde: dan dat hy evenwel na een Purgatie, met Koppen op de schouderen, en een Draet in den Hals, sijn gesicht wederom kreegh.

Tot de Vallende-sieckte helpt mede het Scherp ghevoelen van de *Herffenen*, die het prickelen van de scherpe stoffe, tzy Damp, ofte Vochtigheydt ras ge-waer wert. Daer van is 't, dat sommige, die sijne *Herffenen*, ende scherp Verstant hebben, veel daer mede gequelt zijn: gelijk wy lesen van den Koning *Cambyfes*, by *Herodorus*, van *Iulius Caesar*, by *Suetonius*, en by de nieuwe Schrijvers van der Turcken Propheet *Mahomet*, die 't volck wijs-maeckte, dat hy op die tijt opgetrocken was, en met den Engel *Gabriel* sprack. De Voorgaende oorsaken zijn de Vochtheden onses Lichaems, wanneer sy eenige quaetardigheyt ontfangen, en deselve aen de *Herffenen* mede-deelen. En foodanige quaetardige scherpigheyt wert verweckt door sommighe Spijse, ghelijck *Mossen*, *Quackels*, *Ael*, *Paling*, *Petersely*, *loffrouw-merck*, *Camper-noeijen*, *Loock*; als oock *Geyten-wleyfch*, dewijl de *Geyten*, gelijk *Hippocrates* schrijft, selver met de Vallende-sieckte gequelt zijn, waerom mede de Priesters in oude tijden haerselven daer van plachten t'onthouden, gelijk *Plutarchus* verhaelt, Hier van is breeder

tesien in het voortreffelijck werck, dat de wijt-be-roemde Heere Meeſter *Gerard de Vos*, die jaer uyt-geheven heeft de *Theolog. gentil*, & *Physiologia Christiana*, lib. 3. cap. 68. Hier toe doen oock het slapen op *Geyten wellen*, als oock op andere, *Stanck*, *Droefheydt*, *Vasten*, *Schrick*.

(7) De Vallende-sieckte is wel (al is 't datse onder de bedelaers somtijds na-gheboortt werdt) te kennen. De gene diese op den hals kriecht, valt terstont neder, al de Leden werden ghetrocken, de Mont, en Duymen in de Handt gestoten, ende leydt buyten kennis; door dien alle de Zielijcke geesten ontstelt, en beroert, zijn. Want also de Sinnen niet en wercken sonder den dienst van de Geesten, ende dat de Geesten het werck niet en konnen uytvoeren, 't en zy deselvighe wel ghestelt zijn; soo volghet noodtsakelijck, als deselve ontroert, ende met quade Dampen bedwelmt werden, en so lange de Nature besich is om mer alle kracht haer van dat kommer t'ontlasten, dat aldan hare macht tegen-gehouden, en van de sinnen ingetrocken wert. Het welck *Fernelius* ende *Gorræus* oock meenen, dat daer door, uyt verslappinghe van de Spieren, de Siecken, Water, Kamer-gang, ofte het zaet ontloopt. Maer het gevoelen van *Platerus* is, dat sulcks meerder gheschiet uyt het inhouden van den Aeffem, en her schudden van 't Lichaem, waer door oock de slijmerige vochtigheydt van de *Herffenen* gheroert zijnde, her schuym in de Mont uyt-berst. De Poët *Lucretius* beschrijft dese toevallen in sijn derde Boeck aldus:

*Hy stort in haesten neer wie dese plaegh geraeckt,
Al of by van het vuur des Hemels was geraeckt;
Hem komt schuym in den Mont, en beving in de Leders,
Hy mist van stonden aen de gronden van de reden,
Hy sucht en bijghet, &c.*

(8) Alle Vallende-sieckte steeckt vol ghevaers. Beter is te genesen die niet lang by en blijft, oft niet lang geduert en heeft, en in jonge Luyden: maer na de 25 jaren, blijfde meest altijd by. Dit is 't ghene *Hippocrates* leert in de 7. Kort-bondighe Spreucke van sijn vijfde Boeck:

*Een die met Struypen is gequelt
Wanneer hy weynich jaren telt,
Die brenghet de Kunst gesontheydt aen;
Maer soo de jaren hooger gaen,
En dat hy komt tot vijf mael vijf,
Dan sie de dootd hem op het lijf.*

Verandert oock somtijds in een Geraecktheydt, hoewel *Fernelius* seydt sulcks noyt bevonden te zijn. Maer is bevonden by *Valescus*, *Iacobus de Parrabus*, *Amatus*, *Saxonia*, *Erastus*; en dat het geschieden kan, wert geleert van *Galenus*, en *Avicenna*.

(9) De *Genefinge* is hier mede twee-deeligh, te weten, om den ghenen, die ghevallen leydt, te doen bekomen; ende te verlorgen, dat de Sieckte daerna niet weder en kome.

Wat het eerste belanght, den ghenen, die aen de Vallende-sieckte leydt, salmen in een lichte Kamer brengen, setten hem met het Hoof om hoogh, ende breken hem den Mont open, maer wel wachtende dat de Tonghe niet tusschen de Tanden en komt, alsoo sulcks deselfde wel somtijds gekort heeft, op dar den Aeffem te beter mocht ghehaelt werden, en het schuym uytloopen; ende een lepel *Tberiaket-water*, ofte *Aq. Vitæ Matthioli*, daer wat *Bewers-wijn* in gheweect is, in-geven; daerna hem in de Ooren roepen, de gestreckte Deelen sachtjens rechten, de ytterste Leden sterck binden, tusschen beyden somtijds los laren; ende, als het te lang duyrt, een stercke *Pil*, ofte *Chyster* setten: de Neul-gaten bestrijcken, gelijk terstont in de *Suysselingh* geseyd is, ofte een *Popjen* van *Wijnmuyt* in *Azijn* ghedoopt, voor den Neus gehouden.

Na dar de Besieckte tot sijn selven gekomen is, so staet te besorgen, dat hy niet wederom in 't selfde onheyl en vervalt. Waer in dient ghelet te werden op de voorgaende oorsaken, te weten, de Vochtigheden, diemen, bereydt zijnde, sal afdrijven, gelijk nu meermaels is aengewesen, ende hare quaet-aerdigheyt voornamelijk beletten met soodanighe *Gences-middelen*, die door een verborghen ende bysondere eyghenschap de Vallende-sieckte tegenstaen, als daer zijn *Peonye-manneken*, *Elandts-klauyt*, *Mey-bloemkens*, *Linden-bloeffsem*, *Marentacken*, *Schrapfel van de Pan*, *Bewers-wijn*.

(10) Met de Vallende-sieckte komt in treckinge der Leden over-een, de *Convulsie*, ofte *Kramp*, dewelke is een bedorven beweginge van de Zenuwen, ende Spieren, wanneer deselve tegens wille na haer beginsel toe ghestadigh ghetrocken werden. Hier moet het Lidt, in 't welck den bandt van de Spier komt, met eenen noodtsakelijk intrecken, ende van sijn natuurlijke gedaente wijcken met groote pijn.

(11) De naeste *Oorsaeck* is een prickeling van de snafelen, ende zenuwachtige Deelen in de Spieren, dewelcke de Zielijke Geelten tot bewegingh verweckt, eveneens gelijk de nature in 't Hoof, Borst, ofte Maegh geprickelt zijnde, haer selven beweeght tot Nieffen, Hoesten, ofte Braken.

De voorgaende Oorsaken zijn alle de Vochtigheden onses Lichaems (waer onder de *Gal* wel de meeste is) die de Zenuwen, ende snafelen van de Spieren kunnen tergen, ende tot trecken bewegen. Dierghelijcke gheschiet oock somtijds uyt *Wint*, welck gebreck wy eygentlijk den *Kramp* noemen, en komt dickwils met groote pijn, voornamelijk in de kuyten, als yemant met de Beenen bloot leydt en slaept: maer dat gaet meest wederom van selfs

ofer, ofte slaet tot een rechte *Kramp*. Dit overvalt gemeenlijk de gene, die vol *winden* zijn, ofte *gulsich* drincken. Doctor *Forest* heeft een exempel van seker Graef, die van te veel *kout water* te drincken, in een rechte *Kramp*, ofte trecking van Leden verviel: ghelijck het selfde oock overkomt, als in het Laten, ofte anders een *zenuwe gerocht* wert. Soo kan sulcks oock ghebeuren, door dien de Zenuwen, ofte de Zenuwachtige Deelen te seer gedrukt werden, ontfeken, ofte uytrer lidt zijn, door groote *Schrick*, *Gramschap*, *Vergiftrige beten*, *schierlijke Hitte*, oft *Koude*, in 't korte, al wat tot eenige prickelinge der Zenuwen kan stoffe, ende hulpe geven.

(12) Het *Onderfcheydt* wert genomen uyt de verhaelde oorsaken, die de treckinge verwecken, ofte uyt het ghene getrocken wert. Dit is somtijds het gheheele Lichaem, somtijds een ofte vele Leden. Het gheheele Lichaem wert mer den hals ende ruggraet, ofte voor, ofte achter over getrocken, ofte so van beyde zyden teghens malkanderen, dat het stijf blijft. Onder de Deelen komt de treckingh veeltijds in Armen en Beenen. Het Hoof wert oock somtijds getrocken, ende insonderheydt de *Kaken* (soo dat de Mont toefluit) in de Lippen (wanneer soodanighe schijnen te lacchen) in de Oogen, in de Huyt van het Voor-hoof, in het achterite van de Tong, te weten, als die Zenuwe, ofte Spier beschadigt is, die aen sulcken Lidt het bewegen geeft. Het is vreemt, dat *Donatus* verhaelt, in sijn vreemde *Geschiedenissen*, van een die onthalt zijnde, terwile hy ghedraghen werde na de begravenis, noch sulcken treckingh kreegh, dat de plancken van de *Kist* van een weken, ende het Lichaem by-na van de schouderen der dragers viel, geduerende sulcks wel een schoot weeghs.

(13) De *Kramp* is seer licht te kennen, door dien het Lidt teghens wille na sijn begin toegetrocken wert, ende stijf blijft staen, soo dat de siecke het selve niet en kan na sijnen fin bewegen.

(14) Dit gebreck is gevaerlijk, na dat het langh duert, ende sijnen oorpronck heeft in de *Herfenen*, ofte eenige voorname Deelen. Is oock gevaerlijk, alst na een *Wonde* komt, van wegen d'ontstekingen die in de Zenuwen valt, insonderheydt als het Hoof gequetst is. Daer van seydt *Hippocrates* in de tweede *Kort-bondige Spreucke* van 't vijfde *Boeck*:

*Wie na een Wonde Szuypen lydt,
Die is ontrent sijn lesten tydt.*

Dese Voor-teycken en vervolghet *Hippocrates* in de volghende *Kort-bondige Spreucken*, ghelijck in de derde:

*Als yemant uyt een Wonde bloet,
En dat in grooten overvloed,
En krijght dan Kramp, of schralen Ilick,
Dat hoort noyt Meeſter sonder ſchrick.*

De vierde luydt aldus :

*Eerste Buyck-loop, en de Kramp daer naer,
Dat stelt het leven in gevaer.*

De vijfde :

*Wort yemandt Stom na gulsich suypen,
En valt daarna in harde Stuypen,
Krijght hy geen Koorts dien eygen tijdt,
Soo is hy stracx het leven quijt.*

Want door de Koortse, wert de Vochtigheydt verteert, die den Kramp verweckt heeft. Daerom seydt Hippocrates in de 37. van het selve Boeck, beter te wesen, dat de Koortse op de Kramp komt, als de Kramp op de Koortse. Want dit laetste toont, dat sy van een quaet-aerdige stoffe veroorsaect is.

Is oock seer quaet, wanneer door langh waken quade Vochtigheden en Dampen gegroeyt zijnde, de Herffenen, en Zenuwen prickelen. Daer op slaet de 28. Kort-bondige Spreuck uyt het 7. Boeck :

*Als eenigh Mensche heeft gewaecht,
En dan in Dweepery geraecht,
Of van de Stuypen is gequelt,
Houdt dat hy na den grave snelt.*

(15) Om de Kramp te genesen, dient wel gelet te werden op de voorgaende Oorsaken, die de prickeling der Zenuchtige Deelen verwecken. Indien het Lichaem vol Bloet is, soo salmen het selve daer van ten eersten ontlasten. Soo verhaelt *Plutarchus* in het leven van *Agessilus*, Koning van *Lacedemonyen*, hoe hy, leydende het Leger uyt het Landt van *Thebe*, ende te *Megara* op het Casteel gaende, sijn een been met groote pijn ghetrocken werde, daarna swol, ende van bloedt spannende, dapper ontstact. Ende als een *Siciliaensche* Genees-meester hem hadde doen laten in den voet, dat de pijn wel overgingh; maer also het bloedt te veel en te sterck uyt springende, niet gestopt en konde werden, dat hy geheel van sijn selven gingh; waer door hy daarna, als het al gestopt was, noch langh tijdt slap bleef. Hier is meerder Bloedt af-ghelopen, als de sieckte verleyschte, het welck teghen de Konste is. Wat nu belanght d'andere Vochtigheden, die de Kramp ende Treckingh verwecken, deselve bereydt zijnde, moeten afghedreven werden, op deselve wijze, ghelijck terfont van de Vallende-sieckte geseydt is. En om niet veel Genees-middelen over-hoop te halen, soo salick alleen by-brenghen het gene, daer mede verscheyden van de Kramp verloft zijn : *N. Geraspt Palmen-hout*, wortel van *Peonye-marmeken*, van elcks twee oncen, Bladeren van *Betonye*, *Sabye*, *Velt-cypres*, *Sleutel-bloemen*, van elcks aenderhalve handt vol, Bloemen van *Rosmarijn*, *Lavendel*, van elcks een half loot, Zaet van *Anys*, ende *Angelica*, van elcks een Drachme; Laet eerst het Palmen-hout 24 uren

weecken in een sloop water, ende dan koken tot op het derdepart, te voren na de konste daer by doende de verhaelde Droogen. Neemt de helft van het doorgedaen nat, en na dat daer drie vier uren in geweeckt hebben vier oncen *ghesuyverde Pieren*, soo druckt het Sap wederom uyt, ende deelt het selve in dryck, elcks in te geven na malkanderen 's avonts, twee uren voor den eten. In d'ander helft van het Af-sietfel salmen des nachts laten weecken *Sonebladeren* een loot, *Agaricus* een half loot, ende dan doorgedrongen zijnde, mede in drye des morgens in-gheven. Daarna dient den Rug-graer, ende de Getrocken Leden, eerst wel met heete Doecken ghewreven zijnde, neerstigh ghestreken met het volghende Salfken : *N. Ol. Lumbricor.* 1 once, *Ol. Litor.* *Ol. Latrim.* van elcks 1 loot, *Ol. Cerae.* *Ol. gum. Elenmi destillator.* *Pingued. human.* *Taxi.* *Ol. de Caslor.* van elcks 2 Drachme. Dit onderhouden 15 dagen, beneffens een goede Maniere van leven, waer van terfont sal geseydt werden.

(16) *Schuddinge* is een bedorven beweginghe, waer door een Lidt geschut wert, door dien het van selfs door sijn swackte nedervalt, ende de swacke kracht het selve niet en kan vast oprechten, waerom het Lidt, soo langh het erghens vast op steunt, geen schuddinghe en voelt : maer dan alleen, wanneer de bewegende kracht het selve vryelijck wil bewegen. Het gaet hier mede toe, ghelijck in de gene, die eenich gewicht dragen. Want indien 't selfde licht is, ende de kracht sterck ghenoech om dat te dragen, dan en gheschiet geen Schuddinge, door dien de bewegende kracht genoegh wederstaet het nederweden van 't gewicht. Maer als het gewicht swaerder is, als de krachten konnen dragen, dan beven de Leden daer onder. Maer die gantsch te slap zijn om 't selve te dragen, die beswijcken daer onder, en zijn onbeweeghlijck. So en valt er oock geen Schuddinghe in de gene, die wel te pas zijn, ofte die eenigh Lidt gantsch lam hebben, maer alleen als de swacke Kracht slappelijck beweeght. Waer uyt blijktt, dat het geheel anders met de Schuddinge staet, als met de Lammigheydt, ende Kramp. Want in deselvighe blijft het Lidt staen in die gedaente, gelijck het verslapt, ofte stijf ghetrocken is. Maer in het Schudden is tweederhande, ende recht tegens den anderen staende beweginghe.

(17) Dat de swackheydt, van de bewegende kracht Oorsaeck is van het Schudden, blijktt genoegh aen de Oude Luyden, Dronekaerts, die uyt kouw, ofte eenighe andere oorsaeck, in haer Zenuwen verswackt zijn. Ende alsoo de Beweginghe gheschiet door de Zielijke Geesten, ende de Spieren, in dewelcke, die uyt de Herffenen door de Zenuwen vloeyen : soo moet oock in deselve ghevonden werden de oorsaeck van dese bedorven Beweginghe.

By foure van de Zielycke geesten veroorfaecht de Schuddinghe, wanneer deselve niet genoegh en zijn. Sulcks gheschiet als deselve niet gemaect en werden, ofte ghemaect zijnde, vervliegghen. Sy en werden niet ghenoech ghemaect, door te groote koude der Herffenen, gelijk in de Oude Luyden, en Koude siekten, als oock door dien haer stoffe, te weten, de Levend-makende geesten ontbreken, gelijk geschiet in Siekten, daer de warmte, ende de kokende kracht verslapt, ofte mede, door dien sy in ongheregelde beweginghe niet wel en vloeyen, het welck gheschiet in stercke Ontroeringhe, ghelijck groote *Blyfchap*, *Gramfchap*, *Vreest*, ende *Schriek*. De Zielycke geesten gemaect zijnde, vervliegen door *Langduerige siekten*, door te veel *Bloeyen*, *Af-gaen*, *By-slapen*, *Oeffenen*, *Vasten*, *Waken*, ende diergelijke.

De oorfaeck van het Schudden is in de Leden, ende Zenuwen, wanneer deselve te droogh ghemaect werden, ghelijck in *Raferye*, ende *Dulligheyt*, als d'innerlijcke warmte der Zenuwen door d'onnatuurlijke hitte verteert, ofte door quade hoedanigheyt verstroyt wert. Maer meest geschiet sulcks uyt koude, ende vochtighe ongematigheyt, komende door uytwendighe koude, ofte inwendighe vochtigheden. Het selfde geschiet oock wanneer de Zenuwen verstopt, ofte gedruckt werden, so dat de Geesten daer niet en kunnen door-vloeyen. Als mede door een quade hoedanigheyt, ghelijck in quaat-aerdighe Koortfen; ofte die door een bysondere eyghenschap de Zenuwen tegen is, als men fiet in het *Quick-silver*, waer door de *Gout-smeden*, ende andere, die den roock ontfangen, gemeenlijk beven. Hier toe doen oock alle *Verdoovende Geneesmiddelen*, ghelijck *Opium*, *Bilsen-kruydt*, als mede *Stercke Wijn*, insonderheyt in een ledighe Maegh, waer van men fiet dat de *Dronckaerts*, insonderheyt de *Brando-wijn-drinckers* meesten-tijdt met Schudden gequelt zijn.

(17) De Schuddinghe toont haer selfen, so dat onnoodigh is van haer *Teycken* te schrijven. De gene die van uytwendighe oorsaken komt, gelijk *Schrick*, ende diergelijke, en heeft geen noodt, maer gaet met deselvighe over, van inwendighe, slaet lichtelijck tot een *Geraecktheydt*, *Popelsy*, ofte *Slapende Koortse*. Die allengskens ghegroeyt, ofte aenge-erst is, kannauwlijcks genesen werden. En in oude Luyden is sy gantsch ongeneeslijck.

(18) De *Genesinge* van het Schudden moet verscheyden aenghestelt werden, volgens de verscheyden oorsaken. Wanneer de Zielycke Geesten van wegghen de koude onghematigheyt der Herffenen niet gemaect en werden, soo dienen deselve ver-warmt en versterckt, door soodanige Genees-middelen, als in 't 16. Cap. van 't eerste Deel beschreven zijn. Voor vervloeghene, moeten de krachten versterckt werden door een goede *Maniere van le-*

ven, ende de *Hert-sterckende Genees-middelen* in het 18. Cap. van 't gemelte Deel aangewesen. En dese dienen oock voor de Schuddinghe, die in quaat-aerdigheyt bestaet. De gene die haren oorspronck heeft van koude, en vochtighe stoffe, 't zy die innerlijcke warmte der Zenuwen beschadicht, het zy datse deselve verstopt, benauwt, ofte doordringht, moet geholpen werden door sulcke Genees-middelen, die soodanighe *Vochtigheden* bereyden, en afsetten, waer van mede in het Eerste Deel ghehandelt is.

(19) In alle dese onnatuurlijke *Beweginghe* valt by-na een *Maniere van leven* waer te nemen. Te weten, hem te behouden uyt donckere, ende nevelachtighe *Lucht*, uyt de stralen van de *Son*, ende *Maen*; hem wachten van harde *Spijse*, ende die vele *Dampen* na het Hooft opgeeft, gelijk *boonen*, *erweten*, ende andere *pluck-vruchten*, van *melck*, *Aijmerighe visch*, *Mosselen*, *Oesters*, *Castanyen*, *Noten*, *Loock*, *Ajuyn*, *Mostaert*, oock van veel eten en drincken, insonderheyt *hoofdighen drank*, ende daerom is de *Wijn* ondienstigh, 't en zy de *Maegh swack* is, ende datter *Geesten* ontbreken. In het *Bier* en dient niet veel *Hop*, maer wel *Salye*, *Betonye*, ende *Rosmarijn*. Na den eten dient wat gebruyckt om de *Maeg* te sluyten, gelijk hier voor is aangewesen. De *Oeffeninghe* dient hier niet te veel, noch te sterck te wesen, de *Slaep* wat lang na den eten. De *Ontroeringhen des gemoeds* moeten geschout werden. In de *Suyffelinghe* en dient niet ghesien van *hooghe plaetsen*, noch yet dat sterck beweeght, ofte omdraeyt.

Het XIII. Capittel.

(1) *Popelsy*, (2) *hare oorsaken*, (3) *Teycken*, (4) *Sorghvuldigheyt in 't begraven*, (5) *Genesinge*, (6) *Geraecktheydt*, (7) *hare Oorsaken*, (8) *Teycken*, (9) *Voor-teycken*, (10) *Genesinge*, (11) *Maniere van leven*.

WY hebben ghehandelt van het quaat ende verkeert bewegghen, is nu overigh te spreken van de *Gebreken*, in dewelcke het selve wechghenomen is, als *Popelsy*, ende *Geraecktheydt*.

(1) *Popelsy* is een schierlijke beroovinghe van gevoelen, ende bewegen, midts gaders van alle Zielycke werckinghen. Want die daer van gheslaghen werdt, valt sonder eenighe voorgaende *teycken* onvoorsiens ter aerden, ende, als het gebreck swaer is, soo leydt hy met ghestreckte ooghen, sonder wegghen, sonder ghevoelen, ende buyten verstant, in het *Adem* (den welcken de *Nature*, door de noodtsakelijckheyt geprickelt zijnde, ten uyttersten behoudt) halen alleen van een doode verschilende,

lende, het welk terfont oock met groote benautheyt geschiet, ende beswaert snorken, waer door het mede den Siecken meest wech-sleept. So verhaelt *Paulus Diac.* van den Keyser *Valentinianus*, dat hy, in 't antwoorden van eenige Gefanten, *Eutropius* van *Verus*, *Anroninus*, en *Capitolinus* van *Lucius Verus*, dat sy zittende in de Koets, schierlijk van de Popelsy door-geflagen wierden. Hoe *Wenceslaus*, Koningh van Bohemen, en *Matthias*, Koning van Hongaryen, uyt Gramschap van een doodelijcke Popelsy bevangen zijn, hebben wy in den *Schat der Gesontheyt* beschreven.

(2) De naeste Oorsaek van de Popelsy is belet en verhinderinge van de Zielijcke geeften, waer door sy niet en konnen door-vloeyen, om hare werckinge uyt te voeren; het welck geschiet, of dat sy zelve bedwelmen, beroeren, vervliegen, ofte dat de wegen, daer sy door moeten, gefloten werden. Sulcks gechiet door *Slijmerige Vochtigbeden*, die 't beginfel van de rug-graet (daer de Zenuwen uyt spruyten) verstoppn; als oock door *Bloet*, 't welck door eenigh uytelijck geweld, of anders aldaer uyt sijn aderen schiet: So komt yemant door een slag aen 't Hooft met de Popelsy neder te vallen, sonder oyt wederom op te staen; het welck oock geschieden kan door het in-buigen van de Pan, en wanneer de breyn-aderen door te veel bloet hoog op-swellen. De Zielijcke geeften vervliegen in sware wonden; werden bedwelmt en traegh ghemaect door *Opium*, ofte ander Slaep-kruydt, ofte oock door sommigh Vergif, waer door sy niet en konnen haer werckinge wel uytvoeren. Sulcx geschiet oock door eenige verdoovende Dampen, die van anderen in de Herflenen optrecken, gelijkmen siet aen den *Wijn*, en *Brandewijn*. So zijn sommige die van de tafel voor slapende wechgedragen waren, daarna door gevonden. Sodatigen exenpel werdt bygebracht by *Jafon van Praet* in sijn Boeck van de Siekten der Herflenen op 't 27 cap. *Lonicerus* verhaelt van een Marpurger, die vol Brandewijn zijnde wilde gaen rijden, ende zo drae hy in de koude lucht quam, door de Popelsy van 't paert stijghde, en zoo doot bleef. Diergelijke vertelt *Sennertus* van een kint, het welck van sijn ouders, om dat het door het huys niet en zoude loopen, in een kamer gefloten was, en daer vindende een fles vol Brandewijn, als het dezelve meest uytgedroncken hadde, van de ouders t' huys komende, gevonden is met de fles in de armen, op de vloer half door leggende, dat korts daarna storf.

Benevinius schrijft van een Vader en Soon, die van den Donder met een Popelsy geflagen zijn geweest, en evenwel na den sevenden dag bequamen, met beter geluck, als een soogent kint, het welck een Popelsy op den hals kreegh door schrick van een afgeschoten roer, gelijk *Amatus* verhaelt 3. *Cent.* 22.

(3) De Popelsy is genoegh uyt de beschrijvinge te kennen. Dan is soo quaet te genesen dat *Hippocrates* daer van geseyt heeft in de 24 Kort-bondige spreuck

van 't 2. Boeck, dat een stercke onmogelijk is te ondoen, een slappe seer qualijck, welck onderfcheyt uyt de kortheyt van den adem te nemen is. Deselvede *Hippocrates* seyt in de 14. Kort-bondige spreucke van 't levende Boeck:

*Is yemant in het hooft gewont,
En dweept hem 't breyn dien eygen stons,
Die wert in haest sijn hooft-sweer quijt;
Want hy verhuyst in korten tijt.*

Het welck *Henrick* de 11. Koningh van Vranckrijk wel gewaer werde, als hy in 't jaer 1559 vrede met de Koningh van *Spaengien* gemacckt hebbende, tot teycken van vrenghet een tornooy-spel dede aenstellen, alwaer hy loopende tegens den Grave van *Montgomery*, de visier van 't helm niet wel ghesloten zijnde, en een splinter van de ghebroken sperre in sijn oog springende, hy al suyselende van het peert genomen werde, en daer aen storf. Wanneer de Popelsy niet ten eersten om hals en brenghet, dan verandert sy meesten tijt in een Beroertheyt.

(4) Diemen meent van een Popelsy gestorven te zijn, en behooren niet ras begraven te werden, gelijk in vele plaetsen gheshiet, en niet voor (om dat in die tijt al de Vochtigheden haer natuurlijke beweginge hebben) den derden dag, gelijk wy hier te lande een goet gebruyck hebben, alzo eenige, al is 't dat sy van de sterckste (in dewelcke men gheenen adem en kan gewaer werden) geslagen zijn, geheel langhsaem wederom tot haer selven komen, en de Ziele die stil, en ingetrocken was, haer wederom uyt spreyt. De Portugysche *Amatus* verhaelt hier van twee exempelen 4. *Cent.* 23. Het eerste is van een dochter, die in de Popelsy leggende, by een yegelijk voor door gehouden werde. De moeder, die deselvede seer lief had, en wilde haer niet so drae (als in Italyen, daer dit ghebeurde, de gewoonte is) laten begraven, maer hiel dezelve tot den derden dagh, doen de dochter, gelijk als van de doot verrees, en noch lange jaren daarna gheleest heeft. Het ander is van een man, die 'smorgens van een wacker Genees-meester verfocht zijnde, geoordeelt werde uyt den Pols, noch soo ras niet te fullen sterven. Maer tegen den avont wederkomende, werde hem aengeseyt, dat de Krancken al overleden was, dan de Geneesmeester betrouwende op 't gene, daer uyt hy eenige uren te voren voorseyt had, ging evenwel binnen, en doende het lichaem ontdecken, tastte na de pols, die hy noch voelde te bewegen, waer op hy den seldden met bequame Geneesmiddelen wederom dede tot sijn selven komen, so dat hy noch vele jaren daarna in 't leven geweest is. Een ander Portugijs Geneesmeester *Zacutus* tot Amsterdam, getuyght gesien te hebben een Vischer, die, na dat hy 20 uren in de Popelsy gelegen had, en na 't graf gedragen werde, een haers en vrentt groep maakte, 't welke de selbroers hoorende, de baer terfont nederzettende, en

Sulcks geschiet oock door Verdoovinge, die niet alleen en is in sommige Droogen, en Vergiften, maer oock in de Vochtrigheden, die den zelfden aert aantrecken. Sodatigen Lammigheydt is 't, die eenige Goutfineden, ofte Spiegel-makers krijgen, door het handelen van 't *Quicksilver*, als mede van den Stompvisch *Torpedo* genaemt, die maer met een stock, of yet anders van verre geraect zijnde, Lammigheydt maect, ghelijck *Plinius* verhaelt 32. 1. Hier van sijn oock dese versien by den Poëet *Claudianus* 3. *Epigr.*

*'t niet een selfsaem werck, de Stomp-vis, selfsaem beest,
Doet zaken wonder vreemt en boven onsen geest;
Al is hy in de Zee by swemt met sware leden,
Al komt hy op de strant hy gaet met trage schreden,
Hy toont geen wreet gebaar, ten minsten na den schijn,
Maer in sijn holle borst daer is een slim fenijn;
Wie tot hem maer en naect, of hem bestaet te wrijven,
Die zal van sonden aen sijn handen sien verstyven;
Daer komt, men weet niet wat gezeyen wyten vis,
Dat even aen den mensch gelijk de winter is,
Het kruype door al het lijf, en doet het bloet bevriesen,
Zo dat de kloeckste man sijn kyachten moet verliezen,
La schoon men raect het niet, maer vist et met de roe,
Noch wert de mensch verkleunt, en niemant weter hoe.
Daer komt een slim vergif uyt dezen visch gevesen,
Daer van noyt geestigh quant te voren heeft gelesen,
Die sluypt eerst in den hoeck, en zo voort in den draet,
Tot dat het door het riet tot aen de vanger gaet;
Die kuyght een styven arm, en kan hem niet bewegen,
Zo dat hy met sijn wangh ten volen is verlegen.
Het gaet hier anders toe als hy wel had gedaecht;
Sijn bant is sonder klem, sijn vingers sonder krachte;
Hy kan, eylaes! de Zó niet aen sijn macker langens,
De visser is gevisst, de vanger is gevangen.
Wel vrienden vist bedacht, en met een rippen sin,
Want al wat yemant vanghd en heeft geen voordeel in.*

De Wijn heeft mede een verdoovende kracht, en is de Zenuwen seer schadelijk, als wel blijkt aen het beven van de Dronkaerts. Van sodanigen Lammigheydt is de wijsgerige *Lacydes* gestorven, gelijk *Laertius* schrijft. Evenwel is de Wijn een genees-middel voor den *Scheerlinck*, of *Dulle Keruel*. Die dat kruyd gedroncken hebben, krijgen (schrijft *Plutarchus* in sijn boeck *De his qui sero, &c.* en is oock in 't laetste cap. van 't Eerste Deel in 't exempel van *Socrates* aengemerckt) eerst een strammigheydt in de beenen, daarna een uytbluffing en bevrising van de wermte, het gevoelen wech-nemende. De ghemelte *Plutarchus* verhaelt in sijn boeck van de *Klappernye*, een fraeye geschiedenisse, nopende dat den Wijn, de verhaelde toevallen van den *Scheerlinck* zoude genesen. Te *Lacedaemonyen*, sey hy, was de Kercke van *Pallas* berooft, en daer werde in gevonden een ledige flesche. Waer over als het volck, datter toe quam loopen, verscheyden praet had, zo schoter een uyt den hoop, seggen-

de, Indien ghy wilt hooren, ick sal U uytleggen wat my dunckt van dese flesche. Ick meene dat de Kerck-roovers zoo gevaerlijcken stuck aengaende, te voren *Scheerlinck* gedroncken hebben, en den wijn mede genomen is, op dat, indien het wel gelukte, sy de kracht van 't vergif met wijn drincken zoude breken: maer indiense beklipt werden, voor het pijnigen met een lichte, en onpynelijke doot zouden verscheyden. Dit geseyt hebbende, scheen so duystere en verwarde saeck niet te wesen van achterdencken, maer van werenschap. Derhalven het volck hem van alle kanten omringelende, zo begon elck te vragen wie hy was, waer hy kenns had, en hoe hy sulke dingen wist. Op deze maniere ondervraecht zijnde, viel ten laetsten door de mande, en bekende dat hy een van de Kerck-roovers was.

De Zenuwen werden benauwt, en belet de Geesten over te brengen door verstoppinge uyt slijmerige Vochtrigheydt, ofte dat dezelve van buyten de Zenuwen toedruckt, het welck oock geschieden kan uyt andere oorsaken, als een gefwel, gebroken been, vasten bant: als mede, wanneer een Zenuwe ghebroken, door-gegeten is, ofte afgesneden is.

(8) De Lammigheydt is zeer licht te kennen aen de ongevoeligheydt en onbeweeghlijckheydt, ende dat de zijde veeltijds, als weynigh voedsel krijgende, vergaet, als oock heel kout is, wanneer alsdan de gefonde zijde, daer al de wermte vryen ingangh heeft, groote hitte heeft.

(9) Alle Lammigheydt, voornamelijk die uyt inwendige oorsaken haren oorspronck neemt, is swaer te genesen, dewijl de Vochtrigheden so klaer van de Zenuwen niet te krijgen en zijn, of daer blijft gemeenlijk wat over, 't welck altijt eenige losfigheydt veroorsaect. Sy is meest doodelijck, dewelcke komt uyt een stercke ontleding van de Wervel-beenderen; als oock die op een Popelsy volght. Door afsnijden van Zenuwen is mede ongeneeslijck. Meerder ghevaers heeftse, in dewelcke gevoelen, en bewegen, dan als daer maer een van beyde beschadigt is; gelijk oock, die uyt het ruggen-mergh, of vele zenuwen komt, en het deel vergaet, dan wanneer het selfde werm, en in sijnen vorigen stant blijft, en maer door een zenuwe veroorsaect wert. Valt des Winters, en voornamelijk in Oude Luyden qualijck te genesen.

(10) Voor al eermen tot de *Geneefinge* komt, en dient niet alleen neerstigh gelet op de verscheydenheydt van de oorsaken, maer oock op de plaets, daer het ghebrek eerst van daen komt, also niet altijt op het lammemid yet geleyt moet werdē. Waer van wy een aenmerckens waerdigh exempel hebben in *Galenus*, van een die in 't reysen, van den wagen op den rug gevallen was, waer door hy het ghevoelen van drie vingeren verloor; en na dat den Heel-meester wel goede middelen op de vingeren geleyt hadde, so en dede sulcks geen voordeel, als doen *Galenus* deselfde leyde op den

rug-graet, alwaer den val op geschiet was, en de zenuwen van daen komen, die 't gevoelen, en bewegen in de handt, en vingeren veroorsaken. Derhalven is alhier noodigh uyt de Ontleding te weten, waer dat elck Deel sijn zenuwen van daen krijgt. Want de Genees-middelen moeten gheleyt werden op de plaets, daer de oorsaeck steekt, gelijk wanneer al het lichaem onder het hooft verlamt is, achter in de neck, daer het rugge-mergh begint, en 't zy het beginsel, 't zy het midden van de zenuwe beschadigt is, het Geneesmiddel moet gebracht werden ter plaetse, daer het ghebreck sijnen eersten oorspronck van daen heeft.

De Lammigheyt veroorsaekt zijnde uyt verstoppinge (gelijk meestendeel gebeurt) der Zenuwe van slijmerige Vochtigheden, soo moeten deselvige met het afziedsel van *Betonye*, *Velt-cypres*, *Sleutel-bloemen*, of andere in 't II. cap. van 't Eerste deel te sien, bereyt zijnde, afgeset werden door Purgerende middelen in 't II. cap. N. II. 4. beschreven. Sommige raden hier het Laten, dan sulcks, waer van ick exempelen weet, is zo schadelijk, dat het door verminderen van de ingeboren wermte, en geesten, de Beroertheit vermeerdert. Daerna alzo de Vochtigheyt van 't Hooft op de zenuwen valt, so moet het selve oock bysonderlijk gesuyvert en versterckt zijn, in 't I. Deel te sien, en dan het Deel selve geholpen werden. Hier toe is seer bequaem een Sweet-dranck ghemaect van *Pock-bout*, en diergelijke, met de Kruyden in 't 16. cap. aengewesen, en het sweect afgedroogt zijnde de oorspronckelijke plaets, en het lamme lidt selve getrokken met de Olyen, op de gemelte plaets beschreven.

(II) De Maniere des Levens moet tot wermte, en drooghte strecken, ende indien de *Lucht* so niet by haerselven is, door vyer, ende branden van sommige Droogen, elders verhaelt, zoo te bereyden. Doch hier dient wel gelet, dat sulcks niet al te hevigh en is, dewijl al te heete *Lucht* het Hooft vervult, ende de Vochtigheden, daer in zijnde, driftigh maeckt; waer door men oock bevint dat de *Son*, ofte groot *Vyer* pijn in 't Hooft verweckt. Derhalven is hier best een drooge, en wermte, maer geen heete *Lucht*.

Sodanigh dient oock de *Spysse* te wesen, by dewelcke men daer toe bequaemelijk doen kan *Caneel*, *Nagelen*, *Noten-Muscaet*, *Rosmarijn*, *Salye*, ende diergelijcke werm, en droog kruyt. So kan *Vleysch* gestoofst werden met *Rosmarijn*, en *Foelye*; dan is beter gebraden, het welk men met *Nagelen* mach besteken, oock een *Hoent* ofte *Kalkoen* met groene *Salye* vullen, en so braden. Hier toe dient mede zoodanige *Spysse* verkolen, dewelcke door een bysondere kracht dese siekte tegestaet, geen slijmerigheyt en doet groeyen, en die gegroeyt is verteren, gelijk daer zijn *wilde Duyven*, *Tortelduyven*, *Swaluwen*, *Koekoeken*, de *Herfennen van een Haas*. Zijn mede goet *Pingels*, *Pistacyen*, *Amandelen*, *Hafel-noten*; als oock *Anijs-biscuit*, of *Terwen-broot*, daer *Anijs*, *Yenckel*, ofte *Carui* in gebacken is. Aen d'andere zijde

moet alle vochtige, en koude *spysse* geschout werden, gelijk *Fruyt*, *Melck*, *Visch*, *Lams-vleysch*, *Speck*, *Endt-vogels*.

Voor *Dranck* kan men *Mede* gebruycken, ofte *Bier*, dat met *Salye*, *Rosmarijn*, *Sleutel-bloemen*, *Caneel*, *Cardamomum*, *Peper*, gegist heeft, ofte oock *Hippocras*, met de verhaelde *Droogen* ofte andere geleckt. Als de *Siecke* aen 't beteren is, mach hy wel *Wijn* drincken; maer niet in 't beginsel, als wanneer hy oock heel sober moet eten, doch daerna de *Maegh* nimmermeer overladen.

Het beroerde lidt, dat nu aen 't beteren is, moet wel geoeffent werden, insonderheyt gewreven, om wermte, bloedt, en geesten daer in te trekken. De *Slaep* moet maer matig zijn. Het lichaem die ot open gehouden, en om dat in de Beroerde het selve veeltijts gefloren is, zalmen somtijts een *Clystær* zetten, ofte des avondts twee uren voor den cten in-given twee drie pillekens *Aloë*.

De *Beweginge des Gemoets*, die de *Geesten* beroeren en ontfellen, dienen voor-al geschout te werden, insonderheyt *Schrick* en *Gramschap*; hoewel (gelijker somtijts wonderen in de *Nature* gebeuren) *Valleriola* verhaelt, dat sijne neef, die eenige jaren met stijve beenen ghezeten hadde, door grooten toorn op sijn knecht, die hy socht te slaen, het Lichaem so beroerde, dat de zenuwen van de beenen, ende de hasen zo versachten, dat de gene die veel jaren stijf geseten hadde, van die tijdt recht over-ende gingh; ende noch van een ander ('t gene ons hier eygentlijck aengaet) die vele jaren aen een zijde beroert was geweest, ende na dat hy door geene Genees-middelen en had konnen geholpen weiden, zo quam den brant in 't huys, en al dicht aen de kamer, daer hy lagh, waer door hy, met groote schrick bevangen zijnde, sijn selven in 't bedt met gheweldt oplichten, ende de noot porrende alle krachten by een ruckten, en liet alsoo sijn selven van boven uyt het huys vallen, de vrienden hem beneden waernemende, ende gingh na die tijt sonder eenige bekommeringe.

Het XIV. Capittel.

(I) *Sinckingen*, (2) *haer Oorsaeck*, (3) *Teycken*, (4) *Voor-teycken*, (5) *Geneesinge*, (6) *Maniere van Leven*.

(I)

Dewijl wy hier leven in een kout, ende vochtighdant, het welk onse *Hertenen* deselve hoedanighebede mededeelt, waer door haer voedsel niet wel verteert, en dien volgende veel overtolligheyt vergadert wert, so en valter onder ons geen gemeender gebrek, als 't gene wy *Sinckingen* ofte, na den *Grieksch*en naem, *Catarthen* noemen, dat is, wanneer de overtollige

tollige Vochtigheyt uyt de Herffenen op eenige van de onderfte Deelen komt te fincken.

(2) Om den *Aert* en *Oorspronck* van de finckingen wel te verftaen, zal noodigh zijn aen te wijfen, wat en waer uyt defelvige verweckt werden.

Wat de *Stoffe* belangt, die is een overtollige Vochtigheyt, dewelcke fomtijts in de Herffenen zelfs haren oorspronck heeft, fomtijts van onderen daer gefonden wert. De Vochtigheyt groeyt in de Herffenen, wanneer defelvige, door fwackheyt, haer voedsel niet wel en verteren, (waer door dan veel overtolligheyt blijft) of de opwellende dampen niet en kunnen doen verdwijnen. Sulcx gefchiet door een koude Ongematigheyt, infonderheyt fo daer een vochtige by komt, gelijk in oude luyden, koude en vochtige lucht, 's winters, na langh flapen. En als die koude weynigh is, dan zijn de finckingen foerachtigh, ofte sonder fmaeck: indien fy veel is, fuer; en wanneer daer een hitte by komt, bitter ofte zout. De *Menfche* alleen is onder andere *Dieren* (van de fchapep getuygen sulx *Aristoteles*, en *Columella*, als oock de ervarentheyt, dat fy van Sinckingen de kugh krijgen, van de Hoenderen, die uyt de nieuwe werelt komen, de nieuwe Schrijvers de Sinckingen meest onderhavigh, om dat, (ghelijkl *Fernelius* feyt) hy ruyme Herffenen heeft, en om hoogftaende, uyt dewelcke de Overtollige vochtigheden lichtelijck op het geheele Lichaem kunnen vallen, en 't felve als besproeyen en nat maken. Dan hier komt noch by, dat hy meerder vochtige koft eet, en vele misbruycken begaet in fijn Maniere van Leven. Daer beneffens en vloeyt niet alleen de Vochtigheyt lichtelijck uyt ruyme en hooge Herffenen na beneden, maer oock om dat hy die ruymere, ende grootere, na gelegenheyt van fijn Lichaem, heeft, als andere *Dieren*, zo ontfangen fy oock meerder Dampen, die van onderen opwellen. Want zo schrijft *Hippocrates*, dat het Hooft op het Lichaem staet als een Kop, die wy in de *Genees-konfte* gebruycken, om de Vochtigheiden na hem te trecken. Hier toe doet mede de hooge plaets (ghelijkl *Aristoteles* oock aenwijft) waer door de dampen recht op komen klimmen. Want de Sinckingen en groeyen niet altijd in de Herffenen, maer trecken dickwils haren oorspronck uyt de onderfte Deelen, gelijk *Maegh*, *Lever*, *Milt*, *Zuygh-aderen*, en *Lijf-moeder*, welckers Dampen door de kouw in de Herffenen tot waterachtigheyt verdicht zijnde, wederom nedersincken, eveneens ghelijkl de Dampen van de aerde en zee boven in de koude lucht opghetrocken, en aldaer tot wolcken verdicht zijnde, wederom neder-regenen, of gelijk als finen wijn, of eenig water, met een helm overhaelt, de optreckende dampen in 't kour glas komende, terfont in vochtigheyt verandert zijnde nederdruppen. De gemelte *Fernelius* wil hier tegen wesen, en meent dat sulcx seer weynig overtolligheyt kan bybrengen. Maer dat van onderen vry wat bygebracht wert, blijckt merckelijck in de

gene, die droncken zijn. Want sy hebben het hooft zoo vol van de opwellende Dampen, dat sy daer van heel topfwaer werden, en haer oogennaelijx en kunnen oplichten. Dat de Sinckingen fomtijts jaren en dagen dueren (waer op hy miffchien gefien heeft) en gefchiet niet alleen, om dat de herffenen felve, ontfelt zijnde, haer voedsel bederven: maer oock om dat sy van onderen eenige stoffe ontfangen, die fy niet en kunnen verdouwen, ende fo schrijft *Hippocrates*, dat de Herffenen door de *Maegh* vervochticht werden. Dan *Fernelius* heeft het meest tegens de gene, die den Arabifchen *Avicenna* volgende, meenen dat de stoffe van Sinckingen ongedreven werde door een verhitte *Lever*, daer nochtans, feyt hy, de finckingen gemeenlijck vallen in de gene, die een gematighe ofte koude *Lever* hebben. Dan hier op dient tot antwoord; ten eerften, dat al is de *Lever*, ofte 't ander Ingewant gematigh, ofte verkout, uyt verfehoyde oorfaken evenwel kan ontfteken, en also veroorfaken dat de Dampen optrecken. Want noch finckingen, noch andere fiekten komen den *Menfche* over, als hy wel ende natuerlijck gefelt is, maer alleen wanneer datter yet ontbreect. Ten anderen, al krijgen de gene, die kout van *Lever* zijn, Sinckingen uyt stoffe, die in de herffenen groeyt, sulcx en ftoot evenwel niet om, datter geen andere en zijn, in dewelcke defelvige uyt een heete *Lever* voortkomen. Behalven dese redenen, hebben wy noch voor ons een deftig exempel uyt de Romeynfche hiftorien van den Keyfer *Augustus*. Dese, gelijk *Suetonius* schrijft, heeft al fijn leven fware en ghevaerlijcke fiekten uytgeftaen; infonderheyt na 't vermeerteren van Spaengjen, werde hy met finckingen, uyt een quade *Lever* zo dapper aengetaft, dat hy tot wanhope quam, maer evenwel, doen werme ftovingen niet en holpen, door koude ghenas. Een teycken voorwaer, dat de finckingen door een heete *Lever* quamen, dewijl de fiekten (gelijkl in 't Eerfte deel gheseydt is) recht tegens de *Genees-middelen* moeten ftrijden.

De finckingen werden verweckt door de menigthe van de Overtolligheyt, of haer hoedanigheyt als fy door zoutigheyt, en fcherpigheyt de herffenen prikelt, of door alle beyde: waer toe vry wat van buyten helpen de nytdrijvende kou, (*Mercatus* dat ontkenende wert wel wederleyt van *Castrensis* 4. de *meteor. Microcosm.* 14.) smeltende hitte, losmakende ftoven, ftercke oefeninge, en ontroeringe des gemoeds.

(3) De finckingen zijn licht te kennen, te weten, wanneer de Vochtigheyt uyt de Herffenen finckende door den *Neus* uytgefneuft, door de *Oogen* uytgetraent, door de *Mont* uytghequijft, door de *Keel* uytghehoeft werdt, ofte in eenigh inwendigh *Deel* gevallen zijnde, de werckinge van het felvige komt te verhinderen. Nu de stoffe van de Sinckingen staet te merken aen haer wesen, hoedanigheyt, ende andere omftandigheden, Want indien de *Dun*, en *Scherp* zijn,

het Hooft heet, het Aengeficht en Oogen root, dat de plaats, daer sy doorloopen, rauw gemaect wert, indienfe Bitrer ofte Zout smaken, Koorts by is, zoo werme dingen niet en helpen, maer schade doen, zoo machinen wel staet maken, dat de sinckingen uyt hitte, ende heete Vochtigheyt beftaet, voornamentlijk daer by komende een zodanigen hoedanigheyt van ouderdom, lichaem, lucht, en maniere van leven. Maer als de Sinckende Vochtigheyt sonder smaect is, ende gantsch niet bijrende, oock geen van de verhaelde teyckenen, dan komen de Sinckingen uyt koude. Maer hier staet weer te letten, dat de stoffe wel kout kan wesen, en de drijvende oorfsceck heet, te weten, wanneer defelve door de hitte, ghelijck van de Son, gefmolten wert.

(4) Al is 't, dat de Sinckingen seer gemeen zijn, so en behooren sy evenwel niet licht geschickt te warden, aengefien dat uyt defelvighe so veel sware Sieckten haren oorspronck trecken. De lichtste zijn, die in den neus vallen, arger in de keel, de quaerste op de borst, alwaer sy veeltijts een langhdurigen Hoest, die niet wel volkomentlijk te genesen is, veroorsaken, en waer uyt ten laetsten de Tering te verwachten staet. Wanneer sy in de Maegh sincken, dan verweckenfe Walgingh, Braken, en doen den Etens-luft vergaen. In de Ghewrichten makense Gicht, ofte Flercejn, waer toe uytterlijk veel helpen Dronckenschap ende Geyligheyt, gelijk een Griecx Poët oock wel wist, als hy 1. *Antholog.* dese Rijcke-luyden-sieckte aldus aenspreect en beschrijft:

*Godinne, die men noemt het pijnigh Flercejn,
Wiens moeder is de Lust, wiens vader is de Wijn,
O temster van het volck, dat, uyt een volle weelde,
Met haer alweerdigh vleesch, en mette vrouwen speelde,
Of met een lossen hoop, of met een frs gelaes,
Te midden inder nacht by wijlen besigh was,
Hoe wordje staegh geviert, oock van de grootste lieden,
Die u, waer datje komt, gemack en eere bieden,
Ghy wort oock sacht gekleet, en leckerlijk gevoet,
Gelijck men in 't gemeen de grootste Princken doet;
Ghy neemt meest u vertreck in rijcke lieden voeten,
Die soecken dan met ernst wat pijn mach versoeten,
Daer wordje dan besocht byna van alle man;
So dat u nimmermeer de tijdt verdrieten kan.
Maer noyt en kender mensch sijn gast aldus onthalen,
Als een die machigh is, en die het kan betalen;
En daerom zijje wijs, en sneegh in u bedrieff,
Dat ghy noyt schraael vertreck en neemt tot u verblijf.*

(5) In alderhande sinckingen moet voor eerst haer stoffe gezuyvert warden, en dan belet, dat sy niet wederom en groeyt; en versoght, dat de quade gesteltenis van het Deel, daer defelve haren oorspronck uyt hebben, verbeterd wert; daerna dient het Hooft ver-

sterckt, en by aldien sy vallen op eenigh Deel, gelijk op de Longen, daer groot gevaer in steeckt, so salmen defelvighe elders verleyden, (waer toe niet beter en is, als een *fontanel* van binnen op den arm geset) en onderrusschen de andere Vochtigheyt afdroogen met affiet sel van *China*, en diergelijcke middelen in 't Herste deel beschreven, alwaer oock te vinden zijn die d'ander Deelen aengaen, dewelcke de Stoffe der Sinckingen aen de Herffenen mededeelen, waer van hier mede in voorgaende sieckten gesproken is.

(6) Dewijl de meeste sinckingen uyt een koude en vochtige oorfsaek spruyten, gelijk wy oock in 't voorgaende Capittel van de beroertheyt gezeijt hebben, so mach hier wel defelvide *Maniere van leven* gebruyckt warden. Hier en is niet schadelijker als *vochtigh wedet, zyude ofte noorde Winden*, en alle schierlijcke veranderingh van hitte tot kouw. So is mede ondienstigh alle *Vochtige ende Koude Spijse*: maer defelvide moet zijn droog en werm; liever gebraden als gezoden. Droog Biscuyt nuchteren ghegeten is hier nut en bequaem. Her Avontmael dient oock sober te wesen, op dat de quade vochtigheden in den slaep te beter zouden konnen verteren, en zo veel dampen uyt de Maegh niet en zouden inde herffenen opvliegen, en aldaer sinckingen verwecken. Is oock noodig in 't laetste van de maeltijt wat gebruyckt om de Maegh te sluyren, en de sinckingen tegen te houden, gelijk *Que-kenye, Bereyt Coriander-zaet*, of diergelijcke, waer van hier voot geseyt is. Men moet hem oock wachten van allen hoofdigen drack, 't zy *Wijn*, ofte *swaer Bier*, dat veel gehopt is. De *Oeffeninge* dient hier matelijk te wesen; dan is niet arger als die terstont na den eten geschiet. Het welck wy oock verstaen van den slaep; 't en zy yemant gewent is een achtermiddagh-slaepgen op te nemen, of 's nachts te lange wacker heeft geweest. Anders vervult den Dagh-slaep het Hooft met dampen, gelijk 't al te langh Waken veel rauwigheden doet groeyen. Derhalven, om alles wel te verteren, is best des nachts, en matelijk te slapen. Hier staet mede aen te merken in wat ghestaltenisse des Lichaems den slaep best geschiet: waer in met onderscheyt moet gegaen warden. Indien de stoffe in 't Hooft is, 't zy aldaer gegroeyt, of van onderen opghekomen, dan zal defelvighe (als swaer zijnde) beter nederfchieten, wanneer men hoog met het Hooft leyt. Daerom dient wel gelet, welck van beyde meerder klemt, of het onheyl dat door het vallen in sinckingen, de onderste Deelen medegeedeelt werdt; ofte het voordeel dat zoude overkomen, door de ontlastingh, die de Herffenen doen, op de onderste, ende onedele Deelen. Indien het eerste, 't swaerste weeght, dan zalmen met het Hooft effen ende recht leggen, of altijdt niet hoogh: indien het ander, 't vryfeyl op veel kussens, gelijk oock wanneer datter kortigheyt van adem is, als meest in sinckingen geschiet.

HET TWEEDE BOECK,
VAN DE
SIECKTEN
DER BORST.

Het Eerste Capittel.

- (1) *Ghelegentheydt van de Borst.* (2) *Stroot.*
(3) *Ribbe-vlies.* *Middel-schor.* (4) *Longen.* (5) *Herten-vlies.* *Herte.* (6) *Middel-rift.*

(1)
NA dat wy gehandelt hebben van de sieckten, die in de Eerste ende hoogste holligheyt van't Menschelijke lichaem, te weten, het Hooft, vallen, soo brenght ons nu het vervolgh tot de beschrijvinge der Ghebreken, waer mede de tweede gequelt is, te weten de Borst, dewelcke begint boven aen de Keel, en eyndicht onder aen het swartachtigh krakebeen, zoo datse recht in de midden is tusschen het Hooft ende den Buyck. Wy zullen hier alleen beschrijven 't gene tot ons oogmerck dient, ende maer de 'samenreckingh, en 't gebruyck aenwijzen der Deelen, van welckers sieckten wy voor hebben te spreken, als daer zijn de *Stroot-ader*, *Ribbe-vlies*, *Longen*, *Herte*, en *Middel-rift*.

(2) Alle de Dieren, die sonder Longen zijn, gelijk Visschen, en die geen volkomen stem en hebben, zijn oock sonder *Hals* / die daerom insonderheyt schijnt gemaect te zijn voor het geluyt. Hier toe streckt de *Stroot-pijp* / ofte *Lucht-ader* / dewelcke als een lange pijp de lucht door den hals inde *Longen* brengt. Bestaet insonderheyt uyt Kraeckbeen, als tot de stem bequaemst zijnde, en dat rings-gewijs, voor ront, maer achter platachtigh, om den *Strot-derm*, aldaer voorby gaende, niet te persen of te benauwen. Het bovenste wert *Larynx*, of *Stroten-hoofst* genoemt, en daelt van daer pijps-gewijs in de Longen, alwaer sy eerst in twee tacken, rechter en linker gescheiden, en dan door deselvige in ontelbare pijpkens verdeelt werr. Het *Stroten-hoofst* heeft een Scheurtgen (*Glottis* in't Griecx) door 't welke de Lucht inkomt, aen 't selfde staet een klappen (*Epiglottis* geseydt) dat nedergedruckt wert, als de Mensch eer ofte drinkt, (want anders soude het daer in schieten, 't welck wy de averechtse keel noemen) anders alleen om den adem te scheppen, open staende. Dit *Stroten-hoofst* is te samen gevoeght uyt vier krakebeentgens, die zoo aen malkanderen gevoegt zijn, dat het daer door gemackelijck uytgezert, of ingetrocken, geopent of ge-

sloten kan werden. Dese beweginge gheschiet door veerthien kleyne *Spierskens*, en die ontfteken zijnde, maeken een *Squynawye*.

(3) Gelijck de Herten van de Pan beschut werden door het dicke Breynvlies, so werden de Longen teghens de Ribben bewaert door het *Ribbe-vlies* / het welck oock uyt kleyne veselen van het selve sijnen oorspronck neemt. Wert *Pleura* genaemt by de Griecken, ende geeft sijnen naem aen het gebreck *Pleuris*, zijnde een ontftekinge van het selfde Vlies. Het gebruyck van dit Vlies is, de geheele Borst van binnen te bekleeden, en elck deel, op datse te vaster aen malkander souden verknocht blijven, een gemeen vlies mede te deelen.

Het Ribbevlies midden in de Borst van beyde zijde tegen het Borstbeen verdubbelt, maect het *Mediastinum*, of *Middel-schor*. Het voornaemste gebruyck van 't selvige is, de gedeelten des Borsts op te schorten ende te vestigen, op dat sy in verscheyden lichaems gestalten niet en souden herwaerts en derwaerts slijngeren. Belet oock dat de Longe aen d'eenzijde beschadicht zijnde, sulcx so lichtelijck aen d'ander zijde niet gewaert en werdt, en dat de erter, die aen d'een zijde leyt niet door de geheele Borst en vloeye.

(4) Onder het Ribbevlies vertoonen haer restont de *Longen* / zoo genoemt, gelijk de Heere *Plempius* meent, van Locht vangen, als oock *Lose*, om dat sy niet alleen de lucht in en halen, maer oock de brandende Herts onnutigheden losen. Het welck wel waerschijnelijck is, alzomet beyde namen op die maniere uytgebeeldt soude werden haer tweederley gebruyck, te weten, in't adem halen door de koele lucht de hitte des Herten te verkoelen, en in't uytassenen de roockachtige dampen uyt te losen. Het wesen van deselvige is voosch, ende spongyachtigh, bestaende in vier (waer by somtijds een vijfde, doch kleynder, by komt) sneden, op dat, als wy den rugh buygen, de Longen niet en soude verdruckt, of ghescheurt werden. Sy zijn van buyten bekleedt met een vlies, het welck heel doortochtigh is met kleyne gaetjens, waer door de drijvende Vochtigheden in des borst ruymte, als oock de Erter inde Teringe, en eenige Sweringen, ingenomen werden, en dan door de *Stroot-pijp*, ende den Mont uytgebracht.

(5) Het *Herte* sweimt, en wert hangende gehouden in een *Waterige vochtigheyt*, om door sijn swaerte niet over-

overlastigh te vallen, dewelcke besloten is in een vast ende dick *Vlies*, spruytende uyt het dicke endt van 't *Herte*. Dit *Herten-blieg* heeft de gedaente van een *Pijn-appel*, en hoe de *Dieren* stouter, en onvertsaegder zijn, hoe sy kleynder, en gedrongender hert hebben, daer in bloode, en sachttaerdige een groot, en slap hert gevonden wert. Het *Hert* heeft een gedrongen, en vast *Vleysch*, om dat het geduerigh moet kloppen, en bewegen. Dese bewegingh bestaet in uytbreidingh en 't *samen-treckingh*. In de 't *samentreckingh* sent het uyt sijn slincker holligheyt het *Bloedt*, en de levende *Geeften* door de *Slagh-aderen* in 't gheheele *Lichaem*, en ontfanght het groffte wederom door de *Aderen* in de rechter holligheyt, en komt so wederom door de *Longen* in de slincker, en in dit omgaen bestaet ons leven, en als dat ophoudt, soo is 't met den *Mensche* gedaen.

(6) De *Borst* wert onder van den *Buyk* gescheiden door het *Middel-rist* / bestaende uyt twee cirkelen, waer van den eenen, die in 't midden staet, vlesigh is, den anderen, die om den selvigen gaet, is geheel vleesigh, gelijck te samen gantsch wel een rogh. Het ist voornaemte werck-ruygh van den adem vry te halen, in stercker wert hy geholpen door de *Borst-spiere*, en als hy noch geweldiger is, so komen de *Buyk-spiere* hem mede te hulpe.

Het 11. Capittel.

- (1) *Hoe licht de mensche komt te stikken*, (2) *Doch meest door Squynancye*, *Haer beschryvinghe*, (3) *Oorsaken*, (4) *Onderscheyt*, (5) *Teycken*, (6) *Voor-teycken*, (7) *Ghenesinge*, (8) *Maniere van leven*.

(1)

HEt jammert my, ende ick ben beschaemt (seyt *Plinius* 7.7.) als ik bedencke hoe slecht het staet met het begin van den *Mensche*, ende hoe los het gaet met sijn leven. In het dragen kan hy versuymt werden door den stanck van een kaers, die niet wel uytgedaen en is, daer na licht omgebracht door den minsten beet van een slange, ja kan, gelijck de *Poët Anacreon*, van een *Rozijn*, ofte een hayr, gelijck de *Raetsheer Fabius*, met de melck ingedroncken, stikken. So verhaelt *Suetonius*, van *Drusus Pompeius*, het soonken des *Keyfers Claudius*, hoe het een peer om hoogh werpende, en deselve in de mont vangende, dan te diep in schietende, daer van omghekomen is. Hier van sijn vele andere exempelen te sien by *Schenk*, in de 14. *Aenmerckinge* van sijn 2. boeck.

(2) Maer niet en isser dat de *Menschen* meerder sticket, en de keel toetreckt, als het ghebreck, dat wy *Squynantpe* heeten, na den *Gueckschen* naem *sunagchy*. Waer mede alis't, dat de *Oude* in 't ghe-

meen verstaen hebben alderhande pijn in de keel, den aessem, ende het dootswelgen belettende, zo bestaet evenwel de *Squynancye* eygentlijck alleen in het openste van de *Stoockderm*, en *Stroot*, wiens openingh ly boven sluyt, zoo dat noch adem, noch spijse (ja den drank selve springt den neus uyt) doortocht kan hebben, niet anders zijnde als een *Ontstekinge* van de kleyne *Spiere*, die deselve opening na de *Longen* en *Maegh* op ende toedoen. Na welcke ghelijckenisse, seyt *Festus*, sommige geseyt werden een *Wijnige Squynancye* te hebben, dewelcke van droncke drinken konnen te stikken. En die dat geseyt heeft (schrijft *Scaliger* in *Castig.*) sagh op 't gene yemant den voorspraek *Demosthenes* na gaf, te weten, dat hy een *Silvere Squynancye* hadde. Hier van wert by *Agellius*, 11.9. ende *Plutarchus*, in 't leven van den gemekten *Demosthenes*, een kluchtige geschiedenisse verhaelt, die wy hier sulven bybrengen. Daer quamen eenige *Ghesanten* van *Mileus* te *Athenen*, om hulp te verzoeken. Waer toe sy eenige *Voorspraken* gebruykten. Tegens dezelve viel *Demosthenes* hevigh in, voorgevende, dat de *Milesers* geen bystant waerdig en waren, en dat sulcx het gemeene beste niet voordelijck en zoude wezen. Als de sake 's anderendaeghs wederom te berdt zoude komen, zo hadde *Demosthenes* sijnen hals ronts-om bewonden, zeggende, dat hy met de *Squynancye* gequeit was, ende derhalven de *Milesers* niet regenspreken en konde. Waer opeen van 't volck riep, dat het een *Silvere Squynancye* was. *Demosthenes* zelve wilde sulcx daer na wel weten, ja hy schreef hem dat tot eere toe. Want als hy een seker *Comediam* gevraeght had hoe veel loons hem van 't spel beraelt was, en dat den anderen antwoorden een *Talent*. Maer ick, zeyde hy, heb meerder ghekrege van swijgen. Op het zelfde mocht hem onlangs een in den *Flage* roemen, die nu eeuwich swijght, doch voor niet.

(3) De *Oorsack* van de *Squynancye* is een *Bloedige* sinckinge die uyt de *racxkens* van de *Keel*, en *Stroot-aderen* schiet tusschen de ghemelte *Spiereken*, aldaer een *ontstekinge*, *spanninge*, en *benautheydt* verwekende. Zijn dezelve veel onderworpen de gene, die overvloedigh van bloet zijn, stercke *Herfenen* hebben, en deze plaerze swack, waer door het een *Dee* toezent, en het ander niet quijt en kan werden.

De *Wtwendige oorzaken*, zijn *nat*, en *regenachtigh* weder, *kou*, *drinken* als men zeer verhit is, een *g*raet in de keel stekende, *verdraeyen* van de *Wtwel-bevenderen* in den hals, en al 't gene in 't laetste capittel van 't *Eerste* boeck gezeyt is, sinckingen te konnen verwecken.

(4) In de *Squynancye* wert gemeenlijck vierderley *Onderscheyt* ghemaect. 1. Wanneer de *Inwendige Spiere* van de keel ontfekten zijn, en van buyten en binnen sich eenigh gheswel openbaert. 2. Wanneer de *ontstekinge* maer gaet over de uytterlijke keelspiere, 't geswel sich somtijts tot de *Borst* verspreyden- de. 3. Wanneer de *Inwendige Stroot-spiere* ontfekten

ken zijn, en dat haer noch van buyten noch van binnen eenige verhevinge en openbaert, en de Siecken den adem niet en kunnen halen, dan met eenen opgeteichten hals. 4. Wanneer de Wtwendige spieren van de Stroot ontfteken, en datter van binnen in de Keel een gefwel gefien wert. By welke *Galenus* noch een vijfde voeght, Wanneer de Wervel-beenderen in den Hals, door slaen, vallen, of finckingen uyt de lidt gaen, en den Hals verdraeyen, en de Keel toestoppen.

(5) De *Squynancye* is licht te kennen, also de gene, die aen deselve vast zijn, niet swelgen, noch haren adem halen en kunnen, met groote pijn, en benaetheyt in de Keel, grooten brant, spanningh, en een gestadighe Koortje, alles minder ende meerder na de spieren, daer de Sieckte haer gezer heeft, gelijk terfont zal blijken. De *Squynancye*, die uyt verdraeyen van Wervel-beenderen bestaet, is te kennen aen de holligheyt die haer boven in den hals vertoont.

(6) Om tot de *Voor-teyckenen* te komen: Also de Mensch niet en kan leven sonder Voedsel, en Aemtocht, die beyde in de *Squynancye* belet werden, zo is dezelve niet groot gevaer vermenght, en zo veel te meerder, hoefde de Keel meerder klemt. De beste is, in dewelcke haer van buyten eenig gefwel openbaert: maer is quaat als dat schierlijk verdwijnt, dewijl het Bloedt wederom na binnen keerende, doet stikken. Heeft oock minder gevaers, in dewelcke het swelgen meerder belet wert, als het adem-halen. Want de Mensch kan sonder spijsze en dranc noch lange tijt leven, maer niet sonder aeffem, insonderheyt wanneer daer een stercke Koorts by is. De alderwaerfte is, in dewelcke van binnen, ofte buyten niet gefien en wert, en zodanige is gemeenlijk doodelijck, somtijts in eenige dagen, gelijk ick meest gefien hebbe, somtijts in 18 uren, gelijk *Fernelius*, ofte 12 gheslijck *Amatus*, ofte 10 gelijk *Brasavolus*, getuygen. *Heurnius* schrijft, yemant ghesien te hebben, die in eenen dagh aen de *Squynancye* sticket; ja zulcks geschiet wel, als *Hugo Senensis* verhaelt, in een ure. Ende zodanige sterven meest wel by haer sinnen, en kloeck van herten, niet anders als die mer een strop geworcht werden. So verhaelt *Seneca* van een Sober man, die sijn avontmael in vrolijckheydt ghehouden hebbende, onvoorsiens de *Squynancye* op den hals kreegh, so dat hy sijnen adem naulijcx tot den dagh konde halen, en na dat hy alles berecht had, gelijk yemant die gesont, en wel te passe is, in seer weynigh uren storf. Den grooten Velt-oversten *Maximiliaen*, Grave van Buren, als hem van *Andries van Wesel*, een Geneefmeester van sonderlinge geleertheyt, en oordeel, de ure, en byna het ooghenblick van sijn sterven voorsyft was, dede een groote maeltijt bereyden, en al sijn silver-werck op de tafel zetten, en met sijn vrienden daer aen zittende, deelde het selve mildadelijck onder haer om, sijn lactte afscheyt sonder eenige ontroringhe van deselve nemende. Daerna

hem te bedde begevende, storf op de eygen ure en ooghenblick, dat *Vesalius* voorsyft had, gelijk de President *de Thou* beschrijft in't 5 boek van sijn Historye. De *Squynancye*, die uyt ontleding van de *Wervel-beenderen* bestaet, is swaerlijck te genesen; maer gantsch ongeneeslijck, indien, door ontfekinghe, de Wervelen uyt haer plaets gelicht zijn, dewijl het swelgen, ende aeffemen dapper belet wert, en de ontfekinghe het inzetten verhindert. Het is mede een doodelijck teycken, seyt *Hippocrates*, wanneer datter *Schuym* aen den mont komt; want het beteykent de swaerste benaetheyt des Herten, en eenen grooten brant, waer door de vochtigheyt des schuym uyt-berst. Hy schrijft oock, dat de gene, die de *Squynancye* op de *Longen* slaet, binnen den sevenden dagh sterven, en die overkomende, datse dan etterig werden. Want als de Onsteking van binnen door-sweert, so en voelen de siecken geen pijn meer in de keel, halen berer aeffem, en kunnen lichter swelgen, zo datse meenen ghesenen te wesen. Ia sy zijn de *Squynancye* wel quijt, maer verandert zijnde in gheen minder Sieckte. Want de etterige en brandende vochtigheyt vallende door de stroot in de Longe, verwekt aldaer een ontfekinghe, *Peripneumonia* genoemt. De gemelte Professor *Heurnius* verhaelt van een sterck Krijghsman, die sulcx gebeurt zijnde, de Geneefmeesters vraegden; wat moet sy nu hadden, dewijl al de pijn, en benaetheyt uyt de keel was. Maer sy antwoorden, dat het haer niet wel aen en stont. Hy liet evenwel twaelf eyeren koken, die hy noch at: dan storf den zelfden dagh. Sodanige sterven ten uystersten op den sevenden dag: also het gefwel in de Longe gemaect, dan meest doorbreect. Maer by aldiense deze daghen overkomen, zo maken sy aldaer vergaderingh van etter, die niet wel gefuyvert en kan werden, waer door sy evenwel daarna moeten sterven van de Teringh.

(7) Dewijl de *Squynancye* is een ontfekinghe van bloedt, ende in zodanigen plaets alwaer het ghevaer van te stikken voor de deur staet, zo zalmen terfont, en voor alle middelen, *Bloet laten*, eerst in den arm, ende vry wat veel, indien de krachten sulcks kunnen verdragen. Daer op, ofte oock wel voor het laten (zo het gebreck dat uytstel kan wachten) dient een stercke *Clysteer* ghezet, en dan een (sonder vreesse te hebben, gelijk sommige in zo sellen sieckte dwaeslijck doen, dat de Vochtigheden noch rauw zijn) *Purgatie*, uyt afweecksel van *Rhabarber*. Dan alzo hier gemeenlijk zo veel niet door de keel en kan, zo laet ick in gersten-water, ofte eenigh ander verkoelende, smelten een scrupel *Extract. Catholicum*, het welk maer een lepel vol nats en maect. Onderusschen zal men een Spoel-water bereyden van *Ende-kroos* in soete Wey gekookt, en daer wat *Sal prunelle* in gesmolten, daarna oock de *Aderen onder de tonge* openen, ende, dat noch niet helpende, twee drie *gescherside Koppen* ter zijde de keel en leeger zetten. Waer in ick wonderbare

bare baer ghevonden hebbe. Tuffchen beyde moet ook de Keel van buytengestoot, en dan een pap daer op geleyt werden van zoodanige Genees-middelen, die versachten, en doen verdwijnen, als *Heemst-wortel*, *Wortel van Wilde wijngaert*, van *Leyen*, *Semelen*, *Lijnzaet*, *Farnugriek*, *Vijen*, *Album Gracum*, *Swaluwen poeyer* (streckende door verborgen eyghenschap tot genesinge van de Squynancye) *Camillen*, *Dil*, *Hoenderwet*, en diergelijke. Wanneer het Geswel niet en verdwijnt, dan doorbreekt, zo moet men wel wachten dat de Erter niet na beneden en sackt, maer met het hooft voor over uytgespogen wert. Waer op dient de Sweringe gesuyvert met *Mede*, en daerna, om te heelen, getrokken met sijn gestooten *Bolus*, *Myrrhe*, ende *Wierook* in so veel *Syroop van gedroogde Rosen* gemengt, tot dat het de gelijkigheyt van een Salf ken heeft.

Als al het gene nu verhaelt is, noch niet helpen en wil, en dat de siecken gevaer loopt, om haest te zullen stikken, zoo is al van ouden tijt veronnen by de Griekische, en Arabische Geneesmeesters een maniere om den Stroot te openen. Dan also sy-luyden in de maniere met malkander niet over-een en komen (gelijck te sien is by *Schenck*, 2. *Obs.* 40. en *Aquapendens* 1. *Operat. Chir.* 43.) zoo sullen wy hier de beste wijze bybrengen. Men zal een rechte schreef met in't trecken recht in 't midden van den Stroot van bovenen tot beneden, byna aen de holligheyt, ende dan sorgvuldigh met een vinger voelen na het Strotenhoofst, en zoo nedergaen tot datmen komt aen den derden Ring van den Stroot, in korte Halsen, of den vierden, in lange, om aldaer de opening te maken, niet dicht aen 't Strote-hoofst, maer wat verder van de Onttekinge. Aldus gevonden zijnde de Vliesige plaets midden tusschen twee Ringen, deselvighe moet mede met in't in de breete geteyckent werden, daerna de Huyt opgetrocken, en in de lenghte volgens de eerste schreef doorgesnedē (want so doende en werden geen Aderen, noch Zenuwen, noch Spieren gequetst) zo dat de andere dwersse schreef in 't midden van de opening blijft, dewelke oock so lang moet wesen, datter een *Langet* in kan, ende op de breete van een duym. Daerna moet de Huyt, ofte met de vingers, ofte met een spatel van een ghescheyden werden, om de twee Spieren, die op de Stroot leggē, en een witte schreef, die tusschen beyden is, voor den dagh te doen komen. Dan staen dese Spieren in de lenghte van een te scheyden, zoo dat het Strotenhoofst gesien werdt. Het welck sich openbarende, soo salmen een dwersse snede geven tusschen de twee gemelte Ringen, en het *langet* tot in de holligheyt (het welck men merckt door den wint, die uyt de wonde komt) laten ingaen. Daerna zalmen een loode pijpien op de groote van de openingh, en niet langer, als de stroot wijt is, maer omgeveleukt, om daer niet in te schieten, in de wonde steken, en zo lange in laren, tot dat de vreesse van stikken over is. Ten laetste vernieuwende de wonde, so het noodig

is, met scherpen, zalmen de lippen vereenigen, en de openingh, na gewoonte, toc-heelen. Dese maniere van genesen is weynigh gebruyckelijck, om de vreesse, die elck heeft, by aldien het niet wel en geluckte, daer over grooten ondanck, en qualijck spreken te zullen moeten uytstaen. Een Italiaensch Geneesmeester *Brasavolus* schrijft, dat hy met sijn eygen handen, als een onervaren Heel-meester sulcks niet en dorste bestaen, een opening in de stroot gemaekt heeft van yemant die de doot al op de lippen had, en dorste doen, en op veel andere reytien, geluckelijck uytgevallen is.

(8) Wat eyndelijck de *Maniere van leven* belangt. De *Lucht* moet hier gematigt zijn, sonder in eenige hoedanigheyt uyt te steken. De *Siecke* dient te zitten, of te leggen met een oppgerecht Lichaem, en in zoodanige gestalte, als hy voelt, dat den Adem best door kan schieten. Van de *Spisse* en valt hier niet veel te seggen, also deselvighe niet gebruykt en kan werden. Indien daer evenwel yet zoude door willen, 't selde kan wesen, *Room van doorgeslagen Gerste*, met wat *Schape*, ofte *Hoender-nat* gemengt. Men kan oock maken een *Wermoes van Beet*, *Lattouw*, *Maluwe*, ofte diergelijke. Den *Dranck* mach wesen *Kleyn Bier*, of *Garsten-water*. Dan *Wijn*, ende al 't gene de *Koortse* vermeerderen, of *Sinkingen* kan verwecken, moet gantsch geschout werden. Maer indien datter niet met allen door de Keel en kan, in sodanigen benauwde ghelegentheyt moetmen komen tot voedende *Clysteren*. En al is 't dat somnige meenen, deselvighe niet veel te beduyden en hebben, zo kan ick evenwel verklaren, by my her tegendeel bevonden te zijn, in de gene, die eenige dagen het minste niet en hadde kunnen door-krijgen, datse door *Clysteren* van *Calfs-nat*, met *doeyeren van Eyeren*, versterckt en verquickt zijn, gelijkse selver bekennden, en daer door oock alleen onderhouden geneesden, tot dat de Keel wederom, door bequame geneesmiddelen, haer vorige, ende behoerlijcke openingh kreegh. Want also de *Dermen* mede een verterende kracht hebben, indien *Vleysch-nat*, of *Kandeel*, van de zelve in een dunne gijl verandert wert, so kan 't noch eenig voedsel voor sekere tijt den Lichame aenbrengen, hoewel het selde zoo volkomen niet en voedt. Noch minder doet (daermen nochtans met de riemen moet roeyen, die men kan hebben) den *Reuck van beer Broot*, en *gesoden*, of *gebraden Vleysch*. En al is 't, dat wy voor een spreek-woort hebben, *Hy is daer van gebert, als of hy voorby een backers deur gegaen hadde*, van yemant die noch honger heeft: zo lesen wy evenwel van *Democritus*, (gelijk in den *Schat der Gesontheit* verhaelt is) dat hy op sijn sterven leggende, noch eenige dagen in 't leven bleef door den *reuck* van heet broot. So sietmen oock *Kocx*, en andere die over de *Spisse* gaen, door den *reuck*, en damp zo vervult werden, dat sy sonder honger aen tafel komen. Alle *Beweginge*, veel *Slapen*, als oock de *Ontroeringe* des *Ge*moedts zijn hier gantsch schadelijck.

Het III. Capittel.

- (1) *Pleuris*, of *Zijde-pijn*, (2) *Sijne Oorsaacken*,
 (3) *Onderscheyt*, (4) *Teyckenen*, (5) *Voor-*
teyckenen, (6) *Geneefinge*, (7) *Maniere van*
Leven. (8) *Vergaderingh van etter in de*
Borst, en *ontlastinge*.

(1) **P**leuris is een onstekinghe van het Ribbe-vlies, *Pleura* genoemt, met groote pijn, (door spanning, ontreckingh van dat gevoeligh vlies) Koortse, ende korten aeffem.

(2) Deze Ontstekinghe wert gelijk alle andere, (als wy ook in't voorgaende capittel van de Squynancye geseyt hebben) veroorsaect uyt een *Smckinge*, van heet, en scherp Bloet, het welcke uyt de tacckens van de Borst-aderen valt tusschen de Borst-spiere, en het Ribbe-vlies. Hier toe helpt al't ghene, dat veel, ofte heet Bloet doet groeyen: gelijk het *Ophouwen van bleeyen* uyt den neus, voor yemant, die sulcx gewent is, van speen, van stonden; het *schierlijck smyten van verouderde*, en *loopende Sweringen*. Nu waerom dat in zodanigen overvloedigheyt van Bloedt het selfde juyft op de Borst vloeyt, en aldaer *Pleuris* verweckt; daer van is oorsaeck, de *swackigheyt* van die plaets, de welke de toevoeyende Vochtigheyt lichtelijck ontfangt, en behout, het zy sulcx van naturen is, of datter eenige treckende hitte by-komt, of ook door voorgaende pijn. So schrijft *Brasavolus*, dat hy *Alfonus* de III. Hertogh van *Ferrara*, van pijn in de Zijde ghenesen had: maer dat hy daerna so lang als hy leefde, op deselfde plaets uyt de minste oorsaeck pijn kreegh. Dit wert mede gevordert door al't gene de vloeyingh na de zijde kan verwecken, als een *slaghe*, *stoot*, *wal op de borst*, *stercke oeffeninge*, *groote hitte*, het Bloet te driftigh makende, *selle Koude* het selve uytpersende, *Stercken dranck*, ofte oock *Kout Bier* na datmen gantsch verhit en besweet is, of dan oock in *Koude lucht* het Lichaem te ontblooten.

(3) Het *Onderscheyt* in de Zijde-pijn wert insonderheyt genomen na de plaets, en oorsaeck. Wanneer de Ontstekinghe is in de Spiere, die tusschen, of buyten op de Ribben leggen, dat is van weghe de plaets een *Bastaert-pleuris*: gelijk oock is van wegen de oorsaeck, wanneer geen gallachtig Bloet, maer kout en slimerigh tegen het Ribbe-vlies gesoncken is, ofte dat aldaer eenige Winden vergadert zijn. Dan het *rechte Pleuris* noemen wy, als heet Bloet het Ribbe-vlies onsteeckt, en aldaer groote pijn verweckt. Dese Pijn treckt oock somtijts om hoogh na de keel toe, somtijts om leegh na den buyck. Ende hier in besaet het onderscheyt, waer op de Geneefinge verscheydelijck moet aengeleyt werden.

(4) Dat het *rechte Pleuris* aen vijf *Teyckenen* te kennen is, daer in zijn al de Geneefmeesters van alle tij-

den eenparigh van ghevoelen geweest. 1. Pijn in de zijde met groote steecte en spanning, dewelcke na boven of beneden treckt, volghens het Vlies, dat de geheele Borst van binnen bekleedt. 2. Gheftadige Coortse, om dat de Ontstekinghe niet verre van't herte en is. 3. Kortten adem, dewijl de Borst, om de pijn, en den brant, haer ontfiet op te geven. 4. Een harde en raffe Pols, van wegen 't spannen van het Ribbe-vlies, ende slagh-ader, dewelcke 't gene sy niet sevens doen en kan, in meerder reysen moet verhaesten. 5. Hoest, door dien de Nature, voelende en gheprickelt zijnde door het gene haer inde weegh is, het selve soeckt uyt te sinjten.

In een *Bastaert Pleuris* is geen, of weynigh Koortse, oock weynigh Hoest, ten zy datter wat uyt het hoest op de Borst sinckt. De Pols en is mede zo hart, noch zoo ghespannen niet, en de Pijn veel minder, en haer zo verre niet verspreyende, die oock, van buyten de Borst gedruckt zijnde, vermeerdert. Het selfde heeft uyt de plaets in de Winden; daer by komende, dat sy geen stede en houden, maer lichtelijck van d'een plaets op d'ander vervliegen.

(5) Het zijn hier goede *Voor-teyckenen*, en dat de Siecke wel door de sieckte zal gheraken, als het Lichaem wel ghedaen is, eenparigh werm en sacht, als de pijn niet te benaut en valt, den adem redelijck wel gaet, den Dorst niet te groot en is, water en Kamer-gangh wel afschiet, en de Fluymen sonder moeyelijckheyt op komen, en deselve in wezen en verwe wel gestelt zijn.

In tegendeel en isser niet goets te verwachten in de gene, die een droogen hoest hebben, ofte weynigh en quade fluymen opbrengen, groote Ontsteltense en Benautheyt voelen, met een ongelijcke Ongematigheyt, te weten, van binnen van brant vermachten, en van buyten kout zijn, niet en lofen, van dorst meenen te sticken. Als daer by het water dun en bleyck is, also dan de gal na't ontfteken deel getrocken wert, of de Siecke raeskalt, sulcx beteyckent het Middelfrist mede ontfekē te wezen; in sodanige gelegentheyt en isser niet veel anders te verwachten, dan de Door.

(6) Dewijl het *rechte Pleuris* is een onstekinghe door toevloeyingh van heet Bloet, zo moet het gene, noch aen 't vloeyen is, verleyt, en dat alreede ingevloeyt is, gelooft, en verdreven, als oock de pijn, indien sy groot is, versacht werden.

So dra als yemant het rechte *Pleuris* gewaer wert, dient hy terstont te *Laten*, en vry veel, indiē de krachten sterck zijn, anders mach by dat in twee of drie reysen verdeelen. Daer is van alle tijden een grooten strijt geweest onder de Genees-meesters, of men in den selfden arm, daer de pijn is, de Ader moet openen, of in den anderen. De scherpsinnige redenen, die aen beyde zijde bygebracht werden, souden alhier te lang vallen om te verhalen: derhalven sal ick alleen seggen, nuin vijf-en-twintigh jaren, dat ick de Genees-kon-

ste oeffene, bevonden te hebben, dat het Laren aen de pijnlijke zijde best is, en de pijn bequamenlijk verlicht. Het selfde bevestigt oock de seer ervaere *Placatus*, niet alleen van wegen de rechte der Aderen, maer om dat in 't *Pleuris* de Aderen in de pijnlijke zijde meerder vervolt zijn, als die van de ghefonde zijde. Daer komt noch by, dat het *Pleuris* zijnde een selle, en hevige sieckte, en die terstont veel toeneemt, gantsch geen uytstel en kan lijden, noch wachten tot dat het Bloet *gerovellaert*, ofte van verde gerrocken werdt: maer vereyscht, dat de Onsteking mach lucht krijgen, en 't Bloet, datter ontrent is, ten eersten mach verminderen. Hier en behoefmen mede op geen tijt te letten, maer al was 't midden in de nacht, so moet men de Ader in den arm openen; selfs oock al waren Stonden, Speen, ofte yet anders opgestopt. Want dat swaerst is, gelijk het Spreek-woort seyt, moet meest wegen. En het *Pleuris* (het welk om sijn hevighydt, en gevaer geen uytstel en kan lijden) genesen zijnde, soo mach het ander, dat wel so langh wachten kan, bequamenlijk geholpen werden. Na het Laren (het welck de eerste reys niet helpende, na eenige uren, of des anderendaeghs wel wederom mach gedaen werden) zal de Siecke een dranck gebruycken van de Genees-middelen, die de Fluymen op doen brengen, de Borst versachten, en den brant wat verkoelen, gelijk dezelve beschreven zijn in 't 17. cap. van 't Eerste Deel. Hier toe hebben de *Koren-rosen* een sonderlinge eygenschap, uyt welkers sap een Syroop in de Winkels bereyt staet, van dewelcke 2 ongen bequamenlijk gemengt werden onder 1 pint van 't gemelte afziedsel; of oock onder *Gerste-water* (voor daegliche drank, in plaetse van Bier) met seer weynige droppelen *Olye van Swavel*. Tot den selfden eynde mach men deselfde Syroop licken, doch niet veel alleen, maer met *Syroop van Soet-hout*, ofte diergelijke vermenght: also ick bevonden hebbe, dat deselfde, te veel ghebruyckt zijnde, de Fluymen niet alleen te dick maect, maer oock het opkomen belet. Onder tusschen (indien het Lichaem niet al te seer met bloet overlact en is: want dan soude de Onsteking door meerder toevloeying vermeerderen) zal men de zijde, zoo om de spannen de pijn te versachten, als een deel van de sincking te doen verdwijnen, *stoven* met wolle lappen werm gemaakt in een Afziedsel van de aengewesen Droogen, daer by zijnde eenige versachtende, gelijk *Heemst-wortel*, *Maluwe*, *Glas-kruyt*, *Camille-bloemen*, en dat dickwils een half uur na malkanderen gedaen zijnde, wederom so langh ophouden, sonder de zijde tusschen beyde (gelijk de gewoonte is) met eenige Salve, of Olyen te bestrijcken, also deselve wel door haer vettrigheyt versachten, maer oock het uytwaessenen van de Onsteking (waer toe wy de Stovingen mede gebruycken) door het stoppen van de onsenlijke gaertjens in de buyt, beletten. Dan hier dient wel waergenomen, dat indien men bevint, dat

de pijn door het Stoven toeneemt, of niet en vermindert, het selve laet blijven; also het anders zoude schade doen. En is eygentlijk bequamer middel voor het Bastaert-*pleuris*, in sonderheydt uyt Winden ontsaende (in welke gelegentheyde het Laren schadelijk is) als in 't Rechte. Dan hier te lande is de ander veel gemeender, so dat de Stovingen selden te onpas komen. Wat belanght de *Purgaten*; sterke zijn gantsch ondienstigh, uyt oorfaeck dat sy her ontfelde Lichaem noch meerder zouden ontfellen, ende wel lichtelijck nieuwe Sinkingen verwecken. Maer de gene, die hartlijvigh zijn, mogen sachtelijck gesuyvert werden, met *Manna*, *Diacatholicum*, *Syroop van Rosen* met *Rhabarber*. het Weeksel van wat *Rhabarber* in *Pruym-zap*, of diergelijke, beschreven in 't 12. cap. van 't gemelte Deel.

(7) Om hier mede wat by te voegen van de *Manniere van Leven*: De *Lucht* moet hier gematigt welen, niet te heet, ofte te kout; ende alsoo in alle Hevige sieckten weynigh *gegeten* dient; zo en valt hier gheen bekommeringh om veel gereet te maken. De Oude hebben evenwel al te sober ghegaen, het welck het volck van ons Lant niet en zoude dienen. Derhalven mogen sy wel voor-eerst gebruycken *Schapen*, ofte *Hoender-nat* niet ofte seer weynigh gezouten zijnde, daer onder gheroert twee drie lepels *Room van doorge-slagen Gerste*, 't welk niet alleen aengenaem van smaak en is, maer oock verkoelende, vochtighmakende, en slijberigh, waer door het de Fluymen doet opgeven. Daer onder konnen mede gedaen werden (wanneer de Hitte sulcks vereyscht) de vier groote *Verkegende Zaden* gestampt. In 't verminderen, en afnemen van de Siecke, mogen sy wel tot *Panade Eyeren*, en vaster spijze allencxkens komen. Haren *Dranck* zal wezen *Gerste-water* met *Rozijnen*, en een weynigh *Zoet-hout* gekooct: dan dient wat werm ghemaeckt, om de Fluymen niet tegen te houden. De wijn is hier venijn, en daerom dient hy gantsch geschouwt. Aldat door sijn scherpte, zoutigheyt ofte treckinge, de Keel kan rauw maken, is hier seer schadelijk: also dickwils bevonden is, dat de ghene, die het *Pleuris* hadden, door eten van *Salact*, of *Zoute-visch*, of oock veel kout *Water* te drincken, om hals gekomen zijn. Alle *Beweging*, zelfs oock het Spreken, is ondienstigh: als mede het *Slapen*, in sonderheydt na het Laren, wanneer de Siecke (om geen nieuwe Sinkinge, ende, dien volgende meerder Pijn te verwecken) met geweld moet wacker gehouden werden. In zoo lange de Pijn niet aen 't minderen en is, dienter weynigh geslapen, alzo den slaep alles tegenhoudt, behalven het *Sweet*. Waerden na de beschrijvinge van onervare Geneesmeesters) in deze gelegentheydt in te geven *Amandel-melck* met *Syroop van Bollen*.

(8) Het gebeurt somtijts, dat het *Pleuris*, als oock de *Squynancye* door al de verhaelde Genees-middelen niet en wil vergaen, maer sweert, ende van binnen door-

doorbreekt, het welck een vergaderinge van Etter in de Borst maect, *Empyema* genoemt: met een huyveringh over al de leden, in plaetse van bloedige etteringe stuytmen ophoesten, en daer na holle oogen, roode wangen, het welck gemeenlijck met een uytteringe besloten werr. Dan zo de krachten, en d'andere teykenen noch eenighe hope geven; soo machinen een openinge maken onder in de Borst, tusschen de vijfde en zeste ribbe: het welck wy breeder beschrijven in de *Heel-konste*.

De Griecsche voorspraek *Demosthenes* schrijft tegen *Conon*. aen dit gebreck vast te zijn geweest. Ick hadde gestadige Koortsen (seyt hy) met dappere en schrickelijcke Pijn door 't geheele lichaem, maer insonderheyt in de Zijde, en den Buyck, ende en konde gantsch niet eten. Ick aldus van pijn overvallen, en buyten hope zijnde: ten ware (ghelijck de Gheneesmeester verklaerde) daer van selfs geen groore *Bloetsing* op gekomen en was, zoude van een *Empyema*, ofte Etter-spuwen moeten vergaen hebben. Het welck het bloedt-losen nu voorkomen heeft. Dese scheidingh van het Pleuris is minder te verwonderen, als de gene, die verhaelt werr van *Vallriola*. I. *Obs.* 4. alwaer hy schrijft van een Ioncker van 20 jaren, die al in doodts noode zijnde, op den 14 dagh een *Loop* kreegh, die eenige dagen aenhiel, en hem van het Pleuris volkomenlijck genas.

Het IV. Capittel.

(1) *Teringe*, (2) *Hare Oorsaken*, (3) *Teykenen*, (4) *Voor-teykenen*, (5) *Genesinge*, en (6) *Maniere van Leven*.

(1)

Teringe is een sweringe in de Longen, met een gestadige Koortse, waer door het gantsche Lichaem afgaet, en uytteert. Want de verrotte dampen waesfemen ghestadigh uyt de Sweringh in 't Herte, en verwecken aldaer een onnatuerlijcke hitte, waer door uyt de slagh-aderen over het geheele Lichaem gesonden zijnde maken een verrotte koorts, die nimmermeer af en gaet. Waer door het verteren van het Voedsel (de natuerlijcke Wermte besmet zijnde) in Maegh, Lever, ende al de Deelen beler werdt, het welck het Lichaem doet afgaen, en ten laetsten tot op het been toe uytteren. Ick heb in de ontleding van sodanige Lichamen gevonden de Longen hardachtigh, somtijds eenige doorgelwore gaten, en een deel van de Longen vertereert, veeltijds maer kleyne sweren door de geheele selfstandigheyt van deselve vast waren.

(2) De Oorsaeck van de Teringe is tweederley; de ene, quade gestaltenis van de Longen, de andere inwendige Vochtigheyt.

Met de quade *Gestaltenis* werr verstaen geen ongematigheyt, maer een sachte, teere, en de bederinge onderworpen selfstandigheyt der Longen. So bevintmen veeltijds, dat yemandt van sijn geboorte af ongefonde Longen heeft, die hem allenczkens tot de Teringe brengen, al is 't datter geen of weynige sinckingen uyt het Hooft, ofte van elders na toe schieten. Hier van siet men dick wils, dat seer jonge Kinderen van de Teringe sterven. Die van Ouders, die de Teringh onderhavigh zijn, geboren werden, teren mede meest al uyt, gelijk wy hier in de Stadt in verscheiden huyfgefinnen ghesien hebben, dat alle de Kinderen na malkander van de Teringh storven. Daerenboven die van naturen een nauwe en sluyke Borst hebben, zijn tot de Teringe genegen, niet om dat de Longen dan mede nauw zijn, hoewel de Spaensche *Pereda*, ende den Italiacschen Gheneesmeester *Saxonia* sulcx meenen: want dat zoude maer een Kort-borstigheyt aenbrenghen; maer, ghelijck de Francoysche *Fernelius* wel seydt, om datse zo teer en swack zijn, datse allenczkeus afgaen, en van selfs bederven.

De andere Oorsaeck van de Teringe is een scherpe en inerende *sinckinge* uyt het Hooft, of een scherpe *Vochtigheyt* uyt het Herte in de Longen geschoten, ofte oock een vergaderingh van Etter in de holligheyt van de borst, waer van in 't laetst voorgaende Capittel gesproken is. Deze Oorzaken doen oock de aldersterckste Longen allenczkens, en Ongevoeligh verfweren.

De uytwendige Oorzaken zijn mede tweederley. Sommighe verwecken de eerste, andere maken door haerselven, sonder middel-wegh de Teringe.

Van den eersten slagh is de Lucht, indiense door haer hitte de scherpe vochtigheyt uyt het hooft inde Longen doet vallen, of door haer koude se samen treckt, en uytwringht, ofte de vaten van de Longen verdickende en benauwende, of oock Hooft verweckende, dezelve doet bersten. Maer de Herst-lucht verweckt insonderheyt, door haer onghelijckheyt in kouw, ende hitte, scherpe ende zoute Sinckingen, en is zeer schadelijck voor de gene, die eenighsins tot Teringe genegen zijn, gelijk *Hippocrates* oock aengemerckt heeft. Waer toe mede behoort de koude ende vochtige *gestaltenis* van sommige Landen, den vooch van Metael, en langh in de Mijnen te blijven. Daerenboven scherpe en zoute spijse, sueren ende scherpen Dranck, ende al wat sodanige overtolligheyt in 't lichaem kan doen groeyen; als mede alles wat de aderen van de Longen kan doen bersten, gelijk *Vallen*, *Vermoeyen*, *Slagh*, of *Swoorpen*, of oock door verstopte *Sonden*, die haer in menighe na beneden begeben. *Fernelius* meent evenwel, dat uyt het Simpel opbreken van een ader, als uytteren: ofte indien daer eenige Teringe op volghet, sulcx te geschieden, om dat het bloedt van de woude

in de zelfstandigheyt van de Longen loopt, en ontsteken zijnde, ende daer na verrottende, dezelve verzwackt en bederft.

Onder de uytwendige, en evenwel Naeste oorzaken, die de Longen konden doen sweren, ende bederven, is insonderheyt de *Besmettinge*, waerom de *Teringe* oock by *Aristoteles*, en *Galenus*, onder de besmettelijcke sieckten gerekent wert, en *Isocrates* schrijft vele gheken te hebben, die een ander in de sieckte dienden, met dezelve storven. Soo dat het gantsch gevaerlijck is, veel met de gene die de *Teringe* hebben, om te gaen, alzo haren *Aeffem*, die sy in de lucht uytgeven, van een ander ingetrocken, sijn *Longe* kan bederven. En dit *Vergif* is van zoo raeyen en klevendden aert, dat oock de kleederen (ghelijck *Fracastrorius* getuygh, dick wils bevonden te wezen) van de gene die aen de *teringe* gegaen hadden, noch na twee jaren de besmettinge aenbrachten: zo besmet elijk werden oock, zeyt hy, de *Camers*, *Bedden*, ende *Bedsteden*, daer yemant van die sieckte overleden is. Waer uyt blijkt, datter een vonck, of eenigh besmettelijck zaet uyt die verrottinge waessent, dewelcke een wonderbaerlijcke gelijkheyt heeft met de *Longen*, dewijl 't anders geen *Deelen* en besmet, gelijk oock doet de *Zee-haas*, (waer van wy breeder gesproken hebben in de *Wederlegginge* van *Montaigne N. j.*) dewelke door een verborgen eygenschap, gegeten ofte gedroncken, een vergiftrige sweringe in de *Longen* maect. So is *Arceflaus*, *Koning* van *Cyrenen*, door *Laarchus* ingegeven van den *Zeehaas*, (gelijck *Plutarchus* schrijft) en den *Keyser Titus* (als *Philostratus* getuygh) door sijn broeder *Domitianus*, waer van sy beyde uytgheteert storven. Het selve doet oock door diergelijcke eygenschap ander vergif, ghelijck wy lesen by *Polybius*, ende *Plutarchus*, dat *Coning Philips* den *Vorst Aratus* om dede brengen. Maer daer en is niet daer het volck de *Teringe* meerder op leyt, als op de *Droefheyt*; ende voorwaer sy en is niet van de minste oorzaken. Soo verhaelt *Dionysius Halicarnassensis*, dat de *Romeynsche* *Borgemeester Menenius*, door *droefheyt*, en *benautheyt* van herten, de *Teringe* op den hals kreegh.

(3) Onder de *Teykenen* van de *Teringe*, als sy maer begint, is voornamelijck *geduerigh Op-hoesten* van dicke ende *ronde Fluymen*, als van dicke ende raeye stoffe zijnde, die *metrer rijt* een *scherpigheyt* krijgende, de *Longen* doen sweren. Somtijts komter eenigh *Bloet* onder, her welck niet *suyver*, maer *etterachtigh* is. Het gantsche *Lichaem* werdt *mager*, krijghen geen *krachten* van haer eten, hebben meest al *lust* tot *grove Spijse*, *Zout*, ende *Suer*, ende de gene die haer *ondienstigh* is, of te hart om te verteren in een *swacke Maegh*, daer dan by komt een *langsame Binnekoorts*. Welck alles noch *versterckt* wert *Teringe* te beduyden, indien die sieckte in 't *geslacht* is, of datter de *uyterlijcke Oorzaken*, hier boven verhaelt, voor gegaen zijn.

Als de gemelte *Teykenen* langh byblijven, dan beteyckenen sy een volkomen *Teringe*, waer by komt *blofende Wangen*, *etterige Fluymen*, die meestendeel *stincken*, als oock den *Adem*, die *moeyelijck*, en *meer Hoesten* gehaelt wert. De *polis* is *slap*, *rafch*, en *ongelijck*. Op 't laeste valt het *Hayr* uyt, de *Nagels* *krommen*, de *Wanghen*, ende 't heele *Aengesicht* is *bruyen* en *ingevallen*, de *beenen* *swellen*, al wat sy befigen gaet haer *rauw* af.

(4) De *Teringh* is een seer *swaet* en *ghevaerlijcke* sieckte, zo van wegen haer oorzaeck, zijnde een *Sweringh* in de *Longen*, als van wegen datse zo *swaerlijck* te genesen is, en dat om *driederley* redenen. 1. Al wat genezen zal, moet *stijl* gehouden werden, en de *Longen* *bewegen* haer *gestadigh*, ende al de *etter*, daer sy in 't ghenesen van *gesuyvert* moeten werden, en kan niet opkomen, dan met *Hoesten*. 2. Het *toeheelen* van de *Sweren* geschiet door *verdroogen*, (het welk oock de *Koortse*, en het *Wtdroogen* tegen is) ende de *Longen* zijn *gestadigh* *vochtigh*. 3. De *Genees-middelen*, alzo sy meest in de *Maegh* komen, *verliezen*, in die *lange wegh* tot de *Longen*, haer *meeste* *kracht*. Men bevint *evenwel* *dagelijcks*, als de *Swering* niet te langh *geduert* en heeft, dat de *Teringe* *wel* *genezen* wert, waer van ick hier inde *stadt* vele kan *aenwijfien*. Sommige oock, in dewelcke sy niet en wil *beteren*, houdente veel *jaren* al *kuchende* gaende, waer van by vele *Genees-meesters* vele *exempelen* zijn, en ick heb hier een *Vrouw* *gesien*, die *ontrent* *veertigh* *jaer* aen *dezelve* gegaen had, eer sy daer van *storf*. Wanneer de *Sweringe* komt, door *ineten* van eenige *scherpigheyt*, dat is meest *ongeneelijck*. Gelijck oock vol gevaer is, als de *Fluymen* op een *kole* *vyers* *gedaen* (het welck seker *Genees-meester* *befoekende*, de *Teringh* kreegh, en kost her *onderfoeck* met de *doort*, gelijck *Jacobus à Parisibus* schrijft, waerom ick her *al* *tijdt* in de *lucht* doe) *zeer* *stincken*, en het *Hayr* *uyt* valt, gelijck *Hippocrates* schrijft in de *11 Kortbondige* spreucke van sijn 5 boeck:

Die *Teringh* heeft, en hoeft een *wijl*,
En *spout* dan eenigh *selsaem* *quijl*,
Valt dat in 't *oyer*, en *stincket* dan,
So *staet* het *stecht* met *onsen* *man*;
En dat *were* des te *meer* *geloof*;
Indien het *Hayr* valt uyt het *hoof*.

Want het *uytvallen* van 't *Hayr* beteykent *gebreck* van *Voedsel*, en *Stanck* *groote* *verrottinge* in de *zelfstandigheyt* van de *Longen*. Ick heb *evenwel* *veersche* *genesen*, welckers *Fluymen* de *geheele* *kamer* door *stoncken*, oock *onlanghs* een *Loffrouw*, die daer by den *adem* so *stonck*, *darin* *naulijcx* by haer *bed* *konde* *gedueren*, dewelcke doen *weduwe* zijnde *na* *hertrout* is, ende *tegenwoordigh* in de *kraem* leyt, en haer *kint* selve *suyght*, dat sy te *voren* niet en *konde* *doen*. So *gesont* is den *ban* des *Houwelijcks* voor de *swacke* *vaetgens*! Maer als by *andere* *quade* *teykenen* de

de Loop komt, dan is de Doot voor de deure, gelijk de wel gemelte Hippocrates schrijft in de 12 Spreucke van 't selfde boeck :

*Wie van de Teringh is gevat,
Krijght by den Buick-loop boven dat,
Die make vry sijn testament :
Want wis sijn tijde die is volent.*

(5) *Plurarchus* verhaelt, datmen certijts de Kinderen, welckers Ouders van de Teringe gestorven waren, placht, dewijl het Lijck verbrant werde, telaten sitten met de voeten in 't water.

Ik heb alrijt de meeste swarigheyt gevonden dat de luyden, als sy beginnen te hoeften meenen dat het maer verkontheyt is, het onheyl laten inwortelen, het welck te lichtelijcker geschiet, om dat sy geen pijn en voelen : ende daer na dickwils spreken, als het te laet is, ende de Sweringh te seer toegenomen heeft. De Poët *Ovidius* seydt derhalven seer wel in 't 1 van den behulp-middel der liefde :

*Ik heb wel eer gesien, ick hebbe ja geweten,
Dat yemants wonde stonck, en datse wert vergeten ;
Dat eerst geneesbaer is, dat kryght een quaden stant,
Indien men niet en secht den nieu-gerefen brant.*

De voornaemste *Genesinge* bestaet in 't suyveren, en heelen van de Sweringe, en sulcx geschiet door wermte en drooghe Middelen. De Koortse daerentegen vereycht verkoelende ende vochtrigmakende. Het welck daerom so moet gematight werden, dat het een het ander niet in de weegh en is.

Wanneer de Sinckingen noch gestadigh vallen, zo dient sulcx voor eerst beier, met de middelen hier voor beschreven. Dan hier valt een *Fontanel* op den arm wel alderbequaemst. Hier en dient geen *purgeren*, als alleen met *Manna*, *Pruymen*, of diergelijke, noch veel minder het *Ader-laten*.

Tot het suyveren vande Sweringe zijn dienstigh sondige *Genees-middelen* die de Fluymen sachtjens doen opkomen, op 't 17 Capitel van 't Eerste deel beschreven : alwaer ook bygebracht zijn de gene, die deselve kunnen toeheelen. Wy sullen hier evenwel yet van het lichtste en beste verhalen. Tot het suyveren is seer bequaem een *Bolus*, bestaende uyt *Versse-buier* 1 loot, *Terbinthijn*, *Rode Candy* kleyn gestooten, van elcx een half loot. Tot genesinge wert van wegen bysondere eygenschap gebruyckt de *Longe van een Voss*, waer van een *Loch* in de Apoteeck is. De Arabische *Genees-meesters*, insonderheyt *Avicenna* verheffen hier seer hoogh de *Conserve van Rosen*, (het welck oock van *Montanus*, *Valleriola*, ende andere bevestight wert) en hy verhaelt, dat een Vrouwe, die al verwesen was, om van de Teringe te sterven, door het gebruyk van deselve niet alleen gesont, maer ook ver werde. Want daer is in de *Rosen* een suyverende, genesende, verkoelende, en versterckende kracht, waer toe mede helpt de *Sycker* daer by zijnde, dewelcke oock wat voedsaem is. Maer in 't gebruyck van de *Conserve*

staen drie dinghen waer te nemen. 1. Dat het gene suyvert, voort gaet, en derhalven is in 't beginnel best de versche *Conserve*, die meerder sap, ende dien-volgende grooter suyvermakende kracht heeft. 2. Datse veel sevens, en dickwils gebesight werdt, ja wel onder het eten. 3. Wanneer door dezelve het opspouwen wat tegengehouden werde, tusschen beyde eenige *Syroop* te lecken, ghelijck van *Soet-hout*, om de Fluymen op te brengen. Deselve kan aldus bequaemlijck vermengt werden, *N. Conserve van Rosen*, 2 oncen, *Loch de pulmone Vulps*, 1 loot, *Sp. Haly ad talem*, *Bloem van Swavel*, van elx een half loot, gemengt met *Syroop van Wael-wortel*. *Zemmer van Dodon*, schrijft in 't 7 boeck van het 2 deel des *Kruyt-boeck* op 't 15 cap. den *Saffraen* zo grooten kracht toe, dat hy dickwils de uytterende *Menschen*, die in grooten noot van den lijve waren, ende byna op haer sterven schenen te leggen, zo wederom verquickt, ende haer verloren geesten vernieut zijn geworden, dat haer leven ettelijcke dagen verlengt is gheweest, als sy daer van een half scrupel swaer, of ten hooghten eenen heelen scrupel met zoete *Wijn*, als *Maleveseye*, ofte *Bastaert* ingenomen hadden.

(6) Dewijl de Teringe veeltijts een langhduerige sieckte is, zoo staet hier inzonderheyt te letten op de *Maniere van leven*.

Aen de *Lucht* is voor eerst veel gelegen, alzo de *Tering* bestaet in een deel, het welcke gestadigh dezelve door den adem ontfangt. De gene, die daer aen vast zijn moeten vlieden die te heer ofte te kout is, als oock haer schierlijke veranderingen, mit *gaders* regen, ende wint. Maer heldere en drooghe *Lucht*, het zy van naturen, of door de konste gemaect, is zeer bequaem om de Sweringen der *Longen* te heelen. Waerom *Galenus* prijft de *Lucht* van de *Swavel-bergen* by de stad *Napels*, waer van wy op 't gemelte capitell gescreven hebben. En door diergelijke drooghe *Lucht*, heeft een *Bäckster*, die aen de Teringe ging, met gestadig by den oven te wezen, haer *Sweringe* genesen. Maer dit is alleen te verstaen van *Teringhe*, die noch hope geeft van betermis : want als het te verre gekomen is, ende de *Siecken* maer vel over 't been heeft, dan zoude hem zodanigen *Lucht* de doot verhaesten.

De *Spise* moet wezen van goet ende veel voedzel, ende die licht te verteren is. Hier valt zeer dienstigh den *Room van Gerste*, (hebbende een verkoelende, ende zuyverende kracht) met *Melck* gemengh. De *Melck* voor waer is hier niet alleen 't alderbequaemste voedzel, maer oock met eenen *Genees-middel*. Want sy zuyvert met haer *Weyachtige* deelen de *Swering*, heelt mer haer kaefachtige, vervochtight de drooghte, en verzacht de schierpigheyt van de vochtrigheden met de *Borerachtige*. Hier toe is best *Vrouwen-sogh*, om de gelijkheydt van ons *Lichaem* ; inzonderheyt werm uyt de *Borst* van den siecken ghezogen. *Efelsmelck* is dunder, ende weyachtiger, ende derhalven dien-

dienstigh om de Sweringh te suyveren. Tusschen beyden komen *Koeys-melck* en *Geyts-melck*. Welcke laetste ick kan verklaren te zijn als een groot wonder, werm, ghelijckse even van de Geyt komt, ghe-droncken. Dan als 't aen 't heelen is, kan oock *Schappen-melck*, die veel kaes in heeft, ghebruyckt werden. Maer op dat de Melck in de Maegh niet en zoude stremmelen, zoo machinen daer wat Suycker ofte Honigh, oock wel Water onder mengen. Waer van breeder te sien is op 't 15 Capittel in 't 3 boeck van den *Schat der Ghesontheydt*. Men kan oock eenighe *Doeyeren van Eyeren* (die voedsaem en heelsaem zijn) onder de Melck roeren, ende mer deselve opwellen. Gelijck 't selfde oock gedaen kan werden onder *Kalfsmat*, insonderheydt van een *Tal-boom*. Dan de Melck en dient niet gebesight, als in een ledige Maegh, ende niet te veel sevens, noch oock daer terstont op te slapen, ofte yet anders op te eten. Den *Dranck* zal wezen *Gerste-water*, ofte *Kleyn-bier*. De *Wijn*, alzoohy verhit, en sinckingen verweckt, is hier schadelijck: ghelijck oock zijn alle *stercke Bewegingen van Lichaem* ende *Gemoedt*: dan matelijcke *Blyschap*, en een *Vrolijck Herte* is seer vorderlijck, insonderheydt wanneer de *Teringe* haren oorspronck ghetrocken heeft uyt *Droefheydt*.

Her V. Capittel.

- (1) *Dat het Hert geen Quelen en lydt*, (2) *Hertkloppinghe*, (3) *Oorsaken*, (4) *Teyckenen*, (5) *Voor-teyckenen*, (6) *Genesinge*, (7) *Flan-te*, en *Onmacht*, (8) *hare Oorsaken*, (9) *Teyckenen*, (10) *Voor-teyckenen*, (11) *Genesinge*, (12) *Maniere van Leven*.

(1)

DE Ervarentheyt leert ons seer wel geseyt te zijn van *Aristoteles*, en *Plinius*, dat, onder alle het In-want, het Herte alleen geen groot ghebreck en lijdt, noch het leven in ellende laet slepen. En *fulcx*, seydt *Aristoteles* met goede reden. Want als het beginsel bederft, zo en isser niet, dat het ander, daer alles aenhanght, hulpe kan bybrengen. Hier op slaen de verssen van den Poët *Propertius* 2. El. 4. die aldus uyt het latijn nagevolght zijn:

*Het Herte van de mensch is van een selfsaem wesen,
Want is het eens gequetst so kan het noyt genesen,
Hier baet dan geen behulp van sap of edel kruyt,
Daer is geen houwen aen, het leven wilder uyt;
Hier baet geen drinckbaer Gout, in onse tijt gevonden,
Geen Perel die in vocht door kunst wert ontbonden;
Hier baet geen machrig Gorn, dat uyt den hemel daelt,
Geen Besar die het volck uyt verre landen haelt;*

*Hier baet geen groen Polcy, dat Ida plagh te geven,
Al hadde 't Venus self met eygen bant gewreven;
Hier baet geen sorten Tijt, geen aengenamen Lucht,
Want al wat yemant doet de Ziel en leven vlucht:
Hier baet geen naer gelof van hondert tooveressen,
Noch al dat Circe vrouwe in hare swarte stessen,
Wat als de wortel selfs, in eenigh dingh, bederft,
Daer is geen twijfel aen het gamsche lichaem sterft.
Wel isser zo gestelt met onse swacke lijven,
En kan in dit geval in ons geen leven blijven,
Wat raet dan voor de mensch, wiens hert is aenger acckt
Te denken dat de Ziel tot haren Schepper maecte.
Tot God, zo veel men kan, te rechten sijn gedachten,
Enop geen ander hulp van eenigh mensch te wachten,
Te spreken uyt een hert dat nu geen doot en vreesht,
O Godt! aen dijne gunst beveel ick mijnen geest.*

Het Herte is evenwel twee Toevallen onderworpen, dewelcke sijne Werckinge ontfellen, te weren, *Hert-kloppinge*, ende *Onmacht*, die veeltijds geholpen werden.

(2) *Hert-kloppinge* is een stercke en onnatuurlijcke beweginge van 't Herte, geprickelt zijnde door eenige moeyelijckheydt, die 't selve sonder ophouden geweldigh op en neder doet springen.

Dit gaet mer sulcken kracht toe, dat dickwils on-dervonden is, gelijck *Fernalius* getuygt, de naeste *Ribben* hier van gebroken, en de verdere uyt haer plaetse verschoven te zijn. Soo verhaelt oock *Dr. Forest* van een *longman* die in de borst gequetst was, sulken *Hertkloppinge* daer van gekregen te hebben, dat men deselve buyten op straet, als men de oore aen 't venter hiel, konde hooren. Diergelijcken exempel heeft *Christoffel à Vega*. En ick heb over twaelf jaren sulcx oock gesien in een *Kraem-vrouw*, noch in leven zijnde, wiens Herte ick hoorde kloppen, eer ick in haer kamer tradt.

(3) De bewegende kracht van het herte wert geprickelt door yet onaengenaems, ofte moeyelijcx, het welck het hem soeckt quijt te maken. Want als het Herte beswaert, ende in sijn beweginge belet wert, so spaent het terstont alle sijn kracht, die seer groot is, in om *fulcx* uyt te stooren, ende maectt derhalven zo stercke beweginge, en kloppinge.

De *Oorsaken* die het herte aldus tot uytstooten tergen zijn eenige *Winden* ofte *Dampen*, die niet alleen door veelte, maer oock door bekende, of verborgene hoedanigheydt het herte beschadigen. *Sulcx* gebeurt van *Vergif*, van de *stanc* (die oock een *Mistchiens* veroorsaect) van een uytgedane *Kaerlse*, gelijck de Poët *Lucretius* mede getuyght in sijn 6 boeck:

*Nocturnumque recens extinctum lumen, ubi acris
Nidore offendit naros, consopit ibidem.*

Als oock van verbrande, en galachrige, ofte bedorven, en verrotte vochtigheden, in quaetaerdige *Knoortsen* en *Pest*, van quaede en stinckende dampen in gektopte *Milt*.

Milt, Lijf-moeder, oft ander Ingewant. Keyser Maximiliaen de II. plach seer met de Hert-kloppinge gequelt te zijn, in wiens Longen, ende Heren-vlies seer veel waters ghevonden werde, ghelijck sijnen Genees-meeſter Crato ghenuyght in den 136. Brief. Het selfde gheschiet mede somtijds door de sterke Oeffeninge des Lichaems, ofte Ontvoeringe des Gemoeds, insonderheydt Gramschap, ende Vreesse. Soo schrijft Plautus Cissel.

Estimuit illam, jam horret corpus, cor salit.

So springht het oock wel op van Vreughde, ende Blijtschap, gelijk de gemelte Poët seydt *Milite: Dicit doctus, Cordate, ut ei cor saliat.*

(4) Het Teycken wijst sijn selven, almen maer de handt en leydt op de plaats van 't Herte. Maer de verscheydentheydt van de Oorsaken en is soo licht niet te onderscheyden. Indien de Hert-kloppinge onstaet uyt een Wind, ofte Damp, soodanige komt schierlijck, ende gaet oock ras over: in tegendeel staet het, wanneer door eenighe Vochtigheydt veroorsaect werdt. Nu wat Vochtigheydt het is, ende in wat plaats sy sit, is aen de bysondere teycken te kennen; gelijk verstoptheydt in de Aderen, Milt, Lijf-moeder, van haer volkomen kennisse geven. Maer datter overtollich water in 't Hertenvlies is (ghelijck wy van den Keyser Maximiliaen gheseydt hebben) valt qualijck te kennen, behalven dat soodanighe gestadich met het kloppen gequelt zijn, en klagen dat haer Herte schijnt in 't water te sullen sticken. Indien datter eenighe Quaetaerdicheyt by de Dampen, ofte Vochthigheden is, dan vintmen een groote veranderingh in den Pols, met Qualijck, ende Bang te werden.

(5) Hert-kloppinge is een gevaerlijcke Sieckte, als bestormende het voornaemste Deel van ons Lichaem, en sijne beweginge, waer door het Leven onderhouden wert, beschadigende. En men bevint dat de ghene, die het selve dickwils krijghen, ten laetsten in Onmacht vallen, en alsoo sterven; altydt seer selden eenen hoogen top scheren.

(6) Wat de Geneesinghe belanght. Indien daer overvloedt van Bloedt is, soo salmen terstont doen *Laten* in den Arm, ofte oock in den Voet, om neder te trecken, insonderheydt wanneer het uyt de Lijf-moeder spruyt. Ia oock dienstich de Speen-aderen te openen, voornamelijck als de Dampen uyt de Milt opstijghen. Docteur Forest schrijft van sijn Meeſter *Bladew*, hoe dat hy te *Bononyen* in Italien, van buyten placht te gebruycken *Conflye de Greyn*, waer by hy *Bernagye* doende, beyde kleyn gescherft, ofte gestooten, ende met *Rosen-water*, ende een weynich *Azijn* besproeyt, ende warm gemaect, op het Herte gheleydt hebbende, de Hert-kloppinghe, als een wonder, ofte tooverye overgingh. Het welck ick mede also dickwils bevonden hebbe, onder andere oock in de gemelte Kraem-vrouw. Vorders alsoo

de Dampen haren oorspronck trecken uyt eenighe quade ofte bedorven Vochthigheden, soo moeren deselve ghelooft werden met de Genees-middelen, beschreven in het 12. Cap. van 't Eerste Deel, uyt dewelcke de alderlapste hier alleen dienstich zijn. Onderusschen dient mede wel forge gedragen, om het Herte, 't welck door dese ghestadige kloppinge seer verswackt is, te verstercken, en d'ingetrocken Dampen daer uyt te verdrijven. Hier toe strecken de gene, die in het 18. Capittel verhaelt zijn.

(7) *Plaute* / ofte *Onmacht* is een schierlijcke vervallinge van al de krachten, so dat voor yemant, die sulcks niet mede ghesien en heeft, soodanighe schijnen doodr te blijven.

(8) De naeste *Oorsaek* is een schierlijck gebreck van Levend-makende Geesten, sonder dewelcke het Herte, noch eenich ander Deel, hare werkinge wel uyt kan voeren; ende veroorsaect dat den Mensch onverschens *flauw* wert, ende van sijn selven in *Onmacht* valt.

De Levend-makende Geesten en werden, door het geheele Lichaem, ende al de Leden niet gesonden, ofte om datse niet ghemaect en werden, ofte om datse gemaect zijnde, vervliegen, ofte komen te sticken.

Sy en werden niet gemaect, het zy door gebreck van stoffe, te weten, wanneer het goet en sijn bloet, door groote en langdurige hitte verteert is, het zy, door schult van de makende, ende voortbrengende kracht, te weten, als de selfstandicheyt van het Herte, dewelcke de Geesten doet voortkomen, niet wel ghestelt en is, gelijk in hevige Koortsen, ende verscheyden andere Sieckten, dewelcke de ghemaetigheydt, ende natuurlijcke warmte van 't Herte bederven.

De Levend-makende Geesten bederven door eenighe quaetaerdige, en het Herte tegenstrijdende hoedanigheydt, het zy deselve in 't Lichaem ghegroeyt is, gelijk geschiet door quade Dampen, die uyt Wormen, ofte verrorte Vochthigheden na het Herte schieten, ofte datse van buyten aankomt, gelijk van quade, ende stinckende Lucht, oft Vergif; Waer toe oock behoort eenighe verborghen tegenheydt, die yemant van eenighe dingen heeft, al en zijne in sijn selven niet teghenstaende. Soo hebbe ick gesien sommige, die geen Kaes en aten, van haer selve gaen, als hy op Tafel quam; een ander van den reuck van Rosen, en Rosen-water. Men seydt dat Prins *Maurits*, die nochtans so veel bloedts sien storten hadde, sijn bloedt niet en konde sien, als hy ghelaten werde, sonder geheel te bewijmen. Men siet oock dickwils, als yemant ghelaten wert, dat de gene, die daer by staet, stijf van sijn selven valt, het welck soodanighe niet en gebeurt, wanneer sy selve ghelaten werden. Hier van spreect de wijlgerige „ *Seneca* in sijnen 58. Brief: Vele sterke, ende die bereyde

» bereydt zijn haer bloedt te storten, en kunnen een
 » anders bloedt niet sien. Eenighe maer aenschou-
 » wende het Verbandt van een Wonde, gaen van
 » haerselven. Andere ontfanghen lichtelijcker een
 » Degen in 't Lichaem, als dat sy hem sien. Dit en
 » is geen vreesse, maer een Natuyrljcke genegent-
 » heyd, onverwinnelijck voor de reden. Hier-en-
 » boven vervliegten de Geesten door grooten *Honger*
 (ghelijck *Brutus* een exempel gheeft in het tweede
 Capittel van het volghende Boeck) door *brandende*
Hitte, het zy uytwendigh in de *Lucht, Badt-floven*, oft
 inwendigh in de *Vochtrigheden*, als oock door *Gram-*
schap, overgrootte Blyschap, waer van sommige in doo-
 delijcke Onmacht gevallen zijn, ghelijck wy elders
 verhaelt hebben: ghelijck mede door *grootte Pijn*,
 insonderheydt *van de Krop van de Maegh*, door *grootte*
lofingh van Bloedt, ofte andere *Vochtrigheden*, inson-
 derheydt wanneer daer pijn by is, als in het *Root-*
melesoen.

Ten laetsten werden oock de Levend-makende
 Geesten overvallen, ende verflickt, wanneer sy met
 het Bloedt schierlijck na het Herte gedreven wer-
 den, ghelijck in *Flau-makende Koortsen*, alser *rauwe*
Vochtrigheden op de Krop van de Maegh leydt, en in
Droefsheden, Schierlijcke Schrick, ende *Verbaestheydt*, ofte
 wanneer datter eenighe dicke, ende roockachtighe
Dampen teghen 't Herte opstijgende, aldaer blijven
 steken, ende van den beschadighden Aemtocht niet
 en kunnen verdreven werden.

(9) De *Ken-teyckenen* van Onmacht zijn, geen, oft
 seer weynich *Pols*, bleyk *Aengesicht*, met een kouw
 over 't geheele Lichaem, insonderheydt de uytterste
 Leden, om dat de warmte na binnen getrocken is;
 waerom oock een kouw *Sweet* uyt-breeckt, voor-
 namelijk in 't *Aengesicht*, *Hals* ende *Borst*. De
Oogen werden duyster, ofte het schijnt, datter wat
 groens, oft geels overschiet. Het geheele Lichaem
 leydt gantsch onmachtigh, sonder eenigh weten,
 ofte ghevoelen.

(10) Wat de *Voor-teyckenen* betreft. *Flaute* ko-
 mende uyt onmatighe *Ontlastingh*, *Vreesse*, *Droef-*
heydt, *Blyschap*, ofte eenighe andere uytwendighe
 oorsaek heeft minder ghevaers, als die uyt eenighe
 inwendighe oorsaek haren oorspronck treckt. Dan
 alle Onmacht, te weten, dat yemandt langh wech is,
 valt seerorghelijck, insonderheydt die dickwils
 over-komt, ende sonder merckelijcke oorsaek.
Fernelius schrijft somtijds gesien te hebben, dat, soo
 een *Flaute* 24 uren na malkanderen duyrde sonder
Pols, ende evenwel noch over-gingh. Daerom
 dient wel gelet, dat foodanige niet voor doot ge-
 houden, ende te vroeck begraven werden. Dan hier
 van is breeder in 't eerste Boeck op het 13. Capittel
 ghesproken.

(11) De *Genesinghe* heeft twee Leden. Het eene
 bestaet in de *Flaute*, ofte *Onmacht*, als sy teghen-

woordigh is, over te doen gaen; het andere, in het
 beletten, als sy over is, van niet wederom te ko-
 men.

Om yemandt uyt de *Flaute* te doen bekomen,
 moeten de Levend-makende kracht versterckt, en
 de vervloghen Geesten herstelt, ende tot haren Na-
 tuyljcken aert wederom gebracht werden. Sulcks
 doet van buyten, wanneer yemandt in een benauw-
 de, ofte beslotene plaets is, datmen hem in de *open-*
de, ofte *koele Lucht* brenght. Soo schrijft oock de *Poët*
Homerus *Il. 5.* dat, als den ghequetsten *Sarpedon*
 doende was met den Geest te geven, sijnen korten
 Adem elcke reys noch wat weder-quam door de
 verkoelende winden. Sulcks doet mede het be-
 sprenghen met *kout water*, ghelijck de gemelte *Poët*
 schrijft *Iliad. 24.* ghedaen te wesen in *Hector*, wan-
 neer hy ter doot ghequetst zijnde, van het Paert
 genomen was, ende al stervende sijnen Adem noch
 verhaelde, ende het volck aensagh. Het welck de
Poët Ovidius oock aenmerckt in *Laodamia*, als sy
 om haer Mans vertreck van haerselven ging:

Lux quoque tecum abiit. tenebrisque exanguis obortis
Succiduo dicor procubuisse genu.
Vix socer Iphiclus, vix me grandævus Acastus,
Vix mater gelida mæsta refecit aqua.

Het selve kan oock gedaen werden met een *Poppen*
 van *Azijn* ende *Wijnruyt*, ofte *Rosen-water*, *Caneel-*
water, *Rijnsche-wijn* voor den Neus gehouden: als
 mede *Consiyde de Greyn*, gelijk hier voor geseyd is,
 op het Herte geleydt, ofte een *Stoving* van andere
Droogen, ende *Hert-sterckende Wateren*, als die
 alle beschreven zijn in het 18. Capittel van het
 Eerste Deel. Van binnen machmen wat *Wijn* in-
 gieten, het welck de *Poët Ovidius* op verscheyden
 plaetsen, daer toe prijft, insonderheydt, 1. de *Ponto* 4.

Et jam deficiens sic ad tua verba revixi,
Ut solet infuso vena redire mera.

Hier toe machmen wel van den edelsten nemen, als
Deel-wijn, *Moscatel*, *Seck*, *Matuassey*, het zy alleen, ofte,
 als het wesen kan, daer van een kruym broodt tot
 een *Sopken* ghemaect. Waer toe mede strecken
Caneel-water, *Aq. Theriacalis*, *Vitæ Matthioli*, en *dier-*
gelijcke. Dan dese laetsten en dienen niet in *Heete*
Perfiecken: maer wel verkoelende, gelijk *Mag. Per-*
larum, *Corallorum*, *Sap van Citroenen*, waer onder wel
 eenige vermenght mogen werden, om de Geesten
 soo veel te rasser te verquicken. Dan in *Flaute* uyt
 koude oorfaken, machmen met de *boven-verhael-*
 de ingeven *Kruyt*, *Muskeljaet*, *Amber-grijs*, *Conf. Alker-*
mes, alle op de aengewelene plaets verhaelt. Even-
 wel, indienmen dit de *Vrouwen* in-gaf, so soudemen
 in plaets van de *Flaute* over te doen gaen, deselve
 ver-

vermeerderen. Want daer zijn seer weynigh Vrouwen die den reuck, ofte het in-nemen van Welruyckende dinghen kunnen verdraghen; ja wel te pas zijnde, gaensy door deselvighe meestendeel van haerfelven. Derhalven dienen foodanige geregeert met Dinghen, die de Lijf-moeder op haer plaetse houden, als door sterck wrijven van de voeten, sterck binden van de beenen een handt-breedt boven de Knyen, ende ruycken aen *Wymuyt met Azijn, Beverswijn*, ende voorts, gelijk op sijn plaetse in het volgende Boeck sal geseydt werden.

Na dat de Flaute over is, soo dient wel gelet, om de Oorsaken wech te nemen, die deselfde souden oock wederom doen komen; daer toe moeten oock de verzwakte Krachten herstelt, ende het Herte versterckt werden. Derhalven in een Flaute, die uyt Vergif, groote Lofingh, heete Lucht, Sweet, ontstaet, kanmen oock deselve dinghen ingeven, als sy over is, die nu aangewesen zijn, deselfde noch geduerende, dienstigh te wesen: met eenen lettende om de oorsaek te verdrijven, ghelijck in Vergif met Tegengift, in Lofingh met het Bloedteghen te houden, ofte het Lichaem van de quade Vochtheden te ontlasten, de heete Lucht te verkoelen, in overvloedigh Sweeten de ontsienlijcke gaertjens van de Huyt te sluyten, deselve strijkende met *Olye van Rosen, Myrtillorum*, ofte diergelijcke. Komt de oorsaek uyt de Krop van de Maegh, en dat de Siecke lichtelijck braeckt, soo machmen een sacht Braeck-middel in-gheven, gelijk beschreven is in het 17. Capittel van 't Eerste Deel: anders de Maegh na beneden suyveren door *Pill. Ruffi. de Hiera, Alephangina*, ofte diergelijcke, na gelegenthey van de schadelijcke Vochtheden, uytwijfende het ghene wy aangewesen hebben in het gemelte Deel

op het 12. Capittel. Indien de Flaute uyt Pijn komt, deselve moet versacht, (doch met gheen verdoovende Middelen) ende dan de oorsaek wech-ghenomen werden; altdit ende in alles het Oogh hebbende, om het Herte met eenen te verstercken.

(12) Daer toe kan veel doen een goede *Maniere van leven*, ende wert voor-eerst vercylcht een *Suyvere Lucht*, ende die met eenighe Hert-sterckende Drooghen doortrocken, na den eysch van de Oorsaken. Maer in de Flaute, ofte als sy aenkomt, mach de Lucht, ghelijck gheseydt is, wel koel zijn. De *Spijs* dient mede verscheide na de verscheiden Oorsaken; dan den Honger (alsoo seydt *Homerus*, datter niet onbeschaemder en is, als den Buyck, die oock de Menschen tegen haren Danck na hem doet luyfteren) en wil gheen uytstel lijden, ende gaet foodanighe Flaute met eten over, ghelijck in *Brutus* geschiet is. Wanneer datter overvloedt van Bloet, grooten Brandt, stercke Koorts, ofte Ontstekinge is, en dinter geen *Wijn* gegeven buyten de Flaute; maer wel alffer rauwe Vochtigheydt in de Maegh sit, ofte dat deselve verzwakt is, als oock wanneer de Geesten vervlieghe, in welcken gevalle, gelijk mede als sy bederven, dienstigh is het *Colijs* op het laetste van het 18. Capittel in het Eerste Deel, beschreven. Veel *Beweginghe des Lichaems*, ofte des *Gemoeds*, is hier seer schadelijck. Gelijk oock de *Slaep*, wanneer de Flaute uyt Vergif komt, dewijl hy het selfde na het Hert treckt, als mede wanneer deselvige op een groote ontlasting volghet, hy, de swacke warmte indrijvende, de Flaute soude vermeerderen. Maer hy is dienstigh in een rauwe stoffe, om deselfde te verteren.

HET DERDE BOECK,
VAN DE
S I E C K T E N
DES BUYCKS.

Het Eerste Capittel.

Beschrijvinghe van de (1) innerlycke Deelen des Buycks, (2) Magen-hals, (3) Maegh, (4) Darmen, (5) Darm-scheyl, (6) Klier-bedde, (7) Net, (8) Lever, (9) Noodsakelyckheydt van de Suyveringh des Bloeds, (10) door de Gal-blaes, (11) Milt, (12) ende Nieren.

(1)

NA den hooghten ende middelsten Buyck, ofte Holligheyt, volcht den ondersten, die eygentlyck den naem van Buyck heeft. Onder de Deelen van den selvigen strecken sommige tot Teren, sommighe tot Telen. Het Teren, ofte Koken is tweederhande, te weten, het maken van Gijl, ofte van Bloedt. Om de Spijse te Koken, ende als tot een Gijl te brengen, dienen de Maegh, Darmen, ende het Net. Wanneer de Spijse in de Mont door de Tanden door-ghesneden, gebroken, gemalen, ende met het speecksel, als tot een pappigheyt gebracht is, dan schietse allengskens, nu tot de Teringe bereydt zijnde, door den Maghen-hals, ofte Spijsdrager, in de Maegh, ende verandert in een witachtige stoffe, den Room niet onghelijck, die wy na den Griekschen naem Gijl noemen, het Net, als een warm decksel, daer toe helpende, ende wert daarna verspreydt door de dunne Darmen, ende de overtolligheyt door de dicke ghelooft. Tot het Bloedt-maken doen de Suygh-aderen, Lever, Holle-ader, Gal-blaes, Milt, Nieren, ende Blaes. De Suygh-aderen den Gijl uyt de Darmen ontfangende, bereyden hem tot eenige beginselen van Bloedt, het welck de Lever volbrenght, ende maectt het na sijn eygen wesen root van verwe, de Holle-ader verspreydt het door het gheheele Lichaem, het Gal-blaesjen, Milt, Nieren, suyveren het van Onreynigheyt, ende de Blaes looft de overtollighe Watengheyt. De Deelen, die tot Telen, ofte Voort-setten van het Menschelijke geslacht strecken, zijn de Zaet-waten, Swezers, en beneffens deselvige in de Vrouwen, de Lijf-moe-

der. Van elcks sullen wy nu in 't bysonder na mal-kander gaen spreken.

(2) Terstont aen de Keel komt den Magen-hals/ dien de Ontleders oock Spijs-drager, en Slock-darm noemen. Want hy daelt, ghelijck een opgherechten Darm tusschen den Ruggen-graet, ende Strote-pijp, recht neder, ende komt op de vijfde Wervel te rusten, van waer hy sich een weynich verheffende, (om de Aorta te wijcken) terstont het Middel-rift doorschiet, ende van de slincker-zyde aen het opper-eyndt van de Maegh werdt inghevoeght. Hy is ront, om veel Spijse in de swelging te kunnen vatten, ende in de Maegh te brengen; langh, om dat de Keel verre van de Maegh gelegen is. Bestaet uyt twee Vliesen, van dewelcke het binnenste zenuwigh is, het buytenste vleysich, en heeft ronde, ende dwerse Veselen, waer door hy de Spijse na de Maegh toe-drijft, ende eenighe quade Vochtigheyt door het Braken uytgheeft. Dese twee werden uyterlijck bekleedt met een derde ende gemeen Vlies, spruytende uyt de Wervel-banden. Hy rust in het midden op een Klierachtigh lichaem, streckende niet alleen tot steunsel, om niet van sijn plaets te wijcken: maer oock om die wegh glad, ende Vochigh te houden, datter oock wat droog-soude moghen doorschieten. Wert tot het slicken mer twee Spieren geholpen.

(3) De gemelte Slock-darm eyndigt in de Maegh/ de Keucken van het Lichaem, in dewelcke de Spijse tot voedsel van alle de Deelen gekooct wert. De Menschen, ende andere Dieren, die onder, en boven in den Mont getant zijn, hebben een Maegh: maer die herkauwen, gelijk de Horen-beesten, in dewelcke de stoffe van de bovenste Tanden tot Horens gaet, hebben een vier-dubbelde Maegh, sommighe Voerghels een twee-dubbelde; waer van Aristoteles seer geestigh gehandelt heeft, selve oock na de getuyghenisse van Galenus, in sijn noyt-genoegh geprelen werck, van 't gebruyck der Deelen, op het 17. Cap. van het vierde Boeck.

De Maeg van een Mensch is ront, om de ruymte, ende minder beschadicht te werden; wat langwerpigh, om haer twee Deuren, waer doorse niet qualijck by een Lulle-pijp vergeleken en wert. In vier-voerighe Dieren is sy ronder, om datse eenen scherpen Rug hebben.

Haer

Haer groote is verscheyden na de verscheyden-
 heyt der Lichamen. Is oock gemeenlijk kleynder
 in de Vrouwen, als in de Mans, om dat de Lijf-moe-
 der, wanneer sy swangher zijn, haer te beter soude
 kunnen uytgeven. Doctor Spiegel schrijft gesien te
 hebben een Maegh, die veerthien pondt water hiel.
 Dan hoe sy is, in 't koken omhelst sy de Spijse soo
 nauw, datter gheen plaets tusschen beyde en blijft,
 also haer Vliesen, door een ingeboren, ende verbor-
 ghen eyghenschap, de Spijse verteren, ende in een
 Room doen veranderen. Dese zijn twee eygene,
 dewelcke van buyten door een ghemeene uyt het
 Buyck-vlies haren oorspronck hebbende, omvat
 werden. De binnenste van de eyghene is ghemeen
 met den Maegh-hals, Tongh, ende Gehemelt, waer
 door, alser eenige Gal in de Maegh is, de bitterheyt
 in de Mont vernomen wert. Was van nooden, dat
 het alsoo vervolgen soude, op dat de Mont niet en
 soude nemen van 't gene aen de Maegh mocht on-
 aengenaem wesen. Dit Vlies wert van binnen be-
 trekken met een *Korst*, welckers nuttigheyt is, te
 helpen door sijne on-essenheyt de Spijse wat in-
 houden, ende op dat dit Vlies, door de harde, ende
 dickwils ongekaude brocken, die het ontfangt, geen
 eelt en soude krijgen, ende also de enge Mondekens
 der Aderen, in de Maegh eyndigende, verstoppt sou-
 den werden. Dit vlesich en zenuachtigh wesen is
 noodtsakelijck voor de Maeg geweest, om datse de
 Spijse soude kunnen dicht, tot verteringe, omhelssen;
 vervult zijnde, soude kunnen uytrecken; ledich zijnde,
 wederom haer intrecken. In de gene, die gesta-
 digh droncke drincken, wert de Maegh door het
 gestadigh uyt-setten soo dun, dat sy niet wederom
 tot haren voorgaenden ploy, ende sterckte en kan
 gheraken. Het welck de oorfaeck is dat Dronck-
 kaerts, en Gulsige Wraten, dickwils met een langh-
 durige Swackheyt der Magen gequelt zijn. Want
 een dunne, ende uytgereckte Maegh en kan soo wel
 niet verteren, als die vast en vleylich is.

De Maegh leydt onder het Middel-rift, tusschen
 de Lever, ende de Milt, maer meest in de slincker
 zyde, om deselfde mer de rechter (in dewelcke de
 Lever leydt, die grooter zijnde, als de Milt, grooter
 plaets beslaet) van een gewicht te maken. Sy en is
 niet dicht onder den Mont gelegen, soo om dat het
 werck-tuygh van den Adem hooger most wesen, als
 oock om dat de Keucken wel diende lager te staen,
 op datse door haren reuck, en roock, de Herfisen,
 en Sinnen niet en soude beroeren. Heeft ronts-om,
 ghelijck een Pot in de kolen, haer Deelen, die door
 de warmte, tot het koken helpen.

De Maegh heeft twee halven in elke zyde, en bey-
 de in 't bovenste Deel. Doorden slinckere (daer wy
 van geseyt hebben) ontfangt sy de geknaude Spijse.
 Den ingangh, ofte Krop is dicker en vaster, als den
 uytgang, of Poortier, om dat hy, van de doorgaende

Spijse, die somtijds van Wraten, en Hongerige, half
 gheknaud, ingesloekt wert, door te veel uyttrecken
 soude beschedicht werden: is oock grooter ende
 wijder, om so veel te meerder Spijse te kunnen ont-
 fanghen. Heeft ronde, en vleyfachtige Veselen, om
 den Ingangh, ofte Mont toe te sluyten, het welck
 streckt tot bevordering van het teren, ende koken,
 gelijkmen een Deckfel op een Pot leydt, op dat de
 Waessem niet en soude uytvliegen. Soo sietmen dat
 Gulsige Menschen mer pijn en draeying in 't Hooft
 gequelt zijn. In sommige treckt hy uyt Droefheyt
 so toe, datse naulijcks eenighe vaste Spijse door en
 kunnen krijgen, ende daer van seydrnen gemeen-
 lijk, dat de Spijse voor het Herte blijft sitten. Soo
 hebben de Griecken desen Krop van de Maegh al
 van oudts *Kardia*, dat is, *Herte*, ende de pijn die
 hier komt, *Kardialgia*, dat is, *Hert-pijn* ghenoeemt,
 om de groote gemeenschap, die daer tusschen beyde
 is, niet so seer van wegen de naderheyt, als wel om
 het scherp gevoelen. Want hy is ronts-om met uyt-
 termaten veel Zenuwen, spruytende uyt het seste
 Paer, omghevlocht. Dese gevoelijckheyt was van
 nooden, om ten eersten gewaar te werden het ge-
 breck van voedsel, en het trecken van d'ander Dee-
 len, waer door dan de begeerte tot eten, ofte drin-
 ken verwekt wert. Dewyl dese Krop dichter leydt
 aen den Rug-graet, als voor aen het swartachigh
 Krake-been, soo kunnen voor sijn ghebreken de
 Genees-middelen so wel achter, als voor, gebruyckt
 werden: maer wanneer datter aen de gheheele
 Maeg wat hapett, dan dienen deselvige alleen voor
 opgeleydt. Den Wt-gang, ofte den ondersten Mont
 van de Maeg, (*Poortier*, ofte *Deur-wachter* genoemt)
 is in de rechter zyde, onder een stuck van de Lever,
 is nauwer als de bovenste, om datter niet door en
 gaet, als dat wel gekooct en is, waerom hy oock
 niet recht om laegh en gaet, maer na bovenen; want
 anders soude de Spijse door haer swaerte te vroegh
 uyt de Maeg kunnen schieten. Heeft van binnen, be-
 halven de dwerse Veselen, een dicke Cirkel, gelijk
 een ronde Spier, om, so lange het koken duert, vast
 toe te sluyten. En wanneer het gebeurt, dat hy los
 en open is, dan veroorfaeckt hy, daer Tant-vleysch,
 en Longen wel gestelt zijn, een stinckenden Adem,
 van eenighe vuyle Dampen, die ghestadigh uyt de
 Darmen opstijghen, ende de Geesten van de Mont
 besmetten. Dan, niet tegenstaende sijne nauwte, kan
 evenwel genoeg recken, gelijkmen siet aen pruym-
 steenen, ofte yet anders datmen doorslickt, en van
 onderen quijt wert. So verhaelt *Galenus* van yemant
 die yemaet, die een Gouden Ring ingeswolgen had-
 de, ende *And. van Wesel*, van een Spaengiaert, die, sla-
 pende by een moey Meysjen, als sy in de rust ghe-
 wiegh was, haer Parle-snoer, met een Goude kruys
 daer aen, inslickte, ende daerna met den stoel-gang
 loofde.

Aenden *Dew-wachter* komen de *Darmen* by de *Barbaren Koorden*, ende *Snaren* gheuoemt, ende van gedrooghde *Darmen* werden oock de *Luyt-snaren* ghemaect. Sy beslaen de meeste holligheydt van den *Buyck*, ende alsoo sy om haer lengte een groote plaets van doen hadden, soo was noodtsakelijck, datse, om in den *Buyck* te kunnen besloten werden, op verscheyde manieren ghedraeyt waren, ghelijck als men een langh touw in de sack wil steken, het selve kleyn omdraeyt. Sy werden door hulpe van het *Darm-scheyl* aen malkander gehecht. Ende van het selfde, als oock van het *Net* aenden *Rugh* vast ghemaect, ende door de holligheydt van 't *Zyde-been* opgehouden.

De *Darmen* zijn lange *Lichamen*, en gemeenlijck ses-mael soo langh als den *Mensch*, daer sy in zijn. Genomen een *Man* is vijf voer langh, sijn *Darmen* sullen ontrent dertigh voer halen. Zijn ront, om so veel te meerder te kunnen begrijpen, ende minder beschadicht werden. Haer werckinghe is den *Gijl*, diese uyt de *Maegh* ontfangen, met nader *Kokinge* voor de *Lever* te bereyden, en in de *Suygh-aderen* te verdeelen, en ten laetsten d'overtoelligheydt uyt te werpen. Zijn derhalven dus lang, en onder malkanderen gedraeyt, om dat het *Voedsel* niet ras doorschietende, de *Mensche* ghestadigh soude doende wesen met lossen en laden, en soo afgetrocken werden van de oeffeninghe der *Wijsheydt*, ghelijck de *Wijgerige Plato* spreect. Sulcks wert bevonden in de *Dieren*, die maer eenen lossen, ofte rechten *Darm* en hebben, van de *Maegh* tot het *Eyndt*. *Vraet* achtighe *Dieren* daerom van *Aristoteles* gheuoemt. *Soodanigen* *Vraet* isser eertijds te *Mompellier* ontledet, die maer eenen *Darm* en hadde, de *Latijnsche S* gelijkende. Wie weet ofte *Kabba*, die hier in het *Gast-huys* sieck legghende, noch 24 *Kommekens* *Bry* at, ende andere *Wraten* (die hier niet genoemt dienen) van ons *Landt*, mede soo niet gedarmt en zijn geweest.

Het wesen van de *Darmen* is vlietigh, om datse lichtelijck soude kunnen uyt-recken, bestaende uyt twee eygene *Vliesen*, en een gemeene van het *Buyk-vlies* spruytende, ende ontallicke *Tacxkens* van *Aderen*, *Slagh-aderen*, ende *Zenuwen*. Dese drie *Vliesen* waren noodigh om de sterckte, en om soo lichtelijck niet beschadicht te werden, van de *Gal*, die onder den *Gijl* is, ende aen den *Kamergang* sijn verwe gheeft, waerom de *Nature* deselve oock van binnen met een slijmerige ende tacye *Vochtigheydt* bestreken heeft, die oock in *Galachtige*, en *Roode-loop* eerst afgeschrappt wert.

Nu, al-hoewel het geheele *Lichaem* van de *Darmen* een, en van de *Maegh* tot het *Eyndt* aen malkanderen is: so werden sy evenwel in ses deelen met bysondere namen onderscheyden. Ende voor-eerst werden sy verdeelt in *Dunne*, ende *Dicke*, alsoo ge-

noemt, ghelijck den neerstigen *Ontleder Pineau* te *Parijs*, op mijnen tijdt, uytleyde, om datse *dunder*, ofte *dicker Vliesen* hadden, *dunder* ofte *dicker* in haer begrip waren, ende *dunder* ofte *dicker* stoffe behielden. De *Dunne* volghen aen de *Maegh*, daer uyt den *Gijl* ontfanghende, om welcken meerder te *Koken*, sy den selfden ronts-om mosten raken, ende derhalven *dun* wesen; de *Dicke* komen daerna, om de *overtolligheydt* (wanneer het *Sapichste* uyt den *Gijl*, om *Bloedt* te maken, na de *Lever* ghetrocken is) ende den *dicksten Gijl* te vergaderen, ende uyt te sluyten.

Dese *Darmen* zijn beyde even-veel in getal, drie *Dunne*, en *Twaelf-vinger-gedarmte*, *Ydele-darm*, *Omgebogen-darm*, ende *Drie Dicke*, *Slop-darm*, *Kronckel-darm*, *Eyndel-darm*.

Den eersten *Darm* is *Twaelf-vinger-darm*, also van den ouden *Ontleder Herophilus* genoemt, als of hy *twaelf vingeren* langh was, daer hy nochtans in ons *Lichamen* nauwlijcks vier vingeren en kan halen, *misschien*, seydt *Baubinus*, om dat de *Menschen* nu *kleynder* zijn; dan die reden en heeft niet om het *lijf*, ende en soude oock nergens na soo veel kunnen schelen. Hy heeft sijnen oorspronck van den *onder-mont* des *Maeghs*, diese den *Poortier*, ofte *Dew-wachter* noemen, ende schiet van achteren na den *Rugh-graet*, met *vlietige Banden* vast zijnde, recht na beneden, sonder eenige *omdraeying*; so om dat hy de *Poort-ader* uyt de *holligheydt* van de *Lever* komende, soude plaets laten, ende de *Gijl* niet wederom te rugge in de *Maegh* en soude vloeyen, als om dat hy daer oock geen ledige plaets en vint, om sijn selven om te draeyen. Hy is de nauwite van alle de *Darmen*, om dat de *Gijl* soo dra niet en soude door-loopen.

Den tweeden, wert *Ydele-darm* geheeten, om dat hy altijd ledigh is, ofte ten minsten lediger, als d'andere. Dese ledigheydt komt door de *naderheydt* van de *Lever* den *Gijl* uyt-suyghende, waer toe hier oock meerder *Suygh-aderen* zijn, als mede door de *scherpigheydt* van de *Gal*, ghestadigh *prickelende*, ende uyt-stootende; want op het begin van den *selven* komt een *Ader* uyt het *Gal-blaesjen*. *Columbus* voeght daer by, dat de *Gijl* daer noch *dun* is, ende derhalven *raffer* door-loopt: het welck wel een *waerschijnelijcke*, maer geen rechte oorsaek en is: na het oordeel van *Piccolominius*. Daer de *Darmen* beginnen te draeyen, aldaer neemt desen *Darm* sijn begin: maer waer dat sijn eynde is, dat en kan men soo licht niet onderscheyden, also hy groote *gelijckenisse* heeft met den volghenden *Omgeboghen-darm*. *Columbo*, ende *du Laurens*, onderscheyden hem evenwel met dese drie reyckenen, dat hy *rooder* is als den anderen, meerder *Aderen* heeft, ende lediger ofte *ydel* is. *Baubinus* maect hem *twaelf handen-breedt*, ende drie vingeren langh.

Den

Den derden, ende laetsten van de Dunne, werdt *Omgebogen-darm* genoemt, om dat hy in vele, en verscheide bochten ghedraeyt leydt, hem streckende van onder de Navel aen beyde zyde in het weeck van den Buyck ontrent de Lieffen. Hy en is niet boven een vinger dick, ofte breedt, maer wel tweemaal soo langh. Als desen Darm uyt-schiet, dan veroorsaect hy het *Scheursel*.

Het beginsel van de Dicke Darmen is, daer sy aen de rechter zyde, als een grooten Bol opswellen. Den eersten werdt *Slop-darm* geheeten, ofte *Blinden-darm*, om het duyfter gebruyck van den selven, gelijk *Baubinus* meent, ofte liever, om dat hy geen doorgang en heeft (gelijkmen seydt van de Huylen, sonder achter-uytgang, datse daer blind zijn) waerom hy oock de naem van *Monoculus*, ofte *Een-oogh* gekregen heeft. *Fernel* ende andere, stellen hier twee Darmen, maer soo dicht by malkander, dat sy maer eenen en schijnen. Dan den eenen, ghelijck *van Wesel*, ende *Baubin* schrijven, is het eynde van den *Omgebogen-darm*, ende den andere, het beginsel van het byhangsel. Hier staet wel aen te mercken, dat de Ontleders seer duyfter van den *Blinden-darm* schrijven, om welke moeyelijckheydt te vieden, moet onderscheyden werden, dat sommige by denselven alleen verstaen het Byhangsel alhier zijnde, ende eenen opghetrocken Worm niet qualijck gelijkende, andere, al't gene dat van den *Omgebogen-darm* tot den *Kronckel-darm* toe-strekt, ende eenen grooten Bol uyt-beeldt. Indienmen, schrijft *Riolan*, een stucke darm voor den *Blinden-darm* wil nemen, dat soude mogen wesen 't beginsel van den *Kronckel-darm* tot het *Middel-schot*. Dan andere, gelijk gefeydt is, nemen voor den *Blinden-darm* het *Wormachtigh byhangsel*, wiens gebruyck van *Galenus* gestelt wert, om, alhier wat van de fijnite, ende beste Gijl door de dunne Darmen de Suygh-aderen voor-by gheloopt, ende onsnapt is, het selfde in dit Byhangsel, als in eenen Sack, by-een soude vergadert, ende aldaer, om de nauwigheydt, als befloten zijnde, van de Suygh-aderen nagetrocken werden: ende dat daerom de Swijnen, ende andere wraetachtige Dieren dit Byhangsel seer groot ofte dubbelt hebben. In dit Byhangsel wert dickwils yer, dat in-gheswelght is, niet alleen sommige daghen, maer oock maenden, bewaert. Ja *du Laurens* getuyght gesien te hebben, dat sommige de Kersteenen, die sy ingeslickt hadden, eerst vier Maenden daarna quijt werden. Het is in jonghe Kinderen veel wijder, om dat sy dunne Spijse ghebruycken, dewelcke al te haestigh soude door-loopen, ten ware deselfde hier als in een Sack werde teghengehouden.

Volght de *Kronckel-darm*, in wiens verscheyden Cellekens den Kamerganck wat opgehouden wert, ende aldaer sijn gedaente krijght. Heet *Colon* in het

Griex, ende daerna wert genoemt het *Colijck*, ofte *Colikompas*, een ghebreck in desen Darm vallende. Hy gaet van de rechter Nier, na de holligheydt van de Lever, ende wert van daer onder aen de Maegh gehecht, (het welck de oorfaeck is, dat in de Hartlijghheydt den lust tot eten vergaet, door de stanck van den opgehouden Kamergang) ende so over de Milt schietende, wert aen de sincker Nier gehecht; waer uyt geschiet, dat het *Colijck* dickwils van het Graveel niet wel te onderscheyden is, gelijk *Galenus* selve bekennt hier in bedroghen te zijn geweest. Op de gemelte plaets is de *Kronckel-darm*, die anders gantsch ruyt, ende wijt is, wat nauwer, om de Milt niet te verdrucken: waerom de ghene, die de Milt gefwollen is, geen winden en kunnen losen, het en zy de Milt nedergedouwet wert. Wt dese plaetse draeyt hy sich van achteren met twee kromten, gelijk een Latijnsche S, tot her ophouden van den Kamergang noodigh. Ende dit is d'oorfaeck, dat wy tweemaal na malkander losen, ende dat den eenen Kamergang terstont van den anderen gevolcht wert. Hy eyndicht ten laetsten in het beginsel van 't Stuyt-been, na dat hy met sijn omdraeyinge byna alle de Darmen omvangen heeft. Het welck de oorfaeck is, datter lichtelijck eenige verstoppinge in de Cellekens valt, waer door dan pijn verwekt wert.

Maer also door het drucken van den Buyck, het welck geschiet door de *Buyck-spiere*, met hulpe van het *Middel-rijs*, wanneer men te kamier gaet, lichtelijck eenighe Winden, ofte Vuyligheydt uyt den *Kronckel-darm* in den *Omgebogen-darm* souden mogen schieten, en also her verdeelen van den Gijl beroeren, ende den Kamergang van bovenen doer uyt-braken, gelijk ick in swaer *Scheursel* dickwils gesien hebbe: so heeft de voorsichtige Nature hier een schoof voor geschoten, het welck by de Ontleders *Valvula* genoemt wert. De Heer Professor, ende treffelijck Ontleder *Paaw* sal. en wilde noyt toestaen, datter soodanigen *Middel-schot* was, en hebbe hem wel hooren klagen, darmen hem qualijck buyten 's Landts na-gaf, als of hy daer in niet ter goeder trouwe en ging. Den Vinder, ofte altijd den eersten Beschrijver van dit *Middel-schot* *Baubin*, als ick hier van te *Basel* met hem sprack, seyde dat Doctoor *Paaw* recht tegen de Bevindinge aengingh, als deselve in alle Lichamen vindende, ende vertoonnende, ghelijck hy oock door my aen de Heer *Paaw* schreef, die den Brief ontfingh, als hy aen sijn laetste sieckte lagh, ende derhalven niet en beantwoorde. Twee jaer te voren, te weten 1615, in de laetste Ontledinghe, die ick hem hebbe sien doen, wees hy ons een Ringh, rondts-om in desen Darm, segghende, Wilmen dat voor een *Valvula* houden, men mach het doen, maer het en is gheen *Valvula*, ghelijck die in het Herte zijn, ofte die het wederkeeren van den Kamergangh soude kunnen beletten.

beletten. Die tegenwoordigh d'Ontleding te Leyden met grooten lof bekleedt, Doctor *Valckenburgh*, volgende onsen gemeenen Meester, noemter liever een *Ring* oft *Circkel* als een *Valvula*, gelijk daer oock dickwils een vliesghe *Circkel* ghesien wert: maer meest een *Valvula*, oft *Middel-schor*, gelijk klaerder als de *Son* blijkt, en oock te Leyden nu eenige jaren vertoont is by d'Heere Professor *Heurnius*, ghelijck hy aen my schrijft. Dit dick, en vliesch *Middel-schor* staet in 't beginfel van desen *Kronckel-darm*, als een *Deurtjen* niet neerwaerts (gelijck de meerghemelte *du Laurens*, en d'Hoogh-geleerde *Plemp*. Professors tot Leuven meenden) *meer* opwaerts siende; want de vuyligheydt schiet uyt den *Omgeboogen-darm* op, niet neder. De plaets, en 't ampt van dit *Middel-schor*, kan aenghewesen werden, wanneer men, de *Darmen* uyt-genomen, en schoon gemaect zijnde, het bovenste opheft, en daer water ingiet, het welck sonder verhiendingh doorloopt, daer het van onderen in de dicke ghegoten zijnde, hier tegen sal blijven staen, sonder voort te loopen. Ende dit is de reden, dat de *Clystren* niet op en schieten in de *Dunne Darmen*; het welck *Galenus* wel aengemerckt heeft, sonder nochtans d'oorfaeck te weten. Dan sulcks moet verstaen werden van gesonde *Lichamen*, en in dewelcke dit *Middel-schor* natuyrlijck gestelt is. Want men bevint het selve in sommige *Kranckheden* so verslapt, datter *Water* en *ingeblaste Lucht* door de dicke *Darmen* in de *dunne* schiet. Sulcks gebeurt evenwel seer selden, en niet anders als tegen de *Natuyr*, in de gene die met pijn in den *Omgeboghen*, ofte desen *Kronckel-darm*, *Colyck* ghenoeemt, gequelt zijn, in dewelcke de *Clystren* somtijds in de *Maegh* opschieten, en uytgebraeckt werden. In welcken geval te gelooven is, dat het *Middel-schor* overweldicht is, ofte gebroken.

Den *Kronckel-darm* is seven handt-breedt, ende seven vingeren langh, ende eyndicht in den *Eyndel-darm*, ofte *Rechte-darm*, so genoemt, om dat hy sonder omwegen recht van 't *Stuyt-been* tot het *Eyndt* uytgaet. Hy is kort (maer anderhalf handt-breedt lang) en onder wat breeder, om dat de *Kamergang* te lichter soude afschieten, ende aldaer te meerder soude kunnen ghehouden werden. Is seer vast gehecht door het *Buyck-vlies* aen het *Stuyt-been*, om dat hy in 't sterck drucken niet licht en soude uyt-schieten: gelijkmen bevint, dat in de *Kraem-vrouwen* daerom somtijds geschiet; als mede in de jonge kinderen, van wegen haer vochtige *Natuyr*, en veel vochtige *Spijse*, diese gestadigh gebruycken, los geworden zijnde.

Het eynde, ende onderste van desen *Darm* wert rondt-om bevanghen met de *Sluyp-spier* / die de *Kamergang* teghen-houdt, ende belet dat hy niet eerder af en gaet, als de *Mensch* en begeert.

(5) De *Darmen* aldus verscheyden gedraeyt zijnde, werden, als mer eenen ghemeen bandt aen de wervelen van de *Lendenen* gehecht, en van malkanderen onderscheyden, op datse niet lichtelijck en souden verwarren, ofte nederschieten, door een vliesch *Lichaem*, *Darm-scheyl* genaemt, bestaende uyt twee *Vliesen*, ontallicke *Aderen*, ende *Slagh-aderen*, veel vet, ende *klierkens*. Zijn voornaemste ghebruyck is, door sijn *Aderkens* het sijfste van de *Gijl* uyt de *Darmen* door de *Poort-ader* in de *Lever* te voeren.

(6) De *Maegh* werdt van achteren ondersteunt, dienende deselvighe, als oock de gemelte *Poort-ader* voor een *Kussen*, met een *klierachtigh Lichaem*, het welck om de ghelijckenisse, die het heeft mer het vleysch, by de *Grieken* *Al-Blensij* / *Schoon-Blensij* ghenoeemt wert, ende van Doctor *Plemp*. in sijn *Byvoeghsel* *Buyck-klier-bedde*. De treffelijcke *Ontleder* *Varolius* meent, dat, gelijk in de *bestoten Vrucht* het *Moederlijck bloedt*, voor al-eer het in de *Lever* gaet, sijn *vuyle*, en *slijmige vochtigheydt* afleydt in de *Geboort-koek*: also oock in de *geborene*, ende volmaecte *Lichamen* voor de *Poorten* des *Levers*, en *Milts* geschapen is dit *spongiachtigh*, en *klierich* vleysch: op dat den *Gijl* nu root geworden zijnde, door 't selve van sijn *rauwe*, en *vuyle vochtigheydt* gesuyvert soude werden. Daer-en-boven wert geloof, dat dit *Klier-bedde* het *overschor* van 't *slijmigh* vet, 't geen het *Net*, noch *Darm-scheyl* niet hebben kunnen verswelgen, herberghet en verorbert. Hierom is 't, dat in een vleysch *Lichaem* het *Klier-bedde* geheel vleysch gesien wert: in een vet *Lichaem*, geheel vet. In dit *Klier-bedde*, als oock in 't *Darm-scheyl* vergadert dickwils veel vuyligheydt, oorfaeck gevende tot *langdurige*, ende uyt-terende *Sieckten*. Hier getuyghet *Fernelius* meest gevonden te hebben de oorfaeck van *Boorts*, *Swaermoedigheydt*, *Buyck-loop*, *Roy-m'eleeson*, *Sucht*, *Wt-tering*, *Binnen-koortsen*, en verscheydene *verborgene* *Sieckten*. Ende *Sylvius* noemt het *Darm-scheyl* de moeder van ontallicke *Sieckten*.

(7) De *Maegh* wert van bovenen bedeckt door het *Net* / also genoemt, om de groote gelijckenisse, die het heeft met een *Schep-net*. Want het bestaet uyt een dubbelt vlies, het eene boven ende voor, beginnende van de *bultigheydt*, ofte het *buytenste* van de *Maegh*, het andere onder ende achter, schiedende van het *Buyck-vliesch* recht onder het *Middel-rift*, zijnde vol van *Aderen*, *kleyne Zenuwken*, ende *overvloedigh* *Vet*. Dit *Net* leydt op het onderste van de *Maegh* ende bovenste van de *Darmen*, komt selden (ghelijck wel in *Honden*, ende *Apen*) in de *Menschen* tot het *Gemacht-been*, maer *kronckelt*, ende streckt hem meest na de *Milt*. Schiet wel somtijds in de *Vrouwen* tuschen de *Blaes*, ende *Lijf-moeder*, ende belet alsoo het ontfaen

ontfanghen, dien volgende deselfde onvruchtbaer makende, gelijk Hippocrates getuyghet 5. *Apb.* 46.

Het voornaemste gebruyck van 't Net is, om het onderfte van de Maeg, alwaer het teren voornamentlijck gefchiet, en de bovenfte Dermis, zijnde vlietachtigh, en over sulcx kout, als een deksfel te verwerpen, ende door de wermte het koken, en 't verteren van de Spijse te helpen. *Galenus* bevestigt dit 4. *de usu part.* 9. met het exempel van een Schermer, die zo seer gequetst zijnde, dat hem byna 't geheele Net moeste afgesneden werden, evenwel wederom genas: maer een Koude, en swacke Maegh behiel, waerom hy genootsaeckt was sijnen Buyck ghestadigh mer wolle swachtels bewonden te houden. Men zoude mogen dencken, indien 't Net so noodigh is tot het verteren van de Spijse te vorderen, waerom die groote Geneesmeester het selve liet af-snijden. *Hippocrates* geeft hier van reden, seggende, als het wat uythangt, dat het nootzakelijck moet bederven, en verrotten. Want alzoo het Vet, 't welck ronts-om de Aderkens van 't Net geklontert is, niet, gelijk ander, spruytende voorkomt uyt goet Bloedt, maer tusschen een groote menigte van kleyne Klierkens, uyt onsuivere Vochtighheit, en derhalven maer vuyl Vet en is, zoo kan het de Lucht niet verdragen, ende komt terfont te bederven.

Het Net verspreyt hem ruymmer, ende verder in den Mensche, als in ander Dieren, om dat hy recht over endt gaende, en met geen hayr bekleet zijnde, lichtelijck van uytwendige Kouw, ofte Hitte konde beschadicht werden. Maer d'andere Dieren, om datse neder-bockende gaen, en hebben zo veel quaets van de Lucht niet te verwachten, behalven dat sy noch niet haer pooten des Buyck verwerpen. Waer door ghelchiet, dat de Dieren, die gheen Net en hebben, ghelijck Hasen, ende Conijnen, de wermte van den Buyck met het inhalen van haer pooten vermeerderen, in sonderheydt na den eten, om 't voer beter te verteren.

(8) Onder alle de Deelen van den Buyck is de Lever het voornaemste, als het bloedt makende, waer door het gantsche lichaem gevoedet wert. Is gelegen boven in den Buyck, op datse haer onthoudende midden in 't lichaem het bloet even gereet na boven, en beneden zoude kunnen verdeelen; ontrent een vinger breed van het Middel-rift, om haer beweginge niet te beletten. En daerom wanneer de Lever geswollen, en verstoppt is, dan valt den Adem kort, als dese plaets te seer druckende, ende het Middel-rift wat nederwegende. Deze ghelegentheydt verandert somtijds een weynig na de gestaltenisse van 't Lichaem, te weten, na wy leggen, zitten, wandelen, of den adem halen. Als men op den rugge leyt, zoo schietse binnen na 't Ingewant, ende druckt het Middel-rift, waer door gelchiet, dat de gene, die swaertlijvig zijn, al leggende haeren adem qualijck kunnen halen. Wanneer men op

de rechter zijde leyt, dan schietse wat van de Maeg: maer omvat, ende omhelst dezelve, als men hem op de slinker zijde keert. Hier uyt is de oorsack te verstaen, waerom in Onsteking van de Lever, de Siecken klagen van pijn in de rechter zijde, wanneer sy op de slinker leggen; en in tegendeel minder pijn hebben, haer begevende op de rechter. Want den bandt van de Lever, die half hanght, wert dan aengetrocken, den welken mede onsteken zijnde, nootzakelijck groote pijn veroorsaect. Hier uyt blijkt ook, dat de gene, die te bedt gaende, eerst op de slinker zijde leggen, veel beter de Spijze verteren, als die op de rechter zijde slapen. Want als de Lever van alle kanten de Maegh omvanght, so vermeerderd sy haer wermte, en helpt also tot het koken. In de gene, die zitten, of wandelen, sijght de Lever wat na de Maegh toc. Als men den adem inhaelt, ende het Middel-rift intreckt, dan schietse gelijk het ander ingewant, na beneden, maer als het Middel-rift los schiet, ende den adem uytgaet, dan sijghtse na boven. Waer door geschiet, dat de Lever in doode lichamen altijt dicht aen 't Middel-rift onder de korte ribben ghevonden wert, dewijl wy uytblasende sterven, ende als dan de Lever met het Middel-schor opschiet. Mijn soonken was van jongs op seer kort van adem, ende voor sijn overlijden zoo dapper, dat hy naulijcx meerder voort en konde: op zijn achtste jaer gestorven zijnde, werde in sijn lichaem bevonden een seer gave, en gefonde Lever (gelijck oock al het Ingewant) maer zo onnatuurlijck groot, dat sy den geheelen buyck besloegh, en selfs tot over de Milt haer verspreyde. En dit was de oorsack, dat hy met de Sprouw in den adem stikten. De geestige Poëet *M^r. Cornelis Boy*, heeft, om den rouw wat te streelen, den selfden dagh van sijn droevigh overlijden, my vereert met de versen, die ick hier tot mijn kints geheugenisse zal stellen.

IN OBITUM

Singularis expectationis pueri
BARTHOLOMÆI BEVEROVICII,

Nati primogeniti

Inclyti viri

D. JOHANNIS BEVEROVICII,

Primariæ Batavorum civitatis Senatoris,

Medicique primarii.

*Q*uis furor hic, Libitine, tuus? Que dira voluntas
Fecit in innocuum stringere vela caput?
Quin falces absconde, feras avertit securas,
Sit que pudor clara violasse domus,
Ut mecum doluisse quaeas, summiq; parentis
Prima fleas crudâ pignora rapta manu.
Debueras non posse mori, divina propago,
Aeternoque gradus associaſſe patri;

*Isse per ambages Veterum, rerumque tenebras,
Et Baravis totum conciliaffe diem,
Atque omnes hauriffe deas, noctemque subartam,
Barbariemque tua detiniffe plagæ.
Spem modò concepit Genitor, mox plorat eandem.
Meque juvat tanto condoluiffe viro,
Et Clarius fleuiffe mets; quas flumine fufas
Se damus in fontes præcipitaffe fuos.
Phæbe dole, tuus hic dolor est; fi funere cunctis
Flebilis, hic nulli, quam tibi flebilior.
Plebs, alio, lugete modo. Vos damna nepotum,
Et gemite extinctam posteritatis opem,
Abrutumque genus. Solum Doloræecha parentem
Musarum properis vult lachrymaffe rogis.*

De Lever is van wegē haer groote, in de Menschen, en Beeften niet even-eens: maer de Menschen hebben deselvigē vele grooter, zo om dat sy ydelder, en dunder van huylt zijn, waer door meerder vervlieght, als oock om datter meerder werckingen van de Ziele in de Menschen zijn, waer toe vele Geesten behooren, die uyt het Bloet spruyten, 't welck in de Lever gemaect wert. Die Bloode, ende Wratigh zijn, hebben mede noch grooter Lever. De Bloode, om dat haer Levend-makende kracht swacker is, door de Koude gematigheyt van haer lichaem, welck gebreck geholpen, ende gebetert wert door de Natuurlijcke kracht. In de Wratige is grooter Lever, van wegen de menighe der Spijse diele inslocken. Want hoe de Lever meerder voedsel krijgt, hoe sy oock (gelijkmen merckelijck siet in de gemeste Ganfen) grooter wert.

Vorder is mede de Lever in de Menschen meest geheel, en onghesplit: maer in de Beeften wertsē in 4. 5. 6. ja 7. sneden verdeelt, om de Maeg ronts-om, gelijk met vingeren te omvatten; het welck anders, dewijlse voor over gaen, niet en zoude wel kunnen geschier hebben. Endaerom is sy in de Vogels, die recht op staen, maer in twee sneden verdeelt.

Wat de gedaente belangt, deselvide is van wegen de byleggende Deelen ongelijck, alzo sy geen bysondere van doen en hadde, maer alleen bequame groote en dichte. Is derhalven boven bultigh, glat, ende ront; onder hol, en gelijk een steenrots uyt-gehouden, om de Maegh, door veel spijsze opghewollen zijnde, te kunnen wijcken, te decken, en, door haer wermte te helpen teren. Deze verdeling van de Lever is in de Genees-konste wel aenmerckens waerdig, alzo het een deel wel gebreckelijck kan wesen, sonder het ander eens te raken: de Geneefinge is oock verscheyden. Want het onderste, ende holle deel moet door de Dermen, en het Bultige door de Aderen, en de Nieren gesuyvert werden.

Alzo de Lever een swaer, ende wichtrigh deel is, zo wertsē, om niet neder te sacken, door drie banden, uyt het Buyck-vlies spruytende, vast gehouden. Den eersten is breed, en sterk, aen het Middel-rift gehecht:

waer door hy het zelve, de Lever overladen zijnde, neder-treect, ende maect dat den adem zoo wel, insonderheyt wanneer yemant staet, of op den rugge leyt, niet gehaelt en kan werden. Den tweeden is mede sterck, en dubbelt, vast aen het Swaert-ghewijs Kraeck-been, en met het dunste deel aen 't Middel-rift, zo dat de Lever aldus van beyde zijden wert opgehouden. Den derden bant maect de Navel-ader, dewelcke na de geboorte verdrooght, en dan voort tot een bandt verstreect, ende afgesneden zijnde, en doet niet alleen de Lever, maer oock het Herte selver (als mede aen 't Herten-vlies vast zijnde) optrecken, waer door den Mensche komt te stricken, en te sterfven, gelijk wy verscheyde reysen gesien hebben, hoe wel sommige sulcks tegen de Outheyt ontkennen.

Het wezen van de Lever en is niet anders als Bloet, dat hem uyt de Aderen begeven heeft (waerom sy ook root, en sacht is) en ronts-om deselvigē verspreyt, ende onder het buyten-vlies geronnen en gestremmelt is. Dit en streect niet alleen om de Aderen te verscheyden, te ondersturten, en te beletten, dat sy niet onder malkanderen en schieten: maer insondere om met haer aengeboren wermte, ende bysondere kracht den bereyden Gijl, die de Lever uyt de Suyg-aderen door de Poort-ader ontfangt, in Bloet te veranderen. Het welck gedaen zijnde, so sentse her selve door de Holle-ader in alle haer tacken door 't geheele lichaem, op dat alle de Deelen daet uyt haer voedsel zouden trecken.

(9) Dewijl in 't koken al wat malkanderen gelijk is vereenight, al wat ongelijck is van een scheyt, zoo en konde den geheelen Gijl, als uyt verscheyde deelen, na den verscheyden aert van het voedsel in geen zoet, en root bloedt veranderen: maer sommige deelen zijn in bitter ende geel; andere in suur, ende swart; eenige in weyachtigh en zultigh vergaen; waer uyt mede drierhande overtolligheyt onstaet, Gal, Swarte-gal, en Water. Dewelcke, als onnut zijnde tot voedsel, dienden noodtsakelijck van het zuiver Bloet gescheyden, en in een eygen plaets afgesondert te werden. Want indien de Gal onder het Bloet vermenght bleef, sy zouden de Geesten in de Aderen onsuiver maken, het Vleysch, ende de Vliesen door sijn scherpigheyt gestadigh prickelen, en de sinnen, gelijk in de Raes-bollen, gestadigh op den hol brennen. De swarte Gift of Gal zoude het bloet vervuilen, ende met sijn vuyle dampen de Geesten bedwelmende, vreefe, ende swaermoedigheyt veroorsaken. De Wey zijnde gantich waterigh, ende sonder eenige vettrigheyt, zoude de vereenige van het Bloet verhinderen. Derhalven heeft de voorlichtighe Nature om het Bloet van de bittere Gal te zuiveren, gheschapen een Blaesjen, daerom her Gal-blaesjen ghe-noemt, van de Swarte en sware Vochtigheyt de Milt, van de Waterigheyt de Nieren.

(10) De Gal, als door sijn scherpigheyt meest prickelen de,

kelende, werdt alder-eerst gesuyvert, en sijn Blaesjen is zo dicht aen de Lever, dat het aen sijn rechter, en hol deel hanght, rakende met eenen de Maegh, en den Kronckel-derm, die her alle beyde somtijts met eenige gelijkheyt verwer. Waer door wel lichtelijck komt, dat eenige gestadigh brant in de Maegh voelen. Vele kleyne tacckens werden onder de wortelen van de Poort-ader, en Holle-ader verspreyt, die dan in eenen stronck te samen komen, waer door de Gal suyver (niet met Bloet vermengt, gelijk het water in de Nieren) in't gemelte Gal-blaesjen getrocken wert, alwaer sy so lang blijft, tot datse te veel is, of de Nature moeyelijck valt, en dan wertse door een ander Ader, in 't begia van den Ydelen derm gheloost. Als desen wegh verstoppt, gelijk geschiet in de *Gelesucht*, dan is de Kamergangh bleeyck, die anders uyt dese Galeen gele verwe trekt. Somtijts, doch seiden, schieter ook een Ader in de gront van de Maegh, door dezelve Gal opwerpente, het welck zodanige de Gal doet opbreken, en uyt-braken. Dit gebeurt oock somtijts in Wravige dieren, gelijk *Argentarius* aengemerckt heeft; als onder andere in Honden, gelijk bevonden is by den neerstigen Ontleder *Ioh. Walcutt*, weerde Professor tot Leyden. Wanneer het Gal-blaesjen heel ledigh wert, en alle sijn Gal uytstijnt, dan maeckt het een Gal-braken, (dat wy *Over-loop van Gal* noemen) *Boors*, *Gallige Buyck-loop*, en langdurige *Roy-m'eleeson*. De hoogh-geleerde *Fernelius* schrijft, datter verscheyde ghestorven zijn, in dewelcke anders geen oorfaeck van de doot te vinden en was, als dit Gal-blaesjen sonder Gal, en gantsch ydel zijnde.

(11) De Milt leyt in de sincker zijde van den Buyck, tegen over de Lever, onder de korte Ribben, vast ghehecht zijnde aen het Buyck-vlies, ende door eenige dunne vliessen uyt het selve spruytende, aen den Rug-graet; so dat sy in een gesont Lichaem niet onder de laetste ribbe uyt en hangt: maer wel als de vliessen verslappen, en afscheuren, ofte oock wanneer sy zelve te seer swelt en vergroot. Het welck lichtelijck en veelrijts ghebeurt. Men heeft somtijts bevonden, deselvige (die anders veel kleynder is, als de Lever, van gedaente, en een Ossen-tongh ghelijckt) zo uytgewassen, datse de Maegh bedeckte, de Lever rocht, en wel tot onderen toe gingh. Ick heb seker hadde, datse den geheelen buyck besloegh, ende zo ongelijck hart, dat van buyten niet anders te voelen en was, al of den geheelen buyck vol straet-steenen ware gepropt geweest. Siet veel vremdigheyt, de Milt aengaeende, by *Goulart 2. des Histories admirables*. *Hippocrates* prijft de kleyne Milt boven een groote. Want het Lichaem wel gestelt zijnde, wert de Milt kleynder; en sy swellende, en vergrootende maeckt het Lichaem mager. Daerom plach de Keyser *Traianus* de Gelt-kist, daer het Inkomen van de Princen in be-waert wert, een Milt te noemen. Want gelijk als de

Milt toe-neemt, het Lichaem afgaet: oock also de Gemeente af-neemt, en verarmt, wanneer de Schat der Princen groeyt, en toeneemt.

De Verwe van de Milt en is niet in alle altijt eveneens. In de ongeboren kinderen isse root en helder, gelijk de Lever: in volwassene doncker root. Dese verscheydenheyt komt daer uyt, om dat de Milt in de besloten vrucht haer voedsel treckt uyt reyn bloet, en van de *Melancholy*, ofte droefem des swarten vochtigheys gesuyvert, daerentegen in de geborene wert sy van swart, aerdtachtigh, en dick bloet gevoeder.

Het wesen van de Milt, is weeck, voos, en spongiachtigh, met ontglijck Aderen, en Slag-aderen bezet: zoo dat sy niet anders en ghelijckt als dick en swart geronnen bloet, mer veel veselen gevlocht. Bestaet uyt gheen vast, maer voos, en sponciachtigh vleysch, om te beter de dicke Vochtigheden van verre na te trecken, en te ontfangen. Want daer toe is een sachte selffstandigheyt beter, als een vaste, daerom zijn oock de Aderen, die daer doorloopen veel sachter en lossen.

Het gebruyck van de Milt is altijt geloof te wesen, het dick en drabbigh Bloet, dat in de Lever van het klaerste gescheyden was, te ontfangen; gelijk 't Gal-blaesjen de Gal, op dat 'er overige van 't Bloet gesuyvert en gereynicht tot voedsel van al de Leden door het heele Lichaem gesonden mochte werden: welck grofen melancholijck Bloet sy soude trecken door een tak van de Poort-ader of Milt-ader genoemd. Hierom hebben sommige willen seggē dat de Milt haren naam heeft, om datze ons milt, vrolijck, en bly-geestigh maeckt. Waer van het oude veersken is, *Splen ridere facit*, de Milt doet lacchen. En de Poëet *Persius* seyt in sijn 1. Schimp-dicht: Ick ben met een dertele Milt versien, dat is, ick ben tot lacchen genegen. *peculanti spleno cachinno*. Maer *Bauhinus* is van gevoelen, dat de Milt streckt voor een tweede Lever, en datse door de geseyde Ader het groffte van de Gijl, eer dat aen de Lever komt, na haer trekt, en tot Bloet maekt, op dat de Lever het overige van de Gijl in suyverder Bloet zoudē konnen veranderen. Dat anders de Aderen van de Lever door dit grof Bloet zoudē verstoppen, waer door het Bloet-maken niet allē soude belet geweest hebben, maer oock veroorsaect hebben Geel-sucht, Water, Koortsen, en diergelijcke Sieckten, die overkomen als de Milt haer ampt niet wel waer en neemt, en of door swackheyt, of door verstoppinge dat grof en aerdtachtigh deel van de Gijl niet na en treckt, het welck ofte in de Lever komende, ofte in de Suygh-aderen blijvende, aldaer groote verstoppinge veroorsaect. En dit gevoelen houde ick veel beter als het oude, om verscheydenere redenen die de wel-gemelte Ontleder bybrengt, alhier te lang om te verhalen. *Andries van Wesel* is hier mede niet vremt van. Ende *Fernelius* schrijft, een Milt gevonden te zijn grooter als de Lever, dewelcke by alle de

Geneesmeesters gehouden werde, de Lever in 't bloet maken geholpen te hebben.

(12) Alzo de gelegentheyte van de Nieren, ende Blaes beschreven is in het *Sreen-stuck*, zo dunckt my onnoodigh, het zelfde alhier wederom te verhalen. En hier mede is nu genoegh geleydt van de Deelen, die gestelt zijn tot het Teren, wy komen nu, tot beslyt van den Buyck, tot de Telende.

(13) De Nature, zijnde een sorgvuldige bewaerster van 't ghene sy voortbrenght, heeft aen alles een begeerte gegeven van eeuwigheyt: dewelcke alsoo sy aen elck bysonder, als verganckelijck gheschapen zijnde, niet en konde geven, verkrijght sulcks door voortzetten. Hierom is alle Dieren gegeven Gereetschap om te telen, ende elck lust, en vermaeck in dat werck. Want hoe zoude anders dat vernuftigh Dier, en tot Godlijcke dingen gheschapen, van dien vuylen bras geen afkeer gehad hebben? Wat Vrouwe soude willen by een man slapen, daer het draghen soo moeyelijk, het verlossen so pijnlijck en gevaerlijck valt, en daarna het opbrengen van de kinderen noch mede sijn swarigheyt heeft, 't en ware sy een wonderbare genuchte in 't telen scheptede? Hier door siemen, dat sy hier in ('t en ware om wel staens wil) niet seer weygerigh en zijn; en daer alle andere Dieren haer sekere stonden hebben, sy alle dagen voor goet keuren, en seymen haer (dit schrijft *Ioubert 3. des Erreurs populaires 2.*) dat de Hontsdagen hier toe ondienstigh vallen, sy antwoorden, dat de Honts-nachten niet verboden en zijn, waer van een spreek-woort is in Languedock, *Donne 3 Capones tousiours de saison*. Ia men siet oock dat de Vrouwen, die een seer swaren arbeyt gehadt hebben, de Kraem-heer evenwel door de wiegh laten kruypen; eer dat de Bewaerster dickwils haer affsheyt heeft. En dan zijse noch, seyt de gemelte *Ioubert* in 't selfde boeck, *plus friandes, qu' au-paravant*. Waerom hy met verwonderingh over hare goetheyt uytroept: *O grande bonté du sexe féminin!*

De Deelen tot de Telinge dienende, zijn in Man, en Vrouw ten deele ghelijck, ten deelen verscheyden, doch allegader daer toe streckende, om wat voort, en by-een te brengen, waer uyt een schepfel kan bestaen. Hebben beyde vier Bereyde Zaeht-naten / twee Aderen, waer van de rechter komt uyt de nederdalende Holle-ader, de slinker uyt de Melck-ader; twee Slagh-aderen spruytende uyt de nederdalende Groote slagh-ader. Haer gebruyk is het bloet in de Zwesers te brengen, om aldaer tot zaet gekoockt te werden. Het welk dan door de Wtschietende Waten / zijnde een aen elcke zijde, gebracht wert in de Bystaende Blaeskens / en Wootstaende Klierkens, alwaer het by een vergadert, en bewaert wert, tot de tijt van uytstieren. Dan in de Vrouwen wert het geschoren in de Lijf-moeder / het welck een ront Lichaem is, met een langen hals, een langwerpige peer niet qualijk ghelijckende. Sy is in de Maeghden zo kleyn als een

ocker-noot; en reekt evenwel (siet de wonderbare macht Gods!) zo wijt uyt, dat daer een volmaeckte kindt, ofte dickwils meerder in konnen besloten leggen. Wy hebben hier te Dordrecht twee exempelen, van vier kinderen. Daer wert by vele geschreven van *Marguerite*, dochter van *Floris de IIII*. Grave van Holland, dat sy zoude verloft zijn van 364 kinderen, die alle haren doop ontvingen van den Bilschop van Wtrecht te Loosduynen, alwaer de gheheugenisse noch te sien is. Dan al schijnt dit geloof te zijn by de treffelijcke mannen *Erasmus Vroes*, *Guicciardini*, *Innius*, en andere, die lang daerna geleefd hebben: dewijl evenwel by de Schrijvers van dien tijt in 't minste daer van (gelijcke van soo vrenden saeck sonder twijffel wel zonden gedaen hebben) geen gewach gemaect en is, so wert het wel te recht voor een fabel gehouden van mijn weerde Meester, den wijt-beroeenden Heere *Gerardus Vossius* in 't 3. boeck van sijn *Physiol. Christ.* op 't 22. cap. Al en zoude het niet onberameelijck wesen vorder te beschrijven de Deelen, die van Man en Vrouw haren naem hebben, ende 't onderscheyt maken, als van Godt gheschapen, en hare onheyleyden mede onderworpen zijnde, zo sullen wy sulcx evenwel, om andere redenen, tegenwoordigh over 't hoofst sien.

Het II. Capittel.

- (1) Nootsakelijckheyt van Eten ende Drinken,
 (2) het welck belet wert door benaentheyt in de Keel,
 (3) Waer aen sulcks te kennen is, (4) en waer mede dat gebeter kan werden; (5) als oock door Onlustigheyt,
 (6) Haer Oorsaeck,
 (7) Genesinge, (8) Maniere van Leven,
 (9) Honts-honger, (10) Sijn Oorsaken,
 (11) Teycken, (12) Voor-teycken,
 (13) Genesinge, (14) Maniere van Leven,
 (15) Verkeerde Lust, (16) Sijn Oorsaeck,
 (17) Genesinge, en Spijs.

(I)

Dewijl onse Lichamen gestadigh afnemen, zo en kunnen sy niet bestaen sonder Spijs en Drank, waer door het gene vervlogen, en verteert is, wederom herstelt wert, gelijk breeder aengewesen is in 't 1. capittel van 't 3. Boeck in 't Eerste Deel van den *Schat der Gesontheyt*. Het zelfde schrijft de Poëet *Lucretius* in sijn 4. boeck mer deze versen:

*De Mensch, die staegh verslijt, gevoelt sijn swacke leden
 Gedurigh af te gaen, en hellen na beneden,
 Verlesfen haren stant, en missen hare kracht,
 Tot dat hun meuwe jenght tot Voedsel wert gebracht.*

*Verlies van vaste stof, dat leert hem Kost begeren,
Om weder op een nieuw daer op te mogen teren,
En fruyt van eenig vocht dat geeft hem grooten lust,
Op dat sijn heeten Dorst mocht werden uytgeblift.*

(2) Hierom is den Mensche onder andere Dieren gegeven een lust ende begeerte tot eten en drincken, en kracht om het zelve tot voedsel te brengen. Maer voor aler het in de Maegh kan komen, zo moet het door de keel, ende den Slockderm doorghewelght werden. De keel swelt dickwils zoo toe, datter niet door en wil, gelijk wy in 't voorgaende boeck van de *Squynance* gezeyt hebben. Sulcx geschiet oock datter een graet, ofte yet anders in blijft steken. Het welck somtijds gebeurt door raey slijm den gantschen hals van de Maegh bewassende. Het geschiet oock wanneer de Zenuwen van het zeste en zevenste paar, die haer strecken in de spieren van de keel, en den Maegh-hals, verslappen ofte trecken. Werdt oock benauwt en toegerockten door Droogte in brandende Coortsen. Veeltijds gaet het wel door de keel, maer blijft in de midden steken, daer den Maegh-hals rust op een Klierachtigh lichaem (het welck te veel vochtigheydt inghenomen heeft, ende derhalven den wegh toedruckt, insonderheydt alffer van bianen mede eenigh slijm sit) en daer komende, en niet verder konnende, zoo moet het selfde ten eersten wederom de mont uyt.

(3) Het gebreck wijft sijn selven: maer als het Slickken belet wert om de nauwigheyt, dan gaeter lichtelicker dun, als dick door: in tegendeel, als het komt door verslappinge van den Maegh-hals. De oorsaek is, om dat in 't swelghen 't bovenste van den seiden hals toegerockten moet werden, om Spijs, en Drank als na de Maegh te dringen. Maer vaste, ende harde Spijs wert aldus lichtelijc nedergedruckt: maer dunne, om dat sy het indrukken wijckt, so heeft sy meerder kracht van doen, om nedergedrongen te werden. Indien 't van een Sinkinge komt, dan zijnder Hoofdpijn, ende andere Teycken en voor gegaen, beschreven in 't laetste Capittel van het Eerste deel.

(4) Wanneer het komt door verslappen, of trecking van Zenuwen, so salmen ronrom den hals slaen soodanige Middelen, gelijk wy voor de Geracktheyt, ende Kramp beschreven hebben: Van binnen gorgelen met de Middelen, die het slijm uyttrecken, hier voor mede aangewesen, en knauwen gestadigh *Cubeben*, *Mostaert-zaar*, ofte diergelijcke. Ick zal, om de vromdigheyt, hier een exempel verhalen, van een belet slicken, my over een half jaer voorghekomen. Een Lant-vrouw van ontrent 50 jaren, krijgende een Roos, en groote Ontstekinge aen haer been, zo werden, door koude middelen, dien braut wel wechgedreven, maer sy kreegh terstont een groote qualijckheyt om 't Hert, met sterck Braken, ende zuicken Flaute, dat sy scheen daer in te sullen blijven, daer van hieltse een Benautheyt in de keel, zo dat sy dickwils eenige

uuren ende dagen was, ja eens veertien dagen (doen sy scheen tot het uystersten ghekomen te wesen) na malkanderen, datter nocher eten noch drincken door en wilde, en als sy tusschen beyde open gingh, sloot sy wederom onvoorhiens, eveneens gelijk yet dat toevalt. De sluytingh voelden sy in 't midden van den Slockderm, alwaer van buyten de twee klieren staen. Want yet slopende, of bier drinckende (ghelijck sy van wegen den dorst gestadigh moeste doen) so bleef het daer een weynigh staen, en quam dan weder op, met gevolgh van seer veel slijm.

Als dit aldus negen maenden geduert hadde, ende met geenderhande middelen, die by verscheide verzocht waren, niet en hadde willen helpen, so quamse te Dordrecht, en verzocht mijnen raet. In de eerste dagen was de keel meerder tijt open als toe, gaf haer, open zijnde, drie pillekens in, van 1 scrupel *Extr. Catholicum*, die veel slijm afdreven. Daer na den hals van de Maegh wederom sluytende, dede haer aen elke zijde ferten 3 *Koppen doorgeslagen*, en weynigh tijts daerna kreegh sy openingh, die langer duerde, als oyt te voren, zo datse geweckt broot door kreegh, het welck sy in al de negen maenden niet en had konnen doen, of het gingh terstont wederom toe, ghelijck nu niet en geschiede. Evenwel daer na wederom sluytende, liet ick het zelve doen, dan en vonden de eygen werckinge niet, de wegh gesloten blijvende. Soo dat ick goet vant, siende haer met gorgelen, en drincken zo veel slijms quijt werden, tot een Spough-drancxken te komen, en latende haer voor af drincken, om los te maken, *Wey* met *Oxymel cum Agarico*, en so zuer van *Olye van Coperroot*, als sy verdragen konde, gaf haer in 't Sap van anderhalf drachme *Bladeren van Mansooren*, gestampt, ende met een roomerken Rijnische wijn uytgeperft, ende dan daer by gedaen, een once *Oxymel cum Agarico*. Hier van werden sy wel ontrent een kan slijm quijt, met eenige zeer taeye, maer evenwel gebroken vellen, daer men een holligheyt in sagh, eveneens als stucxkens van Dermen, niet qualijck gelijkende 't gene wy Speergens noemen. Dit gafmy en haer groote moedt, niet twijfelende, ofte de oorzaek was nu wel getroffen, ende aengeraft. Ick en dorste, vermits hare swackheyt en vermoytheit, dien dag 't Braken niet wederom in 't werck stellen: dan liet haer ondertusschen al veel van de *Wey* drincken, waer door sy noch al meerder slijm, en diergelijcke vellen loosden. 'S anderendaeghs nam sy wederom het selfde drancxken in, en dede wederom het selfde werk: ondertusschen 't Braken al vorderende met de voorst *Wey*. Den derden dag liet ick haer van braken ophouden om haer swackheyt, dan dronck somtijts *Wey*, somtijts *Mede*, de kele haer zeer schrael geworden zijnde. Den vierden dagh (also sy, in al die tijdt gegeten noch gedroncken hebbende, seer flauw was) dede ick haer een *Clysteer* zetten van 2 *Doeyeren* met 10 oncen *Soete Melck*, die sy voelde haer te versterken,

en hiel die twee daghen in. 'S anderendaeghs began sy oepingh te voelen, soo dat sy konde drincken, en voelde dat het op een ander manier, en veel lichter, als te voren, door gingh; so dat sy oock een Candeeltgen konde suypen. Om dit te vorderen liet ick haer (het Lichaem onderruischen wat gesterck zijnde) den 8 innemen 5 pillkens van 1 scrupel *Extr. Catholicum*, 't welck dien dagh niet en werckten, de wegh wederom oock sluytende: dan 'snachts viermael wel gebonden, maer geheel dun gedraeyden Camergang gelijk al of hy (zijnde zeer slijmerigh, en alle aen inlander klevende) door een nauwe pijp getrocken was, sulcx genoegh te kennen gevende; dat hier alleen den Hals van de Maegh; maer ook de Dermen selve rontsom van zoodanigh taey slijm begroeyt, en byna toegegroeyt waren. Den anderen morgen heb ick haer wederom een Clysteer doen zetten, van *Hanen-nat* met 2 *Doeyeren*, die sy mede inhiel. Den volgenden dagh, alzo noch niet doorschieten en wilde, gaf ick haer wederom in het *Braeck-dranccken*. Dan werden daer zo veel niet af quijt, als te voren; en was al wat ontstelt: ende evenwel dronck sy wederom 's anderendaeghs 's morphens eens Bier, ende eens Mede, het welck beyde doorging, niet gelijk te voren, als ergens tegen steutende, en zo wat tegen-gehouden werden; maer licht, en gantsch onbekommert. Waer op sy vertrock met een doosjen pillen, om tweemaal des weecks in te nemen, tot afnemen ende suyveren van 't Slijm. Ende leeft noch op dese tijt wel etende, ende drinkende. Wanneer datter een graet, ofte yet anders in de Keel, ofte Magen hals steeckt, sulcx moet door de hant met eenige gereetschap (te beschrijven de *Heel-konst*) uytgehaelt, of nedergedouwt te werden.

(5) Dan het Eten wert niet alijt door de Keel belet, maer meer door andere Deelen; ende al is 't dat sy alle haer voedsel trecken, zo werdt het zelve meest gevoelt in de Maeg, dewelcke niet alleen dat gebreck onderworpen is, van geen Erens-luft te hebben, maer oock in reghendeel van te Grooten Luft, dat wy *Homs-honger* noemen, als oock van *Quade* ende *Verkeerde lust*, die wy alle na malkanderen zullen gaen beschrijven.

Onlustigheyt is, wanneer yemandt geen lust ofte trek tot eten en heeft, gelijk *Walging*, als daer beneffens alle spijs tegen staer, zo datmen daer door walght, en nauwlijcx een ander mach sien eten. Hier van klaeght *Ovidius I. de Ponto II.*

De Maegh heeft my een walgh van alle spijs gekregen,

En als men eten sal dan verick gantsch verlegen;

Al wat het aervijck sendt, de lucht, en watter voedt,

Dat is my smakeloos, al zijn de sausen goet;

In schoon ick aen den disch van Iupiter geseten

Ontfingh daer hemels broot en wat de goden eien,

En dronck oock Nectar selfs, mijn lust bleef even traegh,

En 't waer my lijcke-wel een ballast in de maegh.

(6) De *Oorsaek* is, dat het geheele Lichaem vervult is van voedsel, en derhalven niet en treckt uyt de Maegh, ofte dat de mont van de Maegh met eenige vettigheydt, slijmerige, taeye, of bedorve (gelijck na een sieckte) vochtigheydt bestreken is. Sulcx geschiet oock door groote Ongematigheydt, dewelcke, gelijck *Galenus* schrijft 2. *Aph.* 20. alle werckingen doet verslappen.

(7) Wanneer door overvloet van voedsel in 't Lichaem, de Maegh geen Luft en heeft tot Eten, daer toe en is niet beter als *Vasten*; want het voedsel in d'andere Deelen verteert zijnde, dan trecken se al uyt de naeste, tot dat het ten laersten tot de Maegh komt, ende haer treckinge maect den *Honger*, en trek tot eten.

Indienden Erensluft belet wert door overvloet van galachtige, ofte slijmerige, en taeye, ofte bedorven Vochtigheden, deselve wat bereyt zijnde met de verhaelde Genees-middelen in 't Eerste deel, ofte met een vierendeel loot *Room van Wijn-steen*, dienen afgeser en gesuyvert door 't gene beschreven is in 't selste Deel, op 't 12 Capittel, en daer na de Maegh versterckt, gelijk aengewesen is in 't 19 cap. De ongematigheydt moet door haer recht tegenstaende gheuert werden, heete door koude, koude door heete. *Xiphilinus* schrijft in sijn Kort Begrip vande *Griekische Historie van Dion*, dat de Keyser *Marcus Aurelius* sijn swacke Maeg en Borst plach te sterken met *Theriakel*. Het welck wel lichtelijck geschiet is, door raet van *Galenus*, die wy lesen op sijnen tijt te *Romen* geweest te zijn, ende selfs voor den Hoogh-gedachten Keyser *Theriakel* gemaect te hebben. Dan moet hier toe wel vijf ses jaer oudt zijn, en 's morgens gebedigt werden, endat de groote van een boonken.

(8) Hier dient insonderheydt gelet op een goede *Manier van Leven*. Alle spijs, die den mont van de Maegh los maect, gelijk veel *Ver*, *Boter*, *Herfsenen*, *Morgh*, ofte *Vleysch-nat* alleen, moet niet ghebruyckt werden. Derhalven is 't een quade manier, de siecken, die al aen 't opkomen zijn, met enckel nat ofte *Sop* pen te willen koesteren. Het welck *Cicero* wel verstaen heeft, als hy 16 *Epist.* 6. schrijft aen *Tyro*, niet goet te doen, dat de Genees-meester, hem die sieckelijck was, dede een swacke Maegh hadde, dede *Sop* geven. Was beter geweest *Terwen-broot in Vleyschnat* geweykt, het welck wy oock *Sop* noemen. Men dient hier oock te laten al wat walgachtigh is, ende een onaengename reuck ofte smaeck heeft, alsoo sulcx de Maegh ontwerpt, daer aen d'ander zijde, yet dat liefelijck ende welruykende is, de Maegh verquickt, ende den lust tot eten verweckt. De *Historie-schrijver Iovius* geeft hier van een exempel in 't leven van den *Cardinael Pompeius Columna*, alwaer hy verhaelt dat de Genees-meester *Scipio Lancelotus*, den *Paus Julius* de II. als hy aen een seer swacke Maegh lagh, en grooten afkeer van eten hadde, een *Persick* gevende, tot sekere hope van

van leven oprechte. Maer alles en is een yegelijk, hoe goet het oock is, niet even aengenaem. Die lust hebben tot spijs, die de beste niet en is, ende van de beste walgen, machmen defelste wel toelaten, mits sy niet heel quaet en is. Want al wat met grooten lust gegeren wert, wanneer het niet te veelen is, wert happier aengenomen, vaster gehouden, en beter verteert. Dan hier en is niet beter, als gebruykt het gene kracht heeft om den Etens-lust (voornamelijk in't beginfel van de maeltijd) te verweken, gelijk daer *Zout* is, also 't selfde kracht heeft om te doorsnijden, ende te verdunnen, en daer na *Sop van Rode Kool*, te weten, het eerste, als een seer suyvermakende kracht hebbende. Hier toe streckt mede al wat suet ende scharp is, gelijk *Azijn*, *Citroenen*, *suere Oraengjen*, *Cappers*, *Olijven*, *Zoutenelle*, *Zee-peterselye*, en al wat met Azijn ingeleyt is. *Peper*, al is hy wat heet, dewijl hy evenwel door sijneijghd van deelen het taey slijm kan ontdoen, is hier mede bequaem. De kost dient oock zo wel toebereyt, dat hy niet veel knauwens en behoeft; want langh in de mont gedraeyt zijnde, of ste blijvende tusschen de tanden hangen, begint tegen te staen, ende belet den Etens-lust: gelijk men mede fiet, dat in de gene die zonder treck eten, de Spijs niet neder en wil: het welck den Poëet *Luvemalis* oock acntoert in 't 13 Schimp-dicht:

*Perpetua anxietas nec mense tempore cessat,
Faucibus ut morbo sicca, interque molares
Difficili cresceme cibo.*

Voor *Dranck* is hier dienstigh, als de Maegh niet heeten is, *Bitter Bier*, of *Rooden Wijn* die wat treckt: dan geen *Hoogblantsche*, *Spaensche*, of andere soeten, alzo hy den *Honger* doet overgaen, 2. *Aph. 21*. Een roomer *Alfen-wijn* des morgens, 't zy alleen, of te op een stuck biicuyt gedronken, is seer bequaem om den *Lust* tot eten te verweken; sonder dat hy gemijt behoefte te werden, als de Maegh met eenige *Galachtighe* vochtigheden overladen is, maer wel als sy te grooten brandt gevat heeft. In welke gelegentheyd beter is een teugh *kout Water*, voor de gene die *fulcx* gewent zijn. Die door een koude en vochtige ghemende een swacke Maegh hebben, moeten verwergebruycken, en de verdoofde werinte door *Oeffeninge* en arbeyd wacker maken: welck bewegen hier oock dienstigh is, om dat het door het verdeelen van de Spijs, te eerder Etens-lust in de Maegh doet verwecken. Daerom zietmen dat de *Arbeyders*, al eten sy drie vier mael daeghs, evenwel alijt even graeygh in 't broot bijten: daer andere, die stil en loom zijn, naulijcx eens met lust en eten. De gene die oock de Maegh zo swack is, dat se maer een weynigh kan verdragen, dienen weynigh, maer dickwils wat inde mont te nemen. Soo verhaelt *Xiphilinus* van den gemelten

Keyser *Antoninus*, dat hy om sijn swackigheydt oock 's nachts selve alijt wat most gebruycken. Hier kan bequaemelijck een *Hippocras* ghemaeckt werden van *Cancel*, met *Droogen*, die de Maegh stercken en verwerpen, gelijk die hier voor aengewesen zijn. Doch en moet niet zoet zijn, dewijl alle soetigheydt, 't zy in Spijs, 't zy in *Dranck*, den lust tot eten doet overgaen. Het welck, behalven de ervarentheyt, de Poët *Ovidius* oock getuyghet 2. *Amor 29*.

-----*Stomacho dulcori Escanocet.*

Waerom men oock niet zo ras moede en werdt, als de lekkerste Spijs (dewijl die langh in de Maegh opgehouden wert) daer men kaes, *Boter*, ende rouwe kost een gheheel jaer door met smaeck kan eten.

(9) Maer gelijk de Maegh somtijts gantsch geen treck en heeft, zo is sy oock in tegendeel wel onversadelijk, welck gebreck wy met den naem van *Hontshonger* beteyckenen. Die daer mede beladen zijn en doen niet als eten, en eer de eene kost verteert is, haken al wederom na den anderen, zo dat de Maegh, niet en connende den bailast dragen, haerselven, gelijk in de *Honden*, door het *Braken* ontlast, somtijts oock na beneden drijft, gestadig te kamer doende gaen. Andere verteren haer spijs wel, maer in diense niet terstont wederom en eten, gaen van haerselven. Desen onversadelijcken *Honger* is seer wel beschreven by den Poët *Ovidius* in 't 8 boeck *Metam*.

*De Vorst die kreegh een plaegh, die, binnen hem geseten,
Verwecke sijn ingewant tot onversadigh eten,
Al wat het aertrijck geeft, wat lucht en water sendt,
Dat wort tot hem gebracht, en strax van hem geschent,
Al is sijn keucken vol, sijn tafel overladen,
't en is hem niet genoegh, 't en kan hem niet versaden,
In spijs soeckt hy spys, en wort des nimmer sat,
Schoon hy den kost verslinc oock van een gantsche stad.
Dat voor een machtigh volck genoegh sou konnen wesen,
En kan hem lyckewel den hunger niet genesen;
Het schijnt dat hem de Maegh gelijk een afgront veert:
Hoe dat hy meer verslinc, hoe dat hy meer begeert.
En als de ruyme zee, door veelderhande kregen,
Ontfanght in haren schoot het water van de beken,
Maer wort des nimmer sat; of als het vyer verslinc
Al watter aen den heert voor drooge stoffen wint,
En brant maer des te meer, en stijght met hooger stralen
Tot in de blauwe lucht, tot aen des bemels salen,
So gaet de man te werck, des spys wet hem de lust,
En noyt en wert sijn dorst met water nygeblust.*

(10) Desen *honger* wert veroorsaect door eenige *Suere vochtigheden*, die den krop van de Maegh ghestadigh prickelen, en aldaer begeerte tot eten veroorzaken, dewelcke uyt de *Milt*, en de naefte *Deelen* aldaer gezonden werden. Daerbeneffens door gebreck van *Voedsel* in 't gheele *Lichaem*, waer door d'andere

d'andere Deelen gheftadigh uyt de Maegh trecken. Waer toe mede helpen de *Wormen*, die het Voedsel in de Dermen verteren eer dat het in de Lever kan geraken. Waerom oock de Kinderen, die veeltijts niet *Wormen* gequelt zijn, dickwils sulcken *Honger* hebben, dat sy niet versadicht en kunnen werden. Gheleijk mede gheschiet in de gene, die een groote *Lever* hebben (als geseyt is in 't I Capittel) dewijl deselve gheftadigh uyt de *Suygh-aderen*, en sy uyt de *Dermen*, ende die uyt de *Maegh* suygen. So wert oock door scherpe *Kou* grooten *honger* verweckt, dewelcke, indien hy niet gestilt en wert, flaute veroorsaect. Sulcx geschiet veel in 't reysen dōer het snee, gelijk ick selfs bevonden heb, datter niet wel over de *Sneebergen* te komen soude zijn, al is 't dat selve den *Berg van S. Gothard* (waer van in 't II cap. van 't I boeck gewagh gemaect is) maer vyer uren van doen en heeft, om op en af te komen, sonder al vorens een goede maeltijd gedaen, en boven op wederom wat ververscht te hebben. Gelijk aldaer oock het gewoonlijcke ghebruyck is. *Br. Laur. Surin* schrijft in sijn *Historie*, dat in 't jaer 1511 voor den *Keyzer Maximiliaen* te *Ausburgh* ghebracht werde, een groot en dick man, van zo overgroote gulsigheydt, dat hy op een reys een rauw kalf, ofte schaep, konde op eten, sonder nochtans versadicht te zijn, en seydt, dat hy uyt de *Noortsche* landen was, alwaer de luyden om de *kouw* wratigh zijn. So seyde oock *Erastrotus* (by *Agell. 16. Noet. 3.*) datter een kracht van onlijdelijken *Honger* de *Menschen* veel lichter overkomt in de koutste dagen, dan als het klaer, en liefelijck weder is: maer dat hy daer van de reden noch niet en weet. Dan ick zal die bybrengghen uyt den *hoogh-wijfen Plutarchus*, gelijk hy die geeft in 't leven van den *Romeynschen* helt *Brutus*, die door arbeydt en *kouw* van desen *Honger* bevangen werde. Welck onheyl, seydt hy, menschen en vee overkomt, als sy haer in 't snee vermoeien, om dat de innerlijcke wormte, als het *Lichaem* door de uytterlijcke *Kouw* ronts-om ghesloten is, by malkander treckende, het *Voedsel* terstont verteert. So leert *Aristoteles* (gelijk de ghemelte *Plutarchus* dit vervolgt in sijn 8 Tafelreden van 't 6 boeck) datter alffer van buyten sterke *kouw* is, de binnenste deelen van 't *Lichaem* dapper verwermt werden. Ende daerom seydt *Hippocrates I. Aphorismor. 15.* datmen des *Winters* meerder *voedsel* van doen heeft. So dat de *Wormte* ingedreven, en overvloedigh zijnde, als dan het *voedsel* schijnt te verteren, ende dat verteert zijnde, als dan mede, gelijk het vyer te vergaen. Daerom de ghene, die soo grooten *Honger* hebben, werden met een weynigh *Spijse* verquickt: om dat deselve voor een voncke streckt om de *Wormte* wederom aen te stecken. *Plutarchus* brenght noch een ander reden by, waerom dese *kouw* sodanigen *Honger* soude verwecken, te weten, datter uyt het snee een sijnen, en scherpen damp

komt, die door 't *Lichaem* treckende, het voedsel soude verteren en doen verdwijnen.

(11) De *Teycken*en van dese *Oorsaken* en zijn niet swaerlijck te onderscheyden. Indien den *Honger* bestaet uyt *Suere* vochtigheden, so salmen sulcx gewaert werden aen 't rauw oprispen; indien hy komt uyt gebreck, dan gaet het *Lichaem* af; indien uyt *kouw*, sulcx wijst sijn zelve aen.

(12) *Grooten* *Honger*, die op *Coortsen*, ofte andere *Sieckten* volght, dreyght een *instorting*e. Want also sy meerder begeeren, als haer *verswackte* *Maegh* kan verteren, zoo moeten nootzakelijck aldaer veel *rauwigheden* vergaderen, die wederom *nieuwe* *siecke*-te maken. Die daer door *onvoorfiens* *slauw* werden, loopen *gevaer*, indien men haer niet terstont te hulpe en komt, om daer in te blijven: maer die met wat *Wijns*, ofte anders terstont bekomen, en hebben geen noot. Even wel lijdt elck niet evenveel *schade* door den *Honger*, en den eenen kan daer veel beter tegen, als den anderen, het welck volgens de *jaren Hippocrates* in sijn 13 *Cort-bondige* *Spreucke* van 't I boeck, aldus bepaelt heeft:

Vraecht yemant watter voor een man
Den *honger* best verdragen kan?
Voor eerst die na sijn eynde gaet,
Maer is dan noch in goeden staet;
Daer na een die niet meer en wast,
En schat er niet schoon dat hy wast.
Maer yemant in sijn jeughdigh bloet,
Lijdt hinder als hy vasten moet;
Dan kinders van een blijden geest,
Die schaedt het vasten aldermeest.

(13) Alle *Honger* en *Dorst* werdt gestift door het *Soet-hout*, gelijk *Plinius* schrijft in sijn *Nat. Historie* 22.12. Het welck hy oock in 't 8 cap. van 't 25 boeck een *kruyt*, *Scythice* genaemt, toeschrijft. Dan onzen *kruyt-beschrijver* *Remb. van Dodon.* maect 3. II. 17. van beyde, als van de *Scythica radix* van *Theophrastus*, een *kruydt*, om dat haer eenderley *krachten* toegeeschreven werden. *Theophrastus* schrijft, dat de *Scythische wortel* den *dorst* verslaet, als mense in de *mond* houdt. Om dies wille zeggen zommige, dat de *inwoonders* van de *Scythische* landen, met de *voorse*-*wortel*, en met *Hippace* haer levē by de elf of twaelf dagen kunnen onderhouden. Het welck *Plinius* oock getuygt, hoewel hy *Hippace* voor een *kruydt* rekent, daer 't niet anders en was, als *kaes* van *Paerdelmelck*, gelijk *Hippocrates*, *Herodotus*, *Dioscorides*, ende *Erosianus*, ons klaerlijck aen wijzen. Het zelve doet oock *Taback* (insonderheyt geknauwt, het welck veel vochtigheid en slijm in de *mont* brengt, die doorgeswelgt moet werden) alle *stercke* *Wijn*, gelijk *Spaensche*, *Maba*-*seye*, ende *Brandewijn*, niet alleen om dat hy een *verwermende*, maer oock een *verdoovende* *kracht* heeft. Tot

Tot den zelfden eynde strecken *Theriakel*, en *Mithridaer*, als oock *Opium*, het welck met groote voorfichtigheyt moet ghebruyckt werden, hoewel wy lesen, dat de Turcken het zelve, met eenige andere dingen gemenght zijnde, in de mont houden, en daer mede sonder eten, ofte drincken, eenige dagen kunnen reysen.

Indien den Honger komt van Suure en Melancholijcke Vochtheden, die moeten bereyt, en afgezet, en dan de Maegh versterckt werden, gelijk in't Eerste-Deel is aengewesen.

De ghene, die uyt ledigheyt van 't Lichaem verweckt wert, dient met grove Spijs, ende die lange in de Maegh kan duuten, tegen-gestaen, en van buyten op de Maegh geleyt, 't gene het vervliegen kan beletten, ghelijck *Olye van Rosen*, van *Myrtus*, van *Queen*, *Cerat. defensivum*. De Wormen werden verdreven door *Aloe*, *Alffen*, en diergelijcke. So verhaelt *Trallianus* van een Vrouw, die van een oversadelijcken Honger genesen was, als sy door het gebruyck van *Bitter-byligh* een Worm van 12 ellen geloof hadde; en *Nicolaus Florent.* van een andere, die het selve gebreck quijt werde, mits men haer, door het ghebruyck van *Coloquint-pillen*, beneffens veel slijm, over de hondert Wormen afdreef.

Die uyt kouden Honger flauw werden, moet men ten eersten doen bekomen met te laten ruycken aen *Wijn*, ofte *Broot* in wijn gheweyckt, en daer van een sorten ingegeven. *Plutarchus* verhaelt op de gemelte plaatsen, dat *Brutus* in groot gevaer was, als hy van *Dyrhacium* na *Apolonia* door veel snee reysde, en niemant van de gene, die de Spijze droegen, hem volghde. Waer op, als hy, geheel flauw zijnde, moft neder gaen zitten, de krijgs knechten genootsaeckt waren, aen de wallen te loopen, ende van de vyanden, die op de wacht stonden, broodt te eyschen; het welck krijgende, sy daer mede *Brutus* deden verquicken, en bekomen.

(13) Wat de *Maniere van Leven* belanght. Men dient hier te kiesen een weine en soele *Lucht*; voor *Spijs* niet te gebruycken dat zout, zuur, of treckende is: maer die vet, voedsaem, taey, en hart te verteren is, gelijk *Rijs*, *Speck*, *Heiffenen*, *Krabben*, *Kreeften*, en diergelijcke. Dan hier moet wel waergenomen werden, dat na langh vasten niet te guligh gegeten wert. So getuyght *Benivenius*, hoe in't jaer 1596 zo grooten Hongers-noot in Italyen was, dat de Menschen op stract nedersegen, en die daerna aen de Spijse quamen, zo oversadelijck aten, dat sy 't selfde na weynigh dagen met de doot bekoften. Het selfde is overkomen die van *Leyden*, als sy, in't jaer 1574 belegert, ende uytgehongert zijnde, wonderbaerlijck ontzet wierden. Het en was (schrijft *Pieter Bor*, in 't sevende Boeck van sijn *Historye*) sonder mededoogentheyt niet aen te sien, hoe ellendighlijck dat verhongerde volck, de *Haringen* rauw op-sloekten, die haer

den *Admirael*, in sijn in-komst, uyt de Schepen liet werpen, en insgelijcks het *Broot*, 't welck sommige alzoo inslickten, gelijckerwijs of sy tot geenen tijde en zouden hebben kunnen versadicht werden, het welck haer zoo qualijck bequam, dat vele daer van storven, eenighe het eten noch tusschen de tanden hebbende.

Het gebeurt oock, dat yemant door al te langh vasten, gantsch niet kan door krijgen, waer van wy een exempel hebben by *Haillan*, in 't 24 boeck van sijn *Francoische Historye*, in *Koning Karel* de VII. die in 't jaer 1461 sieckelijck zijnde, van eenige pluymstrijckers 't hoofd ghesceken werde, datter sommige uyt waren om hem te vergeven. Waer door hy zulcken angst en schrick kreegh, dat hy in geheele seven daghen niet en wilde eten, al was het, dat de *Geneesmeesters* hem aenseyden, meerder verswackte te wesen van langh vasten, als van de sieckte. Maer willende ten lesten eren, zo was hem de *Maegh-hals* (hy noemt hem qualijck *les arteres de l'estomac*) als oock de *Dermen* zo gesloten, dat hy niet eenen beer en konde door-krijgen, het welck hy terstont bestorf.

Den *Dranck* mach hier wezen *dick Bier*, of *stercken Wijn*, geen dun *Bier*, ofte *Water*, 't welck *Hippocrates* wratigh noemt *6. Epid. 20.* Hier toe is de *Rust* dienstiger, als veel *Oeffeninge*: gelijk oock niet dienstigh en is veel *Afstreck*.

(15) Dus verre is beschreven den *Onlust* tot eren, en den al te grooten *Lust*; wy zullen nu komen tot *Bekeerde-lust* / waer door yemant groote treck en begeerte heeft, om rauw vleysch, aerde, kolen, zant, leyen, steen, ende diergelijcke onnatuurlijcke dingen te eren, gelijk wy daer verscheyden exempelen af ghesien hebben, ende oock vele beschreven zijn by *Donat. 4. Hist. 1. Rhodigin. 3. Antiq. 17. Lemn. 1. Occult. 6. Trincavell. 7. 5. Schenck. 3. Obs. 1. 33. &c.* Hier op siet de *Poët Martialis* in de volgende versen.

*Nescio, quod stomachi vitium secretius esse
Suspicio, ut quid enim Batice saprophageis.*

Hier mede werden de *Swangere vrouwen* meest gequelt, insonderheyt in de eerste maenden, als wanneer sy veel overtollige *Vochtheden* vergaderen, en dar de *Vrucht* weynigh van het opgehouden *Bloedt* na hem treckt, her welck dan bederft, ende dien quaden lust veroorsaect. Maer na de drie vier maenden, alzoo het zelve dan meerder van doen zijnde, beter na-getrocken, ende verteert werdt, zoo begint die quade, ende onnatuurlijcke begeerlijckheyt te verminderen. Dan her gebeurt oock somtijts, dat de *Mans* hier mede beladen werden, Soo verhaelt *Fernelius* van seker *Edelman*, wiens mont langh ghewatert hadde na levendige *Kalck*, ende daer van een vuyft groot in-sloekte, sonder eenighe

schade in de Maegh, ofte 't Ingewant te vernemen. Het zelfde hebbe ick gesien in een Jonghman, die lange tijt veel at van gemorfelde Leyen.

(16) Dese Verkeerden-luft geschiet als de vleesen van den mont des Maeghs met eenige quade, en bedorvene Vochtigheydt beslagen is, door welckers lange gewoonte (*Plutarch. in causf. nat.*) ghelijcke quade dingen begeert werden, dan als het quaet vorder gaet, zo streckt de lust recht in tegendeel.

(17) Om tot *Genesinge* te komen en is hier niet beter in de Maas, ofte onbevruchte Vrouwen, als de Ongefonde Vochtigheydt, die aen de krop, ofte de binnen-vliesen van de Maegh anght te doen uytbraken, ofte bereyt zijnde, van onderen af te zerten. En om de Maegh in deze gelegentheydt te suyveren, zijn seer bequaem *ingeleyde Cappers*, of *Olyven*, bitter *Amandelen*, een Salaet van *Cichorey-wortels*, en om te verstercken *Mensha*, *Porceleyn*, een *kyym Broot* in 't sap van *Suure Oraengien*, *Citroenen*, *Granaten*, ofte *Queen* geweyckt.

Her VI. Capittel.

(1) *Gelyckheydt, en onderscheyt van Honger, en Dorst*, (2) *Waer door yemant geen Dorst en heeft*, (3) *en hoe sulcks te genesen is*, (4) *Waer door yemant al te grooten Dorst heeft*, (5) *de Teycken des Zelfs*, (6) *Voor-teycken*, (7) *Genesinge*, (8) *Maniere van Leven*.

(1)

NA dat de Gebreken, die in den Honger vallen, *Nafgedaen* zijn, zo sullen wy mede gaen uytleggen den gene, die den Dorst onderhavigh is, als beyde seer weynigh verschelende, en deselve onheylen onderworpen zijnde. Beyde komen uyt ghebreck dat de Deelen gewaer werden, die (gelijck hier voor geseyt is) zoo lange trecken, tot dat het aen de Maegh komt. De wijs-gierige *Aristoteles* stelt alleen dit onderscheyt tusschen beyden, dat den Honger een lust en begeerte is van werm en droogh; maer den Dorst van vochtigh, en kout. Maer dit is zo met de Bommsche maer wat uytgemeten, ghelijck wel geoordeelt wert van mijn weerde Meester, *Mr. Gerardus Vossius 3. Phys. Christ. 36.* Want men siet dat de Hongerige oock lust hebben na Salaet, en andere koude Spijze: en in tegendeel dat de Dorstige oock Wijn drincken, die werm is; ja de oude Griecken, ende Romeynen plachten, tot meerder leckernye, wermen dranck te drincken. Behalven, seydt hy, dat de Kouw in sijn zelven niet met al en doet tot het leven: maer streckt alleen om de natuurlijke Wermte wat te verkoelen, dat sy de Vochtigheydt niet te veel en verteert. Derhalven zoude genoeg wesen,

als men seyde, den Dorst te wesen een begeerte na waterige vochtigheydt, en den Honger na vette vochtigheydt, waer door de natuurlijke wermte gevoeder, en onderhouden wert.

(2) En gelijck wy geseyt hebben van den Honger, zo wert oock den Dorst vermindert, vermeerderd, of bedorven. Maer dit laetste gebeurt gantsch selden, te weten, dat yemant na quaet nat zoude dorsten.

Dewijl den dorst komt uyt gebreck van vochtigheydt, zo en is dezelve niet, wanneer datter zodanigh gebreck niet en is, of niet gevoelt en wert. Het eerste heeft plaets, alster in de Maegh een koude en vochtige ongematigheydt is, of datter vele zoete slijmerige vochtigheydt over de krop van de Maegh ghestreken leyt, of dat het selve door koude en vochtige Lucht, ofte zodanige Spijze vervochticht is. Nu dat het gebreck niet gevoelt en wert, geschiet door belet van trecken der andere Deelen, waer van in de Onlustigheydt op 't laetst voorgaende capittel geseyt is. Het selve geschiet mede in de Rasende Koortsen, in dewelcke wel oorsaeck van Dorst is, maer door de Rasernye, en onsteltentisse van de Sinnen niet gevoelt en wert.

(3) Indien den Dorst achter blijft door eenighe slijmerige Vochtigheydt, deselve dient gesuyvert, en afgezet, gelijck in 't Eerste Deel is aengewesen. Komt her door Rasernye, en datmen vrees dat de Siecken door te veel drooghte eenigh hinder zal krijgen, zo moeten den zelven oock tegens sijnen danck doen drincken.

(4) Maer dickwilder Gebeurt her dat den Dorst te veel is, te weten, buyten de maeltijt, als wanneer men natuurlijcker wijze gewoon is op het eten te drincken.

(5) Dese grooten Dorst wert veroorsaect, als de vochtigheydt van de Maegh gheheel opgedrooght is, her zy sulcks komt door gebreck van dranck, ofte dat de vochtigheydt des Lichaems vervlieght, gelijck in groote hitte der Sonne, *Badt-stoven*, en diergelijcke. Als mede wanneer de fluyten van de Maegh belemmert zijn met eenige scherpe, heete, ofte zoute (en daerom zijn de Watersuchtige altijd dorstigh) vochtigheydt, gelijck na het eten van sterck gepeperde, of gezoute kost. Het selve doet oock gebrande, en andere sterke Lantsinsondertheyt brandende Koortsen. Ende in heete Landen den beet van sommige adders, voornamelijk van een, die na den Dorst haren naem in 't Griecks heeft, te weten *Dipsas*. Dewelcke, na *Lucianus* schrijft, zo grooten dorst maect, dat hoe yemant, die daer van gebeten is, meerder drinckt, hoe hy meerder drincken wil; Ia, seydt hy, al dronck yemant de Nijl, ofte den Ister uyt, hy en zoude niet als te meerder dorst krijgen. Hier van is dit aenmerckens weerdigh exempel, by den Poët *Lucianus* in sijn 9. Boeck.

Een Vendrigh in het heyt van Romem uyt-gefonden, heeft sich eens by geval in seker wout gevonden, Daer

Daer treedt hy op een slang die aldaer Dipsas hiet,
 En wort terstont geracckt eer hy het monster siet.
 Het beest op hem gestoort dat heeft hem flux gesteken,
 En is van sonden aen in sijnen kuyl geweken,
 De man voelt nauw den beet, oock rezer geen geswel,
 Dies hielt hy dit geval alleen voor kinder-spel.
 Maer siet het stil vergif dat kroop hem door de leden,
 En nam sijn aders in van boven tot beneden.
 Verspreyt hem door het merg en al het ingewant,
 Hy meynt dat hem de borst en oock de lever brant.
 De drooghte schijnt de tongh hem aen de raecck te binden,
 En daer en is geen sweet in al het lijf te vinden,
 Daer sijn geen tranen meer in sijn verdroevigh oogh,
 Al wat eerst vochtigh was dat is ten volle droogh.
 En mis den heeten gloet in sijnen buyck ontfeken,
 Sijn maegh is enckel vuur, sijn herte schijnt te breken;
 Al water vleesigh is ontrent sijn ingewant,
 Dat is geheel verdort, en niet als enckel brant.
 Al mocht hy in den Nijl, of in den Tijber baden,
 Ten waer hem niet genoegh, 't en zou hem niet verzaden,
 Hoe meer dat Aulus drincke, hoe dat hem meerder dorst:
 Zoo winnigh is het gif ontrent sijn dorre borst.
 Hy hem was geen ontsagh, wat Cato mocht gebieden,
 Hy past op geen bevel wat Prins of Vorsten vieden:
 Hy loopt, hy woelt, hy springht, hy stelt hem selsaem aen,
 Hy goyt sijn degen wech, en slingert met de waen.
 Sijn sweet is hem een spa, hy gaet hem kuylen graven,
 En spit in 't dorre zant, om hem te mogen laven;
 Hy dronck oock modder zelfs, en watter vochtigh was;
 Maer niet dat hem vernoecht of sijnen dorst genas.
 En waerom langh verhael? hy pleeght verscheyde zaken,
 Doch trest de gronden niet die hem de sieckte maken.
 Maer hoort doch met een woort wat hy ten lesten doet,
 Hy snijt sijn aders af, en drinckt sijn eygen bloet.

(5) De Teyckenen zijn hier openbaer, ende oock te sien in de volgende versien van den gemelten *Lucanus* in sijn 4. Boeck:

De Maegh met haer gevolgh en al het Ingewant
 Is uyt ermaten dor, en als in wollen brant,
 De Tongh is als een rasp, de drooghe Lippen hijgen,
 En gapen na de lucht om lavenis te krygen.

(6) Hoe onlijdelijck den Dorst is, heeft certijds wel getoont de Konigh Lyfimachus, die, om den Dorst te slissen, sijn selven met het leger aen de vanden overgaf, hoewel hy daerna, gevangen zijnde, dat beklagende, roepende, O Goden, om hoe korte vreught hebbe ick my van een Konigh tot slaef gemaecte! ghelijck *Plutarchus* verhaelt in de Spreucken der Koningen, en *Vorsten*, alwaer hy oock schrijft van *C. Marius*, een groot Velt-overste, en *Borgermeester* van *Romen*, dat als hy sijn leger tegen de Duytschen geslagen had op een plaetse daer gheen water was, en de Krijghsknechten klaegden dorst te hebben, haer een rivier

roonde, die dicht aen de begravingh van den vyandt liep, seggende: Van daer is dranck voor bloed te koop. Maer sy baden, dat hy haer leyden zoude, alwaer hy begeerde, zoo lange sy noch driftigh bloed hadden, en 't selfde niet al, door den Dorst, verlijft was. Sodanigen Dorst veel, of gestadigh zijnde, doet veel quaers. Om dat hy 't verteren van de Spijse verderft, de Krachten vermindert, en dat de Dorstige niet al te veel nats in te nemen, in Sucht, Water-sucht, en andere sware sieckten komen te vervallen.

(7) Desen onnatuurlijcken Dorst wert geholpen door verkoelende en vochtigh-makende Middelen, uyt wat oorfaeck den selven ontfaet. Dan men moet met eenen oock op de oorfaeck sien, en of hy van selfs en alleen gekomen is, of op een andere sieckte gevolght is. Van selfs spruyt hy uyt inwendige, of uytwendige oorfaeken. Die van uytwendige oorfaeck komt, wert door verkoelenden dranck wech-gemen. Van inwendige, moet elck, na verscheydenheyt van sijn oorfaeck, te bate gekomen werden. Indien hy spruyt door gebreck van voedfame stoffe, niet alleen in de Maegh, maer oock in 't geheele Lichaem, wert beter door Spijse, als Dranck gestilt, dan hier is mede dienstigh een dronck *Wijn*. Dan alffer brant, en droogte in de krop van de Maegh zit; als dan is dienstigh verkoelende dranck, als *Gerste-water*, *Lattouw-water*, *Amandel-melck van verkoelende zaden*; en de mont dickwils ghespoelt met kout water, en een weynigh azijn, ende dan in de mont ghehouden en gekauwt, *syre pruymen*, *lange Rozijnen*, een stuccken *Cirroen*, *Gra-naet-appel*, *Meloen*, *Persick*, *Queen*, de steel van *Lattouw*, versch *Soethout*; of op de tong geleyt een blat *Suyring*, *Huystloock* het binne-velleken af ghedaen, *Porceleyn*, in Kout water ghebet. Hier toe strecken oock eenige uytterlijcke middelen, gelijck het *Baden van Handen* en *Voeten*, *Stovingen* op de Maegh, *Hert*, en *Lever*, die, met de hitte van 't geheele Lichaem te verkoelen, den Dorst slissen. Soo kan op de plaets van de *Lever* leggen *Sap van Cichorey*, *Endrye*, ende *Porceleyn*, met wat *Azijn*, ende *Sp. Diatrionfantal*. Op welke manier den Dorst dickwils gestilt wert: dan en dient niet lange achter een gedaen, alzo het al te groote Koude in de inwendige Deelen soude verwecken, dat daerna swaerder mocht uytvallen. Wanneer den Dorst komt sonder Koortse uyt Gal, ofte brack Slijm, het selfde dient afgezet, door sodanige Middelen, als in 't Eerste Deel verhaelt zijn, en daer na de Maegh versterckt. Wanneer hy door de Koortse veroorsaect wert, dan en dient in de Kouw (gelijck nochtans veeltijts gheschiet) niet gedroncken, om de brandige stoffe in haer beweginge niet te steuten, en alzo den brandt te vermeerderen, ende de Koortse te verlengen; maer men moet van de verhaelde verkoelingen in den mont houden, ofte den selven spoelen: en niet eerder hertelijk drincken, voor dat de Koortse even op 't hevighste geweest is, ende wat begint af

te nemen, om wat beter tot sweeten te gheraken. Den Dorst die den Water-sicht overkomt, en kan met geen dranck gestilt werden, voor al-eer de sieckte wech-genomen is, gelijk, mer den Griekschcn History-schrijver Polybius, de Latijnsche Poët Horatius wel seyt 2. Odar, 7.

*Wanneer de Watersucht bezit het ingewant,
Zo treckt de mensch het nat gelijk een dorstigh zant;
Maer des al niettemin zoo blijft by ongelaeft,
La schoon ghy hem gestaegh een volle kanne gaest.
Maer soeckt ghy sijn behulp, zo treckt hem uyt de borst
De gronden van het quaet, en d'oorzaak van den dorst.*

(8) Wat de Maniera van Leven betreft; hier is dienstigh verkoelende en vochtigh-makende Lucht; als oock zodanige Spijse, gelijk Lattouw, gepelde Gerste met Vleysch-nat gestoofd, ofte doorgellagen, en met gestampde verkoelende zaden gemenght. Men dient gantich te laten al wat scherp, zout, en gekruyt is. Het Lichaem moet niet veel geoeffent werden; dient weynigh gesproken, en den mont meest toegelouden. Den Slaep is hier seer vorderlijck, om dat als dan de natuurlijke wermte, en het bloet binnewaerts ghetrocken zijnde, het Ingewant daer door versacht, en vochtigh gemaect wert.

Het IIII. Capittel.

(1) Verstoptheydt van de Lever, (2) Hare Oorsaken, (3) Teyckenen, (4) Voor-teyckenen, (5) Geneesinge, (6) Maniere van Leven, (7) Als oock in de verstopte Milt.

(1) **D**E LEBER is de Verstoptheyt seer onderworpen, en daer en is geen Ingewant, dat van dezelve zo gequeit wert, om dat de Poort-ader met seer dunne raxkens haer verspreyt door de selfstandigheyt van de Lever, en dat even dunne uyt de Holle-ader met haer open mondekens tegen deselve aenkomen, door dewelcke al het voedsel van het geheele lichaem sijnen doortocht heeft. Ia dat niet alleen de Aderen, maer oock de selfstandigheyt zelfs van de Lever kan verstoppem, met Avicenna, tegens Altimaris, den welgeleerden Mercurialis 3. Prax. 18.

(2) Dese verstoptheyt wert veroorsaect, wanneer de Vochtigheden ofte te veel, ofte te dick zijn, het zy dezelve in de Lever groeyen, ofte uyt andere plaetsen daer gesonden werden.

Dat het oock komt van verdrooght, en als verbrant Bloet, schrijft Platerus bevonden te hebben over tafel, met wel te letten op de Lever van de Dieren. So heeft hy oock aengemerckt, dat van Weyachtige vochtighede dese Verstoppinge kan geschieden, door dien hy de Lever-aderen bevonden heeft met root

zant, (het welck sy te voren met het water plegen quijt te werden) in sommige plaetsen vervolt, ja oock in steen, het corael niet ongelijck, verandert. Het welck hy stelt, gelijk in de Nieren, uyt de aerdtachtigheyt in de wey gegroeyt te zijn.

Wterlijck helpt tot de Verstoppinge des Levers veel grove, taeye, ofte samen-treckende Spijze te eten, of zoete dicke Wijn (gelijck den rooden Hoogh-lant-sen) ofte oock veel Snycker, en andere Soetigheyt te befigen: als mede terstont na den eien het Lichaem te Oeffenen, waer door de rauwe Spijze te vroegh in de Aderen gestooten wert.

(3) De Verstoptheyt des Levers blijckt aen merkelycke Teyckenen, als Spanningh, en Beswaertheydt in de rechter zijde onder de korte ribben, met doove pijn, somtijts oock welscherpe, te weten, wanneer daer eenige beslote Wint by is, die niet uyt en kan breken, gelijk Galenus schrijft op 5. Aph. 52. Deze beswaertheyt wert men meest gewaer in't gaen, ofte opklimmen, en als men den Adem stijf ophaelt, ofte het Lichaem dicht na den eren oeffent; en dan volghet oock terstont een vermoetheyt, en Kortraemigheyt. De Verwe van't geheele Lichaem, insonderheyt in't Aengesicht, verandert, om datter geengoet Bloet gemaect, noch wel verdeelt en wert, waerom den Afganck oock los, dun, ende waterigh is. Het Water en schiet niet wel af, ende is dun, meestendeel klaer en sterck.

Wanneer de Holligheyt van de Lever verstopt is, sulcx en kan men van buyten niet voelen, noch gewaer werden, en de Maegh krijght dan van bystaen meerder schade, waer op volghet, Walgingh, Dorst, ende om dat den Gijl door de Lever niet en kan schietten, weecke Kamergangh.

In de verstoptheyt van het Buldige deel, voelmen van buyten een swellende en opgevende spanningh, en, door dien dat het Middel-nst gedruckt wert, zo valt den Adem moeyelijcken te halen.

(4) De Verstopte Lever en is niet kleyn te achten, om datse vele Sieckten kan voortbrengen, als voornamelijk Koorfsen, Onsteking, Verhartheyt, Geel-sucht, Water, Blacuschuyt; zoo dat de Arabische Geneesmeester Avicenna wel gheseydt heeft, de Verstoptheyt te wesen de Moeder van al de Lever-siecken.

(5) Om deze Sieckte te genesen, zal men eerst de Maegh sachtjens suyveren, en dan de Verstoptheyt ontslyten met een Dranck van de openende Droogen, in't 20 cap. van't Eerste deel besichteren, en de verstoppende Vochtigheden, daer door wel bereyt zijnde, afzetten, door de Purgeer-middelen, in't 12 cap. van't selfde Deel aangewesen, het welck niet eens en stevens, maer meer-mael, na de Verstoppinge groot is, in't werck gestelt moet werden. Op't laatste, Maegh, en Lever versterckt, zo door de gemelte Genees-middelen, als bequame Maniere van Leven.

(6) In dese verstoptheyt is bequaem verdunnende, en

en met eenen suyver-makenden *Spijse*, gelijk daer is Room van doorgelagen *Gerste*. Hier toe helpen oock *Cappers*, en *Pistacyen*. Maer schadelijk is alle grove, taeve, en t' samen-treckende *Koft*, ghelick *Rijst*-*bry*, *Panne-koecken*, *Kaes*, insonderheydt den ouden, *Korsten* van *Pasteyen*, *Schaeps-voeten*, *Pens*, *Kalks-tolboom*, *Speck*, *Runtvleysch*, *Roock-vleysch*, *Zec-visch*, *Ael*, en *Palingh*. Men kan bequaemlijk besigen een *Salaet* van de jonge *spruyten* van *Hop*, of *Cicorey*, ofte van de wortels gekoockt, ende, om de bitterheydt, met wat *Corinthen* verfoet, en dan *Azijn*, *Olye*, en *Peper* daer over gedaen. Men mach oock in eenigh *Vleysch*-nat koken, of den *Huifpot* stoven met *Peterselye*, of *Venckel-wortels*. Men dient hier niet te veel, noch veel verscheide *koft* te eten, ende niet eer, voor dat de voorgaende wel verteert is. Tot drank dient *Gersten-water*, ofte dun *Bier*, dat wel *Klaer* is, gelijk hier op sijn *Engels* gebrouwen werdt; als mede *Moefel*, ofte *Deel-wyn*. Andere grove, soere, en dicke *Wijnen* moeten gelaten werden. Matelijcke *Oeffeninge* is hier nur en bequaem, maer voor den eten, ofte langh na de *Maeltijt*.

7) Deselvede Maniere van Leven komt oock te passe in de *Verslopte Milt*, dewelck uyt deselvede *Oorsaken* ontstaer, en gevoelt wert onder de korte ribben (daer sy ghesont zijnde, niet onder en schiet) in de slincker zijde. *Plautus* doet sijnen *Cappadox* hier over wel bescheydelyck klagen, met dese woorden:

Valerudo decrescit, accrescit labor.
Nam jam quasi zona, liene cinctus, ambulo.
Geminos in ventre videor habere filios.
Nihil metuo, nisi ne medius distumpar miser.

Haer *Genesinge* moet ook op deselvede manier aengestelt werden, door de *Genees-middelen* in 't **21** cap. van 't **1** Deel beschreven. De *oeffeninge* is hier sonderling dienstig, als wandelen, loopen, en diergelijcke. *Sulcx* wert den gemelten *Cappadox* wel geraeden op de verhaelde plaets, ----- *Ambula, id lieni optimum est.* *Plutarchus* verhaelt in 't leven van *Demosthenes*, hoe een seker *Laomedon*, door raer van de *Geneesmeesters*, tot sijn quade *Milt*, lange loopen gedaen hebbende; alencxkens door gewoonte een groote voorlooper geworden is. Sommige Deelen des *Lichaems*, schrijft *Plinius* 7.2. zijn ergens wonderbaerlijk dienstig toe, gelijk in *Pyrrhus*, dien vermaerden *Koning* van *Epirus*, den grooten *Tee* van de rechter voer, waer mede hy de *Milt* sachtelijck druckende, deselve genas; welck behulp, seydt *Plutarchus* in sijn leven, hy aen niemant, oock den alderarmste, niet en weygerde, maer had geerne dat hem daer voor, als den tweeden *Esculapius*, een *Haen* gheoffert werde. Dan de hooghgeleerde Heere *Mr. Gerardus Vossius* meent in sijn meergemelte, en noyt genoegh geprefen werck *Physiol. Christ. l. 3. c. 17.* dat dit een vont is geweest van sijn pluyftrijck-

kers, ofte, indiender sommige genezen zijn, dat *sulcx* gekomen is uyt groot vertrouwen, 't welck sy op den *Coning* hadden.

Het V. Capittel.

- (1) *Gele*, ofte *Lever-sucht*, ende *Bruyne*, ofte *Milt-sucht*. (3) *Onderscheyt*, ende haer *Ken-teyckenen* van de *Gele-sucht*, (3) *Voor-teyckenen*, (4) *Genesinge*, (5) *Oorsaken* van de *Milt-sucht*.

(1)

O P de verstoptheyt van *Lever* volgt veeltijts *Gelesucht*, gelijk op die van de *Milt Bruynesucht*, te weten, als in de *Lever* de *Gele-gal*, en in de *Milt*, de *Bruyne-gal* niet wel gezuvert zijnde, over het gantsche *Lichaem* verspreyt wert, ende het selve een gele ofte *bruyne* verwe mededeelt. *Aurelianus* schrijft, dat deze gelijkheyt meest gesien wert in 't wit van de ooggen, onder de tongh, en onder 't hol van de voeten. Te weten, in 't horenvlies, om sijn groote wittigheyt: onder de tongh, van wegen de groote aderen, en her sacht vleysch; onder de voeten, om dat de groote vaten aldaer eyndighen. Al't ghene de *Geelsuchtighe* aensien, dunkt haer geel te wezen, also sy door't gele *Hoornvlies*, als door een geel glas sien. Waer van de Poet *Lucretius* reden geeft in sijn 4 boeck:

Lurida praeterea sunt quaecumque videntur
Arquati, quia luroris de corpore eorum
Semina multa fluunt simulachris obvia rerum
Multaque sunt oculis in eorum denique mista,
Quae contagae sua palloribus omnia pingunt.

(2) *Gele-sucht* spruyt uyt verscheide *oorsaken*. Eene is, den *Beet* van *Vergifstige* dieren, gelijk *Galenus* ghetuyght gesien te hebben in een, die van een *Alder* gebereten was. En *Nicander* schrijft, dat *sulcx* mede gesichier door den *Zeehaes*: als oock door *Vergif*, dat ingenomen is, waer van den *Arabischen* *Geneesmeester Avenzoar* verhaelt, *Azijn* onder handen gehadt, ende genezen te hebben. Deze oorzaeck heeft hier te lande, 't welck zodanigh vergif niet en geeft, ofte oock niet tot zulken grouwel misbruykt en wert, weynig, ofte gheen plaets. Wy lezen evenwel in 't leven van *Dr. Iohannes Heurnius*, *Professor* te *Leyden*, hoe dat hy uyt *Italien* (daer her vergeven al wat gemeen is) komende tot *Wrecht*, aldaer, beneffens andere *Geneesmeesters* ontboden werde by den Heere van *Noorcarnes*, *Gouverneur* van de *Stadt*, die van de *Spaengjaerts* vergeven zijnde, in *Gele-sucht* vervallen was (daer hy oock van storf) waer van hy alleende rechte oorfaeck wist by te brengen. De reden, dat het *Vergif* dese sieckte veroorsaect, is dat her *Bloet* daer door sijn vorige suyverheyt verliest, en in een ge-

le of galachtige vochtigheit, die het geheele lichaem verwet, verandert wert, en sulcx geschiet schierlijk, en zonder Coortse. Hier moeten uyt den gemelten *Aurelianus* byghevoeght werden, *purgerende Geneesmiddelen*, die in 't lichaem blijven, 't zy dat de gene, die op de Gal sien, als sy die niet af en drijven, dezelve voeden, gelijk *Galenus* meende, of liever dat de Quade hoedanigheydt van zoodanige het Bloedt mede, gelijk nu van 't Vergif gezeyt is, in Gele vochtigheit doet veranderen. Daer is noch een andere Gelesucht, die komt op het scheidt van Galachtige Coortsen, wanneer de nature de stoffe der zelve van binnen na buyten drijft. Dit komt mede schierlijk, het doet de Coortse eyndigen, maer en eyndicht niet met de Coortse, dan blijft dickwils noch lange by, het Water en de Camerganck zijn natuerlijk gestelt. De Gelesucht spruyt oock uyt een ontsteken Lever, in dewelcke een groot deel van het bloet verbrant en in gal verandert wert, en dan isser een stercke brandende Coortse by, een Swaerte en Pijn in de rechter zijde, het Water en den Aftreck galachtigh. Maer gebeurt meestendeel door verstoppinge van de Lever, of den wegh waer door de Gal in 't Blaesjen getrocken ofte uyt het zelve geloofst werdt (waer door de Camerganck dan bleyck is) in de Dermen, ofte dat het Galblaesjen, door de Steenkens daer ingegroeyt, te nauw is. Want datter oock Steenen in het zelve groeyen, is by vele nieuwe Geneesmeesters ondervonden, en my eerst vertoont by den gheleerden ende de ervaren *Mr. Maximiliaen Bouman*, zal. ged. in sijn leven eerste en loffelijck Heelmeester dezer Stede. Dan hebse daer na noch meerder gesien, en bevonden dat sy uyt dicke Gal aldaer stijven en verharden. Want in weim water geleyt zijnde, smolten zy terstont wederom tot gal wech. Het water is hier zo hoogheverwet dat het byna bruyn is, ende een weynigh van 't zelve een groote plas ander water geel maect.

(3) De Gelesucht van vergif is zeer ghevaerlijk, ende als 't zelve sterck is, of de Sieckte langh geduert heeft, ongeneeslijk. Maer de gene, daer de Koorts mede scheidt, en heeft geen swarigheydt, dewijl sulcx geschiet, om dat de Nature, door hare kracht, de galachtige vochtigheden uyt het Ingewant na buyten drijft. Dan die door een Ontsteken Lever komt, en is niet sonder swarigheydt: ende noch meerder wanneer datter Steenkens in het Galblaesjen zijn.

(4) Wat de *Geneesinge* belangt, deselve is verscheyden na de verscheyden oorsaken. In de Vergiftrige Gelesucht van inwendigh Vergif moet het zelve ten eersten uytgedreven, ende overwonnen werden met *Theriakel*, *Mithridaet*, *Dioscordium*, *Bezoar*, ende andere Hertsterkende middelen in 't 18 capittel van 't Eerste deel beschreven. Indien het door een venijnigen beet van buyten ingeprent is, zo moet het oock ten alder eersten uytgetrocken werden, op de wijze, als aengewesen is van de Dulle Honts-beten in 't 9 cap. van 't

Eerste boeck, in dit 2 Deel. Wanneer de Gelesucht spruyt, door uyt drijven van de galachtige vochtigheden in 't eyndigen van de Koortsen, dan en behoef men niet te doen, 't en zy dat de nature wat geholpen diende tot uytwerpen met wrijven van buyten, ofte van binnen met sweetmiddelen. Maer als de ontsteken ofte verstopte Lever, hier toe oorfaeck geeft, zo wert deselve verdreven, door sodanige Geneesmiddelen, als tot verkoelinge, en openinge van dezelve beschreven zijn in 't 20 Capittel van 't Eerste deel. *Apollodorus*, gelijk *Plinius* schrijft 20.9. gaf de Gelesuchtige in, het sap van rauwe Kool; het welck niet vreemt en is, als hebbende een openende, en sijnverende kracht. By *Plutarchus*, in het 7 Capittel der Tafel-redenen van 't 5 boeck, wert verhaelt, 't gene andere oock bevestigen, seker Vogel, den Arent niet seer ongelijk, in 't Griecx *Charadrios* genoemt, ende in Duytsch, gelijk *Gesnerus* schrijft, *Grijs* of *Grijs* van zodanigen natuer en kracht te wesen, dat hy van de Gelesuchtigen aengesien zijnde alle de geyligheyten na hem treckt, en dezelve doet genezen.

(5) De *Milt-sucht*, als sy mede niet van Vergif en komt, heeft haren oorspronck uyt de Milt, wanneer deselve zo verswackt of verstopt is, dat sy 't Bloet, van de Bruyne vochtigheden niet en kan sijnveren, waer door dezelve met het ander Bloet het geheele Lichaem doorgelonden werden, en alzo een Saluwe verwe over de huylt veroorzaken. Hier van spreeckt *Plautus* in sijn Bly-eynde-spel *Menachmi*:

*Viden' tu illi oculos virere? ut viridis exoritur color
Ex temporibus atque fronte?*

(6) Deze Sieckte is te genezen, gelijk de voorgaende, en de Middelen, die de Milt stercken, en openen zijn aangewezen in 't 21 cap. van 't Eerste deel. Hier staet waer te nemen deselve *Maniere van Leven*, die in 't laetst van 't voorgaende Capittel is aangewezen.

Het V I. Capittel.

- 1) *Opfijnghe van de Lijf-moeder*, (2) *Haer Oorsaken*, (3) *Teyckenen*, (4) *Voor-teyckenen*, (5) *Geneesinge*, (6) *Maniere van leven*.

Behalven de Sieckten, die de Mans onderworpen zijn, so werden de Vrouwen noch met eenige byzondere gequelt, haer nature eygen zijnde van wegen de Lijf-moeder, en de Maent-stonden.

(1) De wijsgerige *Plato* noemt de Lijfmoeder, een begeerlijk dier, en hem volgende de Grieksche Geneesmeester *Aretaus* schrijft, dat sy byna een levend ingewant is, ende als een dier in een dier. De oude *Hippocrates* hout het oock daer voor, dat deselve haer

haer na de vochtigheyt toe beweeght. Dese beweginge blijkt mede daer uyt, datse na aengename dinggen haect, en van droevige ontstelt wert, haer opgeeft na weiryckende, en nedergaet van stinckende. Onsen *Galenus* des niet tegenstaende is hier tegens sijnen meester, ende meent, dat de Lijf-moeder niet en verandert van plaats, dan als sy uyt-schiet: ende dat alleen de aderen, en banden spannen, en verkorten, en dat daer door geschiet, dat, als de bovenste banden, daer mede sy aen den rugh-graet gehecht is, komen te spannen, en als de bovenste aderen opgetwollen zijn, schijnt als of de Lijfmoeder opstijghde, ende door het drucken van het middel-rift den adem benaude. Welck gevoelen van *Galenus* by vele (gelijck daer vele *ames moutonnières*, als *Rabelais* spreckt, gevonden werden) gevolgt is, en onder andere by *Altimarus*, *Mercurialis*, *Massarius*, *Bortomus*, *Mercatus*, *Platerus*, *Riolanus den jongen*, die hier telande onlanghs de Koninginne Moeder volgde. Maer dat niet alleen dampen, maer het lichaem van de Lijfmoeder selve na bovenen opstijgh, is wel ondervonden by den Koninklijcken Geneesmeester *Fernelius*, dewelcke getuyghet, door klachten en bidden van de vrouwen beweeght zijnde, zelve dickwils gevoelt te hebben, dat de Lijfmoeder, als een kloot tegen de Maegh opstiet, ende deselve (waerlijck benaude. Waer van sy ook mer een scheunsche bant nedergedrukt wert, tot datse merckelijck wederom op haer eygen plaats komt. En sulcx en behoeft niet vremder te schijnen, als dat sy neder-schiet, en somtijds geheel uyt-schiet. Van dit oordeel schijnt de wijsgierige *Aristoteles* mede geweest te zijn, en is uyt de oude geneesmeesters *Paulus Aegineta*, en uyt de jonge *Cordus*, *Duretus*, *Riolanus den ouden*, *Laurinius* en *Saxonia*, die oock de bewijs-reden van *Galenus* wederleyt. Want op 't gene *Galenus* seyt, dat de Lijfmoeder vast aen de ruggraet gehecht is, antwoort hy, dat die banden so wel in 't opstijgen kunnen reken, als sy doen in 't nederschieten. Dat hy oock voorgeeft, al of de Maegh soude in de weegh wesen, en het opstijgen beletten, en sluyt mede niet, alzo de deelen, insonderheyt die sacht zijn, malkanderen wijcken, gelijck *Saxonia* bewijst met het exempel van een watersuchtige. Hier komt by de dagelijcksche ondervindinge, die zo klaer is, dat my verwondert, hoe deselve by yemandt, die eenige ervarentheyt heeft, kan in twijffel getrocken werden.

(2) De naefte Oorsaek van de opstijginge is het ophouden van Zaet, of Bloet, het welck aldaer bederft, en eenen vergiftigen aert krijght, waer door de Lijfmoeder gheprickelt zijnde, het selve soeckt quijt te wezen, ende derhalven haer beroert, ende sodanigen quaetaerdigen damp het gheheele lichaem oversendt. Deze oorzaek blijktt hier uyt, dat Maeghden, en Weduwen, daer meer mede gequelt zijn, als getroude Vrouwen. Doch 't en komt niet alleen hierdoor, maer oock wel door het ophouden van den Wirtten-

vloet, gelijck *Avicenna*, en *Averroës* schrijven, als mede van andere Vochtigheden, die in de Lijfmoeder tot quaetaerdigheyt geraken: alzo sommige, die wel gezuvert werden, swanger gaen, ende by de man haer vermaeck hebben, mede de Opstijginghe wel onderworpen zijn: en oock zo sietmen, gelijck *Fernelius* getuyghet, datter in een Clooster vijf hondert bagijnen zijn, die niet by en slapen, en evenwel met geen Opstijginge gequelt en zijn. Nochtans in alle jonge Weduwen, als die een ongewoonte overkomt, en jonge dochters, die wat heet gebakert, en krevlachrig van aert zijn, en kan de Lijfmoeder haer niet wel stil, en statigh houden. Hier toe helpen uytelijck lang slapen, luy ende lekker zijn, veel te eten en te drinken, waer door vele Vochtigheden vergaderen, en belet werden te vervliegen: daer beneffens de Bewegingen des gemoeds, die het Bloet, ende de Geesten gaende maken, als mede doen Ialourtheyt (gelijck *Montanus* wijft) Lief-lockende boecken, schilderyen, ende zoodanigh geselschap en gedachten. Waer van sommige op den dagh zoo vol zijn, dat sy daer van des nachts droomen, ende den droom (al en gheschiet hy niet, gelijck eertijts de manier was, in den tempel van *Esculapius*) de rechte, en niet tegenstaende geneesmiddel genieten. Hier van geeft ons de leermeester van de Minnekonst een exempel, in sijn 9 boeck *Metam.*

*Hoewel dat Bibliu slaep, sy voelt in haven sin
Het rijpe van de lust, het puyckje van de min:
Sy wert in haer gewaer, oock met een groot vermoegen,
Hoe dat sich onder een de soetste leden voegen,
En watter is onrent; sy werter in beschaemt,
Om dat so geyleen droom geen jonge Maeghe betaemt.
En schoon sy is ontwaecte, sy voelt haer gantsch bewogen,
Sy voelt haer met den droom als buyten haer getogen,
Sy peyst, en overpeyst al watter is geschiet,
En wat haer vulle jeught oock in den slaep geniet.
Ten lesten spreekte se dus: Wat is van dese droomen?
Ellendigh als ick ben! wie kan den slaep betoomen?
O Venus, met u kint, wat voor een diepe lust
Heeft my den geest beroert, oock midden in de rust?
Wat voeld' ick voor gewoel? wat voor een dertel wesen
Quam in het nachtgesicht my door het lijf geresen?
Godinne van de jeught weest hier getuyge van,
Het komt de daer so na, gelijck het immer kan.*

(3) De Ken-teykenen zijn verscheyden. Sommige toonen dat de Opstijginge voorhanden, ofte tegenwoordigh is: andere de Onderscheyt der Oorsaken. Dat sy komen zal, beteykenen, deuseligheyt, kouw, ydelhoofdigheyt, bleyckigheyt, treckinge, schreyen, in sommige (gelijck *Holterius* getuyghet) lacchen, en in eenige alle beyde, 't welck sy, oock ernstig vermaent ende bekeven zijnde, niet en kunnen laten, in andere, gelijck ick gesien hebbe, luydt singen, die my daer na leyden sulcx haer onmogelijck te wesen om te laten.

Daer

Daerbeneffens walgingh, pijn voor 't hert, hertkloppingh, rommelingh in den Buyck, hooft-pijn, roode oogen, die dick wils zo getrocken, en gefloten werden, dat sy naulijcx op te doen en zijn.

Die de Opftijginghe alreede op den hals hebben, fchijnen in haer keel te fullen fticken, niet dat de Lijfmoeder, ghelijck fy meenen, haer in de Keel komt, maer dat de quaetaerdighe dampen de keel-fpiere vervullen, gelijkmen ook fiet, datse gefwollen zijn, als *Pereda* wel aenghemerckt heeft. Sy en kunnen den adem niet, ofte qualijck halen, door dien den zelve damp, gelijk *Fernelius* meent, b^x middel-rift, of de Lijfmoeder zelve, gelijk *Rondelii* voorgeeft, tegens de Maegh, ende alzo tegens het Middel-rift druckt. Als dezen damp in de Herfenen opklimt, dan is 't hooft seer ontfelt, ende zodanige zijn dan geftoort, ofte verfhrickt, vallen oock fomtijts als flapende, en draeyende te neder, ende leggen voor doodt, zonder verftant ende bewegen. Wanneer de Benautheyt aen 't overgaen is, dewijl de oorfaeck verdwijot, dan blazen de wangen, het gevoelen, en 't verftant komt weder, fy slaen haer oogen weder open, en de Lijfmoeder gaet neder, die eenige vochtigheydt met winden van haer geeft, en de Siecke bekومت wederom met eenige fuchten.

Nu ofte de Opftijginghe van Zaer, ofte van bloet veroorfaeckt is, kan men daer aen weten, dat her bedorven zaer alles veel swaerder maect, als het Bloet, 't welck noch sekerder gaer, als het Vrouwenfch haer lange tegens haer danck of gewoonte van den vleefche onthouden heeft, ledigh ende weeldigh is, insonderheydt indien 't een jonge en wel-gedane weduwe, ofte houbaer dochter is, die haer Stonden wel heeft, ende van naturen Zaer-rijck is. Maer als de Opftijginge door het Bloet verweckt wert, dan is het te voren opgeftopt geweest, de Borften fwellen, van wegen dat her in deselve opgewelt is, de oogen doen zeer, het aenghesicht is ontfteken, al de leden zijn loom ende zwaer, zoo dat zodanige naulijcx voort en kunnen. Als dit wat te langh geduert heeft, zoo zijne gantsch bleyck en Saluwe, en trecken na de Water-fucht.

(4) De Opftijginge is in sommige zo gevaerlijck dat sy daer in blijven; in andere zo swaer, dat sy van geen dooden te onderscheyden en zijn, sulx gedurende 24 uren, gelijk *Dr. Forest* getuyghet gefien te hebben, ja wel drie dagen, gelijk *Sylvius* verhaelt. *Alex. Benedictus* schrijft, datter vele zodanige op sijnen tijt voor doode begraven zijn, en raet daerom dezelve driemaal 24 uren boven aerde te houden. Het droevigh exempel van een zeer vermaerde Ontleder dient ons hier in welzorghvuldigh te maken. Deze zijnde in Spaengjen, werde verzocht om te openen het Lichaem van een groote Vrouw, die men meende dat van de Opftijginge gestorven was; na de tweede sné, began de Vrouw haer te roeren, en andere teycken en te geven dat sy noch leefde, waer over de omftaenders

heel verfhrickt waren. Hy had genoegh te doen om uyt het lant te geraken, ende sterf tot groote schade van de Genees-konst, uyt ongenucht. Dan de Opftijginge en is altijt zo swaer niet: de beste is, die niet ras weder en komt, en daer de roevallen zo fhrickelijck niet en zijn.

(5) De Geneefinge is tweederhande, als de Opftijginge tegenwoordigh is, en wanneer datse over is. In de Opftijginge moet gelet werden, om de Lijfmoeder wederom op sijn plaets te brengen, ende de dampen neder te houden. Voor eerst zalmen het Vrouw-mensch wat hoogh met hooft en schouderen, ende leegh met het onderlijf leggen, de beenen sterck wrijven, en een hant breedt boven de knye vast binden, fomtijts wat los latende, ende dan weder oetreckende, voor den neus houden eenighe ftinckende dingen, als *Beverfwijn*, *Duyvelsdreck*, *Gumm. Sagapenum*, gebrande blau schorttel-doecx hant, gebrande vederen, inzonderheydt van perdrijfen, gebrande schoenlappen. Het poeyer van de wratten ofte quabben, die aen de paerde voeten groeyen, in den oven gedroogt zijnde, wert by zommige voor wat heymelijcx gehouden; in den neus gefteken, of van onderen daer mede geroockt. Men mach oock, zo 't mogelijk is, ingeven een lepel *Theriakel-water*, met een weynigh poeyer van *Beverfwijn*, of datter in geweekt heeft. Dan die den raet van den hooghgeleerden *Durerus* gereed kan hebben, en behoest in den Apoteeck niet te loopen. Dese schrijft hoe hy midden in de nacht by een Vrouw ghehaelt werde, die van de Opftijginghe voor door leyde, en zo kout als een marber was, de man daer over seer bekommert zijnde. Dan hy zeyde, dat het ten besten komen soude, ende gebodt haer een vrientschap te doen, waer mede sy terftont bequam. Maer het is goet als men die Ghenees-middel by de hant heeft, sonder genootzaeck te zijn den zelve by de bueren te gaen leenen, ofte het werck, als een pagjen, yemant aen te besteden, gelijk van een out man verhaelt wert by den Poët *Martialis*, wiens versien wy alhier uyt 11 *Epigr. 72.* zullen bybrengen, doch alleen (op dat sulcx niet ingevoigh getrocken en werde, of oock het gebreck zelve nageaep) in *Latijn*, voor de geleerde, ende sulcke die oordeelen, dat den regel van rechten hier niet schrift-matigh en is, te weten, dat yemandt door een ander doet, selver schijnt te doen.

*Hystericam vetulo se dixerat esse marito,
Et queritur futuri Leda necesse sibi.
Sed flens, atque gemens tanti negat esse salutem,
Sequitur refert potius proposuisse mori,
Vir rogat, ut vivat, virides nec deserat annos,
Et fieri, quod jam non facit ipse, sinat.
Protinus accedunt medici: medicæque recedunt,
Tollunturque pedes. O medicina gravis!*

Dan dit werck en soude voor de Dochters niet wel sluyten, ghelijck oock niet den onbeschaemden middel van een Barbier, met een Meyt, al te happighaen te slaen, verhaelt by Doctor Forest 28. Obs. 25. Derhalven raet haer de ghemele *Duretus*, in den Heere te trouwen, om dan in vrygheydt haer ghebreck te mogen openbaren, ende voor haer benauwtheydt troost soecken. Eode dit heeft insonderheydt plaets, wanneer de Opstijginghe verouersaeckt, door op-houden van bedorven Zaet: maer als deselve verweckt is door gheopte Maendt-stonden, dan dient daer in ghegaen, ghelijck in het volgende Capittel sal aengewesen werden. Indien oock eenige andere quaet-aerdige Vochthigheden, het zy Slijm, Gal, Swarte-gal, in de Lijf-moeder befloten zijnde, haer doen Opstijghen, in sulcken gevalle moet deselve daer van ghesuyvert werden door foodanige Genes-middelen, als in 't 23. Capittel van het eerste Deel, ende te voren van eckke Vochthigheydt beschroven zijn, ende oock gelet op het ghene wy op het sevende Capittel in het eerste Boeck van dit Tweede Deel aenghewesen hebben.

(6) Die aen dit Gebreck vast zijn, dienen een koele *Lucht* te soecken, ofte te maken, en oock foodanighe *Spijs*, ende *Drack*, te ghebruycken. Seer sober te eten, om niet veel Bloedts te vergaderen, ende vry alle-daegh een Salaet van *Lattour*: gelijk oock de verkoelende *Moos-kruyden*, als niet veel Voedsel ghevende, hier dienstigh zijn. *Rivier-visch* is hier beter, als *Zee-visch* (ghelijck *Venus* uyt de *Zee* gesproten is) ofte voedaem Vleysch, Eyeren, Oesters, Hane-zwefers, ende diergelijcke smuyfteringh, als oock al het ghene zout, ofte ghekruyt is, moet gheschouwt werden: gelijk mede veel Wijn te drincken, die het Bloedt verhit, maer is genoegh tot *Drack Klein Bier* te gebruycken. Een bekommert Gemoedt, ende inghetrocken Hert is hier beter, als dat ons besorgh, haestigh, gheheel vrolijck, ende gantsch uytghelaten is. Het *Waken* is dienstigher als veel Slapen, ende het Oeffenen achter de Gordijnen, ghelijck geseydt is, gantsch troostelijck, ende (ghelijck ons wijs-ghemaect ende verfekert werdt) tot dese quaet-aerdigheydt den rechten Theriakel.

Het V 11. Capittel.

- (1) Maendt-stonden, (2) Haer stoffe, (3) Stonden, (4) Menichte, (5) Weghen, (6) Ghebruyck, (7) Haer Ophouden, (8) Oorsaken, (9) Teycken-
nen, (10) Voor-teycken, (11) Ghensinghe,
(12) Maniere van leven; (13) Haer te veel afschieten, (14) Oorsaek, en Teycken, (15) Voor-teycken, (16) Genesinghe. (17) Maniere van leven. (18) Witte vloedt, (19) hare Oorsaken, (20) Teycken, (21) Voor-teycken, (22) Genesinghe, (23) Maniere van leven.

(1)

DE Maendt-stonden zijn het overschot van het laetste voedsel der Vleysige Deelen, het welke op sekere Stonden in behoorlijke menichte door de Lijf-moeder ghesuyvert wert, streckende anders tot voort-brenghen, ende voedsel van een Schepsel. Dese beschrijvinghe begrijpt ses dingen, de stoffe van de Maent-stonden, de werckende oorsaek, algemeene, ende bysondere tijdt, menichte, wegghen, ende ghebruyck.

(2) De stoffe van de Maent-stonden, is het overschot van het laetste voedsel. De Vrouwen, also sy weyniger warmte hebben, en los van vleysch zijn, waer door haer Bloedt niet soo wel en kan vervlicghen, ende veel vochtige Kost eren, ende haer Lichaem weynigh oeffenen, vergaderen meerder Bloedt, als haer Lichaem van doen heeft, waarom de Aderen, als de Vleysighe Deelen versadigh zijn, daer mede overladen zijnde, haer door de Lijf-moeder ontlaffen.

(3) Vorders alsoo de Nature, hoewel van niemant gheleert zijnde, (gelijck *Hippocrates* spreekt) gewent is alles met ordre uyt te voeren, so en vordert sy dese losinghe niet in alle jaren, noch op alle tijt, noch alle daegh: maer alleen op sekere stonden, die sy, 't en zy geprickelt, oft belet zijnde, niet voorby en gaet. Dese Tijt, ofte Stonden zijn ofte algemeen, ofte bysonder. De algemeene tijt begint van het tweede sevenjaer, en houdt op met het sevende, dat is van 14 jaren, tot 49 ofte 50. Nu, waerom dat dese Vloedt niet uyt en schiet voor de 14 jaren, is dit de reden; dat de Aderen te nauw zijn, en dat de Warmte door de vele vochtigheydt overlatt zijnde, het overschot niet uyt en kan smijten; maer insonderheydt, dat in de kintsche jaren het meestdeel van 't Bloedt tot de wasdom bestect wert, behalven datter oock die stoffe niet van doen en is voor de bequaemheydt om te kinderen. Maer op de tweede leven jaer begint de Warmte uyt te bersten, waer op dan volghet het uyt-setten van de Aderen, het roeren, beweghen, ende driffigh werden van het Bloedt, ende de kracht om quijt te maken. Het welck in de Maegdekens een nieuwe lust begint te verwecken. Dan na de vijftig jaer houden de Stonden op, om dat de slappe warmte niet meerder overschot van bloedt en maect, en als het oock al gemaect was, door swackheydt niet en soude konnen af-setten: behalven dat de tijdt van ontfangen overstrecken zijnde, met eenen oock ophoudt de noodwendigheydt van 't Voedsel. In sommige duren sy van de twaelf jaer tot de tseftig. In eenige komen sy later, en houden eerder op. De oorsaek is de verscheydenheydt van de Naturen, Spijs, ende maniere van leven, dewelcke oock in den eene veel, in d'andere weynig doen affchieten. De bysondere tijdt is alle Maent (het welck de naem van Maent-stonden

(bb)

stonden mede-brenght) de jonge gemeenlijk met de nieuwe ofte volle Maen, die ouder zijn, met de afgaende; waer van het Klipper-veersken is,

Luna vetus vetulas, juvenes nova Luna repurgat.

De Helle-vegen is 't in drie vier dagen over, maer de Sachte-moers, ende die niet veel op de been en zijn, gheduyrt het een geheele weeck. De behoorlijcke maet is, dat het af-setten met de Natuyr, ende maniere van leven over-een komt; daer aen te kernen, dat, als het ophoudt, de krachten niet belwaert, noch verslapt en laet.

(4) Wat de Menichte belangt, die en is niet wel te bepalen: dewijl deselve verandert na de verwe, gematigheyt, en gestaltenissen des Lichaems, jaren, ende jaer-tijden. Die bleyck zijn, hebben so overvloedighe Vochtigheden, dat sy van alle kanten wech-vloeyen: in tegendeel gaet het met de Bruy-netten, die drooger en nauwer zijn. Soo oock die haerselven wel koesteren, lekker eten, ende Wijn drincken, ghemackelijck leven, vergaderen veel Bloedt, ende hebben dien volgende oock overvloedigher af-treck, als de ghene, die schrale Keucken houden, ende, om den soberen Kost te winnen, dagh ende nacht besigh moeten zijn, ghelijck de Poët *Virgilius* soodanige beschrijft 8. *Æneidos*:

— *Ceu femina primum,
Cui tolerare colo vitam, tenuique Minerva,
Impositum cinerem, & sopiros suscitavit ignes,
Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis & possit parvos educere natos.*

(5) De Wegen, door dewelcke dese ontlastingh geschiet, zijn de Aderen, ende de Lijf-moeder. De Aderen spruyten van den Buyck ende Zaer-tack, en loopen in de gront, ende den hals van de Lijf-moeder. Door de Aderen van den hals losen de Vrouwen, die swanger gaen, door de andere de Maeghden, ende die niet bevrucht en zijn.

(6) Hier in blijktt de groote voorsichtigheyt der Nature, te weten, dat dit Bloedt door de Lijf-moeder gheleydt wert, om dat het desen wegh gewent zijnde, terstont, als het ontfanghen geschiet is, soude komen, ende blijven tot voltrecken en voeden van het Schepfel. Hier uyt vinden wy tweederhande gebruyck van de Maent-stonden, te weten, het maken van 't Vleysch en 't Ingewant, ende het Voedsel van 't Kint so voor, als na de geboorte. Want in de Lijf-moeder treckt het van deselvede sijn Voedsel door den Navel, daerom van *Hippocrates*, het oudtste Voedsel ghenoeemt: ende na de geboorte wert het door deselvede, in de Borsten in Sogh verandert zijnde, oock gevoedet. En derhal-

ven houden in Sogende Vrouwen de Maent-stonden gemeenlijk op: het welck mede somtijts plaats heeft in de gene, die noyt gedragen hebben, volgens het ghene de ghemelte *Hippocrates* schrijft in de 39. Kort-bondige Spreucke van het 5. Boeck:

*Die noyt en baert, en niet en draeght,
Maer is als noch een frissche Maeght,
Geef sy dan Sogh des niet te min,
Soo houdt de jeught haer Stonden in.*

In het losen van de Maendr-stonden, ghelijck in andere Werckinghe, valt drierhande gebreck, te weten, dat sy niet, ofte te veel, ofte bedorven afgedreven werden.

(7) Het Ophouden van de Maendr-stonden in behoorlijcke jaren sonder Swanger gaen, is gantsch teghens de Nature: als oock dat sy seldender afschieten, dan alle Maendt, en weyniger als de geleghentheydt van de Nature, ende de maniere van leven vereyscht.

(8) De uytwendige Oorsaken zijn somtijds *Sorge*, *Droefheydt*, *Schrick*, maer meerder *Spaersaem eten*, en drincken, *grooten Arbeydt*, *veel Sweeten*, *Braken*, ende *stercke Buyck-loop*, *Magerbeydt* door eenighe *Sieckte* gekregen, ende *onmatelijck Bloeden* uyt den Neus, het Speen, ofte door het Ader-laten. Dan dit laetste, dat het Bloedt na een ander plaats vertreckende, soude de Stonden beletten, en wert niet toegeftaen by Doctor *Sennertus*. Want (schrijft hy in 't weede Boeck van sijn Onderwijsinghe 3. 2. 1.) alsoo de Aderen in de Lijf-moeder ruym, los, en veel genoeg zijn, daer by onlaeg gelegen, en bequaem genoeg om d'overvloedigheyt te ontfangen, ja zelfs tot losing van dit overvloedigh Bloedt gheftelt zijn: soo en is 't nauwlijcks gelooflijck, 't en zy in dese Aderen eenige nauwigheyt valt, dat de Nature door eenen anderen wegh, die minder bequaemheydt heeft, en oock voor dese ontlastinge niet gemaekt en is, haerselven soude willen suyveren, ende ontlasten. De ghemelte *Sennertus* heeft door sijn neerstigh ondersoek van alle de Genees-boecken, de Lief-hebbers van de Konste, grooten dienst gedaen, wiens arbeydt ick oock ghebruyckt hebbe: dan my en dunckt niet, dat hy hier in groot gelijk heeft. Want, indien de Stonden opgehouden werden in Sogende Vrouwen (gelijck terstont geseyd is) om dat het Bloet door de Aderen, die de Lijf-moeder met de Borsten gemeen heeft (aengewesen by *Galenus* in 't 24. Boek van het gebruyck der Deelen op her 8. Capittele) na de Borsten gesonden wert; ende dan niet, als selden, door de Aderen van de Lijf-moeder en vloeyt, so en kan ick niet sien, waerom dat niet op deselvede wijze het Bloet, de stoffe van de Stonden, door een ander plaats uytloopende, gebreck van Stonden, en dien volgende; ophouden soude kunnen veroorsaken. De

De inwendige Oorfaken zijn eenige in de voornaemste Deelen, ofte het geheele Lichaem, eenige alleen in de Lijf-moeder. In de voornaemste Deelen, ghelijck in *Lever, Milt, Maegh*, ofte de *Longen*. Want als in deselve eenige koude Ongematigheyt gevar is, ofte datter een groote verstoppinghe, ofte hardigheyt overkomt, ghelijck in de *Gele-sucht, Sucht, Water-sucht, Kort-borstigheyt*, ende andere Sieckten, door dewelcke het Bloet bedorven wert, soo is 't onmoghelijk, dat de Maendt-stonden wel, ende na haer natuyrlijke ordre voortkomen; als oock wanneer door veel gebruyck van grove, ende slijmerighe Spijse, veel kouden Dranck, en langduerighe Ledigheyt, het Bloedt taey, ende dick gheworden is.

(9) Op dit ophouden (daer gheen ander teyckenen en behoeven aenghewesen) volgen verscheyde, ende sware roevallen, Walging, Pijn in het Hoofst, Schouderen, ende Lenden; Loomigheyt, Beswaertheyt, ende als een spannende Moeheyt over al de Leden. Het Water is dick, groert, ende root: veeltijds oock bleyck, ende dun als water, ende dan gaet het oock gemeenlijk na het Water.

(10) Als in het ophouden van de Stonden den Neus bloeyt, dat is een goet teycken, seydt *Hippocrates* in de 33. Kort-bondighe Spreucke van tijn vijfde Boeck. Want al schijnt sulcks het ophouden te vermeerderen, soo helpt het evenwel by toeval, van weghen dat het de overtolligheyt doet losen, ende derhalven het Lichaem van verscheyde langhe duyrt, Koortsen, verstopte Lever, ende Milt, verhardingh in de Lijf-moeder, quade Borsten, Sucht, Water-sucht, ende dierghelijcke.

(11) Om tot *Genefinge* te komen, dient wel ghelet, datmen de Stonden niet en verweckt aen de ghene, die sy schadelijk fouden zijn, ofte niet verweckt en konnen werden, gelijk die Sogen, Swanger gaen, sieckelijck zijn, ofte even uyt een sieckte opstaen, ende, in 't korte, alle die geen Bloedt over en hebben. *Doctor Forest* heeft hier over aenghemerckt een mislagh van een Quacksalver, die in een Dochter, dewelcke gantsch mager ende uytgeteert uyt een lange sieckte komende, wilde met geweldt door heete afdrijvende middelen de Stonden verwecken, selver oock met het openen van een Ader in de voet, die gheen bloedt en gaf. Maer als het Bloedt overvloedigh is, soo dient het noodfsakelijck vermindert te werden, en als de Lijf-moeder daer van ghespannen is, soo machmen wel in beyde voeten Laten: dan als het weynigh is, soo moetmen het selve door goede Maniere van leven allengskens soecken te vermeerderen. Wanneer het na een ander Deel loopt, soo dient het met wrijven, Binden, Baden, ende Koppen op de Beenen te setten, als oock met dickwils Laten op de Voeten,

na de Lijf-moeder ghetrocken te werden. Als de Stonden door uytwendige Oorfaken ophouden, so komense gemeenlijk, wanneer deselve ophouden. De inwendighe Oorfaken werden wech-ghenomen door soodanige Genees-middelen, als voor *Lever, Milt, Maegh, en Longen*, aengewesen zijn in 't Eerste Deel, ende bysonderlijk wert de Lijf-moeder gheopent, ende de Stonden afgeset, door de gene, die beschreven zijn in het 23. Capittel van 't gemelte Deel.

(12) Om te komen tot de *Maniere van Leven*; Hier is dienstigh waerne *Lucht*. Spijse, die een verdunnende, en opende kracht heeft, gelijk *Broodt* met *Anijs*, oft *Cumijn* gebacken, *Klein gebeente*, liever *Vleysch* als *Visch, Wormes*, ofte *Vleylich* gestoof met *Peterselye, Poleye, Nippe*, als oock met *Rosmarijn, Salye, Foelye*, ofte ander Kruydt. Want alle Kruydt heeft kracht om te openen, ende de Stonden te verwecken. *Loock, Biesloock, ende Ajuyne*, vallen mede bequaem voor de gene, die sulcks gewent zijn: ende uyt de Vruchten, *Vijgen, Amandelen, Pingels, Dadeln, Rozijnen*, ende insonderheyt het af-sierel van *roode Erweten* met wat *Saffraen*, ende *Peterselye*. Den *Dranck* sal wesen klaer *Bier*, witte ende dunne *Wijn*, ofte, alffer eenighe Koortse by is, *Gersten-water* met een weynich *Caneel*. De oeffeninge ende Slaep moeten hier matigh zijn.

(13) Het Overvloedigh af-schieten is, wanneer de Maendt-stonden boven de mate, ofte te langh vloeyen, ofte dat het dickwils, ende op geen gesette tijdt weder en komt.

(14) Sy vloeyen boven maten uyt alle Oorfaken, die het Bloedt konnen verhitten, verdunnen, ende driftigh maken, waer door de Mondekens van de Aderen soo gheopent werden, dat de kracht van de Nature het ontschieten niet en kan beletten. Soodanige zijn *Danssen, Springen*, ende alderhande stercke Oeffeninghe. Het gebeurt mede uyt groote Overvloedt van Bloedt, waer door de Aderen so dapper ghespannen zijn, dat niet alleen haer Mondekens openen, maer oock de kleyne komen te bersten: ghelijck mede geschieden kan door een Misdracht, ofte swaren Arbeydt.

Wt deselve Oorfaken komen de Stonden dickwils, dat is, twee driemaal in een Maendt. Het gebeurt mede dat het Bloedt sonder eenige ordre met droppelen leect, somtijds ghestadigh, somtijds tusschen beyde wat ophoudende, d'een tijdt suyver, d'ander waterigh. De oorsaek hier van is, datter een Ader simpelck door-gegeten is, ofte dat daer by is een Sweringe, dewelcke somtijds in de Lijf-moeder, maer meesten-tijdt in haren hals is. Wanneer datter maer een enckele door-eringhe is, dan valter gheen ofte weynich pijn, maer alffer een Sweringe by is, die verweckt scherpe pijn, ende kan ghemeenlijk met den vingher ghevoelt werden.

De ander Teycken en wijfen haerfelven.

(15) Den overtolligen Vloedt volghet vele swarigheyt, verloren etens-luft, rauwigheyt, saluwe verwe in 't aengesicht, bolle ende gefwolle Voeten, Sucht, Water, Swackigheyt, Teringh, ende diergelijcke. Derhalven is het in jonghe seer gevaerlijck, maer in bejaerde Vrouwen meest doodelijck.

(16) Indien dese Vloedt haren oorspronck heeft uyt overvloed van Bloedt, soo salmen het Lichaem ten eersten ontlaffen, met in den Arm een Ader te openen; het welck oock plaets heeft als het selve te seer verhit, verduert, ofte t'eddriftigh is. Daerna salmen het Bloedt matighen, ende verdicken, ende ten laetsten de Lijf-moeder vertercken, gelijk alle foodanige Genees-middelen beschreven zijn in het 23 Capittel van het Eerste Deel.

(17) Wat de *Maniere van Leven* betreft. Hier dient gesocht een koele *Lucht*, ende oock foodanige *Spijse*, die met eenen een dick-makende ende wat tegen-houdende kracht heeft, als *Schaeps*, en *Kalfswooten*, *Pens*, ofte ander *Vleysch* met *Porceleyn* ghestoof; *Kalfs-zol-boom*, *Peren*, *Queen*, *Quee-kruyt*, *Granaet-appelen*, *Mispelen*, *Geley*, *Rijsten-bry*. Moet gheschout werden alderhande *Somer-oest*, ende de *Moes-kruyden*, die warm, vochtigh, ofte winderich zijn: als mede alles wat met *Rosmarijn*, *Foelye*, oft eenich ander *Kruyt* ghestoof is. De *Wijn*, dewijl hy af-drijft, is oock gantsch ondienstigh, behalven *lichte Rode Wijn*, die wat trekkende op de *Tongh* valt. Alle *Oeffeninghe*, ende *stercke Beweginge* des *Lichaems* moet gelaten werden. Als oock *Gramschap*, ende alle *Ontroeringhe* des *Gemoedts*, den *Slaap* mach matelijck wesen, doch liever te langh, als te kort. Ende vorder geschout al het gene wy geseydt hebben te strecken tot openingh, ende vorderingh van de *Maent-stonden*.

(18) Het gebeurt oock dat het *Bloet* niet alleen op sijn tijdt ende mate af en schiet, maer dat het in sijn wesen bedorven is, ende dan verandert het van verwe, ende is somtijds rosch, vael, waterigh, geel, bruyn, maer meestentijdt bleyck, ende slijmerigh, het welck daerom by de Vrouwen den *Witten-vloedt* ghenoeemt wert. Een *Italiaensch Genees-meester Montanus*, schrijft, dat de *Maeghden* hier mede nimmermeer gequelt en zijn, om reden, dat de wegh te nauw is, ende hy besluyt daerom wel onvoorlichtigh, dat de ghene, die den *Witten Vloedt* krijgen, de *Man* wat te na gheweest zijn. Dan sijn reden soude alleen kunnen mede-brengen, dat het selfde gebreck, de *Vrijsters* so veel niet over en komt, als de *Vrouwen*, maer dat sy evenwel het selve onderhavigh zijn, heb ick somtijds ondervonden, ende *Fernelius* ghetuyghet sulcks gesien te hebben in een *Dochterken* van acht jaren, ende *Riolanus* ('t welck al wat vreemt is) in een van drie jaren.

(19) De *Oorsaeck* van dese *Vloedt* bestaet in het

gheheele *Lichaem*, ofte eenighe *voorname Deelen*, ofte alleen in de *Lijf-moeder*; ende gelijk sommitighe de eerste alleen aen-nemen, als *Altmarus*, ende *Massarius* qualijck doen: so en begaen geen minder mislagh andere, die meenen, dat van al het ghene uyt de *Lijf-moeder* komt, selver oock van het opstoppen der *Stonden*, de *oorsaeck* in de *Lijf-moeder* is. Want in de *Vrouwen*, daer het verkoudt, verstopt, ofte verhardt *Inghewant*, *Rauwigheyt*, *Ongedaenheydt*, ofte *Water-sucht* verweckt heeft, vallen dickwils de bedorvene *Vochtrigheden*, die in verscheydene *Deelen* verspreyt waren, in de *Lijf-moeder*, waer door dan het gantsche *Lichaem* sijn selven ontlaf, ghelijck het anders door het *Water*, ofte den *Kamergangh*. De *oorsaeck*, die in de *Lijf-moeder* valt, en is nergens na soo gemeen, ende is ofte een ongematigheyt meest uyt koude, oft een swackigheyt van het dragen, den arbeidt, van een stoot, ofte eenigh ander gheweldt: ofte oock van eenige *Sweringh* aldaer uyt een ontfekinge, oft *Aposteunye* gelaten. Want door dese *Oorsaken* de *Lijf-moeder* beschadicht zijnde, ende haer eyghen *Voedtsel* niet wel verterende, laet veel overtolligheyt groeyen, die daerna van selfs af-schiet.

(20) De *Oorsaken* zijn te onderscheyden, dat, wanneer het ghebreck in de *Lijf-moeder* alleen hapert, de *Vloedt* minder is, ende dat hy teycken van swackigheyt van hem geeft. Die een *Sweringh* hebben, werden tinckende etter quijt, ende als die in den *hals* van de *Lijf-moeder* is, soo en konnen foodanighe het by-wonen van de *Man* niet verdragen, daer sy anders gheen moeyelijckheyt in en vinden. Wanneer de *Vloedt* uyt eenige *voorname Deelen* komt, deselve brengen haer bysondere teycken voort, ghelijck een vermoeytheydt, beswaertheydt van 't gheheele *Lichaem*, betoonen dat het daer van daen komt, ende dan is oock de verwe van het aengesicht qualijck gedaen.

Den aerdt van de *Vochtrigheden* is te kennen aen de *geleenthey* van het *Lichaem*, ende de *Maniere* van *Leven*; maer insonderheydt uyt de verwe, want *Galachtige* schiet geel af, somtijts *groenachtigh*, soo *scherp* ende *bijtende*, dat het alwaer het aenkomt, het vel af doet gaen; is oock somtijds *sonder reuck*, maer meest met een *bange stanck*; *Slijmerige* is veel, ende *sonder scherpigheyt*; *Waterige* is als *Water*, daer *vleysch* in gelegen heeft.

(21) Dit ghebreck en is niet alleen seer moeyelijck, maer oock seer swaer om te genesen, also het een *quaer-aerdigheyt* by hem heeft, ende de *Nature* eens ghewent zijnde een verkeerden wegh te nemen, om haer *vuyligheyt* te suyveren, qualijck verleydt en kan werden: te meerder om dat de *Lijf-moeder* omlaegh staende, ende veel *Aderen* tot haer strekkende, te *lichter* alle *vuyligheyt* kan ontfanghen. Is daer-en-boven seer gevaerlijck, als

het welke de Lijf-moeder dickwils doet sweren, ende uytſchieten, Tering, en Water verweckt, mede het Ontfangen meeftendeel belet, als het Zaet bedervende, ofte, door de gladdigheyt, lofende. Doch ſulcks en gheſchiet niet altijdt, dewijl ſommige ſoo ſtercke ende tegenhoudende Lijf-moeder hebben, datſe 't ſelfde kunnen wederſtaen. De ergſte vloet is, den valen, gelen, ſtinckenden, ende bijtenden: minder gevaer heeft de gene, die bleyck, ofte wit is. Seer quaet voor-eycken is 't, wanneer datter een trecking, ofte qualijckheydt roeſlaet, gelijk Hippocrates gheuyghet; die oock ſchrijft, dat deſe Vloedt in bejaerde Vrouwen by-na ongheneefflijk is, ende gemeenlijk tot het eynde toe by-blijft. De gene, die uyt ſwarte Gal haren oorspronck treckt, ſeydt Rondeletius, verweckt een Cancker, ghelijck Doctoor Forest oock ſchrijft, te Bononyen gheſien te hebben.

(22) Om nu tot de Geneſinge te komen: Wanneer de Vloedt verweckt werdt door ſcherp ende weyachtigh bloedt, ofte Galachtige vochtigheydt, dan dient ten eerſten een Ader gheopent in den Arm, ende daarna de quade vochtigheydt bereydt, ende afgeſet, door ſoodanige Genees-middelen, als in het Eerſte Deel beſchreven zijn, ghelijck wy daer oock aangewesen hebben, de Genees-middelen om het ſlijm, ende de ſwarte Gal af te drijven. Hier en dient niet te vroegh gheſtopt (alſoo ſulcks Waterſucht, ende anders Sieckten veroorſaekt) maer men moet geſtadigh het Oogh houden op de Lijf-moeder, om deſelvige (welckers middelen te ſien zijn in het 23. Capittel van het Eerſte Deel) te verſtercken, ende den ſcheut van de Vochtigbeden, die daer na toe loopen, elders te verleggen, te weten, na de Darmen, het welck gheſchieden ſal, door dick-

wils ende ſacht Purgeren, het welck bequaemſt ghedaen wert in Pillen van *Terpentijn*, ghelijck oock daarna met Op-droogende, ende t'ſamen-treckende, verhaelt op het 14. Cap. van 't Eerſte Boeck, in dit Tweede Deel. Onder dewelcke in de ghele-gentheydt wel de voornaemſte zijn *Silver-kruyt*, ofte *Ganſerick*, het welck is Wilde *Agrimonye*, waer van onſe Dijcken vol ſtaen, ende *Penningh-kruydt*, dat hier mede overvloedigh waſt aen de kanren van de Slooten: ſonder onderuſſichen te vergeren daer wat by te doen, het welck de quaet-aeldigheydt (die hier de meeft onreyte ende ſwarigheydt van ghenefen maeckt) kan wederſtaen, beſchreven in het achtthiende Capittel van het Eerſte Deel. Indien dit gebreck mocht ontfiaen uyt een Sweringe, des ſelvers heelingē ſal in de *Heel-konſte* verhandelt werden.

(23) Alſoo dit ghemeenlijk een langhduerighe Sieckte valt, ende die andere mede-brenght, ſoo ſtater inſonderheydt te letten op een goede *Maniere van Leven*. Hier dient ghekofen te werden een drooghe *Lucht*; als oock drooghe, ende t'ſamen-treckende *Spijſe*, ghelijck *Buſcuyt*, ghedrooghde Peren, geſtoofde *Queen*, een Salaet van *Porceleyn*, *Verjuys*, oft *Granaet-ſap* met een *Kalfs-tol-boom* gheſtooft; *Enden-eyeren* mer *Suyringh* ende *Lever-kruydt*, *Silver-kruydt*, ofte dierghelijcke, ghe-roert. Den *Dranck* magh weſen klaer *Bier*, daer gloeyent *Srael* in uytghebluft is, ofte een luchte t'ſamen-treckende roode *Wijn*. Den *Slaep* dient wat langh te zijn, ende het Lichaem in die geſtaltē, dat het middelſte hoogher leydt, als het *Hooft*. De *Oeffeninge*, en het veel beroeren van Lichaem, ende *Gemoedt*, is hier ſchadelijck.

E Y N D E.

